T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNİN AKADEMİK ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Fatma BUĞDAY

Danışman
Prof. Dr. Gökhan TENİKLER

2025

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNİN AKADEMİK ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Fatma BUĞDAY

Danışman
Prof. Dr. Gökhan TENİKLER

İZMİR - 2025

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	: Fatma BUĞDAY
Öğrenci No	: 2019800984
Tez Başlığı	: Türkiye' de Üniversite Özerkliğinin Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi
Savunma Tarihi	: 08/09/2025
Danışmanı	: Prof.Dr.Gökhan TENİKLER

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Prof.Dr.Gökhan TENİKLER	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Prof.Dr.Yunus Emre ÖZER	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Prof.Dr.Özlem ÇAKIR	- Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Doç.Dr.Şükrü Mert KARCI	- Celal Bayar Üniversitesi	.....
Doç.Dr.Sinem ŞAHNAGİL	- Balıkesir Üniversitesi	.....

Fatma BUĞDAY tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Üniversite Özerkliğinin Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

9.10.2025

Fatma BUĞDAY

ÖZET

Doktora Tezi

Türkiye'de Üniversite Özerkliğinin Akademik Özgürlük Bağlamında İncelenmesi

Fatma BUĞDAY

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'de üniversite özerkliğinin ve akademik özgürlüklerin hukuki statüsü ile kurumsal sınırlarının tarihsel dönüşümü, ilgili dönemlerin sosyo-politik koşulları ve yasal düzenlemeler bağlamında nitel araştırma yöntemiyle analiz edilmektedir. Araştırmada öncelikle, Batı Avrupa'da ortaya çıkan üniversite modellerinin tarihsel epistemolojik dönüşümü incelenmiştir. Bu bağlamda Orta Çağ'da bilginin aktarıldığı birinci kuşak üniversiteler, 19. yüzyılda Humboldt Üniversitesi modeli ile akademik özgürlüğün kurumsallaştığı ikinci kuşak üniversiteler ve üretilen bilginin uygulamaya dönüşümünü ve sosyo-ekonomik katkıyı merkeze alan girişimci üniversite olarak da tanımlanan üçüncü kuşak üniversiteler kapsamında kuramsal bir zemin inşa edilmiştir. Sonrasında Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye miras kalan üniversite anlayışını çözümlemek için Osmanlı modernleşme sürecinin ürünü olan Darülfünun girişimleri tarihsel bağlamda incelenmiş; Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet inşası sürecinde kritik bir öneme sahip olan 1933 Üniversite Reformu'nun temel dinamiklerinin üniversite özerkliği bağlamında analizi yapılarak sonraki süreçte Türkiye'nin siyasi tarihindeki dönüm noktalarının, üniversite özerkliği üzerindeki şekillendirici ve kısıtlayıcı etkisi değerlendirilmiştir. Küresel ölçekte üçüncü kuşak üniversiteler, bilgi ekonomisi temelinde yükseköğretim paradigmasını dönüştürmüştür. 1980 sonrası Türkiye'de uygulanan neoliberal ekonomi politikaları, yükseköğretimde dönüşüme zemin hazırlamıştır. Türk

üniversitelerinde 1946-1981 döneminde hâkim olan özerklik anlayışı 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı Kanun ile radikal bir dönüşüme uğramıştır. Bilgi ekonomisinin yükselişi, üniversiteleri toplumsal kalkınmanın merkezine taşımıştır. Türkiye'de bu dönemde girişimci üniversite modeli gelişmeye başlayarak bu dönüşümün göstergeleri 4. Kalkınma Planı ile belirginleşen üniversite-sanayi işbirliği politikalarına yansımıştır. 1980 sonrası dönemde Türk yükseköğretiminde yaşanan kitleselleşme, genişleme ve kurumsal çeşitlenme üniversiteleri işlevsel farklılaştırmakla birlikte, bu dönüşümün mevcut mevzuat yapısıyla uyumsuzluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada, dönüşen üniversite politikasının üniversiteden beklentileri arttırmakla birlikte, Türkiye'nin siyasal ve kültürel yapısından kaynaklanan dinamiklerin, üniversite özerkliğini ve bununla bağlantılı akademik özgürlükleri tarihsel süreçte sistematik biçimde kısıtlayan ana dinamik olduğu argümanına ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Üniversite Özerkliği, Akademik Özgürlük, Yükseköğretim Politikaları, Bilgi Ekonomisi.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Examınıng Of Unıversıty Autonomy In Turkey In The Context Of Academıc Freedom

Fatma BUĞDAY

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Administration

Public Administration Program

In this study, the historical transformation of the legal status and institutional boundaries of university autonomy and academic freedom in Turkey, from the establishment of the Republic to the present day, is analyzed through a qualitative research method within the context of the socio-political conditions and legal regulations of each period. The research first examines the historical epistemological transformation of university models that emerged in Western Europe. In this regard, a theoretical framework is constructed through an analysis of the first-generation universities of the Middle Ages, which served as centers for the transmission of knowledge; the second-generation universities of the 19th century, characterized by the institutionalization of academic freedom under the Humboldtian model; and the third-generation universities—also referred to as entrepreneurial universities—that emphasize the transformation of knowledge into practical application and socio-economic contribution.

Subsequently, in order to analyze the understanding of the university inherited by Turkey from the Ottoman Empire, the Darülfünun initiatives—products of the Ottoman modernization process—are examined within their historical context. The 1933 University Reform, which played a crucial role in the nation-building process of the Republic of Turkey, is analyzed in terms of its fundamental dynamics regarding university autonomy, followed by an

evaluation of how key turning points in Turkey's political history have shaped and constrained this autonomy.

On a global scale, third-generation universities have transformed the higher education paradigm on the basis of the knowledge economy. The neoliberal economic policies implemented in Turkey after 1980 laid the groundwork for this transformation in higher education. The understanding of autonomy that prevailed in Turkish universities between 1946 and 1981 underwent a radical transformation with the enactment of Law No. 2547 in 1981. The rise of the knowledge economy positioned universities at the center of social and economic development. In Turkey, this period marked the emergence of the entrepreneurial university model, and the indicators of this transformation became evident in the university–industry cooperation policies articulated in the Fourth Development Plan.

In the post-1980 period, massification, expansion, and institutional diversification in Turkish higher education functionally differentiated universities, while simultaneously revealing inconsistencies with the existing legal framework. The study concludes that, although the evolving university policy has increased expectations from universities, the political and cultural dynamics specific to Turkey have historically constituted the main factors that systematically constrain university autonomy and academic freedom.

Keywords: University, University Autonomy, Academic Freedom, Higher Education Policies, Knowledge Economy.

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİNİN AKADEMİK ÖZGÜRLÜK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xiii
TABLOLAR LİSTESİ xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ xvii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ÜNİVERSİTE OLGUSUNUN DOĞUŞU VE GELİŞİMİNE YÖNELİK TARİHSEL VE KAVRAMSAL BİR ANALİZ

1.1. ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA ÜNİVERSİTENİN DOĞUŞU VE TARİHSEL ARKA PLAN 14
1.1.1. İktidar ve Kiliseye Karşı Üniversitas'ın Kurumsallaşma Çabası 27
1.2. BİLİMSEL DEVRİM VE BİLİM AKADEMİLERİ: MODERN BİLİMİN ÜNİVERSİTE DIŞINDAKİ GELİŞİMİ 35
1.3. WİLHELM VON HUMBOLD ÜNİVERSİTESİ MODELİ: AKADEMİK ÖZERKLİK İDEALİ 42
1.4.TOPLUMSAL HİZMET ÜNİVERSİTELERİ: 3. KUŞAK ÜNİVERSİTELER/GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTELERE GEÇİŞ 49
1.4.1. Amerikan Üniversitelerinin Doğuşu 49
1.4.2. Girişimci Üniversitelere Yönelik Kavramsal Çerçeve 59
1.4.3. Akademik Kapitalizm ve Bilimin İdeolojik Metalaşması: Bilim Özgürlüğünün Sökümüne Eleştirel Bir Bakış 64

1.5. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ DÜŞÜNCESİ 71
1.5.1. Bilim, İktidar ve İdeoloji Arasında Üniversitenin Kimlik Krizi 76
1.5.2. Akademik Özgürlüğün Kavramsal Çerçevesi ve Felsefi Temelleri 80
1.5.3. Akademik Özgürlüğün Tarihsel Temellerinden Küresel Standartlara 89

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNDE ÜNİVERSİTE GİRİŞİMLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI 97
2.2. 19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME/BATILILAŞMA EKSENİNDE BATILI LAİK OKULLAR 102
2.2.1. Darülfünûn-ı Osmani 109
2.2.2. Darulfünûn Kurulmasında İkinci Girişim 116
2.2.3. Eğitimin Kültürel Modernleşmesinde Fransa'nın Etkisi ve Darülfünun'u Sultani 125
2.2.4. Darulfünûn-ı Şâhâne (1900) ve Osmanlı Devletinde Darulfünun'un Kurumsallaşmasına Yönelik Çabalar 130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
12 EYLÜL 1980 ÖNCESİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÜNİVERSİTE POLİTİKASI

3.1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA SÜRECİ VE EĞİTİM POLİTİKASI: TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLAN 144
3.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL DARULFÜNUN'U: TÜZEL KİŞİLİĞİ VE TALİMATNAMESİ (1924-1933) 156
3.2.1. Modern Üniversiteye Geçiş Süreci: Özerk Darulfünun'a Yönelik Eleştiriler ve İstanbul Darulfününu'nun İlgası 161
3.2.2. İstanbul Üniversitesinin Kuruluşu: Merkezi Yönetim 172
3.3. 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU SONRASINDA TÜRK ÜNİVERSİTELERİNİN MODERNLEŞMESİ: ALMAN AKADEMİK MÜLTECİLERİN ROLÜ VE ETKİLERİ 179

3.4. TARİH DERSLERİ VE TÜRK INKILABI ENSTİTÜSÜ VE ULUSLAŞMA GİRİŞİMİ 187
3.5. ANKARA YÜKSEK ZİRAAT ENSTİTÜSÜ VE ÖZERK YAPISI 197
3.6. 1946 YILINDA ÇIKARTILAN 4936 SAYILI ÜNİVERSİTLER KANUNU 201
3.6.1. 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununu Hazırlayan Nedenler 201
3.6.2. 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununun Genel Çerçevesi 205
3.6.3. Dönemin Siyasal Konjonktürü ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) Olayları: Özerk Üniversitenin Akademik Özgürlük İle İmtihanı 210
3.7. DEMOKRAT PARTİNİN İKTİDARA GELİŞİ 217
3.7.1. Demokrat Parti Döneminde Üniversite İle İlişkiler 219
3.7.2. Humboldt Modelinden Amerikan Üniversitesi Modeline Geçiş Denemesi 226
3.8. 27 MAYIS SÜRECİ VE ÜNİVERSİTELER 230
3.8.1. 115 Sayılı Kanun: Üniversitelerin İdari Özerkliğinin Güçlendirilmesi 236
3.8.2. 114 Sayılı Kanun: MGK'nın Üniversitelere Müdahalesi 147'ler Olayı 239
3.8.3. Üniversite Özerkliğin Anayasal Güvenceye Alınması: 1961 Anayasasında Üniversite Özerkliği 245
3.6.4. 1968 Öğrenci Hareketleri: Anayasada Üniversite Özerkliğinin Yeniden Düzenlenmesine Giden Süreç 250
3.9. 1973 TARİHLİ 1750 SAYILI ÜNİVERSİTELER KANUNU'NU HAZIRLAYAN NEDENLER 254
3.9.1. 1973 Tarihli 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu 262

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 12 EYLÜL 1980 SONRASI ÜNİVERSİTELER VE 3. KUŞAK ÜNİVERSİTELERE GEÇİŞ SÜRECİ

4.1. 1981 TARİHLİ 2547 SAYILI YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU (YÖK) ÖNCESİ GENEL BİR ANALİZ 270
4.2. TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ: DEĞİŞEN PARADİGMALAR VE KURUMSAL KİMLİK ARAYIŞI 275

4.3. 2547 SAYILI YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU'NU HAZIRLAYAN NEDENLER 279
4.3.1. 2547 Yükseköğretim Kanunu'nun Yapısı ve Yükseköğretimin Yönetimi 288
4.3.1.1. Yüksek Öğretim Üst Kuruluşları 293
4.3.1.2. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 293
4.3.1.2.1 Yükseköğretim Denetleme Kurulu 296
4.3.1.3. Üniversitelerarası Kurul 298
4.3.1.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Göre Rektör Belirleme Şekilleri 299
4.4. TÜRKİYE'DE AKADEMİK ÖZGÜRLÜĞÜN HUKUKİ ÇERÇEVESİ VE MODERN ANLAMIYLA ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ / SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ GÖSTERGELERİ 305
4.4.1. Türkiye'de Akademik Özgürlüğün Hukuki Çerçevesi: 1982 Anayasasında Bilim Özgürlüğü 305
4.4.2. İdari (Yönetsel) Özerklik 312
4.4.3. Mali Özerklik 318
4.5. YÖK SİSTEMİNİN AKADEMİK ÖZGÜRLÜĞE YÖNELİK SINIRLARI VE SİSTEME YÖNELİK YAPISAL ELEŞTİRİLER 324
4.6.TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI ÜNİVERSİTE OLGUSUNUN GELİŞMESİ, GENİŞLEMESİ VE DÖNÜŞÜMÜ 333
4.6.1. Her İle Bir Üniversite Politikası Bağlamında Yükseköğretimin Kitleselleşme ve Genişleme Dinamikleri 333
4.6.2.Türkiye'de Üniversite Sanayi İşbirliğinin Tarihsel Gelişimi: 3. Kuşak Üniversitelere Geçiş Sürecine Hazırlık 343
4.6.3. Üniversite Sanayi İş Birliği: Bilim Politikalarının Bilim Ekonomisine Dönüşümü 346
4.7. 1980 SONRASI KALKINMA PLANLARINDA ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ VE ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİ POLİTİKASININ BİLİM POLİTİKASI BAĞLAMINDA GELİŞİMİ 358

4.7.1. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) : Yükseköğretim Sisteminin Yapısal Sorunlarına Yönelik Eleştiri ve Üniversite-Sanayi İşbirliği Arayışları 364
4.7.2. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): Yükseköğretimin Niteliksel Gelişimi, Toplumsal Kalkınma ve Üniversite –Sanayi İşbirliğinin Teşviki 365
4.7.3. Altıncı Beş Kalkınma Planı (1990-1994): Toplumsal Kalkınma Bağlamında Üniversite Sanayi İşbirliğine Yönelik Hukuki ve Yapısal Dönüşümün Oluşturulması/Neoliberal Dönüşüm 366
4.7.4. Yedinci Beş Kalkınma Planı (1996-2000): Üniversitelerde Özerklik, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası, Üniversite-Sanayi İşbirliğinde Kurumsallaşma, Rekabet 368
4.7.5. Sekizinci Beş Kalkınma Planı (2001-2005): Yükseköğretim Sisteminin Bürokratik Merkeziyetçi Yapısı, Ar-Ge Politikaları 369
4.7.6. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Yükseköğretimde Merkeziyetçi Yapı İle Özerklik Arayışı Arasında Kurumsal Dönüşüm ve İnovasyon Odaklı Sanayi İşbirlikleri 370
4.7.7. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): Toplumsal Etkileşimli Kurumsal Özerklik, Küresel Rekabet, KÜSİ Modeli ve İnovasyon Odaklı Üniversite-Sanayi işbirlikleri 372
4.7.8. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Eğitim Kalitesi, Akademik Sıralama Hedefi ve Ar-Ge Ekosisteminin Güçlendirilmesi 374
4.7.9. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028): Dijital Dönüşüm ve Küresel Rekabet Stratejileri 375
4.8. BÖLGESEL KALKINMA ODAKLI ÜNİVERSİTE PROJESİ: YÜKEKÖĞRETİMDE YERELLEŞME POLİTİKASI 380
4.9. ARAŞTIRMA ÜNİVERSİTESİ PROJESİ: YÜKSEKÖĞRETİMİN ULUSLARARASILAŞMASI 389

SONUÇ 404
KAYNAKÇA 417

KISALTMALAR

Akt	Aktaran
AYM	Anayasa Mahkemesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirmeye
AÜHF	Ankara Üniveristesi Hukuk Fakültesi
AAUP	Amerikan Üniversite Profesörleri Birliği
ANAP	Anavatan Partisi
ABD	Ameria Birleşik Devletleri
ASB	Amerikan Siyaset Bilimi
ASELSAN	Askeri Elektronik Sanayi
ADK	Ankara Devlet Konservatuarı
BTYK	Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇUŞ	Çok Uluslu şirketler
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DP	Demokrat Parti
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DGSA	Devlet Güzel Sanatlar Akademisi
DMMA	Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi
DYP-SHP	Doğru Yol Partisi- Sosyal Demokrat Halkçı Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EUA	Avrupa Üniversiteler Birliği
FKF	Fikir kulüpleri Federasyonu
GSMH	Gayrisafi Milli Hâsıla
HİBÜP	Her İle Bir Üniversite Politikası
IMF	Uluslararası Para Fonu
İTİA	İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri
İÜ	İstanbul Üniveristesi
İTÜ	İstanbul Teknik Üniveristesi

KÜSİ	Kamu-Üniversite-Sanayi
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MGK	Milli Birlik Komitesinin
MP	Millet Partisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MIT	Massachusetts Institute of Technology
MESS	Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
OHAL KHK	Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararname
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniveristesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖSYM	Ölçme, Seçme, Yerleştirme Merkezi
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfadan sayfaya
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TTGV	Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TEKMER	Teknoloji Geliştirme Merkezleri
TGB	Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nin
TTO	Teknoloji Transfer Ofisleri
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TMTF	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TMGF	Türkiye Milli Gençlik Federasyonu
TAÜG	Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu
UFK	Uluslararası Finansal Kuruluşları
ÜLKÜ	Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği Birliğ

ÜSAMP	Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı
ÜSİMP	Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu
ÜAK	Üniveristelerarası Kurul
ÜSİ	Üniversite-sanayi işbirliğinin
ÜSAM	Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri
UBTYS	Ulusal Bilim Teknoloji ve Yenilik Stratejisi
WEF	Dünya Ekonomik Forumu
WUS	Dünya Üniversiteler Servisi
YÖAİ	Yükseköğretim Araştırma İnovasyon
YLSY	Yurt Dışı Lisansüstü Öğrenim Bursluluk
YPK	Yüksek Planlama Kurulu
YDO	yabancı diller okulu
YÖK	Yükseköğretim Kanunu
3KÜ	3. Kuşak Üniveriste

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Üniversite Kurumunun Tarihsel Gelişimi s. 63

Tablo 2: Türkiye'de Üniversite Kanunlarının Değişim Tarihi (1933-1981) s. 288

Tablo 3: Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı Kapsamında Bulunan Üniversiteler ve İhtisas Alanları. (2025 Yılı İçin) s. 386

Tablo 4: Araştırma Üniversiteleri Sayısı (2025 Yılı İçin) s. 398

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Üçüncü Kuşak Üniversite Sekizgeni s. 55
Şekil: 2. Türkiye'de Açılan Devlet Üniversitesiteleri Sayısı (1933-2022) s. 340
Şekil 3: Türkiye'de Açılan Vakıf Üniversiteleri Sayısı (1985-2022) s. 341
Şekil4: Bölgelere Göre Üniversite Dağılımı Devlet-Vakıf (1933-2022) s. 342
Şekil 5: Araştırma Üniversitelerinin Gelişmesi için Gerekli olan Çerçeve s. 400

GİRİŞ

Üniversite olgusunun varlık sebebini, toplumun epistemolojik merkezi olma fonksiyonunun ve bu kurumsal kimliğin diğer kurumlardan ayırıcı niteliğinin anlaşılması bu olgunun tarihsel evrimi ve işlevi bağlamında yakından incelenmesini gerektirmektedir. Tarihsel evrim sürecinde şekillenen üniversiteler toplumun beynidir. Tarihsel olarak üniversitelerin toplumsal koşullara bağlı olarak; bilim, iktidar ve toplum ile ilişkisi değişkenlik göstermekle birlikte kendi iç dinamikleri ile dönüşen ve bu bağlamda toplumu da dönüştürebilen kurumlardır.

Batı Avrupa'da Orta Çağ'dan günümüze üniversiteler arkasına aldıkları 900 yıllık kültürel mirasla farklı misyonlar üstlenmişlerdir. Özerklik, Orta Çağ örgütlenmesi olan Üniversitas'tan Girişimci Üniversiteye uzanan tarihsel süreçte üniversite olgusunun en karakteristik özelliğidir. Orta Çağ'da lonca örgütlenmesi olan Üniversitas bilginin aktarıldığı eğitim öğretim ağırlıklı sosyal bir kurumdu. 1809 yılında Humboldt Üniversitesi modeli ile üniversitenin araştırma yönüne vurgu yapılarak eğitim öğretim ile birlikte araştırma fonksiyonu ön plana çıkmıştır. Modern üniversiteye geçince, üniversite özerkliği idari, mali ve akademik boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır. Modern üniversitenin koşulu, Wilhelm von Humboldt (D. 1767- Ö.1835, Alman Filozof Dilbilimci) tarafından öğretim üyelerinin araştırma yapacağı alanları ve öğreteceği konuları seçme özgürlüğü (lehrfreiheit) ve öğrencilerin öğrenmek istediği şeyi seçme özgürlüğü (lernfreiheit) şeklinde tanımlanan bilimsel özerklik olarak belirlenmiştir. Avrupa'da Orta Çağ üniversiteleri sadece eğitim ve öğretim yapan kurumlardı. Araştırmanın önem kazandığı modern üniversiteye geçiş 1809-1810 arasında Wilhelm von Humboldt'un ilkelerine dayanarak oluşturulmuştur. Bu ilkeler, üniversitelerde öğretimin araştırma ile birlikte yapılması, üniversitelerin sahibinin devlet değil toplum olması ve üniversite öğretim üyelerinin sahip olması gereken bilimsel özgürlük ile üniversitenin finans kaynağı olan topluma karşı sorumluluğunun bağdaştırılması şeklinde belirtilmiştir. Üniversitenin araştırma fonksiyonu ile birlikte üniversite özerkliğine vurgu yapılmıştır. 20. yüzyılda ise eğitim öğretim ve bilimsel araştırmaların yanında üniversitenin işlevleri arasına; bilimin teknolojiye dönüştürülmesiyle teknolojik araştırmalar, bütün toplumun eğitimi, danışmanlık, hastalık tanı ve tedavisine kadar

geniş bir alanı kapsayan toplum hizmetleri de eklenmiştir. 21. yüzyılın bilgi toplumunda entelektüel sermaye parasal ve fiziksel sermayenin önüne geçmiştir. Bu bağlamda ülkeler arasında rekabet bilgi eksenli yapılmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu bilgi potansiyeli ve insan gücünün kalitesi ülkeler arasında rekabeti oluşturan temel unsur olmuştur. Bu doğrultuda eğitim öğretim ve araştırma kuruluşlarına yapılan yatırım insana yapılan yatırım ile orantılıdır.

Amerika Birleşik Devletleri, 20. yüzyılda Humboldt Üniversitesi modelinden yararlanarak kendi ekonomik, sosyolojik ve politik yapılanmasına göre üniversiteleri yapılandırarak girişimci üniversite modelini oluşturmuştur. Daha sonra bu model bütün dünyaya yayılma eğilimi göstermiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ile birlikte küreselleşme üniversitelerin dönüşümüne zemin hazırlamıştır. "Üçüncü kuşak üniversite (3KÜ) ya da girişimci üniversite" olarak belirtilen bu üniversite modelinde "şirketleşme" kaygısı, üniversitelerin kültür üreten, aydın ve yetişmiş yurttaş yetiştiren ve farklı bir şekilde düşünebilmenin de mümkün olduğu eleştirel kamusal alan olma niteliğini ve aydınlatma gücünü aşındırma tehlikesini taşıdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Sürdürülebilir bir kalkınma için üniversiteler toplumsal yaşamın bütün alanlarında aktif olarak bilgi üretiminde, üretilen bilginin toplumsallaştırılmasında, kültür üretiminde, bilimsel, teknolojik ve sosyo-ekonomik gelişimde etkin rol oynamaktadırlar. Ülkeler için bilgi toplumu olmada lokomotif görevi gören üniversiteler gittikçe önem kazanmaktadır. Bilgi, günümüz toplumları için gerçek güç ve sermayedir. Bilgi üretilen kurumlar olan üniversiteler bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda tüm dünyada yükseköğretim sorunları ele alınıp çözüm yollarına yönelik politikalar geliştirilerek değişim ve dönüşümler gerçekleştirilmektedir. Üniversitelerin değişen politik koşullardan etkilenmemesi geleneksel yapının kurumsallaşmasıyla bağlantılıdır. Üniversiteler topluma karşı olan sorumluluğunu araştırma, eğitim, öğretim, meslek edindirme, hizmet, kamuoyunu aydınlatma fonksiyonlarını yerine getirerek gerçekleştirmektedir. Bireysel açıdan ise üniversiteler meslek kazandırma, bireyin kimliğini inşa etmesi, psikolojik, sosyal ve kültürel gelişimine katkı sunmaktadır. Meslek kazandırma, hizmet sunma, bilgi üretme dışında üniversitelerin toplumsal sorumlulukları konusunda akademik dünyada ve akademik dünyanın ötesinde bir tartışma eksikliği vardır. Geçmişten

günümüze üniversiteler bilgilerin depolandığı kaynaklar ve bilgi üretiminin merkezi olarak küresel gelişmelerin önemli aktörleri olmuşlardır. Kitlelerin eğitimi ve toplumsal bilginin genişletilmesi için üniversiteler araştırmalar yapmakla birlikte toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunmaları ve demokratik kültürün geliştirilmesinden sorumludurlar.

Üniversiteler 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bilim insanı yetiştiren, eğitim öğretim ile elit yurttaşlar yetiştiren, bilim üreten, teknolojik sorunları çözen ve milli kültürün gelişmesine katkı sunan kurumlar olmuşlardır. Hızla artan bilim ve teknolojideki gelişmelerle birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu gelişmeleri uygulamaya geçirebilen ülkeler üretilen bilginin endüstri ve iş alanıyla uygulama alanı bulması ile ekonomik olarak yükselişe geçmişlerdir. ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde üniversite ve özel kuruluşlarda gerçekleştirilen ileri araştırma ve geliştirme çalışmalarıyla ekonomik gelişme hızlanmıştır. Bu durum diğer ülkelerin de ekonomik kalkınma doğrultusunda bilim ve teknoloji üreten kurumlar olan üniversitelere önem vermesine yol açmıştır. Toplumların, üniversitelerin ürettiği bilim ve teknoloji niteliği ile üstünlükleri ölçülmektedir. 21. yüzyılda üniversiteler kitlesel eğitim yapmanın yanında ileri düzeyde bilimsel araştırmaların yapıldığı ve teknolojik araştırmaları yapabilecek nitelikli insan gücünün yetiştirildiği kurumlardır. 21. yüzyılın bilim ve teknoloji toplumları içerisinde yükseköğretim sistemi; kitlesel eğitim, sürekli eğitim, elit eğitim, eğitim teknolojileri, küreselleşme, standartlaşma ve örgütlü temel araştırmaları tanımlamaktadır. Bilimin toplumsal yaşamda öneminin artması bağlamında rekabetin küreselleşmesi ile yükseköğretimin önemi gittikçe artmaktadır. Devletler üniversitelerinin küresel alanda bilimde rekabet edebilirliği ile ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyılda bilim ve teknoloji temelinde değişmenin ve gelişmenin ivme kazanması ile siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel dinamiklerden yükseköğretim kurumları hem etkilenmiş hem de bu dinamikleri etkilemiştir. Yükseköğretim kurumlarının geleneksel işlevleri olan, eğitim, öğretim, meslek edindirme, araştırma, kültür temelinde beşeri sermaye üretmesi ile birlikte fonksiyonlarının genişlemesi sonucunda; disiplinlerarası araştırma, inovasyonun küresel rekabet edebilirlikte ön plana çıkarak bilimsel üretimin girişimci faaliyetlerde kullanılması toplumsal yaşamın bütün alanlarına yönelik politika olarak gelişmesiyle önemi gittikçe artmıştır.

Bir üst yapı kurumu olarak bilim, içerisinde geliştiği toplumun sosyal ve ekonomik koşul ve şartlarının üründür. Bilimsel ortamın oluşumu ve bilimsel araştırmanın ortaya çıkması bu zeminden beslenmektedir. Demokratik kurumsallaşmanın tam olarak sağlanamadığı toplumlarda üniversitelerin özerk yapılar olarak faaliyetlerini sürdürmesi ve eleştirel düşünceyi besleyen bir geleneğin oluşması kurumsal ve siyasi engellerle kısıtlanmaktadır. Üniversitelerin iktidar öznelerinin ideolojik yeniden üretiminin uzantısına dönüşmesi akademik özerkliğin ve eleştirel bilgi üretiminin önünde epistemolojik ve kurumsal bir engel oluşturmaktadır. Üniversiteler, entelektüel kamusal merkezler olarak bilimsel yöntemin uygulanarak evrensel bilginin üretildiği ve üretilen bilginin eleştirel analiz ve toplumsal alanda yayılmasıyla meşrulaştırıldığı; toplumsal sorumluluk, şeffaflık ve etik duyarlılık ve toplumsal sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda toplumla organik bağlar kurmaktadırlar. Üniversiteler içinde yükseldikleri toplumların sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel kalkınmasını sağlayan iç ve dış sorunları çözebilme iradesi gösterebilen insanlığın kültürel mirasını ve evrensel değerleri koruyan kurumlardır.

Toplumsal kurumlar gibi yükseköğretim sistemleri de değişen koşullardan etkilenmekle birlikte toplumdaki değişmelere de adapte olabilmektedir. Toplumsal dönüşümlerin yükseköğretim sistemlerine yansıması şu boyutlar üzerinden anlaşılabilir: Küresel üretim paradigmalarındaki dönüşümlerin yol açtığı yeni örgütlenme biçiminin işleyişi için gereksinim duyulan işgücünün niteliğindeki değişmelerin yükseköğretim sistemlerini yeniden yapılandırması. Post-Fordist üretim talepleri ile birlikte değişimin ikinci boyutu 2. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan refah devleti anlayışının sorgulanmasıyla birlikte yükseköğretim kurumlarını da kapsayacak şekilde kamu kurumlarında hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkelerine uyum talebinin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Bu süreç performans denetimi ve toplumsal sorumluluk mekanizmalarının güçlenmesine yol açmıştır. Üniversiteler açısından üçüncü değişim; dünyada bilime ve bilgiye yaklaşımdaki değişmedir. Dördüncü olarak refah düzeyi artan toplumlarda yükseköğretime olan talebin artmasıdır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri üniversitelerinin gelişmişlik düzeyiyle paralellik göstermektedir. Ülkelerin gelişmesinde üniversitelerin öncelikli görevleri

vardır. Üniversiteler çağdaş ilkeler doğrultusunda devletlerin beşeri sermayesini ve maddi kaynaklarını kalkınma hedefleri ile bilim ve teknoloji doğrultusunda akılcı bir yöntemle insanlığa yön veren kurumlardır. Üniversiteler, özgür düşünce ile dogmalardan uzak düşünce yapısının yerleştiği farklı kaynaklardan düşünme ve sorgulamanın bireyi özgürleştirdiği ve geniş bir dünya görüşüne sahip insan haklarına duyarlı ve saygılı elit yurttaş yetiştiren kurumlardır. Bireylerin hayatı anlamlandırıp kendilerini inşa etmesi aklın ön plana çıktığı özgür bir ortamda gerçekleşebilmektedir. Bu ideal üniversitelerin özgür ortamında gelişebilmektedir. Üniversiteler bilimsel eleştiri ve özeleştiri pratiklerinin uygulandığı kurumlardır. Üniversitenin temel işlevi sadece bilgiyi aktarmak değil; bilimsel metodoloji ve analitik düşünme becerisinin kazandırılması, bilgilerin düzenlenip organize edilmesi ve bu bilgilerin uygulanıp pratik sonuçlarını değerlendirebilmeyi sağlayacak bir kültürün öğretilmesidir. Günümüz üniversitelerinin içinde yükseldikleri demokrasi kültürünün dokusu üzerinde evrensel normlarla uyumlu olarak küresel, ulusal ve yerel bağlamda kamusal fayda gözeten kurumlar olması beklenmektedir. Bu bağlamda özerklik üniversiteye içkin bir kavramdır. Üniversitelerin ayırt edici özelliği olan özerklik ve akademik özgürlüğün hesap verebilirlik ve şeffaflık ile dengelenmesi özgürlük ve sorumluluk ilişkisinin korunduğu bir yapıyı gerektirmektedir.

Üniversiteler refah toplumu oluşturmada, sosyo-ekonomik sorunlara çözüm bulmada ve nitelikli insan gücüne sahip olmada öncü rolü oynamaktadırlar. Üniversitelerin görevleri içerisinde bilgi ve teknik üretim yanında ülkelerin gereksinim duyduğu her alanda eğitilmiş yetişmiş insan gücü yetiştirmektir. Üniversitelerin görevleri arasında; içerisinde bulundukları toplumun çağdaş gelişmelere uyum sağlamalarını sağlayacak gerekli bilgileri üretmesi, kültürün ve sanatın üretimini sağlayacak insan gücünün yetiştirilmesi, yeni teknolojilerin üretilmesi, toplumsal sorunların doğru teşhis edilip çözüm yollarının geliştirilmesi yer almaktadır. Üniversiteler toplumun beyni olarak kendisinden beklenen bu fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için bu kurumların sahip olması gereken belirli nitelikleri taşıması gerekmektedir. Bu niteliklerin başında özgür ve özerk bir üniversitenin kurumsallaşmış bir yapıya sahip olması gelmektedir. Üniversite olgusunun var oluş nedeni akla ve bilimsel medodolojinin ilkelerine bağlı

kalmalarıdır. Özeleştiri, tarafsızlık, karşıt olasılıkların düşünülmesi incelemelerin sınır ve geçerliliklerinin iyice araştırılması bilimsel çalışmanın gereklerindendir.

Üniversiteler içerisinde yeşerdikleri toplumun ve dünyanın sorunlarına çözümler üreterek ve gelecekte oluşabilecek sorunlara karşı toplumları hazırlamaktadırlar. Üniversitenin önemli görevlerinden birisi de topluma hizmettir. Üniversiteler geleneksel tanımıyla, yukarıda da ifade edildiği gibi eğitim, öğretim, araştırma, meslek edindirme, hizmet fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Üniversiteler bu fonksiyonları yerine getirirken belirli niteliklere sahip olmaları ve bu niteliğin en başında üniversitelerin özerk yapılanmaları gelmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliği denilince genel olarak üniversitelerin kendi öğretim üyeleri ile seçilen kişi ve kurullarca yönetilme şekli anlaşılmaktadır. Oysa üniversite özerkliği kavramı daha geniş bir alanı muhteva etmektedir. Kurumların özerkliğini yansıtan birçok faktör olmakla birlikte günümüzde bu faktörlerden üniversite kurumunun finansal kaynaklarını oluşturup temin edebilmesi dönüşen üniversite politikası bağlamında önem kazanmaktadır. Üniversite özerkliğinin kapsamı genel anlamda akademik özerklik, idari özerklik ve mali özerklik şeklinde sınıflandırılmaktadır. Üniversite özerkliği göstergeleri ve indeksleri ise çeşitli kuruluşların göstergeleri bağlamında değişkenlik gösterebilmektedir.

Üniversite kavramı uluslararası standartlar düzeyinde ele alınmakla birlikte ulusal düzeyde toplumsal koşullarının belirleyiciliği de ön plana çıkmaktadır. Üniversiteler elit eğitim öğretimi aşıp artan öğrenci sayısı ile birlikte kitle eğitim öğretimine yönelmişlerdir. Üniversite kurumunun, bilgi üretmek için belirleyici niteliği olan özerklik kavramı üniversite kurumundan beklenen görevleri yerine getirebilmesi için giderek önem kazanan bir olgu olmuştur. Üniversitelerin kendisinden beklenen katılımcı, yenilikçi, esnek bir akademik yapılanmaya geçebilmesi ve yukarıda açıklanan görevleri yerine getirebilmesi için öncelikle bunların gerçekleşmesine imkân verecek bilimsel bir ortamın oluşması ve yönetim mekanizmasının bu yapılanmayı desteklemesi beklenmektedir.

Üniversiteler içinde bulundukları toplumun kültürel, siyasal ve toplumsal dokusunun ontolojik bileşeni olarak varlık gösterirler. Bu bağlamda akademik özgürlükler; siyasi kültür, eğitim kültürü ve üniversite siyaset ilişkilerine göre ülkeler düzeyinde değişkenlik göstermektedir. Birçok alanda değişkenlik olsa da bilim

üretilen kurumlarda ortak bazı ölçütler vardır. Bu ortaklık bilimsel yöntemin kullanılması ve bilim yapılabilmesine ilişkindir. Bu kapsamda çağdaş uygarlık düzeyine çıkılmasını sağlayacak ve kalkınmanın temel dayanaklarından olacak bir eğitim düzeni kaçınılmazdır. Üniversite reformu da siyasal iktidarın toplumsal görüşüne bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliğinin genişleme ve daralma dönemlerinin temel itici gücü siyasi gelişmeler ve darbeler olmuştur. Demokratikleşme ve otoriterleşme dönemleri bu doğrultuda belirleyici olmaktadır. Bu bağlamı Tanel Demirel (D.1968 -) şöyle değerlendirmiştir:

> *Türkiye'de sosyal bilimlerin yapıldığı temel kurumlar olan üniversitelerin kuruluşunda devlet öncülüğü üstlenmiş sonraki süreçte de bu kurumların devlete olan bağımlılıkları hep yüksek olmuştur. Devle ise üniversiteleri ancak belli bir özerkliğe sahip olduklarında işlevsel ve anlamlı olabilecek kurumlar olarak görmekte zorlanmıştır. Üniversite, sınırları siyasal iktidar tarafından çizilmiş onun tarafından dikkatlice kontrol edilmesi gereken bir kurum, bürokrasinin alelade bir parçası olarak algılanmıştır.*[1]

Bir toplumun zihin formasyonu siyasal ve tarihsel koşullar tarafından inşa edilen bir yapıdır. Bu araştırmada Türkiye'de üniversite özerkliği olgusu; siyasal ve tarihsel bağlamı dikkate alan ve hukuki metin analizine dayalı mevzuat incelemesi çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı; Türkiye Cumhuriyeti'nde Darülfünun'un ilga edilerek ilk üniversitenin (İstanbul Üniversitesi) kurulduğu 1933 reformu ile başlayan sürecin 1981 yılında kabul edilen 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu (YÖK) sonrası dönüşen üniversite politikasını mevzuat üzerinden analiz ederek anlamaya çalışmaktır. 12 Eylül 1980 öncesi ve 1981 yılında kabül edilen 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun kabülü sonrasında dönüşen üniversitelerin özerklik bağlamında çözümlenmesi, dönemler arası geçişlerdeki kırılma noktaları tespit edilerek yükseköğretimde sürekliliğin ve değişimin izleri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de üniversite özerkliğinin dinamik süreçlerini saptayarak dönemin sosyo-politik koşuları içerisinde üniversite özerkliği ve bunula bağlantılı akademik özgürlükler incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi süresince üniversite sisteminin dönüşümü dönemsel olarak değişen yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelere zemin hazırlayan siyasi, toplumsal ve bilimsel paradigmalar üzerinden bu analiz yapılmıştır. Türkiye'de üniversitelerin hangi siyasal, kültürel ve

[1] Tanel Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2020, s.191.

iktisadi zemin üzerinde yükseldiklerini anlamak için tarihsel arka plana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de üniversite özerkliğinin anlaşılabilmesi Osmanlı Devleti'nde Darülfünun (Üniversite) girişimlerine bakmamızı gerektirmektedir. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme/Batılılaşma kapsamında girişilen bir dizi yenilikler ile birlikte Laik Batılı okullar açılmıştır. Sonrasında 1845 yılında tasarlanan ilk Darülfünun 1862 tarihinde açılabilmiştir. Başarısız birkaç girişimden sonra 1900 yılında açılan Darülfünun'u Şahane'ye 1919 yılında "İlmi Muhtariyet" (akademik özgürlük) verilmiş ve Darülfünun'un kurumsallaşma süreci başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar gelmiştir. Çalışmada, bir modern Ulus Devlet modeline göre kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi ile birlikte bir kurum olarak varlık gösteren üniversitenin gelişim süreci; Osmanlı batılılaşma sürecinde üniversite kurumunun vuku bulmasının sosyo-politik koşulları ile üniversite kavramının izi 1862 yılından 1981 yılı sonrasına kadar takip edilip incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de üniversitenin kurumsallaşmasının ve örgütlenmesinin ilk Darülfünun'un 1862'den günümüze kadar olan tarihsel gelişim sürecinde, üniversite özerkliğine nasıl imkân tanındığı ya da tanınmadığı üniversite özerkliğinin dönemlere göre nasıl değişkenlik gösterdiği ve niteleyici dinamiklerinin ne olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Üniversite özerkliği kavramının ne ifade ettiği, tehditlerin neler olduğu üniversite özerkliğini şekillendirmede politika yapıcıların rolünün belirlenmesi bu kapsam içerisinde analiz edilmiştir.

Türkiye'de üniversite tarihi; darbeler, toplumsal ve siyasal bunalımlar, kırılmalar, değişimler ve dönüşümler içerisinde şekillenmekle birlikte üniversite yasaları da idari ve hukuki müdahalelerle bu doğrultuda değiştirilip dönüştürülmüştür. 1933 Üniversite Reformu yeni ulus devletin inşası sürecinde, 1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı Üniveristeler Kanunu çok partili yaşama geçiş ile birlikte kabul edilmiştir. Sonrasında, 1961 yılında üniversite özerkliğinin anayasal güvenceye alınması, 1971 yılında üniversite özerkliğinin anayasal düzeyde kısıtlanması, 1973 tarihli 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile 1981 yılında bu kanunu tümüyle kaldıran 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun çıkarılması askeri darbeler ve toplumsal bunalımların sonucu yaşanan gelişmelerdir. Siyasal ve

toplumsal zemindeki dinamik yapılanmalar üniversite kanunlarında değişikliğe yol açmıştır.

1933 tarihli üniversite reformunda Darülfünun kadrosunun yaklaşık 2/3'ü yeni rejime adapte olamadıkları gerekçesiyle kadro dışı bırakılmıştır. Sonrasında 1947 yılında özerk üniversite döneminde, bazı sol görüşlü hocaların tasfiyesi, 1961 yılında MGK'nin üniversiteden uzaklaştırdığı 147'ler olayı ve 1980 sonrası 1402 Sayılı Yasa ile yapılan müdahale ve ihraçlar iktidar-üniversite ilişkisinde üniversite özerkliğinin Türkiye'de siyasal zeminde mücadele alanını oluşturmuştur. Türkiye'de iktidarın üniversiteyle olan sorunlu ilişkisi demokrasi kültürüne dayanmakla birlikte üniversiteden beklentilere göre de değişkenlik göstermektedir.

Türkiye'de 1946 yılında kabul edilen ve üniversitelere özerklik getiren 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun kabulünden sonra üniversite yasaları darbelerden, toplumsal bunalımlardan ve siyasal nedenlerden dolayı değiştirilmiştir. Kısa bir süre sonra görülmüştür ki bu özerklik toplumsal şartlarını oluşturamamış bir zeminde olması nedeniyle içselleştirilememiştir. 1948 yılında DTCF'den ihraç edilen üç bilim insanı buna örnek olarak gösterilebilir.

1961 Anayasası ile üniversite özerkliği anayasal güvenceye alınmış sonrasında yaşanan siysal ve toplumsal bunalım ve de 1968 öğrenci hareketleri sonucunda 1971 yılında üniversite özerkliği anayasal olarak yeniden düzenlemiş ve özerklik ilkeleri kısıtlanmıştır. Daha sonra, 1973 yılında 1750 Sayılı yeni bir Üniversiteler Kanunu kabul edilmiştir. Önüne geçilmeyen siyasal ve toplumsal bunalımlar ile birlikte yeni iktisat politikalarıyla toplum yeniden neoliberal politikalar doğrultusunda dönüştürülürken bu zemine uygun 1980 darbesinden sonra üniversite özerkliğini "billimsel özerkliğe" indirgeyen 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu kabul edilmiştir. Bu dönemde 1402 sayılı kanun ile yeniden üniversitelerde ihraçlar yaşanmış ve başörtülü öğrencilerin eğitim hakkı bağlamında yaşadıkları sorunlar da akademik özgürlüğe aykırı uygulamalar olarak değerlendirilmiştir.

Bu analizi yaparken üniversitenin konumu hem Türkiye'nin modern siyasal kültürünün bir parçası hem de Osmanlı Devleti ile bir kopuşu değil düşünsel ve kültürel süreklilik içerisinde olduğu saptanmıştır. Bu çözümlemede öncelikle Cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden hangi üniversite kültürünü miras aldığının

analiz edilmesi önem kazanmaktadır. Bu kültürel arkeoloji Cumhuriyete aktarılırken bilim politikası bağlamında hangi gerekçeler ön plana çıkmaktaydı sorularına cevap aranmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinin tarihsel gelişim çizgisinde üniversite kanunlarında üniversite özerkliğinin nasıl değişkenlik gösterdiği, Darülfünun deneyimlerinden Cumhuriyet dönemi reformlarına uzanan süreçte alınan kültürel miras ile modernleşme sürecine ilişkin bir bakış açısı oluşturma doğrultusunda Osmanlı ve Türkiye modernleşmesi süreci içerisinde ne şekilde varlık bulduğu saptanmıştır.

Yükseköğretim sistemlerinin ülkelerin toplumsal kalkınmasında önemli bir aşamaya gelmesi ile birlikte yükseköğretim önde gelen akademik bir çalışma alanı haline gelimiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye de toplumsal hizmet üniversitelerine (Üçüncü Kuşak Üniversiteler) yönelik eğilim içerisine girmiştir. Tüm dünyada yükseköğretimin bilgi ekonomisi doğrultusunda dönüşmesinin itici gücünü; bilimin toplumsal kalkınmada ve küresel rekabette artan önemi ve küreselleşme ile yükseköğretim sistemlerinin ve üniversitelerin dönüşümüne yönelik eğilim oluşturmaktadır.

Türkiye'de üniversitelerin kitleselleşmesi ve genişlemesi ile birlikte bilginin toplumsal kalkınmada artan önemi üniversitelerden beklentileri artıtırmıştır. Küresel alanda üniversitelerin daha rekabetçi hale gelmesi hem yerel hem de küresel anlamda değişim ve dönüşümde önemli itici güç olması ile doğru orantılıdır. Yeni dönemde kalkınma sürecinde üniversitelerin toplumla ve toplumsal dinamiklerle kaynaşması ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de yerel dinamiklerin bölgesel kalkınmada ön plana çıktığı sistem "yeni bölgesel kalkınma" epistemolojisi olarak benimsenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de üniveriste-sanayi iş birliğine yönelik eğilim, yükseköğretimin çeşitlenmesi bağlamında üniversitelerin misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma programı ile bölgesel kalkınma odaklı üniveristeler ve araştırma üniversiteleri şeklinde sınıflandırılması üniversitelerin dönüşümüne yönelik eğilimi yansıtmaktadır.

Üçüncü Kuşak üniversitelere geçiş sürecinde, misyonlarındaki farklılaşma ile birlikte üniversitelerin girişimcilik, kalkınma, ihtisaslaşma ve araştırma fonksiyonlarına ilişkin niteliksel ayrımlar analiz edilerek yeni süreçte Türkiye'de

yükseköğretim reformu için bazı politika önerileri sunulmuştur. Sorularımız arasında, tarafsız ve evrensel olma iddiasında olmayan siyasal iktidar ve sermaye gibi öznelerle ilişki içinde olan bilim, hakikati arama iddasını nasıl sürdürebilir ve meşruiyetini nasıl koruyabilir? sorusu yer almaktadır. Üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğün bu paradoksa ilkesel düzeyde bir çözüm önerisi olarak anlaşılabilmesi, bu ilkelerin diyalektik bir müzakere alanı sağlayarak gerilimi yönetmenin temel dayanağını oluşturmasına bağlıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde; üniversite olgusunun ortaya çıkması ve gelişimine yönelik tarihsel ve kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Üniversitelerin başlangıcı farklı okul ve coğrafyalara götürülebilmekle birlikte genelde kabul gören anlayış üniversitelerin Orta Çağ Avrupası'nda ortaya çıkması ve günümüz üniversitelerinin temelini oluşturmasıdır. Bu kapsamda ilk olarak Orta Çağ lonca teşkilatlanması olan üniversitas incelenmiştir. Üniversitasın niteliği, kilise ve kent yöneticilerine göre konumu coğrafya ve zaman dilimi içerisinde analiz edilmiştir. Birinci kuşak üniversiteler olarak kabül edilen Orta Çağ üniversitelerinden sonra modern üniversite olarak kabul edilen ve eğitim öğretim ile birlikte araştırmaya vurgu yapan Humbold Üniversitesi modeli incelenmiştir. Sonrasında 20. yüzyılda üniversitelerin değişen ve dönüşen fonksiyonu ile üçüncü kuşak olarak bilinen girişimci üniversiteler incelenmiştir. Girişimci üniversitelere geçiş ile birlikte üniversitelerin 900 yılık kültürel birikiminin aşınacağı bilgi üretiminin piyasanın hizmetine sunulacağı kaygıları ön plana çıkmaktadır. Platon Devlet kitabında yasaklanmamış bir soru var mı diye sormuştu. Batı'da bu soruya bugün zamanımızda evet deme eğiliminin söz konusu olmamasının gerekçesi ulaşılan yanıtların araştırmanın finansmanını ya da bilim insanının maaşını ödeyecek olanı memnun etmeme ihtimalidir.[2] Görülmektedir ki bilimin politikleşerek metalaşma sürecinin önüne nasıl geçileceği belirsizliğini korumaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; araştırmamıza temel oluşturan Osmanlı Devletinde üniversite girişimleri tarihsel bağlamı içerisinde analiz edilerek Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan laik okullar ile birlikte incelenmiştir. Türkiye'de Üniversiteleri analiz etmek bu sürecin tarihsel arka planını bilmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde birkaç başarısız denemeden sonra kurulan

[2] Gillian R. Evans, **Akademisyenler ve Gerçek Dünya**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.17.

Darülfünun girişimlerinin incelenmesi bu çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmuştur. Öncelikle Osmanlı Devleti'nde Darülfünun girişimleri ele alınıp Darülfünun'dan beklentiler ve Darülfünun'un yapısı incelenmiştir. Bu kültürel birikim üzerinden yeni Ulus Devlete aktarılan miras ile Türkiye Cumhuriyeti üniversiteleri analiz edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Erken Cumhuriyet döneminde üniversite reformu, 1946 yılında kabül edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu, Demokrat Parti döneminde üniversite ilişkileri, 1960 darbesine giden süreçte üniversite ve 1973 yılında çıkarılan 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu ele alınmıştır. Öncelikle, Erken cumhuriyet döneminde Darülfünun'un ilgası ve üniversite reformunun incelenmesi ile yeni ulus devlet ideolojisinin üniversiteden beklentileri ve üniversitenin konumu ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1923 yılından itibaren yüzünü çağdaş dünyaya döndürüp yeni bir toplumsal değişim ve dönüşüm projesi başlatmıştır. Bu doğrultuda feodal kalıntılardan Orta Çağ kurum ve geleneklerden arınma girişimi başlatılmıştır. Toplumsal gelişmede üniversitelerin rolü nedir sorusu bizi bir dizi araştırmaya yönlendirmektedir. Toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin nasıl olmasını ve üniversitelerimizin bizi nereye taşımasını istemekteyiz, bu soruya vereceğimiz yanıt üniversite anlayışımızı üniversiteden beklentilerimizi etkileyecektir. Üniversiteler sadece meslek kazandıran kurumlar değildir aynı zamanda kültür inşa edip kültür üreten kurumlardır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise; Türkiye'yi 12 Eylül askeri darbesi sürecine taşıyan gelişmelerin ve sonrasında yaşanan değişimlerinin üniversite politikası bağlamında analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda son bölümü oluşturan dördüncü bölümde 2547 Saylı Yükseköğretim Kanunu sonrasında dönüşen üniversitelerin niteliği ele alınarak açılan üniversite politikalarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde üniversite politikalarının hangi kültürel alt yapıya dayandığı artan üniversite sayısı ile birlikte değerlendirilmiştir. 1980 yılından sonra siyasi, iktisadi, kültürel ve küresel eğilimlerin itici gücü ile yaşanan değişimler yükseköğretim sisteminde de dönüşüme yol açmıştır. Bu durumun Türk yükseköğretim sistemine olan etkisini ve boyutlarını; yükseköğretimin kitleselleşmesi, genişlemesi, üniversite-sanayi iş birliği süreci, kurumsal çeşitlilik bağlamında bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler ve araştırma üniversiteleri şeklinde dönüşen üniversite politikası bağlamında analiz edilmiştir. Bu tartışmanın

çalışmaya katkısı, tarihsel ve siyasi bir düzlemde üniversite özerkliği ve bununla bağlantılı akademik özgürlük kavramının evrimini ve siyasi bağlamını günümüzde dönüşen üniversitelere geçiş süreci perspektifi ile birlikte günümüz dinamiklerini içerecek şekilde analiz edilmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ÜNİVERSİTE OLGUSUNUN DOĞUŞU VE GELİŞİMİNE YÖNELİK TARİHSEL VE KAVRAMSAL BİR ANALİZ

1.1. ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA ÜNİVERSİTENİN DOĞUŞU VE TARİHSEL ARKA PLAN

Üniversite kavramının arkeolojisi olan "üniversitas" kavramı Latince bağımsızlık içinde tüzel kişiliğe ve çıkarların ortaklığına sahip kişilerin oluşturduğu topluluk anlamına gelmektedir.[3] Üniversitelerin ilk olarak nerede ve ne zaman kurulduğuna yönelik üzerinde mutabakat sağlanmış kesin bir tarih olmamakla birlikte yükseköğretime köken arayışında, Eflatun'un Academia'sı (M.Ö.400), Aristo'nun Lyceum'u (M.Ö.387), araştırma kurumu niteliği taşımasını ele alırsak İskenderiye Müzesi (M.O.330-200) ön plana çıkmaktadır.[4] Batı'da Papalık ve üniversite bugün varlığını sürdüren ulus devlet öncesi en eski kurumlardandır.[5] Avrupa feodalizme ve Orta Çağ Avrupasının sosyo-ekonomik koşullarına özgü olan üniversitenin bir lonca (üniversitas) örgütlenmesi olduğu bilinmekle birlikte üniversite kavramını tanımlamanın zorluğu sebebiyle üniversitelerin ilk olarak nerede kurulduğuna yönelik görüş birliği bulunmamaktadır. Üniversitelere köken arayışında genel anlamda kabul edilen görüşe göre üniversitelerin zaman içerisinde okulun bir uzantısı olarak ortaya çıkmış olduğudur. Üniversiteleri eğitim sisteminin son halkası olarak gören tarihçiler ise köken arayışını Sümer tarihine kadar götürmüşlerdir. Eğer üniversiteyi bir ileri eğitim kurumu olarak ele alırsak üniversitenin resmi dereceler veren, profesyoneller üreten kökeni için sadece Avrupa Orta Çağ'ına değil başka coğrafyalara bakmamız gerekmektedir. Dünyanın diğer

[3] Kemal Gürüz, Erdoğan Şuhubi, A. M. Celal Şengör, Kazım Türker, Ersin Yurtsever, **Türkiye'de Ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji,** TÜSİAD, (Yayın No: TÜSİAD-T/94, 6-164) İstanbul, 1994, (Bilim ve Teknoloji) s.57.

[4] Harold Perkin, "The Changing Social Function of The University: A Historical Retrospect",CRE Inf. No.62, 1983, ss.117-131'den aktaran Kemal ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.57; Kemal Gürüz, **Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri,** 2. baskı, ÖSYM Yayınları, Ankara, 2003-4.(Sevk ve İdare Sistemleri), s.1.

[5] Besim Dellaloğlu, **Poetik ve Politik, Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi,** 3. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s.109.

bölgelerinde de daha erken dönemlerde yükseköğretim kurumları vuku bulmuştur.[6] Derece/ diploma verme özelliği temel alınırsa İtalya'da Bologna Üniversitesi (1088) başlangıç olarak alınabilir. Kurumların diploma vermesini zaman içerisinde başlatması şeklinde değerlendirirsek Pakistan'da kurulan Taksasila (M.Ö.7) ilk üniversite kabül edilebilir. Hindistan'da varlık gösteren Nalanda (M.Ö.5.), Çin'de kurulan Nanjing (M.S.258), (M.S. 988) yılında Mısır'da kurulan EL-Ezher de günümüzde de varlığını üniversite olarak sürdürmekte olup Bologna'dan daha eski bir tarihe dayanmaktadırlar. M.S. 849 yılında Bizans'ta kurulan Magnaura ise eğer öğrenci loncasına dayalı olan üniversitelere ilişkin "universites scholarium" tanımı esas alınırsa ilk üniversite olarak kabul edilebilmekle birlikte ilk üniversite M. Ö. 330 yılında araştırma yönü ön planda olan İskenderiye Müzesi de kabul edilebilir. Mezopotamya coğrafyasında 4. yüzyılda kurulan Urhoy (Urfa), Nsibin (Nusaybin), Antiyuxya (Antakya) ve İranda'ki Gundişapur akademileri de bu kapsama dâhil edilmektedir. Özünde yüksek ilahiyat okulu niteliğinde olan Mezopotamya'daki akademiler ve belirtilen eğitim kurumları gerçek anlamıyla üniversite kavramını yansıtmamakla birlikte bütün bu kurumlar özgün katkılarıyla üniversite olgusunu ve kavramını geliştirmişlerdir.[7] Üniversiteleri eğitim sisteminin son halkası olarak gören tarihçiler göre İslam uygarlığı içinde şekillenen Nizamiye medreseleri, Çin'in Mandarinlik sistemi de üniversite sayılabilmektadır. Bu kurumlarda dini eğitim yapılması ve bu kurumların skolastik niteliğe sahip olması işlevlerinin ve kültürel beklentilerinin benzerlik göstermesine yol açmıştır.[8]

Coğrafi bölgeler olarak üniveristeler Batı Avrupa'da, özellikle de Fransa, İngiltere ve İtalya kentlerinde üniversiteler ortaya çıkmışlardır. Üniversitenin kurumsal yapısı 11. yüzyılın sonu ile 12.yüzyılın başlarında yaşanan dini, siyasi toplumsal ve ekonomik neden ve koşulların oluşmasıyla şekillenmeye başlamıştır.[9] Eğitim, "universitas" olgusu 12. yüzyılda ortaya çıkmadan önce manastırların mum

[6] Stavros Moutsios, "Universty: The European Particularly", Working Papers On University Reform, no.18. Department of Education, Universty of Aarhus, 2012, https://dpu.au.dk/fileadmin/www.dpu.dk/forskning/forskningsprogrammer/epoke/workingpapers/WP_18.pdf, (01.01.2023), s.3.

[7] İzge Günal, **50 Soruda Üniversite,** Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 7 Renk Basım Yayın, İstanbul, 2013, ss.17-18.

[8] Taner Timur, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler,** 1.baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.360.

[9] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.2.

ışığında ve katedrallerin yankılı salonlarında hayat bulmaktaydı.[10] Üniversite kavramının tarihsel ve kurumsal bağlamda kullanımı Orta Çağ'da kentlerin özerklik mücadelesini verdiği 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyıl başları dönemine dayanmaktadır. Bu dönemin özerk kent yönetimleri, sosyal organizasyonların diğer bileşenlerinde görüldüğü biçimde eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde de belirleyici rol üstlenmişlerdir.[11] İngiliz ilahiyatçısı H. Rashdall, "Orta Çağ'da Avrupa'da Üniversiteler" başlılı eserinde üniversitelerin ortaya çıkış sürecine yönelik değerlendirmelerini şu perspektifte ifade etmiştir: "papalık ve imparatorluk gibi üniversite, sadece ilk biçimini ve geleneklerini değil, bir anlamda bütün varlığını, rastlantıların yarattığı bir olgular demetine borçludur ve kökeni sadece bu olgular çerçevesinde anlaşılabilir."

üniversitenin yalnız ilk biçimini ve geleneklerini değil bir bakıma tüm varlığını rastlantıların oluşturduğu bir dizi tarihsel olguya borçlu olduğunu ve kökeninin ancak bu olgular bağlamında anlam kazanabileceği şeklinde olmuştur.[12] Rashdal'ın bu yorumundan anlaşılmaktadır ki bu teorik çerçeve ne bazı tarihçilerin tarihsel süreklilik içerisinde üniversiteyi öğretim sürekliliğinin parçası olarak görmekte ne de onun kurumsal kökenine yönelik arkeolojik bir arayış içine girmektedir.[13] H. Rashdall'ın temel kaynakları arasında yer alan H. Defile ise çalışmasında Orta Çağ üniveristelerini analiz etmiş ve tarihsel bağlam göz önüne alındığında "üniveriste" kavramını en iyi karşılayan terimin "yüksekokul" olduğunu belirtmiştir.[14] Bu metodolojik yaklaşım analitik değişkenliğe yol açmaktadır. Üniversiteler yüksekokul kavramsallaştırılması ile incelendiğinde köken araştırmaları feodal düzenin sınırlarını aşarak en eski uygarlıkların eğitim sistemlerine kadar uzanan bir tarihselliğe sahiptir.[15] Yaygın kabul gören eğilim üniversite kurumunun pedagojik kurumların evrimsel organik bir uzantısı olarak

[10] Burçin Erol, "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", **Doğu Batı,** Yıl:8, sayı:33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, s.82.

[11] Jacques Le Goff, **Ortaçağda Entelektüeller,** Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2 baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.9; Ahmet Özer, "Üniversiter Yapıda Bilimsel Özgürlük ve Yönetsel Özerkliğin Yeri ve Önemi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** Der. Servet Akyol, ve diğerleri, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, s.74.

[12] Hastings Rashdall, **Universities of Europe in the Middle Ages,** Oxford at the Clarendon Press, 1895, https://lollardsociety.org/pdfs/Rashdall_Universities_vol2pt1.pdf (01.05.2023), ss.4-5.

[13] Timur, ss.16-17

[14] P. Heinrich Denifle, Die Entstehung der Universtaten des Mittelalters bis 1400, Berlin, 1885, c.1, s. 29'dan aktaran Rashdall, s.3.

[15] Timur, s.17.

ortaya çıktığı ön plana çıkmakla birlikte üniversite kavramının anlamı ve algılardaki karşılığı tarihsel süreç içerisinde değişkenlik gösterdiği için üniveristenin köken araştırmalarında ilk kuruluş yeri konusunda bir uzlaşı bulunmamaktadır. [16]

Üniversitelerin henüz icat edilmediği zaman antik Yunan'da siyasi değerlendirmelerden bağımsız olan akademiler ortaklaşa görülen entelektüel etkinliklerin yapıldığı yerler olarak ön plana çıkmışlardır. Bu bağlamda klasik antik dünyanın mirasçısı olan üniversitelerin Orta Çağ dünyasının bir icadı olduğu söylenebilir.[17]Avrupa üniversitelerinin kökeni, Jacques Le Goff'un analizine göre; 12. yüzyıl itibari ile Orta Çağ kentlerinde görünürlük kazanan "zihin zanaatkârları"nın lonca yapılanmaları şeklinde örgütlenmelerdir. Başlangıçta bu lonca örgütlenmeleri magistrorum (hocalar) ve scholarium (öğrenciler) loncaları şeklinde ayrı örgütlenmiş olmakla birlikte tarihsel süreç içerisinde bu lonca türü kurumsal yapılara "universitas" (üniveriste) terimi ile anılmaya başlanmıştır. [18] Bu bağlam içersinde Orta Çağ Avrupası'nda üniversitelerin ortaya çıkışı kent yönetimlerinin ve dini otoritelerin okutmanlara herkesin katılımına açık dersler verme yetkisi tanıyan beratlar vermesiyle başlamıştır. Bu okutmanlar Avrupa'da ünlenerek bütün kıtadan öğrencileri kendine çekme potansiyeli taşımaktaydılar. Bu okutmanlar arasında yer alan Pierre Abelard (1079-1142), tarihinde kurulacak Paris Üniversitesi'nin entelektüel öncüsü kabul edilmektedir. Nitekim Paris Üniversitesi Tarihi'nin editörü Peder (pere) Denifle'nin 1889'da yaptığı değerlendirmede; Abelard'ın akademik faaliyetleri Paris Üniversitesi'nin resmi kuruluşundan önceye dayansa da özellikle ilahiyat ve sosyal bilimler alanlarında geliştirdiği sistematik öğretim metodunun sonraki dönemde üniversite eğitiminin paradigmasını oluşturduğunu belirtmiştir.[19] Bu durumda Orta Çağ'ın kültürel yapılanmasının ve öğretim biçiminin geleceğe aktarıldığı belirtilmektedir. Üniversitelerin siyasi otoritelerce desteklenmesi hem devletlerin itibarını güçlendirmesi hem de yabancı öğrencilerin beraberinde getirdiği zenginliğe dayanmaktaydı. Dönemin hâkim anlayışında teolojik formasyonun kiliseye kazandırdığı kurumsal istikrar gibi hukuk

[16] Günal, ss.15-16.
[17] Gillian R. Evans, **Akademisyenler ve Gerçek Dünya,** Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 14.
[18] Le Goff, s.86.
[19] J. G. Wissema, **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru, Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek,** Çev. Nurkalp Devrim, Taciser Belge, 1. Baskı, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2009, ss.3-5.

öğreniminin de siyasi otoriteye istikrar kazandırdığı düşünülmekteydi. Kutsal Roma-Germen İmparatoru 1. Federic Barbarossa 1158 yılında Bologna Üniversitesi mensuplarına yönelik; öğrencilerin ve daha önemlisi kutsal ilahi hukuku öğreten hocaların bilim eğitiminin sürdürüldüğü kentlere yerleşmesini ve güvenlik içinde yaşamasını istemekle birlikte onları korumanın kendilerinin sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir.[20]

Üniversite; fakülte, enstitü, yüksekokul gibi çoklu yükseköğretim birimlerini bünyesinde barındıran bir demettir. Orta Çağ üniveristesi yapılanmasında dört tane temel fakülte vardı: İlahiyat fakültesi en yüksek akademik statüye sahipken hukuk, tıp ve mesleki bilimler onu izlemekteydi. Bu temel bilimler fakültesi diğer fakültelere geçiş için buradan mezun olmayı gerektiriyordu. Quadrivium (aritmetik, geometri astronomi, müzik) ve mesleki bilimler Trivium (hitabet, mantık, gramer) ve Quadrivium (aritmetik, geometri astronomi, müzik) disiplinlerinden oluşmaktaydı. Orta Çağ üniversitelerinin temelleri Antik Yunandaki Platonik ve Pisagorcu eğitim geleneklerinden aktarılan yedi edebi ve beşeri bilim (7 artes libarales) sistemine dayanmaktaydı. Bu anlayışı Paris Üniversitesi 1160'da, Oxford Üniversitesi 1167'de benimsemişlerdir.[21] Orta Çağ /Birinci Kuşak üniversitelerinin temel amacı bir akademisyenler topluluğu oluşturmanın yanı sıra teolog, hukukçu ve tıp doktoru yetiştirmekti.

Orta Çağ üniversitelerinin hedefi yeni bilgilere ulaşmak ve araştırma olmayıp geçmişin bilgisinin korunması ve öğrencilerine kilise doktrinine mutlak bağlılığı aşılamaktı. Orta Çağ'da skolastik geleneğin normatif inanç sisteminin emanetlerinin korunması ilke edinilmekle birlikte üniversite hocalarının; yorumladığı, tartıştığı, küçük farklılıklar oluşturabilmek için ömürlerini harcadığı fakat sonucunda hiçbir şey icat etmedikleri şeklinde değerlendirilmiştir.[22] Orta Çağ Avrupa'sında bilgi edinmek için araştırma yerine otoritelerin yazılarına başvurulmaktaydı.[23] Oxford ve Cambridge Üniversitelerini esnaf loncası gibi yöneten üstatlardan oluşan bir yapılanma döneminde bu üniversiteler bazı dogmaların da koruyucularıydılar. Aksi

[20] Wissema, ss.7-8.
[21] Durmuş Günay, "Üniversite", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi,** Başeditör M. A. Yekta Saraç, 4. Cilt (S-Z), 1. Basım, TÜBİTAK Bilim Yayınları, Ankara, Aralık 2021, s. 322-323; Wissema, s.9.
[22] Wissema, s.13.
[23] Aydın Sayılı, **Bilim Tarihi Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir,** 2. Basım, Gündoğan Yayınları, 2010, İstanbul, s. 48.

şeyler öğreten âlimlerin üniversiteyi "bir sapkınlar okulu"na çevirmemeleri için dışlanmaktaydılar. Bu dönemde korunan ifade özgürlüğü değil gerçek inanç ve buna karşı gelen bir eğitimle inaçları sarsılabilecek kişilerdi. 1411 yılında böyle düşünceleri savunan, öğreten ve benimseyen öğrencilere, mezuna, doktora ve master öğrencisine üniversitenin izin vermeyeceği nedeniyle çeşitli makaleler yasaklanmıştır. 13. yüzyılda Paris Üniversitesi'nin yasaklı düşüncelerin bir listesini yayımlaması buna benzer örneklerdendir.[24]

Üniversitas kavramı, latince kökenli lonca kelimesinin karşılığı olarak "bağımsız ve tüzel kişiliğe sahip bağımsız bir birlik ve ortak çıkarları olan bireyler topluluğu" anlamına gelmektedir. Günümüzde kullandığımız üniversite kavramının kökeni buraya dayanmaktadır. Öğrencilerin kurdukları loncalar "universitas scholarium" olarak Bologna Üniversitesi modelini, öğretmenlerin kurduğu loncalar ise "universitas magistrorum et schoiarium" olarak Paris Üniversitesi modelini oluşturmuştur. [25] Orta Çağ'da etimolojik olarak bütünlük ya da korporatif yapı anlamını karşılayan "universitas" deyimi ortak amaçlar etrafında bir dizi çalışma yapan dernekler için kullanılmıştır. Universitas kavramının nitelendirici sıfatlarla belirginleştirilmesi erken dönem üniveristelerin topluluk temelli yapısını ve kimlik arayışını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda önceleri "universitas magistrorum et scholarium" (üstadlar/hocalar ve öğrenciler topluluğu/derneği) tamlamalar kullanılmıştır.[26] İngilizce aynı anlama gelen Latince kökenli "universum" (bütün şeyler, bir bütün olarak, aynı) sözcüğü yazılı kaynaklarda terimin ilk kez George Puttenham'ın 1589 tarihli "The Arte of English Poesi" eserinde geçtiği kabul edilmektedir. Puttenham bu eserinde "universum" sözcüğünü doğrudan aktarmıştır. Sözcüğün Latincede yapılandırılışı "unus" ön eki "bir" veya "tam/bütün" anlamı ile "vertere" fiilinin "past participant" şekli "versus" son eki ile bu iki bileşenin birleşimi ile oluşan "universum" terimi "bir bütüne " dönüşme veya "tama dönüşüm" fikrini oluşturmaktadır. Üniveristenin epistemolojik ve kurumsal birlik anlayışına ilişkin "bir" olgusunun epistemolojik bağlamda birinci boyutu hakikat arayışını hedeflemesi ikinci boyutu ise metodolojik ortaklıktır. Kurumsal birlik ise çoğulcu (plüralist) yapı içinde birden fazla birimin organik bütünlüğüdür. Bu epistemolojik

[24] Evans, s.219.
[25] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.4.
[26] Wissema, s.7.

ve ontolojik temelde üniversite kurumu tarihsel gelişim sürecinde; evrensel (universe/kosmos) geçerliliği olan bilgi arayışının felsefi mirasına, Orta Çağ'da (universitas/lonca) lonca geleneğini meslek temelli olarak ele alan farklı disiplileri bir araya getirmesine (unus-versus), hoca ve öğrenci diyalektiğine dayanarak oluşan (universitas magistrorum et scholarium) bir kurum olduğu söylenebilir. Üniveristenin tarihsel gelişiminde "kiliseden kopuş" olgusu kurumsal kimliğin inşasında üniversite kavramının skolastik ve teolojik düşüncenin dogmatik sınırlarından çıkışı bağımsız ve sorgulama özelliğine vurgu yapılmaktadır. [27] Üniversite kavramının günümüzdeki genel anlamı ise bilim üretilen kurumların evrenselliği bağlamında, araştırma, meslek edindirme, eğitim, öğretim, hizmet gibi çeşitli fonksiyonları üstlenen bilim insanları ve öğrencilerden oluşan topluluk, bütünsel bir kurumsal yapıyı tanımlamaktadır.

Orta Çağ'da yükseköğretim kurumlarını isimlendirmek için farklı terimler kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan üçü, "Studium generale, Universites ve Collegia"dır. 12. yüzyıl sonlarında Bolonya ve Paris'te ortaya çıkan yükseköğretim kurumları öğrencilerinin her yerden gelebildiği coğrafi sınırları aşan küreselleşme dinamiğine sahip eğitim yeri anlamında "Studium Generale" olarak kavramsallaştırılmaktaydı. Studium Generale'nin tanımsal ve işlevsel niteliği coğrafi sınırları aşan yerlerden öğrencilerin gelebilmesi, hukuk, teoloji veya tıp gibi yüksek bilim dallarından en az birine yönelik dersler verilen yerleri belirtmekteydi. Derslerin değişik yerlerde yürütülmekteydi. Erken dönem kurumsallaşma dinamikleri arasında farklı yer ve coğrafyalardan gelip öğrenci ve öğretici olarak bu okullarda bulunanların yerel ayrımcılık, yüksek yaşam maliyetleri ve ön yargılara yönelik haklarını koruma amacıyla esnaf derneklerine (lonca) benzer birlikler kurmuşlardır. 11. yüzyılda universitas ve lonca anlam özdeşliğine sahipti. Diğer bir ifade ile "universitas" "üniversite" değil, herhangi bir örgütlü topluluk anlamını taşımaktaydı. 13. yüzyılda ise kavramın anlamsal dönüşümü sonıucunda"universitas" bir öğrenci derneği anlamına gelmiştir. Bu anlam dönüşü ile birlikte 15. yüzyılın sonundan

[27] Günal, s.14; Durmuş Günay, "Üniversite", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi** (Başeditör M. A. Yekta Saraç), 4. Cilt (S-Z), 1. Basım, TÜBİTAK Bilim Yayınları, Ankara, Aralık 2021, s. 322.

başlayarak universitas terimi lonca anlamını kaybetmesiyle kurumun kimliğinin özelleşmesi başlamıştır. [28]

Üniversite kavramı nicelik çokluğu ve insan topluluklarını tanımlamakla birlikte hukuki boyutları olan bir kurum ve lonca anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda üniversite kavramı nicelik, sosyal ve hukuki boyutları kapsamaktadır.[29] Orta Çağ'da latince üniversitas kavramı önceleri belirli bir meslek grubunun (lonca) örgütlü yapısını ve loncanın kendi alanı ile ilgili hukuki özerklik statüsünü belirtmekle birlikte yükseköğretimle ilgisi yoktu.[30] Şehirlerdeki mesleki ihtisaslaşma, Osmanlı Devletindeki ahi teşkilatına benzer ilkelere sahip bir lonca sisteminin örgütlenme modeli üzerine inşa edilmiştir. Orta Çağ'da eğitim ve entelektüel uzmanlaşma hocaların ve öğrencilerin mesleki çıkarlarını korunduğu, kolektif güvenliklerinin garanti altına alındığı üniversitas çatısı altında (akademik loncalar) gerçekleşmiş.[31]

Universitas kavramı Orta Çağ'da evrensel bilgi anlamını taşımamaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi şehirleşme ile ortaya çıkan mesleki birlikler universitas olarak tanımlanıp kavramın anlam ve tarihsel analizinde universitas Latince lonca ya da herhangi bir korporatif örgütlenmeyi tanımlamaktaydı. [32] Bu loncalar, 13. yüzyıldan itibaren üniversiteleşmeyle başlamışlardır. Orta Çağ kentlerinde mesleki örgütlenme sistemi olan loncalar meslek mensuplarının çıkarlarının garanti altına alındığı ve kentsel ekonomide tekel oluşturulmak istendiği organizasyonlardır. Üniversite Orta Çağ kentlerinde komün hareketlerinin özerklik mücadelesinden doğan siyasal özgürlükleri; loncalar şeklinde ise sistemin ekonomik alanda sağladığı mesleki ayrıcalık ve özerkliği somutlaştıran bir kurumsallaşmadır. Bu bağlamda Hocaların veya öğrencilerin hem kolektif çıkar hem de güvenliklerinin kurumsallaşması için oluşturdukları loncalar üniversite olarak belirmekteydiler.[33]

12. yüzyılın sonu ile 13.yüzyılın başlarında hocaların ya da öğrencilerin loncası olan üniversiteler ile birlikte yeni ve farklı korporatif türde üniversiteler de

[28] Cafer Marangoz, **Çağdaş Üniversite, Yarınlar İçin Düşünce Platformu,** Eğitim ve Kültür Yayınları, Ankara, 2008, s. 64.

[29] Rashdal, s.6.

[31] Mehmet Ali Kılıçbay, "Gergin Bekleyiş Mutlu Sona Erdi: Çocuğumuz Üniversiteyi kazandı…" **Üniversite Bilim ve Türkiye,** (Ed.Vedat Bilgin), Binyıl Yayınevi, Ankara, 2012, ss.55-. 56.

[32] George Gordon Coulton, **Medieval Panorama,** Cambrıdge At The Unıversty Press,1949, s.394; Friedrich Heer, The Medieval Word, Çev. Janet Sondheimer, New York, Weidenfeld and Nicolson, 1961, s.242.'den aktaran Erol, s.83

[33] Le Goff, s.93; Erol, ss.82-83.

ortaya çıkmıştır. Universitas kavramı başlangıçta hukuki korporasyon örgütlemeyi ifade edip eğitim kurumu anlamını taşımamakla birlikte üniveristeler için öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü "okul veya okulu olan yerleşim yeri" anlamında "studium" kavramı kullanılmıştır.[34] Orta Çağ eğitim sistemi kilise öğretisinden ayrı düşünülmemekteydi. Ruhban sınıfına mensup olanlar üniveristede ders vermekteydiler ve okulların başı olan piskopos, bu konudaki yetkilerini memurlarından birine devretmişti. 12. yüzyılda bu görevliye genel olarak okul yöneticisi (scolasticus) adı verilmekteydi.[35] Bu dönemde üniversite hocalarının ve öğrencilerinin çoğunluğu ruhban sınıfı içerisinde olup eğitim tarikatların ağırlığı içerisindeydi. Çoğunun da Aziz Dominik (1170-1221) ve Thomas Aquinas (1225-1274) gibi bir tarikata aidiyetleri vardı. Roger Bacon (1219/1220-1292) filozof ve Fransisken rahibi gibi akademik doğa araştırıcıları da teolojik bilgiler doğrultusunda hareket etmişlerdir. Farklı üniversiteler arasında hocalar ve öğrenciler gezebilmekte ve uluslararası bir topluluk oluşturabilmekle birlikte içinde bulundukları şehir halkından kendi niteliyici farklılıklarının da bilincinde olmuşlardır.[36]

Üniveriste kavramının tarihsel başlangıcı; öğrenmek isteyenlerle bilgi ve deneyimlerini öğreteceklerin (doctors), "studium" olarak isimlendirilen yerlerde bir araya gelmesi bağlamında değerlendirilmektedir. Batı'da kilisenin kontrolünde yapılanan bu kurumlara "studium generale" denilmiştir. Zamanla kilise otoritesinden bağımsızlaşma ve meslek temelli örgütlenmeyle birlikte içeriği netleşerek "universitas" kavramı yerleşmiştir. Öğrenci egemenliği nedeniyle başlangıçta "universitas scholarium" şeklinde bu organizasyonlar, daha sonra eğitmenlerin katılım ortaklığı ile "universitas magistrorum et scholarium" olarak tanımlanmıştır. Tarihsel ve anlamsal olarak yukarıda da açıklandığı gibi Latince lonca anlamına gelen "universitas" kavramı meslek temelli örgütlenmeleri açıklamaktaydı. Sözcüğün kökeni dünya/kosmos anlamını da karşıladığı için "universe"dir. Bu sebeple "evrensel olan" anlamında da ifade edilebilmekte fakat günümüz anlamında üniversite kavramı henüz bu dönemde kullanılmamakla birlikte bu kurum

[34] Rashdall, ss.6.-7.
[35] Le Goff, s.91.
[36] Peter Burke, **Bilginin Toplumsal Tarihi,** Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, ss.21-22; Gülnihal Küken, **Ortaçağda Eğitim Felsefesi,** 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul,2001, s.46.

ayrıcalıklardan yararlanan kişilerden oluşan topluluğu tanımlamaktaydı. [37] Bu bağlamda sözcüğün kökü anlamına gelen dünya/kosmos anlamındaki "universe" kavramı daha çok günümüzdeki üniversite kavramını nitelemektedir.

Orta Çağ'da kilise ya da sivil otoritelerin Studium'u (okul) onaylayıp koruyarak bu kuruma meşruiyet kazandırmışlardır. Pek çok kuruluş bir ya da iki okula sahip bulunmaktaydı. Örnek olarak Paris Üniversitesinin kurumsal kökeni, ilahiyat ve felsefe odaklı okulların başlangıçtaki faaliyetlerine dayanmaktadır. Bu şekildeki okullar grubu önceleri "Studium Generale" şeklinde tanımlanıp sonraları üniversite olarak isimlendirilmekteydiler. [38] Teşkilat konusunda farklar mevcut olmakla beraber Orta Çağ'da bütün üniversiteler lonca teşkilatı niteliğini taşımaktaydılar. Her üniversite kurumsal statüsünün gösterdiği sınırlar içerisinde herhangi bir esnaf veya meslek loncası gibi muhtariyete sahipti. [39] Hocalar ve öğrencilerden oluşan birlikler "doctores et docendi" derneği, papalık ve devletin ileri gelenlerinin onayını almadan resmi statü kazanamamaktaydılar. Papaların üniversitelere desteği; resmi öğretiyi savunup farklı inançlara karşı mücadele etmek ve papalığın siyasi otoritesini güçlendirmeyi hedeflemeye dayanmaktaydı.[40]

Zanaat loncalarının usta ve çırakları bir araya getirmesi gibi bu loncalarda öğretimi sağlamak için öğretmenleri (maggister) ve öğrencileri (scolari) bir araya getirmekteydi.[41] Orta Çağ üniversiteleri döneminin sosyo ekonomik yapılanmasına uygunluk içinde korporasyonlar şeklinde kurulmuşlardır. Bu korporasyonların niteliği ve özellikleri üniversitelerin yapısı ve yönetimini belirlemekteydiler. Genel olarak iki tür korporasyon ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda temel olarak iki üniversite modelinden biri olan Bologna üniversitesi (1088), öğrencilerin akademik hizmet alımı karşılığında profesörlerle ücretli bir çalışma ilişkisinin kurulduğu bir "öğrenci üniversitesi" olarak belirmekteydi. Paris üniversitesi (1160) de eğiticilerin egemenliğinde olan "profesörler üniversitesi"ni oluşturmaktaydı. Orta Çağ

[37]Günal, s.13-14; Emre Dölen, **Türkiye Ünivesite Tarihi 1. Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, (Üniversite Tarihi 1), s. 3.

[38] Wissema, ss.6-7.

[39] Ernst E. Hirsch, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi,** Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Yayınları, No:211. 2. Baskı, Ankara, 1998,(Cilt: 1), s.178

[40] Wissema, s.7.

[41] İlhan Tekeli, **Eğitim Üzerine Düşünmek,** Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2003,(Eğitim Üzerine Düşünmek), ss. 51-54.

döneminin iki arkêtipini Bologna ve Paris üniversitelerinin oluşturduğu düşünülmektedri.[42]

Avrupa üniversitelerinin özerkliğinin arkeolojisi yukarıda da ifade edildiği gibi Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. [43] Orta Çağ loncaları özerk yönetim yapılanmasına sahip kurumlar olup üyeleri kapalı mesleki bir zümre şeklinde örgütlenmişlerdir. Her lonca devlet içinde küçük bir devlet oluşumuna sahipti. İktisadi yaşamda lonca teşkilatı kalkmış olsa da geleneğe bağlı eski üniversitelere lonca örgütlenmesinin izdüşümleri kuralları miras olarak aktarılmıştır. Günümüzde Avrupa üniversitelerinde üniversite özerkliği kavramı çerçevesinde tanınan hakların ve ayrıcalıkların pekçoğunun arkeolojisi Orta Çağ lonca geleneğinin mirasına dayanmaktadır. Üniversite topluluğunun halk kesimlerinden ayrılması için özel olarak farklı kıyafet giymeleri ve Katolik Kilisesi tarafından üniversitelerin korumasında olmaları modası geçmiş eski lonca adetlerindendir.[44] Öğrencilerinin sadece hocaları ve şehrin piskoposu tarafından yargılanabilmesi, öğrencilerin ve hocaların grev hakkının olması ve şehirde öğrencilerin diğer insanlardan farklı ayrı bir sınıf oluşturmaları diğer belirleyici nitelikleri oluşturmaktaydı. Öğrencilerin üniversiteleri desteklemesinin dinamikleri; güvenlik arayışı, ayrıcalıklar elde etmeleri ve ünlü hocaların hem dinleyicileri hem de statü kazanma isteklerine dayanmaktaydı. Halka açık olan üniversitenin derslerini herkes dinleyebilmekteydi. Orta Çağ üniveristelerinde topluluk anlamına gelen "Nationes" örgütlenmeleri şeklinde öğrenciler geldikleri ülkeye ya da anadillerine göre örgütlenmişlerdir. Nationes'leri farklı olan öğrenciler akademik giysilerinde geldikleri ülkelerin geleneklerini taşımaktaydılar. Aynı Nationes'lere sahip öğrenciler çoğu zaman ortak paylaştıkları evde yaşarlardı ve Nationesler hocaları da içerebiliyordu. Bu örgütlenmelerin her biri kendi kurallarını oluşturabilen nispi özerk yapılar olup üniversiteler içinde bağımsız dernekleri oluşturmaktaydılar. [45] Üniversite içinde öğrencilerin milletler halinde örgütlenmesi iktisadi kaynak bulmalarını kolaylaştırmıştır. İngiltere'de gelişen Oxford (1167) gibi üniversiteler bu sorunu öğretimi kolejler halinde örgütleyerek çözmeye başlamışlardı. Üniversiteler İtalya,

[42] Wissema, s.11
[43] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.4.
[44] Hirsch, Cilt:1, s.178.
[45] Wissema, s.8.

Fransa ve İngiltere'de gelişmeye başlayarak kısa sürede bütün Avrupa'ya yayılmışlardı.[46]

Oxford Üniversitesi'nin erken dönem akademik müfredatında hukuk, tıp, teoloji aynı çatı altında okutulmakla birlikte geometri, mantık, retorik, aritmetik, ve güzel sanatlar da temel eğitim kapsamında yer almaktaydı. Oxford Üniversitesi'ni oluşturan nitelikler günümüz üniversiteleri ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik; eğiticilerin yönetimde etkinliği, eğitimin farklı konularda yapılması ve otoriteyle ciddi çatışma yaşanması şeklinde gösterilebilir. Ayrıca bilimsel bilgi üretiminde daha iyi olması nedeniyle üniversitenin başlangıç referansının Oxford olabileceği de değerlendirilmektedir.[47] Yukarıda belirtildiği gibi günümüzde Avrupa üniversitelerinde özerklik ayrıcalılarının bir kısmı Orta Çağ lonca sisteminin usullerinin bu üniversitelere miras olarak aktarılmasıdır. Yapı farklarına rağmen üniversitelerde ortak olan ikinci özellik Katolik kilisesinin hâkimiyetinde olmalarıdır. Üniversiteler Orta Çağ Hıristiyan dünyasına hâkim olan zihniyete göre; dünyevi işlerle meşgul olan devlet ya da şehirler tarafından kurulmuş olsalar bile buralarda yapılan öğretimin mutlak bir şekilde ruhanilerin/kilisenin nüfuzuna tabi olmasını gerektirmekteydi. Bu anlayış, dünyevi hâkimiyete sahip olanların üniversite işlerine karışamamalarının nedenini oluşturmakla birlikte bunların müdahaleleri kiliselerin emirlerini yerine getirmek amacına yönelik olabilirdi.[48]

Orta Çağ üniveritelerine yönelik diğer bir değerlendirme de ortaya çıkışlarının İslam Medreselerinden etkilendiğine ilişkindir. İslam medeniyetinin çok kültürlü etkileşim dinamikleri arasında başta antik Yunan felsefesi olmak üzere özellikle İran ve Hind'den gelen çeşitli etkiler yer almıştır. 9. ve 12. yüzyıllar arasında bu çeşitli etkiler altında geliştirdiği yeni düşünce sistemi ile İslam kültürü, Yunan felsefesi ile Avrupa felsefesi arasında bir köprü vazifesi görüp böylece Orta Çağ Batı felsefesi üzerinde etkili olmuştur. İslam coğrafyası Batı'ya göre Doğu sayılsa da, antik Yunan etkisinden dolayı bir dereceye kadar Batı felsefesinin bir halkası olarak kabul edilebilir.[49] İslam düşüncesine ilgi duymaya başlayan Latin dünyasının, yavaş yavaş İslam bilimsel düşünce ve kurumsal yapılarını adapta ederek

[46] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, ss.51-54.
[47] Günal, ss. 18-19.
[48] Hirsch, s.178.
[49] Küken, s.97.

yeni kurumlar inşa ettikleri belirtilmiştir. Papa 2. Sylvestre (946-1003) ile başlayan İslam bilim ve kültürü ile temas kurulması ve sonrasında kurulan Chartres Okulunda, okutulan Müslüman düşünürlerin yorumladığı Aristoteles ve Platon metinlerinin okutulması, sonrasında Paris Üniversitesi'nde yapılan Aristoteles'in Arapça tercümelerinin yaygınlaşması İslam bilim ve düşüncesinin etkisini göstermektedir. Aristoteles'i iyi yorumlayan İbn Rüşd ile İslam bilim ve düşüncesinin batıya geçişinin kolaylaştığı ve Batı'dan İlk olarak; İtalya ve Güney Fransa'dan pekçok kişinin Endülüs İslam medreselerinde okumaya geldiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Avrupa'da üniversite olarak adlandırılan kurumların, mimari, ders programı, eğitim metodları açısından medreselerin birer kopyası olduğu değerlendirmesi ön plana çıkmıştır.[50] Üniversitenin; Yunan, Roma ve İslam medeniyetlerinden etkilenmesi kurumsal yapıda değil öğretim içeriği bakımından olmuştur. Güney İtalya, (Salerno ve Sicilya), Venedik, İspanya ve İstanbul; İslam, Latin ve Yunan medeniyetlerinin kesiştiği bölgeler olması; Yunanca, İbranice ve Arapçadan tercüme edilen Eflatun, Aristo, Pisagor, Hipokrat, El Harezmi, El Razi, İbn-i Sina, El Biruni ve İbn-iRüşt gibi bilim adamları ve düşünürlerin yazdığı kitaplar başlıca öğretim araçlarını oluşturmuştur.[51] Batıda ilk üniversitelerin yayında yüksek eğitim kurumu olarka tanımlanabilecek kolejler (college) de tarih sahnesinde rol üstlenmişlerdir. George Makdisi (D.1920-Ö.2002) Orta Çağ üniversiteleri ve kolejleri İslamdaki eğitim sistemi ile Hristiyan Batı eğitimi arasında önemli paralellikler olduğunu belirtmiştir. Bu paralelliklerin kurumlardaki belirli örneklerle göründüğünü ve bunlar; eğitim yöntemindeki paralelliklerde, görev konumlarında, hukuk eğitiminin öneminde ve yaygınlaşmasında, edebi sanatların otorite tarafından dizginlenmesinde ve skolastik yöntemin hukuk ve teolojiye yansıması gibi pek çok alanda kurumlarda, genel fenomenlerde görülebilir olduğunu fakat bu benzerliklere rağmen üniversite olgusunun 12. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyan Batı'da üretilmiş bir sosyal örgüt biçimi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda üniversite kurumunun örgütlenme biçimi (corportion) olarak, Papa ve Kraldan aldığı ayrıcalıklar ve korumayla da Hristiyan Batı'nın bir 12. yüzyıl ürünü olduğu ve İslami gelenekle bir ilgisi olmayıp Orta Çağ Avrupası'nın sosyo-ekonomik yapısına uygun bir örgütlenme olduğu anlaşılmaktadır. Maksidi, College'lerin ise ağırlıklı olarak medrese geleneğinden

[50] Küken, s. 47.
[51] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.2

beslenerek geliştirildiğini ve o dönemde Sicilya ve İtalya olmak üzere çoğunlukla Endülüslü alim kişilerden etkilenildiğini belirtmiştir.[52] Hayır kurumu olan kolejin İslam'a özgü olduğu, Collage'ler, bağış ve hayırseverlik temelinde oluşmuş olup mescit ya da medrese türünde İslami kolej İslami vakıf veya hayır vakfına dayandığını, Maksidi, Batı'daki Kolejlerde öğretim yapma yetkisi veren "licentia docenti" İslam eğitim sistemindeki (medrese) "icâzetü't-tedrîs"nin karşılığı olduğunu belirtmiştir. Nitekim erken dönemlerde öğretimin izine bakıldığında "magisterium" adı verilen öğretme yetkisi teolojik kurumların kontrolündeydi.[53] 1088'de kurulan Bologna üniversitesinden önce İslam coğrafyasında medrese, Batı'da ise manastır modelleri teolojik eğitim kurumları şeklinde tarihsel rol üstlenmişlerdir. Üniversite olgusu; İslam dünyasında geliştirilen medrese modeli ile Avrupa'da ortaya çıkan bağış ve hayırseverlik temelinde oluşmuş kolejlerin ortaya çıkışının adaptasyonu biçiminde olduysa da Batı Avrupa'nın sosyo ekonomik koşullarına özgü olarak ortaya çıkan lonca örgütlenmeleri olarak doğrudan medreseleri örnek aldıkları söylenemez. Farklı sosyo-ekonomik kültür yapılarına sahip olunmasına rağmen Doğu ve Batı dünyasının eğitim birikimlerinin harmanlanması ile oluşan zenginliğin kolejlere ve üniversitelere elverişli bir zemin hazırladığı söylenebilir.[54] Toplumların kültürleşme yoluyla birbirleriyle etkileşimi olmakla birlikte "üniversitas"ın sosyo-ekonomik koşullarının, kurumsal yapısının ve pratiklerinin Orta Çağ Avrupası'na özgü olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.1. İktidar ve Kiliseye Karşı Üniversitas'ın Kurumsallaşma Çabası

Tarihçiler tarafından Orta Çağ'ın, kronolojik olarak M.S. 395 ile 1500 yılları arasındaki süreci kapsadığı kabul edilmektedir. Bu dönemin bazı tarihçiler tarafından "karanlık çağ" olarak tanımlanması ise büyük ölçüde dönemi anlamaya yönelik tarihsel metodoloji ve teknik imkanların sınırlılığından kaynaklanmaktadır. Çağdaş kurumsal yapıların pek çoğunun tarihsel kökeni Orta Çağ'dan izler taşıyıp bu döneme uzanmaktadır.[55] Avrupa tarihinde Orta Çağ yalnızca dinsel ve dünyevi

[52] George Makdisi, **The Rise Of Collages, Institutions Of Learning In Islam And The West,** Edinburg Universty Press, 1981, ss.224-225.
[53] Makdisi, s.225.
[54] Wissema, s.11.
[55] Kılıçbay, s.53.

otoritelerin hükümranlığında geçmemiştir. 13.yüzyılın sonlarında orta sınıfların kilise ile mücadeleleri sonucunda laik siyaset ve hukuk, parlamento gibi kurumlar gelişmeye başlamıştır. Bu dönemin "karanlık" metaforuyla nitelendirilmesi çağlar arasındaki farklılığı belirtmekle birlikte bu yaklaşımın bilimsel olmadığının gerekçesi her çağın kendini oluşturan şartların bir oluşumu olmasındandır. 11. yüzyılda entelektüel üretim merkezi manastırdan kent okullarına doğru yönelmiştir. Hocalar ve öğrenciler lonca birliklerinde üniversiteleri oluşturmuşlardı. Bu birlikler özerk bir yapılanmaya sahip olabilmek için papanın desteğini almaya çalışmışlardır. Bu tarihsel süreçte üniveristelerin Batı toplumlarında gelişimine bakıldığında; modern kamusal yaşamın ulus-devlet yapılanmasından önce kurucu öğelerinden biri olarak tarihsel rol oynamışlardır. Üniversiteler ulus-devlet öncesi ontolojik varlıklardır. Bu doğrultuda tarihsel olarak bakıldığında günümüzde Avrupa'nın kurumsallaşmış köklü üniversitelerin büyük bölümünün kurumsal kökenleri bağlı oldukları ulus devlet sistemlerinden daha eski bir tarihe uzanmaktadır. Avrupa üniversitelerinin çoğu bu tarihsel kültür üzerinde yükselerek devlet tarafından kurulmuş yapılar değildir. Üniversite özerkliğini bu bağlam içerisinde de değerlendirmek gerekmektedir.[56]

Üniversite kurumunun tarihini 11. ve 12. yüzyıldan başlatırsak bu kurum 900 yılı aşan bir tarihe ve kültürel mirasa dayanmaktadır. Yüzyıllar içerisinde üniversite önemli dönüşümler geçirmekle birlikte kurumunu belli özellikleri kararlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bunlardan birincisi genellikle otonomisi yüksek bir kurum olmasıdır. Otonomiden ne anlaşılacağı farklı zamanlarda ve farklı yerlerde değişkenlik gösterse de döneminin diğer kurumlarına göre üniversitelerin daima daha özerk oldukları söylenebilir.[57] Aktarılan bu kültürel miras ile akademik özerklik konusunda Avrupa'da üç farklı tarihsel dönemden bahsedilebilir. Akademik özerkliğin ortaya çıkması ile akademik özgürlük üniversitenin ayrılmaz bir bütünlüğü haline gelmiştir. İlk dönem Antik Çağ'da M.Ö. 387 yılında Atina'da Platon'un kurduğu Akademisini sayabiliriz. Akademik özerkliğin ortaya çıkışının ikinci dönemi ilk üniversitelerin (lonca örgütlenmesi) kurulması ve geç Orta Çağ'da yükselen kentlerin çakışması bağlamında görülmektedir. Avrupa tarihinde özerkliğin ön planda tutulduğu ve üniversitenin ayrılmaz bir özelliği olarak kabul edildiği tarih

[56] Dellaloğlu, s.109.
[57] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, s. 51.

18. yüzyılın sonları 19. yüzyılın başlarıdır. [58] 19. yüzyılda akademik özerklik Humboldt Üniversitesi modeli ile üniversitelerde araştırma yapmanın önem kazanması bağlamında üniversitenin ayrılmaz bütünlüğü haline gelmiştir.

Orta Çağ üniversiteleri toplumun diğer yerlerinden daha fazla ifade özgürlüğüne sahipti; laik ve dinsel otoritelerden üniversitelere özerklik derecesinin tanınması beklenmekle birlikte akademik özgürlük mutlak değildi. Üniversitelerde neyin öğretileceği konusunda bir miktar kontrol uygulanıp profesörlerin öğretilerinin Roma Katolik Kilisesi'nin doktrinleri ile çelişmemesi istenip öğretileri Roma Katolik Kilisesi ile çelişen profesörlere bazen yaptırım uygulanmaktaydı ve sivil otoritelere sadakat da beklenmekteydi. [59] Üniversiteler sekülerleşme eğilimli bir harekete dayansa da kilise bünyesinde örgütlenmiş bir loncadır. Kilise hiyerarşisi dışında üyelerinin olması, aralarında laik kişilerin artmasına rağmen, üniversite üyeleri ruhban sınıfı içerisinde değerlendirilmekte ve kilise yargı yetkisi ile birlikte aynı zamanda Papalık otoritesinin (Roma'nın) yargı yetkisi altındadır. Üniversite loncasının amacı yerel tekel kurarak ulusal veya yerel fırsatlardan yararlanabilmektir; "Paris Üniversitesi'ni, Capet hanedanının gücünün genişlemesi ile bağlıtı olup Oxford Üniversitesi de güçlenen İngiliz Krallığının bağlıdır; Bologna Üniversitesi ise İtalyan komünlerinin canlılığından yararlanmaktadır". Üniversite loncaları; hoca ve öğrencilerinin her ülkeden gelmesi, faaliyet alanını sınır ötesi bilimin oluşturması, statüye bağlı seçkin üniversitelerden mezun olanların elde ettikleri imtiyaz olan "licentia ubique docendi" her yerde ders verebilme hakkına sahip olması ile ufku geniş uluslararasıdırlar. Üniversite loncasının alanı Hristiyan dünyası olmakla birlikte diğer loncalar gibi yerel piyasada tekel kuramamaları kentin dışına çıkmalarına yol açmıştır. Kentlilerle ekonomik, hukuksal ve siyasal düzlemlerde zıtlaşmalar yaşamışlardır. 19.yüzyılın son çeyreğinde İrlandalı Dominiken rahip ve yazar Thomas (1830-1883) şu tespitleri yapmıştır: Paris Orta Çağ'da Atina modeli gibi ticaret, iktidar ve bilgi üretim mekânları şeklinde üç alana ayrılmıştır. Birincisi büyük kent olarak tanımlanıp genel halkın yaşadığı ticari ve sivil merkez; ikincisi

[58] Moutsios, ss.7-8

[59] P. G. Altbach, "Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges", **Higher Education,** Volume: 41, Issue:1/2, 2001, s.206

Cité, soyluların ve dini otoritelerin hâkim olduğu bölüm; üçüncüsü üniveriste, öğrencilerin ve kolejlerin yoğunlaştığı bölümdür.[60]

Üniversiteler bulunduğu şehrin gelişmesine katkıları olmakla birlikte burjuva sınıfının kontrolü elinde tutma isteği nedeniyle bu şehirlerle kavga ve anlaşmazlığa düşebilmekteydiler. Örgütlenen loncalar, kentlerde üyelerinin sayısı ve niteliği ve de sahip olduğu güç ile diğer iktidar odaklarının endişelenmelerine yol açmıştır. Bu durumda zaman zaman kilise iktidarıyla, zaman zaman da laik iktidarlara karşı sürdürdükleri siyasi mücadele özerkliklerini kazanmalarında belirleyici olmuştur.[61] Orta Çağ üniversitesinin hukuki temelini ve ayrıcalıklı bir kurum olmasının simgelerini; iki temel belge olan Papa veya Krallık tarafından verilen "studium generale" (evrensel çalışma merkezi) ile "ius ubique docendi (her yerde öğretme hakkı) oluşturmaktadır. Üniversitenin Papalık makamı ve Kutsal Roma İmparatorluğu gibi üst otorite mercilerinden sağlanan bir "lisans" (resmi yetkilendirme) alma gereksinimi duymasının nedeni üniversiteye mali kaynak sağlamaları ve üniversite mensupları ile yerel halkın zaman zaman şiddet olaylarına dönüşen tepkisinden üniversite mensuplarını korumaktı. Bu durum üniversitelere prestij ve bağımsız kurumlar olma niteliğini kazandırmıştır.[62] Alınan bu icazet belgeleri ile üniversite kurumu meşruiyetini toplumsal kesimlere karşı ileri sürebilmekle birlikte kurumsallaşmaya yönelik zemin de inşa edilmeye başlanmıştır.

Üç temel ayrıcalığa dayanan üniversite loncasının gücü; yargısal özerklik (kilise çevresi içerisinde bazı yerel sınırlamalar ve papalık makamına temyize gidebilme yetkisi); prottesto dersleri durdurma ve kent sınırlarını terk etme hakkı ve akademik yeterlilikleri belgeleme tekelinden oluşmaktadır.[63] Orta Çağ üniveristeleri hukuki statülerinin güvencesini özerk komünlerden bazen de Krallık ve Papalık makamından temin edilen için resmi "carta"larla (bağımsızlık belgesi) sağlamaktaydılar. Üniveristenin öz yönetim hakkı, üniversitenin kurumsal yapılanmasını, akademik personeli ve öğrencileri kapsayan temel bir ayrıcalığı ifade etmekteydi. Bu bağlamda üniversiteler kendi mensuplarını yönetme hakkını kazanarak kendi hukukunu uygulamaktaydılar. Akademik personel ve öğrenciler

[60] Le Goff, ss.93, 94, 95.
[61] Le Goff, s.86; Burçin Erol, s.85
[62] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.58.
[63] Le Goff, s.97.

kent veya Karallık yasaları yerine üniveristenin hukuk düzenine tabi tutulmakla birlikte üniveristeler hukuki düzeninin ihlali durumunda yargılama ve yaptırım yetkisine sahipti. [64] Bağımsızlık belgeleri ile özerkliklerini güvenceye almaya çalışmaları; hoca ve öğrencilerin üniversite yasalarına tabi ve yargılama yetkisinin üniversiteye ait olması kurumun özerklik temelinde siyasal komünler şeklinde yapılandığını göstermektedir.

Oxford'da üniversiteden 120 mil uzaklıktaki Lincoln piskoposu, şansölyesi aracılığı ile üniversitenin resmi başkanlığında bulunması kısa bir süre sonra şansölyeyi piskoposun memuru değil üniversitenin görevlisine dönüştürmüştür. Bologna'daki duruma bakıldığında, üniversite 1219 yılında Bologna başdiyakozunu (ruhban sınıfının ilk basamağı olan derece) başkan olarak kabul etmekle birlikte terfi oturumlarına başkanlık etmesi ve üniversite mensuplarına yönelik saldırıları affetmekle yetinmesi gerçek otoritesinin üniversite dışında geçerli olduğunu göstermektedir.[65] Ruhbana mensup olan üniversiteliler yerel piskopos tarafında kendi cemaat üyesi sayılmaktaydılar. Öğretim kilisenin işlevi olup okulların başını temsil eden piskopos, bu konudaki yetkilerini memurlarından birine devretmişti. Bu görevli 12. yüzyılda genel olarak okul yöneticisi (scolasticus) adı ile tanımlanırken sonrasında daha çok şansölye denilmeye başlamıştır. Şansölye görevinin tekel olmaktan artık çıktığı manastırların güçlü bir okullaşmaya ulaşmasıyla üniversite loncalarının (universitas) diğer rakipleri bu manastırlar olmuştur. Piskopos ise bir iman sorunu olarak kültürel kodların meşruiyet kaynağı olarak kendini konumlandırmaktaydı. Şansölye Paris'te 'licence' (lisans) verebilme imtiyazını diğer ifade ile ders verebilme yetkisini 1213 yılında fiili olarak kaybetmesiyle bu hakkın üniversite hocalarına aktarımı gerçekleşmiştir. 1229-1231 yılları arasındaki büyük grev sırasında üniversite piskoposluk mahkemelerinin yargısal yetki alanından bağımsızlaşmıştır. 1301 yılında Şansölye okullar üzerinde resmi başkan olma ünvanını kaybetmiştir.[66]

Loncaların laik iktidarlara karşı mücadelesi, hükümdarların, krallıklarının hem iktisadi refahını hem de prestijini sağlayan memurlarını yetiştireceği loncaları ele geçirmeyi düşünmesi nedeniyledir. 13 yüzyılda krallığın merkezileşmesiyle

[64] Kılıçbay, ss.56-57.
[65] Le Goff, s.88
[66] Le Goff, ss.86-87.

birlikte hükümdarlar otoritesini krallığa ait kentlerdeki üniversitelere dayatmak istemekteydiler. Üniversite özerkliği, Paris'te 1229 yılında öğrencilerle krallık kolluk güçleri arasında yaşanan kanlı çatışma sonrasında teminat altına alınmıştır. Pekçok öğrencinin kraliyet muhafızları tarafından öldürülmesi sonucu üniversite mensuplarının çoğunluğu greve giderek Orleans'a çekilmiştir ve Paris'te iki yıllık tarihsel süreçte dersler yapılmamıştır. Üniversitenin özerkliği, Aziz Louis (1214-1270) ve Balanche de Castille (1188-1252) tarafından 1231 yılında resmen tanınmıştır. Oxford'da üniversite ilk özgürlüklerini 1214 yılında elde etmiştir. Aynı zamanda komün burjuvalarının, üniversite topluluğunu kendi yargısına almak istemesi nedeniyle bu durum kominal iktidarlarla da mücadele etmelerine yol açmıştır.[67] Üniversite loncalarının bu yaşananlardan galip çıkabilmeleri birbirlerine bağlılıkları ve kararlılıkları sayesinde olmuştur. Bu bağlamda grev ve kenti terk etme gibi yöntemlere başvurmuşlardır. Üniversitenin varlığından kilise ve sivil iktidar; müşteri kitlesi, danışman ve memurların yetiştirilmesinden parlak bir prestij kaynağı oluşturması gibi nedenlerle avantaj sağlamışlardır. Bu nedenlerden dolayı üniversitenin savunma yöntemlerine direnmemişlerdir. Daha önemli bir neden ise üniversite ile papalık arasında güçlü bir müttefikliğin oluşmasıdır. Loncaya Paris'te ilk olarak imtiyazı onaylayan Papa III. Celestinus'tur (1105-1198); loncanın özerk yapısını esas şekilde III. Innocentius (1161-1216) ve IX. Gregorius (? 1241) tanımışlardır. Papalık temsilcisi Kardinal Robert of Courçon 1215 yılında üniversiteye ilk resmi anlamda kurumsal yetkiyi onaylamıştır. 1231 yılında papa IX. Gregorius, ünlü "parens scientiarum" yasal düzenlemesi ile (ferman) üniversiteye yeni yetki ve ayrıcalıklar vererek bu düzenlemelerin üniversitenin "Magna Carta'sı" olduğunu söylemiştir.[68]

Oxford'da da üniversiteye bağımsızlığının başlangıcını sağlayan yine III. Innocentius'un bir temsilcisi, Kardinal Nicolas de Tusculum olmuştur. Üniversiteyi III. Henry'ye karşı Aziz Petrus'un ve papanın koruması altına alan IV. Innocentius'tur (1195-1254); aynı papa Londra ve Salisbury piskoposlarına üniversiteyi krallığın girişimlerine karşı koruma görevini vermiştir. Bologna'da üniversitenin başına onu Komün'e karşı savunan başdiyakozu getiren Papa III. Honorius'tur (1148-1227). 1278 yılında kentin papayı Bologna senyörü olarak kabul

[67] Le Goff, ss.88-89.
[68] Le Goff, s.90.

etmesiyle üniversite tam olarak özgürleşmiştir.[69] Papalık kurumunun üniversiteye desteği entelektüel üretimin önemini ve değerini kabul etmesiyle birlikte çıkarları da söz konusudur. Üniversitelerin yargısal denetiminin laik yargı yetkisinden çıkarılarak kilisenin yargı denetimine bağlanması istenmektedir. Bu doğrultuda entelektüeller bu desteği alabilmek için kiliseye üye olma yolunu seçmeye mecbur kalmışlardır. Papa'nın üniversite üyelerini yerel kiliselerin kontrolünden kurtarmasının nedeni onları papalık otoritesine bağımlı kılmak, kendi siyasetiyle birleştirmek ve onların üzerinde kendi amaçları doğrultusunda kontrol sağlayabilmektir.[70] Orta Çağ üniversiteleri bu dönemin koşulları içerisinde zıtlıklar barındırmaktaydı. Üniversiteler tarihsel süreçte güç dengeleri gereği zaman zaman Krallarla ittifak halinde dini otoriteye karşı mücadele ederken zaman zaman da dini otoriteyle işbirliği içinde Krallara ve komünal idarelere (belediyelere) karşı da mücadele etmişlerdir. Bu durum üniversitelerin korporasyon sistemi olarak zaman zaman siyasal yaşamda da etkili roller üstlendiklerini göstermektedir. Laik ve özerk paradigmaya yönelik girişimlerin yanında hocalarının ruhban sınıfından oluşmaları ve ayrıca piskoposluğun denetiminde olmaları dini ağırlığı göstermektedir. Kilisenin menfaatlerini korumak ve krallara karşı dengeleyici güç dinamikleri geliştirebilmek bağlamında bu kurumlar papa tarafından desteklenerek bu kurumlara istedikleri haklar verilmekteydi. Merkezi devletlerin yükselip kilisenin etkisinin kırılmasıyla üniversiteler merkezi devletlerin denetimine girerek devlet tarafından finanse edilmeye başlamışlardır. Yükselen yeni siyasal devlet anlayışı gereği eğitimin bir kamu hizmeti fonksiyonunu üstlenmesiyle devlet tarafından bir kamu kurumu olarak yeni üniversiteler kurulmuştur. Bu doğrultuda önceleri dini inaç ile bilimsel bilgi arasındaki ilişki siyaset-bilim ilişkisine diğer bir ifade ile devlet üniversite ilişkisine evrilmiştir.[71]

Orta Çağ'da loncalar yukarıda da ifade edildiği gibi kendi kendini idare edebilen kurumlar olarak kendi aralarında bir zümre oluşturmaktaydılar. Loncalar devletin yapısı içerisinde küçük bir devlet gibiydi. İktisadi hayatta lonca teşkilatı ortadan kalktıktan sonra dahi, geleneğe özellikle sadık kalan eski üniversitelerde,

[69] Le Goff, ss.91-92.
[70] Le Goff, s.92
[71] Gordon Leff, Pasris and Oxfofrd in the thirteenth and fourteenth Centuries, New York, London, Seydney, John Wiley and Sons, 1968, s.4'ten aktaran Erol, s.84; Dölen, (Üniversite Tarihi 1), ss.4-5.

lonca ruhu değilse de, onun dış özellikleri, görünüm şekilleri, törenleri merasimleri kalmıştır. Bugün Avrupa'daki üniversite özerkliğinden anlaşılan ayrıcalıklardan bazıları Orta Çağ'ın kültürel lonca geleneğinin izlerinin aktarılmasına dayanmaktadır. Orta Çağ'da Hristiyan dünyasında hâkim olan zihniyete göre üniversiteler, dünyevi işlerle meşgul olan devlet veya şehirler tarafından kurulmuş olsalar bile, buralarda yapılan öğretimin mutlak bir şekilde ruhanilerin yani Kilisenin nüfuzuna tabi olması gerektiği kabul edilmekteydi. Bu durum dünyevi hâkimiyete sahip olanların üniversite işlerine karışamamalarının nedenini oluşturmaktaydı. Müdahaleler ancak kilisenin emirlerini yerine getirmek amacıyla olabilmekteydi. [72] Orta Çağ'nın hocalarının ve öğrencilerinin kendi aralarında oluşturduğu lonca örgütlenmeleri Orta Çağ'ın önemli kurumlarından biri olmuştur. Bu örgütsel yapılanmanın zaman zaman dinsel otoritenin ve kralların korumasında olması ve zaman zaman da dini otoritelerle ve Krallarla ve kent otoriteleriyle çatışmaları olgusal olarak siyasal ve sosyal yaşamda etkili olduklarını göstermektedir. Orta Çağ üniveristelerinin ayrıcalıklı konumu Papalık ya da Krallık tarfından verilen "studium generale" belgesinin kuruma uluslararası nitelik kazandırması ve "ius ubique docendi" belgesinin ise öğretim üyelerine her yerde öğretme hakkı tanımasıyla belirlenmektedir.

Üniversite loncasının Papa'lık ya da Kral'lık tarafından verilen ve loncayı uluslararası anlamında statülü kılan "studium generale" yetki belgesi ile bütün yerlerde öğretmenlere öğretme yetkisi veren "ius ubique docendi" belgesi ayrıcalıklı bir kurum olduklarının göstergesidir. Üniversite loncaları bu kültürel birikim ile bir gelenek oluşturmuşlar ve üniversite loncalarının kurumun özerkliğine yönelik verdikleri mücadele zamanla bu yapının kurumsallaşmasına yol açmıştır. Ontolojisi Avrupa'da ulus devlet öncesine dayanan Orta Çağ üniversite loncalarının kültürel mirası sonraki süreçte Avrupa Üniversitelerinin temelini oluşturmuştur.

Üniversite tarihinde 1200 ile1500 yılları arasındaki süreçten sonra ikinci zaman aralığı 1500-1800 yıllarını kapsayan dönemdir. Bu dönemin belirleyici niteliği yükselişe geçen ulus devletler ile birlikte üniversiteler üzerinde kilisenin etkisinin azalıp laik devletlerin etkisinin artmasıdır. Bu doğrultuda üniversitede ön planda olan teoloji din hukukunun önemi azalmıştır. Örneğin 8. Henri (1491-1547

[72] Hirsch, Cilt:1, s.178.

İngiltere Kralı) 1535 yılında üniversitelerde Katolik din hukuku öğretimini yasaklamıştır.[73] 1400 yılına gelindiğinde Avrupa üniversitelerinde bir duraklama başlamıştır. Bu duraklamanın nedeninin din-bilim çatışması olduğu söylenebilir. 15. yüzyıldan itibaren ulus devletlerin yükselmeye başlaması papalığın üniversiteler üzerindeki otoritesinin azalmasına yol açmıştır. 17. Yüzyıla gelindiğinde aydınlanma hareketinin yükselişi ile birlikte kilise otoritesi ile üniversiteler arasındaki giderek artan gerilim başlamış ve bu tarihten sonra kilise kanunlarının yerini tabiat kanunları almaya başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda akademik dergiler, akademiler, bilim dernekleri ve bilimsel kongreler ortaya çıkarak bilimsel iletişimin kurumsallaşmasında önemli rol üstlenmişlerdir. 1660-1789 döneminde Avrupa merkezli olmak üzere Amerikada sınırlı ölçüde yayılan akademiler ile özel ve resmi bilim dernekleri sayıca artmıştır. Modern dönemin başlangıcında bilimsel ve teknolojik bilgi üretimi geleneksel skolastik üniveristelerde değil akademiler ve bilim dernekleri gibi organizasyonlarda üretilmekteydi.[74] Bu dönemde bilim üretiminde akademiler tarih sahnesinde yer almışlardır.

1.2. BİLİMSEL DEVRİM VE BİLİM AKADEMİLERİ: MODERN BİLİMİN ÜNİVERSİTE DIŞINDAKİ GELİŞİMİ

Bilim ve bilimsel araştırmaların kurumsallaşmaya başlaması üniversite dışında derneklerde meydana gelmiştir.[75] Akademia sözcüğünün kökeni eski Yunancada bulunup bu kavram 15. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Matbaanın keşfedilmesiyle yeni fikirlerin çoğalması sözkonusu olmuştur. Kopernik, Ramus, Galiei, Descartes, Huygens ve daha pekçok ünlü matematikçinin ortaya çıkması bir yüzyıl sonra üniversitenin gelişmesini de etkilemiştir. 17 yüzyılda doğa hakkında gözlemler yapılmaktaydı. Bacon, Boyle, Newton ve Boerhaave ile ampirik metodoloji rasyonel akıl yürütmeyi tamamlayarak bilimsel araştırmaların geçerlilik temelini oluşturmuştur. Bu dönemde bilim insanları üniversitelerde ders

[73] Perkin H. 'The Changing Social Function of the Universty: A. Historical Retrospect' CRE – Information No: 62, 'Town and Gown: The Universty in earch of Its Origins' CRE, Geneve 117 (1983), aktaran Kemal Gürüz, "Batı Üniversitelerinin Tarihi Gelişimi" **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, 18 Nisan 1992, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar). s.351.

[74] Marangoz, ss.67, 68, 69.

[75] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.60.

vermemişlerdir, bilimin uyanışı üniversitelerin dışında olmuştur. Bu süreç mühendislik, veterinerlik ve ormancılık bilimleri gibi uygulamalı bilimlerin ortaya çıkması ile birlikte uzmanlaşmış yükseköğretim kurumlarının üniversite dışında kurulmasına ve aynı zamanda üniversitelerin kilise otoritesinden özerkleşme sürecine de yol açmıştır. Bonn Üniversitesi, Papalık kararnamesi olmadan kurulmuş ilk Katolik üniversitesiydi. [76] Türkçede Üniversite ve akademi kavramları genellikle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bunların birbirine rakip kurumlar olduğu tarihsel deneyime baktığımızda görülmektedir. Özellikle İtalya'da Rönesans'ın hemen öncesinde tekrar kurulan Platonik Akademiler üniversiter skolastiğe karşı hümanizmin merkezleri olmuşlardır. Bütün diğer farklarıyla birlikte dil konusunda temel bir tercih farkını da içermekteydiler. Akademik dil Yunanca Üniversiter dil Latinceydi.[77]

Orta Çağ dönemine özgü olan üniversitelerde klasik bilim ve felsefenin aktarılması, eski bilginin yeniden yorumlanması, yeni bilginin üretilememesi ve yeni bilgilere karşı tutucu tutum sürdürülmekteydi. Klasik bilim anlayışı temelde deneysel yöntemler dışı gözlem ve sınıflandırma sonucunda verilerin (hipotazlerin/varsayımların) doğrulanmasının akıl yürütmeye dayandığı bir niteliğe sahiptir. Üniversiteler, klasik bilimin ve onun dayandığı Aristoteles felsefesinin savunucusu olarak [78] meydan okumalar karşısında statükolarını/yerleşik düzen korumak istemekte ve yeni bilim dallarını reddetmekle birlikte farklı şekillerde kurulmaya çalışan üniversiteleri de engellemeye girişmişlerdir. Yeni üniveristelerin gelişimi Papa ve Kral gibi geleneksel otoriteler tarafından tanınmamakla birlikte zaman içerisinde geleneği sürdüren üniveristelerin de çalışmalarında yeni bilimsel metodolojileri uygulamalarına ve yeni araştırma alanlarını/disiplinleri benimsemelerine olanak sağlamıştır. Üniversiteler skolastik geleneğin sınırlarını aşarak bilimsel akılcılığı merkeze alan kurumlara evrilmesi zaman içinde gerçekleşmiştir. Humbold (Berlin) Üniversitesi bu yakınlaşmadan doğmuştur.[79]

İlk bilimsel düşünceye açılan üniversiteler kilisenin denetiminde olmayıp kent yönetimlerinin kurduğu Leiden ve benzeri üniversitelerle Protestan

[76] Wissema, ss.13-14.
[77] Dellaloğlu, s.111
[78] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.5-6.
[79] Wissema, ss.15-16.

üniversiteleri olmuştur.[80] Mutlak krallıkların 16. yüzyıldan sonra kiliseleri kontrol altına almasıyla yükseköğretim kurumları kendilerini mutlak otoritelerinin bir aracı yapmak isteyen krallarla karşı karşıya kalmışlardı. Bu doğrultuda mutlak monarşi – üniversite iş birliği de birkaç yüzyıl sürmüştür. İnsanlığın önce hümanizmaya açılması Rönesans ve aydınlanma hareketleri üniversite dışında gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi modern bilim üniversitelerin dışında gelişmekteydi. 17. ve 18. yüzyılın tanına filozof ve bilim insanlarının neredeyse hiçbiri üniversite mensubu değildi. Bunlar yöntem ve sistemlerini farklı bir toplumsal ortamda, sivil toplum tabanında (Akademilerde, salonlarda, özel kabinelerde vb.) geliştirmişlerdi. [81] Üniversitelerin skolastik paradigmaları sürdürürken akademiler yeni bilimsel düşüncenin geliştiği kurumlar olarak tarih sahnesine çıkmışlardır.[82]

Klasik bilim, toplumsal dönüşümün ve coğrafi keşiflerin başlaması ile bilimsel bilgiye duyulan ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştı. Klasik bilim deney dışı gözlem ve sınıflandırma yoluyla hipotezlerin akıl yürütme yoluyla kanıtlanmaya çalışıldığı bir niteliğe sahipti. Toplumsal değişimin ortaya çıkardığı gereksinimler yeni bir bilim oluşumunun temel dinamiğini ve bilimde paradigma değişimini tetiklemiştir. 15. yüzyılın yarısında başlayan, 17. yüzyılın sonunda Robert Boyle (1627-1691) ve Isaac Newton (1642-1727) ile doruk noktasına yükselen bu dönüşüm "Bilimsel Devrim" olarak bilinmektedir. Bilimin dönüşümünün temelini oluşturan bilimsel yöntemin doğuşu modern bilim adı verilen yeni bilim anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Günümüz bilimsel metodolojisi gözleme dayalı olarak ortaya atılan hipotezlerin deneysel doğrulama esasına dayanmaktadır. Modern bilimin üniversitelerin dışında gelişmesi; Orta Çağ üniversitelerinin klasik bilimin ve onun dayandığı Aristoteles felsefesinin savunucusu olması ve dini otoritelerle iş birliği içerisinde modern bilimin keşif ve kazanımlarına karşı direnç göstermeleri nedeniyledir. Bu gelişmeler bağlamında modern bilimin örgütsel yapılanması bilim dernekleri ve bilim akademileri temelinde şekillenmiştir.[83] Bilimsel çalışmanın aracı olan rasyonel deney Rönesans döneminde ortaya çıkmıştır. Deneyin bir araştırma ilkesi konumuna yükseltilmesi başarısı Rönesans döneminde gerçekleşmiştir.

[80] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, ss.55-56
[81] Timur, ss.360-361.
[82] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s. 55.
[83] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.5-6.

Günümüzün ampirik bilimi, deneyimi güvenilir şekilde denetleyen deney ile mümkün olmuştur. Deney bilime Leonardo, Galileo ve diğer bilim insanları tarafından getirilmiş ve Bacon tarafından kurama yerleştirilerek başta İtalya ve Hollanda olmak üzere Avrupa üniversitelerinin çeşitli bilim dalları tarafından benimsenmiştir.[84]

Üniversitelerde 1500 ile 1800 yılları arasında hoca ve öğrencilerin birlikte çalıştığı yaratıcılığın teşvik edilip ödüllendirildiği bir kurumsal yapı ve entelektüel ortam oluşmamıştır. Bilimsel devrimle birlikte gelenekle dogmatik yazılı metinlerin yerini; yenilik ve gözlem ve insan aklının sorgulaması almıştır. Yeni bilgilerin kaynağı tecrübe ve bilgi birikiminin gözlem ve deney yoluyla akılcı eleştiriye dayanmaktadır. Bu dönemde bilimsel devrimle sonuçlanan deneysel çalışmaların çoğu üniversite dışında gerçekleşmiştir.[85] Üniversitede görevli bilim insanları, üniversitenin birçok bakımdan kısıtlayıcı ortamının olması, kurumdaki dini taassup nedeniyle üniversite dışına çıkmaya yönelmiştir. Üniversite dışında biraya gelen bu kişiler bilimsel ve entelektüel konular üzerinde tartışmaya başlamışlardır. Bu bilimsel ortamlar, Krallar, Prensler ve asiller tarafından ya desteklenmiş ya da kurulmuştur. Üniversite fakültelerinden daha az biçimlenmiş olan akademiler, yenilikleri keşfetme bakımından ideal bir toplumsal yapı oluşturmuşlardı. Bu gruplar zamanla; üyelikleri, tüzükleri ve düzenli toplantılarının olduğu kurumlara dönüşmüşlerdir. Bu doğrultuda bilim akademilerinin doğmasıyla yeni bilimin kurumsal yapısı da üniversitelerde değil bu kurumlarda oluşmuştur. 1600'lü yıllara ulaşıldığında ise İtalya'da akademi sayısı 400'e ulaşmış ve akademiler Polonya'da Portekiz'de ve Avrupa'nın başka coğrafyalarından da varlık göstermişlerdir.[86]

Bilim akademilerin prototipi Floransa'da Lorenzo di Medici'nin desteği ile kurulan Platonik Akademi'dir (Akademia Fiorentina). Daha sonra Roma, Napoli, Venedik ve Floransa'da tartışma grubu niteliğinde akademiler kurulmuştur. 1603 yılında Roma'da Prens Cesi'nin kurduğu Galile'nin üye olduğu ve eserlerinin önemli kısmını bu akademide yazdığı "Academia dei Lincei" deneysel çalışmalar yapmak için kurulan ilk akademidir. Bu akademi daha sonra kütüphanesi devralınarak 1847 yılında aynı adla İtalya'nın milli bilimler akademisi olarak kurulmuştur. Bu bilim

[84] Max Weber**, Sosyoloji Yazıları,** Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2004, s.216.
[85] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.50.
[86] Burke, s.36; Gürüz, Sevk ve İdare sistemleri, ss.50-51.

akademileri Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa'da hızla yayılmışlardır. Fransızcanın gelişiminde rol oynayan "Academie Francaise" Kardinal Richelieu tarafından 1635 yılında kurulmuştur. 17. yüzyıl sonlarında bilim, kültür ve sanat alanındaki akademiler devlet tarafından kurulmuştur. Bunların en önemlisi 1666 yılında kurulan Fransız Bilimler Akademisi (Akademie Royal des Sciences)'dir. Akademinin görev ve yapısının kararnamelerle belirlenmesi ve teknik buluşlar hakkında hükümete rapor verilmesi Fransız Bilimler Akademisinin bilimsel araştırmalarla görevli bir kamu kurumu olduğunu göstermektedir.[87] 1752 yılında Birmingham'da kurulan "The Lunar Society Derneği" bilim insanları ve düşünürlerin ve James Watt ve Boulton gibi sanayicilerin dolunay olduğu akşamlarda bir araya gelerek yaptıkları fikirsel tartışmalarla bir yönüyle sanayi devriminin bilimsel temelinin oluşumuna yol açmıştır. 18. yüzyıl sonlarından itibaren bilimdeki gelişmelerle bilime dayalı teknoloji ve sanayi devrimi başlamıştır. Bilim ve teknolojinin özelliği birincinin anlamak ikincinin ise yapmak olduğu belirtilmiştir.[88]

1662 yılında Londra'da kurulan "Royal Society of London for Advancement of Natural Konowledge" kısa adıyla "The Royal Society" ise hem bilim insanları hem de bilimle ilgilenen asiller ve amatör olarak bilimle ilgilenen kişilerin oluşturduğu bir dernekti. Bu dernek devletten destek almıyor giderleri üyelerinin aidatlarından karşılanmaktaydı. Bu kuruluşun başkanı Robert Hooke'un kaleme aldığı statünün önsözünde; The Royal Society'nin kuruluş amacının doğa bilimleri, mühendislik ve deneysel araştırmaların geliştirilmesi olup ahlak, ilahiyat, metafizik, siyaet, retorik gramer ve mantık gibi bilimlerin faaliyet alanlarının dışında olduğunu belirtmiştir. The Royal Society'de Sosyal ve insani bilimler yer almayıp daha sonra bu alanlar 1902 yılında kurulan The British Academi'nin kapsamına alınmıştır. The Royal Society'nin 1665 yılından itibaren yayımlamaya başladığı bilimsel makalelerin basıldığı "Philosophical Transaction" ilk bilimsel dergi olarak kurulup günümüzde de aynı isimle prestijli bilimsel dergiler arasında yer almaktadır. 1702 yılında Sir Isaac Newton The Royal Society'nin başkanlığına seçilmiştir. Academia Leopoldina, Almanya'da ilk kurulan akademi olup 1677 yılında İmparator'un

[87] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.51.
[88] Kemal Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.60.

himayesine alınmıştır. Bu akademiler kısa sürede 1725 yılında Rusya'ya, 1741 yılında İşveç ve Danimarka'ya yayılmıştır.[89]

Amerikan asıllı İngiliz Fizikçi Benjamin Thompson'un (D.1753 Ö.1814) girişimleri ile kurulan 1799 tarihli ve The Royal Institution'un gerekçesi; bilimin yayılmasını, faydalı mekanik yeniliklerin uygulanabilirliğini kolaylaştırmayı ve felsefi tartışma ve deneylerle bilimin pratik uygulamalarını öğretmek şeklinde ifade edilmiştir. Bu enstitünün kurduğu mekanik enstitüleri zamanla teknik okullara dönüşmüş ve günümüzde faaliyette olan birçok üniversitenin temelini oluşturmuştur. Bilimsel dergilerin yayımlanması Akademilerin 17. yüzyıldan günümüze olan en kalıcı katkılarından biridir. Alman Aydınlanma düşüncesinin temsilcilerinden Christian Wolff (1679-1754) akademilerin esas görevi; "yeni bilgi ve keşiflerin üretimi" olarak tanımlamıştır. Bilimsel çalışmalar hakkındaki tartışmalar, bilim adamlarının kendi aralarındaki mektupla haberleşme ve kitapların yanında dergilerde yayımlanan bilimsel makalelere dönüşmesi ivme kazanmıştır. Üniversite dışında gelişerek oluşan bilim ve tartışma dernekleri arasında başlıcaları Royal Society (1622), Royal Society of Arts (1754), Lunar Society of Binnmingham ve 1799'da kurulan Royal Enstitution'a bağlı laboratuvarlardır. Bu dernekler sanayi devriminin bilimsel alt yapısını oluşturmuşlardır. Bütün bu gelişmelerle birlikte bilimsel makale yayımı 17. yüzyılın sonlarından itibaren öğretim üyelerinin atanması ve terfilerinde önemli bir ölçüt olmaya başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde bilimsel araştırmalar Humboldt Üniversitesi örneği ile üniversitenin iki temel işlevlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde üniversiteler bir ülkenin milli Ar-Ge sisteminin üç temel unsurundan biridir. Akademilerin bilimsel meşruiyetin sağlanması işlevi tarihsel süreçte üniversitelerin sorumluluğuna geçmiştir. Üniveristenin olgusal varlığı Orta Çağa'a uzansa da araştırma yönü Humbolt Üniveristesi modeline (1808) dayanmaktadır. Bilimsel araştırmaların üniversitelerde yapılmaya başlamasıyla; akademiler danışmanlık ve bilimsel dergiler yayımlayan kurumlara dönüşmüşlerdir. Avrupa bilim dünyasının 1500-1800 dönemi, yükseköğretim kurumları ve bilimsel akademilerle birlikte mektuplar, kitaplar ve bilimsel dergilerden oluşan yazılı metinler ortamından oluşmaktaydı.[90]

[89] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.52.

[90] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, ss.53-54; Björn Wittrock, "The modern university: The three transformations", **The European and American university since 1800,** (Ed. S. Rothblatt & B.

Orta Çağ üniversiteleri yukarıda da ifade edildiği gibi, klasik bilim ve felsefeyi aktarması, yeni bilgi üretmemesi ile yeni bilgilere karşı tutucu bir davranış içerisinde olmuştur. Orta Çağ'ın sonlarına doğru değişen sosyo-ekonomik yapılanma ile birlikte kentlerin yapılanması ve ticaret burjuvazisinin belirmesi ve kapitalizmin ortaya çıkışı sosyal yapıyı dönüştürmüştür. Avrupa toplumundaki yapısal değişim ve kapitalizmin doğuşu bilime yönelik bir talebin oluşumuna yol açmıştır. Bilim pazarının oluşması diğer bir ifade ile bilime talep yaratan üretim ve sanayi olmuştur.[91] Orta Çağ'ın sonlarına doğru gelişen kapitalizmin etkisiyle sanayi devrimi ortaya çıkmış ve teknolojik gelişmeyi de hızlandırmıştır. Modern bilimin doğuşu sonrasında 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi'nin temel dinamiği ile teknolojik gelişme ivme kazanmış bilim ile teknoloji arasında ilişki sıkılaşıp bilimsel bilgi olmadan yeni teknolojiler üretilemez olmuştur. 18. yüzyılın ortalarında başlayan ve birinci aşaması 19. yüzyıl ortalarında tamamlanan Sanayi Devrimi, üretim yöntemlerinde üretim ilişkilerinde ve sanayinin yapısında ortaya çıkan köklü bir dönüşümdür. Sanayi Devrimi, temel olarak kas gücüne dayanan ve iç tüketimi karşılayan üretimden su ve buhar gücüne dayanan dünya pazarına geçiş sürecidir. Bu dönüşüm ile toplumsal, siyasal, bilimsel ve teknolojik alanlarda da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 19. yüzyılda üniversiteler yeniden örgütlenmişlerdir. Üniversiteler bu dönmede laik bir nitelik kazanıp modern bilimin kaleleri haline gelmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda Alman doğa bilimci Alexander von Humboldt (1769-1859) tarafından üniversite yeniden tanımlanmış araştırma ve öğretim olmak üzere üniversitenin iki işlevi olduğu ve bunların birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu ifade edilmiştir.[92]Orta Çağ üniversitelerinde eğitim öğretim yapılarak bilgi aktarıldığı ve yeni bilgiler üretilmediği için yukarıda da anlatıldığı gibi bu üniversiteler bilimsel gelişmelerde önceleri yer almamışlardır. Üniversitelerin dönüşümü ile birlikte araştırma fonksiyonunun ön plana çıkması 1809 yılında W. V. Humbolt Üniversitesi modeli ile önem kazanmıştır.

Wittrock), Cambridge,1993, ss.303-362'den aktaran Talip Küçükcan, Bekir S. Gür, Türkiye'de Yükseköğretim Karşılaştırmalı Bir Analiz, SETA, Birinci Baskı, SETA Yayınları, 2009, (Karşılaştırmalı Bir Analiz), s.44

[91] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.14-15.

[92] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 7.

1.3. WİLHELM VON HUMBOLD ÜNİVERSİTESİ MODELİ: AKADEMİK ÖZERKLİK İDEALİ

15. yüzyıla gelindiğinde dünya yeni bir çağın eşiğine gelmesiyle kitap üretimi yaygınlaşmış ve yüzyılın sonunda 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle tetiklenen Coğrafi Keşifler başlamıştır. Üniversitelerin şehrin ya da devletin sivil yetkililerine bağımlılığı artmaya başlamıştır.[93] 1789 Fransız İhtilalinden sonra Fransa'daki üniversiteler kapatılmakla birlikte Kilisenin bütün mal varlığına el konulmuştur. 1804 yılında İmparatorluğunu ilan eden Napoleon Bonaparte (1769-1821), üniversiteyi Kilisenin devamı olarak gördüğünden dolayı işgal bölgesindeki bütün üniveristelerin faaliyetlerini durdurmuştur. Napoleon Fransız üniversitelerinin geleneksel özerkliğini kaldırarak üniversiteleri devletin organı haline getirmiş ve bu kurumun amacını, iktidarın ideolojisi doğrultusunda elit kadroların yetiştirilmesi olarak belirtmiştir.[94] Eğitimi kamusal hizmet şeklinde gören Napoleon'a göre; eğitimin esas hedefi nitelik sahibi meslek insanlarının yetiştirilmesiyle devletin siyasal bekasının devam ettirilmesiydi. Bu kapsamda hiyerarşik bir yönetim yapısı içerisinde özerkliğe yer olmayacaktı ve tekdüze müfredat, mesleki ve teknik eğitim uygulamaya geçmeliydi. Bu hedefler bağlamında Napoleon, 10 Mayıs 1806 tarihinde çıkardığı kanunla yeni bir kurumsal yapıyı Universite de France adıyla oluşturmuştu. Kurulan bu sistem bir milli eğitim sistemi olarak kültürel ve mesleki eğitim amaçlanıp sınıfsız toplumda gerekli hizmetleri yürütmek için burjuvazinin içerisinden kişileri ve liderleri yetiştirmekti. Bu sistem güçlü bir merkeziyetçi yapılanmayla kurulmuştu.[95] Fransız ihtilalinden sonra Napoleon Fransa topraklarındaki üniversiteleri kapatmış ve bir bölümünü de lycee'ye (lise) dönüştürmüş olmakla birlikte askeri işgal altına aldığı Alman bölgesindeki üniversiteleri (22) de kapatmıştır. 1806 yılında Napoleon tarafından Alman üniversitelerinin Papa'dan ve İmparatorluktan kendisine verilmiş olan "studiım generale" statüsü özerkliğinin hukuki ve meşru dayanakları ortadan kaldırılmıştır. Bu kapsamda Orta Çağ'da milletler üstü evrensel üniversite sistemi yerini ülkelerin milli

[93] Wissema, s.13.
[94] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.61.
[95] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, ss.74-75.

yükseköğretim sistemlerine bırakmıştır. [96] Bu yapılanma ile Fransız üniversitelerinden beklenilen mesleki eğitim ve merkezi yönetim ideolojisinin taşıyıcı kurumları olmalarıdır.

19. yüzyıldan önce üniversitenin temel görevi bilgiyi muhafaza ederek nesillere aktarmak diğer bir ifade ile eğitim ve öğretimdir. Modern anlamıyla üniversite 19. yüzyılda ulus devletlerin yükselişe geçtiği dönemde ortaya çıkmıştır. Üniversite özerkliği ve akademik özgürlük kavramlarının kurumsal temelleri 1809 yılında Prusya Eğitim Bakanı Wilhelm Von Humboldt (1767-1835) tarafından Berlin Üniveristesinin (Humboldt Üniveristesi) kuruluşu ile atılmıştır. Berlin ünniveristesinin kurumsal temelini ve araştırmayı öne çıkaran bilimsel anlayışın ilkelerini Wilhelm Von Humboldt belirlemiştir. Humboldt üniveristesi modeli ile üniversiteler bilim üretilen araştırma kurumu kimliğini kazanmıştır.[97]

Almanya'nın Napoleon'a karşı yenilmesi ile toprakları işgal edilmişti. Bu bağlamda milli reform girişimleri sonucunda felsefesini Humboldt'un oluşturduğu Humboldt Üniversitesinin temelleri atılmıştır. Bu üniversite modeli askeri mağlubiyet sonucu oluşan ulusal kültürel kodların tahribatına yönelik yeniden inşa fonksiyonunu üstlenmiştir.[98] 19. yüzyılın başlarında, Alman devletler sistemindeki başat güç olan ve 1871 yılında Almanya'yı birleştirerek Avrupa'nın en güçlü devletine dönüştüren Prusya'nın hâkimiyetinde Frankfurt-am-Oder, Konigsberg ve Braslau olmak üzere üç üniversite kalmıştı. Bu dönemde Prusya eğitim sistemi üzerine yaşanan tartışmalarda Fransız etkisine karşı Prusya entelektüelleri reaksiyon göstermiştir. Bu tartışmalar ortamında Jena Üniversitesi mezunu, Alman dilbilimci ve diplomat Wilhelm von Humboldt (D.1767 Ö.1835), ön plana çıkmıştır. Prusya Kralına, Wilhelm von Humboldt, filozof Schleiermacher'ın liberal paradigması çerçevesinde yeni bir üniversite modeli oluşturmak istediğini belirtmiştir. Schleiermacher'a göre üniversitenin görevi; sadece onaylanmış bilgi aktarımı ile sınırlı olmayıp bilimsel zihniyetin gelişimine odaklanarak bilginin üretim

[96] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.78; Gürüz ve diğerleri, (Bilim ve Teknoloji), s.62.
[97] İlhan Tekeli, "Üniversite Sohbetleri", **Üniversite Bilim ve Türkiye** (Ed. Vedat Bilgin), Binyıl Yayınevi, Ankara,2012, s.92.
[98] İsmail Güleç, "Üniversite Fikriyatı, Geçmişten Geleceğe Üniversitelerin Dönüşümü", **İlim Eğitim Kültür Yayın Vakfı,** Analiz Raporu-06, İstanbul, 2020, s.15.

süreçlerinin örneklerle açıklanması yoluyla düşünme pratiklerinde bilim yasalarının entegrasyonunun esas olduğunu belirtmiştir.[99]

Humboldt 1808 yılında Kasım ayında Prusya Eğitim Dairesi Başkanlığı'na atanarak bu görevde 16 ay kalmıştır. Humboldt, görev süresince hem Prusya'nın milli eğitim yapılandırma çalışmalarını tamamlamış hem de kurulmasına 1802 yılında karar verilen Berlin Üniversite'sinin statüsü ile ilgili çalışmıştır. Von Humbold, Bulding kavramına bağlı bilim insanı ve düşünür olarak çalışmaları sırasında şu temel ilkeleri ortaya koymuştur:

> *Üniversite, tüm bilim alanlarındaki egitim-ögretim faaliyetlerinin araştırma faaliyetleri ile birlikte ve bir bütünlük içinde yürütüldüğü bir kurumdur,*
> *Üniversite mesleki ve teknik yüksekokuldan farklı bir kurumdur. Üniversitenin temel işlevi herhangi bir mesleğe yönelik olmaksızın eğitim öğretim ve araştırma yapmaktır. (Wissenschaft als Beruf). Amaç, kişilerin kendilerini tanıyıp gelişmelerini sağlamaktır (Bildung). Buna göre, eğitimin en etkin aracı öğretim üyelerinin uygun gördükleri konuları öğretme özgürlüğüne (Lehrfreiheit), öğrencilerin de istedikleri konuları öğrenme özgürlüğüne (Lernfreiheit) sahip olduklar seminerlerdir. Araştırmanın amacı, bilim için bilimdir (reine Wissenschaft).*
> *Üniversitenin sahibi devlet değil millettir. Devletin bu konudaki temel görevi öğretim üyelerini atamak, bunların maaşlarını ödemek ve verimli çalışmaları için gerekli olan özgürlük ortamını oluşturmaktır.* [100]

Almaya'da 1850 yılında kabul edilen anayasa ile anayasal güvenceye alınan akademik özgürlük; öğretim üyelerinin çalışmalarını bağımsız bir biçimde yürütmelerine imkân tanımış ve öğretim üyelerinin keyfi bir şekilde görevlerinden alınmayacağına yönelik güçlü bir hukuki güvenceye bağlanmıştır.[101] Humboldt'un üniversite ilkelerinden olan araştırma ve öğretim birliği ilkesi günümüzde de üniversitelerin fonksiyonunu oluşturmaktadır.[102] Bu üniversite modeli ile birlikte üniversite özerkliği ve akademik özgürlük kavramları yeni bir içerik kazanmaya başlamış ve üniversiteler için bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Modern kavramı ile kabaca 250 yıl boyunca üretilen fikirler anlaşılmaktadır. Modernizmin yükselişi ile devlet destekli üniversite 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da başlamıştır. Bu bağlamda Modernizmin gelişimi ile modern fikirlerden yararlanılmıştır. Bu dönemin anahtar fikirleri; özgürlük, eşitlik, rasyonalizm, varlık

---

[99] Wissema, s.16.

[100] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.79. "Eğitimin işlevi, insan karakterini geliştirmek yerine, İnsanın entelektüel gelişme aracı olarak görülmeye başlamıştır. Bunun Almanca'daki karşılığı, insanın bir ideali hedefleyen bir süreç içinde kültürel ve estetik değerler kazanmak suretiyle ruhen gelişmesi ve olgunlaşması anlamına gelen *Bildung* kelimesidir". s.78.

[101] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.80.

[102] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.62.

ve nesnel bilgi ve ilerleme olmuştur.[103] Wilhem Von Humbolt'un modern özerk üniversitede düşünce özgürlüğünün temel kuramları üzerindeki yorumunda Hegel'in sivil toplum kavramının ifadesi yer almıştır. Özerk bir toplum, özerk bir faaliyet alanının sivil toplum oluşturması devlet otoritesinin yönlendirmediği alanlarda oluşmaktadır. Devlet aygıtının formel işleyişi ile özel yaşam pratikleri arasındaki kamusal alanda sivil toplum yer almaktadır. Sivil toplumun faaliyet alanı devletin doğrudan müdahale alanının dışında kalan, kamusal fayda ve kolektif iyileştirmeler gözeten devletten özerk sivil aktörlerin kamusal alandaki pratiklerini ifade etmektedir.[104] Humboldt Üniversitesi modelinin fikirsel gelişimde modernizmin düşünsel pratikleri bağlamında Kant'ın eleştirel felsefesi ile Hegel'in diyalektik sistemine uzanan enttelektüel mirasın etkisi bulunmaktadır. Bilimsel bilgi üretimini akademik faaliyetlerin merkezine alan Humboldt üniveristesi modelini şekillendiren kurucu unsurlardan birincisi bilimsel devrimler diğeri ise ulus devletlerin yükselişe geçmesidir. Bu üniveriste modelinde bilgi üretiminin temel motivasyonu pratik sorunların çözümü için değil bilimin özerk hakikat arayışına dayalı bir faaliyettir. Humboldt Üniveriste modelinin ulus devletlerde yaygınlaşması misyonu, öğrencilere verilecek evrensel bilimsel değerler ile ulus devlet yurttaşları olan öğrencilerden toplumsal hafzanın hem koruyucuları hem de geliştiricileri olmayı hedeflemiştir. Bu üniveriste modelinde meslek insanlarının yetiştirilmesi yerine ulusal devletin kültürlü elit yurttaşlarının yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Öğrencilerin ruhen gelişip olgunlaşmasını sağlayacak (bildung) misyonu üniversiteden beklenmeekteydi.[105] Prusya hükümetinin bu üniversite felsefesini desteklemesi; bu üniversite modelinin Prusya'nın gelişmesine sonrasında Almanya'nın küresel alanda güçlenmesine ve etkinlik kazanmasına katkı sunmuş olmasındandır.[106]

---

[103] Paul C. Vitz, " The Future of the University: From Postmodern to Transmodern" **Rethinking the Future of the University,** Eds Jeffrey, David Lyle, and Dominic Manganiello, University of Ottawa Press, 1998, https://doi.org/10.2307/j.ctt1cn6t6p. (01.15.2024), ss. 105-106.

[104] Halil İnalcık, **Seçme Eserleri V. Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci,** Ed. Emre Yalçın, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.373.

[105] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, s. 56. "Bu yıllarda bilim sözcüğü de ilk kez kullanılmaya başlanmıştır. William Whewell 1834 yılında 'artist' sözcüğüne benzeterek scientist- bilim insanı sözcüğünü geliştirmiştir".

[106] Philip G. Altbach, "Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği" Ed. Philip G. Altbach ve Jamil Salmi, Çev. Kadri Yamaç, **Akademik Mükemmeliyete Giden Yol Dünya Çapında Araştırma Üniversiteleri Oluşturmak,** 1. Basım Efil Yayınevi, Ankara, 2012, (Araştırma Üniversitelerin Geçmişi), s.12.

Araştırma rasyonel ve deneyci yaklaşımla yapılarak sonuçları denetlenebilir doğrulanması ve yaygınlaştırılmasına olanak sağlayan şeffaf bir zemininde yapılmaktaydı. Araştırma bulguları herkes tarafından denetlenebilmek ile birlikte kamusal alanın parçalarından birini oluşturmaktaydı. 19. yüzyıl Alman araştırma üniveristesi bilimi araçsallaştırmaktan arındırarak özerk faaliyet alanında saf bilimsel araştırma yapmayı ideal olarak benimsemiş ve bilimsel ilerlemeyi hedeeflemiştir.[107] Bu paradigmada saf bilimi ideal olarak temel alan üniversitenin bilimsel ve örgütsel özerkliğe sahip olması gerekmekteydi. Öğretim üyelerinin bilimsel faaliyetlerinde akademik özgürlüğe sahip olması 1850 yılında Alman Anayasasında güvenceye alınmıştır. Rektör üniveriste profesörleri tarafından bir yıl için seçilip eşitler arasında birinciydi. Profesörlerin "bilim için bilim" yapabilmelerini kolaylaştıracak iş güvencesini sağlayan "tenür" sistemi uygulanmaktaydı.[108] Humboldt Üniversitesi bir devlet üniversitesi olup finansal kaynağı Prusya hükümeti tarafından karşılanmaktaydı. Devlet memuru olan akademik personel yüksek bir sosyal itibara ve iş güvenliğine sahip olmak ile birlikte akademik uzmanlık hiyerarşi ve kürsü sistemi üzerine kuruluydu. Üniversite özerkliği ve bununla bağlantılı akademik özgürlük ise bu üniversitenin temel felsefesinde Lernfreiheit (öğrenme özgürlüğü) ve Lehrfreiheit (öğretim özgürlüğü) anlayışı ile kutsallaştırılmıştır. [109] Bilim için bilim felsefesinde bilimin otorite dışında üretimi ve araştırmanın ön plana çıkarılması 19. yüzyılda Humboldt Üniversitesi modelinde yaşama geçirilmeye çalışılmıştır.

Üniversite mensupları yüzyıllarca öğretim, araştırma ve halka açık konuşmalarından dolayı kilise ve sivil yetkililer tarafından kısıtlanmışlardır. Katolik kilisesi kabul edilen öğreti dışında üniversitelerde teolojik ve bilimsel doktrinlerin öğretilmesini yasaklamıştır. Bu bağlamda Martin Luther King, teoloji profesörü olarak kilise yetkilileri dışında düşünce geliştirdiği için çatışma yaşayıp profesörlüğünden uzaklaştırılmıştır. 19. yüzyılın başlarında araştırma üniversitesinin yükselişi ile ifade özgürlüğü genişleyerek üniversite özerkliğinin önem kazanması ile birlikte öğretim ve araştırmalarında profesörlere daha fazla özgürlük tanınmıştır.[110]

---

[107] Wisemma, s.17.
[108] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, 2003, s.57.
[109] Altbach, Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği, s.12.
[110] P. G. Altbach, "Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges", **Higher Education,** Volume: 41, Issue:1/2, 2001, (Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges), s. 209.

Üniversiteler yaklaşık olarak altı yüzyıl yıl süresince din hizmetleri görevlisi, avukatlar ve diğer meslek mensupları için eğitim öğretim kurumu olmuşlardır. Humboldt'un araştırma koşullarını değiştirrmesiyle üniversiteler bu tarihten itibaren onun modelini benimseyerek değişip dönüşmüşlerdir. Üniversitelerin Humbold ilkeleri doğrultusunda kazandığı ek rollerden birincisi; bilginin artması için araştırmaların yapılması; diğeri ise teknolojik gelişmelerin toplumsal ve askeri amaçlar için ilerletilmesi ve değişmesine katkı sunmaktır. Humbold modeli ile birlikte üniversitenin bu fonksiyonları zamanla çeşitli ülkelerde ve bazı seçkin üniversitelerde farklı şekillerde uygulanarak modernleşmeyi hızlandırmada bir araç olarak kullanılmıştır.[111] Yukarıda da ifade edildiği gibi üniversitenin hedefini Humboldt; spesifik bir mesleğe dayanmaksızın eğitim-öğretim faaliyetleri ile birlikte bilimsel araştırma yoluyla bilgi üretmeyi ve akademik birikimi sonraki kuşaklara aktarmak şeklinde belirlemiştir. Humboldt'a göre, devletin görevi akademik özgürlük ortamını sağlamaktır. Bu doğrultuda Berlin üniversitesi inşa edilirken üniversitenin sahip olması gerektiği akademik özgürlük ortamı ile üniversiteyi finanse eden topluma karşı olan sorumluluğu bağdaştırma zorunluluğu karşısında akademik lider olan rektör ile birlikte idari ve mali yetkilerle donatılmış (Kanzler) bir kamu görevlisi atanması yoluna gidilmiştir.[112] Bu durumda Üniversite özerkliği; üniversitenin toplumla ve devletle bağlarını kesmiş bir anlayışı değil, üniversitenin sorumluluğunun da bilincinde olarak bilim üretiminde özgür olduğu, diğer bir ifade ile kurumsal olarak üniversitenin devlete karşı bağımsızlığını değil devlete karşı özgür olabilmeyi içermektedir.

Humboldt Üniveristesinin felsefesi "bilim için bilim" üretimini temel alarak öğrencilere bilginin nasıl keşfedildiğini öğretmektir. Üniversitenin diğer yüksekokullardan farklı olması mesleki formasyon sağlamaktan bağımsız olarak eğitim öğretim ve araştırma yapmasıdır. Burda amaç bireylerin kendilerini tanıyıp geliştirmelerini sağlamak (Bildung) diğer bir ifade ile kendilerini inşa edebilmektir. Bu bağlamda ulus devletin yurttaşları yetiştirilecektir. Bu durumda bilgi devlete veya

[111] Shaid Yusuf, "Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar", **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur,** (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.1,2,3.

[112] T.C. Başbakanlık, "Yükseköğretim Kurulu'nun Görüşü", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** (Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında 18 Nisan 1992 tarihinde yapılan rektörler toplantısında takdim edilen raporlar), 18.04.1992, s.10.

sivil topluma ya da başka bir gruba hizmet etme ilkesine göre değil diğer bir ifade ile bilim araçsallaştırılmadan belirtilen sentezi içeren özerk konumda yer almaktadır.[113] Humbolt Üniversitesi modelinin bazı ilkeleri ütopik bulunarak üniversitelerde günümüze kadar tam olarak uygulanamasa da[114] Humboldt modeli, üniversitelerin kuruluş statülerine örnek oluşturup 19. yüzyılda bilim üretimi için üniversite özerkliği Orta Çağ'daki mirası ile yeniden çağrılarak özerklik ile bağlantılı akademik özgürlük temelinde dünya üniversitelerine rol model oluşturmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) üniversiteler Humboldt modeli üniversiteden etkilenmekle birlikte bu modeli kendi toplumsal dinamiklerini ekleyerek üniversiteleri toplumsal yaşamın gereksinimlerini karşılama bağlamında dönüştürmüşlerdir. Humboldt üniversitesi modeli 19. yüzyılın sonundan başlayarak 20. yüzyılda ABD'yi ve başka pekçok ülkeyi etkilemiştir. Üniversitelerin yapılanmasında İkinci Dünya Savaşı'na kadar Humbold Üniveriste modeli örnek olmuştur. Daha sonra Amerikan üniversiteleri yükselişe geçmiştir.[115] Üniversiteler; savaş sonrasında bilim üretimi gücününün önemi fark edildikten sonra yeniden bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Üniversitelerin geçirdikleri değişimi anlayabilmek 900 yıla dayanan tarihsel süreç içindeki gelişimi analiz etmek önem kazanmaktadır. Bu tarihsel gelişimde üniversiteler üç sınıf şeklinde (ya da kuşak) ayırt edilmektedir. Orta Çağ dönemi Üniversiteler ya da Birinci Kuşak Üniversiteleri, Humboldt Modeli ya da İkinci Kuşak Üniversiteleri'nden sonra geleceğin üniversiteleri olarak Üçüncü Kuşak Üniversiteler ifade edilmektedir. Üçüncü Kuşak Üniverisiteler, bu tarihsel gelişimin devamı sayılıp geleceğin üniversite modeli olacağı görülmektedir. [116] Diğer alternatif bir sınıflama; Orta Çağ'ın kilise merkezli üniversiteleri, ulusal devletlerin yükselişe geçtiği dönemin üniversiteleri/Humboldt Üniversitesi, ve post endüstriyel toplumun bilgi temelli dinamiklerine uygun üniveriste yapılanması olan üniversiteler (Multiversite)[117]şeklinde yapılmıştır. Bilgi ekonomisinin artan önemi ile birlikte üniversiteler bir geçiş aşamasına geçerek üçüncü kuşak modele doğru hareket halindedirler.

[113] Veysel Erat, **Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi, Yeniliğin İktidarı Ve Türkiye'de Dönüşen Üniversiteler,** Ekin Yayınevi, Bursa, 2019, s.94.
[114] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, .s.79.
[115] Talip Küçükcan ve Bekir S. Gür, **Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz,** SETA Yayınları, Ankara, 2009, Karşılaştırmalı Bir Analiz, s.44
[116] Wissema, s.3
[117] Tekeli, 2003, Eğitim Üzerine düşünmek, ss.51-54.

1.4.TOPLUMSAL HİZMET ÜNİVERSİTELERİ: 3. KUŞAK ÜNİVERSİTELER/GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTELERE GEÇİŞ

1.4.1. Amerikan Üniversitelerinin Doğuşu

İngiliz koloni yönetimi olarak kurulan Amerika Birleşik Devletleri'nde, demokratik bir devrimle sömürgelikten çıkılması ile birlikte iç savaştan ve köleliğin kaldırılmasından sonra Burjuva demokrasisi statüsüne geçilmiştir. Amerika'da yükseköğretim kurumları kolonyal çağdan beri kolej modelinde İngilizler tarafından kurulmuşlardı. 20. yüzyılın başında Amerikan üniversiteleri James Bryce (1838-1922, Akademisyen Hukukçu, Tarihçi) tarafından ilk kez Avrupa'ya tanıtılarak Amerikan üniversitelerinin hızla geliştiklerini ve Avrupa'ya rakip olmaya başladıklarını belirtmiştitr. [118] Sosyolog Alain Touraine (D.1925-Ö.2023) ise Amerikan üniveristelerinin gelişimine yönelik bir analiz yaparak bu üniversite modeli ile ilgili; Amerikan üniversitelerinin 19. yüzyıl boyunca, toplumsal bağlantıları ve ideolojileri muhafaza etmek yerine yenilikçi bir toplumsal düzen inşa etmek ve ulusal bütünleşmeyi oluşturma fonksiyonunu yüklendiklerini belirtmiştir.[119] Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Japonya'nın Humboldt modelini benimsemeleri 19. ve 20. yüzyılda ulusal gelişmelerinde yükseköğretimin yardımcı olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Amerika üniversiteleri, 19. yüzyılın sonuna doğru bağışlanan arazi yasalarından sonra tarım ve gelişmekte olan tarım endüstrisi için bilimden faydalanmaya başlamışlardır. Amerika araştırma üniversiteleri Alman araştırma üniversitesinin başka biçimi olarak; topluma hizmetin önemli değer olması, akademik uzmanlığın organizasyonunun daha demokratik olması ve kürsü sitemi yerine disiplin tabanlı bölümlerin kullanılması, yönetişim ve idari düzenlemesi daha katılımcı ve daha yönetilebilir (mütevelli heyet) kurumlardır.[120]

Temel uygulamalı araştırmalar üniversitelerde 19. yüzylın sonları ile 20. yüzyılın başlarında artmıştır. Bununla birlikte önemi artan fen bilimleri ile mesleki öğretime yönelik hızla mühendislik eğitiminin önemi artmıştır. Cambridge Üniversitesi'ndeki teknoloji kürsüleri formel mühendisliğe yönelik eğitim

[118] Timur, s.78.
[119] Alain Touraine, Universite et societe aux Etats-Unis, Paris, Seuil, 1972, s.56'dan aktaran Timur, ss.78-79.
[120] Philip G. Altbach, Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği, ss.12-13.

programlarına dönüşmüş ve teknik kolejler yeni üniversitelerin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu bağlamda üniversitelerde uzmanlık alanları artarak üniversitenin akademik kurumları kurumsallaşmıştır.[121] Amerikan üniversiteleri yukarıda da ifade edildiği gibi en çok Wilhem von Humbold'un fikirlerinden etkilemiş olup Harvard, Yale ve Princeton, ABD'nin doğu yakasındaki, Masssachusets Institute of Technology (IMT, 1860), Johns Hopkins (1876), Cornell (1868), Clark (1887) ve Chicago (1890) üniversiteleri ile Berkeley (1868) ve Stanford (1895) üniversiteleri kurulmuştur. 1862 tarihli The Morril Land-Grant Act isimli yürürlüğe giren federal kanunla tarım ve makine alanlarında faaliyet gösterme doğrultusunda eyaletlerde üniversite kurulması için arazi tahsisi yapılmıştır. ABD'de 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nden hemen sonra bilimsel araştırmalarla yeni teknolojilere kaynaklık edecek elit üniversiteler kurulmaya başlamış ve ülke içerisinde yükseköğretim yayılmaya başlamıştır. ABD üniversiteleri değişim ve dönüşüme uyum sağlamanın tarihteki önemli örneklerdir.[122]Bu bağlamda üniversiteler, kapitalizmin gelişmesiyle sermayenin gereksinim duyduğu teknolojinin oluşumda gereksinim duyulan bilimsel bilgiyi üretecek kurumlara dönüşmüşlerdir. Son yüzyıl içerisinde bilimsel ve teknolojik gelişmeler bu durumu göstermeketedir. Sermaya üniversite bütünleşmesine örnek olarak; ileri teknoloji araştırmalarının (esnek üretim teknolojileri, biyoteknoloji gibi) üniveristelerinin bulunduğu Kaliforniya'daki Silicon Valley, North Carolina'daki Research Triangle ve Boston yakınındaki Route gibi bölgelerde kurulan farklı oranlarda özel sektör aktörleri ile üniversitelerin stratejik iş birlikleri gösterilebilir.[123]

Önemli ölçüde büyük olan ABD sisteminde fazla sayıda; dinsel, laik, kamu, özel gibi heterojen gruplar biraraya gelmiştir. Merkezi ulusal yönetsel kontrolün olmaması öğrencileri ve öğretim üyelerini kaynaklar ve prestij için kurumlararası rekabete teşvik etmiştir. Bununla birlikte politik ve mali destekte devlet düzeyinde yerel kaynaklara güvenilmesi kamu üniversitelerinin bölgesel sanayi ve tarım kuruluşları ile iş birliği ilişkilerini geliştirmede kolaylaştırıcı olmuştur. ABD'nin bu alt yapı koşulları üniversite-sanayi iş birliği isteklerini artırmıştır. [124] ABD

[121] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.63.
[122] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, ss.62-63.
[123] Mete Kaynar ve İsmet Parlak, **Her İl'e Bir Üniversite, Türkiye'de Yükseköğretim Sisteminin Çöküşü,** Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.21
[124] Mowery, s.155

üniversitelerinin başarısı, yükseköğretim sistemlerinin gücünün yanı sıra bir dizi farklı etkenle ilişkilidir. Doğal kaynakların bolluğu, ekonomik büyüklük, geniş nüfus, diğer ülkelerden coğrafi yalıtılmışlık, yeniliğe olanak sağlayan hukuki ve siyasal sistem, göçmenlere açık idari yapılar gibi faktörler bu başarıyı destekleyen unsurlar arasındadır. Özellikle 1930'larda Avrupa'dan, Hitler rejiminden kaçan bilim insanlarının ABD'ye göç etmesi, bu bilimsel kapasitenin güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, İngilizcenin küresel dil olması, kapitalizmin rekabetçi doğası ve yenilikçilik anlayışı, ABD üniversitelerinin küresel bir çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. [125] Bu başarıyı destekleyen bir diğer önemli unsur ise üniversitelerin toplum, devlet ve iş dünyası ile kurduğu güçlü bağlar ve girişimci yönetim anlayışıdır. ABD'de bilim politikalarının dönüşümü üniveritenin de bu bağlamda dönüşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda ABD'de bilimden yararlanma saikiyle bilime ve üniversitelere büyük oranda destek verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında başlatılan bu ugulama ile büyük ölçekli bilimsel araştırmalar üniversitelerin ayrılmaz parçası olmuştur. Soğuk Savaş döneminin bilimsel rekabetinin etksiyle araştırmalar teknoloji geliştirmeye yönelmiştitr.[126]

Günümüzde üniversiteler Orta Çağ üniversitelerinden farklıdır. Günümüz üniversiteleri öncelikle federal ve yerel kuruluşlar tarafından desteklenmektedir.[127] 2. Dünya Savaşından sonra ABD Federal hükümetinin yükseköğretime büyük oranda destekleri olmuştur. Bu destekler ile yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik yenilikler ile araştırma ve bilim kapasitesi gelişmiştir. Bu gelişmelerle 1960'lı yıllara gelindiğinde Amerikan üniversitesi, öğrenciler veya hocalar topluluğundan ibaret bir "fil dişi kule" değildir. Nitekim Kaliforniya Üniversitesi eski Başkanı Clark Kerr, Te Uses of the University (Üniversitenin Kullanımları) başlıklı meşhur kitabının en başında modern Amerikan üniversitesinin Oxford ya da Berlin olmayıp küresel alanda yeni bir kurum şekli olduğunu belirtmiştir. [128]

---

[125] Henry Rosovsky, **Üniversite Bir Dekan Anlatıyor,** çev. Süreyya Ersoy, TÜBİTAK, Popüler Bilim Kitapları, 12. Basım, Ankara, 2000, ss.22-25.

[126] Shaid Yusuf, (Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar), ss.3-4.

[127] Paul C. Vitz, "The Future of the University: From Postmodern to Transmodern" **Rethinking the Future of the University,** Eds. David Lyle Jeffrey and Dominic Manganiello, University of Ottawa Press, 1998, https://doi.org/10.2307/j.ctt1cn6t6p. ss.105-106.

[128] Clark Kerr, **The uses of the university,** Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963, ss.1-2.

Burton Clark, (1921- 2009 Yükseköğretim araştırıcısı sosyolog) Girişimci üniversite konusunu Avrupa açısından değerlendirerek girişimci üniversiteyi akademik kültür ile piyasa kültürü arasındaki dengenin korunmasına dayanan dönüşüm şeklinde değerlendirmektedir. Bu modele göre kurumsal dönüşümün başarısı; güçlendirilmiş itici güç, genişletilmiş gelişmeye açık çevre, çeşitlendirilmiş fon tabanları, akademinin teşvik edilmesi ve entegre girişimcilik kültürü şeklinde beş ortak öğeye dayanmaktadır. [129] Yukarıda da ifade edildiği gibi çok sayıda etkenin yol açtığı değişim sonucunda Amerika'da girişimci üniversite diğer bir ifade ile 3. Kuşak üniversiteler tarih sahnesinde yerini almıştır. Bu üniversitenin çok ortağı ve araştırma merkezleri olan bir ağ üniversitesi olduğu söylenebilir. Bu yeni modelin hedefi üniversitenin geleneksel fonksiyonunun yanında (eğitim/öğretim/) bilginin kullanılarak değer üretilmesidir. Esas olan teknik bilgi birikimi, uygulamalı ve stratejik araştırmalardır. Bu üniversite modelinin ayırt edici niteliği; oluşturulan teknoparklarda teknik girişimler ile özel girişimcilerin teknik bilgilerin uygulamaya aktarılması ve sivil toplum ile sinerjik ortaklık kurabilmesidir. Üçüncü Kuşak Üniversitelerin girişimci özelliği ön plana çıktığı için iktisadi olarak devletten özerkleşmesi sonucunda üniversite iktisadi kaynaklarını; öğrenci harçları, araştırma fonları, bağışlar ve diğer benzer kaynaklardan sağlayacaktır.[130]

İkinci Dünya savaşından sonra endüstriyel büyümeye paralel olarak yükseköğretimde önemli gelişmeler olmuştur. Tarihsel misyonu toplumun ihtiyaçları doğrultusunda seçkinlerin yetiştirilmesini üstlenen üniversiteler 1970 yılından sonra kitlelerin eğitilme dönemi başlayıp tüm dünyaya yayılmıştır. Kitle eğitimine geçişte sanayi kesiminin gereksinim duyduğu eğitimli ve yüksek nitelikli iş gücü ile birlikte toplumun sosyokültürel gereksinimleri de etkili olmuştur. [131] Yükseköğretime olan talep 1980 yılından sonra ekonomide, teknolojide ve iş piyasasındaki gelişmelerle daha da artmıştır. Yükseköğretimdeki öğrenci sayısı, 1980-2000 dönemde ikiye

---

[129] Burton, R. Clark, "Creating the Entrepreneurial University", 1998, http://www.oktemvardar.com/articles/BRC%20entrepreneurial.pdf, (15.03.2023).

[130] Rudy Rabbinge and Maja Slingerland, "Change in Knowledge in Infrastructure: The Third GenerationUniversity"file:///C:/Users/DELLPC/Downloads/Change_in_knowledge_in_infrastructure_the_third_ge.pdf . neration_university/links/57594fa208ae9a9c954ec2a3/Change-in-knowled-ge-in-infrastructure-the-third-generation-university.pdf, (01.10.2022).

[131] Frank H. T. Rhodes, "Sürdürülebilir Demokratik Kültür İçin Yükseköğretimin Rolü", **Yükseköğretim ve Demokratik Kültür, Vatandaşlık, İnsan Hakları ve Sivil Sorumluluk,** (Ed., Josef Huber ve Ira Harkavy) Terc. İbrahim Özdemir, Üsküdar Üniversitesi yayınları, 2018, s.51.

katlanmıştır. Gelişmiş ülkelerde çağ nüfusunun % 50'den fazlası yükseköğretim hakkını kazanmıştır.[132] Yükseköğretim pazarında başarılı olmayı etkileyen önemli faktörlerden biri uluslararası öğrenci seçme konusunda üniversitenin özerk yapılanmasıdır. [133] Görülmektedir ki girişimci üniversitelere geçiş ile birlikte üniversitelerde genel olarak özerkliğe özel olarak da mali özerkliğe daha fazla gereksinim duyulmaktadır. Bu durum üniversitelerin topluma, piyasaya, dış dünyaya açılabilmesi, kararlarını alabilmesi, uygulayabilmesi ile bağlantılıdır.

İkinci Dünya Savaşından sonra yükseköğretim kurumlarında önemli gelişmelerle birlikte sorunlar da yaşanmıştır. Bu dönüşümlerin en dikkat çekici özellikleri arasında; demografik değişimler, toplumsal dinamikler, ekonominin baskıları ve talepleri sonucunda üniversite öğreniminin yalnız seçkin ayrrıcalığı ile sınırlı kalmayarak toplumsal kitlenin kapsanmaya başlanması ve farklı toplum kesimlerine yayılmış olmasıdır. Bu bağlamda Alman üniversitelerinin bilim alanındaki öncülüklerini Amerikan üniversiteleri almıştır. Gelimiş ülkelerde bilgi tabanlı toplum ve ekonomi üzerinde yükselen Üçüncü Kuşak Üniversiteler tüm dünyaya yayılma eğilimi içerisindedirler. Küreselleşme ve uluslararası rekabet dinamikleri yükseköğretimin dönüşümünü zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda hem yükseköğretime olan talebin artması hem de bilginin ekonomi ile birleştirilmesi önem kazanmıştır. Bilgi teknolojilerindeki gelişim ve küreselleşmenin itici gücü ile ülkelerin birbirine yakınsaması, ülkelerin bilgi üretimi sürecinin ivme kazanaması ile de üretilen bilginin yenilikçi uygulamalara dönüştürülerek çıktı odaklı veri elde edilmesi girişimci üniversitelere yönelik eğilimi hızlandırmıştır. Son yüzyılda bilimsel gelişmelerdeki ilerleme ve Dünya Savaşları döneminde bu gelişmelere dayanarak teknik, madde ve cihazlar, araştırma üniversitelerini, yükseköğretim sistemini ve milli Ar-Ge sistemini de dönüştürmüştür. Günümüz koşullarında ülkelerin Ar-Ge sisteminin alt yapısı; Özerk Kuruluş Ar-Ge sistemi, Kamu Ar-Ge Kuruluşu ve Yükseköğretim Kurumları olarak üç farklı kurumsal yapıdan oluşmaktadır.[134] Devletten, reel sektörden ve vakıflardan destek alınması araştırmayı

[132] Marangoz, s. 123.
[133]Marangoz, s. 127.
[134] T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türk Yükseköğretiminin Bugükü Durumu,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2005, (Türk Yükseköğretimin Bugünkü Durumu), https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-kasim-2005.pd, (01.08.2024), ss.1-2.

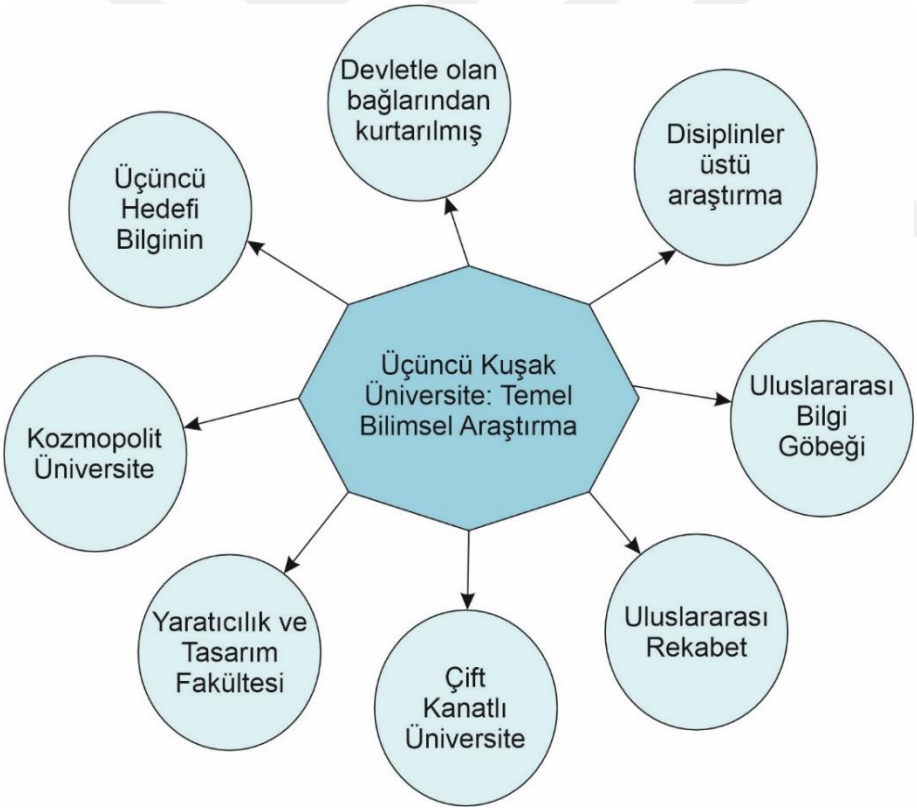
kolaylaştırmakla birlikte bilimsel araştırma için uygun zemini hazırlayan neden esas olarak özerk üniversite politikalarının birikimi olmuştu.[135] Üniversitelerin koalisyon gücü teknolojik ilerlemelere daha fazla katkı sunup çeşitli politikalar üretebilmesidir. Üniversiteler çeşitli disiplinlerde temel uygulamalı araştırmalarla yeniliği arttırabilmeleri ve bu yeniliğin iş dünyası tarafından kullanılması sonucunda dışa açık üniversite sektörüne sahip olan ülkelerde büyüme oranlarını etkilemesi beklenmektedir. [136] Bu bağlamda teknolojik buluşlar yeni ekonomik şartların doğmasına ve bu gelişmeler toplumsal dönüşümde etkili olduğu gibi bilimin teknolojiye hizmet etmesine de yol açmaktadır. Ar-Ge temelinde yenilik politikaları bilgi ekonomisinde ön plana çıkarak girişimci üniveritelerin gelişmesine ivme kazandırmakla birlikte üniversitelerin piyasada ve toplum içinde aktif rol üstlenen kurumlara dönüşümünün gelişmekte olan ülkeler için sosyo-ekonomik ve yükseköğretim sisteminin yapısı ve üniversite yönetiminin değişkenlik göstermesi nedeniyle adaptasyon sürecinin zaman alacağı görülmektedir.

Üçüncü Kuşak üniversitelerde temel bilimsel araştırmalar üniversitenin temeli ve esası olmakla birlikte büyük ölçüde disiplinler üstü ve disiplinlerarasıdırlar. Söz konusu üniversiteler; bilgi tekerlekleri aracılığı ile endüstri, yatırımcılar, özel Ar-Ge firmaları, uzman hizmet sunucuları ve başka üniversitelerle iş birliği içinde olan ağ üniversiteleridir. Uluslararası rekabetçi pazarda etkin rekabet yürütürler. Politikacıların fırsat eşitliği politikaları gereği 3KÜ'lerin (3. Kuşak Üniversite), çoğu kitle üniversiteleridirler. 3KÜ'lerden seçkin araştırmacıların beklentilerini desteklerken yaygın eğitim faaliyetlerinin öğrenme programlarının yürütülmesini sağlayan sağlayan "çift kanatlı" üniversiteler olması beklenmektedir. 3KÜ'lerde yaratıcılığın rolü ile birlikte tasarım fakülteleri merkezi rol oynar. 3KÜ'ler kozmopolittirler; öğrenci ve bilim insanı çekmek için ve şirketlerle araştırma anlaşamaları yapılması için küresel piyasada diğer üniveristelerle rekabet etmektedirler. Ortak dil İngilizcenin kullanılması ve geniş, çeşitli bir öğrenci yapısıyla "çokkültürlü" organizasyonlardır. Üniveristeler, yeni girişimcilik etkinlikleri ile tarihsel hedefleri olan araştırma ve eğitim ile birlikte bilginin kullanılması üniveristlerin üçüncü hedefi olmuşlardır. Üçüncü Kuşak Üniveristlerin diğer bir özelliği ise devletten dolaylı finansman alınması ve devletin diplomalar

[135] Shaid Yusuf, Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar, s.18.
[136] Shaid Yusuf, Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar, s.8.

üzerinde etkisi azalmışsa 3KÜ'ler resmi mevzuata gittikçe bağımlılığı azalacağı düşünülmektedir. [137] Üniversiteleriin geleneksel misyonlarının yanında bilginin üretime ve teknolojiye dönüşümü bu üniversitelerin temel özelliğidir. Bilginin toplumsal kalkınmada artan önemi ile birlikte devletlerin, yeni yüzyılda yükseköğretim kurumlarının karşılaştıkları sorunların çözümünü serbest pazar ekonomisinin kurallarına göre girişimci eğilimlerle kaynak çeşitliliğine yönelmelerinde bulmaları bütün ülkelerde temel konulardan biri olmuştur. Öncülüğünü ABD ve kısmen de Birleşik Krallık'ta var olan girişimci ve işletmeci paradigma, kıta Avrupası ülkelerinin yükseköğretim kurumlarını etkilemeye başlamıştır.[138]

Şekil 1: Üçüncü Kuşak Üniversite Sekizgeni

Kaynak: J. G. Wissema, Üçüncü Kuşak Üniveristlere Doğru Geçiş Döneminde Üniveisteleri Yönetmek, Özyeğin Üniveristesi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2009, s.58.

[137] J. G. Wissema, ss.40-41.
[138] T.C. Yükseköğretim Kurulu, Türk Yükseköğretiminin Bugükü Durumu, ss.11,13.

Yükseköğretimde Reagan ve Thatcher dönemleri olan 1980'li yıllarda başlatılan serbest pazar eğilimlerinin göstergeleri arasında; öğrenim ücretlerinin reel olarak uygulanması, kaynak çeşitliliği, maliyetin etkin yönetimi, akademik değerlendirme mekanizmaları, kalite güvence sistemleri ve akreditasyon standartları ve özel yükseköğretim kurumlarının artan oranı yer almaktadır.[139] Üniversiteler ve ülkeler arasındaki artan rekabet ve öğrenci sayısındaki artış, 1990'lı yıllarda kamumun gelirlerinin yetersiz kalışı yükseköğretimde bazı değişimleri tetiklemiştir. Kamunun artan maliyeti karşılayamamasıyla üniversitelerden beklentiler de artmıştır. Üniversitelerden, gelir getiren işlevlere yönelmesi ile kaynak yaratmaları beklenmektedir. Bu durumda üniversitelerin kaynak oluşturamayan geleneksel misyonlarının (beşeri bilimler v.d.) anlamının yitirileceği ve bütçe kısıtlamaları ile birlikte üniversitelerin şirketleşeceği ve öğrencilerin "müşteri" olarak görülme riskini barındıracağı şeklinde eleştiriler yapılmaktadır. Bazı hükümetler bu değişim ve dönüşümlere uygun şekilde neoliberal politikaları benimsemeleri ile üniversiteler harcamaları sınırlamak için yarı-zamanlı akademisyen çalıştırılabilmektedir.[140]

ABD ve Anglo-Sakson ülkelerindeki devlet üniversiteleri kıta Avrupasındaki üniversitelere nazaran hem toplumun ve pazarın beklentilerine duyarlı hem de idari ve mali hususlarda daha ileri düzeyde özerk bir yapılanmaya sahiptirler. Bu nedenle çıkış noktası ABD olan zaman içinde girişimci üniversite olarak tanımlanan yeni bir üniversite modeli ortaya çıkmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu modelde üniversite, kamu kaynaklarının değerlendirilmesiyle oluşturduğu kaynakları ve öğrencilerden aldığı öğrenim ücretlerini birleştirerek kendi gider bütçesini oluşturabilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde devletin rolü düzenlemeden değerlendirmeye dönüşmüştür. Bu modelin birçok öğesi kıta Avrupasında da üniversitelerin sevk ve idaresinde, günlük işleyişinde ve yönetiminde etkisini göstermeye başlamıştır. Devletin rolünün değerlendirilmeye başlanmasıyla üniversitenin yönetiminde devlet bürokrasisinin ve akademik kişilerin etkisinin zayıflaması sonucunda toplum ve pazarın ağırlığı artmaya başlamıştır. Tüm ülkelerde girişimci/piyasa modeline geçiş süreci başlamakla birlikte gelir kaynaklarının çeşitlenmesiyle üniversite özerkliğinin ve özellikle mali özerkliğin genişlemesi

[139] T. C. Yükseköğretim Kurulu, Türk Yükseköğretiminin Bugükü Durumu, s.7.
[140] Küçükcan ve Gür, s.60.

beklenmektedir. [141] Bu modelin eleştirileri arasında, vaat edilen prjelerin geliştirilmesi hatta "doğru yanıtlar" üretilmesinde finansörlerin müdahale etme eğilimini taşıması ve bu durumun merakı yeni bir şekilde uysallaştıracağı düşüncesi yer almaktadır. [142] Bilimin ve üniversitelerin geldiği aşamada insanlar açısından yaşanan dönüşüm "tüketim için bilim"in öncelenmesi ile birlikte esas olanın ise"sermaye için bilim"in yerleşmesidir. [143] Antik dünyada ya da Orta Çağ'da araştırmaları tehlike ile ilişkilendiren görüşlerin 21. yüzyılda karşılığı araştırmanın belli bölümlerinin istenmemesinin nedeni yıkıcı sonuçlara yol açabilecek olmasıdır. Kamu çıkarı söz konusu olduğunda tehlikeli olabilecek keşifleri engellemek savunulabilir olmakla birlikte henüz yapılmamış bir keşfin önceden insanlık için kötü sonuçlara yol açabileceği nasıl bilinebilir sorusu da öne çıkmaktadır. Bu kategoriye örnek atom bombasının icadı gösterilebilir, fakat füzyon ve atomun parçalanması ile ilgili araştırmalar tümüyle kötü olmayan başka sonuçlar da doğurmuştur. 1990'ların sonunda Britanya Hükümetinin; genetik olarak değiştirilmiş tahılların etkileri henüz sınanmadan besin zincirine dâhil etme kararlığı tedbir ilkesine rağmen ticari çıkarların "kamu çıkarı"nın önüne geçebileceğini göstermiştir. [144] Bu durum üniversitelerin piyasada girişimci gibi davranmaya başlamasıyla ulusal yenilik sistemi içinde iktisadi ve toplumsal kalkınmada rol alacağı beklentisini sermaye lehine dönüştürebileceğini göstermektedir.

Taner Timur, sermaye ile üniversite arasındaki ilişkiyi yapısal olarak değerlendirerek; kapitalist eğitim sisteminin temel fonksiyonunu burjuva ideolojisinin ve entelektüel emek ile el emeği ayırımının yeniden üretimine dayandığını belirtmiştir. Sınıflı bir toplumda eğitim ve öğretimin egemen ideolojinin bir uzantısı olması nedeniyle nesnel olmayıp bu bağlamda kapitalist topumlarda iş bölümünün yeniden üretilmesi okulun üstlendiği fonksiyon olmaktadır. Her toplumsal formasyon egemen üretim biçimi ile uyumlu olarak üst yapı kurumlarını inşa ederler. Bu çerçevede feodal toplum feodal okulu, kapitalist toplmun da kapitalist okulu inşa etmiştir. Yapısal olarak üniversiteler toplumsal formasyon ve

[141] T.C.Yükseköğretim Kurulu, Türk Yükseköğretiminin Bugükü Durumu, s.18.
[142] Gillian R. Evans, **Akademisyenler ve Gerçek Dünya,** Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.16
[143] Erat, Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi, s.90.
[144] Evans, ss.17-18.

üretim biçimleri bağlamında bir üst yapı kurumudur.[145] Bu üst yapı Althusser'in devlet olgusu ve devlet aygıtları konusunda çizdiği kuramsal çerçevede devlet aygıtlarının ideoloji niteliğinin ağır bastığı birimler olan; okul, kilise ve aileden oluşmaktadır. Burada okul olgusu üniversiteyi de kapsayan bir bütünlük içerisindedir. Burjuvazinin ideolojik aygıtlarının (DİA) arkasında öncelikli olarak egemen ideolojik devlet aygıtı olarak okul yer almaktadır. Devletin ideolojik aygıtlarından olan okul egemen bir konumdadır. Kapitalist toplumsal oluşumlarda okul aygıtı egemen DİA'dır. Bu bağlamda tüm DİA'ların yapısal amacı kapitalist üretim ilişkilerinin ve sömürü ilişkilerinin yeniden üretiminin sürekliliğini sağlamaktır.[146]

Bütün bunların sonucunda toplumun "düşünmesi için para verdiği" grup olan akademisyenlere toplumun verdiği bu değerden vazgeçmesi tablonun değişmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda kamu kaynaklarının azaltılması ya da kısılması düşüncenin ticari ya da diğer finans kaynakları tarafından ücretlendirilmesine yol açar. Bu durum bilim insanının düşünmekte özgür olmadığı "düzene göre düşünmesi" anlamına gelir. Sonuçta da bilim insanından, ücretli entelektüel emek bağlamında egemen kesimlerin düşünmeyi belirlenmiş hedeflere ve belirlenen çıktılara ulaşılmasının yollarını bulmaya yöneltmesi beklenir. [147] Sorulması gereken soru kamusal çıkarı, akademi ve gerçek dünya arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi bağlamında nerede aramalıyız. Üniversitenin varoluş nedeni olan derin konuların korunması, güçlendirilmesi sonucu bir iktisadi çıktıya dönüşmeyen dünyayı özgürce düşünme ve anlama yetisini sağlamak için akademi ne yapabilir?[148] Devam eden bu süreç bilim ile sermayeyi ve iktidarı karşı karşıya getirip bilimin esnetilip politikleşmesine ve de anlam dünyasının daraltılmasına ve yönlendirilmesine yol açmaktadır. Aşağıdaki bölümde bilimin metalaşma sürecine yönelik değerlendirme yapılmıştır.

[145] Timur, ss.30-31.
[146] Lous Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019, ss.60-61.
[147] Evans, s.3
[148] Evans, s.7.

1.4.2. Girişimci Üniversitelere Yönelik Kavramsal Çerçeve

Humboldt Üniversitesi modeli 19. yüzyılda modern yaşamdaki refah artışında ve "aydınlanmış" düşünce şeklinin en önemli bileşeninin temelini oluşturmuş ve başarılı bir model olmuştur. Bu modelin baskı altına girmesiyle üniveristeler yeniden dönüşüm içerisine girmiştir.[149] Bu model 1960'lı yıllardan itibaren birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Öğrenci sayısında meydana gelen büyük artışın iktisadi sorunları arttırması ile birlikte bilgi ekonomisinin önemi ortaya çıkmıştır. Küreselleşme dinamiğine koşut olarak bilgiye erişim, öğrenci hareketliliği ve İngilizce eğitiminin yeni bir olgu olarak belirmesi üniversiteler arasında rekabeti hızlandırmıştır. Diğer bir gelişme de disiplinler arası çalışmaların önem kazanmasıdır. Araştırma maliyetlerinin artması da üniversiteleri yeni arayışlara itmiştir. Çeşitli bakanlıklar ve üniversite dışı kesimlerin araştırma enstitüleri kurmaları da diğer bir etkeni oluşturmuştur. Üniversiteler teknokentler, bilişim vadileri gibi inovasyon merkezleri ile ekonomik aktivitenin odak noktası olarak görülmeye başlaması üniversitelerin dönüşümüne ivme kazandırmıştır. [150] Wissema'ya göre (D.1942 -); Humboldt Üniversitesi modelinin, dokuz gerekçeyle baskı altına girmesiyle Üçüncü Kuşak üniversitelere doğru eğilim yaşanmaktadır. Bu dokuz nedene bakıldığında; öğrenci sayısındaki hızlı artışın artan harcamalarının hükümetlere yüklediği mali yük sonucunda üniveristelerin giderek hükümetlerin sıkı denetimine girmesi, küreselleşme, disiplinler arası araştırma, öncü araştırmaların maliyetinin artması, özel araştırma enstitülerinin ortaya çıkışı; ekonomik hayatın kaynağı olarak üniversiteler, Massachusetts Institute of Technology (MIT) ve Stanford Üniversitesi gibi Amerikan Üniversitelerinden yeni bilişim teknolojisi şirketlerinin meydana gelmesi üniversitelere yenilikçi imkânlar sağlayan öncü yaklaşımı oluşturmuştur. Bu şirketlerden bir kısmının küresel ölçekte büyümesi üniveristelerin teknoloji temelli girişim kümelerinin itici gücü olabileceğini ortaya koymuşlardır. Diğer neden ise endüstri ile iş birliği ve girişimciliğin yükselişe geçmesiydi. Girişimciliğin neredeyse küresel bir kültür haline gelmesi üniversiteleri bu kapsamda dönüştürmüştür.[151] Bu nedenleri tarihsel olarak ikiye ayırabiliriz birinci

[149] Wissema, ss.21-23.
[150] Wissema, ss.21-28
[151] Wissema, ss. 21-29

dönem; İkinci Dünya Savaşı ve sonrası iktidarların bilimi bir politika haline getirdiği süreci; ikincisi ise 1980 sonrası neoliberal politikalarla üniversitelerin yeniden şekillendirildiği dönemdir.[152]

Değişimin hızlı yaşandığı çağımızda; bilim ve teknolojide, ekonomik sistemlerde, siyasal kurumlarda, sosyo kültürel kodlarda ve geniş bir alanda dinamik değişimlerin yaşanması; yükseköğretim sektörünü, yükseköğretim hizmetlerini, üniversite kavramını ve üniversiteden beklentileri, üniveriste modellerini ve eğitim öğretim yöntemlerini radikal bir şekilde değiştirip dönüştürmektedir. Yükseköğretim sektörünü ve yükseköğretim kurumlarını etkileyen temel dinamiklere bakıldığında; küreselleşme, gelişen ülkelerde nüfus artış oranı, bilgi toplumu, teknolojik gelişmeler, kamu reformları; devletin küçültülerek yeniden yapılandırılaması; yönetişim vurgusu, artan rekabet, yükseköğretim talebinin sürekliyükselişi, İngilizce'nin akademik egemenliğini artması yükseköğretim sistemlerinin dönüşümüne yol açmıştır. [153] Yükseköğretimin kitlesel hizmet sunan kuruma dönüşmesi ile daha çok kaynak gereksiniminin belirmesi, ulus devletlerin kamu yönetimi yapılanmasında yaşanan değişimler, devlet, iş dünyası ve toplum ilişkilerinin yeniden tanımlanıp düzenlenmesi üniversitelerde yapısal değişikliğe yol açmıştır. [154] Bu dönüşüm kamu sektörünün ve kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecinde bu model verimliliği odak noktasına alan işletme modelidir. Bu bağlamda kamusal hizmet sunan üniversiteler de bu eğilim içerisine girmişlerdir. Yükseköğretim kitle eğitimini de geride bırakarak öznesi bütün toplum olmuştur. Küreselleşme ile birlikte öğrenci ve akademisyen hareketliliğinin artışı yükseköğretimi ekonomik sektörlerden birine dönüştürmüştür. Girişimci üniversiteye yönelimde bilgiye dayalı ekonomi kavramları ve yükseköğretim idarecileri için liderlik eğitimleri önem kazanmıştır. Bu durum üniversite üst yönetiminde profesyonel liderliğin önemini artırrmıştır. Bu bağlamda yükseköğretimin yeniden yapılandırılması gerekliliği kapsamında şu ana ilkelerde değişikliğe gidilmektedir:

Kurumsal özerklik, akademik özgürlük, kitle eğitimi genişleme ve çeşitlenme, enternasyonelleşme, mükemmelliyet, üniversite sanayi işbirlliği, üniversite okul

---

[152] Erat, (Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi), s.85.

[153] Coşkun Can Aktan, "Yükseköğretimde Değişim: Global Trendler Ve Yeni Paradigmalar," **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** (Ed. Coşkun Can Aktan), Yaşar Üniversitesi,1. Baskı, İzmir, 2007, s.11

[154] Zafer Çelik, Bekir S. Gür, "Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği", **Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi,** Cilt:4, Say:1, 2014, s.19.

işbirliği, Bologna süreci, uyum ve ahenk, girişimci üniversite, pazarlama, marketizasyon ve akademik kapitalizm, yükseköğretiin finansmanı, yükseköğretimde yönetim ve yönetişim, akademik liderlik, kalite güvencesi, kalite kontrolü, hesap verebilirlik, bilişim teknolojisi ve yeni öğretim metotları, çok uluslu üniversite, özel ve sanal üniversite.[155]

Yukarıda da belirtildiği gibi, üniversitelerin bu eğilimini Wissema "Üçüncü Kuşak Üniversite" (3KÜ) olarak tanımlamaktadır. 2. Dünya savaşından sonra teknolojik gelişmlerin hız kazanmasında üniversitlerin de payı vardı. Savaş öncesi üniversite araştırmalarının yapıldığı yer küçük yerleşim birimi iken savaş esnasında programların başlatılması ve özellikle ABD'de devlet destekli fonlarla geniş çapta bilimsel araştırmaları önde gelen Amerikan üniversitesinin faaliyetleri ile bütünleştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde teknolojinın gelişimine yönelik araştırma yapılmaya başlanmıştır. Birleşik Devletler'de araştırmaların kurumsallaşması büyük çapta devlet desteğine ve reel sektörün araştırma ve geliştirmeye (Ar-Ge) yaptığı harcamaya dayanmaktadır. Bu harcamaların bir kısmı 1940'lı yıllarda artmaya başlayan üniversite sanayi iş birliğini kurumsallaştırmak ve güçlendirmek için kullanılmıştır. Sanayileşmiş olan Fransa ve Japonya gibi ülkeler de ABD'ye yetişebilmek için büyük Ar-Ge programları başlatmışlardı.[156] Bu gelişmelerde yenilik kavramı ön plana çıkmıştır. Küresel rekabet ortamında gittikçe artan yenilik gereksinimi iş dünyası tarafından Ar-Ge'ye yatırım yapılmasını güçlü bir şekilde teşvik etmiş ve yatırım harcamalarını gittikçe tırmandırmıştır. Bu bağlamda sanayileşmiş ülkeler yenilik sistemlerinin temel dinamiği olarak üniversite sanayi ilişkilerini merkeze yerleştirecek şekilde hareket etmektedirler.[157] Akademik bilgi ABD'de çoğu yükseköğretim kurumlarında piyasaya dinamiklerine bağımlı olarak tasarlanmıştır. ABD'nin sosyo-ekonomik ve tarihsel koşullarıyla bağlantılı olarak yükseköğretimin sosyal bir kurum olarak görülmesi süreci üniversitelerin endüstri olarak görülmesine doğru evrilmiştir. Teknolojinin yenilenmesi, ekonominin katma değer potansiyelinin yükselmesi, üretkenlik artışı ve ihracat potansiyelini arttıran projelere destek sağlanması bağlamında üniversiteler bu paradigma ile yapılanmaya girmişlerdir. Bu anlayış doğrultusunda da, lisans müfredatları, laboratuvarlar gözden

[155] Marangoz, ss.121-122.

[156] Shaid Yusuf, "Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar", **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur** (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar), ss.3,4.

[157] Yusuf, (Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar), s.6.

geçirilerek uygulamalı araştırmalara önem verilmiştir.[158] Stanford, MIT ve San Diego Kaliforniya Üniversitesi örneğin dünyanın her yerinden kamu görevlilerini ve üniversiteleri etkilemiştir. Özellikle Çin, Malezya, Singapur ve Tayvan olmak üzere ekonomistler Asya ve Avrupa'da bu örnekleri çoğaltmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda sanayileşmiş ülkelerde üniversiteler rakip ülkelerin önüne geçmek için teknolojik ilerlemenin araçları olarak görünmeye başlamışlardır.[159]

Ülkelerin siyasal kültürlerinin, tarihsel deneyimlerinin ve bu birikim üzerine yükselen üniversitelerinin amaçlarının ve üniversiteden beklentilerin değişkenlik göstermesi nedeniyle tek bir girişimci üniveristenin olmayıp girişimci üniveristelerin çeşitlilik gösterebileceği anlaşılmaktadır [160] Girişimci üniversite kavramı ve uygulamasının üniversite-devlet-sanayi işbirliğine dayanmasının akademik yapıların ve işlev kapasitelerinin genişletilmesi yol açması kalkınma dinamikleri ile arasında bağlar oluşturmayı gerektirmektedir. Üniversite-devlet-sanayi arasında kurulacak üçlü ilişki biçimine dayalı olarak politika ve pratiklerle birlikte üniversite ekosistemi içerisinde akademik topluluğun tüm bileşenleri arasında girişimcilik kültürünün oluşturulmasının öneme sahip olduğu belirtilmiştir.[161]

Üniversite sanayi iş birliği politikaları ABD araştırma üniversitelerinde 20. yüzyıla uzanan bir tarihe dayanmaktadır. 1980 yılından sonra yaşanan tartışmaların çoğu buluşların üniversite patentlemesi ve lisanslaması üniversite-sanayi ortaklıkları ve teknoloji transferinin desteklenmesinde aracı olmuştur.[162] 900 yıllık bir kültürel mirasa sahip olan üniversitelerin bu dönüşümde ayakta kalabilmesi koşullara uyum sağlayabilmesine bağlılığı ön plana çıkmaktadır. Girişimci üniversite ileriye yönelik piyasalarla, yeni iş birliği yollarıyla, pedagoji ve müşteri gruplarıyla iletişimi gerektirmektedir. Bu bağlamda anahtar sözcükler yenilik, esneklik, değişim uyum sağlama ön planda olmaktadır. Bütün bunlara rağmen yeni girişimlerin yol açacağı risklerin varlığı bu gelişmelerin sorgulanmasına da yol açmaktadır. Bu bağlamda

---

[158] Küçükcan ve Gür, s.50.

[159] Shaid Yusuf, Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar, s.20.

[160] Yavuz Odabaşı, "21. Yüzyıl'ın Üniversite Modeli Olarak Girişimci Üniversiteler", **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** (Ed. Coşkun Can Aktan), Yaşar Üniversitesi,1. Baskı, İzmir, 2007, s.122.

[161] Odabaşı, s.120.

[162] David, C. Mowery, "ABD'de 1980 yılından bu yana Üniversite-Sanayi Araştırma İşbirliği ve Teknoloji Transferi, ", **Üniversiteler EkonomikBüyümeye Nasıl Katkıda Bulunur**, (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (Teknoloji Transferi), s.155.

değişimin kavramsal olarak hangi ölçüye kadar tolere edilebilir sorusu anlam kazanmaktadır.[163]

Tablo 1: Üniversite Kurumunun Tarihsel Gelişimi

KiliseMerkezli Üniversite	**Ulus Devlet Üniversitesi** (Von Humboldt Üniversitesi)	**BilgiToplumu Üniversitesi** (Multiversite)
Öğretim	Öğretim araştırma ve kültürel dönüşüm işlevleri birlikteliği	Ayrışmış biçimde, öğretim, araştırma, toplum hizmeti sağlama
Az sayıda düşük gelirler ve din adamları eğitimi	Elit eğitimi	Kitle eğitimi
Öğrenci ya da öğretim üyeleri loncası türünde otonom örgütlenme	Akademisyenler komünitesi, bilginin sosyalleşmiş üretimi	Üniversitenin içi ve dışı arasındaki farkın eridiği bir organizasyonlar kompleksi
Meslektaşlar arası (kollegial) yönetim modeli	Meslektaşlar arası yönetim modeli, rektör kısa süreli olarak seçiliyor. Eşitler arasında birinci	Lider niteliğinde belli bir programı uygulamak için uzun süreli olarak gelen rektör tarafından kısmen kollegal, kısmen toplam kalite anlayışında, girişimci bir yönetim
Finansmanı büyük ölçüde öğrenci sağlıyor	Devlet tarafından finanse ediliyor	Öğrenci, devlet ve piyasa koşulları içinde finansman
Eğitim dili Latince	Ulusal dilde eğitim	İngilizce'nin Lingua Franca haline gelmesi
Diploması tüm Hristiyanlık dünyasında geçerli	Diploması ulus devlet içinde geçerli	Uluslar arası geçerliliği ve saygınlığı olan diploma, diplomanın önemini yitirmesi, ömür boyu öğretim kavramının gelişmesi

[163] Ronald Barnett, **Her Türü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak,** Çev. Sema Eren, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2008, s.103.

Öğretim üyeleri arasında uzmanlaşma alanları yok	Uzmanlaşmış kürsü ya da enstitü profesörlüğü	Araştırmacı profesörün yeni bir kategori olarak ortaya çıkışı
Üzerinde uzlaşma olan her yerde geçerli bir öğretim müfredatı var	Her üniversite eğitim programını kendi içinde düzenliyor. Mesleğe yönelik olmayan bir müfredat	Üniversite eğitim programlarının tüketici eğilimlerine hassas hale gelmesi ve ucuzlatılması için modüler programlar
Papalığın denetim hakkı var	Harcama denetiminden başka üniversite dışı denetim yok	Üniversitelerin dıştan akreditasyonu, üniversite öğretim üyelerinin çok yönlü performans değerlendirilmesi

Kaynak: İlhan Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2003, s.53.

1.4.3. Akademik Kapitalizm ve Bilimin İdeolojik Metalaşması: Bilim Özgürlüğünün Sökümüne Eleştirel Bir Bakış

ABD'de ve giderek Avrupa birliği ülkelerinde neoliberal dönüşüm sürecinde bir eğilim olarak ortaya çıkan pazarlama, yeni yönetim ve yeni yönetici pratiklerini de getirmiştir. Bu değişimle yükseköğretim kurumları daha girişimci, uyumlu ve pazar şartlarına göre davranmaktadırlar. Üniversiteler arası mobilizasyon hızlanarak üniversiteler kar odaklı ve hesap verebilen kurumlara dönüşmekle birlikte akademisyenlerin araştırma verimliliği bağlamında kaynak tahsisi esası yaygınlık kazanmaktadır. Bu dönüşüme yönelik eleştiriler; akademik kurumlara dışardan baskı ile üniversite kültürünün yıkılacağı "akademik kapitalizm"e yol açacağı ve üniversitenin yıpranacağı şeklinde olmaktadır. Üniversitelerin ticari şirketler gibi organize edilmesi üniversitelerde liderlik konusunun tartışılmasını başlatmıştır.[164] Bu durum bilim üretilen kurum olan üniversitenin yatayda örgütlenme felsfesini aşındırmaktadır. Yükseköğretimin müşteri isteği doğrultusunda hizmet vermesi felaketle sonuçlanabileceği gibi bu durum ekonomik epistemolojilerin sosyal epistemolojilere dönüşmesine ivme kazandırmaktadır. İktisadın/paranın müfredatı

[164] Marangoz, ss. 122-123.

gereksiz şekilde biçimlendirmesi bireyin formasyonuna yansıması sonucu bireyin eğitime yönelik iradesinin oluşmamasına ve yükseköğretimin engellenmesine, üniversitenin küçülmesine yol açabilmektedir.[165] Bu doğrultuda üniversitelerin eleştirel bir forum olma özelliği girişişmcilik ideolojisi ile sarsılmaktadır.[166] Bu durum üniversite epistemolojisinde piyasada alınıp satılabilen ürüne dönüşemeyen bilim ve kültür üretiminin ve kamusal faydanın baskılanmasına yol açmakla birlikte bilim ve sermeye çelişkisine zemin hazırlamaktadır.

Bilimin endüstri ile eklemlenmesi Almanya'da başlamıştır. İngiliz ve Amerikan sanayisi bilim insanlarından yardım almaya başladıklarında Alman sermaye sınıfı bilimi; üniversitelerde, sanayi laboratuvarlarında, uzmanlaşmış meslek örgütlerinde, ticaret odalarında, araştırmaların devlet tarafından desteklenmesi ile geniş çapta örgütlenmeye çalışılması ve bilimin modern sanayinin zemininde üretim unsuru olarak kullanılması başlamıştı.[167] Bilimsel olarak Almanya'yı takip eden ABD de bililmsel bilginin endüstriyel gelişme ve rekabet gücü konusunda önemini farketmesiyle şirket araştırma laboratuvarlarını öne almıştır. Özellikle elektrik ve kimya temelli sanayi alanlarındaki General Electric Westing House, AT&T ve Dupont gibi büyük firmalar hem bilimi harekete geçirmiş hem de kontrol edip düzenlemeye girişmişlerdir.[168] Bu doğrultuda gelişmiş kapitalist ülkeler üniversitelerindeki araştırmalara büyük finasman sağlamışlardır. Devlet ile bu ilişki biçimi bilimi hem politize etmiş hem de ülkenin askeri gücü konusunda önemli bir sorumluluk üstlenmesini beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı, kapitalizmde bilimin sosyal niteliğinin uluslararası değil, ulusal olduğunu ve bilimcilerin de temel sadakatlerinin insanlığa değil, devlete karşı olduğunu göstermiştir. Savaş başlayınca Alman ve Fransız hükümetleri kendi bilimcilerini savaşın hizmetine almışlardır.[169]

Kârı maksimize etme doğrultusunda hareket eden kapitalizm toplumsal yaşamın mümkün olan bütün alanlarını piyasalaştırarak birikim sağlamaya çalışmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kapitalizmin yıkıma yol açan

---

[165] Ronald Barnett, **Her Türlü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak,** çev. Sema Eren, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s.66

[166] Barnett, s.113.

[167] Hacer Ansal, "Bilim Ve Emek Süreci", **Bilim, Bilim Politikası Ve Üniversiteler,** Yay. Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu, Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss.190-191.

[168] Ansal, 1997, s.191.

[169] Ansal, s.191.

etkisini kontrol edebilecek toplumsal ve siyasal mekanizmalar giderek aşınmıştır.[170] Piyasanın belirsiz doğası, tüketicilerin özgürce ifade edilen rasyonel tercihleri ile hizmet verenlerin bu tercihleri manipüle etmesi hatta yönlendirme gücü vardır. Tüketici gücü ve şirket egemenliği fikri ile yanıltıcı tablo çizen piyasalar en iyinin ayakta kalacağına yönelik ideolojiyi beslerler.[171] Piyasanın tüketici tercihlerindeki öngörülemeyen eğilimlerden kaynaklanan değişken yapısı öğrencilerin yıllar içerisinde bölüm tercihlerinde değişkenliklere yol açabilmektedir. Profesyonel bir ortam olan üniversiteler piyasa kavramı ile bağlantılı olarak ele alındığında sorunları büyütecektir. Piyasa kavramının yükseköğretime ters düşmesi yükseköğretimin kamu değeri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda yükseköğretimin piyasalaşması bir öğrencinin yükseköğretime ulaşılabilirliğinin kısıtlanmasına yol açabilmektedir.[172]

Kişisel kâr imkânları nedeniyle bazı araştırmacıların entelektüel anlamda zorlu konulardan uzaklaşmasına neden olmakla birlikte piyasa; en değerli araştırma konularına yönlendiren rehber olmamakla birlikte akademik kurumlarda kâr amacıyla eğitim programlarına yüksek ücret belirlenmesi istekli öğrencilerin saf dışı bırakılmasına ve bilimsel ilerlemede gecikmeye yol açabilmektedir. Üniversite yöneticileri kâr kapsamında kısıtlayıcı patentler alıp değerli ürünlerin ticari üretiminin yaygınlaşmasını ve fiyatının düşmesini engelleyebilirler. Şirketlerin araştırmalara sunduğu finansman katkısı nedeniyle gizlilik durumunu da beraberinde getirmesi değerli bulguların rakiplerine sızmasını istememelerindendir. Bu durum üniveriste ve bilim açısından meslek ilişkisinin aksamasına, güvenin azalmasına, bilim insanlarının çalışmalarında gizlilik nedeniyle tekrarların artması ve bilimin seyrini geciktirebilmektedir. Ticari girişimlere yönelen bilim insanlarının araştırmalarının taraflı hale gelmesine de yol açmaktadır. Sonuç olarak bu durum, çıkar çatışmalarının artmasına ve araştımanın nesnelliğinin ciddi bir tehdite dönüşmesine ve de iş dünyasından gelen fonların araştırmanın dürüstlüğüne zarar vermesine yol açabilmektedir. [173] Ticarileşmenin akademik camiaya yönelik

[170] Aslı Vatansever ve Meral Gezici Yalçın, **"Ne Ders Olsa Veririz" Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü,** Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.35.
[171] Barnett, s. 63.
[172] Barnett, ss.64-65.
[173] Derek Bok, **Piyasa Ortamında Üniversiteler Yükseköğretimin Ticarileşmesi,** 1. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.110,111,112.

zararları; akademik camiadaki meslektaşlık ilişkisini ve güvenini sarsarak bölünmeyi ve gerilimleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel akademi için çaba gösteren bilim insanlarının yeni bir iş kuran meslektaşlarına öfke duyubilmekle birlikte beşeri bilimcilere yeterince değer verilmediği düşüncesinin oluşumuna ve akademik kadroyla idare arasında patent gelirlerinin paylaşımında çatışmlara yol açabilmektedir.[174]

Üniversiteler uzun zamandan beri, bilimden teknolojiye, tıptan iktisat politikasına, Yüksek Mahkeme kararlarından çevre sorunlarına kadar birçok konuda uzmanlaşmış bilgi ve yorumların ana kaynalarından biridir. Demokratik bir toplumda bireyler belirli ölçüde nesnel kabül edilebilecek bilgilere gereksinim duyarlar. Kamuoyunun akademisyenlerin nesnelliğine olan inancı yitirilirse bunun sonuçları; güvenilir bilgiye ihtiyacın arttığı günümüzde üniversitelerin itibarının ve hocaların dürüstlüğünün ve nesnelliğinin zedelenmesi hem akademiyi hem de kendi kendini yöneten toplumun işleyişini zayıflatabilir. Bu durum ticarileşmenin tanınmış okullara sağladığı sınırlı ve çoğunlukla abartılı kazanca nazaran daha ağır bir bedeldir.[175]

Üniversitelerin yüzyıllar içerisinde geçirdiği üç temel aşama; eğitim yönünün ağır basması, sanayi toplumu sürecinde araştırmacı yönünün ön plana çıkması ve günümüzde ise üniversitelerdan ekonomik ve sosyal kalkınmada doğrudan rol alması beklenmektedir. Devam eden bu sürecin kavramsallaştırılması değişkenlik gösterip devlet ve üniversite arasında bulunduğu kabülüne dayanan "sosyal sözleşme"de yaşanan değişimler, "bilgi üretimi süreçlerinin değişimi" ve "üçlü sarmal modeli" şeklinde yaklaşımlar vardır. Bu kapsamda "girişimcilik" olgusu, yenilik, yaratıcılık ve değişim ile biçimlenirken girişimci üniversite bu dinamiklerin akademik düzeye taşınmasıdır.[176] Girişimci üniversite olgusu, özel bir teşebbüs ile girişilen faaliyetler sonucu yeni kaynaklar sağlanması ya da üniversite çalışanlarınca oluşturulan yeni girişimler, iş dünyasının yenilikçiliğini ve yaratıcılığını daha da destekleyecek yollarla ilgili araştırmalar, hem ticarileşme hem de metalaşma esasına dayanması şeklinde anlamlandırılması değişkenlik göstermektedir. [177] Piyasaya endekslenen akademik emeğin ve bilginin meta haline gelmesiyle iş güvenliği, kendini geliştirme

[174] Bok, s.112.
[175] Bok, ss.115-116.
[176] Süreyya Sakınç ve Sibel Aybarç Bursalıoğlu, "Yükseköğretimde Küresel Bir Değişim: Girişimci Üniversite Modeli", **Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi,** Cilt:2,Sayı:2, 2012, s.93.
[177] Sakınç ve Bursalıoğlu, . s.94.

imkânı, terfi, temsil yetkisinin güvencesi gibi birçok mekanizmanın aşınmasına yol açacak tehlikeler de barındırmaktadır.[178] Bilginin metalaşması, bilginin kolektif olarak üretilmesi "amacı kendinde" doğasında bir değer olarak görülmekten çıkarılması ve üretimi kar ve rekabet mekanizmalarına dayanan değeri piyasaya sürülerek tüketilen araçsal değere dönüşmesi anlamına gelmektedir.[179] Akademik emek, ham madde olarak enformasyon kapitalizminin başat sermayesi olarak bilginin sahibi olması ve bir meta olarak enformasyona dönüşecek bilginin üreticisidir. Bu üretim etkinliği kapitalist üretim sisteminin işleyişi içerisinde gerçekleşirse ürettiği üzerinde kontrole sahip olmayan ücretli emek konumuna gelmektedir. Sonuç olarak sahip olduğu sermayesi olan bilgiyi yeniden üreterek yaşam koşullarını temin etmek için piyasa emeğini de ürünü olan enformasyonu (bilgiyi) da meta olarak sunmak durumda kalmaktadır. Bu doğrultuda kapitalist metaya dönüşecek şey düşük maliyet yüksek kar mantığı ile üretilmesi anlamına gelerek emeğin maliyetinin kısılması verimliliğin arttırılmasıyla gerçekleşebilmektedir.[180]

Piyasalar üniversiteyi kısıtlamakla birlikte üniversitenin küçülmesine de yol açarlar. Farklı şekillerde gerçekleşen küçülme öğrenciler açısından eğitsel duyarlılığı kısıtlayıp kaynaktan alıcıya uzanan kontrollü bir monoloğa dönüşmesiyle alıcının daralmasına; öğrencinin kimliğinin inşasına yardım edecek olan öğrenme yerine bir asimilasyon süreci başlayarak piyasa koşulları altında tüketici olduklarına inanan öğrencilerin "üstün nitelikli" derslerin kendilerine sunulmasını beklemeleri onları pedagojik bir işleyişe katılma fikrinden uzaklaşmasına yol açmaktadır.[181] Bilgi üretiminin dayandığı felsefe olan ilgi ve merak gibi kişisel güdülerle bilgi üretiminin de değeri bu bağlamda piyasa üzerinden tanımlanarak bilgi üretilen kurumlar olan üniversitelerin araçsallaştırılmasını da beraberinde getirmektedir.[182] Girişimcilik kontrol altına alınmadığında üniversitenin evrenselliği yok edilme tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır. Girişimciliğin, üniversiteyi dış dünyadan ayırt edilemez duruma getirmesi ve üniversitenin kullandığı söylemsel alanın kapanarak 900 yıllık üniversitenin sahip olduğu entelektüel özerkliği azaltması riskler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda üniversitelerin, kamusal tartışmaya objektif tutumla destek

[178] Vatansever ve Gezici Yalçın, s.38
[179] Vatansever ve Gezici Yalçın, s.42.
[180] Vatansever ve Gezici Yalçın, ss.43,46.
[181] Barnett, s.66.
[182] Vatansever ve Gezici Yalçın, s.38.

olarak kolektif sosyal öğrenim aracı olma potansiyelinin yitirilmesiyle üniversitenin toplumsal eğitim (Bildung) aracı olma özelliğinin riske girmesine yol açılacaktır. Dolayısıyla kampüs içerisinde girişimcilik gelişmiş bir ideolojiye bürünme özelliğine sahip olacaktır.[183] Sınıflı toplum yapısında bilimin ve teknolojinin gelişimindeki itici güç genellikle üretim ihtiyaçlarının değil artı değer üretiminin ihtiyaçlarını ön plana çıkarmaktadır. Araştırmalarda büyük fonlar kamusal fayda doğrultusunda harcanmamaktadır. Bu bağlamda amaç dayanıklı kullanım değerleri üretmek değil "dayanıklı mal"ların bile son kullanım tarihlerini kısaltarak tüketimi arttıran ürünlerin üretilmesine yönelik araştırmalara fon sağlanmaktadır.[184] Sonuç olarak bilim, özerk doğası gereği iyi ya da kötü normatif bir değer taşımaz kullanım pratikleri ile iyi ya da birilerinin zararına kötü olabilmektedir.[185]

Küreselleşme ile birlikte ekonomik kalkınma ile ilgili tartışmaların yönünü son yıllardaki hızlı teknolojik değişimler ile birlikte küresel rekabet üretim konularını değiştirmiştir. Burada anahtar kavram haline gelen yenilik ekonomik kalkınmanın yürütücüsü olarak düşünülmektedir. Yönetime karşı yönetişime önem verilmesi daha esnek ve çok yönlü bir ekonomik kalkınma eğilimini yansıtmaktadır. Bölgesel ve yerel düzeyde, yerel toplulukların dinamizme sahip inovatif firmaları ilgi çekici olmaktadır. Yükseköğretim kurumları, bu strateji ile harekete geçirilecek olgular olarak görülmektedir.[186] Bu durum fetişleşen bir kavram olarak rekabetin hâkimiyet sağlaması doğrultusunda yeniliğin gerçekleşmesi bilimsel alanın dönüşümüne yol açmaktadır. Bu bağlamda yaşanan; kurumların dönüşümünün tarihsel perspektif içerisinde bilimin iktidar tarafından politikleştirilmesi (araçsallaştırılması) bağlamında değerlendirilmesi gerekir.[187] Emek sürecinin giderek insanın potansiyel yaratıcılığının yansıdığı yer olarak önemini yitirmesi kapitalizmin gelişim dinamikleri ile birlikte gerçekleşmiştir. Zira kapitalist üretim şeklinin asıl hedefi kullanım değerlerinin üretilmesi değil mübadele değerleri üretmektir. Diğer bir ifade ile üretim sermayesinin büyemesi, artık-değer elde edilmesi amacına yöneliktir. Bu

[183] Barnett, s.112.
[184] Narin Özgür, "Kapitalizm ve Bilimin Üretimi, Bilimsel Emek Sürecindeki Dönüşüm", **İktisat Dergisi,** 2008, Sayı:494-495 s.7.
[185] Özgür, s.5.
[186] David A. Wolfe, "Yükseköğretimin Rolü ve Ekonomik Kalkınmada Yeni Yönetişim Biçimleri Ontario Örneği", **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur,** (Ed.Shahid Yusuf, Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.115-116.
[187] Erat, (Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi), s.3

bağlamda kapitalizm sermaye-emek arasındaki üretim ilişkisini en fazla artık-değer oluşturacak şekilde dönüştürmeye çalışmaktadır.[188]

Bilimsel fikrin oluşturulması ve buluşlar, parçalara bölünebilir emekle birlikte yaratıcı emeği de gerektirmektedir. Bilimsel emek süreci, üretkenliğin artırılması, yeni ürünlerin yaratılması gibi amaçlarla bölünerek üretim denetim altına alınmakta ve verimlilik kriterlerine tabi tutulmaktadır.[189] Bu bağlamda yukarıda da belirtildiği gibi bilim kapitalizm tarafından araçsallaştırılmaktadır. Bilimsel üretimin emek sürecinin yenilik yaratmak üzere örgütlenmesine değil yeniliğe sermaye yaratan temel öğe olarak bakılmaktadır. Bilimin toplumsal ilişkisi yerine sermaye ön plana çıkmakla birlikte sermaye birikiminin kökeni artı emeğe, artı değere dayanmaktadır. [190] Bilimin, bilimsel pratiklerinin kendisini de araştırma nesnesine dönüştürmesi diğer bir ifade ile "bilimin üretimine de girmesi" ile birlikte entelektüel emek de giderek emek-gücü olarak meta karakteri taşımakta ve sermaye tarafından entelektüel emeğin emek kapasitesi satın alınabilmektedir. [191] Üniversitelerin sermayenin güdümünde olmasının sonuçları arasında; bilimin ve bilginin metalaşması, bilimsel standartlardan uzaklaşılması, uluslararası standartlarda makale sayısının bir Ar-Ge ölçütü olması, "yayınla ya da yok ol" baskısı, çok sayıda makale yazmak yer almaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda bilim etiği ihlallerinin artması, niteliğin niceliğin gerisinde kalması ve bilimsel bilginin değerinin düşmesine yol açılmaktadır. [192] Bilimin iktidar ve otorite güçlerinin öngördüğü şekilde biçimlendirilmesi sonucunda akademik çalışmaların yönlendirilmesi [193] bilimin politika tercihlerinden özerkleşmemesine, doğasından ayrılarak bölünmesine ve özel ideolojilerin oluşumuna yol açacaktır.

[188] Ansal, s.189.
[189] Özgür, ss.3-4.
[190] Özgür, ss.16-17.
[191] Özgür, s.17.
[192] İbrahim Arap ve Veysel Erat, **Dünyada ve Türkiye'de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi,**1. Baskı, Nota Bene Yayınları, 2016, (Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi), s.11.
[193] Arap, Erat, (Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi), s.12.

1.5. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ DÜŞÜNCESİ

Üniversite kurumu Batı Avrupa'da modernitenin erken dönem kamusal alanları olarak ulus-devletlerin yükselişe geçişinden önce tarih sahnesinde yer almışlardır. Tarihsel olarak incelendiğinde günümüzde Avrupa'nın kurumsallaşmış köklü üniversitelerin pek çoğu, bağlı oldukları ulus-devlet sistemlerinden daha eski bir tarihe dayanmaktadır. Avrupa üniversitelerinin çoğu devlet tarafından kurulmadığı için üniversite özerkliğinin bu açıdan da değerlendirilmesi gerekir.[194] Üniversite kurumunun ortaya çıkışı 11. ve 12. yüzyıla dayanması ve bu tarihsel süreçte önemli dönüşümler yaşanmakla birlikte kurumunun belirleyici niteliği olan özerkliği ve belli özellikleri küçük değişikliklerle kararlı şekilde varlığını sürdürmüştür. Tarihsel olarak üniversiteler her zaman döneminin diğer kurumlarına göre daha otonom olmuşlardır.[195] Batı uygarlığında Papalık ve üniversite tarihsel süreçte günümüze ulaşarak varlığını sürdüren kurumsal miraslardır. [196] Üniversitelerin özerkliği fikri 13. yüzyıl düşüncesi olup özerklik olgusunun ortaya çıkmasının nedeni siyasi otoritelerle lonca örgütlenmesi şeklinde oluşan üniversitelerin çatışmasından kaynaklanıp Papalık kurumu, üniversite loncalarıyla siyasi iktidarlar arasındaki dengeyi sağlamaktaydı. Papa Üçüncü Celestinus Paris'te loncaya ilk ayrıcalık tanıyan kişidir. [197] Avrupa'da üniversite özerkliği tarihsel temellere dayanmaktadır. Üniversiteler kurumsal özerklik talepleri için dini ve siyasi otoritelerle (kilise, krallık, kent yönetimleri gibi) mücadele etmişlerdir.[198] Orta Çağda üniveristeler laik otoriteler tarafından kurulmuş olsa da burada yapılan eğitim faaliyetlerinin killisenin kontrolünde olması dünyevi otoritelerin üniveriste işlerine karışmamalarının gerekçesini oluşturmaktaydı.[199]

Düşünce özgürlüğü talebi ile akademik özgürlük mücadelesinin izleri Batı'da Sokrates'in M.Ö.399 tarihinde yaptığı savunmaya kadar götürülebilir. Sokrates, öğretim özgürlüğünün düşünce özgürlüğünün parçası olduğunu belirtmiş ve dini ve

[194] Dellaloğlu, 109.
[195] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, s.51.
[196] Dellaloğlu, s.109.
[197] Le Goff, s.90.
[198] Le Goff, ss.90-94.
[199] Ernst E. Hirsch, Cilt: 1, s.178.

siyasi otoritelere karşı savunulması gerektiğini vurgulamıştır.[200] Francis Bacon 1605 yılında yayımladığı "Advencement of Learning" isimli eserinde bilim özgürlüğünü otorite, dogmatik ve ön yargılardan arınması gerektiğini savunmuştur. Akademik özgürlüğün toplumsal faydası bağlamında bilim insanının denetimini de gerektirmektedir. Akdemik özgürlük kapsamında bilimsel faaliyetlerin yürütülmesi ve bulgular eleştirel akran değerlendirmesine ve onayı ile test edilebilmelidir.[201] Batı coğrafyasında akademik özgürlüğün kurumsal ve kavramsal temelleri hem Orta Çağ üniversitelerinin kurumsal mirası ve hafızasına hem de liberal teorinin bilimsel mücadelesinin kimliğe bürünmesi ile günümüzde insan hak ve özgürlükleri paradigmasının temelini oluşturmuştur.

İmmanuel Kant'ın (1724-1804) 1789 yılında yayımlanan Fakülteler arasındaki çatışma kitabı alt fakülte olan felsefe fakültesi ile üç yüksek fakülte olan Teoloji, Hukuk ve Tıp fakültesi arasındaki çatışmayı işlemektedir. Pratik alanla ilgili olan üç yüksek fakülte pratik alanla ilgili; felsefe ise bu anlamda halk için değildir. Bu şekilde bir kavramanın Kant'ın yaşadığı yüzyıl için kabul edilebilir bir yargı olmakla birlikte halk için gerekli olan teorik açıklamalar felsefe fakültesinin görevi olmadığını ve Kant'a göre diğer fakülteler kendi alanları ile ilgili tüzüklerle hareket etmek zorundayken felsefe fakültesi ise özgürdür.[202] Üniversitelerdeki akademik organizasyonun hükümetin emrinden bağımsız bir fakülte içermesi gerektiği bu fakültenin değerlendirmede özgür olup emir vermeyeceği, bilimlerin çıkarlarıyla diğer bir ifade ile hakikatle ilgilenmesi aklın kamuoyuna serbestçe açıklama yapmaya yetkili olduğu bir fakülte olması gerektiği ifade edilmiştir. Hakikatin ortaya çıkarılmasını böyle bir fakültenin sağlayacağını ve böyle bir fakülte olmadan hakikatın ortaya çıkması ve hakikat olarak sunulmasının hükümetin aleyhine olacağı; bu bağlamda aklın doğası gereği özgür olduğu ve bir şeyin doğru olarak savunulması için hiçbir buyruğu kabul etmeyeceği belirtilmiştir.[203] Kant'ın felsefe fakültesine verdiği önem felsefe fakültesinde özgür düşünce ile bilimin yapılması ve üretilmesi

---

[200] Vakur Versan, "Tarihsel Gelişim İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı", **Yükseköğretimde Değişmeler, (**Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı, 17-18.11.1989, Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: XII, ss.8-9.

[201] Versan, ss.10-11.

[202] İmmanuel Kant, **Fakültelerin Çatışması,** çev. Mevlüt Albayrak, 6. Baskı, Fol Kitap, Ankara, 2021 s.15.

[203] Kant, s.62.

gerektiğine yapılan vurgu nedeniyledir. Diğer fakülteler sosyal yaşamda pratik bir alana yönelikken felsefe fakültesinin hakikat üretmesi ve kamuoyuna özgürce açıklama yapmaya yetkili olması gerektiği için bu fakülteyi bağlayacak herhangi bir otoritenin olmayacağı belirtilmiştir. Kant'ın fikirleri daha sonra araştırmanın ön plana çıktığı Humboldt Üniversitesinin felsefi temellerinden birini oluşturmuştur.

Alman İdealist geleneğinin önemli mimarları olan; Kant, Fichte, Humboldt, Schelling, Schleiermacher ve Steffens'in tarafından üniversite olgusu ele alınmıştır. Berlin Üniversitesi (Humbooldt Üniversitesi) bu felsefi öğretilerden de etkilenmiştir. Bu düşünürler ortak yaklaşımlarında; öğretmenlerin ve öğrencilerin topluluğu olarak üniversitenin kendini özgürce düşünmeye, felsefi sorgulamaya ve bilimsel keşfe adaması gerektiği; devletin üniversiteye ekonomik imkânları sağlaması ve akademik topluluğun üyelerinin bilimsel faaliyetlerinde kısıtlayıcı olmaması gerektiğini belirtmişlerdir. [204] Berlin üniversitesinin kurucusu Wilhelm von Humboldt, özellikle devletin rolünün ve onun müdahale eğilimin farkında olmakla birlikte üniversite için de genel olarak eğitim sistemi için de herhangi bir devlet müdahalesinin zararlı olduğunu düşünmekteydi.[205]

Orta Çağ'da üniversitelere "studium generale" denilmekle birlikte bu kelimelerle adı geçen kurumlarda her türlü bilimin öğretilebileceğine işaret edilmiş olunmaktaydı. Modern zamanlarda yerleşen üniversite kavramı ise ait oldukları ülkelerin kültürel dokusuna göre özellikler taşımaktadır.[206] Üniversitenin 900 yılı aşkın tarihsel sürecinde yazılı olmayan bir sosyal anlaşma oluşmuştur. Bu anlaşma bireysel düzlemde araştırma yapma, öğretim faaliyetleri yürütme, yayım ve ifade özgürlüğü boyutlarında güvence sağlamıştır. Bununla birlikte bireysel sorumluluk kapsamında akademik faaliyetin bütünlüğü ve tarafsızlığı ile bilimsel üretimin toplumsal çıkarı gözetmesi beklenmektedir. Bu örtük sözleşme kurumsal düzlemde akademik özgürlüğü gözetleyerek ona imkân sunan üniversite özerkliğini; diğer yandan da eğitimin bütünlüğünü, bilimsel yansızlık, eğitim kalitesini sağlamak amacıyla iç düzenleme sistemlerini gerektirmiştir. Toplum ve üniversite arasındaki bu örtük sözleşme kapsamında üniversite toplumdan finans kaynaklarını ve özerklik güvencelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda üniversiteler kamu yararını ve kamu

[204] Moutsios, ss.8-9.
[205] Moutsios, s.9.
[206] Hirsch, Cilt: 1, s.114.

sorumluluğunu taşımakla yükümlüdürler.[207] Bilgi toplumuna geçmekte olan dünyada üniversite en önemli kurumlardan biri olma özelliğine sahiptir. Üniversite olgusu yüzyıllara dayanan bir tarihi kapsamaktadır. Üniversite tarihsel süreçte önemli dönüşümler yaşamakla birlikte üniversitenin bu belirleyici otonom özelliği yukarıda da ifade edildiği gibi küçük değişikliklerle varlığını istikrarlı biçimde sürdürmüştür. Üniversite özerkliği kavramına yönelik; çeşitli tarihsel dönemlerde ve mekân koşullarında yasal statüsü, bilimsel özgürlüğü, stratejik yönelimlerini özgür irade ile tespit edebilmesi, öğrenci kabül ve öğretim üyesi ataması, kurallarını kendi iradesiyle belirleyebilmesi, yönetişim şeklini belirlemesi, finansal kararları alabilme özgürlükleri vb. konularda değişik yorumlar gelişmiş olmakla birlikte üniversitelerin her zaman döneminin diğer kurumlarına göre daha özerk yapılar olduğu [208] üniversitelerin bilim üretimi faaliyetinin gerçekleştiği kurumlar olması ve bilim üretiminin kamu yararı ve kamu sorumluluğuna dayanmasındandır.

Modern ulus devlet modelinin yükselmesi, anayasal demokratik düzenlerin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte akademik özgürlük evrensel insan hakları standartlarına içselleştirilmiş ve hukuki güvencelerle düzenlenmeye başlamıştır. 19. yüzyıldan günümüze akademik özgürlük olgusu modern üniversite kimliğinin kurucu öğesi olmuştur. Üniveristelerin özerkliğe gereksinim duyması bilimsel gelişim ve akademik özgürlüğe dayandığı için özerklik bunu sağlayabilmenin aracıdır. Üniversiteler "bilginin tarafsızlığını ve saflığını" korumakla sorumlu olup dış müdahalelerden arınmaya gereksinim duymaktadırlar. Üniversiteler bilginin tarafsız üretimi için gereksinim duyulan koşulların sağlanması ile siyasi/ekonomik güç odaklarının etkisinden korunarak bilimsel faaliyetlerin toplumsal faydaya dönüşümünü sağlayabilirler.[209] Üniversite olgusunun tarihsel gelişimi bilgi ile iktidar arasındaki gerilimde şekillenmesi ve belli ölçülerde özerkliğini muhafaza etmesi özgürce bilimsel faaliyetlerin yapılabilmesi nedeniyledir.[210] Bilgi üretim faaliyeti özgür bir süreci gerektirdiği için kurumsal özerklik akademik özgürlüğün güvencesidir. Üniveristelerin ontolojik amacı hizmet sunan diğer kamu

[207] Rhodes, s. 50.
[208] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, s. 51.
[209] İzzettin Önder, "Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** (Der. Servet Akyol, M. Kemal Coşkun vd.), Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, ss.17-18.
[210] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, ss.67-68.

kurumlarından (sağlık hizmeti, teknik destek gibi) ayrılmaktadır. Üniveristeler hizmet için değil bilgi üretimi için özerkliğe gereksinim duyarlar ve bu temel görevin sağladığı meşruiyetle eğitim ve hizmet faaliyetlerini yerine getirirler. [211] Üniversitenin özerkliği, kurumun özellikle finans kaynaklarından, ideolojik toplumsal güç odaklarına kadar özgür olmasını gerektirmektedir. Toplumsal baskı, egemen siyasi doktrinler ve iktidara hâkim olan grubun üniversiteyi araçsallaştırma eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.[212] Bu bağlamda mutlak anlamda özerk üniversite yapılanmasının pratikte mümkün olmadığı sonucuna varılabilir. Evrensel bir kavram olan üniversite farklı toplumsal ve siyasal yapılanmalarla şekillenip farklı modelleri ifade etmektedir. Üniversite olgusu tarihsel süreçte mesleki eğitim, araştırma merkezi ve bu işlevleri birleştiren kültür üreten kurumdur.[213] Üniversiteler tarihi gelişim sürecinde Orta Çağ'dan beri oluşan akademik örf ve adet mirası ile varlıklarını sürdürdükleri için yazılı hukuk normlarından fazla gelenekle şekillenen kurumlardır. Bu bağlamda Avrupa ve Amerika'daki üniversitelerde yaşanan özerklik sorunlarında yazılı kanun ve statülerden daha fazla yazılı olmayan normlar ve teamüller belirleyici olmaktadır.[214]

Üniversite kavramının anlamı üniversitelerin bulundukları ülkelere göre değişkenlik göstermektedir. Üniversiteler içinde bulundukları toplumun dokusundan etkilenip toplumsal yaşamın yapısal özelliklerini, siyasal ve kültürel ideallerini ve toplumsal çelişkilerini bünyelerinde yansıtan kurumlardır. Üniversite modelleri ve işlevleri günümüz küresel dünyasında yeniden tartışmaya açılmıştır. Her ülke kendi sosyo-politik dinamiklerinde yeni üniversite tanımı ve misyonları hedefleyerek üniversitelerin ve toplumsal aktörlerin bu yeni paradigmalara entegrasyonunu talep etmektedir.[215] Bu doğrultuda görülmektedir ki üniversite kavramı ülkelerin toplumsal dokusuyla bağlantılı olduğu, çağlara, ülkelere ve beklentilere göre değişkenlik göstermektedir. Üniversite olgusunun benzer kurumlardan ayırıcı, niteleyici unsurlarından bir kısmını her toplum ortaklaşa benimserken, toplumlar özellikle

[211] Günal, s.21-22.
[212] Hirsch, Cilt: 1, ss.175-176.
[213] Hirsch, Cilt:1, s.176.
[214] Hirsch, Cilt: 1, s.177.
[215] Seha L Meray, "Üniversite Kavramları ve Modelleri", **AÜSBF Dergisi,** Cilt: 26, Sayı: 01, 1971, ss.13-14

bunlardan birine önem verip bu unsurun yön vericiliğinde uygulamasını kurmaya ve gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.[216]

1.5.1. Bilim, İktidar ve İdeoloji Arasında Üniversitenin Kimlik Krizi

Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte eğitim kurumları iktidarlar tarafından araçsallaştırılmıştır. Devlet ideolojisinin oluşması ve yeniden üretimi doğrultusunda Althussher siyasal iktidarın baskı aygıtlarına ve ideolojik aygıtlara sahip olduğundan bahseder. Althussher, eğitim kurumu olarak okulları devletin ideolojik aygıtlarından önemlisi olarak görmektedir.[217] Akademisyenler kültürel sermayeye dayalı entelektüel konumları nedeniyle iktidar alanının tahakküm gören kesiminde yer alırlar ve bu bağlamda endüstriyel ve ticari sermaye aktörleri ile çatışma eğilimi gösterirler.[218] Diğer bir ifade ile bilgi, iktidarın temelini oluşturarak toplumdaki güç dinamiğine bağlı olarak biçimlendiği için üniversitelerin sahip olduğu bilime dayalı ve entelektüel sermaye ile siyasi ve iktisadi sermaye karşı karşıya gelmektedir.[219]

Egemen maddi güç ile egemen düşünce yapısı arasındaki Marx'ın temellendirdiği ilişki diğer bir ifade ile üretim ilişkileri ile düşün yapısı arasındaki ilişki aydınlanma felsefesinin savunup egemen kıldığı toplumsal yapıdaki değerlerin egemen sınıf ile ilişkisinde açıklayıcı olmaktadır. Marx egemen düşüncelerin, gemen maddi gücü elinde bulunduran sınıf düşüncesinin her çağda egemen düşünceler olduğunu diğer bir ifade ile egemen zihinsel güç olduğunu belirtmekle birlikte egemen olan maddi gücün fkirsel ifadesi egemen düşünceleri oluşturmaktadır.[220] Bu bağlamda, sınıfsal tabakalaşmanın olduğu toplum sistemlerinde okul/üniversite toplumsal statükonun yeniden üretilmesinde öne çıkmaktadır. Egemen iktidar üniversiteyi Alman Filozof Nietzche'nin (D.1844-Ö.1900) paradigmasıyla

---

[216] Meray, s.14

[217] Lous Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** Çev. Alp Tümertekin,7. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019, s.33.

[218] Pierre Bourdieu, **Homo Academicus,** Çev. Nazlı Ökten, Arzu Nilay Kocasu, Eren Gülbey, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2024, s. 43

[219] Tekeli, Eğitim Üzerine düşünmek, s.67.

[220] Karl Marks ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, 2. Baskı, Eriş Yayınları, Ankara, 2012, s. 50.

"ehlileştirme" aracı olarak olarak görmesi hegemonik ideolojinin yeniden üretimini ve toplumun ideolojik denetimini sağlamaya yöneliktir.[221]

Üniversitenin çelişkisi de bilgi üretim faaliyeti ile egemen ideolojinin kurumsal olarak yeniden üretiminin karşı karşıya gelmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bilimsel bilgi üretim sürecinin egemen gücü sorgulayıcı ve rahatsız edici boyutu ideolojik müdahalelerin bilimsel verilerin tahrif edilmesine yol açabilmektedir.[222] Burjuvazinin egemenleşme isteği bu sınıfın çıkar kavramının onca bilimsel bilginin bütünüyle bu çıkarı temellendirmek ve sonuçlandırmak için geliştirildiği düşünülürse siyasal boyutu ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda bilimsel bilgi yalnızca dünyayı değil güçsüz olanı denetim ve boyunduruk altına almanın da aracı olmuştur.[223] Bilimin steril ortamda yapılması ve bilimsel çalışma yapanların her türlü ideolojiden ve etkiden özerk olmalarının gerekmesinin temel nedeni kullandıkları bilimsel metodoloji yöntemlerine dayanmaktadır. Bilim felsefesi bağlamında bilgi üretme faaliyetinde eleştirel tutum içinde olmak ve her aşamada hataları tespit edip düzeltmeler sonucunda bilimsel önermelere nihai şekil verilmekle birlikte sonuç olarak bu önermeler "geçici olarak onaylanabilir" olsa da ileride yanlışlanabilme ihtimalleri her zaman mümkün olabilmektedir.[224]

Egemen ideolojinin yeniden üretiminde verilen mücadele sınıf mücadelesinde yeniden başlatılan bir mücadele olarak devletin siyasal ideolojik aygıtı belirli bir toplumsal oluşuma ait "siyasal sistemi" anlatmaktadır.[225]Althusser, kapitalist yeniden üretimde yalnızca emek gücünün yeniden üretimi değil mevcut düzenin kurallarına itaatin de yeniden üretilmesini sağladığını [226] toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretimi büyük ölçüde siyasal, hukuki ve ideolojik üst yapıyla kurulduğunu belirtmektedir.[227] Devletin ideolojik aygıtlarında egemen sınıf ideolojisinin yeniden üretilmesi üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde kritik rol oynayan baskıcı devlet

[221] Timur, s.14.
[222] Günal, ss.15-16.
[223] Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye,** Everest Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.216.
[224] Yaman Örs, "Bilim Felsefesi Açısından Bilimde Önermelerin Yanlışlanması ve Yöntem Üzerine Neler Söylenebilir", **Bilim Ve Bilimsel Yöntem,** 1.baskı, Bilim Ve Gelecek Kitaplığı,(Editör Alaeddin Şenel), İstanbul, 2012, s. 59.
[225] Althusser, ss.13, 20
[226] Althusser, ss.35-40.
[227] Althusser, s.55.

aygıtı kalkanı korumasınnda gerçekleşir. [228] İdeolojik üst yapı kurumlarından olan okul egemen ideolojinin yeninden üretiminde üst yapı kurumu olarak faaliyet göstermektedir. Yapısal olarak üretim ilişkileri sisteminin devam etmesi için yurttaşların devlet ideolojisine bağlanması bağlamında bilimin politikleştirilip araçsallaştırılması akademik özgürlüğe müdahalenin zeminini oluşturmaktadır.

Toplumda mutlak olarak sunulan bilgi ve tanımlar taihsel süreçte iktidar ilişkilerinin dönüşümü ile birlikte değişmiş ve nesnel olduğu kabulüne dayanan bilgilerin zaman içerisinde güç otoritesinin egemen söylemi olduğu anlaşılmaya başlamıştır. [229] Tarihsel olarak değerlendirildiğinde bütün toplumlarda yaşanan enformasyon süreçlerini gittikçe daha etkili ve yaygınlık gösteren dezenformasyon pratiklerinin takip ettiği söylenebilir. Bilgilenmenin yanlış olduğu süreçte de bilim kullanılarak bilimsel metodoloji yöntemleri araçsallaştırılmaktadır. Türkiye'de bilimin araçsallaştırılmasına yönelik çarpıcı örnekler arasında; Çernobil Patlamasından sonra bilim kurumlarının radyasyonlu çayın güvenli olduğunu ifade etmesi ve siyanürle altın madenciliğinin zararsız olduğuna yönelik açıklamaların yer almasıdır. Bu tür örnekler; üniversitenin kamu sorumluluğu ve kamu yararı adına faaliyet göstermesinden, bilimsel etik açısından, bilimin topluma karşı olan sorumluluklarından ne kadar uzaklaştığını göstermesi bakımından çoğaltılabilir.[230] Türk yükseköğretim sistemindeki siyasal müdahalelerin en belirgin göstergeleri arasında; artan üniversite ve öğrenci sayıları, liyakatin geri bırakılıp ideolojik kadrolaşmanın öncelenmesi, bilimsel özerkliğin siyasiler tarafından aşındırılması yer almaktadı.[231] Tekeli'nin altını çizdiği gibi üniversiteler, toplumların eleştirel bilgi üretme, dünyayı anlayarak daha iyiye yönelme potansiyelleri bağlamında vazgeçilmez kurumlardır. Bu gerekçeyle Piyasa baskılarına karşı korunması üniversitenin hem toplumsal eleştiri getirebilmesi hem de demokratik değerlerin

---

[228] Althusser, s.57

[229] Gulbenkian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın,** Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.86'dan aktaran Erkan Aydoğanoğlu, Bilimsel Üretime Müdahale ve Bilim Özgürlüğü, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** (Der. Servet Akyol, ve diğerleri), Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, s.381.

[230] Erkan Aydoğanoğlu, "Bilimsel Üretime Müdahale ve Bilim Özgürlüğü" **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz**, (Der. Servet Akyol, M. Kemal Coşkun vd), Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, ss.381-382.

[231] Fikret Şenses, "İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in Türkiye'de Yükseköğretim İle İlgili Çalışmaları", **ODTÜ Gelişim Dergisi,** Cilt: 40, Sayı:2, 2013, ss. 339-371. s.359-360.

takipçisi ve kamusal denetim sorumluluğu için gereklidir.[232] Türkiye'de üniversite özerkliği sorunu erken cumhuriyet döneminde modern üniversitenin kuruluşu ile başlamıştır. Özerklik meselesi temel olarak akademik özgürlüklerin korunmasına yönelik pratiklerden ziyade üniversiteye YÖK ve siyasi otoritelerin müdahaleleri şeklinde belirmiştir.[233] Ulus devletin ideolojik organı gibi davranan kurumların üniversite kavramıyla bağdaşır misyona sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Akademik özerklik üniversitenin temel dayanaklarından biridir. Akademik özerklik; üniversite ile siyasal iktidar ve üniversite ile devletin tüm bileşenleri arasındaki anlaşmaya dayanması yükseköğretim yasasıyla güvenceye alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde akademik özgürlük meselesi, geleneksel bir norm ve kültür tarafından içkinleşememiş bir olgudur.[234]

Türkiye'de siyasal partilerin üniversite özerkliği konusundaki düşünceleri ve uygulamaları iktidar ve muhalefet olmalarına göre değişkenlik göstermektedir. Üniversiteler hem merkezi yönetim döneminde hem de özerklik statüsünün verildiği dönemlerde siyasi iktidar, muhalefet, baskı grupları ve fikir insanları tarafından tartışma konusu yapılmıştır.[235] Üniversitelerin asli işlevlerinden uzaklaştırıldığının dile getirilmesi siyasi iktidarın her şeye müdahale ettiği merkezi yönetim dönemlerinde gündeme getirilmiştir. Hükümetlerin muhtariyet dönemlerinde ise ülkedeki bütün kurumlara müdahaleyi hükmetmenin bir özelliği olarak görmeleri üniversite özerkliğinin önemini kavrayamadıklarını göstermektedir. Bu doğrultuda üniversitelerin etkinliğini sınırlamaya ya da çeşitli yollarla cezalandırma yoluna gidebilmektedirler.[236] Türkiye'de aydınların Tanzimat döneminden günümüze kadar devam eden bir gelenekle devletle ve onun uzantısı olan bürokrasiyle (gizli ya da açık) bütünleşmesi söz konuşur.[237] Bu bağlamda Türkiye'de özerk bir kamusal alanın ve düşünsel yapının gelenek oluşturamamasının nedenleri siyasal kültür ile birlikte modernleşme projesine dayanmaktadır.

---

[232] İlhan Tekeli, **Türkiye İçin Eğitim Yazıları,** Toplu Eserler 21, 1.baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, (Türkiye İçin Eğitim Yazıları, **)**, s.277.
[233] Bekir S. Gür ve Zafer Çelik, YÖK'ün 30 yılı, 2011, s.11.
[234] Marangoz, s. 165-166.
[235] Ali Arslan, **Kısır Döngü, Türkiye'de üniversite ve Siyaset (1869-2004),** 1. Baskı Truva Yayınları, İstanbul, 2004, ss.28-29
[236] Arslan, s. 29
[237] Kahraman, s.116.

1.5.2. Akademik Özgürlüğün Kavramsal Çerçevesi ve Felsefi Temelleri

Kavram olarak özerklik Orhan Hançerlioğlu'na göre; "İradenin ancak kendinden gelen buyruğa göre davranması"dır. [238] Bedia Akarsu'ya göre ise özerklik; bireyin ya da bir topluluğun kendi normlarını belirlemesi bağlamında şu ilkelere dayanmaktadır: "1- Kendine özgü bir yasası olması, 2- Dıştan bir yetkenin koyduğu kurallara, eleştirmeden uyma yerine, kendi kendini yöneten tüzel ve töresel özgürlük, 3- Kant'ta ahlak felsefesinin temel ilkesi, ahlak düzgülerinin (norm'larının) salt us istencinden çıkarılması"dır. [239] Özerklik, eğitim bilimleri bağlamında iki kısımla tanımlanabilir. Birincisi, kurumun dış denetim mekanizmalarından bağımsız olması diğeri ise bireysel olarak kişinin kendisine yönelik davranışlarını düzenleme ve yönlendirmede bağımsız olabilmesidir. Bilimsel özerklik kavramının temelini oluşturan bilim (science) kavramı ise evrenin sınırlı bir parçasını inceleme nesnesi yaparak bilimsel metodoloji adımlarının izlenmesi ve yasalar oluşturma olarak tanımlanabilir.[240] Felsefi epistemoloji anlamında bilim belirli bir alana yönelik bilme istenci ile metodolojik araştırma sürecinin faaliyetleri olarak ifade edilebilir. [241] Bu bağlamda akademik özerklik (akademik özgürlük/bilimsel özerklik) sadece bir hakka sahip olmak değil temel bir entelektüel sorumluluktur; bu doğrultuda bilgi üretim faaliyetinin öznesi olan bilim insanlarının, her türlü dış ve iç baskıya maruz kalmadan metodolojilerini özgürce seçip uygulayabilmeleri, eleştirel yaklaşıp sorgulayabilmeleri, [242] araştırma gündemlerini özgürce belirleyip izleyebilmeleri, bilimsel inançlarını özgürce yazabilmeleri ve bilimsel bulgularını yayımlayabilmeleridir. Tüm bilim insanları bilimsel etik kurallarına sıkıca uymak koşulu ile araştırma faaliyetlerini yürütmede, araştırma sonuçlarının tartışılmasında, yorumlanmada ve yayımlamada özgürdürler. Üniversiteler bilim insanlarının görüşlerini özgürce ifade edebilmesini ve sanatsal ürünlerini özgürce ortaya koyabilme haklarını güvenceye almakla yükümlüdürler. Üniversitelerden bilim

[238] Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü,** Remzi Kitabevi, 20. Basım 2015, s. 322.
[239] Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü,** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s.145.
[240] Ferhan Oğuzkan, **Eğitim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları,** İkinci Baskı, Ankara, 1981, ss.30, 127.
[241] Akarsu, s.36.
[242] Fikret Adaman ve diğerleri, "Kamu Araştırma Üniversitesinin Geleceği: Akademik Özgürlük Ve Üniversite Özerkliği İlkeleri Temelinde Bir Arayış", Boğaziçi Üniversitesi Üniversitelerde Yönetim Yapılanması Çalışma Komisyonu Raporu, 13.07. 2021, s.10.

insanlarının kişisel/bilimsel görüşlerini ya da bu görüşlerin kamusal alanda ifadesini yönlendirmemeleri veya denetlememeleri beklenmekle [243]birlikte üniversite özerkliği akademik özgürlüğün güvencesini oluşturmaktadır. [244]

Düşünce özgürlüğü hakkı ulusal ve uluslararası hukukta uzun bir geleneğe sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 18. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumak için Sözleşmenin 9. maddesinde "düşünce özgürlüğü" "vicdan ve din özgürlüğü" ile birlikte ele alınmaktadır. Düşünce özgürlüğü hakkının kavramsallaştırılması; öncelikle insan hakları fikrinin kavramsallaştırılmasını, temel özgürlüklerin açıklanmasını ve düşünce teriminin açıklanmasını gerektirmektedir. [245] Kavram olarak insan hakları bir fikri dile getirmektedir, bütün insanların insan olmalarından kaynaklanan evrensel eşitlik ilkesi bağlamında bazı haklara eşitçe sahip olduğu diğer bir ifade ile her bireyin diğer bireyler tarafından belirli bir şekilde muamele görmesi gerekliliğini belirtmektedir. Özgürlük terimi ise iyi sayılan yani haklarında olumlu bir değer yargısı bulunan "şeyler" yaparken (bu "şey"lerin insansal olanakların gerçek kılınmasıyla ilgili olup olmadığına bakılmaksızın) engellenilmemesidir. Düşünce, insan zihninin bilgiyi işlemesi, yorumlaması ve anlamlandırması bağlamında bilişsel etkinliğini, bu etkinliğin ürünleri, dile getirilen ifadeler ya da önermeler de düşünceleri oluşturmaktadır. [246] Bütün insanlar için normatif temelleri oluşturan insan hakları; bu normatif temellerin insanın değerinin tanınması ve korunma talepleri insanların yalnız insan oldukları için korunma istemlerine dayanıp ortaya çıkmışlardır. "İnsanın değerinden" insanı diğer canlılardan ayıran özel yeri anlaşılmaktadır. İnsanın özelliklerinin bütünü ona bu özel yeri sağlamıştır. İnsana özgü etkinlikler ile birlikte bu etkinliklerin kültürel ürünleri homo sapiens'i diğer türlerden ayıran farklılaşmadır. İnsanın "onurunu" ya da "değerini" bu olanaklar oluşturmaktadır.[247] Bir hakkın insan hakkı olması bu hakkın hiç kimsede çiğnenmemesi ya da herkese

[243] "Yeni Yükseköğretim Yasa tasarısı Taslağı Üzerine Türkiye Bilimler Akademisi Konseyinin Görüşleri" Yayımlanmamış Türkiye Bilimler Akademisi Raporu, Ağustos 2003, s.4.'ten aktaran TÜSİAD, **Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması Temel İlkler**, Lebib Yalkım Yayımları, İstanbul, 2003, s.27.

[244] YÖK, **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi,** Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 2007, (Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi,)s. 159.

[245] İoanna Kuçuradi, **İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları,** 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018, (İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları), s103.

[246] Kuçuradi, İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları, **ss**.104, 107, 109.

[247] Kuçuradi, İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları, ss.1-2.

sağlanmasının gerekliliği insanın olanaklarının temeline dayanmaktadır. Bu haklara saygı konusu etik bir sorun olarak ortaya çıkmakla birlikte bu haklar konusunda devlet çiğnenmelerini önlemekten sorumlu olup bu haklar çiğnendiği zaman da devletten dengenin yeniden kurulması beklenmektedir. Devlet tarafından bu hakların korunması yasalarla güvenceye alınması diğer bir ifade ile yasalarla önlenmeye çalışılması, çiğnendiği zaman da organları ile araya girmesi demektir. Kişisel özgürlükler ve güvenlik gibi haklar ve gerektirdikleri ile düşünce, kanaat, barışçıl toplanma özgürlüğü gibi özgürlükler bu haklar arasındadır; bu haklar insanın değerine dokunmama istemini herkese karşı talep ederler.[248]

Liberal teorinin tanımlayıcı özelliklerinden birisi bireylerin eylemleri aracılığı ile kendilerini ifade etmeleri ve amaçlarını gerçekleştirebilmelerinin önemine vurgu yapmasıdır. Bu anlayışın farklı ifade edildiği liberal özdeyişlerden biri; "Bireylerin eşit ahlaki güçleri, devletin iyi konusundaki özel anlayışlara karşı yansızlığı ve hakkın iyiye göre önceliğidir". Liberal teori bir kişinin eyleminin, doğuracağı somut sonuçların değerinden daha önemli olduğu temel ilkesine indirgenebilmesi eylem özerkliğinin kişinin kendisini ifade etmesi ve gerçekleştirmesi durumudur.[249] Bir hukuk sisteminde yalnız doğru olgusal ifadelerin korunması doğru ifadelerin de eksik korunabilmesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda göze alınan hata gerçeğin eksik korunması hatası olmaktadır. Yanlış ifadelerin kısmen korunduğu bir sistemde risk bazı yanlış ifadelerin de korunması olgusal ifadelerin aşırı korunmasını sağlama riskidir.[250] Düşünülenin özgürce ifade edilebilme hakkı üzerindeki sınırlamalara yönelik kararların dayandığı iktidar motivasyonları yalnız bireysel ifadenin amaçlarını değer ölçmeyle değil Ronald Dwarkin'in (1931-2013) belirttiği ifade özgürlüğünün kurucu gerekçeleri olarak tanımladığı bireysel özerkliğe saygı, sorumluluğa saygı gibi değerler tarafından da belirlenmektedir. [251]

Eğitim ve araştırma kurumu olan üniversitelerin, düşünce ifadesi ya da açıklamasına toplum genelinden daha fazla hoş görmeye hazırlıklı olmalarının gerekçesi; kolektif bir girişimin hedefi olarak "hakikat arama" üniversitelerde toplum genelinden daha egemen olmasıdır. Üniversiteler deneyin diğer kurumlara göre kritik

[248] Kuçuradi, İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları, ss.2, 5.
[249] Wojcıech Sadurskı, **İfade Özgürlüğü ve Sınırları,** Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu, 1. Baskı, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s.16.
[250] Sadurskı, s.8.
[251] Sadurskı, s.2.

önemde olduğu ve deneyin ifadesini daha fazla hoş görmeyi gerektirdiği hayat laboratuvarıdır. [252] Bu bağlamda üniversiteler, geleneksel olarak diğer yer ve kurumlarda kamusal konuşmaya getirilen pek çok sınırlamadan muaf olarak özgür kamusal söylem formları olarak bilinmektedir. Bu tezler suç oluşturacak hakaret ve davranışlara yasal olarak hoş görülmesini hedeflememektedir. Üniversitelerin bu ayırıcı niteliği ile toplumun genelindeki ifadenin kontrol edilebilme mekanizmaları ile kıyaslandığında ifadenin kamusal söylemi ve daha az kontrolü için gerekçe sağlayacaktır tezi desteklenmektedir. [253] Entelektüellerin toplum için yararları yanında zararlarının da olabileceği düşüncesinin yaygınlığı karşısında İngiliz hukukunda 20. yüzyılın son yarısında entelektüel girişimin korunmamasının toplumun zararına yol açacağı belirtilmiştir.[254] Günümüzde üniversitelere müdahale edilmesinin istenmemesi bilgi üretiminin özerkliğine dayanmaktadır. Üniversitelerin şeffaflık, saygı, özgürlük, sorumluluk yansızlık ve nezaket gibi toplumun özerk yapılanmasında gerçekleşen değerlere dayanması beklenmektedir. Yüzyıllar içerisinde bu değerler; geliştirilerek, düzenlenerek, test edilerek hem etkili öğrenme ve keşfetme için hem de hümanist pratiklerle insan ihtiyaçları ve demokratik toplumların normatif temelinin oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Bu değerlerin baskılanması durumunda üniveristelerde siyasi çatışmaların, dogmatik öğretilerin oluşumuna yol açılmaktadır.[255] Üniversite özerkliği; üniversitenin kurumsal olarak misyonunu, rolünü ve kimliğini doğrudan etkileyerek siyasal ve ideolojik taraflılığı reddetme istekliliğidir. Bu zemin üzerinde üniversite özerkliği; üniversite üyelerini her türlü bilimsel bilgi üretim faaliyetlerinde araştırma yapabilme ve özgürlüğünü kurumsal veya toplumsal kısıtlama korkusu olmaksızın korumaktadır.[256] Üniversite özerkliği temelinde anlam kazanan akademik özerklik/akademik özgürlük; üniversite üyelerinin kendi kurallarını kurma potansiyelleri, bireysel ve akademik bir topluluk olarak akademik sorgulama, araştırma alanını seçme, öğrenme ve kendi kurumlarını yönetme, araştırmasını dışarıdan kontrol edilmeksizin özgürce

[252] Sadurskı, s.282.
[253] Sadurskı, s.283.
[254] Evans, s.212.
[255] Rhodes, ss.54-55
[256] Rhodes, s.55

gerçekleştirebilme ve düşüncelerinin ışığında konusunu öğretme hakkı olarak tanımlanmaktadır. [257]

Üniversite kavramı akademik literatürde; bilimsel özerklik ve kamu tüzel kişiliği temeline dayanarak yükseköğretim, araştırma ve yayın faaliyetlerinin yapıldığı fakülte, enstitü ve yüksekokul gibi çok birimi bünyesinde barındıran akademik kurum olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım günümüze ait olmakla birlikte tarihsel süreç içerisinde üniversite kavramındaki değişimleri içinde barındırmaktadır. [258] Üniversitenin yapısal ve fonksiyonel bütünlüğü piramit metaforu ile kavramsallaştırılabilir. Piramidin tabanı bilim felsefesini, dört yanal yüzey; araştırma, eğitim, entelektüel kültür ve kamu hizmetinden oluşmakla birlikte tepesi hakikati temsil etmektedir. Piramidin bütün bu fonksiyonları birbirini destekleyerek bütünü oluşturması ile üniversite olgusuna kimlik kazandırılır. Üniversitede araştırma yapılması eğitim ve öğretimde gerçeği aktarmak için elzemdir. [259] Bu bağlamda akademik özgürlük öğretim ve araştırma için elzem olup üniversitenin misyonunun merkezindedir. Üniversitenin potansiyeline ulaşması ve bilgi tabanlı topluma katkı sunması akademik özgürlüğe bağlıdır. [260]

Üniversite özerkliği konusunu, devletin kamu hizmeti borcu ve kişinin kamu hukuku yönünden incelenmesi oluşturmaktadır. Öğrenim özgürlüğü devlet tarafından bireylere verilmiş belirli hakları ve yetkileri içerir. Üniversite özerkliğini ise yükseköğretim kurumlarının teknik alt yapı, materyal kaynakları ve entelektüel açıdan çalışmalarını kolaylaştıracak gerekli olan yöntemlerin uygulanmasıdır. Öğretim özgürlüğü konusu özel kurumlar için de devletin genel kurumları için de söz konusu olabilir. Fakat özerklik meselesi yalnız kamu kurumları için düşünülebilir. Çünkü üniversite özerkliği konusunun ortaya konulması için kamu varlığı gereklidir. Üniversite özerkliği devletin kamu hizmeti lehine bazı haklardan vazgeçmesi ve o hizmete yönelik özerklik sağlamak için bir ademi merkeziyeti uygun bulması ile olmaktadır. Bu doğrultuda özerklik kamu hizmetiyle birlikte düşünülmektedir. [261] Üniversitelerin özerkliği konusu bugün modern bilim hayatının zorunluluklarından

[257] Michael Polany, "The logic of Liberty: Refletions and Rejoinder", Routledge, Londra, s.33'den aktaran Evans, s.212; Moutsios, s.6.
[258] Günal, s.13.
[259] Günay, Ünivesite, s.324.
[260] Altbach, Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges, ss.205-206.
[261] Hirsch, 1.Cilt, ss.165-166.

doğan bir temel olmakla beraber, kurumsal özerklik olgusu tarihi bir arkeolojiye sahiptir. Üniversite özerkliğinin kökeni yukarıda da ifade edildiği gibi Orta Çağ'a uzanmaktadır. Orta Çağ üniversiteleri ilmi bir korporasyona sahip olup ilgi alanı okutmaktı. Okutma hakkı ancak korporasyona dâhil olanlara verilip üniversiteler devlete ve kiliseye karşı bağımsızlık mücadelesi vermişleridr. Bu dönemin sonlarında ulus devletlerin yükselişi ile üniversitelerin devletin egemenliğine alınma süreci başlamış ve 19. yüzyılın ortalarına doğru da Avrupa ülkelerinin çoğunda üniversiteler devletleştirilip kamu hizmetine dâhil olmuşlardır. Devletin buna rağmen üniversitenin korporatif biçimine ve ayrıcalıklarına dokunmaması Orta Çağ üniversiteleri gibi bırakması yalnız geleneğe saygısı ile değil aynı zamanda modern bilimin ihtiyaçları için, gelişim için gerekli bir yol olarak düşünülmüştür. Bugün Avrupa ve Amerika üniversiteleri devletin yükseköğretim teşkilatında yer almalarına rağmen özerkliğe sahip olmaları bu iki nedene dayanmaktadır. [262] Üniversite özerkliğinin sınırı; tarihsel süreç, koşullar, konuma ve siyasi gereksinimlere göre değişkenlik gösterdiği gibi bazen genişlediği bazen de daraldığı görülmektedir. Üniversite özerkliği denilince, bilimsel özerklik, idari özerklik, teknik özerklik, fikri özerklik, akademik özerklik gibi konular akla gelmektedir. Bütün bunları genel olarak akademik özerklik (bilim özerkliği/bilim özgürlüğü), idari özerklik ve mali özerklik olarak üç'e ayırabiliriz. [263] Bu çerçevede akademik özerklik (bilim özerkliği); yukarıda da belirtildiği gibi bilgiyi üretenlerin kendi çalışma alanlarını özgürce belirleyip onları takip edebilmeleri, bilgi üretim faaliyetinde ve sonucunda yalnız meslektaşların değerlendirmesinin temel alındığı ve bunun dışında hiçbir etkinin kabul görmeyeceğini ifade etmektedir. Bununla bağlantılı öğretim özerkliği ise üniversitelerin müfredatını belirleyebilmesi ve öğretim metodolojisini seçebilmesini ifade eder. Üniveristenin öğrenci seçme standartlarını oluşturabilme, akademik personelin istihdam edebilme, akademik unvan verme gibi konularda kendi seçtiği organlar eliyle yönetilme özgürlüğünü ise idari özerklik oluşturmaktadır. Mali özerklik ise, üniversitenin kendisine ayrılan kaynakları hedefleri doğrultusunda istediği şekilde bütçesini yönetebilmeyi ifade etmektedir. Bu sınıflamanın tamamı olarak düşünülen üniversite özerkliği ülkeler arasında

[262] Hirsch, 1. Cilt, ss.166-167.
[263] Hirsch, 1. Cilt, s.167.

değişkenlik gösterse de esas olarak benzer özellikler taşımaktadırlar. [264] Üniversitelerin merkezi yönetim ya da özerk yönetim dönemlerinde bağlı olduğu üst kurum ve üst kurumun yetkileri önem arz etmektedir. Bu doğrultuda üniversiteye verilen yetkiler; üniversitelerin özerkliğini, özerkliğin sınırlarını veya yokluğunu belirlemektedir. [265] "Üniversitelerin toplumun beyni olduğu" anlayışından yola çıkarak, üniversiteler kaynağını kamudan alan kamusal kurum olarak kamu yararını esas alırlar. Bu bağlamda üniversitenin yaptığı görevler iktidar odaklarıyla zıtlıklar oluşturabilmesi üniversitelerin bilimsel metodolojik yöntemlerin kullanıldığı alanlar olması nedeniyledir.[266] Bu bağlamda bilim insanı ile öğretmen; araştırma ve öğretme fonksiyonu bağlamında birbirinden ayrılmaktadır Öğretmenlerden beklenen ilk görev önceden bilinmekte olanları öğrencilere aktarmaktır. Öğretimi üniversite düzeyinde yapması bile bilginin sınırını zorlamasını gerektirmemektedir. Bu doğrultuda geleneksel anlamıyla "yüksek eğitim" ile uğraştığı söylenemez. [267] Bilim insanı kullandığı bilimsel metodoloji yöntemi ile bilgiyi üretmesi, sorunsallaştırması yeniden üretmesi, eleştirmesi ve değerlendirmesi ile bilgiyi aktaran öğretmenden ayrılmaktadır.

Akademik özgürlük kişisel ve kurumsal olarak ikiye ayrıldığında; bireysel akademik özgürlük, öğretim üyeleri ve öğrencileri; kurumun akademik özgürlüğü ise üniversiteyi hükümetlerden ve diğer iktidar odaklarının müdahalelerine karşı korumaktadır. Bir hak olan akademik özgürlük sorumluluk ve hesap verebilirlik ile değerlendirilmelidir. [268] Akademik özerklik; bilim insanlarının belli bir eğitim, uzmanlık ve profesyonel kapasiteye sahip oldukları için sahip oldukları bir hak olup bu haka dayanarak araştırma, bilgi üretme ve ders faaliyetleri konularında karar sahibi olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda öğrenim özgürlüğü devlet tarafından kişiye verilmiş belirli yetki ve hakları kapsarken üniversitelerin özerkliği ise yükseköğretim kurumlarının teknik alt yapı yönetimini ve entelektüel faaliyetlerini kolaylaştıracak kurumsal işleyişe yönelik prosedürlerin uygulanmasıdır. Üniversite özerkliği, devletin kamusal çıkarı merkeze alarak kamu hizmeti etkinliğinin arttırılması bağlamında birtakım haklarından vazgeçmesi kuruma teknik ve mali

[264] Küçükcan, Gür, (Karşılaştırmalı Bir Analiz), s.48
[265] Arslan, s. 30
[266] M. Tahir Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınevi, Ankara, s.274
[267] Evans, s.81.
[268] Marangoz, s.257

özerklik tanıması ile sağlanmakla birlikte üniveriste özerkliği kamu hizmeti ile birlikte değerlendirilmelidir.[269] Tarihsel süreçte yukarıda da ifade edildiği gibi üniveriste özerkliğinin kapsamı ve sınırları, devletlerin siyasi rejimlerine ve toplumsal taleplerine göre değişkenlik göstererek genişleme ve daralma eğilimleri ile şekillenmiştir. [270] Bu paradigmada; üniversitelerin içinde yükseldikleri toplumun formasyonuna göre şekillenen olgular olması ülkeler arasında yorumlanmasında değişkenliğe yol açmaktadır.[271] Akademik özgürlüğe yönelik tehditleri üniversitenin iç dinamikleri ve dış faktörler olmak üzere iki temel kategoriye ayırabiliriz. Dış faktörlü tehditleri; devlet organları (yasama, yürütme, yargı), siyasi otoriteler, piyasa mekanizmaları ve diğer çeşitli örgütlere uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. İç dinamiklerden gelen tehditler ise yönetim hiyerarşisi, akademik gruplar ve pratikleri, öğrenciler ile çeşitli örgütsel müdahalelerden oluşmaktadır. [272] Modern üniversitenin kimliğini oluşturan diğer kurumlardan temel farklılığı yukarıda da belirtildiği gibi öğrencilerin Lernfreiheit (öğrenme özgürlüğü) ve bilim insanlarının Lehrfreiheit (bilginin özgürce üretilmesi aktarılması) anlayışı üzerinden somutlaşmaktadır.[273] Ahmet İnam (D.1947-), üniversite olmanın koşulunu; yaratıcı düşüncenin, eleştirel araştırma kültürünün ve alternatif düşünme biçimlerinin geliştirilebilmesine bağlı olduğunu ve geleneksel öğretim yöntemlerinnin uygulanması ve araştırmanın olmaması durumda gerçek bir üniveriste olgusundan bahsedilemeyeceğini belirtmiştir.[274] Üniversiteler çeşitli ideolojilerin etkileşim içinde olduğu hem kapital toplum formasyonuna uygun aydın yetiştirilmesinin hem de özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin de üretilebildiği çoğulcu bir ortam sunabilmelidir. Bu sürecin kazanımı ise bilim insanlarının dünyayı sistematik kavraması sonucunda eşitlik ve özgürlük gibi değerleri seçmenin oluşturacağı toplumsal faydanın yüksekliğidir.[275] Akademik özerklik ile bilimsel özgürlük paradigması arasında özdeş bir içkinlik ilişkisi bulunurken üniversite özerkliği ise kurumsal yapılanmanın formel ifadesidir.

[269] Hirsch, Cilt: 1, ss.165-166; Marangoz, s. 255.
[270] Hirsch, Cilt: 1, s.167
[271] Meray, ss.13-14.
[272] Marangoz, s.259.
[273] Küçükcan ve Gür, ss.47-48.
[274] Ahmet İnam, "Üniversite, Üniversiteler ve Geleceğimiz", **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van, 23-26.10. 1996, ss. 277-279.
[275] Aydemir Güler, "Üniversiteli Olmanın Sorumluluğu… Ama, 1995'de Ama, Türkiye'de…" **Bilim, Bilim Politikası Ve Üniversiteler,** (Yay. Haz. Akalın, E.; Aydoğdu, H. ; Saraoğlu, R.), Bağlam Yayınları, Ankara, s.234.

Akademik özerklik her türlü tahakkümden arınmış, özgüven ve karşılıklı saygıya, dinlemeye ve anlamaya dayalı etkileşim üzerinden inşa edilir.[276] Bu bağlamda üniversite örgütlenme şeklinin dikey değil yatay olması akademik özerkliğin belirleyicisidir. Yönetim ile ilgili karar alma süreçlerinin alt birimlerde (fakülte, bölüm, enstitü gibi) alındığı ve uygulamasının idari makamlar tarafından yürütülmesi beklenmektedir. Kurumsal özerklik düzenlemelerle kolay tesis edilebilirken akademik özgürlük/bilim özgürlüğü bireylerin enttelektüel kapasitesi ile birlikte demokratik akademik kültür ile bağlı olduğu için geleneğin oluşturulmasına bağlı bir tarihsel süreçte olgunlaşır.[277] Bu kapsamda akademik özgürlük/bilim özgürlüğü ile üniversitenin kurumsal özerkliği birbirine içkin kavramlar olarak akademik özgürlüğün varlığı hem hukuki düzenlemelere hem de kurumsal işleyişteki uygulamalara [278] ve geleneğin oluşumuna bağlıdır. Özerkliğin kurucu öğesi olan akademik özgürlük kurumsal özerklik ile organik bütünlük oluşturmaktadır. Okul/üniversiteler, otoriter sistemlerde merkezi devlet politikalarının ideolojik aygıtlarına dönüştürülerek Nietzche'nin kavramsallaştırdığı "ehlileştirme" anlayışına uygun siyasi olarak araçsallaştırılırlar.[279]

Özerklik kavramı, Batı ülkelerindeki anlamı ile "kimlerin öğrenim göreceğine, kimlerin öğreteceğine, nelerin öğretileceğine, nelerin araştırılacağına ve o kurumda kimlerin mezun olacağına, kurum olarak ne ölçüde karar vermeye yetkili olduğu ile ölçülmektedir." Finansal kaynağın büyük ölçüde devlet tarafından karşılandığı, araştırma fonlarının gerekçeli öneri ve bütçelere dayanması ve ülkedeki programlar uyarınca tahsis edilmesinden dolayı günümüzde tamamen özerk bir üniversiteden bahsetmek zor [280] olsa da bilim üretilen kurumlardan beklenilen akademik özerkliğe sahip olma niteliği ve özerklik ölçütleri ile günümüzde üniversitelerin özerklikleri bu ölçütler kapsamında analiz edilebilmektedir. Üniversite özerkliğine devletten bağımsızlaşmak için değil, bilim üretimi ve kamusal faydanın temel alınması kapsamında üniversite içinden ve dışından otoriteden

[276] İzzettin Önder, "Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** (Der. Servet Akyol ve diğerleri), Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, s.19.

[277] Önder, s.19.

[278] Canan Atılgan ve diğerleri, **Türkiye Yükseköğretim Alanının Yeniden Yapılandırılması Çalıştayı, Çalıştay Sonuç Raporu,** 19.11.2022, s.19.

[279] Orlando Albornoz, "Autonomy and accountability in higher education", **Prospects,** Cilt:21, Sayı:2, 1991, s.204.

[280] Kemal Gürüz, Türkiye'de Çağdaş Eğitim ve Çağdaş Üniversite, s.321

bağımsız bilim üretimi ve bilimin toplumsallşaması için gereksinim duyulur. Kamu kurumu olan üniversitelerin finas kaynağının büyük çoğunluğunun devlet tarafından karşılanması nedeniyle tamemen özerk bir üniversiteden bahsetmek mümkün değildir.

1.5.3. Akademik Özgürlüğün Tarihsel Temellerinden Küresel Standartlara

Üniversitelerin tarihsel evrim sürecinde iktidar kesimleri ile ilişkileri değişkenlik göstermektedir. Üniversiteler, Orta Çağ'da kilise otoritesine bağlı laik yönetimlere karşı bağımsızlık mücadelesi verirken; modern ulus devlet çağında ise kiliseden bağımsız, ulus devletlere bağlılığa geçiş yapılmıştır. Avrupa'da ulus devletler mutlak otoriteyi ele geçirince üniversiteler de eski imtiyazlarını kaybetmişlerdir. Bu tarihsel süreçte kurumsal özerkliğin yapısal işleyişi yerini akademik özgürlük ilkesine bırakmıştır. 19. yüzyılın liberalizmine Aydınlanma dönemden miras olarak aktarılan akademik özgürlüğün liberal teori içinde şekillenmesi ifade hürriyetini bireyin hakkı olarak tanımıştır. Liberal paradigmaya göre; bilim insanlarının düşünce üretme ve beyan etme hakkı her türlü otoriteden bağımsız bu anlayış içerisinde kurumsallaşmıştır.[281] 19. yüzyılda üniversitelerde araştırmanın öneminin ön plana çıkması nedeniyle akademik özgürlüğün belirlenmesi üniversitenin Orta Çağ'daki korporatif formuna referans verilmiştir. Üniveriste özerkliği; araştırma, öğretim, idari ve mali boyutlarda üniversitenin kurumsal öz yönetimini tanımlayıp akademik özgürlüğün güvencesini oluşturmaktadır.[282] Akademik özgürlük tartışmaları; modern üniversite olgusunun akademik özgürlük temelinde hem devlet hem de kilise otoritesinden korunma mücadelesi ile ortaya çıkmıştır. İlgili bölümde de açıklandiği gibi Wilhelm von Humboldt'un girişimleri ile üniversitelerin akademik özgürlük felsefesi resmileşmiştir.[283] 2. Kuşak Üniversite modeli olarak kabul edilen Humboldt Üniversitenin felsefesini Humbold, üniversitenin bilim üretimi özelinde mesleki ve

[281] Hirsch, Cilt: 1, ss.179-180.
[282] Albornoz, s.206.
[283] Zafer Çelik ve Bekir S. Gür, "Akademik Özgürlüğe Kör Bir Üniversite Özerkliği", **Eğitime Bakış, Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi,** Cilt: 8,Sayı:23, 2012, (Akademik Özgürlüğe Kör Bir Üniversite Özerkliği), s. 28.

teknik yüksekokullardan farklı olduğunu belirterek öğretim üyelerinin bilgi aktarım/öğretme özgürlüğü ve öğrencilerin de bilgi edinme/öğrenme özgürlüğü ilkeleri üzerine temellendirimiştir. [284]

Humboldt'un üniversite ilkelerinden olan araştırma ve öğretim birliği ilkesi günümüzde de üniversitelerin temel fonksiyonunu oluşturmaktadır.[285] Tarihsel olarak akademik özgürlük kavramının anlamı çok eskilere götürülebilse de hukuki kavram anlamında ilk olarak 1850 tarihinde Almanya'da geçtiği bilinmektedir. 1850 tarihli Prusya Anayasasında "bilim ve bilim öğretimi serbest olacaktır" ifadesi yer almıştır. Bu anlayış doğrultusunda Almancada "Lehrfreibeit" akademik özgürlük; "Freihbeit der Wissenschaft" ise bilimsel araştırmada özgür olmayı ifade etmektedir. Akademik özgürlüğün ifadesi ise Almancada ders vermede öğretim üyelerinin özgürlüğü ve öğrencilere yoklama dışı herhangi bir dersi izleyebilme hakkını kapsamaktadır. Öğretim üyelerinin akademik özgürlüklerini güvenceye alarak bilimsel faaliyetleri nedeniyle görevden alınamayacaklarına yönelik hukuki çerçeve bu Anayasada belirtilmiştir. Alman Anayasasının 7. maddesi ile eğitim sisteminde federal Eğitim Bakanlık denetimini öngörürken madde5/3'te ise "bilim, sanat, araştırma ve öğretim serbesttir" şeklinde belirterek merkezi yönetim ile akademik özerklik arasında uzlaşı sağlamıştır.[286] Bu üniversite modeli ile birlikte üniversite özerkliği ve akademik özgürlük kavramları yeni bir içerik kazanmaya başlamış ve üniversiteler için bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Üniversite özerkliği; siyasal, iktisadi ve dini otoritelere, sivil toplum kuruluşlarına karşı korunmayı gerektirmekle[287]birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi üniversite özerkliğinin sınırları her ülkenin tarihsel, siyasal kültür ve gelenek gibi toplumsal formasyon dinamikleri tarafından belirlenmektedir. Üniversite özerkliğinin devlet tarafından denetlenmesi ile akademik özgürlük arasındaki dengenin siyasi otorite tarafından aşılması [288] durumu akademik özgürlüğün ihlal edilmesiyle sonuçlanacaktır. Ülkelerin kendilerine özgü siyasi kültürel formasyonu üniversite özerkliğinin kapsamı ve sınırlarını belirlemektedir.

---

[284] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.79.
[285] Gürüz ve diğerleri, Bilim ve Teknoloji, s.62.
[286] Marangoz, ss.255-256; Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.80.
[287] Nüket Örnek Büken, "Türkiye Örneğinde Akademik Dünya ve Akademik Etik", **Hacettepe Tıp Dergisi,** Cilt: 34,Sayı:3, 2006, ss.165-166.
[288] Hirsch, Cilt: 1, s.188.

Amerikan Üniversite Profesörleri Birliği (AAUP) Amerika'da akademik özgürlük konusunda önemli çalışmalar yapmış olup "Akademik Özgürlük İlkeleri ve Daimi Kadro Bildirgesi" isimli çalışmayı hazırlayarak 1915 tarihinde ilan etmişlerdir. [289] Sonrasında bu bildirge, 1940 beyannamesi ile genişletilmiştir. Araştırma ve öğretim özgürlüğünün yanında öğrenme özgürlüğüne de vurgu yapılan bu beyannamede kadro güvencesi (tenure) sistemi uygulanmasının gerektiği de belirtilmiştir. Beyannamede ayrıca dersin kapsamı dışındaki tartışmalı konulara sınıf içinde girilmemesi gerektiğinin belirtilmesi akademik özgürlüğün mutlak olmayıp belirli çerçevelerle sınırlandırılabildiğini göstermektedir. [290] Öğrenim özgürlüğü, akademik özgürlüğün bileşenlerinden biri olarak öğrencinin araştırma ve sınıf içinde konuşma özgürlüğünün üniversite idaresinden ve siyasi iktidardan gelebilecek tahakkümlerden korunması anlamına gelip 1967 tarihinde AAUP tarafından yayınlanan "Öğrencilerin Hakları ve Özgürlükleri Üzerine Ortak Beyanı"nda ifade edilmiştir. [291] 20. yüzyılın başlarında, Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği (AAUP) akademik özgürlüğü; yalnız akademik uzmanlık alanı ile ilgili değil tüm konuları kapsayan bir değer olarak tanımlamakla birlikte AAUP bu kavramı ayrıca üniversite dışındaki ifade özgürlüğünün özel olarak korunması ile ilişkilendirmiştir; bu bağlamda profesörler değerli sosyal eleştirmenler olarak kabul edilip profesörlerin tüm konularla ilgili konuşma ve yazma özgürlüğüne özel korumalar tanınmıştır.[292]

Akademik özgürlüğe yönelik uluslararası birçok kurum tarafından doğrudan ve dolaylı olarak vurgu yapılmakla birlikte bu hususta değişik bildirge ve tavsiyeler yayımlanmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler tarafından 1966 tarihinde kabul edilip 1976'da yürürlüğe girmiş olan "Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi"; bireylerin yaşam hakkı, din özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, toplantı özgürlüğünü, seçme ve seçilme hakkı gibi temel siyasal ve sivil haklarını güvence altına alması ile "dolaylı olarak akademik özgürlüğe vurgu yapıldığını

[289] AAUP. "1915 Deklaration of Principles On Academic Freedom And AcademicTenure". https://www.aaup.org/NR/rdonlyres/A6520A9D-0A9A-47B3-B550-C006B5B224E7/0/1915Declaration.pdf, (01.10.2022).
[290] AAUP. "1940 Statement of principles on academic freedom and tenure". https://www.aaup.org/report/1940-statement-principles-academic- freedom-and-tenure, (01.10.2022).
[291] Çelik ve Gür, Akademik Özgürlüğe Kör Bir Üniversite Özerkliği, s.29.
[292] Altbach, Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges, s.207.

göstermektedir".[293] 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 15. maddesi de akademik özgürlüğün kapsamı ile uyumludur. Bu sözleşme ile eser sahiplerinin hakları kültürel yaşama katılma hakkı ile birlikte ele alınıp bilimsel gelişmeye katılma hakkına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda devletlerin bu haklar karşısındaki yükümlülükleri de belirtilmiştir. [294]

Akademik özgürlük konusunda tavsiye niteliğinde önemli rapor olan bildirge 1988 tarihinde World University Servisinin 68. Genel Kurulu'nda kabül edilen yükseköğretim kurumlarının özerkliği ve akademik özgürlük üzerine Lima Bildirgesidir. Söz konusu bildirge İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 40. yıl dönümünde 6-10 Eylül 1988 tarihleri arasında Lima'da toplanan Dünya Üniversiteler Servisi (WUS) 68. Genel Kurulunda "Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve Kurumsal Özerklik" belgesinin kabul edilmesiyle bu iki kavram arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir.[295] WUS, Akademik özgürlüğü şu şekilde belirtmiştir:

> *Akademik bir çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma veya yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerindeki özgürlükleri anlamına gelir; c] "Özerklik", yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir.*[296]

Akademik özgürlük UNESCO'ya göre ise akademi mensuplarının bilimsel faaliyetlerini belirlenen etik kurallar ve uluslarası ölçütler çerçevesinde dış müdahaleye ve baskıya maruz kalmaksızın sürdürebilme özgürlüğüdür.[297]

İtalya'da Bologna (Bolonya) Üniversitesinin 900. kuruluş yıl dönümü anma etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen buluşmada Avrupa Üniversiteler Birliği'ne üye rektörler (430 rektör) eğitim-öğretim sistemlerinin çağdaşlaşmasını hedefleyen "Magna Carta Universitatum" (Büyük Üniversiteler Sözleşmesi) başlıklı bildiriyi

---

[293] Fatma Nevra Seggıe ve Veysel Gökbel, "Geçmişten Günümüze, Türkiye'de Akademik Özgürlük", **SETA,** Analiz, 2014, Sayı: 98, s.17.

[294] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), A/RES/2200(XXI) A, 16.12.1966, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/internationalcovenant-economic-social-and-cultural-rights, (15.10.2022).

[295] World University Service, (1988). The Lima declaration on academic freedom and autonomy of institutions of higher education. https://www.wusgermany.de/sites/wusgermany.de/files/userfiles/WUS-Internationales/wus-lima-englisch.pdf. (01.10.2022).

[296] World University Service, (1988). The Lima declaration on academic freedom and autonomy of institutions of higher education. https://www.wusgermany.de/sites/wusgermany.de/files/-userfiles/WUS-Internationales/wus-limaenglisch.pdf, (01.10.2022).

[297] UNESCO, Statement on academic freedom, universty autonomy and social responsibility, 1998, https://www.iau-net/IMG/pdf/academic_freedom_policy_statement.pdf, (01.05.2023).

1988 tarihinde imzalamışlardır. İmzalanan "Magna Charta Universitatum"da ise üniversitelerin ahlaki ve entelektüel değerleri temel alınarak iktisadi güç ve siyasi otoritelerden özerkliğini koruyabilmesi ile dünya toplumunun gereksinimlerine katkı sunabileceği düşünülmüştür.[298] "Magna Charta Universitatum" sözleşmesinde akademik özgürlüklerin güvenceye alınması sorumluluğu üniversitelere ve devletlere yüklenmiştir. Bu bağlamda: "Üniversite yaşamının temel ilkeleri öğretim, araştırma ve olgunlaştırma öğelerinde özgürlük olduğundan, gerek hükümetlerin gerekse üniversitelerin, her biri kendi sorumluluk alanında olmak üzere, bu ilkeleri korumaları lazımdır"[299] şeklindeki ifadeyle akademik özgürlüğün önemi teyit edilmiştir.

Üniversite özerkliğinin kurumsal derecesi nispi olarak kabul edilebilmekle birlikte üniversitelerde akademik özgürlük bilim üretimi için kesindir.[300] Bolonya Deklarasyonu'nun beşinci toplantısı Londra'da yapılan bakanlar toplantısına 48 ülke katılmıştır. 18 Mayıs 2007 tarihli Londra Bildirisinde gelişen Avrupa yükseköğretim alanının önemli esasları şöyle özetlenebilir: Kurumsal özerklik, akademik özgürlük, akademik hareketliliğin güçlendirilmesi ile birlikte demokratik ilkeler ve fırsat eşitliğinin sağlanması, istihdam olanaklarında iyileştirme, rekabet edebilirliği yüksek çekici bir Avrupa.[301] Küreselleşmenin de etkisi ile bilim üretilen yükseköğretim kurumlarının önemi devletler için gittikçe artmaktadır. Bu bağlamda bu bildirgeler ve metinlerle akademik özgürlüğün üniversiteler için önemi uluslararası alanda korunmaya çalışılmaktadır.

2006 tarihli ve 1762 sayılı Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin "Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliğine İlişkin Tavsiye Kararı"nda şu hususlar ele alınmıştır:

> *" .....*
>
> *4. Magna Charta Universitatum'a uygun olarak Kurul akademik özgürlüğe ve üniversite özerkliğine olan hakları yeniden doğrulamaktadır. Akademik özgürlüğü ve üniversite özerkliğinin temel prensipleri şunları kapsamaktadır:*

---

[298] Sijbolt Noorda, "Why We Continue to Discuss University Autonomy And Academic Freedom", **EUA,** Ekim 2019. https://www.eua.eu/resources/expert-voices/130:why-we-continue-to-discuss-university-autonomy-and-academic-freedom.html, (01.11. 2022).

[299] Magna Charta Universitatum (1988), https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988, (15.05.2023). Magna Charta Universitatum, Avrupa Üniversiteleri'nin rektörlerinin katlımı ile İtalya'nın Bolonya kentinde imzalanmış bir bildiridir

[300] Albornoz, s. 207.

[301] Marangoz, s.107.

4.1. Araştırma ve eğitimdeki akademik özgürlük doğrunun ve bilginin elde edilmesinde ve dağıtımında sınırsız sorgulamayı garanti etmesinin yanında, açıklama ve eylemde özgürlüğü ve bilginin yayılması için özgürlüğü garanti etmelidir.

4.2. Akılcı yarar politikasına, iyi idarelerine, yeterli yönetimlerine dayanılarak, üniversitelerin kurumsal özerkliği geleneksel ve hala gerekli kültürel ve sosyal görevlerinde bağımsız bir görüntüye sahip olabilmelerini gerektirmektedir.

4.3. Tarih, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği ihlal edildiğinde entelektüel bir çöküşün ve bunun sonucu olarak da sosyal ve ekonomik bir geri çekilmenin yaşandığını ispatlamıştır.

4.4. Ancak üniversiteler, hizmet vermeleri, eğitmeleri ve geliştirmeleri gereken toplumların değişen ihtiyaçlarına tepki göstermeyip, bir "fildişi kule"nin izolasyonuna doğru ilerlerlerse, yüksek maliyetler ve kayıplar da ortaya çıkabilir; üniversitelerin, temel sorunların çözümüne katkıda bulunabilmek için topluma yeterince yakın, ancak eleştirel bir mesafeyi koruyabilmek ve daha uzun vadeli bir bakış açısına sahip olabilmek için de yeterince kopuk olmaları gerekir."[302]

Avrupa Komisyonunun akademik özerklik konusundaki tutumu diğer uluslararası kuruluşlarla benzerdir. Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesinde 13. maddede sanat ve bilim özgürlüğü: "sanat ve bilimsel araştırma, kısıtlamaya tabi olmamalıdır. Akademik özgürlüğe saygı gösterilmelidir" şeklinde belirtilmiştir. [303] Uluslararası kurum ve kuruluşların akademik özgürlüğe ilişkin değerlendirmeleri, hukuken bağlayıcı olmamakla birlikte bu özgürlüğün korunması ve geliştirilmesi bağlamında kritik bir işlev üstlenmektedir.

Üniversite özerkliğinin önemli gerekçeleri arasında; üniversitelerin değişen koşullara, beklentilere ve rekabete ayak uydurabilmeleri için gerekliği yer almaktadır. Üniversite özerkliğinin evrensel olarak üzerinde uzlaşılan bir tanımının olmayışı ile beraber Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar üniversite özerkliğinin ölçülebileceği endeksler geliştirmişlerdir. OECD üniveriste özerkliği ölçütlerini; "kendi binalarına ve ekipmânlarına sahip olma, kredi kuruluşlarından ödünç kredi alma, bütçesini hedeflerine göre belirleme, akademik yapı ve ders içeriğini oluşturma, personeli istihdam ve işten çıkarma hakkı, personel maaşlarını belirleme, öğrenci kontenjanını ve harç ücretlerini belirleme" şeklinde sekiz kısımda

[302]The Parliamentary Assembly of Eurpean Council, "Academic Freedom and University Autonomy", Recommendation 1762, 2006, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=17469&lang=en, (01.08 2022).

[303] Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Komisyon Bildirimi, 2024,s. 67. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf. 01.12.2024.

belirlemiştir.[304] Söz konusu belirlenmiş olan üniversite özerkliği indeksi geniş ölçüde kabul görmektedir. Avrupa Üniversiteler Birliği ise üniversite özerklik ölçütünü; akademik, finansal, örgütsel ve istihdam özerkliği olarak belirlemiştir.[305] Evrupa Üniversiteler Birliği (EUA); 2009 ve 2011 yıllarında yaptığı çalışmada Avrupa'da farklı ülkelerdeki özerklik derecesini hesaplamaya yönelik ölçütler geliştirmişlerdir. Bu bağlamda özerklik; yönetimde özerklik, mali açıdan özerklik, insan kaynaklarının özerkliği ve akademik özerklik şeklinde tanımlanmıştır. Üniversite özerkliğinin önemi her alanda ve üniversitelerin kendileri için uygun misyonu belirleyebilmeleri ve uygulayabilmeleri için vurgulanmaktadır.[306] Oluşturulan üniversite özerklik ölçütleri ile bir standart oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin bu standartların ne kadar yakınında ya da uzağında olduğunun analizi ülkelerin karşılaştırmalı olarak özerklik tablosu ile incelenebilmektedir.[307]

Akademik özgürlüğü yüksek olan ülkelerde otokratikleşmenin yöneticiler için çekici olmaması akademik özgürlük ile demokrasinin doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Akademik özgürlüğün artması demokrasiye desteği teşvik etmektedir. Diğer yandan akademik özgürlüğün düşük olduğu toplumlarda yöneticilerin muhalefet partilerini yasaklama ya da hesap verebilirliği kısıtlama yönünde teşviki olmamakla birlikte böyle ülkelerde demokratik desteğin asgari düzeyde olması devletleri otokratikleşmeye teşvik edebilmektedir. Bu bağlamda akademik özgürlüğün düşüklüğü demokrasinin düşüklüğü ile bağlantılıdır.[308]Akıl ve bilim; insanın kendisini ve çevresini anlamasının ve daha iyiyi aramasının bir aracı olabileceği gibi diktatörün çıkarcılığın, köleleştirmenin, yıkıcılığın ve ölümcüllüğün, bir aracı da olabilir. Bunu engelleyebilmenin yolları bilim ve araştırma etiği, denetim

[304] OECD, **Educcation Policy Analysis,** OECD Publishing, Paris, 2003.

[305] Thomas Esterman, Terhi Nokkala, "Universıty Autonomy In Europe I", European Univresity Association, 2009, https://www.eua.eu/downloads/publications/university%20autonomy%20in%20europe%201%20-%20exploratory%20study%20.pdf, (20.05.2023).

[306] Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, **Araştırma Üniversiteleri Ve Yükseköğretim, Araştırma Ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet,** 2016, https://pdo.metu.edu.tr/system/files/duyuru/TAUG_Arastirma_Universiteleri_ve_Yuksekogretim_Arastirma_ve_Inovasyonda_Uluslararasi_Rekabet_Raporu_2016.pdf, (01.05.2024), s.9.

[307] Fatma Buğday, "Üniversite Özerkliği Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,** Cilt:6, Sayı:4, s.1323.

[308] Lars Pelke, "Academic Freedom and the Onset of Autocratization", **Democratization,** Cilt: 30, Sayı:6, 2023, ss.1021-1022, https://doi.org/10.1080/13510347.2023.2207213

ve akademik özgürlüktür.[309] Tarih göstermektedir ki akademik özgürlük hem etkili bir üniversite için ön koşul hem de akademi için temel bir değerdir. İnsan haklarının uluslararası bir öncelik olması gibi, akademik özgürlüğün de bilim insanlarının temel kaygıları arasında yer alması beklenmektedir. Kapsam olarak yükseköğretim uluslararasıdır ve bir ülkeyi etkileyen sorunların ülkeler arasında etkileri olabilmektedir. [310] Üniversitelerde Akademik özerklik meselesinin uluslararası tavsiye ve bildirgelerle vurgulanmasının temelinde, bilim kurumlarının sahip olması gereken ayırt edici niteliği yer almaktadır. Bu özerklik, üniversitelerin özgürce bilim üretebilmesi ve bu bilginin toplumsallaşabilmesi için ön koşuludur. Aynı zamanda akademik özerklik, üniversitelerin salt kamu sorumluluğunun ötesine geçerek evrensel bir misyon üstlenmesine ve bilimsel faaliyetlerini küresel ölçekte konumlandırmasına olanak tanımaktadır. Aşağıdaki başlıkta öncelikle Osmanlı Devleti'nde yükseköğretim kurumları, Darülfünun girişimleri ve Darülfünun'un yapısal özellikleri incelenecek; ardından Cumhuriyet döneminde üniversite özerkliği meselesi analiz edilecektir.

[309] Arap ve Erat, (Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi), ss.10-11.
[310] Altbach, (Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges), s.217.

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNDE ÜNİVERSİTE GİRİŞİMLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİNDE YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

Yükseköğretimin tarihi konusunda Türkiye'de zaman açısından ve yer konusunda bir başlangıç belirleme noktasında uzlaşı olmamakla beraber geçmişteki yükseköğretim sayılabilecek kurumlar beş gruba ayrılabilir. Söz konusu kurumlar; Selçuklu Medreseleri, Osmanlı dönemi Medreseleri, Enderun Okulu, Yüksekokullar ve Darülfünun'dur. Medrese ders okutulan yer anlamına gelmektedir. Türklerde Yükseköğretimin gelişiminde 10. yüzyıl Karahanlılar dönemine bakılınca Balasagun, Buhara, Taşkent, Semerkant, Balasagun, Kaşgar, Kaşgar, Yarkent gibi kentlerde birçok medrese kurulduğu görülmektedir.[311] İlk Selçuklu medreselerini ise Tuğrul Bey Nişapur'da kurmuştur. Alpaslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapan Nizamülmülk tarafından Nizamiye medreseleri adıyla 1067 yılında Bağdat'ta önemli medreseler açılmıştır. Bugünkü sınırlar içerisinde Selçuklular tarafından ilk medreselerin 1204 yılında Konya'da ve 1206 yılında Kayseri'de kurulmaya başladığı görülmektedir. Dini bilgilerle birlikte dilbilgisi, mantık, geometri, aritmetik, geometri, astronomi, metafizik ve tıp ile ilgili dersler de bu kurumlarda öğretilmiştir. Osmanlı medreselerinin en gelişmiş örnekleri Anadoluda bulunmaktadır. Konya, Kayseri ve Sivas önde gelen medrese şehirleri olup Anadolu medreseleri birer vakıf kurumları olarak çoğunlukla devletin ileri gelenleri veya zenginlerinin kurduğu kurumlardır. Bu kurumların öğrenim süreleri kesin olarak bilinmemekle birlikte vakıf olmaları nedeniyle burada parasız öğretim yapılıp öğrencilerin beslenme ve barınma giderleri bu kurumlar tarafından karşılanmaktaydı. Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde Orhan Gazi tarafından inşa edilen ilk Osmanlı medresesi İznik Orhaniyesi isimli medresedir. İznik'ten sonra devlet merkezi olan Bursa'da ve Edirne'de de yeni medreseler kurulmuştur. İstanbul'da Fatih'ten sonra, Beyazıt ve Yavuz'un kurduğu medreseler ile Kanunî zamanında da medreselerin kurulduğu görülmektedir.

[311] Aydoğan Ataünal, **Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998),** T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s.3.

Dönemin en yüksek hukuk, edebiyat, ilâhiyat ve matematik bilgileri Kanuni medreselerinde öğretilmekteydi.[312]

Medreseler Selçukluların idaresi altında 13. ve 14. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. İstanbul'un 1453 yılında feth edilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Bazı Sultanlar tarafından teşvik edilerek İslam biliminin önemli merkezleri olmuşlardır. Din bilimin dışında çözülmesi gereken pratik problemlere yönelik bilimler de gelişmiştir. (İdari bilimler, coğrafya, tabii bilimler, matematik tıp vs.) Sultan Süleyman reformlarından sonra medreselerin en parlak devri kapanıp bu tarihten sonra çöküş dönemi başlamıştır. Geleneksel değerlere bağlılık, dar görüşlülük Avrupa ile sınırlı ilişkiler, skolastik ilmine olan bağlılık ve yeniçerilerle yaşanan politik bağımlılık ilişkisi gelişmeyi engelleyen gerekçelerdir. Bütün bu verilere rağmen Osmanlı Devletinde medreseler 18. yüzyılın sonlarına kadar İmparatorluğunun tek yüksekokul şekli olarak varlık göstermiştir. [313] Türk bilim insanı Hikmet Birand Medreseyi şöyle tanımlamaktadır:

> *Medrese bir çeşit ortaçağ üniversitesi idi. Öğrencilerin yanı sıra hocaların da içinde yaşadıkları bir yatılı okuldur. Medreseler sadece bir öğrenci yurdu değildir, içlerinde ayrıca bir rasathane, bir cami ve fakirleri beslemek için bir mutfak da bulunuyordu. Medreselerin çoğunda yolculuk yapmakta olan hoca ve öğrencilerin kalabileceği bir han da mevcuttu. Hastahaneler ise sadece hastaların tedavisi için tıp eğitimi için de kullanılıyorlardı. Cami bir ibadet yeri olmanın yanı sıra, geniş bir kitleye konferans verilebilecek bir salon vazifesini de görmekte idi. Medreselerde eğitim öğretim süresi yıllık 7-8 ay, derslerin ağırlık noktası ise din bilimleri idi. Öğrenciler hem köy gençliğine bir şeyler öğretmek hem de medreselere para yardımı toplamak için tatillerini köylerde geçirirlerdi. Medreselerin gelirleri sadece öğrencilerin tatillerde topladıkları paradan ibaret değildi; kendilerine ait arazileri, binaları, dükkanları ve diğer dini vakıflardan elde ettikleri gelirleri vardı. Bu kurumlar gelirleri ile gayet iyi geçinebiliyorlardı.*[314]

İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet'in kendi adını vererek yaptırdığı Fatih Camii'nin yanına kurşunlu medreseler yaptırması Osmanlı Devletinde ilk üniveriste olarak kabul edilmektedir. [315] Osmanlı Devletinde medrese sisteminin evrimi; 1331'de İznik'te kurulan ve Bursa ve Edirne'de devam eden medreseler,

---

[312] Ataünal, s.4-5; İlhan Tekeli, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin Ve YÖK'ün Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2010, YÖK'ün Tarihi, ss.49-64.

[313] Horst Widmann, **Atatürk Üniversite Reformu,** Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları Özel Seri 3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s.13.

[314] Hikmet Birand, Die Entwicklung des Hachschulwesens in der Turkei und der Deutsche Beitrag, Ankara Üniversitesi Yayınları No:49, Ankara, 1961, s.29'dan aktaran Widmann, s. 19.

[315] Mehmet Ali Ayni, **Daru'l-fünûn Tarihi,** Haz. Metin Hasırcı, 1. Basım, Pınar Yayınları, 1995, s.31.

İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da Fatih Külliyesi ve sonrasında Süleymaniye Külliyesi'nde yayılım gösteren medrese düzeni ve 19. yüzyıl modernleşme projesi ile birlikte Batı tarzı yükseköğretim kurumlarına geçiş yapılmıştır. Osmanlı yönetim idaresi merkeziyetçi ve bürokratik yapı olduğu için Avrupa Orta Çağ formasyonuna özgü olan özerk lonca sistemi ve özerk kent yapılanmaları varlık göstermemiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı'da yükseköğretim faaliyetlerinin yapıldı yer medresedir. Medreseler, devletin denetimive yönetiminde olup finans kaynakları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Medreselerin vakıf senedine oluş ve işleyişi ile ilgili bilgiler yazılırdı. Medrese hocalarının (müderris) atamalarını kazaskerler yapardı. Yönetimi nazır ve merkezin atadığı mütevellilerce yürütülüp denetimi kadılar yapardı. Vakıf vergiden muaf olmakla birlikte vakfın gelirlerine devletçe el konulmazdı. Bu bağlamda medreselerin sınırlı düzeyde idari ve mali özerklik öğeleri içeridiği söylenebilir.[316]

Osmanlı toplumunda ulemanın (bilginlerin) daima saygın bir yeri olmuştur ve medreselerin saygınlık dönemleri devletin parlak dönemleridir. Padişahlar önemli kararlarda medresenin görüşünü ve onayını alma gereği duymuşlardır. Devletin yükselişi evresinde bilim kurumu niteliğinde olan bu kurumlarda yürütülen eğitim öğretim faaliyetleri duraklama ve düşüş dönemlerinde gerilemiştir. Devletin ve Medreselerin çöküşünde; bağnazlık, dar görüşlülük, çıkarcılık, skolastik eğitim, politik güç için yeniçerilerle işbirliği yapma ve Batı'daki düşünce akımlarını takip etmeme gibi temel nedenler belirleyici olmuştur. Medreselerde eğitim-öğretim çoğunlukla bilinenlerin öğretilmesi ve yorumlanmasına yönelik olmuştur. 17. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinin gereksinim duyduğu bürokratlar, teknisyenler ve din adamları medreselerde yetişmekteydi. 17. yüzyılda bu kurumların bozulması ivme kazanmakla birlikte Osmanlı Devletinde yenilik hareketlerine karşı direnç başlamıştır.[317] Medreselerin ıslahı, skolastik zihniyet, Tanzimat'ın gerçek niteliği, bilimde ithalciliğin yapaylığı gibi konuları gündemine alan ve bu konularda bugün de tazeliğini koruyan görüşlerler ileri süren meşrutiyet aydınları bir anlamda gerçek bir kültür devrimi ortamı hazırladılar. Fakat çağın koşulları tüm bu tartışmaların üstünü örtmüştür. Osmanlı Devletinde Laik okullar modernleşme projesi kapsamında 1800'lü yıllarda kurulmuş olup medreseler varlıklarını 1924 yılında kabul edilen

[316] Özer, s.77.
[317] Ataünal, ss.5-6; Widmann, s.20

Tevhidi Tedrisat Kanunu'na kadar sürdürmüşlerdir. [318] Osmanlı Devletinin kültürel dokusu içinde yükseköğretim fonksiyonunu üstlenen medrese geleneği tüm dünyada Orta Çağı kırıp yeni bir çağa geçiş sürecinde kullanılan bilim ve teknolojinin ürettiği yeni paradigmayı takip edememesi ve bu kurumların kendilerini revize ederek yeniden üretememeleri Osmanlı Devletini Batıyı örnek alarak modern okullar kurmasına yol açmıştır.

Enderun okulu; 1455 tarihinde yönetici ve devlete memur yetiştirilmesi maksadıyla farklı bir yapıda Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Enderun Mektebi ileri bir eğitim kurumu olup Saray-ı Hümayun'da Enderun ile dış saraylarda (Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebisarayları) faaliyet sürdüren bu eğitim kurumun öğrencileri devşirme çocuklardı. [319] Bu okulda medresede verilen öğretimden farklı olarak; Türk örf ve adetleri, beden eğitimi, askeri sporlar, nezaket kuralları gibi derslere önem verilmiş ve matematik, resim, müzik ve yabancı dil (Arapça ve Farsça) dersleri öğretilmiştir. Laik bir niteliğe sahip olan Enderun Okulunun temel işlevi; Osmanlı devletinin yönetiminde görev alacak kişileri liyakat, entelektüel birikim ve ahlak ölçütleri ile yetiştirmekti. Enderun okulunda eğitim etnik ve dinsel özellikler dikkate alınmaksızın liyakat temelinde askeri lider ya da üst düzey yönetici görevlerinde bulunmuşlardır. Enderun Okulu, Osmanlı Devletinin gerileme dönemiyle birlikte 18. yüzyıldan itibaren özelliklerini yitirerek 2. Meşrutiyet döneminde kapatılmıştır.[320]

Osmanlı Devletinin gerileyişinin nedenlerinden biri olarak gereksinim duyulan yeniliklerin gerçekleştirilememesinin bilgisizlikten ve eğitimsizlikten kaynaklandığını fark eden devlet yöneticileri Avrupa'daki örneklerine paralel askeri ve sivil nitelikli yükseköğretim kurumlarının açılmasına yönelik çalışmalara başlamışlardır. Mesleki alanda eğitim veren okulların açılmasının nedenlerine baktığımızda; Osmanlı Devletinin 17. yüzyıl sonlarından itibaren sürekli toprak kaybetmesi ve askeri alanda Batı'nın gerisine düşmesidir. 1773 yılında Sultan Mustafa tarafından yayınlanan bir fermanla gemi inşaatı, haritacılık öğretimi yapmak ve donanmanın gereksinim duyduğu teknik elemanların yetiştirilmesi için ilk

[318] Timur, s.364.
[319] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.15
[320] Ataünal, s.6-7; Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.53.

yüksekokul Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn Batı tarzı ile kurulmuştur. Osmanlı yöneticileri, toplumsal gelişmişliğin temel belirleyicilerinden birinin bilimsel ilerlemenin toplum yaşamdaki yansımaları ile bağlantılı olduğununun farkına varmasıyla Batı örneklerine uygun yüksekokullar açmaya başlamışlardır. Bu yüksekokullar eğitim bakımından Batı'ya açılarak ve Batılılaşma çabalarına katkı sunmuşlardır. Cumhuriyetten önce kurulan yüksekokullar askeri ve sivil okullar olarak sınıflandırabilir.[321]

Medreselerin Osmanlı Devletinin Avrupa modeliyle reformları alıntıladığı yeni dönemde kuruluş ve gelişme dönemindeki başarılarını devam ettirememesi nedeniyle yeni sürecin ruhuna uygun görülmeyerek öğretimdeki eski işlevi sonlandırılmıştır. Bu dönemde Osmanlı devleti, kurumlarını kendi medeniyeti kapsamında düzenleyen bir yapıda değil batı örnek alınarak yeni kurumlar oluşturan bir devlet konumuna gelmiştir. Bu dönemde ilk orta ve lise seviyelerinde Avrupa örnek alınarak kurumlar şekillendirilirken üniversite kademesinde de Avrupa model alınarak bu kurumun açılması sağlanmıştır. Bu dönemin yöneticileri tarafından batılı kurumların tercih edilmesi, Avrupa model alınarak yeni açılımların yapılmasında medreselerin alternatif üretememesi ve yetersizlikleri etkili olmuştur.[322] Ortaçağ Avrupası'nda üniversiteler, uzun süreç içerisinde verilen mücadele ve dışardan kaynaklanan müdahaleler sonucunda köklü bir biçimde evrilerek ve kendisini yenileyerek günümüze taşımışlardır. Osmanlı Devleti'nde medreseler ise aynı zaman

---

[321] Ataünal, ss.7-8; Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.67-71.
Bu yüksek Okullar kuruluş tarihlerine göre şunlardır:
A). Askeri Okullar
1773'te Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn (İlk askeri deniz okulu)
1793'te Mühendishane-i Berri-i Hümayün (topçu, istihkâm ve haritacılık konularında askerî kara okulu)
1826'da Tophane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (tabip ve cerrah yetiştirme amacıyla kurulan ilk top okulu)
1834'te Mekteb-i Fünun-u Harbiye (ilk harp okulu)
1834'te Mızıka-i Hümayûn Mektebi (ilk askeri mızıka okulu)
B). Sivil Okullar
1859'da Mekteb-i Mülkiye (ilk siyasal bilgiler okulu –ilk sivil yükseköğretim kurumu)
1867'de Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye (Askerî Tıbbiye için kurulmuş ilk sivil tıp okulu)
1880'de Mekteb-i Hukuk-i Şahane (ilk hukuk okulu)
1889'da Mülkiye Baytar Mektebi (ilk sivil veteriner okulu)
1909'da Orman Mekteb-i Âlisi (ilk orman yüksekokulu)
1909'da Dişçi Mektebi (ilk diş hekimliği okulu)
1911'dde Kadastro Mekteb-i Âlisi (ilk kadastro yüksekokulu)
1912'de Robert Koleji.

[322] Arslan, s.31

diliminde bu gelişmeyi sağlayamayarak kurumsal varlıkları son bulmuştur.[323] Bu bağlamda Osmanlı devletinde çağa ayak uyduramayarak geride kalan eğitim kurumlarının yeni dönemin gereksinimlerine cevap veremeyişi Osmanlı yöneticilerini Batı bilimi ile şekillenmiş okulları inşa etmeye yöneltmiştir.

2.2. 19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME/BATILILAŞMA EKSENİNDE BATILI LAİK OKULLAR

Osmanlı Devletinin modernleşme/çağdaşlaşma çabaları öncelikle askeri alandaki yenilgiye karşı ordunun yenileşmesi düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda bilim ve teknikle donatılmış yeniden yapılanmış bir ordunun gereksinimlerini karşılamak için öncelikle askeri alanda yeni bir eğitim sistemine yönelinmiştir.[324] Batılılaşma süreci değişik amaçlarla çeşitli aşamalardan geçerek devam etmiştir. 15.-18. yüzyılları arasında bürokratlar, Avrupa'nın askeri teknolojisini ve araç gereçlerini adapte etmeye başlamışlardır. Bu alıntılarla Osmanlı Devletinin askeri gücü bir bakıma Batılılarla aynı düzeye gelmekte ve Doğulu rakiplerine karşı onları üstün kılmasını sağlamaktaydı. Bu bağlamda gemi mühendisliği ve gemicilik yeni istihkâm yöntemleri, denizcilik ve topçuluk ve askeri tektiklerden yararlanılmıştır. Bu aşamada henüz Osmanlı Batılılaşması kültürel unsurların transferi ile sınırlıydı. 2. aşamayı oluşturan 18. yüzyılda ise askerlik ile ilgili alanlarda Batılı ilimleri okutmak için Avrupa'lı uzmanların çağrılarak mühendishaneler ve matbaanın getirildiği dönemdir. Bu dönemde yaşanan gelişmelerle Osmanlı devleti ilk defa Batı ilmi ile sistemli şekilde temasa geçmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı öğrencisine mühendishane kütüphanesinde Fransız Aydınlanma Çağı'nı hazırlayan Encyclopadiae'yi bulmasını sağlamıştır. Devam eden bu gelişmeler doğrultusunda bu dönemde, Osmanlı aydın ve bürokratları 18. yüzyılda İtalya'da eğitim görmüş Rumlarla yalı ve konaklarda özgürce tarih, felsefe, siyaset ve ahlak konularını tartıştıkları bir çeşit külüpler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler Osmanlı aydınları arasında Osmanlı-Türk düşünce pratiğinde laiklik akımının başangıcı sayılabilecek bir dünya görüşünün oluşumuna yol açmıştır.

[323] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.290.
[324] Ali Yıldırım, **Türk Üniversite Tarihi,** 1. Basım, Öteki Yayınevi, 1998, ss.7-8

Değişimin en önemlisi, bazı bürokratların Batı medeniyetine karşı anlayışla bakmaya başlamaları olmuştur. Bu bakış açısı hayranlık ve anlama arzusunun yol açtığı kültürlenmeydi. İlk Osmanlı Aydınlanma Çağı, İmparatorluğun siyasi ve ekonomik açıdan Batı'ya giderek artan bağımlılık ilişkisi ile gelişmekle birlikte bu kişiler reformcu bürokratlar arasından çıkmıştır. Osmanlı Batılılaşma sürecinin üçüncü evresi Tanziman Döneminde (1839-1877) Batı'dan aktarılan idari ve siyasi kurumların adapte edilmeye çalışıldığı ve Osmanlı Devletinin bu zemin üzerinden yeniden idari yapılandırılmasının başladığı dönemdir. Bu gelişmleri Osamanlı liberal eğilimli reformcu bürokrat kesim, bu reformları islam toplumunun çıkarları bağlamında alınan teknik araçlar olarak değerlendirmekteydiler. Bu evrimsel yaklaşmın açıklaması ve gerekçesini imparatorluğu 1839 yılındaki bunalımdan (1832-1839 Mehmet Ali Olayı) kurtarma çaresi oluşturmaktaydı. Tanzimat döneminde devletin Batılı nizamlar aracılığı ile yeniden düzenlenmesi Fransızca'dan çevrilen liberal reform niteliğindeki pekçok idari kanunun uygulanması şeklinde belirmiştir.[325]

Osmanlı ordusunun 17.yüzyıldan itibaren cephelerde yenilgiye uğraması, artık eski silah, teşkilat ve eğitim üstünlüğünün kalmaması, 1699 Karlofça antlaşmasından sonra Batı'nın üstünlüğü fikrinin yerleşmeye başlamasına yol açmıştır. Bu bağlam içerisinde askeri yenilik ihtiyacı ile birlikte geleneksel medrese eğitimindeki paradigmanın ilk kırılması Osmanlı donanmasının Çeşme'de Rus donanması karşısında mağlubiyeti sonrasında Sultan 3. Mustafa döneminde 1773 tarihinde İstanbul'da Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'u kuruluşu ile başlamıştır. Osmanlı modernleşme sürecinde; hem ordunun subay ihtiyacının karşılanması için kurulan yüksek askeri okulların öğrenci gereksinimini hem de modern devletin gerektirdiği memur gereksinimini temin etmek için Mekteb-i Maarif-i Adliye'den (1839) başlayarak modernleşme projesi kapsamında genel eğitim kurumları yaygınlaştırılmaya başlamıştır.[326] Teknolojik gelişmelerin de etkisi ile Batı orduları eğitimkalitesi ve teknik kapasite bakımından gelişmiş bir düzeye sahipti. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin idarecilerine göre devletin bekası için eski bürokratik kadroların Batılı eğitim modelleriyle yeniden dönüştürülmesi gerekmekteydi. Bu bağlamda subay sınıflarında fen bilimleri eğitimi düzenli ve modern bir ordunun temelini

[325] İnalcık, ss.318, 319,320.
[326] Koçer, s.6; Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.295; İlhan Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.68

oluşturabilirdi. Bu hedef kapsamında izlenen yöntemler; Batı tarzı askeri okulların açılması, Avrupaya askeri öğrenci gönderilmesi (ikinci Mahmut döneminde 1830'da Fransa'ya askeri öğrenci gönderimi başlamıştır) ve Avrupa'dan uzmanların getirilmesi şeklinde belirmiştir. [327] Batı'nın uygarlıktaki yeni aşamaları gerçekleştirebilmesinin nedenleri çeşitli olmakla birlikte Batı'nın asıl başarı sırrını bilim ve bilimin dinamik gücü ve gelişme yeteneği oluşturmaktaydı. Bu bağlamda yeni bilginin teknik ve araç yapımında kullanılması insanın tarih yapma çabasını belirginleştiren faaliyet örnekleridir.[328]

Avrupalı devletler karşısında Osmanlı devletinin yaşadığı askeri yenilgiler sonucunda Avrupa modellerine uygun şekilde deniz subayı yetiştirmek için yukarıda da ifade edildiği gibi 1773'de açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûnla başlayan bu süreç Tanzimat döneminde Avrupa modeline uygun üniversitenin açılmasının gündeme gelmesiyle yeni bir aşamaya girilmiştir.[329] Osmanlı Devletinde eğitimde modernleşme ve okullaşma girişimleri 18. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelmiş ve bunun sonucunda orduya "mütefennin zabit" (teknik bilgi sahibi subay) yetiştirmek üzere 1776 tarihli Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyûn (İmparatorluk Deniz Mühendishâanesi) ile 1795 tarihli Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (İmparatorluk Kara Mühendishânesi) kurulmuştur. Bu eğitim hareketleri 2. Mahmut döneminde hızlanarak sürmüş 1827 tarihine ordunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere Tıphâne-i Âmire ve 1834 tarihinde muharip subay ve kurmay subay yetiştirmek için Mekteb-i Fünûn –ı Harbiye açılmıştır. Bu dönemde sıbyan mektepleri ile medreseler çoğunlukla vakıflara bağlı olup Şeyhülislâm tarafından denetlenmekteydi. [330]

Modernleşme projeleri öncelikle kalkınma ve siyaset odaklı girişimlerdir. [331] Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme hareketleri 19. yüzyılda Abdülmecid'in Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanına, 2. Mahmud'un yeniçeriliği kaldırmasına kadar geriye gitmektedir. Osmanlı Devletinin karşılaştığı tehditlerle başa çıkmakta zorluk yaşamaya başlaması, Tanzimat Fermanı'nın ilanından çok önceye kadar uzanmaktadır. Mali yapının bozulması ve askeri yenilgiler ve büyük toprak kayıpları

[327] Marangoz, s. 34.
[328] Aydın Sayılı, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem**, Cilt:1,Sayı:1, 1985, s.16.
[329] Arslan, ss.31-32.
[330] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.43; Tekeli, s.71.
[331] Dellaloğlu, s. 29.

ile birlikte bu sarsılmaya yönelik 18. yüzyıl boyunca özellikle Batı Avrupa'nın askeri örgütlenmesini ve eğitim müfredatını Osmanlı ordusuna adaptasyon çabaları belirtildiği gibi Tanzimat Fermanı'ndan önce ortaya çıkmıştır. Batı düşünce ve teknik gelişmelerde Fransa ve Avusturya'nın özellikle örnek alınması ve Osmanlı toplumuna uyarlanması fikrinin izleri 18. yüzyılda görülmüştür. Bu kapsamda Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat dönemi, reformların düşünülmeye başladığı ve uygulamaya konulduğu ilk dönem değildir. Batıcılık, Tanzimat'tan önce de var olan askeri alanda yenilik, yönetimde yenilik ve mali problemleri çözme gibi düşüncelerin bir evresi olarak politik uygulamaların ve gelişmelerin hayata geçirilmesinin başlangıcıdır.[332] Modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupa'da gözlendiği gibi endüstri devrimine koşut bir süreç olarak ortaya çıkmamıştır. Askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve mali dengenin bozulması sonucu oluşan tehdidi bertaraf etme doğrultusunda siyasi otoritelerin başlattıkları yenilik çabalarıdır. Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme olgusunun başlaması, Batı Avrupa kaynaklı fikirlerin Osmanlı Devletinin toplumsal dokusuna kademeli olarak nüfuz etmesi ve merkezi bürokrasinin önemli bir kesimi tarafından kabul görmesiyle ortaya çıkmıştır. [333] Modernleşme hareketleri ile birlikte eğitim kurumlarının geliştirilmesi Tanzimat döneminde yaygınlaşmıştır. Bu konu ile ilgili Şerif Mardin şu değerlendirmeleri yapmıştır:

> *Eğitim kurumlarının tekelini ellerinde tutan Ulema'yı bir yana iterek, sivil bir eğitim sistemi geliştirmek, sivil öğretmen okulları açmak, bugünkü orta ve liselerin karması olan rüştiye'leri ülke yüzeyine yaymak sonraları (yine Abdülhamid'in söz edilmeyen başarısı) askerî okul sistemini yeniden kurarak yetişen 'mektepli' subayların sayısında önemli bir artış sağlamak, vilayet merkezlerinde askerî ve sivil liseler açmak da Tanzimat ve sonrasında eğitim düzeyinde gösterilen ilerlemelerdir."*[334]

Modernleşme projesi ile dönüşen devlet yapısı gereksinim duyduğu nitelikli memur yetiştirmeyi hedeflenmiştir. [335] Bu gelişmelerle, Osmanlı Devletinde eğitim kurumlarının düzenlenmesi ve yaygınlaşması modernleşme projesinin kültürel,

---

[332] Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** (Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay) Alfa Yayınları, 2000, ss.5-6.

[333]Kalaycıoğlu ve Sarıbay, s. 6.

[334] Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi, Makaleler 1,** (Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, (Türk Modernleşmesi), ss.111-112.

[335] Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı,** 2. Cilt, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010, (2. Cilt), ss.85-86.

siyasal ve toplumsal zeminini oluşturmaktaydı. Modernleşme projesinin taşıyıcıları olan bu kurumlarda memur ve meslek sınıfları yetiştirilecekti.

Avrupalılar karşısındaki Osmanlı Devletinin iki yüzyıl boyunca gerileyişi sonucu askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları, "savunmacı modernleşme" olarak adlandırılan bir süreç ile birlikte reformlar dönemini başlatmıştır. Modernleşme kavramı ise batılılaşma anlamını taşımaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi 1718-1839 yıllarını kapsayan ilk modernleşme girişimleri Batı'nın askeri üstünlük unsurlarını ve örgütsel yapılarını adapte etmeye yönelikti. Diğer aşama 1839-1876 yıllarını kapsayıp Batı modelleri doğrultusunda kapsamlı reformlar yapılmıştı. Parlamentarizm (1876-1878) denemesinden sonra modernleşme çabaları 2. Abdülhamid'in despotizmi (1878-1908) altında ve 2. Meşrutiyet (1908-1918) boyunca da sürdürülmüştür. 18. yüzyılda modernleşmeye yönelik eğilimlerin kaynağı Fransa, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz etkisi görülmeye başlanmıştır. 1890 yıllarından 1. Dünya savaşı sonuna kadar da Alman etkisi tezahür etmiştir. [336]

Osmanlı Devletinde Modernleşme hareketleri ile birlikte başlangıçta askeri alanda yapılacak düzenlemelerin sorunların çözümünde yeterli olmadığının farkına varılarak toplumsal yaşamın diğer alanları ile ilgili sivil eğitim konuları ile de ilgilenilmiştir Modernleşme sürecinde genel olarak eğitimin öneminin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Batı örnek alınarak 1820 ve 1830'larda yüksek eğitim kurumlarının açılma girişimi ile birlikte 1850'lerde de laik eğitimin geleneksel öğretim sistemiyle uygulanması yeniliklere değişime açık seçkinlerin sayısını arttırmıştır. Bu durum mesleksel açıdan seçkinler arasında farklılaşmalara da yol açmıştır. 1. Tanzimat seçkinleri kurulan Mühendishane, Tıbbiye, Mülkiye gibi yüksekokullarda eğitim gören asker ve sivillerin birçoğu taşradan gelen halk çocuğu diğerleri ise yüksek Osmanlı bürokratlarının çocuklarıydı. Mesleksel açıdan, subay ve memurların yanında avukatlar, hâkimler ve gazetecilerden oluşan bu yeni elit gruplar geleneksel Osmanlı bürokratik aktörleri ile uyumsuzluk içindeydiler. 2. Abdülhamit rejimine (1876-1 908) yönelik tepki bu yeni seçkinler arasından

[336] Taha Parla ve Ziya Gökalp, **Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizim,** (Yay. Haz. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy), 6. baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009, s.23.

gelmiştir.[337] Osmanlı Devletinde modernleşme projesiyle öncelikle askeri alanda yapılan ıslahatların bütün sorunların çözümü olarak görülmekle birlikte bir süre sonra bunun yeterli olmadığı görülmüş ve genel anlamda eğitimin özellikle de sivil okulların önemine geç varılmıştır. Eğitim alanında merkezi idarenin belirleyici bir politika belirlemesiyle kapsamlı düzenlemelere başlanmıştır. Osmanlı Devletinde Tanzimat ile başlayan anlayış değişimini Şerif Mardin: Tanzimat öncesi ıslahatlar askeri gücün yenileştirilmesiyle şekillenirken, askeri reformların yapılmasının Tanzimat dönemi reformları olan idare, hukuk ve iktisat alanlarındaki düzenlemelerle gerçekleşebileceğini belirtmiştir.[338]

Osmanlı Devletinde 18. yüzyıla gelindiğinde yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupa karşısındaki başarısızlıkların boyutu Batı tarzı askeri yenileşme modellerini benimsemeye zorlamış ve teknoloji aktarımı yoluyla sorunun çözülmesine çalışılmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı hizmetine giren bazı Avrupalı subaylar tarafından başlatılan çalışmalar beklenen sonucu vermemiş ve yüzyılın sonunda okullaşma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1776- 1839 yılları arasında açılan okulların tümü askeri okullardır. İlk yenileşme hareketleri zorunlu olarak askeri alanda belirmeye başlamış ve 19. yüzyılın yarısına kadar sadece askeri meslek okulları açılmıştır. Bu tarihten sonra, hukuk, idarecilik, veterinerlik, ziraat, madencilik ve tıp alanlarında sivil meslek okulları kurulmaya başlanmıştır.[339]Batı standartlarında özellikle askeri alanda yükseköğretim kurumlarının kurulmasına yukarıda da ifade edildiği gibi Darülfünun kurulmadan önce gereksinim duyulmuştu. Bu yüksekokullarının çoğunun adı sonradan değiştirilmiştir.[340] Osmanlı Devletinde laik yüksekokullar batı etkisi (öncelikle Fransa, Avusturya) ile Tanzimat (1839 -1861) ve Meşrutiyet (1876-1908) dönemlerinde açılmışlardır. Medrese türünden farklı ve ulemaya bağlı olmayan bir yüksekokul şeklinin gelişebilmesi daha önce reform yanlısı Sultanların (3. Selim 2. Mahmut gibi) gerçekleştirdikleri reformlarla mümkün olmuştur. Bu gelişme öncelikle askeri alanlarda başlamış meslek okulları ve yüksekokul kuruluşları ile devam ederek tıp, madencilik, ziraat ve idari bilimler ile genişlemiştir.

---

[337] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türkiye'de Politik Değişim Ve Modernleşme,** (Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, 2000, ss.146-147.

[338] Mardin, Türk Modernleşmesi, ss.11-112.

[339] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 7-8.

[340] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, ss. 1-2.

Öncelikle askeri gerekçelerle ve Fransız yardımıyla mühendislik, tıp ve harp okullarının kurulmasını 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da diğer yüksekokulların kuruluşu izlemiştir. Memur yetiştiren bir yüksekokul olan mektebi mülkiye bunlardan biridir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa modeline göre bir üniversite (Dar-ül-fünun) kurma denemeleri de bu zamana rastlamaktadır. Birkaç denemeden sonra kökleşmesi 1900 tarihinde Ağustos ayında Dar-ül-fünun-ü Şahanenin (imparatorluk üniversitesi) kurulmasıyla ilk defa mümkün olmuştur. Abdülhamid döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı sürelerle yaşayan sanat okulları da kurulmuştur. Bütün bu gelişmeler çağdaş Türk yüksekokul geleneğinin oluşmasına katkı sunmuştur.[341]

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Batı'daki örneklerine göre bir üniversite kurma gereksinimi ön plana çıkmıştır. Bu gelişme çizgisi yavaş ve kesintiler içinde zaman zaman ortaya çıkan reaksiyonlara rağmen sürekli olmuştur. 1908 yılında ileri atılımlar için imkânlar hazırlansa da Avrupa örneğine göre üniversite hedefi Mustafa Kemal Atatürk döneminde gerçekleşmiştir. Bu yüksekokul reformunu tanımlayan özellikler; ulus inşa sürecine koşut laik bilim anlayışının gelişmesi, deneye dayanan öğretim uygulaması ile gelenek ve dogmatik anlayışlardan kurtulma şeklinde ifade edilebilir. [342] Tanzimatın başarısızlıkla sonuçlanması sonucunda sivil ve askeri bürokratlar bağımsız Türk Ulus ve kültürünün savunucuları olarak ortaya çıkmışlardır. 1880 yılından sonra bir Osmanlı toplumu inşa etmek ideali kapsamında pozitif ililmleri öğreten idadilerin her vilayette açılması aydınlanmış Batı yanlısı bir kuşağın inşa edilmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk kuşağı bu zeminde kurulmuş olan askeri okullarda yetişmiştir. Bu gelişmelerle 1908 Jön Türk Devrimi sonrasında Kurtuluş Savaşı dönemlerinde sivil ve askeri bürokratik seçkinler Batılılaşma idealini benimsemiş ve söz konusu bu ideal kurumsallaşmış bir pratik ve kurtuluş reçetesi haline gelmiştir.[343]

Osmanlı üniversitelerinde modernleşme, siyasal yazında Batılılaşma olarak adlandırılan süreç içinde doğmuştur. Bu değişim sürecini Batı'dan ayıran husus, bağımsız bir şekilde ve ulusal bir burjuvazi öncülüğünde gelişmemiş olmasıdır. Osmanlı medresesi kendisini yenileyemeyerek ve 17. yüzyıldan itibaren eski ruhunu

[341] Widmann, ss.20-21.
[342] Widmann, ss.19-20.
[343] İnalcık, s.318.

da kaybetmiştir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda, Batı'da olduğu gibi, bilimin gelişmesine elverişli bir ortam yaratacak kapitalist üretim güçlerinin ve âlim ve sanatkârlara salonlarını açan burjuvalar, akademileri destekleyen mesenler, fikir kulübü işlevi gören yayınevleri bulunmamaktaydı. Devletin varlığını sürdürebilmesi için bilim ve teknolojiye duyduğu ihtiyaç o koşullarda sadece ithal yoluyla gerçekleşmekteydi. Toplumsal bilimler toplumsal formasyonlara göre değişen "eğilim kanunları"nı araştırır ve yöntem evrensel olsa bile somut araştırmalarda yaratıcılık istemektedir. Osmanlı toplumunda bunun yapılamaması ile birlikte 1845'ten itibaren kurulmaya çalışılan Darülfünun girişimi 2. Meşrutiyete kadar sonuç vermemiştir. Sultan 2. Mahmut döneminde devletin önemli sorunlarını görüşmek ve çözümler aramak için kurulan Meclis-i Vâlâ'da eğitimle ilgili konular da görüşülmüştür. 2. Mahmut döneminde başlayan okullaşma hareketleri Abdülmecid döneminde de devam etmiş eğitimin askeri meslek okulları dışında yaygınlaştırılması ve kamunun eğitimi gündeme gelmiştir. [344] 1860'lı yıllara yaklaşıldığında Tanzimat yöneticileri, eğitimde yeni atılımlara girişmişlerdir. Bu bağlamda 1857 yılında "Maarifi Umumiye Nezareti"nin kurulması imparatorluk içinde eğitimin üst düzeyde bir işlevi olduğunun görülmeye başladığını göstermektedir. Sonuç olarak eğitim 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yapıldığı gibi vakıf kuruluşlarına bırakılmayarak devletin temel işlevlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır.[345] Osmanlı Devletinde öncesinde askeri alanda başlayan modernleşme projesi daha sonra kültürel alana da yayılmaya başlamıştır. Batılılaşma/modernleşme kapsamında eğitim kurumlarının inşası ve yeniden düzenlenmesine yönelik girişimler başlamıştır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumu olarak düşünülen Darulfünun girişimi Osmanlı Devletinde kültürel alt yapı hazırlanıp olgunluğa erişilmeden inşa edilmek istenmesi bu kurumun açılmasına verilen önemi göstermektedir.

2.2.1. Darülfünûn-ı Osmani

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde yükseköğretim kurumunu tanımlayan Darulfünun kavramı "Fenler Evi" anlamında bilimi, sanatı ve tekniği

[344] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss. 43-44.
[345] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.75-76.

belirterek ilk defa 1840'lı yılların ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Darulfünun kavramı bütün bilimlerin öğretildiği ve Arapların camia veya külliye, Batılıların ise aynı anlamda "üniversite" diye adlandırdığı yüksekokulları ifade etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bilim geleneğinde ilim kavramı ilahi bilgiler için, fen ise beşeri akli bilimlerin üretimini temsil etmekteydi. İlim'in çoğulu ulum, fen'in çoğulu ise fünun'dur.[346] Osmanlı Devleti'nde önceleri bir Darülfünun'un kurulmasından söz edilmekle birlikte bu kurumun niteliğinin nasıl olması gerektiği açık değildir.[347] "Fen" kavramı bir bilimin ayrıldığı dalı, çoğulu "fünûn" farklı bilim dallarını ifade etmiştir. Darülfünun "Fenler evi" anlamına gelip dönemin koşullarında medreseden farklılaştırmak için böyle tanımlandığı düşünülmektedir. Bu kurumun "Darulfünun" olarak tanımlanmasının gerekçeleri günümüze kadar tam olarak açıklanamamakla birlikte "Fen" kelimesi Arapça sözlüklerde çeşit, hâl, aldatma, zahmet, hile, oyalama ve süsleme anlamına gelip islam âlimleri tarafından "ilim" anlamında kullanılmıştır. Fen kelimesi Osmanlı Devletine ise hâl, cins, tür, bilim dal gibi Arapça ve Farsçadan gelen anlamları sağladığı gibi, 19. yüzyılda, gözlem deney ve ispata dayalı bilimlere verilen isim olmuştur. Bu doğrultuda, "Fünûn" kelimesi fen kelimesinin çoğulu olup o dönemin yazınında "ulûm ve Fünûn" bileşiminde kullanılırken "ulüm" (ilimler, çoğunlukla dini ilimler) sözcüğünden ayırt edilerek ve Dârülfünûn birleşiminde yalnız olarak kullanılmıştır. Anlaşılmaktadır ki Darülfünun kurumu Batı bilim geleneğine dayalı eğitim/öğretim faaliyetlerinin yürütüleceği modern yükseköğretim şeklinde tasarlanarak daha çok "fen" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[348] Söz konusu kuruma "Darülulüm" (Bilimler Evi) yerine "Darülfünun" (Fenler Evi) adının verilmesine yönelik kök nedenler aramanın anlamı olmadığını belirten Emre Dölen (D. 1945-), Osman Ergin'in (D.1883- Ö. 1961. Tarihçi). 19. yüzyılda ulûm ve fünûn sözcükleri arasında anlam farkının açık olmadığını çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanıldıklarını belirtip, Tıbbiye'nin "Darülulûm" olarak nitelendirilmesine karşılık Harbiye için Mekteb-i Fünûn Harbiye adının kullanıldığını belirtmiştir.[349] Bu konu işle ilgili Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip:

[346] Yıldırım, s. 42-43.
[347] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.47.
[348] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş", **Belleten,** Cilt:54, Sayı: 210, Ankara, 1990, (Darülfünun Tarihçesine Giriş), s.699
[349] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.47.

Müesseseye darülfünun adının verilmesinde medreselerin zihniyetinin tesir ve nüfuzu olmuştur. Fen kelimesi o zamanlar sadece teknik ve tatbikî bilgilere delâlet eden bir tâbir olduğu halde Türkiyede yeni ilmi, yani irfanı temsil etmek için açılan müesseseye darülfünun adı verilmesi ne bir yanlışlık ne de bir lisan zühulü neticesi idi. Bu, o zamanki zihniyeti çok manalı bir surette ifade etmek üzere verilmiş bir isimdir. Riyaziyat, fizik, kimya, tarih, coğrafya, hayvanat ve saire gibi ilimlere o zamanki medrese uleması ancak «fenler» denilmesine müsaade ediyorlardı. Çünkü onların itikadınca hakikî ilim yalnız ve münhasıran naklî bilgilerdi, ilimin yeri ancak medrese olabilirdi.

Tanzimat kadroları bir modernleşme çizgisini devam ettirmekle birlikte 1845 yılına gelinceye kadar eğitim alanında kayda değer bir girişimde bulunmamışlardır. [350] Bu konuda atılan ilk esaslı adım 1845 yılında Padişah Abdülmecid'in Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'yi ziyareti sırasında okuttuğu hatt-ı hümayun ile atılmıştır. Sultan 2. Mahmud döneminde devletin önemli sorunlarının görüşülüp çözümler aranmak üzere kurulan Meclis-i Vâlâ'da eğitimle ilgili konular da görüşülmüştür. [351] 1845 tarihinde Abdülmecid 'Meclis-i Valây-ı Ahkâm-ı Adliyye'de' okuttuğu fermanda milletin bilgisiz olduğunu söz konusu durumun giderilebilmesi için gerekli gayretin gösterilmediğinden duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Sadrazama buna yönelik çare bulunmasını emreden fermanından sonra bu sorun önemle ele alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda aynı yıl geçici bir Maarif Meclisi kurulmasıyla Batı'ya dönük bir eğitim teşkilatı kurmayı düşünmüştür. [352] Sultan Abdülmecid'in 10 Ocak 1845 yılında Meclis-i Valayı ziyaretinde okuttuğu hatt-ı şerifi; devletin ekonomik, siyasi, kültürel tarihi bakımdan imarına yönelik yapılması gerekli olan ıslahat önlemlerinin ortaya koyulduğu önemli belgedir.[353]

Bu hatt-ı hümâyûnda eğitim sisteminin düzenlenmesi ve gerekli okulların açılması için harekete geçilmesi istenmiştir. Bunun ardından bu konu Mecis-i Vâlâ'da görüşülmüş, ilim ve fennin yaygınlaştırılması ve eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi hususunda çalışmaların yapılarak önerilerin hazırlanması üzere geçici bir maarif meclisi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi) 1846 yılında kurulmuştur. Bu meclis eğitimde; ilk, orta ve yüksek aşamalarını benimsemek, sıbyan okullarının ıslah edilmesi, orta öğretimin sağlanması için rüşdiye okullarını geliştirmek, yüksekokul olarak da Darulfünun'u açma kararı almıştır. Meclis kendisine Bab-ı Âli'de ayrılan odada

[350] Yıldırım, s.31.
[351] Yıldırım, s.32; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.43.
[352] Koçer, s.48.
[353] İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.701

hazırladığı lâyihada, herkes için gerekli bilgilerin verileceği rüşdiyelerin açılması, bunların devamı olarak her türlü ilmin okutulacağı yatılı bir Darülfünun açılmasını da önermişti. Eğitim alanında ilim, fen, sanayi, teknik gibi konulara sık sık değinilmesine karşın Darülfünundan ilk kez söz edilmekle birlikte bundan neyin anlaşılacağı belirtilmemiştir.[354]

Eğitim alanında ilk sistemli adımın Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın kurulmasıyla atıldığı söylenebilir. Bu kurulun hazırladığı layihanın önerilerinden ilk olarak uygulanan 8 Kasım 1846 yılında daha sonra Maarif Nezaretinin oluşumuna öncülük edecek olan Mekatib-i Umumiye Nezaretinin kurulması olmuştur. Bu kapsamda eğitim sistemi ilk kez merkezi bürokratik bir yapılanmaya dönüşmüştür.[355] Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında Maarif işlerinin düzenlenmesi için yapılacak çalışmaları belirlemek için yukarıda da ifade edildiği gibi Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Komisyonu) kurulmuştur. Meclis-i Maarif-i Muvakkat (geçici Maarif Meclisi) 12 Nisan 1845 yılında ilmiye, kalemiye ve seyfiye sınıflarından seçilen kişilerle kurulmuş[356] ve yaklaşık on bir ay süren çalışmalarının ardından hazırladığı lâyihalar Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek kabul edilmiştir. Melis-i Vâlâ'nın 19 Şubat 1846 tarihli mazbatasında Darülfünun'un kurulması ile temel hedefin devlet hizmetlerinin etkin yürütülmesini sağlayacak liyakatli memurların yetiştirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi, rüştiyelerin açılması ve ilimlerin okutulacağı yatılı bir Darülfünun açılması ile birlikte maarif işlerinin görüşülüp yürütülmesi için sürekli çalışacak bir maarif meclisinin kurulması da önerilmiştir. Bu raporda ayrıca bir Darülfünun kütüphanesinin kurulması ve burada okutulacak olan kitapların telif veya tercüme edilmesi için kırk üyesi olan Encümen-i Dânış teşkilinin kurulması istenmekteydi [357] Sultan Abdülmecid Nisan 1846 yılında Rumeli seyahatine çıkmadan önce Darülfünun'un kurulmasını ve sürekli bir maarif meclisinin oluşturulmasını emretmiştir. Bu doğrultuda sürekli olarak çalışacak Meclis-i Maarif-i Umûmiye (Genel Maarif Meclisi) kurulmuştur. Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin oluşumuna

[354] Koçer, s.52; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.44; Yıldırım, ss.41-42.

[355] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s.19

[356] Necdet Öklem, **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu,** Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, İzmir, 1973, s.21.

[357] Mehmed Ali Ayni, Daru'l-Fünun Tarihi, (Haz. Metin Hasırcı),1. Basım, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 36; Dölen Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, s.44; Arslan, s.32.

ilişkin 21 Temmuz 1846 tarihli resmi tebliğde bu meclise verilen görevler ile birlikte oluşturulması öngörülen eğitim sistemi de belirtilmiştir. Meclise verilen görevler sıbyan mekteplerinin ıslâhı, rüşdiyelerin düzenlenmesi ve İstanbul'da yatılı okul olarak bir Darülfünun kurulmasıdır. Kurulması öngörülen Darülfünun'un ortaöğretim üzerine dayandırılması gerektiği anlaşılmaktadır. [358]

Darulfünun'dan ilk defa söz edilip bununla neyin anlatılmaya çalışıldığı 19 Şubat 1846 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasından anlaşılamamakla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi hedeflenen amacın devlet hizmetini iyi yürütecek memur yetiştirmek olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili şöyle denilmiştir:

> *asıl hakiki murad saltanatın önemli hizmetlerinde kullanılmak üzere eğitilmiş - malumatlı memur (bendegân) yetiştirmek sureti olduğundan ilk önce adı geçen meclisin (Meclis-i Maarif-i Umumiye) ve meselâ Bab-ı Ali ketebesinden ve başkalarndan tertip edilerek Bab-ı Ali'de yahut başka uygun bir mahalde Dârulfünun kurulması yoluna gidilmeli…*[359]

1845 tarihinde yayınlanan karara göre İstanbul'da uygun bir yerde Darülfünun kurulmalıdır. Bu darülfünun öğretimin üçüncü basamağını teşkil ederek burada Tanzimat döneminde ortaya çıkan yeni devlet dairelerinin yüksek basamaklarında görev almak isteyenler ve çeşitli ilim alanlarında derin bilgi sahibi olmak isteyenler için bütün bilimlerde öğretim yapılacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ilim merkezi olması düşünülerek öğrencilerin bütün ihtiyaçlarının temin edileceği yatılı bir kurum olacaktı.[360]

1846 yılında yayımlanan resmi bildiriden anlaşıldığına göre Darülfünun'un kuruluş amacı şöyle özetlenmiştir: "Hevesli olanlara bütün ilim ve fenleri öğretecek ve bu alanlardaki bilgilerin merkezi olacaktır".[361] Abdülmecid (D.1823-Ö.1861) zamanında Darülfünun yapılmasına başlanmıştır. Açılacak Darulfünun'un öğretmenlerini yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderildiği gibi üniveristenin kitaplarını hazırlamak üzere Encümen-i Dâniş (ilim akademisi) kurulmuştur. [362] Bu kararla birlikte Ayasofya ile Sultan Ahmet camileri arasında kalan alan seçilerek İtalya'dan getirilen Gaspare Fossati adındaki bir mimara darülfünun binası yaptırılmaya başlanmıştır. Binanın inşaatı yıllarca sürerek 6 Mart 1865 yılında

[358] Dölen, (Üniversite Tarihi 1), ss.45,61.
[359] İrade Dahiliye, nr.6634. aktaran: İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.702
[360] Bkz. Hasan Ali Koçer, Türkiye'deModern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
[361] Necdet Öklem, **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu,** Ege Üniversitesi rektörlük Yayınları, İzmir, 1973, s.21.
[362] Koçer, s.49.

tamamlanmıştır. Darülfünun binası tamamlanmadan çeşitli amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır.[363] 1845 yılında padişah Abdülmecit'in hatt-ı hümayunu ile açılması planlanan Darulfünun ancak 18 yıl sonra gerçekleşebilmiştir. Bu gecikmenin nedenleri arasında Darulfünun'a ait ne maddi ne de kültürel altyapının bulunmaması yer almaktadır.[364] İlk Darülfünun teşebbüsünü devletin ciddi olarak ele aldığı görülmektedir. Encümen-i Daniş 1851 tarihinde açılmış olup Darülfünunda ders kitaplarını hazırlamakla görevlendirilmişti. İnşaatı devam eden Darülfünun binası tamamlanmadan bu binadaki bazı odalar hazırlanarak Darülfünun 31 Aralık 1862 yılında açılmış ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası olan Ethem Paşa'nın gözetiminde konferanslar serisiyle öğretime başlanmıştır. Kütühanesi olan Darülfünun'a 4 bin ciltlik kitaplar hediye edilmiştir.[365] Dâhiliye Nezareti Müsteşarı olan Derviş Paşa'nınn iki yıllık süreçte Dârulfününda verdiği fizik derslerine katılan pekçok kişi sınav değerlendirmesine alınmış ve başarı gösterenlere sertifikaları (şehadetname) takdim edilmiştir.[366]

Osmanlı devletinde modernleşme/Batılılaşma hareketleri ile birlikte genel eğitim sistemi 1869 yılında Fransızların da etkisiyle çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle üç kademeli olarak düzenlenmiştir. Kasaba düzeyinde kurulan Rüştiyelerin amacı askeri okullara öğrenci yetiştirmekti, Şehir düzeyinde İdadî'ler, vilayet düzeyinde de Sultaniler vardı. Sultanilerin devamı olan 1870 yılında Darül Muallimin (Erkekler için) Darül Muallimat (Kadınlar için) okulları açılmıştır.[367] Saffet Paşanın nazırlığı döneminde 1869 yılında çıkartılan Maarif Nizamnamesinde eğitim sisteminin en üst düzeyinde Darulfünun'un kurulması ön görülmekteydi. Nizamnameyi hazırlayanlar üniversite yerine "fenler evi" tabirini kullanmakla birlikte ilmiyenin baskısı dolayısıyla "ilimler evi" kullanılmamıştır. Fen ilime göre

[363] Koçer, ss.75-76; Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.48-49. "Darulfünun binası Kırım savaşı sırasında hastane ve tamamlanınca 1864 yılında Maliye Nezaretine tahsis edilmiş ve 1876-1908 yılları arasında Mebusan ve Ayan meclisleri olarak kullanılmıştır. Çeşitli amaçlarla kullanılan bina Cumhuriyet döneminde İstanbul adliyesi olarak kullanılmış ve 3-4 Aralı 1933 gecesi çıkan bir yangında bütünüyle yok olmuştur".

[364] Yıldırım, s.65.

[365] Ayni, ss. 40-41; Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversiteye,** İstanbul, 1995, s.26-28'dan aktaran Arslan, s. 33

[366] Journal de Constantinople, nr. 4574, 12 Ocak 1865. Aktaran İhsanoğlu Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.709.

[367] Koçer, ss.51-119.

ikinci sınıf bir bilgiye karşılık gelmekteydi. Din bilgisini elinde tutan ilmiye sınıfı böyle prestijli bir kurum olarak Darülfünun'un doğmasından rahatsız olmuştur. [368]

Darulfünun kurucularının "fen ve fünun" terimlerini kullanması medrese geleneği ile karşı karşıya gelmekten kaçındığı ve ihtiyatlı davrandığının göstergesidir. Arapça dualaların okunduğu ilk Darülfünun bugünkü anlamıyla bir ilim yurdu olmamakla birlikte yeni ilimleri içeren bazı konular ile ilgili serbest genel derslerin verildiği okul şeklindeydi. Henüz orta, hattâ ilk mektepleri bulunmayan bir ülkede Darülfünun'un kurulmasının zor olması bu girişimin ömrünün kısa oluşundan anlaşılmaktadır. Bu Darülfünun'un belirli programının, belli bir öğretim kadrosunun olmaması, dönemin nüfuzlu ve kültürlü paşalarının ve kişilerinin verdiği konferanslardan ibaret olması hem derslerin kapsamı hakkında hem de Darülfünun'da konferans veren kişilerin yüksek memur olmaları ve devlet işlerine yetersiz ilgi gösterdikleri gerekçesiyle yapılan baskı ve dedikodular nedeniyle ilk Darülfünun Ocak 1863-Eylül 1865 arasında yaklaşık 2.5 yıl sürmüştür. Kapatılmadan önce Darülfünun adına yapılan binadan çıkarılarak Çenberlitaşta tahta yapılı Nuri Efendi konağına taşıtılan Darülfünun'un laboratuvar ve kitaplığı da çıkan yangında yok olmuştur. [369] Darülfünun'a yönelik eleştiriler halka açık derslerin başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Edhem Paşa'nın başkanlığında veya yürütücülüğünde bu dersler sürdürülmekteydi. Bu eleştirilerin bir bölümü derslere, bir bölümü de ders veren kişilere yöneliktir. Devlet içerisinde yüksek mevkilerde görevli kişilerin ders vermelerinin bu eleştirilere yol açtığı düşünülmektedir. [370] Darülfünun kapsamında halka açık dersler 2.5 yıl sürmekle birlikte bir nizamname veya talimatnameye sahip değildi. Konferanslar şeklinde 2.5 yıl devam eden dersler bir yangın sonucu henüz düzenli ve bir öğretim programına geçemeden Darülfünun kapatılmak zorunda kalmıştır. 1. Darülfünun girişiminin başarısız olmasının nedenlerinin başında bir okul düzeninin kurulamamış olması ve derslerin programlanmış dersler biçimine dönüşememesi gösterilmekle birlikte [371]eski düşünce sahipleri ile yenilik ve ıslahat isteyenler ve Avrupa medeniyetlerini tercih edenler arasında devam eden uyuşmazlıklar da etkili olmuştur.[372]

[368]Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, ss. 74-75.
[369] Ayni, s.45; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.74; Koçer, s.75.
[370] Ayni, s. 43; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 60; Yıldırım, s.69.
[371] Koçer, s.75; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.76.
[372] Ayni, s.46.

2.2.2. Darulfünûn Kurulmasında İkinci Girişim

Birinci Darülfünun'un denemesinin henüz başlamadan sona ermesinin akabinde ikinci Darülfünun daha planlı ve programlı bir şekilde yeniden kurulmaya başlanmıştır. Birinci Darulfün'un kapatılmasından sonra 1869 tarihinde Saffet Paşanın maarif nazırlığı sürecinde eğitim konusu Fransa'nın da etkisiyle tekrar bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda beş bölümden oluşan 198 maddelik bir Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi yayımlanmıştır. [373] Nizamnamenin amacı bir mazbata ile şu şekilde dile getirilmiştir:

> *Öğretimde mecburiyet, genelokulların derece ve kademelere ayrılması. Öğretim ve eğitim usullerinin yeniden düzenlenmesi. Öğretmenlerin iyiyetişmelerini ve itibarlarını sağlayacak önlemlerin alınması. Eğitim merkez örgütünün düzenlenmesi ve taşra teşkilatının kurulması. Öğrencilerin gelişmelerini teşvik edecek sınav kurallarının tespit edilmesi. Bilimsel kuruluşların arttırılması, genel eğitim ödeneğini oluşturmak için halktan para toplanması.*

Nizamname'de Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane gibi askeri nitelikli okullara yer verilmemiş, medreseler de düzenleme alanına dahil edilmemiştir. Bu anlayış ile dinsel nitelikli eğitimin verildiği medrese sistemi ile din dışı eğitim veren yeni bir sistem ilk kez resmi biçimde belirtilerek eğitimin ikili yapısı tescil edilmiştir. Nizamnamenin ilk bölümünde okullar ve bunların dereceleri düzenlenmiştir. Okullar; sıbyan, rüşdiye, idadi, sultani, yüksekokullar olarak sıralanmıştır. Yüksekokul adı altında, Darülmuallimin, Darulmuallimat ve Darulfünun şeklinde üç okul sayılmıştır. Nizamnamenin 79. maddesinden 128. maddeye kadar olan 51 maddesi Darulfününa ayrılmıştır. [374] 1869 yılında yayımlanan maarif-i umumiye nizamnamesinin 79. Maddesinde "Dersaadet'te Dâru'l –fünûn-u Osmanî namıyla bir medrese-i İlmiye teşkil olunması" açıklanmıştır. Bu nizamnameye dayanarak yeni bir Darulfünun inşa etmek için Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi ile Çemberlitaş Hamamı arasındaki arsa seçilmiş ve bu defa inşaat nisbeten daha çabuk bitirilmiştir[375]

Bu dönemde Medrese ve Askeri okullar dışında neredeyse tüm eğitim kurumları Maarif Nezareti bünyesinde toplanmıştır. Eğitim kurumlarının sistemleştirilmesi kapsamında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde Darülfünun-ı Osmani de yer almıştı. Sadullah Paşa başkanlığında oluşan ilim heyetince 1789

[373] Koçer, s.83.

[374] Yıldırım, s. 77-78.
[375] Ayni, ss.46-47.

Fransız eğitim sistemi örnek alınarak Osmanlıya uygun olacak bir Maarif Nizamnamesi hazırlanmıştır. [376] Saffet Paşanın nizamnamesinde öngörülen Darülfünun yükseköğretim düzeyinde olup 1870 yılında açılmıştır. Toplumsal yapının böyle bir eğitim düzeyine hazır olmaması nedeniyle bu girişim de (Drulfünun-u Osmani) uzun ömürlü olamamıştır. [377] Şûra-yı Devlet Maarif Dairesi tarafından hazırlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi Meclis-i Hassa-ı Vûkelâ'da kabul edilerek nizamname ilkeleri ve getirdikleri mazbatayla birlikte basılmaya karar verilerek nizamname ile ilgili irade 1 Eylül 1869 tarihinde çıkmıştır. Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi 2. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir.[378]

Darülfünun-ı Osmani için inşa edilen binanın tamamlanması Daulfünun'un yeniden açılmasını gündeme getirmiştir. Maarif Nazırı Safet Paşa 31 Mart 1869 tarihli tezkiresi ile Darülfünun'un Mayıs 1869 yılında açılmasını ve müdürlüğüne Hoca Tahsin Efendi'nin tayin edilmesini teklif etmesi Sadaret tarafından uygun görülerek 7 Nisan 1869 tarihli arz tezkkiresi ile padişaha sunulması sonunda irade 8 Nisan 1869 tarhinde çıkmıştır. [379] Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi beş ana bölüm ve 198 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölüm (M.1-130) bu maddelerde okulların kısım ve dereceleri belirtilip eğitim üç bölüme ayrılmıştır. Birinci; sıbyan ve rüşdiye, ikinci olarak idadî ve sultani ve üçüncüsü ise yüksekokullara yönelik derslerdir. Bu doğrultuda okullar, sıbyan, rüşdiye, idadî, sultanî ve yüksek (âli) olarak beş sınıfa ayrılmıştır. Bu okulların yapısı ve okutulacak dersler ana bölümde ayrıntılı olarak verilmiştir. Mekâtib-i âliye (yüksekokullar) Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) Darülmuallimât (kız öğretmen okulu), Darülfünun ve "fünun" ve sanayî –i muhtelife" (fen ve çeşitli sanayi) okullarıdır. Darülfünun burada ayrıntılı olarak ele alınmıştır (M.79-128). Diğer nezaretlere bağlı yüksekokullar ve her dönemdeki askeri okullar nizamname kapsamı dışındadır. Bu nizamnamede Darülfünun'a yönelik kısımlar uygulanmamıştır. 2. ve 3. Darülfünun girişimlerinde bu nizamnamenin ilgili hükümleri yok sayılarak farklı şekillerde Darülfünun kurulmaya çalışılmıştır. [380] 12 Ağustos 1912 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Darülfünun'u Şahane nizamnamesinin 26. Maddesi ile Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinin

[376] İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, ss. 713-715
[377] Tekeli, YÖK'ün tarihi, s.80.
[378] Unat, ss.96-119.
[379] İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.718.
[380] Dölen, Üniversite Tarihi 1,s.80; Koçer, ss.88-89;

Darülfününa ilişkin maddeleri yürürlükten kaldırılması bu nizamnamenin Darülfünun'a ilişkin bölümünün proje olarak kaldığının göstergesidir. [381]

1870 yılında Darulfünun'un açılışında yaptığı konuşmada eğitim bakanı Saffet Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda iktisadi ve idari işlerin kesintiye uğramasının ve bilimsel alanlarda geri kalmasının nedeninin Avrupa ile ilişkilerin kurulmamış olmasına bağlı olduğunu tekrarlamıştır. Bilim ve fennin Saffet Paşaya göre gelişme göstermesi kültürel temasa bağlıdır. Aynı söylevinde Saffet Paşa Darulfünun'un açılmasıyla uygarlık temelinin pekişeceğine değinmekle birlikte bu işbirliğini "fikir alışverişi" şeklinde düşünmesi ve diğer taraftan insan aklının doğanın sırlarına nüfuz etmeye yeterli olmadığını söylemesi gibi hususlar 1870 yılında Osmanlı Devletinin Batı'ya bilim alanında yetişmesinin uzak görüşlülüğünü de göstermektedir.[382]

Eğitimde Batı'ya yöneliş hareketlerine kadar kurulan okullarda ve Muvakkat Meclis-i Maarif'in aldığı karar öncesi aşamalı öğrenme sisteminin olmamasıyla birlikte okullar aldığı öğrenciyi yapısına göre 15-20 yıl okutup ilk, orta, yüksek bölümlerini kendisi verip mezun etmekteydi. Geçici Meclis-i Maarif kademe sorununu kısmen düzenlemesiyle bu kapsamda Osmanlı Devletinde eğitim ilk, orta ve yüksek kısımlar oluşmakla birlikte bir sistem ve düzen yoktu. Sıbyan okulları ıslah edilmeden bu okulların üstünde tam olarak bir ortaokul ve rüştiye okulları açılamamıştır. Bu okullar arasında bağlantı olmadığı gibi kurumları da farklıydı. Birinciler medresenin etkisi altında Evkaf Vekâletine, ikincisi Batı'ya yönelme çabasında ve Maarif Nezaretine bağlıydı. Ortaöğretim için gerekli kurumlar kurulmadan Darülfünun (yükseköğretim kurumu için) girişimlerine başlanmıştı. Saffet Paşa döneminde eğitim politikasını bütüncül ele almak ve eğitim kurumlarını kurmak için Batılılaşma döneminden beri tedrici yapılan maarif ıslahatı bir nizamnameye bağlanmıştır.[383] Osmanlı Devletinde gelişmiş ve dengeli bir eğitim sistemi anlayışının gerçekleştirilmesi yukarıda da ifade edildiği gibi 1869 yılında Saffet Paşa'nın maarif nazırlığı sürecinde geliştirilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle olmuştur. Bu nizamnamede sıbyan mektepleri, rüştiyeler, idadiler (sultaniler) kademelenmesi getirililyor bunun üstünde de Darulfünun yer alıyordu.

[381] Düstur, 1. Tertip, Cilt: 7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, ss. 659-664.
[382] Sayılı, Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk, s.17
[383] Koçer, ss.82-83

Bu sistemin esas uygulaması 2. Abdülhamid döneminde gerçekleşmekle birlikte İstanbul dışındaki alanlarda ve oldukça büyük sayılarda okullar açılmıştır.[384]

Bu Nizamnamenin 79. Maddesine göre Darülfünun'u Osmanî adı altında İstanbul'da bir Darülfünun kurulacaktı. Bu nizamname Fransa'dan alındığı gibi Darülfünun hakkındaki yargılar ve özellikle okutulacak dersler de Fransa'dan alınıştır.[385] Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869 yılının başlangıcında yürürlüğe girip ve 2. Meşrutiyet'e kadar geçerliliğini sürdüren Osmanlı tarihinde bu konu ile ilgili ilk girişimdir. Bu nizamnamede ikinci Darulfünun girişiminin niteliği açıkça belirtilmiştir. Bu nizamnamede Dârulfünün anlayışının, önceki Dârulfünün anlayışından belirgin şekilde ayrışan ve gelişmiş bir şekilde olduğu görülmektedir. Nizamname 198 maddeden oluşmuş olup 51 maddesi Dârulfünün ile ilgilidir. Bu maddelerde Dârulfünün'un idari, dâhili (ilmi), mali ve hukuki durumu belirtilmektedir.[386] Bu nizamnamenin 79.-128. maddelerinde üniversite problemi ele alınmıştır.[387] Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Nisan 1869 yılında yürürlüğe girmiş olup aynı tarihlerde Darulfünun binasının açılması da düşünülmüştür. Darulfünun'un Mayıs 1869 yılında açılması Müdürlüğüne Tahsin Efendi'nin tayin olunması Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından verilen tezkerede teklif edilmiştir. Bu tayin 8 Nisan 1869 tarihinde İrade-i Seniyye ile padişah tarafından onaylanmıştır.[388] Darulfünûn bir yıl sonra Şubat 1870 yılında açılabilmiştir.[389] Kurulacak Darulfünûn-ı Osmani, Maarif-i Umumiye Nizamnamesindeki planlamaya göre üç şubeden meydana gelecekti. Bunlar: Hikmet ve edebiyat (felsefe edebiyat), İlm-i Hukuk (hukuk),

---

[384] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.131.

[385] Koçer, ss.82-83,104-107.

[386] Nizamname, Düstur, 1. tertip, Cilt: 2, Matbaa-i Amire 1289 (Safer 1290'da basımı tamamlanmıştır), ss. 198-204'aktaran İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s. 713, "Nizamname 5 bölüm ve 198 maddeden ibarettir. İlk bölümde mekteplerin kısımları ve dereceleri ele alınmıştır ve umum mektepler beş "şube" halinde incelenmiştir. Bunlar sübyan, rüştiye, idadiye, sultani ve yüksek mekteplerdir. Mekatib-i aliye (yüksek mektepler) şubesinde Dârulmuallimin ve Dârulmualimat ve Dârulfünun zikredilmektedir. İkinci bölümde Maarif-i Umumiye teşkilatı, üçüncü bölümde mekteplerin imtihan ve diploma nizamı, dördüncü bölümde muallimler, beşinci bölümde ise maarifin mali cephesi ele alınmıştır. 51 madde ile en fazla yer Dârulfünûn'a verilmiştir. Askeriyeye bağlı Harp Okulu, Tıbbiye ve Mühendishanelere ait maddelere bu nizamnamede yer verilmediği gibi, medreseler de söz konusu edilmemiştir. Bu nizamname o günün şartlarında maarifin yeni esaslara göre düzenlenmesine sebep ve vesile olması bakımınndan önemlidir."

[387] Koçer, ss.104-106.

[388] Safvet Paşa'nın 17 Zilhince 1285 (31 Mart 1869) tarihli tezkeresi ve 24 Zilhince 1285 tarihli sadaret arz tezkeresi ve 25 Zilhince 1285 (8 Nisan 1869) tarihli İrade-i Seniyye; İrade Dâhiliye, nr. 41014. Aktaran: İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.718.

[389] Takvim-i Vekayi, nr. 1492, 20 Zilkade 1286, s.1-3, st. 9'dan aktaran İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.718.

Ulûm-i Rıyaziye ve Tabiye'dir (tabii ilimler ve matematik). [390] Niyazi Berkes (D.1908 - Ö.1988 Türk sosyolog), İkinci Darülfünun girişimini (Darülfünun'u Osmani) Osmanlı Devletinde modern anlamda bir eğitim kurumunun temellerinin atılışı olarak değerlendirmiştir.[391] İkinci darülfünun İkinci Abdülhamit saltanatının son zamanlarında kurulmuştur. Fünun, edebiyat ve ülumu şeriye şubelerinden oluşan bu darülfünun yalnız bir yüksek mektep şeklinde olup öğretimi bazı dersler itibari ile bugünkü liseler seviyesinde sayılabilecek bu müessese meşruiyet devrine kadar sürmüştür.[392]

Darülfünun'a öğrenci bulmak için Maarif Nezâreti tarafından verilen ilana eklenen Darülfünun'da okutulacak dersler listesinde derslerin ilahiyat ve edebiyat, ilmi hukuk ve ulûm-ı Tabiîye ve Riyaziye olmak üzere 3 grupta toplanmıştır. Darülfününda çeşitli okullara öğretmen ve devlete memur yetiştirme ile birlikte modern fen ve bilimin en son bilgisine sahip insanlar yetiştirilmesi ve bu bilgilerin yayılması sağlanacaktı.[393]Darulfünun'un 2. girişimi kısa süre içerisinde müracaat eden 1000 kişiden fazla öğrenci içerisinden sınavla seçilmiş 450 kişi ile kurum 21 Şubat 1870 yılında sadrazamın ve maarif nazırı Saffet Paşanın nutkuyla açılmıştır. Darülfünun dönemine göre modern olmakla birlikte bu öğretim kurumuna gerekli öğrenciyi yetiştirecek ortaöğretim kurumları olmadan açılması öğrencilerin bu fakülte derslerini kavrayamayacak düzeyde olmasına yol açmıştır. Darülfünun'a yazılan öğrencilerin medrese mezunu olması nedeniyle açılışı ramazan ayına rastlaması derslere gündüz devam edememelerine ve bunun için de dersler ilk günler geceleri olmak üzere serbest konferans şeklinde yapılmıştır. Halka pozitif bilim fikrini aşılamak bu konferansların diğer bir amacını oluşturup bu doğrultuda Darülfünun derslerini dinlemek bütün halka serbestti.[394]

Maarif Nezareti, Celaleddin Afgani'den (D.1838-Ö.1897) Dârulfünun'da açılan konferanslarda, o süreçte İstanbul'da bulunması nedeniyle sanayi üzerine bir konferans vermesini istemiştir. Bu konferanstaki konuşma birtakım spekülasyonlara yol açmıştır. Bu konferansların birinde Afganlı Cemalettin Efendi'nin "

[390] Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Düstur, 1. Tertib, Cilt:11. ss. 184-219'dan aktaran Arslan, s.34; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** (Haz. Ahmet Kuyaş), 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 239.
[391] Berkes, s.209.
[392] Hirsch, Cilt:1, s.311
[393] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, s. 90.
[394] Koçer, s.109.

Peygamberlik sanatlardan bir sanattır" dediği iddia edilip bu durumun Darülfünun'un kapatılmasına yol açtığı dile getirilmekle birlikte [395] birçok Türk ve yabancı araştırmcı Cemaleddin Afgani'nin dine ve ilme karşı olabilecek konuşması olmamasına rağmen ulemanın tutuculuğuna kurban edildiği şeklinde değerlendirmişlerdir. [396] Cemaleddin Afgani'nin öğrencisi olan M. Abduh, Afgani'nin, bu konferansta "san'at" tarif edip kısımlarını belirtirken Peygamberliği de bu kapsamda anması kendisini çekemeyen ulemanın ve şeyhülislamık makamının şiddetli tepkisine neden olduğunu söylemiştir.[397] Dönemin Osmanlı gazetelerinde bu olaya yer verilmemekle birlikte Cemaleddin Afgani'nin biyografisini yazanların abartılı bir açıklama getirmelerine sebep olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Darülfünûn'un bu olay sonucunda kapatıldığı kanaatleri ortaya çıkmıştır. İhsanoğlu, yeni bulunan belgeye dayanarak Şeyhülislamlık makamının tepkisinin Afgani'ye olmayıp konuşurken kullandığı ifadelerin içeriğine karşı olduğunu belirtmiştir.[398] Darülfünun'un kapanışında medreselerin çıkardığı dedikodular etkili olmakla birlikte[399] Ramazan ayında Darulfünûn'da verilen konferansların bu yaşanan olaya sebebiyet vermesine istinaden bu kurumun ilgasına yol açacağı söylentilerinin çıkmasına yol açmıştır. Maarif nezareti bu söylentileri yalanlamasına rağmen Darulfünûn'a açılışında gösterilen ilginin azalmasına yol açmıştır. [400] İhsanoğlu, Darulfünûn'un 1870-1873 yılları arasında eğitim faaliyetini sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Fakat 1873 yılından sonra neden ve nasıl kapandığını açık olarak bilinmediğini belirtmiştir. Mali yetersizlikler, öğrenci ve hocanın yeterli bulunmaması bu kurumun kapanmasındaki nedenlerin başında geldiğini ifade etmiştir.[401] Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devletinde 2. Darülfünun girişiminin de uzun sürmemsine yol açmıştır.

İkinci Darulfünûn'un ve şubelerinin 1870-1873 tarihleri arasında kesintisiz eğitim verdiği anlaşılıp öğrenci mezuniyeti bilinmemektedir. Darulfünûn

[395] Koçer, ss.109-110.
[396] İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.727.
[397] Cemaleddin Afganî, Risalet fi iblâl Mezheb al Dehriyin, Farsçadan Arapçaya tercüme eden Muhammed Abduh, Kahire, 1312, ss.8-9'dan aktaran İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş s. 728; Koçer, s.108.
[398] İihsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş s. 728.
[399] Koçer, s.104.
[400] Hakayıku l- Vekayı, nr. 146, 5 Zilkade 1287, s.1, st.1'den aktaran İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş s.730; Berkes, ss. 237-241.
[401] İhsanoğlu, Darülfünun Tarihçesine Giriş, s.736.

faaliyetlerinin de ne şekilde sonlandığı ise henüz tam olarak açıklanamamıştır. Salnamelerde 1876 tarihinden sonra Darülfünun'un ders müfredatı Galatasaray Mekteb-i Sultani'nin ders müfredatı arasında yer verildiği görülmektedir. Darulfünûn'u Osmani 1870'te eğitim faaliyetlerine başlamış ve 1873 tarihine kadar öğretimi sürdürmüştür. Kuruluş imkânsızlıkları nedeniyle yönetim şekli uygulamaya konulamadığı gibi nizamname de planlandığı gibi gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde Darulfünûn-ı Osmani Fransa'daki örnekler dikkate alınarak gelişmiş bir üniversite modeline göre kurulmuş olup yönetim mekanizması da özgürce çalışmasına olanak verecek şekilde düzenlenmişti. Bu nizamnamedeki Darulfünûn ile ilgili hükümler uygulamaya giremese de o dönemdeki idarecilerin üniversite yönetim anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. [402] Darulfünûn'un amacı ile ilgili açıklama olmamakla beraber Darulfünûn ile ilgili düzenlemeleri yapan nizamnamenin amacına baktığımızda "tahsil-i İlm-i Ma'rifet" tir denilmektedir.[403] Nizamnamenin 108. maddesine göre: "Darülfünun Maarif Vekâleti'nin yazısı üzerine padişah iradesiyle tayin edilecek bir nazırın nezaretinde bulunacaktır". Madde 111. "Her şubenin öğretmenleri, her yıl içlerinden birini şube müdürü olarak seçerler". Dönemine göre iyi hazırlanmış olan bu kurum yukarıda da ifade edildiği gibi nizamnamesinin yayınlanmasından bir yıl sonra 1870 tarihinde müdürlüğüne Hoca Tahsin Efendi getirilerek ikinci Darülfünun olarak açılmıştır. [404]

Darülfünun'un bağlı olduğu kurum Maarif Nezareti olup Darulfünun'daki Maarif Nazırının temsilciliğini Darulfünun Nazırı yapacaktı. Darulfünûn-ı Osmani'nin yönetimine baktığımızda bir nazır tarafından idare edilip Nazır tayini Maarif Nezaretinin takriri ve Padişah'ın tasdiki ile gerçekleşecekti. [405] Darülfünûn Nazırı Maarif Nazırı'nın temsilcisi olup merkezi hükümet tarafından atanıp nizamnameye göre Darulfünûn idaresini sağlayacaktı. Darulfünûn nazırının yönetimindeki etkinliği ve faaliyet alanın dar olması son sözün Darulfünûn meclisinde olmasındandır. Eğitim, öğretim disiplin işlerine karar verilirken son söz şubelerin seçilmiş müdürlerinin çoğunlukta olduğu Darulfünûn Meclisindedir.

[402] Arslan, s. 39.

[403] 24 Cemaziyelûla 1286 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN)'nin DF ile ilgili kısmında, DF'nin amacıyla ilgili bir açıklama yapılmamış, sadece "İstanbul'da Darulfünûn-ı Osmani namıyla bir Darulfünûn tesis olunacaktır" ifadesiyle konuya girilmiştir. (MUN. M. 79). Aktaran Arslan, s. 40

[404] Koçer, s.107; Yıldırım, s.83.

[405] Arslan, s.40; Yıldırım, s.85.

Müdür, öğretim üyeleri tarafından seçilip şubeleri idare etmektedir. Bu doğrultuda hiyerarşik bir yapılanma içerisinde tek yetkili olmayan Darulfünûn nazırı tek yetkili amir olmayıp hükümetin temsilcisi konumundadır. [406] 2. Darulfünûn-ı Osmani Meclisinde şube müdürleri meclisin üyelerini oluşturup Darulfünûn nazırının başkanlığında toplanmaktadır. Darulfünûn meclisi Darulfünûnda gerekli ıslahatları Maarif Nezaretinden izinli ya da izinsiz görüşebilecekti. Darülfünun meclisi Darülfünun'un en yüksek organı olup burada seçilmiş üyeler devamlı olarak çoğunlukta bulunacak olması şube müdürlerinin doğrudan seçimle göreve gelmesi ve Maarif tarafından onayın gerekmediği yönetim anlayışı ile ilgilidir.[407] Darulfünûn Nazırı şubelerin seçilmiş müdürleri karşısında etkisiz olması Darulfünûn'un kendi kendisini yönetmesinin göstergesidir.[408] Şube yönetimine baktığımızda, her şubenin muallimleri her yıl ve bir yıllığına içlerinden birini şube müdürü olarak seçip şube müdürü şube muallimleri ile şubeye ait işleri gerektiğinde müzakere edecektir. Şube müdürlerinin hükümet ve temsilcileri tarafından onaylanmaması ve öğretim üyelerince seçilmesi şubelerin kendi kendisini idare etmesinin göstergesidir. Bu durum üniversite tarihimizde fakültelerin ulaşamadığı bir yerinden yönetim anlayışı olup özerk üniversite dönemlerinde bile bu aşamaya ulaşılamamıştır.[409] Darulfünûn şubeleri günümüzde fakülte karşılığı olarak tasavvur edilip öğretim üyelerinin şube müdürü ve kâtibi doğrudan seçmesi ve maarif nazırı tarafından onaya gereksinim duyulmadan tayin işlerinin gerçekleşmesi Türkiye üniversite tarihinde ilk ve tek örnektir. 1869 Nizamnamesinde ilmi ve idari özerklikten bahsedilmemekle birlikte Darulfünûn nazırının tayini ve ders programlarının son olarak maarif nazırınca onayı dışında özerk bir yapı kurulmak istendiği bu uygulamalardan anlaşılmaktadır. Bu içeriği ile nizamnamenin üniversite yönetim modeli ilmi ve idari özerklik ilkelerine uygun olduğu görülmektedir.[410]

Darulfünûn'un maddi gelirlerine baktığımızda bunlar üç kısımdan oluşmaktaydı. "Kayıt, müsvedde ve imtihan harçlarından elde edilen gelirler,

[406] Arslan, ss.40-41; Yıldırım, s.86.
[407] 24 Cemaziyelûla 1286 tarihli Maarif-i umumiye nizamnamesi (MUN)'nin DF ile ilgili kısmında, DF'nin amacıyla ilgili bir açıklama yapılmamış, sadece "İstanbul'da Darulfünûn-ı Osmani namıyla bir Darulfünûn-ı Osmani namıyla bir Darulfünûn tesis olunacaktır" ifadesiyle konuya girilmiştir. MUN, m. 13, m.111'den aktaran Arslan, s. 41; Yıldırım, s.86.
[408] Arslan, s.41.
[409] Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, m. 111-112'den aktaran Arslan s.42; Yıldırım, s.86.
[410] Arslan, ss. 44-45.

hediyeler ve vakıflardan elde edilecek gelirler ve Devlet tarafından verilecek yıllık yardımlardır." Darulfünûn gelirlerinden harçlar, yardımlar ve devletten verilecek ödenek günümüze kadar olan üniversite sisteminin mali kaynakları ile aynıdır. Darulfünûn'un temel gelir kaynağını devlet bütçesinden oluşan ödenekler oluşturmaktadır.[411]

Darülfünun 20 Şubat 1970 yılında açılış töreninden sonra 21 Şubat tarihli Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan resmi tebliğde Maarif Nizamnamesi hükümlerine göre açıldığındna söz edilmiştir. Buna göre Darülfünun Maarif-i Umûmiye Nizamanamesine göre kurularak orta ve lise düzeyinde eğitim almış olanlar buradan daha yüksek düzeyde bilgiler edinerek tamamlayacaklardır. Bu açıklamalara karşılık açılan bu Darülfünun'un Maarifi Nizamnamesinde tanımlanan Darülfünundan farklı nitelikler taşımaktadır. Bunlar birincisi Darülfünun'un başında Nazır yerinde Müdür vardır. İkincisi 3 ayrı şube yerine tek bir sınıf oluşturulmuştur ve üçüncü olarak okutulan dersler nizamnamede belirtilenlerle değişkenlik göstermektedir. Darülfünun'un kapanış gerekçelerine yönelik medrese ve zihniyetine karşı koyuşu tek önemli neden olarak ileri sunulmuştur. [412] Darülfünunda ilim ve sanayinin gelişmesine yönelik 10 konferansı Cemalettin Efendi'nin vermesi kararlaştırılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Cemalettin Efendi'nin sözlerinden peygamberlik bir sanattır anlamı çıkarılarak bunun üzerine tartışma başlamıştır. Konferansın tam metni mevcut olmadığı için kendisinin bu sözü söyleyip söylemediği bilinmemekle birlikte daha çok sözlerinden bu anlamın çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır. Cemalettin Efendi'nin sözlerini konferansı izleyen çok sayıda öğrenci Nübüvvet bir sanattır" şeklinde yarumlayıp konuyu şeyhülislam Hasan Fehmi Efendiye aktardığı belirtilmekle birlikte bu olaydan sonra Cemalettin Afgani İstanbul'dan gönderilmiştir.[413]

Darülfünun'un kapanması konusunda gözden kaçırılan önemli bir neden de ortaöğretim sorunudur. 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi eğitim sisteminin basamaklarını ayrıntılı olarak düzenleyerek Darülfünun'u basamağın üstüne yerleştirmekle birlikte ortaöğretime yönelik rüşdiye ve idadiler henüz kurulmamıştır. Bu şartlarda açılan Darülfünun gereksinim duyulan nitelikte

[411] Arslan, s.43; Yıldırım, s.86.
[412] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.120-121.
[413] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss. 116, 117; Koçer, ss.108-110; Yıldırım, ss.106-109.

öğrenci bulamamış ve Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinde öngörülen sistem oluşturulamamış dersler de açılamamıştır. Darülfünun'un bu durumu için düzenlenen ders programının basitliği gösterilmektedir. [414] Başarısızlığın önemli nedenlerinden biri de Darülfünun'da ders verecek hocaların yetiştirilmesi konusunda çalışmaların olmamasıdır. Darülfünun'a hoca yetştirmek için 2. Meşrutiyete kadar Hoca Tahsin Efendi ile Selim Sabit Efendi olmak üzere iki kişi Avrupaya gönderilmiştir. Darulfünun'un iki girişiminde de çoğu kendini yetiştirmiş ve bir kısmı da Avrupa'da öğrenim görmüş hocalar ile öğretim yürütülmeye çalışılmıştır. Bunların hemen tümü devletin çeşitli kademelerinde yüksek düzeyde görev sahibi olup Darülfünun'da ders vermeyi fahri olarak ya da ikinci bir görev olarak yapmaları Darülfünun'da sürekli bir kadro oluşturulmasını engellemeye yol açmasıyla Darülfünun kurumsallaşamamıştır. [415] Görülmektedir ki toplumsal dokunun hazır olmaması, teknik yetersizlikler, eğitim öğretim kurumlarının merkezileşme sorunları ile birlikte Osmanlı Devletinde 2. Darulfünun girişimi de kesintiye uğramıştır.

2.2.3. Eğitimin Kültürel Modernleşmesinde Fransa'nın Etkisi ve Darülfünun'u Sultani

Osmanlı devletinde 1868 yılı Batı'ya yönelmiş birçok kurumun kurulduğu yıl olmuştur. Tanzimat devri ortaöğretimin en modern kuruluşu orta öğretim kademesi olarak düşünülen ikinci kademe okul Sultani'lerdir. 1856 Islahat Fermanının yapmayı tasarladığı eğitim alanındaki düşünceleri ve Osmanlı tebaası arasındaki eşitliği sağlamak konusunda Hıristiyan öğrencilerinin de devam edebilecekleri ve batı kültürü ile yetişmiş aydın bir ekibin kısa zamanda yetişmesi ve Osmanlı devletinin taahhüt ettiği düzenlemelerin hayata geçirilmesine yardımcı olarak ortaya atılan dış isteklerin özekllikle Fransanın etkisi ile Galatasaray Sultanisi açılmıştır.[416]

Islahat Fermanı'nın yayınlanmasından on yıl geçmesine rağmen gerekli düzenlemelere geçilememiş olması Fransa tarafından konu edilmesi İstanbul'da Fransızca öğretim yapan bir lisenin kurulma fikrini gündeme getirmiştir. Aynı yıl Abdülaziz'in Fransa gezisi bu düşünmeyi pekiştirmiştir. Bu okulun açılış amacı

[414] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.123.
[415] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.124,125.
[416] Koçer, s.102; Yıldırım, s.122.

Fransızcanın etkinliğinin yaygınlaştırılması ve Avrupa dengesinin ilk koşullarından olan Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü koruyup güçlendirecek Fransanın çıkarlarına hizmet etmek olduğu düşünülmektedir. [417] Gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra 15 Mart 1868 yılında Sadaret Tezkiresi üzerine okulun kurulmasına yönelik gerekli irade çıkmıştır. Okulun adı 23 Mayıs 1868 tarihli Takvim-i Vekâyi'de Mekteb-i Sultani olarak yayımlanmıştır.[418] Okulun açılış amaçları arasında Osmanlı gençleri arasında Fransız dil ve edebiyatını yaymak, Avrupayı takip etmek, ırk ayrılığını ortadan kaldırmak doğrultusunda farklı din ve milletlere mensup çocukların kaynaşması yer almaktadır. Bu doğrultuda Müslüman ve Hıristiyan öğrenci sayılarının eşit olması planlanmaktaydı.[419]

Bu Sultani ile Fransız kültürü Türkiye'de kendisini göstermeye başlamıştır. Daha çok bir yüksekokul niteliği gösteren Darulfünun'u Galatasaray Lisesi'nin yüksek kısmı olarak niteleyenler vardı. Sava Paşa bu girişimi "Mekâtib-Aliye-i Sultaniye" olarak adlandırmıştır. [420] Osmanlı Devletinde ilk iki Darülfünun'un başarısızlıkla sonuçlanarak kapanması düş kırıklığına sebebiyet verse de Osmanlı aydın çevresi yükseköğretim düşüncesinden vazgeçmemiştir. Maarif Vekili Safvet Paşa'nın [421] ve Mektebi Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) çabalarıyla Mekteb-i Sultani bünyesinde Darulfününu Sultani açılmıştır. Darulfünun ile ilgili çalışma yapan bazı araştırmacılar Darülfünun'u Sultaniyi üniversite yerine bir yüksekokul niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir.[422] Darülfünun'u Sultani 1874 tarihinde eğitim hayatına başlayan Fen, Edebiyat, Hukuk, Yol ve Köprü Mühendisliği (Turuk ve Maabir Mektebi) ilk sivil mühendislik eğitimi veren kurumdur. Eğitim dilinin Fransızca olması medrese çıkışlıların Darülfünun'a girmesini engellemiş olmaktaydı. Dil engeli nedeniyle sadece Mektebi Sultani'den mezunlarnın gidebileceği bir okul olmasının bir tür ayrıcalık olduğu söylenebilir. Özellikle hukuk derslerinin Fransızca olması hukuçuların meslek yaşamlarında sorun olmaması için kısa bir süre çift dilli eğitime geçilmiştir.[423]

[417] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.129.
[418] Dölen,Üniversite Tarihi 1, s.131.
[419] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss. 129,130, 131.
[420] Yıldırım, s.150.
[421] Koçer, s. 80, 110.
[422] Öklem, s.25.
[423] Yıldırım, s.127; Günal, ss.168,169, 170.

Hukuk Mektebi ya da Darülfünun'u Sultan-i için 25 Ocak 1876 yılında bir nizamname yayımlanmıştır. Hukuk mektebinin kuruluş amacı Osmanlı Devletinin yeni döneme girmesiyle kurulmuş olan Nizamiye Mektepleri için gereksinim duyulan hukukçuların yetiştirilmesi olarak belirtilmektedir.[424] Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Darulfünun-ı Osmani'ye ilişkin 79-128 maddeleri Darulfünun-ı Sultani'nin kuruluşunda göz önüne alınmamıştır. Nizamnamenin 80. Maddesine göre Darülfünun "İlm-i Hukuk", Hikmet ve Edebiyat", ve "Ulûm-ı Tabiîye ve Riyaziye" şubelerinden oluşcaktır. Darülfünun-ı Sultani ise şubelerden değil okullardan oluşmaktadır. Bunlar, Hukuk Mektebi, Edebiyat-ı Âliye Mektebi ve Turuk ve Maabir Mektebidir.[425]

1874-75 ders yılı döneminde öncelikle Hukuk mektebinde öğretim faaliyetlerine başlanmış sonrasında diğer bölümler açılmıştır. Hukuk ve Turuk ve Meabir "yüksek mekteplerine"nin nizamnamesi ve ders programı Ocak 1876 yılında hazırlanıp Düstur'da yayınlanmıştır.[426] "Yüksek Mektep" ismi Nizamnamede bu bölümlere denilmekle birlikte 1876 yılından sonra Devlet Salnamelerinde bu mektepler Darülfünûn olarak anılmaktadır.[427] Saffet Paşanın çabalarıyla Osmanlı Devletinde üçüncü Darülfünun girişimi başlamıştır. Saffet Paşa Darülfünun'u Sultani adıyla Galatasaray Sultanisinin bünyesinde müdürü gayrimüslim olan ve Batılı öğretmenlerle müdürlüğüne Sava Paşayı görevlendirerek 1874 yılında Darülfünun-u Sultani'yi açmıştır. Bu Darülfünun mühendislik hukuk ve edebiyat fakültelerinden oluşup öğretimin dili Fransızca olarak kabul edilmiştir. Söz konusu bu kurum Galatasaray Sultanisi mezunlarının eğitimlerini devam ettirebileceği bir yüksekokul derecesinde kalmıştır. Öğrenci bulmakta yaşanan sorunlar bu Darülfünun'un da kısa sürmesine yol açmıştır.[428] Ekmeleddin İhsanoğlu, Darulfünun-ı Sultani ile ilgili şunları ifade etmiştir:

> *Darulfünun–ı Sultani adı verilen bu müesssesede Hukuk Mektebi, Mülkiye Mühendis Mektebi (Bir yıl sonra Turuk ve Maarib Mektebi adını almıştır) ve Edebiyat Mektebinden oluşan üç şube açılmıştır. Her ne kadar Avrupa Üniversitelerinin en az beş fakülteden oluştuğu bilinmekte ve 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde de Darülfünunların tıp, fen,*

[424] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.137.
[425] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.50.
[426] 25 Ocak 1876 Tarihli Nizamname, Düstûr, Birinci Tertip, C.3, Dersaadet 1293, ss. 438-448'den aktaran İhsanoğlu, s.733-734.
[427] İhsanoğlu, Dârülfünun Tarihçesine Giriş, 734.
[428] Koçer, s.110.

edebiyat, hukuk ve ilahiyat fakültelerinden oluşması öngörülmekte ise de Osmanlı İmparatorluğunda tıp eğitimi veren yüksekokul bulunduğundan ve mevcut medreseler ile gayri Müslimlerin dinî okulları ilahiyat fakülteleri olarak adlandırıldığından sadece hukuk, edebiyat ve fen fakültelerinin açılması tercih edilmiştir. Fen fakkültesi de devlet ve toplumun o dönemdeki ihtiyaçları istikametinde, sivil mühendislik eğitimi veren bir yüksekokul halinde kurulmuştur.[429]

Darulfünun-ı Sultani'yi oluşturan okullar Maarif Nezaretinin gözetiminde Mekteb-i Sultani içinde kurulmuşlardır. Mekteb-i Sultani Müdürü Maarif Nezâreti tarafından atanıp aynı zamanda bu okulların ve Darulfünun-ı Sultani'nin de müdürüdür.[430] Saffet Paşa'nın 1870 yılında açtırdığı Darülfünun'un kapanmasından sonra 1874 yılında "Darülfünun –î Sultani"nin açılmasını örgütlemiştir. Bu Darülfünun'un Galatasarayda açılmasıyla ilmiyenin baskısından uzak kalınacağı düşünülmüştür. Darülfünun-i Sultani kurulurken Avrupa'daki örnekleri gibi İlahiyat, Tıp, Turuk-u Muabir, Hukuk, Edebiyat beş bölümden oluşacaktı. Tıp'ın önceden açılması ve İlahiyatın medresenin işlevi olmasının kabul edilmesi nedeniyle bu kuruluş içerisinde üç bölüm yer almıştır. [431]Fransız eğitim projesi olan Mekteb-i Sultani ya da Fransızca adıyla Leycee Imperial Ottoman hakkında Niyazi Berkes şunları ileri sürmüştür:

Bunun Fransa açısından önemi Fransız liseleri modelinde, dersleri Fraansızca verilen direktörü ve öğretim üyelerinin çoğu Fransız olan ve Müslüman, Rum, Ermeni, Musevi öğrencileri Fransız dili ve kültürü içinde birbirine yakınlaştıracak, Osmanlılaştırarak bir çerçeve olmasında idi. Bunun Tanzimat'ın batılılaşma yanlısı olan devlet adamları açısından önemi, Avrupa uygarlığını tanıtma ayrı dinlere mensup olan "millet"ler arasında Fransa uydusu bir Osmanlılık birliğini besleme amacına yarayacak bir müessese olmasıydı.[432]

Sultani Mekteplerinin kurulması Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi ile öngörülmüştür (M. 42-50). Bu doğrultuda her vilayet merkezinde Mekteb-i Sultani'de okullar üç yıllık âdi ve üç yıllık âli şeklinde ikiye ayrlacaktı. Âdi kısmında rüşdiye diploması almış olanlar alınarak burada idadî program uygulanacaktı. Ali (yüksek) kısmında ise idadi diplomasına sahip olanlar alınmaktaydı. Okulun Ali (yüsek) kısmı iki şubeden oluşarak Edebiyat sınıfında (şubesi) Türkçe yazım ve nesir yazma, Arapça ve Farsça'dan edebiyeta ilişkin yazılmış eserler sözün amaca uygunluğu, iktisat, milletler hukuku, fransızca ve tarih dersleri okutulacaktı. Ulû

[429] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Darulfünûn-ı Sultani", **Belleten,** Cilt: 57, Sayı: 218, 1993, (Darulfünûn Tarihçesine Giriş (II)), s.230.
[430] Emre Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 152.
[431] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.81.
[432] Berkes, ss. 238-239.

sınıfında (şubesi) ise tasarı, geometri perspektif, geometri uygulaması düzlem ve küresel trigonometri, astronomi, fizik, kimya, zooloji botanik, ve jeoloji topoğrafya dersleri okutulacaktı. Bu ders programından anlaşılmaktadır ki Mektebi Sultanilerin edebiyat ve fen şubelerinden oluşan yüksek kısmında ileri düzeyde öğretim yapılması hedeflenmektedir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde bu okullar yer almakla birlikte bu okulların açılması 20. yüzyılın başlarında gerçekleşebilmiştir. [433]

Darulfünun-ı Sultani dönem olarak; Abdülaziz'in tattan indirilip yerine 5. Murat'ın daha sonra 2. Abdülhamid'in tahta çıkarıldığı 1. Meşrutiyet'in ilanı ve 1876-1878 Osmanlı Rus Savaşının getirdiği yenilgi ve bunların sıkıntıları Osmanlı İmparatorluğunun siyasal bakımdan karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir. Bu durum Darulfünun-ı Sultani'nin geri plana itilmesine ve mali sıkıntılar yaşamasına da yol açmıştır. [434] Darülfünun-ı Sultani'nin kapanma gerekçelerine bakıldığında 1877 yıılında Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne getirilen Ali Suavi Efendi okuldaki aksaklıkları Maarif Nezaretine yazılar yazarak bildirmiş fakat bunlara cevap verilmemiştir. Daha sonra 24 Ağustos 1877 yılında sorunları doğrudan padişaha sunan Ali Suavi Efendi okulun 409 öğrenci ile öğretime başladığı öğrenci sayısının artmasıyla 524 düzeyine eriştiği fakat 162 öğrenci Müslüman 377 gayrimüslim olduğunu, Müslüman gayrimislim eşitliği olması gerekirken dengenin müslimanlar aleyhine değiştiğini burslu öğrencilerin artması sonucu okulun gelirlerinin düştüğü belirtilerek önlemlerin alınmasını istemiştir. [435] İlk iki Darulfünun girişimlerine yönelik eleştiri ve saldırıların burada da görülmesi[436] ile birlikte Tanzimat dönemi yeni eğitim sistemi için atılımların yapıldığı fakat bu atılımarın yeterli düzeyde yaygınlaştırılamamasının başarılamamasının nedenini eğitimin alt yapısının kurulamamış olması ve müslüman kesim içersinde bu eğitime destek verecek sınıfsal yapı dönüşümlerinin yeterli derinliğe ulaşamamış olması oluşturmaktadır. Siyasal, ekonomik ve teknik nedenlerin etkisi ile bu kuruluş da uzun ömürlü olamamış ve 1880'lerde kapanmıştır. [437] Görülmektedir ki bu girişim de kısa sürüp birkaç yıl içinde kapanmıştır. Osmanlı Devletinde Darulfünun kurma isteği zihinlerde devam

[433] Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss. 134,135.
[434] Yıldırım, s.139; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 160.
[435] İhsanoğlu, Darulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Darulfünûn-ı Sultani, ss.207-209.
[436] Yıldırım, s.149.
[437] Yıldırım; s.150; Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.81.

ettiği için Sultan İkinci Abdulhamid'in yirmi beşinci Cülus yıldönümü nedeniyle bir sonraki Darülfünün kurma girişimi 1900 yılında başlamıştır.

2.2.4. Darulfünûn-ı Şâhâne (1900) ve Osmanlı Devletinde Darulfünun'un Kurumsallaşmasına Yönelik Çabalar

Maarif Nâzırı olan Mansurîzâde Mustafa Paşa Darülfünun-ı Sultanî'nin kapatılmasından sonra yeniden Darülfünun'un açılabilmesini sağlamak için zamanında Darülfünun için inşa edilen ve Maarif Nezaretinin kullandığı binayı boşaltmıştır. Bu tarihten itibaren Darülfünun konusu yaklaşık 20 yıl sonra ele alınmıştır. [438] Darulfünun-ı Sultani'nin kapanmasından sonra 1876 tarihine kadar Darülfünun'un tekrar açılmasına yönelik resmi bir girişim olmamıştır. 4. Darülfünun açma girişimi 2. Abdülhamit dönemine rastlamaktadır. Bu kurumun açılmasında Sait Paşanın rolü büyük olmuştur. Abdülhamit 1877 yılında hangi yeniliklerin yapılması konusunda Sait Paşadan (1838-1919) zaman zaman raporlar istemiştir. Sait Paşa 1878 yılında verdiği ilk raporunda bir Darülfünun açılması gereğini işlemeye başlamıştır. Mehmet Sait Paşa, 1878 yılında ve 1896 yılında Darülfünun açılması fikrini geliştirerek hazırladığı layihaları 2. Abdulhamid'e sunmuş ve bu fikrini padişaha 1900 yılında kabul ettirebilmiştir.[439] Nizamname ve ders programı Maarif Nezareti tarafından hazırlanıp padişahın onayının alınmasıyla Meclis-i Vükelâ'da değerlendirilmiş ve hazırlanmış olan mazbata ekinde Sadrazam Sait Paşanın 12 Ağustos 1900 tarihli arz tezkeresi ile padişaha arz edilmiştir. [440] Sadrazam Sait paşa'nın telkinleri ile kurulan Darülfününu Şahane Sait Paşanın önersinde o dönemin Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi beş fakülteli bir üniveriste olarak düşünülmüştür. Sait Paşanın sözleriyle "Her Darülulûm, beş Darül İcazeden terekküp eder. Bunlar; ulumi tabiye ve riyaziye, ilmi hukuk, ulûmu tıbbiye, ulûmu hikemiyye ve edebiye, ulûmu ilahiye darül icazelerdir."[441] 2. Abdülhamid döneminde 1 Eylül 1900 tarihinde Darulfünûn-ı Şahane adıyla açılan kurum Türkiye'de sürerli olarak devam eden üniversitenin kuruluşudur. Dönemin sadrazamı Zühtü Paşa'nın

[438] Unat, s. 53.
[439] Koçer, ss.140-141.
[440] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.265, 268.
[441] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.85.

nutkuyla açılan Darülfünun'u Şahane; ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye şubesi, ulûm-ı Aliye-i Diniye şubesi, ve Edebiyat şubesinden oluşmaktaydı.[442]

Mekteb-i Mülkiye'nin binasına yerleştirilen Darülfünun-ı Şâhane, idari olarak bu mektebin müdürüne bağlı olup yukarıda da ifade edildiği gibi 2. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıl dönümünde 1 Eylül 1900 yılında açılmıştır.[443] Maarif Nazırı gelişmiş memleketlerdeki Darulfünun'un Osmanlıda'da açılmakta olduğunu bunun ilim ve fen tahsili için büyük bir nimet olduğunu, bunun için padişaha büyük bir şükran borcu bulunduğunu dile getirmiştir.[444] Bu konuda irade aynı gün çıkarak 12 Ağustos 1900 tarihinde Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi ile ekli ders programları resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'nde yükseköğretim kurumunun kalıcılaşması bu Darulfünun'un (Dördüncü Darülfünun) girişimine dayandırılmakla birlikte[445] İstanbul Üniversitesi'nin gerçek kuruluş tarihi de buraya dayandırılmaktadır.[446]

Darülfünun'un dördüncü defa açılmasına 2. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümünde karar verilerek 12 Ağustos 1900 tarihinde 27 maddeden oluşan Darülfünun-ı Şahâne Nizaamnamesi çıkarılmıştır. Söz konusu nizamnamenin 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin Darülfünun'a yönelik hükümlerini yürürlükten kaldırması bu Darüfününun ilmi ve idari özerkliğinin olmaması kurumun yüksekokul durumuna getirildiğine yönelik eleştiriler yapılmıştır.[447] Darulfünun Nizamnamesi 1. maddesinde Darulfünun-u Osmaî adı değişmiş, Darülfünun-u Şahane olmuştur. 1870 Darülfünun'unda görülen şubelerin idari ve ilmi bakımdan özgürlüğü değişerek hükümetin kontrolüne alınmıştır.[448] Bu durum 2. Abdülhammid döneminin siyasi koşulları ile bağlantılı olmakla birlikte Darülfünun'un merkeziyetçiliğine yönelik pratiklerin yansımasıdır.

Kuruluşu Tanzimat öncesine dayana modem eğitim kurumları olan Mühendishaneler, Mekteb-i Harbiyenin ve Mekteb-i Tıbbiye kurulma amaçları ve hedefleri açık bir şekilde belirtilmiş olmakla birlikte, Dârulfünun'un hedefleri kuruluş sürecinde açık ve net bir şekilde belirtilmemiştir. Dârülfünûn modernleşme

[442]Koçer, s.203; Yıldırım, ss.246-253; Arslan, s.35.
[443] Emre Dölen, Üniversite Tarihi 1 s.270.
[444] Yıldırım, s. 169.
[445] Widmann, s.54.
[446] Emre Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.268.
[447] Unat, s.54.
[448] Koçer, ss.142-143.

projesi bağlamında Batı etkisiyle ortaya çıkmış olmakla birlikte kuruluşu ve faaliyetleri kurulduğu dönem Osmanlının kendisine özgü üslubuyla gelişme gösterip yukarıda da ifade edildiği gibi bir kaç başarısız denemenin nihayetinde 1900 yılında "Dârulfümin-i şahane"nin kurulmasıyla İstanbul Üniversitesinin temelini oluşturmuştur.[449]

Açılmış olan bu Darülfünun döneminin özelliklerini taşıdığı söylenebilir. 1900 yılında çıkarılmış olan 27 maddelik nizamnamesi, şubelerinin ders programları ve uygulamaya ait anılar incelendiğinde bu durum anlaşılabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi nizamnamenin 1. maddesinde Darülfününu Osmanî adı değişerek Darülfünun'u Şahane olmuştur. 1870 yılında Darülfününda görülen şubelerin idari ve ilmi serbestliği değişerek hükümetin kontrolüne alınmıştır. Darülfünun'a alınacak öğrenci sayısı kısıtlanarak 16. madde ile Darülfünun ücretli hale getirilmiştir.[450] Darülfünun için ayrı bir idari yapılanmaya ve farklı bir binaya gereksinim duyulmamış Cağaloğlundaki Mülkiye Mektebi binası içinden ayrılan birkaç oda Darülfünun şubelerine tahsisi edilerek idaresi de o mektebin müdürüne verilmiştir.[451]

Darülfünun-ı Şâhâne'nin teşkilat yapısına bakıldığında; padişahın iradesiyle İstanbul'da kurulan Darülfünun-ı Şahane, nizamname hükümlerine göre eğitimin gündüz yapıldığı bir kurumdur (M.1). Söz konusu kurum yüksek din ilimleri, doğa bilimleri ve matematik ve edebiyat şubelerinden oluşmuştur. Bulara ek olarak mevcut olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk da Darülfünun-ı Şâhâne'nin şubeleri olarak sayılmıştır.[452] Darulfünûn Şahaneyi yöneten Darulfünûn müdürü olup Maarif-i Umumiye nezaretinin önerisi ile padişah tarafından görevlendirilmekteydi. Her şubede Darulfünûn müdürüne yardımcı olmak üzere müdür yardımcısı görev yapacaktı.[453] Darulfünûn-ı Şahane dönemi merkeziyetçi yapıda olup Maarif Nezaretinin yönetiminde ve kontrolünde olmuştur. Bu durum İkinci Abdülhamid döneminde Darulfünûn'un kontrol altına alınmak istendiğini

[449] İhsanoğlu, Dârülfünûn Tarihçesine Giriş, s.700

[450] Darülfünun Şahane Nizamnamesi 14 Ağustos 1900, 1316 Salnamesi s. 19-23. Bkz. Hasan Ali Koçer.

[451] Koçer, s.143.

[452] Koçer, ss.199-200; Günal, ss.70,71; Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.273; "Daha önceki Darulfünun girişimleri sırasında ilahiyat konuları medreselerin görevi sayılmış ve Darülfünun kapsamı içerisine alınmamıştır. Burada ilk kez Ulûm-ı Âliye –i Diniye Şubesi adı altında Darulfünun'da bir ilahiyat şubesinin açıldığı görülmektedir." Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.273.

[453] 1900 Tarihli Darulfünûn-ı Şahane Nizamnamesi, Düstur, 1. Tertib, Cild: 7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941, ss.659-664.

göstermektedir. Darulfünûn müdürü şubelerdeki muavinlerin yardımıyla bütün yetkileri eline almıştır. Merkezden yönetimin belirgin özelliği ise öğretim üyelerinin yönetime katılmasının mümkün olmamasıdır.[454] Faik Reşit Unat (1899-1964), yukarıda da ifade edildiği gibi bu nizamname ile Darülfünun'un ilmi ve idari özerkliği olmayan bir yüksekokul şekline büründüğünü belirtmiştir.[455] Darülfünun'u Şahane'nin bu dönemi 1900 yılından 1908 yılınakadar devam etmiştir. Eğitim tarihi üzerinde çalışan araştırmacılar Darulfününi Şahane'nin başlangıcı ile üniveriste düşüncesinin kök salıp yerleşmeye başladığı görüşü ön plana çıkmaktadır. [456]

Darülfünun'a giriş ve kabul koşullarına bakıldığında Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiye ile Edebiyat şubelerine 25, Ulûm-ı Âliye-i Diniye şubesine 30 öğrenci alınacaktır (M.12). Bu maddede alınacak öğrenci sayısı yıllık 80 olarak sınırlandırılmıştır. 18 yaşını doldurmuş olmak, iyi ahlaklı olma, bulaşıcı bir hastalığı ve mâhkumiyeti olmamak, Mektebî Sultani, Mektebi ticaret Darüşşafaka veya Mekteb-i İdadi diplomalarına sahip olmak ya da bu okulların seviyesinde bilgi sahibi olduğunu sınavla kanıtlamak Darülfünun'a giriş koşulları arasında yer almıştır.[457]

1908 yılına kadar bu şekilde devam eden 4. Darülfünun 2. Meşrutiyet döneminin yeniliklerinden yararlanmıştır. İstanbul Darülfününu'nun (1911-1912) kuruluşuna baktığımızda, Darulfünûn-ı Şahane ismi ikinci Meşrutiyetle beraber değişerek İstanbul Darulfünûn-ı Osmanî ya da yalnız Darülfünun adı kullanılmıştır.[458] 1908 yılında Tıbbiye-i Mülkiye'nin Tıp Fakültesi, 1909'da ise Hukuk mektebi Hukuk Fakültesi olarak Darülfünûna bağlanmasıyla üniversitede fakülte sayısı beş olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde hürriyet ortamında Darülfünun ve fakültelerdeki yönetimde merkezi yönetim yerine özerk yönetime doğru eğilim yerleşmeye başlayıp yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda 1911 yılında İstanbul Darulfünûn-ı talimatnamesi yürürlüğe konulmuştur. Bu dönemde de Darulfünûn Maarif Nezaretine bağlı bir müessesedir. İstanbul Darulfünûn'un yönetimi ikinci meşrutiyetle beraber Darülfünun müdürlüğü Darülfünun Müdür-i

[454] Arslan Kısır Döngü, s. 49.
[455] Unat, s.54.
[456] Yıldırım, s.192.
[457] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 274
[458] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.295. "Darulfünun 1913'ten itibarne İstanbul Darulfünun'u olarak anılmaya başlamış mütareke döneminde yeniden Darulfünun-ı Osman-i adına dönülmüş ve 1922'de TBMM hükümeti döneminde tekrar İstanbul Darulfününu olmuş ve bu ad Darulfünun'un ilga edildiği 1933 yılına kadar değişmemiştir". Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 29.

Umumiliğine dönüşmüştür.[459] Darulfünûn Müdür-i Umumiliğinin yetki ve tayininde değişiklikler olduğu açıklanmamıştır. Eskiden olduğu gibi Müdir-i Umumi merkezden tayin edilmekteydi. Müdür-i Umumi'nin yetkileri, fakülte meclislerinin ve fakülte müdürleri yanında meclislerin temsilcileri olan fakülte reislerinin ortaya çıkmasıyla daraldığı ileri sürülmektedir. 1912 yılında bir Darulfünûn Meclisi kurulmasına karar verilmekle birlikte bu meclisin kimlerden oluştuğu ve görevlerinin neler olduğuna dair bilgiye ne 1911 tarihli talimatnamede ne de 1912 tarihli nizamnamede rastlanmamıştır. Fakülte Meclisi (Meclis-i Müderrisin/Meclis-i Muallimîn) üniversitelerdeki hocalardan oluşan bir yapıydı; İstanbul Darulfünûnu Talimatında (1911) Müderris Meclisi 1912'deki Darulfünûn ve Şu'abâtının inzibâtına Dair Nizamnâme'nin başında Muallimler Meclisi şeklinde yer almış sonrasında fakülte meclisi olarak kaydedilmiştir. Fakülte reisi fakülte meclisi tarafından seçilip, fakülte müdürü Maarif Nezareti tarafından tayin edilmekteydi.[460] Talebelerin kayıtlı ve ilgili oldukları fakültenin meclisi, Darulfünûn nizamlarına aykırı davrananlar hakkında disiplin cezalarını vermekteydi. Öğretim üyelerinin ikinci Abdülhamid döneminde fakülte idaresinde söz hakkı yokken fakültelerin hem akademik faaliyetleri hem de öğrencilerin disiplin işlerinde sorumlu merci fakülte meclisiydi. Fakülte meclisi Türkiye tarihinde ilk defa ortaya çıkarak merkezi otoritenin temsilcisi yanında Fakülte meclisinin seçimle gelen reisi fakülte yönetimine ortak olmaktadır. Fakülte meclisinin reisi fakülte müdürü ile beraber fakülteyi idare etmekteydi. Fakülte müdürü maarif nezareti tarafından tayin edilmekteydi. Bir derse ya da bir sınıfın derslerine ara verilmesi fakülte meclisi reisinin görüşü alınarak ya da doğrudan Darulfünûn genel müdürünün bildirmesi ile karar verilmesi fakülte reisini ön plana çıkardığı görülmektedir.[461] Fakültelerin kendi kendini yönetme yolunda önemli bir adım 2. Meşrutiyet döneminin hürriyet ortamında atılmıştır. Darulfünûn'un şubelerinde 1911 yılının sonlarında Maarif'i Umumiye Nezareti tarafından Meclis-i Muallimin kurulmasını İstanbul Darulfünûnu'na bildirilmiştir. "Darulfünûn şubelerinde Mecâlis-i

[459] Darulfünûn ve Şu'abatının İnzibatına Dair Nizamname, DFŞİN, m. 7, 13, 17'den aktaran Arslan, Kısır Döngü, ss.52-53.
[460] Arslan, Kısır Döngü, ss. 53-54.
[461] Darulfünûn ve Şu'batının İnzibatına Dair Nizamname (DFŞİN) m.1,3,13,6,7,8,17,10' aktaran Arslan, Kısır Döngü, ss.54- 55

Muallîm'inVezaifini Mübeyyin Talimat" Maarif Nezareti tarafından gönderilmişti.[462] Bu dönemde fakülte meclislerinin ders programlarını tespit etmesi, bütçelerini hazırlayabilmesi yeni ders programlarını oluşturabilmesi uygulamalarından anlaşılmaktadır.[463]

Türkiye'de gerçek anlamda üniversite olgusunun temelleri 1912 tarihinde görülmektedir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi döneminde uygulanan düzenlemelerle Darülfünun ilk kez çağdaş anlamıyla bir üniversite kimliğine bürünmüş ve işlev kazanmaya başlamıştır.[464] Emrullah Efendi'nin 1912 de hazırladığı Darülfünun Nizamnamesi taslağının gerekçe bölümündeki ifadeler gerçek anlamda üniversite anlayışının gelişmeye başlamış olduğunu gösteren tarihsel değere sahiptir. Bu bağlamda gerekçede; Darulfünunların bilimsel bilgilerin gelişiminden ve yayılımından sorumlu temel kurumlar olduğu belirtilmiştir. Bir devletin bilim politikasının, uygarlık ve bilimdeki gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı olduğu ve Darulfünun'un reformu'nun; idari alanda, eğitim ve öğretim, sınavlar, kütüphane va laboratuvarlar, güvenlik olmak üzere beş bölümü kapsadığı belirtilmiştir.[465]

1908 sonrası süreçte yüksek mektepler ve Darülfünun'a yönelik öğrenci başvuruları artış göstermiştir. Darülfünun bu dönemde Mülkiye Mektebi binasından çıkarılarak ayrı bir konağa taşınmıştır. Programında değişiklikler yapılmak ile birlikte öğrenci sayısı hakkında kısıtlar kaldırılarak öğrencilerden ücret alınmaktan vazgeçilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1911 yılında muallimler meclisinin kurulması ve şube reislerinin kendilerine seçme hakkı tanınması gibi değişiklikler yapılmıştır. Emrullah Efendi 23 Nisan 1912 yılında yazdığı Darülfünun Nizamnamesinde, kurumun kültürü yaratıcı ve yayıcı temel olduğunu belirtmiştir.[466]

---

[462] Arslan, Kısır Döngü, ss.57-58, "Bu tüzüğün metni Edebiyat Fakültesi Meclis-i Muallimin Zabıt Defteri ilk sayfasına kayd edilmiştir: Edebiyat Fakültesi Meclis-i Muallimin Zabıt Defteri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakülttesi arşivinde bulunmaktadır".

[463] Ali İhsan Gencer- Ali Arslan DF Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve ilk Meclis Zabıtları, İstanbul, 2004, s.16-24'den aktaran Arslan, Kısır Döngü, s. 58.

[464] Haldun Özen, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yüksek Öğretimin ve Üniversitenin 75. Yılı", **75 Yılda Eğitim Bilançosu 98,** Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 264'den aktaran Osman Bahadır, "1933 Reformu Niçin Yapıldı?" **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)** (Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır) Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, (1933 Reformu Niçin Yapıldı?), s. 54.

[465] M. Tahir Hatipoğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi, (1845-1997),** Selvi Yayınları, Ankara, 1998, s.39.

[466] Nafi Atuf Kansu, **Türk Maarif Tarihi, Cilt: 2**, İstanbul, 1992, s.67.

Meşrutiyet yıllarında Darülfünun ıslahatı 1. Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. 1915 tarihinde gerçekleşen Darülfünun reformuyla 19 Alman ve 1 Macar öğretim üyesi getirilerek ve enstitüler kurularak Von Humboldt Üniversitesi'nin sosyalleşmiş bilgi üretme niteliği kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Yabancı bilim insanları 1918 yılına kadar Türkiye'de kalmıştır. Darülfünun'un atılım yapması Von Humboldt modeli ve ulusçuluk ideolojisi doğrultusunda yeniden yapılanması 2. Meşrutiyet döneminde ve özellikle de Balkan savaşı sonrasında olmuştur. 1912 yılında yeni bir nizamname çıkarılmıştır. Ama bu kuruluş henüz özerkliğe sahip değildir. Özerkliği ve ulusçuluğu ile sosyalleştirilmiş bilgi üretim altyapısıyla, mühendislik dallarının üniversite dışında ayrıca örgütlenmesiyle Alman üniversitesi modelinin özellikleri Darülfünun'da gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir.[467] Bu dönemde Darülfünun bir yüksekokul kimliğinden sıyrılarak üniversite fonksiyonunu üstlenmeye başladığı, şubelerin fakülte, müderrislerin profesör ünvanı aldıkları darül-mesai adı altında birçok araştırma enstitüsü kurulmuştur. Darülfünun'un ilmi muhtariyet talepleri bu dönemde duyulur olmuştur. Bu enstitüler için gereken laboratuvar ve kütüphanelerin sağlanmıştır. Esas binanın yeterli olmaması nedeniyle dışarıda kira ile tutulmuş binalara yayılarak ilim yayım faaliyetine girişilmiştir. Bu dönemde askerlik çağındaki gençlerin silah altında olmalarından dolayı öğrenci azlığı istenilen gelişmeye imkân vermemekle birlikte 1915 yılında öğretim bile yapılamamıştır. [468]

1900 yılında 2. Abdülhamid döneminde Darulfünun–u Şahanenin kuruluşunu pekçok tarihçi Batılı anlamda gerçek bir üniversite niteliği taşıdığını belirtilmiştir. Bu dönemde ruhen hala medreseye bağlı bulunan yeni İstanbul Üniversitesi Jön Türklerin devrimiyle ileri bir atılıştır. 1. Dünya savaşı sırasında Alman profesörlerin getirilmesi ile yapılan ikinci girişim bazı başarılar ile birlikte[469] genel anlamda değerlendirildiğinde başarı gösterememiştir. Üniversite Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte ilgili bölümde açıklanacağı üzere bu dönemde esaslı reformların zorlamasıyla ve hükümetin radikal tenkit baskısı ile 1933 yılına kadar Darülfünun olarak kalmıştır.[470]

[467] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s. 75.
[468] Koçer, ss. 200-201.
[469] Koçer, s.200.
[470] Widmann, s.21.

Darulfünun'da öğrenim gördükten sonra Edebiyat Fakültesi öğretim üyeliğine atanan İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) Darulfünun'un özellikleri ve görevleri ile ilgili olarak milletlerin gelişmesinin hangi dönemde olduğunun anlaşılabilmesi için Darulfünun'a bakılması gerektiği ve bugünkü eğitimimizde eski medrese ruhunun hâkim olduğunu belirtmiştir. Baltacıoğlu, "Maarifte Bir Siyaset" adlı çalışmasında özellikle savaş yıllarında Darulfünun'da yaşananları ele alıp değerlendirmiştir. Özellikle kurumun önemine ve Darulfünun'da özerklik düşüncesinin gelişmesine değinmekle birlikte Darulfünun'un kişilikli bir kurum olabilmesinin temel şartının "muhtariyet" olduğunu yazmıştır. Ona göre:

> *"...Hülasa, ilim ne ise Darulfünun da odur. İlim niçin lazımsa Darulfünun da onun için lazımdır. Bir milletin tekâmülünün hangi devirde olduğunu anlamak için Darulfünun'u görmek lazımdır. Fikri hayatı olmayan, fikri hayatında bir asliyet, orjinalite ve ibdaiyet bulunmayan milletlerde Darulfünun-hakiki manasıyla Darulfünun-yoktur..."*
>
> *"...Türkiye'nin asrileşmesi için îlmileşmesi, ilimleşmesi için de Darulfünun hayatına alışması lâzımdır. Darulfünun'un başıca vazifesi, ilmin yani hakikatin keşif ve taharrisi, isbat ve müdafaasıdır. Darulfünun'un vazifesi bir ilim vazifesidir. Darulfünun'da tedrisat gaye değildir, vasıtadır. Darulfünun ilim için mekteb olmaktan ziyade ilim için bir laboratuvardır. Hâlbuki bizde Darülfünun bir ilim imalathanesi olmaktan daima uzak kalmış, sadece bir Mekteb-i Ali vazifesi görmüştür. Şimdiye kadar Darulfünunumuzda ders ve malûmat hep "gaye" telakki edilmiş, ilmi zihniyette, ilmi usule, ilmî taharriyata rağbet edimemiştir. Onun için ne ilmimiz, ne de ilim zihniyetimiz yükselememiştir".*[471]

Darulfünun'un bağımsızlığı konusundaki düşüncelerini Baltacıoğlu; Bilimin konusunun gerçek olduğu ve gerçeğin tarafsız olduğunu ve bağımsızlık ile yaşayabileceğini belirtip düşünce özgürlüğünü kabul etmeyen ülkelerde ilme hürmet olmadığını ifade etmiştir.[472]

Darulfünûn-ı Osmani (1919), özgür bir üniversite yapılanması 2. Meşrutiyet ile birlikte uygulamaya geçerken Darulfünûn'un özerkliği konusu ise 1912 yılından itibaren gündeme gelip tartışılmıştır.[473] Darulfünûn Edebiyat Fakültesi Meclisi özerklik ile ilgili 10 Mayıs 1916'da Darulfünûn yönetimine bir mazbata göndererek "Darulfünûn Divanı"nın kurulmasını, Darulfünûn reisi'nin Divan tarafından seçilmesi ve Darulfünûn'un iç işlerinde "müstakil" olması gibi önemli konulardan

[471] Yıldırım, ss. 54, 257-258.
[472] Yıldırım, s.259.
[473] Abdurrahman Siler, **Türk Yüksek Öğretiminde Darulfünûn (1863-1933)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 91.

söz edilmekteydi. Bu mazbataya imza atanlar İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Köprülüzade Fuad, Ahmet Emin (Yalman), Kazım Şinasi, M. Ali Ayni, Ali Muzaffer, Avram Galanti, Faik Sabri (Duran), ve üç kişi de yabancı öğretim üyesidir.[474] Edebiyat Fakültesi Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu, öğretim üyeleri ve Darulfünûn yönetiminin politikacılardan etkilenmemesi ve onlara bağlı olmaması gerektiğini belirtip Darulfünûn'un özerk olmasını istemektedirler.[475] Bu bağlamda hazırlanmış olan "Darulfünun-ı Osmanî Nizamnâmesi" Meclisî Maarif'de görüşülerek Meclis-i Vükela tarafından onaylanmıştır ve Kasım 1919 yılında iradesi çıkmıştır. [476] Darulfünûn-ı Osmani nizamnamesi 11 Ekim 1919'da kabul edilip 24 Ekim 1919'da yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda ilmi özerklik ve fiili idari özerkliğe sahip ilk üniversite Türkiye'de kurulmuştur. [477] Nizamnâmeye göre; yükseköğreitmin gelişmesine ve ilerlemesine hizmet sunan Darülfünun Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakültelerinden oluşan bilim kurumudur. (M.1) şeklinde tanımlanmıştır. Darulfünun'un İlmî Muhtariyeti haiz(bilimsel özerkliği) (M.2) olduğu belirtilmiştir. Emin: Maarif Nazırı (eğitim bakanı) Darulfünun'un reisi olup Nâzır Darulfünun denetimini Emini vasıtasyla gerçekleştirir. "Darulfünun Emin'i müderris ve muallimlerin tümünün katlımı ile gerçekleştirilen seçim sürecinde en çok oy alan iki kişiden birinin Maarif Nezareti tarafından Bab-ı Âli'ye [saadete] arzı ve irade-i seniyye [padişah onayı] ile iki yıl için atanır. Süresi dolan Emin yeniden seçilip atanabilir (M.19). "Emin Darulfünun'u temsil eder, Darulfünun'un medrrese ve bağlı kuruluşlarının iyi yönetilmesini gözetir ve Divan kararlarının uygulanmasını uygulanmasını gerçekleştirir (M.22)". Darulfünun'un bir Divanı vardır. Divan, Emin'in başkanlığında toplanır. Medrese reislerinin doğal üye olarak bulunurken ve her medresenin Meclis-i Müderrisîn'i tarafından oyların çoğunu alan ve iki yıl için seçilen iki Müderristen oluşur.[478]

Darulfünûn-ı Osmani'nin bağlı olduğu kurum ve özerkliğine baktığımızda, Maarif kurumuna bağlı bir kurum olup Maarif Nazırı "Darulfünûrn'un reisidir." Darulfünûn'un ilmi muhtariyete haiz olduğu belirtilmekle birlikte idari muhtariyet

[474] Siler, s.134.
[475] Yıldırım, s.259; Arslan, Kısır Döngü, s. 65.
[476] Düstur 2. Tertip, Cilt: 11, İstanbul, 1928, ss.401-409'dan aktaran Dölen, Üniversite Tarihi 1, s. 545
[477] Darulfünûn-ı Osmani Nizamnamesi (DFON) için bkz. Düstur, 2.Tertip, Cilt: 11, s.401-409'dan aktaran Arslan, Kısır Döngü, s.65
[478] Ayni, ss.75-76; Dölen, Üniversite Tarihi 1, ss.545-549; Yıldırım, s.274.

fiilen verilip resmi olarak ifade edilmemiştir. Darulfünûn eminini Darulfünûn öğretim üyeleri seçip Maarif Nazırı, Darulfünûn'u Emin vasıtasıyla idare edecekti.[479] Darulfünûn yönetimine baktığımızda Emin Maarif Nazırı adına Darulfünûn'u idare edip bütün müderris ve muallimlerin katılımı ile iki yıl için seçilecektir. Maarif Nezaretine en çok oy alan iki aday bildirildikten sonra bunlardan birini padişah tayin edecekti. Emin'in görev süresi dolduktan sonra yeniden seçilebilecekti. Darulfünûn eminliği ile medrese reisliği bir kişinin sorumluluğunda değildi. Maarif vekili adına Darulfünûn'u yöneten eminin Türkiye tarihinde ilk kez öğretim üyeleri tarafından seçilmesi kabul edilip uygulanmıştır. Yerinden yönetim anlayışının yansıması olarak idari özerklik Darulfünûn'a verilmemesine rağmen bu uygulamanın idari alandaki özerkliğin bir göstergesi olduğu görülmektedir. Emin'in bu şekilde seçilmesi ve tayini daha sonraki Cumhuriyet dönemi Darulfünûn ve Cumhuriyetin özerk üniversitelerinde de uygulanmıştır.[480]

Nizamnamenin 2. maddesi Darulfünun'un "ilmi muhtariyeti haiz" olması şeklindedir. İlk kez bir Darulfünun Nizamnamesinde muhtariyet söz konusu edilmiştir. Yine ilk kez bu nizamname ile özerklik kavramı ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Özerkliğin idari ve ilmi olmak üzere iki cephesinin varlığı düşüncesinden yola çıkılarak yalnız bir yanı sözkonusu edilmiştir. Diğer yandan kısmi de olsa yöneticilerin seçilmeleri de muhtariyetin bir sonucudur. Darulfünun'un kısmi de olsa özerkliğine ilişkin bu düzenleme birdenbire ortaya çıkmamıştır. Darulfünun'a verilen özerklik yetkisini yöneticilerin bir lütfu olarak da görmemek gerekir. Muhtariyet düşünce Darulfünun müderrisleri arasında son beş yılda yoğun bir şekide tartışılmıştır. Darulfünun'da özerklik konusu gündeme getirilirken Nizamnamede düzenlendiği gibi ilmi/idari özerklik ayrımı yapılmamış, bir bütün olarak muhtariyetin gerekliliği üzerinde durulmuştur.[481] 11 Ekim 1919'da çıkarılan Darulfinun-ı Osmanî Nizamnâmesinde ilk kez Darülfünun tanımlanarak bilimsel özerkliğe sahip olmuştur.[482] Bu dönem, Türkiye yükseköğretim sisteminde özerklik-siyasal baskı gelgitlerinden birini daha yaşamıştır. 1919 yılında Darülfünun-ı Osmani

[479] Darulfünûn-ı Osmani Nizamnamesi (DFON) Düstur, 2. Tertip, Cilt:11, m19, m.2'den aktaran Arslan, Kısır Döngü, s. 66.
[480] Darulfünûn-ı Osmani Nizamnamesi (DFON) Düstur, 2. Tertib, Cilt:11, m. 19'den aktaran Arslan, Kısır Döngü, ss. 66-67; Yıldırım, ss.285-286.
[481] Yıldırım, s.285.
[482] Düstur, 2. Tertip, Cilt: 11, İstanbul 1928, ss.401-409; Takvim-i Vekâyi, Sayı 3677 (25 Muharrem 1338/28 teşrin-i evvel 1335 [1919]). Aktaran Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.110.

Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmeden önce ittihat ve terakki ile bağlantılı olduğu düşünülen öğretim üyelerinin Darülfünun'dan ayrılan ve uzaklaştırılan sayısının 44 olduğu belirtilmiştir. [483] Osmanlı Entelijansıyası bilim kurumlarının özerkliği konusunun öneminin farkında olmakla birlikte üniversite özerkliğinin ve bununla bağlantılı akademik özgürlüklerin Osmanlı coğrafyasında kısa sürede kurumsallaşamayacağının sancılarını modernleşme projesi ile koşut uygulamaların ilerleyen süreçlerde yaşanan bir dizi bunalım ile birlikte ilgili bölümlerde izleri takip edilecektir.

Darulfünûn'un bilimsel ve idari özerkliğe sahip olması ancak 1919 yılında Darulfünûn'u Osmanî Nizamnamesi ile mümkün olabilmekle birlikte bu özerkliğin sınırlı olduğu nizamnameden anlaşılmaktadır. Birinci Dünya savaşı yıllarında, Darulfünûn'un özerk olması için gösterilen çabalar Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri arasında ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu öğretim üyelerinden Sosyoloji Müderrrisi Ziya Gökalp düşünce özgürlüğü ve özerkliğin Darulfünun'a yerleşmesi için çaba göstermekle birlikte Darulfünûn'un gelişmesinin ancak özgür bir ilimle olabilmesini savunmaktaydı.[484] Darulfünun özerkliği meselesi ile ilgilli 2. Meşrutiyet sonrasında yaşanan tartuşmalarda Ziya Gökalp Darülfünun konusundaki başarısızlığı şöyle açıklamıştır:

> *Vaktile, tanzimatçılar da bu lüzumu idrak ederek, Avrupa medeniyetini almağa teşebbüs etmişlerdi: Fakat onlar, aldıkları şeyleri yarım alıyorlar, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki, ne bir hakikî Dârülfünûn yapabildiler, ne mütecanis bir adliye teşkilâtı vücude getirebildiler…Tanzimatçılar, millî istihsali asrîleştirmeden evvel istihlâk tarzlarını, yani telebbüs, tegaddi (giyinme, beslenme), bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için, millî sanatlerimiz tamamiyle münkariz oldu, buna karşı yeni tarzda Avrupaî bir sanayiin cersumesi (zerresi) bile vücude gelemedi. Buna sebep, kâfi derecede ilmî tetkikat yapmadan, esaslı bir mefkûre ve kat'î bir program vücude getirmeden işe başlamak ve her işde yarım tedbirli olmaktı.*[485]

1946 yılında özerk üniversite dönemindeki senatonun ilk örneği, 1919 yılında bilimsel özerklik (İlmi Muhtariyet) ile beraber fiili- idari özerklik dönemindeki Darulfünûn meclisi ve 1924 yılında özerk Darülfünun'un en yetkili organı olan Darulfünûn Divanıdır.[486] Cumhuriyet yönetimi, Osmanlıdan yönetsel anlamda 1919

---

[483] Şenses, s.348.

[484] Mehmet Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp,** (Haz. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar), 3. Baskı, Nobel Yayın, İstanbul, 2007, ss. 82-84.

[485] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları, Türkçülüğün Esasları,** (Haz. Salim Çonoğlu), 6.Baskı Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.79.

[486] Arslan, Kısır Döngü, s.41

yılında çıkarılan nizamnameye dayanan, rektörün seçimle belirlendiği ve bilimsel özerkliği bulunan bir kurum devralmıştır. [487] Bu Darulfünun nizamnamesi değerlendirildiğinde çokça tartışmaları yapılan Darulfünun ve kurumsallaşması ve de niteliklerine yönelik değerlendirmeler sonucu bu kurumun istenilen niteliklere sahip olmasına yönelik adımlar atılmıştır. Darulfünun ilmi özerkliğe haiz olmasıyla birlikte Yöneticilerin seçimle geldiği ve sorumluluğun şubeler arasında paylaşıldığı yatay bir örgütlenme söz konusudur.

Üniversite alanında diğer bir gelişme İnas (Kadınlar) Darülfünun'un 12 Eylül 1914 yılında kurulmasıdır. İnas kız/kadınlar anlamına gelmektedir.[488] Temel olarak amacı kız liseleri (inas idadisi) ve kız öğretmen okullarına (darulmuallimat) öğretmen yetiştirmek olup öğrenim faaliyetinin üç yıl olduğu belirlenmişti. Lise tahsilini tamamlamış olan kızların Darulfünun içinde önceleri serbest dersler adı altında umumi dersler açılmış daha sonra Zeynep Hanım konağında edebiyat, riyaziye ile tabiat tahsil etmek için müstakil bir sınıf oluşturulmuştur. [489]

İnas Darülfününu bünyesinde matematik, edebiyat ve doğa bilimleri olmak üzere üç temel bölüm bulunuyordu. "Edebiyat şubesi" olarak anılsa da müfredat içerisinde tarih, iktisat, coğrafya, etnografya gibi kapsamlı bir sosyal bilimler programı olduğu söylenebilir. Şubelerin öğretim faaliyeti süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. [490] İnas Darülfünun'u yüksek öğretmen okulu şeklinde olup diplomalarında "kız okullarında muallimlik yapmak üzere" verilmiş olduğu yazılmaktaydı. Darülmüallimat ile orta bütçeye sahip olup kendisine ait tüzüğü bulunmamaktaydı. İnas Darülfünun'u 1919 yılında Darülfünun'a bağlanmıştır. Bu dönemin koşullarında farklı derslikleri kullanmalarına rağmen ortak binada eğitim görmeleri ciddi eleştirilere yol açmıştır. Bu uygulama öğretim üyelerinin aynı dersi yineleyerek aktarmasının iş yoğunluğuna yol açmıştır. Bu yaşanan pratik zorluk nedeniyle ile birlikte söz konusu Darülfünun öğrencileri kendilerine ait dersleri protesto ederek erkek sınıfına katılmasına öğretim üyelerinin bir kısmının destek olmasıyla fiili bir durum oluşturulmuştu. Öğretim ortamı fiziksel olarak, bir tarafı kadın öğrencilere diğer tarafı da erkek öğrencilere şeklinde ikiye ayrılmıştı. [491] Milli

[487] Bahadır, 1933 Reformu Niçin Yapıldı?, s.55.
[488] Yıldırım, s.246.
[489] Ayni, ss.71-72.
[490] Yıldırım, s.251.
[491] Günal, ss.77-78.

mücadele dönemi hareketi İnas Darülfünunu'nun kapatılmasında belirleyici olmuştur. 1921 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'da Maarif Kongresinde cinsiyet ayrımını eleştirmesi üzerine öğrenciler de bu bağlamda ayrı sınıflara yönelik eğitime tepki göstermişlerdir. Bu gelişmeler Eylül 1921 yılında İnas Darülfünun'u kapatılmasına yol açmış ve bütün öğrencilerin de İstanbul Darülfünunu'nun öğrencisi olduğu kabul edilmiştir. İnas Darülfünun'u toplam 53 mezun vermiştir.[492] Söz konusu gelişmelerin Cumhuriyete geçiş döneminde cinsiyete bağlı ayrımcı uygulamaların sonlandırılmasına yönelik önemli bir adım olduğu görülmektedir.

Osmanlı yönetiminin modern yönetimi örgütlemesi ve konusunda izlediği strateji Avrupa örneklerinden önemli farklılıklar içermektedir. Avrupa'da kiliseyle bütünleşmiş olan eğitim sistemleri dönüştürülerek modern eğitim gerçekleştirilmeye çalışılmışken Osmanlı İmparatorluğunda sıbyan okulları ve medreselere dokunmadan ve onları dönüştürmeye çalışmadan modern okulların ayrı bir sistem olarak kurulması yolu izlenmiştir.[493] İnşa edilen okulların iyi sonuç vermesi yetiştirilen öğretmenlerle bağlantılıdır. Osmanlı Devletinde orta öğretim kurumları ve yetişmiş öğretmen olmadan Darulfünun kurulmak istenmiştir. Buna rağmen açılan Darulfünun'un belirli bir müfredatı ve belirli bir öğretim kadrosu bulunmamaktaydı.[494] Avupa'da üniversiteler, Avrupa'nın sosyo-ekonomik toplumsal yapısı diğer bir ifade ile kendi dinamik yapısı içerisinde üniversitas olarak adlandırılan; mesleki örgütlenme olarak sınıfsal çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere kurulup zaman içerisinde kendi sosyo-politik koşulları içerisinde kurumsallaşmışlardır. Bu varlıklarını kilise ile olan çatışma ile birlikte kiliseye rağmen ama kilise ile birlikte olgusal olarak geliştirmişlerdir. Osmanlı Devletinde ise üniversite olarak tanımlayabileceğimiz Darülfünun'un kurumsal gelişmesi; toplumsal yapı, siyasal sistem, sınıf dinamikleri ve zihin kodları bakımından böyle bir formasyon üzerine inşa edilmemiştir. Darülfünun'un kurumsal konumlanışının devlet tarafından gereksinimler bağlamında inşa edilmiş olup siyasal sistem dışında dini otoriteler ya da başka toplumsal aktörlerle bağımlılık ilişkisi bulunmamaktaydı. Bu dönem Osmanlı Darülfünun'un yapısal kimliği üniversite kavramının ontolojisi ile

[492] Günal, s.78.
[493] İlhan Tekeli, "Sanayi Öncesi Bir İmparatorluğun Modernite Projesinin Etkisi Altında Dönüşürken Yükseköğretimi Yeniden Kurumsallaştırmasının Öyküsü", **Yeni Yönelişler ve Sorunlar,** Uluslararası Yükseköğretim Kongresi (UYK-2011), 1. Cilt, Bölüm: IV, 27-29. 05. 2011, s. 187.
[494] Koçer, s.235.

uyuşmamaktaydı. Medreseler ise İslâm/Osmanlı yükseköğretiminde özgün ve içinde bulunduğu sosyo-politik dinamiklerle gelişen bir kurumdur. Çeşitli yönleri ile medrese üniversiteye benzetilerek onun öncülü sayılsa da bir devamlılıktan bahsedilmesi mümkün değildir.[495] Bu bağlamda değerlendirildiğinde bilim bir üst yapı kurumu olarak belirli toplumsal ve ekonomik yapılara dayanarak oluşmaktadır ve bunlar olmaksızın bilimsel ortamın oluşma ve araştırmanın ortaya çıkma süreci sancılı geçmektedir.[496] Osmanlı Devletinde üniversite girişimlerinin öyküsü ve zaman zaman Darulfünun'un kesintiye uğraması bu cümlede özetlendiği toplumsal doku ve toplumsal dokudaki dönüşümlerle birlikte Batılılaşma/modernleşme projesinin siyasi, iktisadi ve de kültürel yapının dinamikleri ile bağlantılı olduğu görülmektedir.

[495] Mustafa Gündüz, "Akademiyi Anımsamak: Anılarda Sorunları ve Eleştiriler", **Yükseköğretm ve Bilim Dergisi,** Cilt:3, Sayı:1, 2013, s.17.
[496] Dölen, Üniversite Tarihi 1, s.21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
12 EYLÜL 1980 ÖNCESİ CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÜNİVERSİTE POLİTİKASI

3.1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA SÜRECİ VE EĞİTİM POLİTİKASI: TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLAN

Sanayisi kurumsallaşamamış merkezi bir imparatorluğun dağılmasından sonra modernist bir ulus devlet inşa sürecinin başlatılması değişik alanlarda devrimci yeniden düzenlemeleri gerektirmektedir. Bunlardan birincisi; ulus devletler için yeni bir tarih yorumu, ikincisi ise eğitim kurumlarının vatandaş yetiştirme amaçlı kitlesel eğitime yönelmesinin sağlanması için yazı ve dil devrimlerinin yapılmasıdır. [497] Geç modernleşen ve modernleşmeyi bir proje şeklinde uygulayan toplumlarda bu modernleşmenin sürdürülmesi için eğitim reformuna gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda eğitim reformunda 2 sorunun çözümlenmesi beklenmektedir. Bunlardan birincisi; sisteme sadakat içinde modern toplumun gerektirdiği niteliklere sahip yurttaşların inşası olmak üzere bu eğitim ilk ve orta öğretim düzenlemeleriyle verilmekteydi. İkincisi ise modern toplumun gerektirdiği profesyonelleri yetiştirecek yükseköğretim kurumlarının kurulması ve geliştirilmesiydi.[498]

Çağdaş millet anlayışında sübjektif ve manevi öğeler 19. yüzyılın sonlarından itibaren ön plana çıkmıştır. Fransız düşünür E. Renan subjektif millet anlayışını ilk kez sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Yeni millet anlayışında belirleyici olan ırk, din, dil gibi öğeler geri bırakılıp ortak duygu ve düşünce ve kültürel bütünleşme ile yaşama arzusu öne çıkarılmıştır. Bu doğrultuda millet topluluğu; dil birliğine, tarih birliğine, kültür birliğine dayanan ortak değerlere sahip bireylerden oluşmaktadır.[499] Natio sözcüğü örgütlü topluluklar için bir hukuki kavram olarak kullanılmış olup sözcüğe ilk olarak üniversitelerde ve kilisenin konsüllerinde rastlanmıştır. Natio kavramı modern bir olgu olup o zamanda kullanılan anlamı günümüzdeki anlama denk gelmeyip ulusal dil ile bağlantısı yoktu. Ulus devletlerin

[497] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.137.
[498] Bkz. İlhan Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2003.
[499] Temuçin F. Ertan, "Atatürk İlkeleri", **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. Temuçin Faik Ertan), 8. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.232.

inşa sürecinde modern anlamda milli bağlılıkların kan birliğine dayanmasını gerektirmediği gibi dayanışma duyguları milli duyguların bir parçasını oluşturmaktadır.[500]

Modern devletlerin yavaş yavaş yükselmesiyle başlayan süreçte eğitim konusunda kiliseyi rakip olarak görmesi ile birlikte modern devlet, okulları kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik desteklemiştir. Öğrencilere devletin uygun gördüğü dünya görüşünün aşılanması okulların 19. yüzyılın ortalarından itibaren devletin kontrolüne alınmasıyla başlamıştır. Fransa'da eğitimin Fransız milliyetçiliğinin amaçları için kullanılmasında 'tesanütçülük' (solidarisme/dayanışma) görüşünden ilham alınmaktaydı. Bu görüşe göre Fransa bütünleşip kaynaşmış, sınıf mücadeleleri olmayan bir toplum olarak yardımlaşmanın da sağlanmasıyla Fransa'nın ideal gelişimi ideal bir ortamda sağlanacaktı. Bu görüş Türkiye'de Ziya Gökalp tarafından ulus devletin inşa sürecinde işlenmiştir.[501] İdeolojinin sosyal değişme ile olan ilişkisinin gelişmekte olan ülkelerdeki rolü önemli bir konudur. Gelişmekte olan ülkelerin aydınlarının diğer toplumsal öğelerden önce çağdaş Batı düşüncesini öğrenmesi önemli toplumsal özelliklerden biridir. Gelişmekte olan ülkelerde aydınların yeni bir toplum düzenine olan gereksinmeyi hissetmesi ve bağımsızlık mücadelesinin aydınların gücüyle ivme kazanması sonucunda aydınların epistemolojik etkisi bu ülkelerin yönlendirildiği ideolojilerle belirmiştir. Bu duruma örnek olarak Türkiye'de Kemalizm de bağımsızlık sonrası ülkenin belirleyicisi olmuştur.[502] Bu bağlamda, siyasal fikirler, tarihsel ve toplumsal pratiklerle şekillenerek siyasal eylemi harekete geçirip bu eyleme rehberlik ederek maddi yaşamı yönlendirirler. Bütün siyasal düşünce sistemleri ve ideolojiler içinde yükseldikleri sosyo-politik ve tarihsel koşulların izlerini taşırlar.[503]

Durkheim sosyolojisi, Fransız toplumunun sorunlarını analiz edip yeni bir Fransa'nın kurulmasında etkili olması Türkiye tarafından da yeni bir ulus ve toplum inşası kapsamında benimsenmiştir. Gökalp, toplumsal bütünlük, dayanışma ve

[500] Max Weber, **Sosyoloji Yazılar,** Çev. Taha Parla, 6. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.258, 266, 267.
[501] Şerif Mardin, **İdeoloji,** Bütün Eserleri 3, 16. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss.164-165.
[502] Mardin, ss.133-134.
[503] Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler,** çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi vd. Yay. Haz. Buğra Kalkan, 3. Baskı, Adres yayınları, Ankara, s.18.

aidiyet kavramlarını merkeze alan Dukheim sosyolojisinden yeni ulus devletin inşa sürecinde yararlanmıştır.[504] Bu bağlamda, Korporatizm, temel olarak çıkar gruplarını devlet mekanizması ile birleştirme modelidir. Serbest piyasa ekonomisinin oluşturduğu sınıfsal çatışma dinamiklerine yol açan merkezi ekonomiye karşı olmakla birlikte sermaye ve emek ilişkilerinin organik bileşimi anlayışına dayanmaktadır. Bu paradigma sosyal sınıfların milli menfaatler etrafında uyumlu çalışabileceği inancına dayanmaktadır.[505]Korporatizm dar anlamda, korporasyonlara dayalı bir ekonomik sistemdir. Sınıfsal problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik milli uyum ve birlikteliğin inşası için farklı toplumsal kesimler arasında korporatif bir örgütlenme ve işbirliği çerçevesinde hareket edildiği bir uygulamadır. Korporatizm kavramı, üyeleri üzerinde tekelci güce sahip bir çıkar grubunun varlığını zorunlu kılmaktadır. [506] Durkheim'in, toplumun bir konsensüs üzerine kurulu olduğu tesanüt/dayanışma düşüncesini Gökalp'te de görmekteyiz. Gökalp toplumu, fertleri arasında ortak duyguların, fikirlerin olduğu ve gönülden bağlılıklarla bir araya gelmiş bütün olarak tanımlamaktadır. [507] Bu doğrultuda, mili tesanüdün kuvvetlendirilmesi, sosyal düzen ve ilerlemenin milli özgürlük ve geleceğin temelidir. Milli tenasüd güçlendirilmesi medeni ve mesleki ahlakların güçlendirilmesine bağlıdır.[508]

Pozitivist düşünce Osmanlı Devletinde 19. yüzyılın yarısından itibaren İslâm felsefesine tepkiler bağlamında yer almıştır. 1908 (2. Meşrutiyet) dönemi ile birlikte sosyolojizmi diğer bir ifade ile toplum felsefesini "ilmi içtimai" yörüngesine oturtan görüşler Meşrutiyet döneminde gelişmiştir. Emile Durkheim, Alfred Fouillée, Charles Gide, Paul Cauwès gibi düşünürlerin etkisiyle, sosyolojizmin alt kategorisi solidarizm, diğer bir ifade ile tesanütçülük, (dayanışmacılık) 1908 döneminde hâkim ideoloji olmaya başlamıştır. Kısa vadede Sosyolojizm dönemin uluslaşma süreciyle uyumunu sağlamıştır. Durkheim'in Toplumsal İşbölümü isimli kitabı Ziya Gökalp'in Halkçılık fikirlerinde etkili olmuştur. Toplumsal yaşamda iş bölümünün artmasıyla

[504] Rıdvan Turhan, "Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak", **Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, s.268.
[505] Heywood, ss.234-235.
[506] Ahmet Makal, **Korporatizm Türkiye sendikacılık ansiklopedisi,** Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1998, ss. 289-291.
[507] Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri 1,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 97.
[508] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Haz. Salim Çonoğlu, 6. baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.108.

bireyler eksikliklerini gidereceklerini düşünerek birbirlerine daha sıkı bağlanacaklardır. Bu doğrultuda organik dayanışma (tesanüt) bireylerin toplumdaki işlevlerinin farklılaşması sonucu güçlenecektir.[509] Dayanışmacı düşüncenin, yukarıda da ifade edildiği gibi, toplumsal uzlaşma ve dayanışmayı öngörmesini 2. Meşrutiyet döneminin sonlarında, başta Ziya Gökalp olmak dönemin düşünürleri tarafından benimsenmiş ve halkçılık adı altında Türkiye'nin siyasal yaşamında yer almıştır. Meşrutiyet dönemi halkçılığının siyasal, ekonomik ve toplumsal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Solidarizm ve onun devlet felsefesi halkçılığı; Milli İktisat politikalarını ve dayanışmacı toplum modelini kapsayan ideolojik paradigmadır. Siyasal boyutta halkçılık, ulus devletin inşasını ve siyasi bağımsızlığı amaçlaması siyasal bağımsızlık doğrultusunda bireylerin siyasal hak ve özgürlüklerinin gözetilmesidir. Meşrutiyet halkçılığının ekonomik boyutu olan "iktisadi solidarizm" ulus inşası sürecinde liberal ekonomi politikalarına karşı devletçi iktisat politikasını model olarak önermektedir. İktisadî solidarizm, sınıfsal bölünme sorununa yönelik devletin düzenleyici rolü ile çarpıklıkların giderilmesini hedeflediği bir modeldir. Bu bağlamda devletin iktisadi hayata girmesi, sermayedar olması benimsenerek "devlet kapitalizmi" önerilmektedir. Halkçılığın üçüncü boyutu olan "içtimai solidarizm" çelişen toplumsal sınıfları değil uzlaşan meslek zümrelerini benimsemesi, sınıf çatışmasını kabul etmemesi ve dayanışmayı önermesi ile ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda toplumsal işbölümü temeline dayanan meslek zümreleri toplumsal tabanı oluşturacaktır. [510]

Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme hareketi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ivme kazanmıştır. Ulus devletlerin kurumsallaşmaya geçmesi ile beraber varlılğını hissettiren söz konusu ideolojik araçsallaştırma sürecinin başlaması Osmanlı Devleti'nde geç bir tarihe dayanmaktadır. Osmanlı devletinin modernleşme doğrultusunda başlattığı girişimler, 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından sonra modernleşme/çağdaşlaşma ve ulusallaşma süreci doğrultusunda köktenci reformlar yapılmaya başladığında bir zemin oluşturmuştur. Tanzimat dönemi ve öncesine götürülebilen Osmanlı Devletindeki reform niteliğindeki değişiklikler Cumhuriyet dönemini hazırlayıp temel oluşturmuştur. Osmanlı dönemindeki yenileştirme

[509] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum Ve Bilim** Sayı:1, Bahar, 1977, s.95.
[510] Toprak, ss.94-96.

hareketleri ıslahat niteliğinde olup Cumhuriyet dönemi reformları ise bütünüyle ayrı bir nitelik arz ederek bir "inkılap" hatta "ihtilal" karakterindedir. Bu doğrultuda Osmanlı döneminde iki yüzyıllık Batılılaşma projesi kapsamında siyasal, sosyal ve kültürel sorunlara ıslahat anlayışı ile çözüm arama yaklaşımından ayrılmaktadır. Bu yeni dönem siyasal ve toplumsal yapıdaki değişmeye yönelik kökten bir yaklaşımla ve zaman zaman sertleşen bir hareket olması ve gelenekten ayrılmayı hedefleyerek değişmenin odağına laiklik ilkesini almıştır.[511] Tanzimat döneminin kozmopolit modernleşme politikasının aksine Cumhuriyet ideolojisi, milli değerlerin ve halkçı söylemin merkeze alındığı bir temel üzerinden şekillenmiştir. "Yabancı" tesirlerden arınmak, "Öz"e diğer bir ifade ile tasavvur edilen Anadolu'ya dönüş Cumhuriyetin milliyetçi ulus projesinin önemli dinamiklerinden biridir. Ziya Gökalp'ın, bu yeni milli devletin düşünürü olarak "Türklük kozmopolitlik'e karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki isnat yeridir" şeklindeki anlayışı milliyetçi, anti kozmopolit karşıtlığı üzerinden Cumhuriyet ideolojisini temellendirmiştir.[512] Bağımsız bir devlet şeklinde yansıtılabilen duygu birliği millet olarak tanımlanıp kendi içinde devletini inşa etme eğiliminde olan topluluktur. Bu kapsamda belirli koşullar altında homojen olmayan halklar ortak yazgı inşasıyla, dayanışma duygusuyla bir araya getirilebilir.[513]

Ziya Gökalp; demokratik ve eşitlikçi halkçılığa, mesleki temsile ve siyasal partilerin işlevine önem vermektedir. Solidarist korporatizminin, korporasyonların devlet karşısında özerkliğini öngörmesi ve parlamentonun yürütme üzerindeki üstünlüğünü dile getirmesi ile belirgin tek parti ve otoriter devlet "kuramı" na yol açmamaktadır. [514] Gökalp'in sistemini "Toplumsal idealizm" (içtimai mefkurecilik) ve "toplumsal dayanışmacılık" (içtimai tesanütçülük) şeklinde adlandırmaktadır. "İçtimai halkçılık" kavramı siyaset ile ilgili yazılarında; demokratik bir hükümet yapılanması ve siyasal inançlar sistemini anıştırdığında kullanılmaktadır. "Toplumsal hükümet" terimini de siyasi yazılarında kullanan Gökalp, bu ifadeleri tutarlı bir

[511] Osman Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, (**Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil) Cilt: III, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.351.

[512] Nilüfer Göle, "Batı Dışı Modernlik Kavramı Üzerine", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme Ve Batıcılık** Cilt: 3, (Ed., Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 62.

[513] Weber, s.262.

[514] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm Ve Türkiye'de Korporatizim,** Yay. Haz. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy, 6. baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009, s.191.

mantık ve bilinçli bir planda işlemektedir. Belirleyici unsur, "tesanütçü" (dayanışmacı/solidarist) sözcüğünü "sosyalist" sözcüğünün antitezi olarak kullanmasıdır. "İçtimai halkçılık" terimini kullanması da "sosyal demokrasi"yi anlamamıza yol açmakla birlikte burada anlaşılmak istenen teknik olarak sosyal demokrat içerik olmamanın yanında liberal demokrasiye karşı bir alternatif oluşturacak olan kolektif dayanışma temelinde şekillenen halkçı demokrasi ya da solidarist demokrasi teorisidir.[515] Ziya Gökalp'in, siyasal-toplumsal teorisinin toplumsal idealizmi, toplumsal düzeyde solidarist dayanışma anlayışını, siyasal düzeyde ise halkçı demokrasi anlayışını merkeze almaktadır.[516] Gökalp'in solidarist korporatist düşüncesindeki temalar erken Cumhuriyet döneminden günümüz Türkiye'sinin siyasal ve kültürel kodlarla kurumsal yapılarını şekillendirmiştir. Gökalp'in ulusçuluğunun esasını dil ve kültür oluşturmakla birlikte solidarist korporatizmi Kemalistler'in esasında solidarist olmakla birlikte bazı durumlarda totaliter şekle bürünebilen korporatizminden daha fazla çoğulcu ve yumuşak olduğu söylenebilir.[517]

Gökalp, Durkheim'in metodolojisini sosyoloji teorilerinde izlemekle beraber onun Batı hümanist bilim geleneğini benimsemiştir. Yeni Türkiye'nin inşasında Ziya Gökalp, millet, devlet, hukuk, milli devlet ideolojisi, devlet din ilişkileri gibi kurumsal yapıları ve kavramsal analizleri formüle etmekel birlikte Batı sosyal bilim anlayışını Türk düşüncesine uyarlayan ilk düşünürdür.[518] Türk Devletinin inşası sürecinde Gökalp Türkçülüğün sosyo-ideolojik yorumuna yönelmekle birlikte içtimai - ahlaki sorundan yola çıkarak sosyal yapıyı temel alan Durkheim sosyolojisini benimsemiştir. Toplumun ne şekilde nereye götürülmesinin incelenmesi ve sorumlu mevkide olan aktörlere rehberlik etme kaygısını taşımaktadır. Osmanlı Devletinin son dönem Batılılaşma/modernleşme hareketi kapsamındaki gelişmeleri, sosyal-kültürel bunalıma bilim aydınlığından çözüm arayan aydın Batıcı bir kuşak yetişmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün kuşağı bu temele dayanarak kurulan askeri okularda yetişmişti. Batılılaşma ideali, Jön Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı sürecinde; ayrıcalıklı kesim, asker ve sivil bürokratlar için hem kökleşmiş bir

[515] Parla, s.201.
[516] Parla, s.202.
[517] Parla, s.230.
[518] İnalcık, s. 329.

geleneksel anlayış hem de kurtuluş referansı heline gelmiştir. Türkiye'nin bağımsız ulus devlet olarak varlığı ve gelişimi Batılılaşma projesini benimseyen seçkin zümrenin öncülüğünde gerçekleşmiştir.[519]

Kemalist paradigmada Cumhuriyetçilik ve milliyetçilik anlayışı Gökalp'in çizdiği teorik sınırlar içerisinde belirlenmiştir. Gökalp'in iktisadi devletçilik ve halkçılık anlayışı ise Kemalist uygulamada merkeziyetçi bir devlet ve vesayetçi popülist bir halkçılığa dönüşmüştür. Gökalp'in daha özgürlükçü, çoğulcu temellere dayanan demokratik solidarist korporatizmini, Kemalistler bunu aşarak zaman zaman otoriter, hatta totaliter eğilim gösteren uygulamalara dönüştürmüşür. Bu bağlamda, "siyasal Kemalizm"in pratiklerinin Gökalp paradigmasından daha sağda ve otoriter eğilimler gösterdiğini söylemek mümkündür. Ziya Gökalp'in ve Kemalistler'in inkılapçılığının "devrimcilik" değil özde "dönüşümcülük" olduğu söylenebilir.[520]

Geleneksel Osmanlı bürokratlarından ayrılan ve laik okullarda eğitim gören Genç Türkler ve Kemalistler, Batı kaynaklı fikir akımlarını, laikliği ve ulus devlet modelini benimsemişlerdir. Buna rağmen, patrimoniyal kökenli gelenek anlayışı bu iki tip seçkin arasında bir devamlılığın olduğunu göstermektedir. Bu anlayış; devletin sivil topluma egemen olması bağlamında siyasal meşruiyetin ve otoritenin devletin bürokratik seçkinlerinin tekelinde kalmasını ve sivil seçkinlerle paylaşılamayacağını öngörmektedir. [521] Yeni modern ulus devletin temeline yerleştirilen unsurların birçoğunun ilk izlerini Genç Türklerde bulmak mümkündür. Kemalizm, Abdullah Cevdet'in (1869-1932) 1913 yılında ileri sürdüğü, uygarlık demek Avrupa uygarlığı demektir, düşüncesinden etkilenmiştir. Auguste Comte'un pozitivizminden, Leon Bourgeoi'nin solidarizminden esinlenmiş olan Kemalizm, bilim kavramını düşünsel sisteminin temeline yerleştirmiştir. İttihat terakki hükümeti, hukuki düzenin laikleşmesini ve kadın hakları ile ilgili adımlar atmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin kurumsal açıdan ise taşradaki örgütlenmesi, 1919- 1920 döneminde ulusal kurtuluş hareketinin örgütsel yapısını ve sonrasında Halk Fırkasının örgütlenmesine zemin hazırlamıştır.[522]

---

[519] İnalcık, s.318.
[520] Parla, ss.232-233.
[521] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türkiye'de Politik Değişim Ve Modernleşme,** (Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, 2000, s.147.
[522] Kazancıgil, s.148.

Recep Peker (1889-1950), halkçılık ile ilgili; Türkiye Cumhuriyeti'nin halkçı bir varlık olduğunu, halkçılığın ulus içinde hiçbir ayrıcalık ve üstünlük tanımadığını, bütün fertlerinin hak ve şeref sahibi olduğunu, ekonomide birinin ötekini mâhkum etmesine izin vermeyen halkçı zihniyetin ulusu ayrılmaz bütün olarak kabul edeceğini belirtmiştir.[523] Bu bağlamda Türk inkılabının siyasal, ekonomik ve sosyal kavramlar bakımından dünyanın en ileri hareketi içinde olduğunu, Türk inkılabının önceki inkılaplardan üstün olduğunu, kopya olmayan Türkiye'nin bünyesine uygun olan esasları aldığını belirtmiştir. [524]

Bu bağlamda Genç Türklerin Batılılaşmadan yana pozitivist yönünün devamı Kemalizm'in düşünsel içeriğini birçok yönden etkilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, bilimi, ilerlemeyi, laikliği ve halkçılığı ön plana almaktaydı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk Genç Türkler'in benimsediği kavramların içeriğini ve uygulamasını ileriye taşımıştır. Ulusçuluk alanında Pantürkist düşlerinin aksine Mustafa Kemal'in ulusçuluğu toprağa dayanıp 1919-1920 döneminin Misakı Milli anlayışı doğrultusunda Türk ulusçuluğunun toprak sınırları belirlenmiştir. [525] Erken Cumhuriyet döneminde, 1924 yılında Hilafetin ve Şeriat Mahkemelerinin kaldırılması, 17 Şubat 1926'da Medeni Kanunun kabul edilmesi, Latin alfabesinin kabülü, fesin yasaklanması ve kadın hakları gibi inkılaplar Osmanlı meşruiyeti ile tüm bağların kesilmesi doğrultusunda atılan adımlar olmakla birlikte bu inkılaplar Batılılaşma/modernleşme doğrultusunda yaşanan gelişmelerdi.[526] Kemalist atılımın modernleşme projesi kapsamında yaptığı açılım ve gözettiği temel amaç, İslam'ın ümmetini ve kulunu Cumhuriyetin yurttaşına dönüştürmektir. Ulus inşası bağlamında, yurttaşlık kavramı pozitivizmin ve otoriter sert modernizmin merceğinden görüldüğü için yurttaşın bireye dönüşememesi modernist yaklaşımın sivil hakları değil kamusal hakları öne almasındandır. Bu bağlam içerisinde yurttaşlık tanımı katı ve dar anlayışlı bir tanımdır. Bütün bunlara rağmen Kemalist atılımın ümmet millet ekseninde yaşandığı ve devrim şeklinde olduğu için önceki feodal dönemin ideolojik üst yapısı olarak görülen dinselliğin mâhkum edilerek bir kopma yaşanmakla birlikte bir önceki dönemin zihinsel modeli ve düşünce biçimi bir

[523] Recep Peker, **İnkılâp Dersleri,** 4. Baskı İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.54.
[524] Peker, İnkılâp Dersleri, ss.56-57.
[525] Kazancıgil, s.149.
[526] Kazancıgil, s.150.

sonraki dönemde devam edip aktarılmaktadır. Bu tercihe dayalı olmayıp zihinsel bir gerçekliktir. Bu doğrultuda devletin dinin yerini almasından sonra yurttaş da ümmetin bir versiyonu halindedir.[527] Pozitivizm ile iç içe geçmiş otoriter bir modernizm ve genel paradigma olarak Kemalizm sadece bir düşünce sistemi olmayıp daha çok bir siyasal pratik olup öznesi devlettir. Devlet Kemalizmin pozitivist-laik önermeleri doğrultusunda dünyevileştirilmelidir. Bu zihinsel bir yaklaşımdan çok pratik bir yaklaşım olması sonrasında devlete müdahale edilerek gerçekleşecektir. Fakat bu noktadan sonra devletin aşkınlaşmasına yol açarak dinsel bir niteliğe bürünmeye yol açmıştır. Bu devletle Kemalizmin özdeşleştiğini ve bu aşamada ikisinin de dinsel bir nitelik kazandığını göstermektedir. Dinsellik bu paradigmada somut olarak "din"in karşılığı değil bir epistemoloji ve kültürel anlamda dinselliğe karşılık gelmektedir.[528]

Türkiye Cumhuriyeti devleti, 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hızlı bir dönüşüm içerisine girmiştir. Osmanlı imparatorluğu bakiyesi olan toplumun uluslaşması doğrultusunda devrim niteliğinde girişimlere başlanmıştır. Bu proje, Osmanlı toplumundan radikal bir kopuş ile erken cumhuriyet döneminde yukarıdan aşağıya doğru uygulanarak yeni ulus devletin yurttaşlarının inşa süreci başlamıştır. Milliyetçilik ve medeniyetçilik kavramları bu dönemde uygulanan bu projenin en önemli iki dayanağını oluşturmaktadır.[529] İlerleme kavramıyla bütünleşen ve radikal reformlar olan Atatürk inkılapları modernleşme (medenileşme) iddiasında birleşip "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" idealiyle özetlenmektedir. Bu atılımlar, Jöntürkler'in pozitivist, milliyetçi ve Batıcı kesiminin fikirlerinin berkitilmesi ve Ziya Gökalp'in "hars medeniyet" farklılaşmasını oluşturan "muasırlaşma" paradigmasının üzerine yükselmiştir. Pedagojik gerekçelerden çok sosyal ve kültürel nedenlerle harf inkılabı ile eğitim ve kültürel alanda reformlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı modernitesinin yüksekokullarında yetişmiş kadrolar tarafından gerçekleştirilen cumhuriyet devrimleri[530] diğer bir ifade ile birçok alanda

[527] Bülent Kahraman, ss.63-64.
[528] Kahraman, ss.62-63.
[529] Ahmet İnsel, "Giriş", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm,** Cilt:2, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.17-18.
[530] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.121

gerçekleştirilen kültürel özellikteki radikal reformlar Batı'ya yönelik kapıları açıp geçmişin kapılarını kapatmıştır.[531]

Batılılaşma programını daha radikal bir şekilde sürdürebilecek imkânlara sahip olan Kemalist kadro bu doğrultuda laikliğe yönelik atılan adımlarla Batılılaşmaya karşı tepki oluşturabilen Osmanlı geleneksel devlet elitinin tasfiyesine girişmiştir. Batılılaşmaya yönelik reaksiyonerliğin bir diğer merkezini oluşturan bazı halk kitleleri ise oldukça otoriter yöntemlerle bastırılmışlardır. Milli mücadelenin ve Cumhuriyet rejiminin kurucu unsuru olan devlet eliti bu doğrultuda avantajlı koşullarla kurumların ve toplumun yeniden dizaynı için adımlar atmışlardı. Osmanlı Devleti, Ahmet İnsel'in (1955-) ifadesiyle, "toplumun günlük hayatını yönlendirme sevdasında olmayıp, toplumun bütününü uzaktan denetlemekle yetinen", kendisinin hassass bir sosyo-politik denge içinde olduğunun farkında olan bir devlet olduğunu, Cumhuriyet'in devlet eliti ise "toplumu değiştirmek, hatta toplum değiştirmek" amacına yöneldiğini belirtmiştir. [532] Osmanlı Hanedanından alınan egemenlik kavramı, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte söylem düzeyinde, seküler bir kavram olan ulusa devredilmiştir. Egemenliğin meşruluğu üzerindeki bu dönüşüm ile beraber modernleştirici devlet elitinin eski rejimdeki tüm kısıtlamalardan kurtulmasıyla, daha geniş bir hareket özgürlüğü kazanmasının ve batılılaşma sürecini çok daha radikal bir biçimde yönetebilmesinin önü açılmıştır.[533]

Birçok ülkede üniversite düşüncesi ile modern devlet düşüncesi birbirine koşut olarak gelişmiştir. Yükseköğretim alanında 19. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümler ile milliyetçi ideolojilerin yükselişi ve ulus-devlet modelinin yükselişi arasında sıkı bir bağlantı vardır. 19. ve 20. yüzyılda ontolojik olarak üniversite ulus devletlerin başlıca ideolojik mekanizması olmuştur. [534] Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, yeni ulus devletin kurumsallaşmasına yönelik birçok alanda devrim niteliğinde reformlar doğrultusunda medeniyet projesi ve kültür programı yukarıda da ifade edildiği gibi hayata geçirilmiştir. Genel olarak eğitim politikası, özelde ise üniversiteye yönelik değişiklikler bu projenin bütünleyici parçalarından

[531] Kafadar, ss.351.-352.
[532] Ahmet İnsel, Cengiz Aktar, "Devletin Bekası" için Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", **Türkiye Toplumunun Bunalımı,** Ahmet İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, ss.19-20.
[533] Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma,** Gendaş Yayınları, İstanbul 2000, s.19
[534] Küçükcan ve Gür, s.58.

birini oluşturmaktadır. Eğitim her devrimci /ihtilalci devlet için ilk olarak ön planda olup " üniversiteyi yola getirmek, niteliği ne olursa olsun, tüm iktidarların ortak özelliğini oluşturmuştur".[535] Bu tarihsel ve siyasal çözümlemede; ulus inşası süreci ile birlikte erken cumhuriyet döneminde genel olarak eğitim kurumlarından özel olarak da üniversitelerden ulus inşasında rol almaları ve toplumsal kalkınmanın aracı olmaları beklenmektedir.

1924 yılında Cumhuriyet döneminde Zonguldak Maden Mühendis Mekteb-i Âlisi ilk yükseköğretim kurumu olarak açılmıştır. Bakanlar Kurulu 1927'yılında aldığı bir kararla yükseköğretimin niteliğini yükseltmek için lise eğitimi olmayanların Darülfünun'a ve diğer yüksekokullara girebilme uygulamasını kaldırmıştır.[536] Cumhuriyetin ilanının hemen sonra yukarıda da ifade edildiği gibi çağdaşlaşma/modernleşme projesi ile birlikte bir dizi gelişmeler yaşanmıştır. Eğitim seferberliğinin başlatılmsı ile yükseköğretim kurumları Anadolu'ya yayılım göstermiş; 1925 tarihli Ankara'da Hukuk Mektebi, 1926 tarihli Gazi Eğitim Enstitüsü, 1930'da ise Yüksek Ziraat okulu kurulmuştur. Pozitivist bir dünya görüşü doğrultusunda Cumhuriyet yöneticileri, politikalarına bilimsel bilginin yol göstericiliğinden yararlanmışlardır. Bu anlayış doğrultusunda üniversitenin gelişmesini beklemeden bu dönemde doğrudan araştırma birimleri ya da enstitüleri kurma yoluna gidilmiştir. 1928 yılında Adana'da Sıtma Enstitüsü kurulmuştur. 1933 yılında Ankara'da Yüksek Ziraat enstitüsü Von Humboldt geleneğine uygun olarak çok sayıda araştırma enstitüsünden meydana gelecek biçimde kurulmuştur. Ülkeye yaygın biçimde tohum ıslahı ve deneme istasyonları, deneme tarlaları, bahçe kültürleri istasyonları, hayvancılıkta yetiştirme çiftlikleri vb. kurulmuştur. Bu örgütlenmeler halk sağlığı, tarım ve doğal kaynaklar alanında olmuştur. 1934'te Ankara Milli Musiki ve Temsil Akademisi birinci beş yıllık sanayi planının yapılması sonrasında, 1935 yılında doğal kaynaklar konusundaki araştırmalar için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Elektrik Etüt İşleri İdaresi kurulmuştur. 1935'te İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebinin adı Siyasal Bilgiler okulları şeklinde değiştirilerek Ankara'ya taşınmıştır. 1933 tarihli üniversite reformunu, 9 Ocak 1936'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin açılışı takip etmiştir. Yerel bilgi

[535] Emre Kongar, **Üniversite Üzerine,** Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s.55.
[536]Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye Yükseköğretim Sistemi**, Ankara, 2009, (Türkiye Yükseköğretim sistemi), s.9

üretilmesi gereken alanlarda araştırma faaliyetlerini devlet doğrudan örgütleme yolunu seçmiştir.[537] Yeni rejimin pozitivist bir girişim kapsamında bu dönemin özel koşulları ile birlikte yüksekokulların ve enstitülerin açılmasını ön plana alıp ulusal kalkınmada önemli roller üstlenmesini beklediğini göstermektedir.

Toplumsal değişim ve dönüşüm doğrultusunda atılan adımlardan olan eğitimin bir başka gelişmesi ise yükseköğretimde gerçekleşmiştir. Yeni ulus devletin inşa ve kurumsallaşma sürecinde üniversite, dönemin siyasal ve toplumsal dönüşümlerinden etkilenmiştir. Diğer bir ifade ile ulus devlet olarak yeni bir siyasal örgütlenme ve sanayileşmeye doğru ekonomik dinamikler ile üniversiteyi doğuran süreçler arasında karşılıklı ilişki olmakla birlikte ulus devletin kurumsallaşması ile üniversitelerin ortaya çıkması önemli görevler üstlenmelerinde belirleyici olmuştur. Üniversiteler bilgi üretiminin yanında milli kültürü güçlendirip yeniden üretme fonksiyonunu üstlenmişlerdir. [538] Bu bağlamda erken cumhuriyet döneminde üniversitelerin ve daha genel olarak düşünce dünyasının sınırları Kemalizm olarak da nitelendirilebilen ulus-devlet ideolojisiyle çizilmişti.[539]Çağdaşlaşma/ modernleşme projesi doğrultusunda yukarıda da açıklandığı gibi Cumhuriyet kurulduktan sonra birçok alanda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemin başlangıcından biri İstanbul Üniversitenin yeniden düzenlenmesi (Darulfünun'un İstanbul Üniversitesine dönüştürülmesi) diğeri Ankara'da modern bir ziraat yüksekokulunun (Yüksek Ziraat Enstitüsü) açılmasıydı. Bu zamana kadar sadece İstanbul'da olan yüksekokulların gelişmeye başladığı görülmektedir. Başkent Ankara'da üniversite kurulmadan önce 1935 yılında Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF), 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı (ADK) kurulmuştur. 1938 yılında eski ve geleneklere bağlı Mülkiye, Siyasal Bilgiler Yüksekokulu olarak Ankara'ya taşınmıştır. 1942 yılında Fen, 1945 yılında Tıp ve 1949 yılında İslam ilahiyat fakülteleri kurulmuştur. Daha sonra söz konusu fakülteler 1946 yılında gerçekleştirilen birleşme sonucunda Ankara Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul'da Teknik Yüksekokulu 1944 yılında Teknik Üniversiteye dönüşmüştür. 1946 yılında ise çıkarılan üniversite kanunu ile bu kuruluşlar yapısal yönden birleştirilerek organize edilmiş ve üniversiteye sağlam bir

[537] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s. 77.
[538] Küçükcan ve Gür, s.45.
[539]Tanel Demirel, **Türk Siyasetini Anlamak, Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme,** 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2020, s.189

zemin vermiştir.[540] Ulus inşa sürecinde devletin takip ettiği yönü belirleyen Batılılaşmaya/modernleşmeye koşut gelişme gösteren yükseköğretim politikası devletin siyasal ve kontrol mekanizması aracılığıyla birey ve toplumla kurduğu ilişki biçimini şekillendirici olmuş ve normatif işlev üstlenmiştir.

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL DARULFÜNUN'U: TÜZEL KİŞİLİĞİ VE TALİMATNAMESİ (1924-1933)

Darülfünun'un, birkaç defa kesintiye uğrayarak devam eden hikâyesi 1900'de Darülfünun-ı Şahane, 1913 yılı ile birlikte İstanbul Darülfünunu, mütareke döneminde Darulfünun'u Osmani ve 1933'te de İstanbul Üniversitesi isimleriyle varlığını sürdürmüştür.[541] Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra 21 Nisan 1924'te İstanbul Darülfünun talimatnamesi çıkarılmıştır. [542] Mustafa Kemal Atatürk 1922 yılında Darülfünun için şöyle demiştir: "Ulusal bağımsızlık ulusal irfanla eş olduğu cihetle, işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde, ülkenin siz bilim adamları da hiç kuşkusuz aynı savaşın kahramanlarısınız."[543] İstanbul Darüfünunu'na çağdaş standartlarda bir üniversiteye dönüşebilmesi için gerekli tüm koşul ve olanaklar kapsamında 21 Nisan 1924'te çıkartılan 493 sayılı kanunla tüzel kişilik tanınmıştır.[544] Cumhuriyetin ilanının takibinde1924 yılında 493 sayılı kanun ile Darülfünun-u Osmani ismini taşıyan üniversite İstanbul Darülfünuna dönüştürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğunda yönetim değişikliklerinin üniversiteye yansıması Darülfünun isiminin değişiminde belirleyici olmuştur. Bu durum üniveristelerin siyasi dönüşümlerle olan bağı üniveriste-devlet ilişkisi bağlamında evrensellik göstermektedir.

Devlet elit sınıfına mensup olanlar üniversiteye ve üniveriste özerkliğine yaklaşımları küresel-siyasi ideolojik konjonktürden etkilenmiştir. Örneğin Burhan Asaf'ın (1899- 1967) Darülfünuna yönelik eleştirileri üniversite reformunun siyasi-

[540] Widmann, ss. 21-22.
[541] Bkz. Timur, 2000; Bkz. Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 4, İstanbul Üniversitesi 1933-1946**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010; Aydoğan Ataünal, **Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998),** MEB yayınları,1983, s.14.
[542] Düstur, 3.Tertip, Cilt: 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, ss.1098-1107.
[543] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyet'in 75. Yılında Yükseköğretim,** Ankara, 1998, s.8
[544] Düstur, 3. Tertip, Cilt:5, ss. 1047-1048.

ideolojik gerekçelerine ışık tutuş ve Darülfünun'un Avrupa'nın 19. yüzyılın ilim anlayışına göre kurulmuş bir kurum ve liberal anlayışının bir ürünü olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda: Darülfünun'un temel prensiplerinin "ilim ilim içindir" anlayışı olduğunu ve ilime dışardan müdahale olmamasını savunmakla birlikte liberalizmin tarihsel süreçte geçerliliğini yitirdiğini ve kurumun bilimsel perspektifini liberal felsefeye dayandırmasının gerici (irtica) olduğunu belirtmiştir. Darülfünun'un misyonunun Cumhuriyet döneminin inkılaplarını benimseyen ve bunları uygulayan kadroları yetiştirmek olduğunu ve inkılabın başlamasıyla liberalizmin biteceğini ifadeetmiştir. [545] Bu açıklamalardan Darulfünun'un bilim kurumu olarak görüldüğü ve burada bilim üretildiği için özerk olması gerektiği ve bilimin sadece saf bilim için yapılması savunulmakla birlikte bu dönemin özel koşulları içinde Darulfünundan Cumhuriyet dönemi inkılapların taşıyıcı unsuru olması beklenmektedir.

Darulfünun'a Şahsiyet-i Hükmiye (tüzel kişilik) verilmesi için hazırlanan kararname tasarısı ile bunun gerekçesi Maarif Nezareti tarafından 1921 tarih ve 747/2 72315 sayılı yazı ile görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir. Darülfünun'a tüzel kişilik verilmesi gerekçesinde uygar ülkelerin Darülfünunlarının tüzel kişiliğe sahip olduğu bu doğrultuda ülkemizde de Darulfünun'un gelişebilmesi için bağış alabilmesi taşınır, taşınmaz mallara sahip olması, bunlardan faydalanması için tüzel kişiliğe sahip olması gerektiği belirtilmiştir. 1922 yılında çıkartılan kanun hükmündeki "Darülfünun'un Şahsiyet-i Hükmiyesi Hakkında Kararnâme" Osmanlı Devletinin son döneminde çıkarılmış olup uygulanamamıştır.[546]

3 Mart 1924 tarihli 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan bir buçuk ay sonra, 21 Nisan 1924 günü yayınlanarak yürürlüğe giren 493 sayılı "İstanbul Darülfununu'nun Şahsiyeti Hükmiyesi Hakkında Kanun" ile İstanbul Darülfununu'na geniş bir tüzel kişilik verilerek bu kanunun gerekçesi şöyle ifade edilmiştir:

> *Her memlekette Darülfünun, mesairi fikriyenin en yüksek bir mabedi ve en ulvi tecceligahıdır. İlmi, Fenni, San'atı doğuran, yeni neslin ruhunda milli duyguları*

[545] Burhan Asaf, "Üniversitenin Manası", **Kadro Dergisi,** 20 Ağustos 1933, ss. 25, 26, 28.

[546] Düstur 2. Tertip, Cilt 12, İstanbul, 1927, s.697'den aktaran, Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, İstanbul Üniversitesi 1933-1946, (Türkiye Üniversite Tarihi 4), ss.559, 560. "TBMM tarafından İstanbul'un fiilen işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti'nin tesis ettiği her türlü hukuki işlem geçersiz sayılmış olduğundan bu kararnâme de Cumhuriyet döneminde geçerliliğini kaybetmiştir". Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s. 559.

canlandıran ve vatanda milli bir hars yaşatan Darülfünun; müekkel olduğu vezaifi ilmiyeyi muvaffakıyle ifa edebilmek için, Devlet müessesinin yanı başında ilmi ve içtimai bir müessese olarak tecelli etmek, şahsiyeti hukukiyeyi haiz olmak lazımdır. Darülfünun için ilmi muhtariyet ve fikri hürriyet, mali huususatta dahi hukuku mahsusayı haiz olmak suretiyle temin ve tesis edilebilir. Fikir aleminde büyük inkılablar yapan, muhitlerini münevver ve mütefekkir zümrelere mazhar kılan Garp Darülfünunları bu emri saf ile temeyyüz müesseselerdir. İlim ve irfan aleminde daimi müterakki hatveler atmak isteyen memleketimiz için de bu eseri tekamüle irtifa etmek zarureti aşikardır. Asri ihtiyaçlar, Darülfünunumuzu şahsiyeti hükmiyeyi haiz bir müessese haline ifrağa bizi şiddetle icbar etmektedir. Biz esaslı bir inkılabı fikriyyeye muhtacız. Bu inkılap ancak Darülfünun hayatında vücuda getirilebilecektir. Darülfünun bugünkü vaziyeti idariyyesi ise bu inkılabı muvakkakıyetle temin edebilmekten çok uzaktır. Çünkü Darülfünunumuza vukubulan bazı teberrüat ve ezcümle Mısırlı Prenses Fatma Hanımefendinin vakfiyesinde Türkiye Darülfünununa meşrut galle iki seneden beri istifa edilemediği gibi memleketimizde erbabı servet ve hasenatın bu gibi teberrüatın netaciyi kat'iyesini göremedikleri için şevk ve hevesleri de münkesir olduğundan Darülfünun bu noksandan bilvücuh mutazarrır olmaktadır."[547]

Maarif Encümeni Mazbatası'nda kanuna yönelik; Avrupa ve Amerika üniversitelerinin özerkliğe ve tüzel kişiliğe sahip oldukları ve Darulfünun'un tüzel kişiliğe sahip olmasının gelirlerinin artmasına, işlemlerinin kolaylaşmasına gelişmesinin ilerlemesine yardım edeceği belirtilmiştir. Darülfünun'un hukuki kişiliğinin devlet denetimini kaldırmadığını; Maarif Vekâletinin eğitim ve yönetim üzerindeki denetim hakkının devam edeceği belirtilmekle birlikte akademik ve idari özerkliği geniş olan Alman üniversitelerinde bile mali denetim uygulamasının olduğu belirtilmiştir.[548]

İstanbul Darülfününu Cumhuriyet'in ilk on yılı boyunca 1919 yılındaki Darülfünun-ı Osmani Nizamnamesi'ne göre yönetilmiştir. Ancak 493 sayılı kanunla aynı tarihte, 21 Nisan 1924 İstanbul Darülfününu Talimatnamesi yürürlüğe girmiştir.[549]

Cumhuriyet Türkiye'sine bilimsel özerkliğe sahip ve rektörünü seçimle belirleyen bir Darülfünun miras kalmıştır.[550] Darülfünun'dan Meşrutiyet döneminde de ve mütareke dönemlerinde beklentiler olmakla birlikte Cumhuriyetin ilanından yenibir ulus inşa projesi sürecinde de beklentiler artarak devam etmiştir. Darülfünun

[547] Hırsch, Cilt:1, ss.208-209

[548] Hirsh, Cilt:1, s.212.

[549] Emre Dölen, **Türkiye Üniveriste Tarihi 2 Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfününu 1922-1933,** 1. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Türkiye Üniversite Tarihi 2), s.4

[550] Haldun Özen, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yüksek Öğretimin ve Üniversitenin 75. Yılı", 75 Yılda Eğitim Bilançosu 98, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 265'den aktaran Bahadır, s. 55.

beklentilere istenen cevabı veremeyince şiddetli eleştirilerin odağı olmuştur. Hükümet de beklentiler içinde olup Mustafa Kemal Atatürk, 1922 yılında Darülfünun için şöyle demiştir: "Ulusal bağımsızlık ulusal irfanla eş olduğu cihetle, işgal buyurmakta olduğunuz öğretim kürsülerinde, ülkenin siz bilim adamları da hiç kuşkusuz aynı savaşın kahramanlarısınız."[551] Hükümetin politikası bu dönemde Darülfünun'a yönelik destekleyici olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk 3 Mart 1923 tarihli konuşmasında Darülfünun ile ilgili fikirlerini; ülkemizin, yükseköğretim kurumlarında ve serbest meslek hayatında izlenmesi gereken yolu çağdaş bir zihniyetle kavrayan iyi bir öğretim kadrosuna ve önemli sayıda uzman meslek insanlarına sahip olduğumuzu büyük bir şükran ile belirtebildiğimizi şeklinde belirterek ifade etmiştir.[552] İstanbul Darulfünunu; 21 Nisan 1924 tarihine kadar yukarıda da ifade edildiği gibi 1919'da çıkartılmış olan Darulfünun-ı Osmanî Nizamnamesi ile idare edilmiştir. Cumhuriyetin sonrasında Darülfünun konusu belirmeye başlamıştır. 21 Nisan 1924'te kabul edilen 493 sayılı kanun ile Darülfünun tüzel kişiliğe sahip olmuştur. Aynı günde 473 kararname ile onaylanan İstanbul Darülfünunu talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu talimatname ile kuruma daha ileri akademik özerklik düzeyi getirilmiştir. [553]

İstanbul Darulfünunu Talimatnamesinde; İstanbul Darulfünunu'nun Hukuk, Tıp, Fen, Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinden oluştuğu (M.1) ve Darulfünun'un bilimsel özerkliğe sahip olduğu (M.2) belirtilmiştir. İstanbul Darulfünunu Divanının kuruluş ve görevlerine baktığımızda (M.22-27) 1919 Nizamnâmesindekinin aynı olmakla birlikte farklı olarak Maarif Nâzırı (Vekili) nin Divan'a başkanlık etmesi ve istediğinde Divan'ı olağanüstü toplantıya çağırabilmesi kaldırılmıştır. "Maarif Vekili Darulfünun reisidir. Vekil Darulfünun Emini vasıtasile Darulfünuna nezaret eder". Darulfünun Emini Darulfünun'un müderris ve muallimleri tarafından 3 yıl için seçilir. Süresi biten Emin yeniden seçilebilir. Müderrisler arasında en çok oy alan 2 kişi Vekâlete bildirilir. Vekâlet bunlardan birini tercih ederek memuriyeti icra olur. (M.22). Seçim sırasında en çok oy alan 2 dayın Vekâlete bildirilmesi Vekâletin de bunlardan birini tercih etmesi sonrasında Cumhurbaşkanın onayına sunularak Darulfünun emini tayın olurdu. Önce Meclis-i Müderrisîn ve ardından da Divan'da

[551] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.8.
[552] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, s. 3.
[553] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, s.4.

görüşülen konularda ihtilaf ortaya çıkması durumunda Divan'ın vereceği kararın geçerli olduğunu belirten bir hüküm eklenmiştir. (M.27). Ayrıca, farklı olarak Divan son karar mercii olmuş ve Vekâlet'e sunma kaldırılmıştır.[554] Görülmektedir ki Darülfünun'un kendi iç işleyişinde daha idari özerk bir yapılanmaya doğru gidilmiştir. Maarif Nazırı'nın Divana başkanlık etmesi ve istediğinde Divanı olağanüstü toplantıya çağırabilme yetkisi kaldırılmıştır. Reis ise fakülteyi temsil edip fakültenin işleyişinden sorumludur. He fakültenin idaresi bir reise verilmiştir. Burada 1919 nizamnamesine göre oldukça önemli farklar söz konusudur. Seçim ön plana çıkarken atama formalite durumuna gelmiş, Reislik süresi bir yıldan üç yıla çıkmış, Nazırın (Vekilin) Divan'ın kararını alarak Reisi azletme yetkisi kaldırılmış ve Reisin görevi başında bulunmadığı durumlarda yerine vekil bırakması kurala bağlanmıştır. Reisin yetkileri daha ayrıntılı olarak tanımlanmış ve genişletilmiştir. Fakültedeki öğretimin iyi bir biçimde yürümesi ile Fakültenin işleyişinin ve öğretim üyelerinin çalışmalarının gözetim ve denetimi birinci görev olarak verilmiştir. Reis'e yazışma yetkisi ve fakültedeki öğretimi tatil yetkisi verilmiştir. Reis memurların atanma ve azlinde söz sahibi olmuş ve acil durumlarda işten çıkarabilme yetkisi verilmiştir. [555]

Darulfünun'un özerkliğini genişletici bu uygulamalar ile birlikte; Darulfünun bilimsel özerkliğe sahip bir kurum olmasına rağmen bunu sağlayabilecek finansal desteği bulunmamaktaydı. Tedrisat ile ilgili işlemlerin fakülte meclislerinin kararı, Divan'ın kabülü ve Maarif Vekâleti'nin onayı ile gerçekleşmesi (M.9) [556] ilmi özerkliğin uygulama alanını daraltan uygulamalar olduğu görülmektedir. Darulfününa tüzel kişilik verilmesinin nedeni ise Darulfününa bağış sağlamasının yasal zemininin oluşumuna yöneliktir. Maarif Vekilinin Darulfünun'un reisi olması ve Vekilin Darulfünun Emini vasıtasıyla Darulfününu denetlemesi Talimatnamede çizilen çerçeve ve uygulamadaki yansımaları değerlendirildiğinde Darulfünun'a verilen tüzel kişiliğin sağladığı idari özerkliğin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. [557] Geç bir tarihte de olsa üniversite özerkliği yükseköğretim mevzuatımıza girdiği zaman, bu sadece bir meslek dayanışması özlemini, bir korporatif hakkı temsil etmekteydi. 1919'da kabul edilen Darülfünun muhtariyeti Kemalist devrim bağlamında, 1933'te

[554] Talimatname'nin tam metni için bkz. Hirsh, Cilt:1, ss.223-228; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, s.6; Arslan, Kısır Döngü, ss.75, 76, 77.
[555] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, s.7
[556] Hirsh, Cilt:1, s.224.
[557] Arslan, Kısır Döngü, ss. 87-88

kaldırıldığı zaman bu dönem üniversite tarihimizde bir gerilemeyi simgelemekle birlikte başka açılardan da bir ilerlemenin önemli bir göstergesi olmuştur.[558] Cumhuriyetin erken dönemlerinde üniversitenin özerkliği meselesi cumhuriyet kazanımlarının kurumsallaşması ve toplumun belli bir olgunluğa erişmesi bağlamında ileri bir tarihe ertelenmiştir. Bu ileri tarihte çok partili hayata geçiş ile birlikte 1946 tarihli 4936 sayılı Üniveristeler Kanunu ile üniversiteler özerklik statüsüne sahip olmuşlardır. Henüz bu aşamaya gelmeden aşağıda Cumhuriyet döneminde Darulfününa yönelik eleştiriler ve Darulfünundan beklentiler analiz edilmiştir.

3.2.1. Modern Üniversiteye Geçiş Süreci: Özerk Darulfünun'a Yönelik Eleştiriler ve İstanbul Darulfününu'nun İlgası

Cumhuriyet yönetimi modernleşme projesinin kültür taşıyıcıları olan eğitim konusuna öncelik vermiştir. Bu doğrultuda tevhidi tedrisat kanunu ile medreseler kapatılmış daha sonra darülfününa yönelik düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. İlgili kısımda açıklandığı gibi Darülfünun'nun gelişmesi için tüzel kişilik ve İlmi muhtariyet ayrıcalıklarla birlikte maddi ve manevi imkânlar da sağlanmıştır. Yenileştirme, düzenleme, yeniden inşa etme hareketleri politik güçlerle başlatılıp bu girişimlere en büyük katkının Darülfünun'dan / ilim alanından gelmesi beklenmekle birlikte Darülfünun buna ayak uyduramamıştır.[559] 1923 ile 1932 yılları arasında geçen sürede Türkiye'nin aydınları Darülfünun'dan toplumsal yaşamın her alanında inkılaplar yapan yeni Türkiye'de ülkenin genel yapısıyla uyumlu bir gelişme göstermesini beklemişlerdir. Bu dönemde Darülfünun'a yönelik eleştiriler yoğunlaşmış ve bu konu ülke gündeminin başında yer almıştır. Gösterilen ilgi ve eleştirilere rağmen İstanbul Darülfününu Türkiye aydın zümresinin beklediği iyileşme ve gelişmeyi gösteremediği şeklinde değerlendirmeler ön plana çıkmıştır.[560] Darulfünun'a hükümetin müdahalesi konusunda yıllarca sürecek bir tartışma süreci başlamıştır. Bu tartışma bir yandan Darulfünun'un özekliği ile ilgili diğer yandan ise hükümet ile Darulfünun arasındaki ilişkiyle ilgiliydi. Genç Cumhuriyet diğer

[558] Timur, s.343
[559] Öklem, s. 27.
[560] Hirsch, Cilt: 1, s.312.

kurumlar gibi Darulfünun'un da yeni saptadığı rotada yürümesini ve belirlediği politikalara hizmet etmesini beklemekteydi.[561]

Yönetici kadroların ve yeni rejimi destekleyen aydınların birçoğu 1930'lu yılların başlarında Darülfünun'un Türk Devrimine ilgisiz kaldığı gerekçesiyle ılga edilmesi gerekliliğini dile getirmişlerdir. [562] Cumhuriyetin ileri gelen zümresi üniversitenin milletin ve memleketin hayatını yükseltip gelişmesi için bu kuruma layık olduğu derecede yardım bağlamında 1924 yılında 493 numaralı kanun ile üniversiteye şahsiyet-i hükmüye getirmiştir. [563] Darufinun'un hukuki durumuna yönelik 21 Nisan 1924 tarihli kanun akademik özgürlüğü güvenceye alıp üniversiteye tüzel kişilik tanımıştı. [564] Özerklik taraftarı olan Mustafa Necati Bey Maarif Vekili olarak 1926 Mayıs'ında Mecliste Darulfünun'un bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşmada Darulfünun'un özerkliği hakkında; Darülfününu'un yapısal olarak bağımsız bir kurum ve milletin manevi gücünün temsilcilerinden biri konumunda olduğunu; Darülfünun'un doğrudan Maarif Vekâletinin buyruğunda olmadığını keyfi müdahalelere maruz kalması halinde ise Darülfünun'un varlığının olmayacağını belirtmiştir.[565]

Cumhuriyet Türkiye'sinde siyasal, sosyal ve kültürel alanda yapılan inkılaplarla Batı ile uyumlu çağdaş bir ulus devlet inşasına yönelik girişim başlamıştır. Kemalizm'in miladi söylemi Osmanlı İmparatorluğunun bütün mirasından mutlak bir kopuşu temiz bir kurtuluşu ve modernleşme projesinin başlangıcını işaretlemiştir.[566] Yeni kültürel kodlar, Harf İnkılabı, Dil'de sadeleşme, Türk Tarih Tezi gibi kültürel alanlarda yapılan inkılaplarla sağlanıp Cumhuriyet vatandaşının inşası için yoğun çaba gösterilmiştir. Modern Türkiye'nin inşasının heyecanı Darülfünun'da yeterince hissedilmediği yapılan inkılaplara temkinle ve tereddütle yaklaşılması siyasal irade tarafından inkılaplara karşı kayıtsızlık ve heyecansızlık olarak değerlendirilmeye yol açmıştır. Darülfünun'un yapılan inkılaplara sessiz kalması, geleneği reddetmemesi ve Darulfünun'da liberal düşünceye sahip hocaların çokluğu sebebiyle mevcut halini korumaya devam etmesi

[561] Yıldırım, ss. 331-332
[562] Hirsch, Cilt:1, ss.313-314; Widmann, ss. 71-72; Arslan, Kısır Döngü, ss.113-118; Turhan, s.268.
[563] Ayni, ss.80-81.
[564] Widmann, s. 33.
[565] Yıldırım, s.355.
[566] Tanıl Bora, **Cereyanlar, Türkiye'de Siyasal İdeolojiler,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24.

mümkün olmamıştır.[567] Bu dönemde Darülfünun özerk yapılanması ve örgütlenme şekli toplumsal kurum ve kuruluşlar içinde parti kontrolünden ayrı kalmış bir baskı grubu olduğu söylenebilir. Üniversite reformuyla üniversitenin homojenleştirilmek istenmesi bağlamında Darülfünun kadrosundan 151 öğretim üyesinden 92'si görevden alınmıştır.[568]

Burhan Asaf (Belge) (D.1899- Ö.1967), Darülfünun'un yapılan inkılapları içselleştiremediğini, inkılapla eşzamanlı bir seyir izleyemediğini, geriden geldiğini [569] ifade etmekle birlikte liberalizmi; yaşanılan çağ içerisinde önemini kaybetmiş, kredisi olmayan, düşünsel bir anlayış olduğunu, çağcıl olmamasından dolayı "irtica" olarak tanımlamış ve Darülfünun'un bu anlayışı benimsemesini kurumun skolastik düşünceye hapsolarak "medreseleşme" üzerinden eleştirmiştir.[570] Şevket Süreyya Aydemir (D.1897-Ö.1976) ise Darülfünun'un Türk İnkılabını anlayamadığını, inkılabı sahiplenmediğini, inkılaba katkı anlamında "tek bir eser", "tek bir broşür" hatta "tek bir sayfa" dahi vermediğini dile getirmiştir.[571] 1932 yılında TBMM açılışı konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul Üniversitesinde bir reform yapılması isteklerini şöyle belirtmiştir: "Üniversitenin donatımına verdiğimiz önemi vurgulamak istiyorum. Hiç kuşku yoktur ki yarım alınmış önlemler verimsizdir. Bütün tartışmalarımızda olduğu gibi öğretim işlerinde ve kurulacak üniversitede de köktenci önlemlerle hareket etmekte kesin kararlıyız".[572] Hem yeni rejimin beklentileri hem de düşünsel zemininde; tarihsel kırılmanın yaşandığı yeni dönemde Darulfünun'dan beklentiler artmakla birlikte eleştiriler yoğunluk kazanarak yeni bir düzenlemenin gerekliliği de belirlemeye başlamıştır.

Yeni dönemde siyasal ve kültürel yaşamda Batılılaşma/modernleşme kapsamında radikal değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Darülfünun'un Müderrisleri Latin harflerinin geçişine yönelik yaptıkları açıklamada; latin harfleri kabül edilirse yazı yazmayacaklarını, dahası kalemlerini kıracaklarını ifade etmeleri ve aynı tarihte (1924) Darülfünun'da fotoğraf çektiren öğrencilere yönelik fotoğraf çektirmeyi

[567] Kafadar, s.361.
[568] Nurşen Mazıcı, "Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Reformu", **Birikim Dergisi,** Sayı 76, 1995, ss.56-70.
[569] Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun", **Kadro Dergisi,** Ağustos-1932, No:8, s.48
[570] Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", **Kadro Dergisi,** Ağustos-1933, No:20, s.26.
[571] Şevket Süreyya, "Darülfünunun İnkılap Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro Dergisi,** Şubat-1933, No:14, s.8.
[572] Hirsch, Cilt:1, s.312.

günah sayan Darülfünun'un bazı öğretim üyeleri tarafından soruşturma açılarak disiplin cezası verimesi Ankara'da ciddi gerilime yol açmıştır. Bu olaydan günler sonra Mustafa Kemal, Bursa'da yaptığı bir konuşmada fotoğraf çektirmeyi günah sayan anlayışı eleştirmiştir. [573] Cumhuriyet elitlerini bu reforma yönelten önemli sebep ise üniversitenin yeni devlet ideolojisinin yeni kuşaklara iletildiği bir "ideolojik mekanizma" şekline getirmekti. 1931 yılında iktidar yanlısı basın tarafından üniversitenin özerkliği ve üniversitenin inkılaplara yeterli desteği vermediği gerekçesiyle eleştirilere başlanmıştır.[574]

1930'lu yılların başlarında, Darülfünun'a yönelik eleştirel ifadeler kurum dışında da yoğunluk kazanmış ve giderek ve sert bir duruşa yol açmıştır. Falih Rıfkı Atay (D.1894-Ö.1971) Cumhuriyet gazetesinde 23 Temmuz 1932 tarihinde: Darülfünun'da Türk inkılabı için yazılmış esere 5000 liralık bir ödülün uzun yıllardır beklediği düşünülürse kurumun fikir hayatının durgun olduğunu belirtmiştir. Darülfünun'un Türk inkılabı ile ilgili eser üretmediğini, kurumun ne tarafsızlığı ne de yetersizliğinin kabül edileceği belirtilmekle birlikte Darülfünun sadece bilim kurumu olsa bile olağan üstü dönemlerde ilim kurumu olmaktan fedakârlık ederek inkılaba hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir. [575]

Kadro Dergisi grubuna göre Darulfünun'un özerk yapısı inkılabın emrinde olması gereken bilimsel faaliyetleri engellemektedir. [576] Darulfünun'a hükümetin müdahalesi konusunda yıllarca tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışma yukarıda da belirtildiği gibi Darülfünun'un özerkliği ve Cumhuriyet Hükümeti ile Darülfünun arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Genç Cumhuriyet diğer kurumlar gibi Darülfünun'un da yeni saptadığı rotada yürümesini ve belirlediği politikalarla Darülfünun'un uyum içinde olmasını istemekteyedi.[577] Darülfünun'un ılga edilmesi ve İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasında şu dinamikler belirleyici olmuştur: Birincisi, Türk Devriminin yerleşmesinde yeterince katkı sunamaması, reformlara direnmesi ya da karşı çıkması; ikincisi; denetim organının yokluğu; üçüncüsü, bilimsel üretim yetersizliği; dördüncüsü; Darülfünun'un toplumdan kopuk olması.

[573] Yıldırım, ss.328-329; Günal, s.82
[574] İlyas Söğütlü, "Darülfünundan Üniversiteye: Cumhuriyet Türkiye'sinde İlk Üniversite Reformu (1933)", **Liberal Düşünce Dergisi**, 2004, Cit: 34, s.124.
[575] Bahadır, 1933 Reformu Niçin Yapıldı?, s.59.
[576] Arslan, Kısır Döngü, s.115.
[577] Yıldırım, ss.331-332.

1932 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün daveti ile İsviçre'den çağrılan Profesör Malche'nin Darülfünun'un ileyişini değerlendirdiği raporunda da sistematik bir şekilde bu konular incelenmiştir.[578] Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Cumhuriyet kadroları 1933 üniversite reformunun hazırlıklarına başlamışlardır.

Maarif Vekli Dr. Reşit Galip'in 31 Temmuz 1933 tarihinde Anadolu Ajansı'na üniversite işleri hakkında verdiği demeci onun ve cumhuriyet hükümetinin üniversite reformuna nasıl yaklaştığını saptamamıza yardımcı olacak nitelikte bir belgedir. Bu demeçte Reşit Galip'in yeni üniversite anlayışını yansıtan açıklamalarının önemli bölümleri şöyledir:

> *"... Milli Maarif işlerini faaliyet programının en başına koymuş olan cumhuriyet, bir taraftan Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreseleri kapatırken öbür taraftan da Darülfünun'a elini uzattı. Bu müessesenin kendi kendini inkişafı, terakkisi ve tekâmülü için başta hükmi şahsiyet ve ilmi muhtariyet imtiyazları olmak üzere maddi, manevi her türlü imkânlar temin etti. 1923'ten 1932'ye kadar geçen dokuz yıl zarfında Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünun'a diktiler. Her sahada inkılaplar geçiren yeni Türkiye'de, Darülfünun'un memleket hayatının umumi gidişine uygun bir tekâmül göstermesini beklediler. Memleketin hiçbir meselesi Darülfünun işi kadar umumi alaka uyandırmadı. Hiçbir müessese onun kadar tenkide uğramadı. Lakin bütün alakalara, bütün tenkitlere rağmen İstanbul Darülfünun'u Türkiye münevverleriğinin kendisinden iştiyak ve ihtirasla beklediği salaha, inkişaf ve terakkiye eremedi."*
>
> *"Memlekette siyasî, İçtimaî, büyük inkılâplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, özdil hareketi başladı, darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfününda buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. İstanbul Darülfününu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstaî bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti. Türk camiasının hayat seyri içinde bu kadar tecerrüt halinde kalabilen İstanbul Darülfününu dünyanın başka yerlerindeki ilim hareketlerine karşı da, bittabi yakınlık ve alâka gösteremezdi. Ve bunlardan da uzak kaldı. İstanbul Darülfününu İlmî taharri ve tetkikler için bir faaliyet sahası olamadı. Şahsî mesai için fırsat ve imkânlar veren bir çalışma muhiti haline giremedi. Tedrisatmm tarz ve usulünü mümasil garp müesseselerindeki tarz ve usullere uygun bir hale getiremedi. Türkiye gibi radikal bir inkılâp memleketinde vatanın müstakbel zimamdarlarının terbiyesi, hayattan bu kadar uzak kalan, inkılâbın seyrinden bu kadar uzak duran bir müesseseye artık daha uzun müddet tevdi edilemezdi."*[579]

Darulfünun'un işleyişi ile ilgili olarak reformu gerektiren başlıca sebepleri Reşit Galip şöyle belirtmiştir: fakülteler ve diğer birimler ile olan bilimsel iş birliğini destekleyecek koordinasyon eksikliği; öğretim üyelerinin ders verme dışında

[578] Hirsch, s.295; Öklem, ss.26-27.
[579] Hirsch, Cilt: 1, s.312.

üniversite dışı çalışmaları sebebiyle bilimsel çalışmaları ihmal etmesi ve yayım sayısınız yetersiz oluşu; yönetim kademelerine seçimle gelinmesinin öğretim üyeleri arasında anlaşmazlıklara yol açması ve dış denetimin olmamasıdır.[580]

Belirtilen bu gerekçeler sonucunda Darülfünuna yönelik araştırma yapmaya karar verildikten sonra, İstanbul üniversitesinin düzenlenmesi için Albert Malche'ye 1931 yılında Türk hükümeti İstanbul Üniversitesinin yeniden düzenlenmesi ve bir rapor hazırlaması için ricada bulunmuştur. 1932 yılında 56 yaşında olan İsviçreli Albert Malche Türkiye'ye çağrılmıştır. Albert Malche Cenevre üniversitesinde pedagoji profesörü olup orada rektörlük de yapmştı. Malche, 6 Ocak 1932'de Türkiye'ye gelerek çalışmalarına başlamıştır. Fakülteleri ve klinikleri, ziyaret eden Malche laboratuvarları, kütüphaneleri ve seminerleri görüp politikacılarla, profesörlerle, idari memurlar ve öğrencilerle konuşmuştur. Rektöre yetkili memurlara iletilmesi ricasıyla ayrıntılı sorular listesi sunmuş ve bu isteğe uyulmuştur. Malche Darülfünun incelemelerine yönelik raporu 1 Haziran 1932'de tamamlayarak Milli Eğitim Bakanlığı'na resmi olarak sunduktan sonra tekrar İsviçre'ye geri dönmüştür.[581]

Malche'ın Darülfünun'a yönelik temel tespitleri şunlardan oluşmaktadır: Bilimsel üretim eksikliği, Profesör maaşlerının yetersizliği, Üniversite özerkliğinin kurumu toplumdan ve hükümetten soyutlaması, ezberci eğitim, aksiklopedik bilgi aktarımının yapılmasının bilimsel metodlarla bilgi üretilmesini engellediği ve öğrencilerin yabancı dil yetersizliği.[582] Üç kısımdan oluşan Malche'nin raporuna göre; birinci kısımda araştırmanın amacı ve metotları bildirilmekte, ikinci kısımda Darülfünun'un bulunduğu durumunun eleştirili incelemesini vermekte ve en önemli olan üçüncü kısımda ise ayrıntılı reform önerilerini belirtmiştir. Bu önerileri üç ana başlıkta sınıflandırılmaktadır: Çalışmalar için gereksinim duyulan araç ve gereçler, çalışma yapılanması ve üniversitenin dışa açılabilmesi.[583] Prof. Dr. Malche'nin tespitlerinin uygunluğu TBMM tarafından kabul edilerek 2252 sayılı kanun ile 31 Temmuz 1933 günü İstanbul Darulfünun'unu tasfiye edilerek 1 Ağustos 1933'te

[580] İhsan Doğramacı, **Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış,** Meteksan Kâğıt Üretim Tesisleri, Ankara, 2000, (Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış), ss.16-17.
[581] Widmann, ss.34-35; Günal, s.87.
[582] Widmann, ss.75-76.
[583] Widmann, s.35.

"İstanbul Üniversitesi" kurulmuştıur. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk üniversite kurumu olan olan İstanbul Üniversitesi'nin yönetimsel dönüşümünde radikal değişiklikler kanun ve yönetmeliklerle uygulamaya geçmiştir. Türk hukukunda "üniveriste" kavramı ilk defa bu kanun ile resmi mevzuata girmiştir.[584] Malche'ye göre siyasi iktidarın Maarif Vekâleti aracılığı ile üniversitenin yönetiminde ve denetiminde söz sahibi olması gerekmektedir. Özerk üniversitenin yönetimi ile ilgili yapılan bu incelemeler sonucunda 1933 yılında yapılan bu düzenleme ile bir geçiş dönemi başlamıştır. Albert Malche'ye göre; bu raporun amacı İstanbul Darülfununu'nu milli kültürün ve modern bilimin gerçekleştirilmesi için yüksek bir kurum şekline nasıl getirileceğini incelemek olduğu belirtimiştir.[585]

Albert Malche, yaklaşık altı aylık bir inceleme ve değerlendirmeden sonra raporunu sunmuştur. Cumhuriyet döneminde köklü değişikliği gerektiren ve Malche'nin raporunda on yedi madde olarak saptanan yetersizlikleri üniversitenin görev alanına yapı ve işleyişine ilişkin olarak şöyle sınıflandırılabilir: Eğitim öğretime ilişkin yetersizlikler, bilimsel araştırmada yetersizlikler, yayında ve danışmanlıkta yetersizlikler. Darülfünun'un yapı ve işleyişine ilişkin yetersizlikler: Öğretim üyelerinin özel işlerini birinci esas görevlerini ikinci planda tutmaları ve akademik yönetimin klikler elinde bulunması, özerk yapılanmanın, üniversiteyi politikanın dışında tutmasına karşın, zümre ve klik nüfuzunun sürüp gitmesi, öğretim üyeleri arasında fikir ve ideal birliğinin olmayışı, öğretim üyelerinin karşılıklı ilişkilerinde soğukluk ve zıtlıkların bulunması gösterilmektedir.[586]

Malche'nin raporu yönetim tarafından uygun bulunarak kabul edilmiştir. Ders yönteminin değiştirilmesinde Alman mültecilerinin de katkısıyla Malche'nin öngördüğü şekilde yapılmıştır. Yabancı dil eğitimine yönelik yabancı diller okulu (YDO) kurulmakla birlikte zorunlu kılanan yabancı dil dersi Türkçe bilimsel yayınlara öncü olmuştur. Edebiyat bilim sanat ve klasik eserlerin çevirileri geniş çapta tasarlanıp yapılmıştır. Kütüphanelerin durumu düzeltilmiş enstitü kütüphanesi kurulmuş ve birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır. Özet olarak söylenebilir ki üniversite reformunu gerçekleştirmek isteyen yönetim için Malche'nin raporu

[584] Doğramacı, s.17.
[585] Hirsch, Cilt: 1, s.294.
[586] Ataünal, ss.27-28.

yönlendirici olmuştur. [587] Üniversite reformu ile ilgili 2252 sayılı kanun kabul edildikten sonra yeni bir başlangıç arzusu ortaya çıkmıştır. Üniversitede Arapça kökenli eski terimler Avrupa kökenli terimlerle değiştirilmiştir. Darülfünun üniversiteye, reis rektöre, müderris profesöre, muallim doçente, muallim muavini asistana dönüştürülmüştür. Eskiden Harbiye Vâkaleti olan üniversite binasına Kur'an ayetlerininin yerine İstanbul Üniversitesi yazılarak yeni üniversitenin kimliği kuruma yansıtılmıştır. [588] Üniversite reformunun radikal sonuçlarından biri Darülfünun'un 240 öğretim üyesinde yaklaşık üçte ikisinin (157'sinin) görevlerine son verilmiş olmasıydı.[589] Darulfünun'un 240 hocasının (88 profesör, 44 doçent, 108 başasistan ve asistan) 157'si görevden alınmış ve bunların 71'i Ordinaryüs veya Profesördür. Cemil Bilsen bu konu ile ilgili görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Çıkarılanların çoğu memleketin değerli ve çalışkan evlâtlarıdır."[590] Anlaşılmaktadır ki yönetimin; politik nedenlerin birincil, bilimsel nedenlerin ikinci sırada belirleyici olduğu üniveriste reformuna yönelik tasarrufunun Darulfünun hocalarının kadro dışı kalmasına yol açması bilim iktidar ilişkilerinde ideolojinin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi Darülfünun'u olumlu ve olumsuz her iki açıdan değerlendirilmelidir. Kadro dergisi yazarlarının Darülfünun'a karşı olumsuz ve ön yargılı bir yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Prof. Malche; özenli bir tutum içinde olup Darülfünun'da saptadığı olumlu nitelikleri de belirtmektedir. Bilimsel araştırma geleneği bulunmayan bir ülkede yaşayan 33 yıllık bir üniversite tarihi, araştırma geleneklerinin ve kurumlarının oluşmasında kısa bir döneme sahip olduğu söylenebilir. Bu dönem içerisinde özellikle de Cumhuriyetin ilk on yılında Darülfününda birçok bilim insanı büyük gayretler sarf etmişler, bilimsel araştırma geleneğini oluşturmuşlar ve hatta Tıp ve Fen Fakültelerinde önemli bilimsel keşiflere imza da atmışlardır. Kadro dergisi grubu ve diğer bazı yazarlar ve kısmen de Reşit Galip, Darülfünun'un bu olumlu yönünü görmemekte ve Darülfünun'u esas olarak Türk İnkılabının ideolojik alt yapısını üretme ve yaygınlaştırma işlevinin eksikliği noktasından eleştirmektedirler. Mustafa Kemal Atatürk ise Türk inkılabının

[587] Widmann, ss.36-37.
[588] Widmann, ss.38-39.
[589] Atilla Lök, Bağış Erten, "1933 Reformu ve Yabancı Öğretim Üyelerinin Etkisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme Ve Batıcılık,** Cilt:3, (Ed.Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 4. Baskı, letişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.542.
[590] Cemil Bilsen, **İstanbul Üniversitesi Tarihi,** İstanbul Üniversitesi Yayınları No:182, İstanbul, 1943, s.37.

ideolojisini savunma misyonunu Darülfünun'a yüklemeden, onu esas olarak bilim üretmedeki eksiklikleri noktasından eleştirmektedir. Atatürk Türk modernleşmesinde ve ulus oluşumunda temel rolü bilime vermiştir ve onun nezdinde Darülfünun eleştirisi, Cumhuriyeti bir bilim cumhuriyetine dönüştürmede Darülfünun'un rolünün yükseltilmesi meselesidir.[591]

Hükümet, İstanbul Darülfünunu'nu ıslah etmek için yapılacak teşebbüslerin ülkenin ilim ve irfanı için kısa ve hayırlı bir yol kabul etmiştir. İstanbul Darülfünunu yukarıda sayılan gerekçeler bağlamında Büyük Millet Meclisinin 2252 numaralı kanununun birinci maddesi hükmü ile Türkiye hayatından çekilmiş ve bugünden itibaren tarihe karışan kurumlardan olmuştur.[592] Maarif Vekili Hasan Ali Yücel İstanbul Üniversitesinin onuncu yıl kutlamalarında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne gönderdiği mesajda hâkim olan kanaate göre Darülfünunu kaldırmağa hükümeti sevk eden sebepleri iki noktada toplamıştır. Bunlardan bir kısmı siyasal, diğer kısmı da bilimsel görünüyor demiştir.[593] Yukarıda da ifade edildiği gibi Darülfünun'un ılga edilmesi çeşitli gerekçelere dayandırılmıştır. Bu gerekçeler; dönemin Milli Eğitim Bakanının, yarı resmi yayın organı statüsünde sayılabilecek kadro dergisi yazarlarının, öğretim üyelerinin ve bazıları da reform için çağrılan Malche'nin hazırladığı rapordaki değerlendirmelere dayanmaktadır. Genel anlamda eleştiriler analiz edildiğinde; bilgi üretimi, Darülfünun'un işleyişi, öğretim üyeleri ve genel politika olmak üzere dört grup şeklinde sınıflandırılabilmektedir.[594] Dr. Adnan Adıvar "Faşizm karşısında üniversite" başlıklı makalesinde Mussolini İtalya'sında faşist rejimin üniversitelere ve profesörlere karşı tutumunu anlatarak, İstanbul Üniversitesinin bu rejimden etkilenen bir dönemde kurulmuş olmasındaki analojiyi okuyucuya bırakmıştır.[595] Türkiye bu dönemde tek parti yönetimidir. Dönemin hassas koşulları ile birlikte değerlendirdiğimizde üniversitenin ve öğretim üyelerinin rejime bağlılığı ve onu yeniden üretecek insanların yetiştirilmesi önem kazanmaktadır. Bunun sağlanması için de üniversitenin hükümet tarafından ve sıkı

[591] Bahadır, 1933 Reformu Niçin Yapıldı?, s.71.
[592] Hirsch, Cilt: 1, s.314.
[593] Hirsch, Cilt: 1, s.453.
[594] Günal, s s.82-83
[595] Abdülhak Adnan Adıvar, "Faşizm karşısında üniversite", Denemeler, Ankara 2003, s.61-63'den aktaran Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, s.265.

bir denetim altında yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. [596] Bu bağlamda reform girişimlerinin temelinde siyasi otorite ile ve Darülfünun hocalarının zihniyet dünyası arasındaki uyumsuzluğun esas sorun olduğu anlaşılmaktadır. [597]

Cumhuriyetin devrimci yöneticileri ülkenin gelişiminde eğitimden ve Darülfünun'dan çok şey beklemekteydiler. Bilimsel üretim, öğretim üyesinin bireysel eğilimiyle ve gayretleriyle sınırlı kaldığı için yetersizdi. Öğretim programlarının yetersizliği, yeni bilimsel gelişmelerden geri kalınması durumu Darülfünun'da öğrenime başlayan öğrencilerin nitelik bağlımda düzeyinin yetersizliği ile birlikte düşünüldüğünde bu durum önemli bir sorun arz etmekteydi.[598] Hükümetlerin böyle köktenci reformların yapılmasında yukarıda da ifade edildiği gibi siyasal, kültürel, bilimsel çeşitli beklentileri olmaktadır. Siyasal beklentiler, yeni Cumhuriyet düzenine içtenlikle bağlı kuşakların yetişmesine, bilimsel açıdan temel beklenti yeni üniversitede öğretimle birlikte araştırma yapılmasına yönelikti. Üniversiteyi kuran yasada bu açıkça ifade edilmemişti. 1933 yılından sonra, astronomi, matematik, fizik, kimya biyoloji jeoloji dallarının her birinde Türkiye'de yayımlanan araştırma yazıları sürekli artış göstermiştir. İlk yıllardaki yayınların çoğu İstanbul Üniversitesi'ne gelmiş olan Alman bilim insanlarına ait olup aralarında birkaç tane de, yurt dışında doktora yapan Türk bilimcilerin yayınları vardır. 1933 yılından itibaren tüm bilim dallarında araştırma verimi, hem nicel hem nitel olarak sürekli artmaya başlamıştır.[599]

Yukarıda da ifade edildiği gibi Darülfünun'un Devrime destek vermemesi 1933 Üniversite Reformu'nun en önemli nedeni olarak gösterilmiştir. Devrim kadrolarının birçoğu Darülfünun'unda yetişmiştir. Bu tutumu beğenmemeleri iki açıdan tartışılabilir. Birincisi, Darülfünun'un kendi kadroları ve yetiştirdikleri yeni yönetime göre gerici olmaları, İkincisi ise, devrimlere bilimsel temel oluşturan siyasi ideolojinin kuramsal yapısının temel ilkesi olması öngörülmekteydi. Bu durumda kurumun temel görevleri ikinci plana itilecektir. İlke olarak alanın bilimsel bir tarzda incelenmesiyle varılan sonuçlar üniversitenin üretmek ve öğretmekle yükümlü

---

[596] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2, ss.266-267.

[597] Mustafa Gündüz, "Akademiyi Anımsamak: Anılarda Sorunları ve Eleştiriler", **Yükseköğretm ve Bilim Dergisi,** Cilt:3, Sayı:1, s.17.

[598] Bahadır, 1933 Reformu Niçin Yapıldı?, s.55.

[599] Erdal İnönü, "Üniversitesi'nin 1933 Reformu'ndan Sonraki Gelişmesi Üzerine Düşünceler", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)** (Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır) Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 87-88.

olduğu bilgileri içerir. Bu doğrultuda değerlendirdiğimizde siyasi iradenin üniversiteden beklentileri kurumsal anlamda üniversitenin yapmakla yükümlü olduğu işlerle çatışmaktadır.[600] Yukarıda da belirtildiği gibi temel eleştiri nedenleri İstanbul Darülfünunu'nun, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini oluşturan devrimlere ayak uyduramadığı gibi, bunlara karşı pasif direniş gösterdiği şeklinde belirmiştir.[601] Bilgi üretilen kurum olan üniversiteyi inkılap ideolojisi adı altında resmi ideolojiye tabi kılınması ve bunu yapmaması durumunda ihanetle suçlanması sorunlu bir tutumun göstergesidir. [602] Bu bağlamda Darülfünun'un kapatılma nedeninin ülke politikası ile ilgili eleştirilerde yattığı görülmektedir. Kemalistlerin 1923 yılında iktidara gelmesine rağmen üniversiteye müdahale etmek için 10 yıl beklemelerinin gerekçesini Emre Kongar'ın belirtmesiyle; egemen gücün liberal kanadının mücadeleyi kaybetmesi sonucunda devletçi/seçkinci ideoloji egemen olmuştur. Kemalis kadrolar siyasi iktidara hâkim oldukları dönemde devletçi-seçkinci yapıdaki ideolojik çerçevenin ana hatları biliniyor olsa da bu paradigmayı yeniden üreteceği üniversitenin teorik bağlamı henüz oluşturulamamıştı. Diğer bir ifadeyle üniversiteyi kontrol altına alıp kuruma yükleyeceği planı "bilmiyorlardı." Kemalist ideolojinin temel ilkeleri Cumhuriyetin ilk on yılında yapılan sosyo-kültürel yaşamla ile ilgili "devrimler" ve reformlarla, şekillendirilip belirlenmiştir. Bu doğrultuda üniversiteden yeniden üretilmesi beklenenler de belirlenmiştir.[603]

Darülfünu'na eleştiri kampanyası, Malche'nin Türkiye'ye gelişinden önce yukarıda da ifade edildiği gibi başta Kadro dergisi olmak üzere yayın organlarında başlamıştır. "1933 reformu amacına ulaştı mı?" sorusunu Erdal İnönü şöyle yanıtlamaktadır: "Amacı, Türkiye'de yükseköğretimde araştırma geleneğini yerleştirmek olarak alırsak yanıtımız hiç kuşkusuz 'evet ulaştı' olacaktır." [604] 1933 Reformu gerektiği gibi uygulanabildi mi, sorusunun cevabını değerlendirdiğimizde Darülfünun ilgasıyla birlikte üniversite özerkliği de kaldırılarak yeni üniversite Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Darülfünun'un 240 öğretim üyesinden 157'si görevlerinden uzaklaştırılıp kadronun yaklaşık 1/3'ü yeni üniversiteye girebilmişti. Kadro açığı, yabancı bilim adamları ve yurt dışında eğitimlerini tamamlayarak dönen

[600] Bıçak, ss. 200-201.
[601] Ataünal, s.28.
[602] Lök ve Erten, s.542.
[603] Günal, s.84.
[604] Günal, s.93.

genç bilimcilerle kapatılmaya çalışılmıştır. Üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılanların belirlenmesinde bilimsel liyakat ilkesine uygun davranılmadığı söylenebilir. Sonuç olarak, 1933 üniversite reformu, modern bilim anlayışının gelişmesi ve kurumsallaşması bağlamında başarılı olmakla birlikte Darülfünun hocalarının tasfiyesinde ölçüsüz davranılması; kültürel sermayenin kaybına, haksızlıklara ve güven bunalımı gibi sonuçlara yol açmıştır.[605] 1933 reformunu, üniversite kavramının toplumsal hayat içerisindeki anlamı ve fonksiyonu bağlamında değerlendirirsek bu reform ile sonraki yıllarda akademik kuruluşların ulaşacağı baskı grubu olma fonksiyonu önlenmiş ve bu kültürel miras ile Cumhuriyet döneminde üniversitelerden tasfiye geleneğini başlatmıştır.[606] Sorunların başka türlü de çözülebileceğinin mümkün olması ve bu yolun tercih edilmesi dönemin hassas koşulları düşünüldüğünde 1933 tasfiyesi barındırdığı hatalara rağmen; Alman bilim insanlarının gelişinin üniversiteye bilimsel olarak katkı sunup tarihin gelişim çizgisini ilerlettiği ve tasfiye kavramının her zaman yanlışı temsil etmediğinin göstergesi olarak da değerlendirilmektedir.[607] Özerk bir üniversiteyi miras alan Cumhuriyet yönetimi ulus inşa süreci kapsamında modernleşme projesinin uygulamaya geçildiği dönemde toplumun bütün kurumları ile birlikte eşgüdümlü hareket etmesini beklemektedir. Bu dönemde mesele sadece bir eğitim politikası değil Türk toplumunu modernleşme projesi ile çağdaş toplumlar seviyesine çıkartacak bir kültür ve eğitim politikasının başlangıcıdır. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformunda politik gerekçelerin ilk sırada bilimsel gerekçelerin ikinci sırada olduğu görülmektedir.

3.2.2. İstanbul Üniversitesinin Kuruluşu: Merkezi Yönetim

Bilginin niteliğini hâkim sınıflar ve devlet karşısındaki konumu belirlemektedir. Türkiye'nin kendine özgü şartlarında kurum olarak üniversiteden beklentilerin ne kadarının karşılandığı kendisine verilen görevler açısından sorgulanmalıdır. Ülkedeki sorunları çözebilme becerisi, yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler başarılı olup olmadığını belirleyen göstergedir. Bir ülkenin

[605] Bahadır, 1933 Reformu Niçin Yapıldı?, ss.72-75.
[606] Mazıcı, ss.56-70.
[607] Günal, s.94

dünyadaki konumu, tarihsel sorunları, iktisadi, siyasi ve askeri açılardan dışa bağımlılığı gibi birçok konuda teorik modellerin oluşturulamamasından üniversite doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir.[608] Yukarıda ilgili kısımlarda açıklandığı gibi Türkiye'de yükseköğretim alanındaki reformlar, Batı etkisiyle başlatılmış olup geleneksel medrese sistemi dışında gelişmişlerdir. [609] Türkiye'de üniversitelerin medreselerin değişim ve dönüşümü ile özerk yapılanmadan beslenen tarihsel bir süreklilik göstermedikleri ve modernleşme projesi bağlamında devlet eliyle kurulmaları kültürel gelenek oluşturamamalarında belirleyici oluştur. Bu bağlamda Türkiye'de üniversite kurumunun sosyo-politik dinamikleri Avrupa üniversitelerinin Orta Çağ gelenek ve mirası üzerine kurdukları kurumsallaşmış yapılanmadan ayrılmaktadır.

Darülfünun ilgası ve İstanbul Üniversitesi'nin kurulması için gerekli kanun tasarısı İcra Vekilleri Heyeti tarafından 15 Mayıs 1933 tarihli toplantıda kabul edilmiştir. 24 Mayıs 1933 tarihinde TBMM'ye gönderilen Maarif Encümeni mazbatasında ilga ve tasfiyenin gerekçesi şöyle belirtilmiştir: Maarif vekilliğinin Darulfünun ile ilgili yaptığı detaylı incelemeler sonrasında kurumun reforma ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Yapılması gereken değişikliğin sadece müfredat yöntemleri ile sınırlı olmayıp fakültelerin yeniden yapılandırılmasından ve bütün öğretim üyelerinin yeniden oluşturulmasına kadar düzenleme gerektirdiği için kurumun ilga edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[610]

İstanbul Darülfünun'u hem zamanın Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in ifade ettiği gerekçeler, hem de Malche'nin raporunda tespit ettiği eksikllikler değerlendirilerek ilga edilmiş ve sonrasında Cumhuriyet'in ilk çağdaş üniversitesinin kurulmasına karar verilmiştir.[611] Bu doğrultuda 1933 tarihli 2252 Sayılı Kanunla İstanbul Darülfünunu kaldırılarak İstanbul Üniversitesi adı altında yeni çağdaş bir üniversite kurulmuştur (Kanun No: 2252; Kabul tarihi 31 Mayıs 1933).[612] Bu üniversite reformu kapsamında üniveriste yönetiminin atama hiyerarşisi; rektörün göreve başlaması Milli Eğitim Bakanının önermesi ve Cumhurbaşkanı'nın

[608] Bıçak, s. 196
[609] Timur, s.342
[610] Hırsch, Cilt:1, s.299
[611] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.3.
[612] Resmi Gazete, Sayı 2420, 6 Haziran 1933, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.9.

atamasıyla; dekanların ise rektörün önermesi ve Milli Eğitim Bakanı'nın atamasıyla gerçekleşmektedir. Bu düzenleme ile üniveristenin yönetim yapısını devlet otoritesine bağlamak ile birlikte kurumun siyasi iktidar ile bütünleşmesi hedeflenmiştir.[613]

31.05.1933 tarihli ve 2252 sayılı Kanuna göre:

"İstanbul Darülfünun'u ve ona bağlı bütün kuruluşlar kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır (M.1)."
" Milli Eğitim Bakanlığı 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da (İstanbul Üniversitesi) adı ile yeni müessese kurmakla görevlidir. Milli eğitim Bakanlığı bu üniversitenin teşkilatına ait Kanun Tasarısını en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar Büyük Millet Meclisine verir (M.2)."
" Kanun Hükümlerini yürütmeye Bakanlar Kurulu yetkilidir (M.14)." [614]

Bu yasal düzenleme kuruluş kanunu olmaktan öte idari ve mali olarak Cumhuriyet tarihinde benzerine rastlanmayan yetki kanunu olduğu şeklinde eleştirilmiştir. Kanun yetkisine dayanan Maarif Vekili Dr. Reşit Galip öncelikle 31 Temmuz 1933 tarihinde Darülfünun'un bütün akademik kadrosunun görevini sonlandırmış ve 1 Ağustos 1933 tarihinde bunlardan bazılarını akademik ünvanlar ile yeni üniversiteye dâhil ettikten sonra akademik kadronun görevine son verilmiştir. Daha sonra bu yetkiye dayanarak İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş sürecini başlatmıştır. Reşit Galip "İstanbul Üniversitesi Eminliğine" yazdığı 1 Ağustos 1933 tarihli "tebliğ" ve buna bağlı eklerle İstanbul Üniversitesi'ni kurmuş yöneticilerini atamış, geçici öğretim ve memur kadrosunu oluşturmuş ve "Üniversite talimatnamesi"ni yürürlüğe koymuştur. 2252 Saylı Kanunla İstanbul Darulfünunu ilga edilmiş ve İstanbul Üniversitesi'nin kurulmuş olduğu, ilga edilen Darulfünun'un öğretim kadrosu ve memurlarının 2252 sayılı "kanundaki istisnai hükümler gözetilmek üzere" devlet memurluğu statüsüne tabi oldukları belirtilmiştir. Sonrasında; İstanbul Üniversitesi'nin, Edebiyat, Fen, Hukuk ve Tıp olmak üzere 4 Fakülteden oluştuğu, Eczacı Mektebi'nin Fen Fakültesine, Dişçi Mektebi'nin Tıp Fakültesine bağlı olduğu belirtilerek ve Edebiyat Fakültesine bağlı olarak bir İslam Tetkikleri oluşturulmuştur diyerek İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. [615]

İstanbul Üniversitesi 18 Kasım 1933 Cumartesi günü saat 14.30'da Bayezid'deki merkez binanın iç holünde düzenlenen bir törenle Maarif Vekili Yusuf

[613] Özer, s.79.
[614] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, ss.10,12
[615] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, ss.3-4.

Hikmet (Bayur) tarafından açılmıştır. [616] Yeni Maarif Vekili Hikmet Bayur'un konuşmasında İstanbul Üniversitesi'ni "yurdumuzun en büyük bilgi evi" olarak nitelendirmesi Üniversite'ye Cumhuriyet'in bağladığı umutların göstergesidir. Hikmet Bayur değerlendirmelerini şöyle belirtmiştir:

> *Şereflerle, ilmî zaferlerle, şanlı keşiflerle dolu olacağına kat'iyetle emin olduğum istikbali, parlak bir yol üzerinde, bugün ilk adımı atıyoruz. Yurdumuzun en büyük bilgi evini açıyoruz. Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi için Hükûmet, hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Dünyanın en büyük âlimlerinden istifade çaresini bulmuştur. En yeni ve mükemmel tedris vasıtalarını ısmarlamıştır. Memleketimizin en değerli unsurlarını bu işin başına geçirmiştir… Cumhuriyetin bilgiye ne derece ehemmiyet verdiğinin en büyük delili bu muazzam müesseseyye, devlet varidatının her sene yüzde birine yakın bir meblâğın tahsisine karar verilmesidir… Bu emniyeti, yalnız Türk hükûmeti değil, bu bilgi evinde çalışmak için bir çok memleketten, seve seve, ve ekserisi daimî surette burada yerleşmek için koşan dünyanın büyük âlimlerinden kalabalık bir zümre de göstermiştir. Bunların arasında yurtlarını terk edenler bulunmakla beraber, hiçbir ıstırar karşısında olmamalarına rağmen garbin en ünlü üniversitelerinde en ünlü kürsüleri bırakıp buraya yerleşmeye gelenler de çoktur. Bu haraket Türk milletine Türk idaresine, onun kıymet bilme hasletlerine, misafirperverliğine, ve bunların hepsinin fevkinde olmak üzere, onun parlak ve büyük atisine karşı beslenilen derin itimat ve inanın, en güzel nişanesidir. Hem kendi görgü ve duygumuz, hem haricin takdiri, hulâsa her şey bize bundan sonra bu millet için artık daima 'yarın'n 'bugün'den iyi olacağını söylüyor.*[617]

Yukarıda da belirtildiği gibi, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 Sayılı Kanun ile Darülfünun kaldırılmış ve Maarif vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren, İstanbul Üniversitesini kurmakla görevlendirilmiştir. Cumhuriyet yönetimi üniversite sözcüğünü kullanarak Darülfünun ile sürekliliği yadsımaktadır, geçmişle olan bağı kopararak üniversitenin geleneğini kendisiyle başlayacak yeni bir kurum olarak ilan etmiştir. Cumhuriyet yöneticilerinin böyle bir kopuş yaratma isteğinin nedenlerinden birincisi; yukarıda da belirtildiği şekilde Darülfünun'un hem sosyal alanda hem de ekonomi alanındaki inkılaplar konusunda suskun kaldığını, beklenen katkıyı yapmadığını düşünmesidir. İkincisi ise; Albert Malche'nin raporundaki saptamalarına göre Von Humboldt üniversitesi modeline göre yeniden düzenlenmiş olan Darülfünun bu beklentileri gerçekleştirememiştir. Malche'nin önerileri Von Humboldt üniversitesi kurulması doğrultusunda olmakla birlikte bu önerilerinde Malche'nin karşılaştığı sorun üniversitenin özerkliğidir. Önerdiği modelin üniversitesi özerktir. Bunu yönetime kabul ettirme olanağını bu dönemin

[616] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.23.
[617] Öklem, s. 64; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, ss.24, 25, 21.

koşullarında görmediği için üniversitedeki tayinlerde siyasal denetimin de yararlı olabileceği durumlara değinmiştir. [618] Gerçekleşen reform sonrasında, 1936 yılında bu dönemin anlayışına uygun şekilde farklı yükseköğretim kurumlarının da Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ve Yüksek Mühendis Mektebi'nin özerkliği sonlandırılmıştır.[619] Üniversite reformu, Darülfünun mirasından iki temel noktada kopuşu getirmiştir: Birincisi, bu üniveriste modelinde özerklikten vazgeçilerek devletçi ve devrimci bir temele üniversitenin dayandırılmasıdır. İkincisi ise üniveriste kadroları devrimci siyasetin uzantısı bağlamında radikal tasfiye sonucunda yeniden yapılandırılmıştır.[620]

İstanbul Üniversitesi'nin ikinci ders yılı 1 Ekim 1934 Pazartesi Rektör Cemil Bilsel'in açış konuşması ile başlamıştır. "Üniversitenin birinci vazifesi talebeyi öğretme ve yetiştirme ise, ikinci vazifesi memleket ilmî faaliyetinin merkezi olmak, ilmî araştırmalarla ilmi ilerletmek ve millî kültürü yaymaktır" biçiminde üniversitenin hedeflerini ortaya koyduktan sonra kuruluş döneminin sürdüğünü, bazı yabancı profesörler ile birçok yardımcının daha yeni geldiğini, bir bölümünün gelmesinin beklendiğini ve ilmî kadronun bunların da gelmesiyle tamamlanacağını belirtmiştir.[621]

1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi kuruluşunda yeni üniversite kadrosuna Darülfünun hocalarının bir kısmı dâhil edilmiştir. Yukarıda da anlatıldığı gibi üniversiteye çağrılmamanın gerekçesini her zaman bilimsel yeterlilik oluşturmamaktadır. Rejime muhalif görünenler de siyasal nedenlerle İstanbul Üniversitesinin yeni kadrosuna alınmamışlardı. Gelen Alman bilim insanları İstanbul Üniversitesi'nde ve Türkiye'deki yüksekokullarda görev almışlardır. Bu gelişme doğrultusunda Türkiye'de Von Humboldt üniversitesi modelinde bir üniversite kurmak için yeterli kadroların oluşturulma fırsatı elde edilmiştir. İkinci Dünya savaşının başlaması bu yeni kadroların savaş sonrasına kadar kalmasını zorunlu kılmıştır. Bu geçen on yılda İstanbul üniversitesi kadrolarını önemli ölçüde yetiştirme olanağını elde etmiştir

[618] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, ss. 75-76.
[619] Arslan, Kısır Döngü, s.129,131.
[620] Mesut Yücebaş, "1933 Darülfünun'un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt:13, Sayı:2, 2014, s. 263.
[621] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.117.

1933 tarihinde İstanbul Darülfünunu tasfiye edilerek İstanbul Üniversitesi'nin kurulması sonrasında 24 Ekim 1934 tarihinde İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi yayınlanmıştır.[622] İstanbul Üniversitesi'nin teşkilat ve işleyişi hakkında bir kanun çıkartılması gerekirken bu yapılmamış ve zorunlu olduğundan yalnız kadro kanununun çıkartılmasıyla yetinilmiştir. Çıkartılması gereken bu kanun yerine Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan "İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi" İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Ekim 1934 tarih 2/1357 sayılı kararnamesi ile yürürlüğe konulmuş ve üniversite 1934-1946 döneminde bu talimatname ile yönetilmiştir.[623] Üniversitenin görevlerinin ve amacının ne olduğu ilk defa burada açıklanmıştır. İstanbul Üniversitesi:

> *"Bilgi sahalarında araştırmalar yapmak, milli kültürü ve yüksek bilgiyi genişletmeye ve yaymaya çalışmak, devlet ve memleket hizmet ve işleri için ergin olgun unsurlar yetişmesine yardım etmek gibi vazifeler için kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakülteleri bunlara bağlı Mektep ve Enstitülerden mürekkeptir."(İÜT: M.1).*
> *"Üniversite Fakülteleri tedrisat itibarile ayrı olmakla beraber idare cihetile bir bütün teşkil ederler" (İÜT: M.2).*[624]

Üniversitenin görevleri içerisinde yer alan ve evrensel olarak kabul edilebilecek araştırma, araştırmaları yayma ve öğretim görevleri yasa metnine girmiştir. Bilgi sahalarında araştırma yapmak ilk sırada yer alıp üniversitenin üç temel görevi olduğu belirtilmiştir. Birinci olarak; bilimsel araştırmaların yapılması, ikincisi milli kültürün ve bilginin genişletilerek yayılması ve üçüncüsü de devletin ve memeleketin işlerine yönelik ergin ve olgun insanlar yetiştirilmesine yardımcı olmaktır. Bu dönemde üniversitenin bilimsel ve yönetim özerkliği ile tüzel kişiliğinin olmaması bilimsel araştırmanın gelişmesinde eksiklik olarak değerlendirilmektedir.[625] Milli kültürü yayılmasına yönelik bu vurgu dönemin Milli Eğitim Bakanlığının konuyu ideolojik bir çerçeve içinde şekillendirmeye çalıştığını göstermektedir.[626]

---

[622] Resmî Gazete, Sayı 2837, 24 Ekim 1934.

[623] "Resmî Gazete, Sayı 2837, 27 Ekim 1934, "Bu talimatname *Düstur'da* yayımlanmamış, ancak İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü tarafından birçok kez kitapçık biçiminde bastırılmıştır. Bu talimatname bundan sonra kısaca [İTÜ] olarak anılacaktır." Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.120.

[624] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.121.

[625] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.111

[626] Nurkut İnan, "Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye'deki Gelişmeler, Tarihsel Gelişim İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı", **Yüksek Öğretimde Değişmeler,** (Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: XII, Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı, 17-18.11. 1989, s.23.

Üniversitenin idaresi; Üniversite genel yönetimi rektöre verilmiştir.

"*Rektör üniversitede Maarif Vekilinin temsilcisidir. Bu sıfatla bütün üniversite işlerinden sorumludur" (M.3). " Rektör Maarif Vekâletinin önerisi üzerine müşterek kararname ve reisicumhurun onayı ile tayin olunur (M.4)."*
" Üniversiteyi temsil etmek, üniversite teşkilat ve eğitim- öğretimini yürütmek ve denetlemek, üniversitenin bütün makam ve müesseselerle haberleşmelerini yapmak, mali hususlarda ita amiri olmak rektörün vazifelerindendir. Rektör üniversitede Vekilin bizzat başkanlık etmediği bütün toplantıların tabi başkanıdır. Fakülte meclislerini ayrı ayrı veya bir arada toplantıya davet edebilir. Rektör dilediği zaman herhangi bir fakültenin profesörler meclisine başkanlık edebilir (M.5)."[627]

1934 yılında yapılan bu düzenleme ile üniversite yapısal olarak Maarif Vekâletine bağlı bir kurum haline getirilmiştir. Söz konusu değişiklik ile üniversite yönetim modelinde dönüşüm yaşanmış yerinden yönetim özerkliği kaldırılarak merkezi yönetim ilkesi benimsenmiştir. Maarif Vekâletinin önerisi ve müşterek kararname ile Reisicumhur'un onayı ile tayin olunan rektör üniversitede Maarif Vekâletinin temsilcisi olarak üniversitenin genel yönetimini yürütüp bütün üniversite işlerinden sorumlu olmuştur. Fakülte ordinaryüs ve profesörleri arasından rektörün önerisi ile Maarif Vekâletince atanan dekan rektörün nezareti altında fakülteleri idare etmektedir. Üniversitenin yönetimi Maarif Nazırlığı adına rektöre devredilmiştir. 1919 tarihli nizamname ile rektör seçiminde akademik kadroya tanınan hak sonlandırılmıştır. Bu sistem yerine Milli Eğitim Bakanının üniversite profesörleri arasından uygun bulduğu adayı ortak kararrname ile atama yöntemi kabul edilmiştir. Rektörün sahip olduğu yetkiler değerlendirildiğinde üniveriste yönetiminin rektör merkezinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu durumun başlıca sonucuna bakıldığında; üniversite kurullarının yetkilerinin danışmanlık rolüne çekilmesidir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde ulus-devlet inşası sürecindeki Türkiye, nispeten geç bir dönemde sistematik bir şekilde yürüttüğü uluslaşma modernleşme projesi kapsamında, eğitim kurumlarını rejimin siyasi ve toplumsal hedefleriyle uyumlu şekilde yapılandırıp mobilize etmeye çalışmıştır. Bu kurumlardan olan üniversitenin de rejimin taşıyıcı güçlerinden biri olması hedeflenmiştir.

[627] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.13.

3.3. 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU SONRASINDA TÜRK ÜNİVERSİTELERİNİN MODERNLEŞMESİ: ALMAN AKADEMİK MÜLTECİLERİN ROLÜ VE ETKİLERİ

Türkiye'ye Alman bilim insanlarının gelişi 1933 reformu öncesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bir Alman Eğitim ve Kültür Enstitüsünün kurulması Osmanlı'nın 1. Dünya Savaşına girmesinden kısa bir süre sonrasına dayanmaktadır. Türk eğitim sistemini geliştirmek amacıyla 1915 yılında Türk hükümetinin isteği ile Alman hocalar Türk okullarına çağrılmış ve bu isteğin kabul edilmesi sonucunda önemli görevlendirme olarak 19 Alman Profesör İstanbul Darülfununu'nda görevlendirilmiştir. Osmanlı Devletinde bu dönemde bu sayıda öğretim üyesinin Türk üniversitesinde göreve başlaması alışılmış bir deneyim değildi. Bu deneyimsizlik ve zaman kısalığından dolayı Darülfünun'a Avrupa düzeyinde bir üniversite niteliği kazandırılamamıştır. Bununla birlikte Darülfünun'da ileriye yönelik bir gelişme seminer ve enstitülerin düzenlenmesi ile oluşturulan bilimsel atmosfer ile sağlanmıştır. Özellikle deneysel çalışmalar, öğretim tarzı, enstitü kütüphanelerinin kuruluşu ve öğrenciler için çıkarılan ders kitapları ve teksirler yeni olan uygulamalardı. [628]

Alman üniversiteleri Humboldt üniversitesi modeli ile (1809) tarihte bir altın devri yaratıp 19. yüzyıl ortalarından 1940'lara kadar dünya bilimi ve üniversiteleri üzerinde etkinliğini sürdürmüştür. Almanya'dan ayrılarak 1933 yılında Türkiye'ye mülteci olarak gelen Alman bilim insanları bu dönemin içinde doğmuşlardır.[629] Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'ye gelen bilim insanları (mülteciler) ikiye ayrılabilir; bir bölümü Alman olmalarına rağmen o dönemin siyasal ideolojisi ile uyum gösteremeyip ülkelerini terk edenlerden, diğer grup ise Musevi oldukları gerekçesiyle Almanya'yı terk etmek zorunda kalanlardan oluşmaktaydı. Bunların yanında Alman hükümetinin gönderdiği ve Türkiye ile ilişkisini normal bir şekilde sürdüren profesörler de olmakla birlikte Türkiye dengeli bir tutum izlemiştir. [630]

[628] Widmann, ss.25-26.
[629] Widmann, s. xviii.
[630] Widmann, ss. xviii-xix.

Bilim insanlarının ve sanatçıların Türkiye'ye geliş sürecinde çeşitli siyasi belirleyiciler rol oynamıştır. Temel belirleyici dinamik nasyonal-sosyalist doktrininin ırk temelli antisemitizm (Yahudi düşmanlığı) olarak belirmişti. İkinci önemli etken dinsel inançtan oluşan ve siyasi niteliğe bürünen "katolisizm" (Katoliklik) anlayışıydı. Üçüncü mülteci grubu da siyasi duruşları ve ekonomi perspektifleri liberal çizgide olan bilim insanlarından oluşmaktaydı. Dördüncü grubu oluşturanlar ise inanmış sosyal-demokrat mültecilerden oluşmaktaydı.[631]

Türkiye, Hitler Almanya'sından kaçan akademik mültecileri ilk kabul eden ülkelerden biri olmasının yanında İstanbul Üniversitesi 1933 yılından sonraki ilk yıllarda en fazla sayıda mülteci profesöre sahip üniversitedir. Erken Cumhuriyet döneminde yüksekokulların modernizasyonu/yenilenmesi girişimleri Türkiye'de çoğu Yahudi olan Alman bilim insanı ve yüksekokul öğretmenlerinin sürülüşü ile aynı döneme denk gelmesi uygun koşullara olanak vermiştir. Yaklaşık 100 Alman ve daha sonraları da Avusturyalı Profesör (asistanlar, okutmanlar, ve yardımcı bilim elemanları bu sayıya dâhil değildir), 1933 ile 1955 yılları arasında akademik öğretim görevlisi olarak İstanbul ve Ankara'da hizmet vermişlerdir. Bunlar arasında; Hans Reichenbach ve Ernst Von Aster, Loe Spitzer ve Erich Averbach, Richard V. Mises ve Friedrich Dessaver, Wilhelm Röpke ve Alexander Rustow gibi bilim adamları; Rudolf Belling Paul Hindemith ve Carl Ebert gibi sanatçılar da bulunmaktaydı.[632]

Almanya'da hükümeti 30 Ocak 1933 yılında Nasyonel Sosyalistler devralmıştı. Politik nedenlerle istenmeyen öğretim üyeleri emekliye sevk edilerek uzaklaştırma, ihtar verme ya da tutuklanmaktaydılar. Yabancı ülkelere iltica etme bu koşullar sonucunda gerçekleşerek çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda Zürih'te küçük bir akademik mülteciler kolonisi kurulmuş ve buraya 1933 Mart sonunda tıp doktoru Philipp Schwartz da katılmıştı. Öğretim üyeleri, yeni iş alanları bulabilmek amacı ile örgütlenmeye başlamışlardır. Alman bilim insanları için Schwartz'ın önderliğinde, bir danışma bürosu kurulmuş ve Almanya'dan umut dolu başvurular başlamıştır. Bu organizasyon "yurt dışındaki Alman bilim adamları yardım cemiyeti" şeklinde isimlendirilmiştir.[633] Almanya'dan ayrılan öğretim üyelerinin İsviçre'de

[631] Fritz Neumar, **Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset Ve Sanat Adamları 1933-1953,** Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3062, Ercivan Matbaası, İstanbul, 1982, ss. 19-20.

[632] Widmann, s.7.

[633] Widmann, s.41.

kurdukları "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti"nden Philipp Scwartz ile Malche'nin iletişime geçmesi sonucu Schwartz, yardım cemiyetinin temsilcisi olarak iki defa Türkiye'ye gelmiştir. 27 Ağustos 1933 yılında anlaşma sağlanarak ve yapılan reform ile yeni üniversitenin akademisyen boşluğu doldurulmuş olacaktı.[634]

Ankara yönetimi ile Schwartz Temmuz ayında iletişime geçmiştir. Yardım cemiyeti Mülteci profesörlerin İstanbul'a gidebilmeleri için maddi destek sağlamıştır. [635] Yardım cemiyetinin ilk başarılı faaliyeti bir profesörler grubunun Türkiye'ye kabul edilişi olmuştur. Hazırlıklar için Schwartz iki kez Türkiye'ye gelmiştir. İlk ziyaretinde Türk hükümeti ile iltica eden öğretim üyelerinin üniversitenin yeniden düzenlenmesi çalışmalarında yer alabilmelerini kabul etmiştir. (5.7.1933-7.7.1933 İstanbul ve Ankara) ikinci ziyareti (25.7.1933) anlaşmanın kesinleşmesini sağlamış olup İstanbul Üniversitesinin açılışı için gerekli düzenleme hazırlıklarının tamamlanmasına yardımcı olmuştur.[636] Schwartz, İstanbul'dan İsviçre'ye geçince telgrafla bildirdiği ve beraberinde getirdiği anlaşma birliği kuvvetlendirilip ilgili kişilere iletildikten sonra hepsi önerileri kabul etmişlerdir. Çağrılan Alman profesörlerin hemen hepsi mülteci olup yardım cemiyeti aracılığı ile gelmişlerdir. Bunun yanı sıra mültecilere göre küçük bir grup olan başka profesörler de görev almışlardır. Bir kişi İsviçreli diğerleri Fransız'dı. 1930'lar ve 1940'larda İstanbul üniversitesine mültecilere göre az sayıda olan İsviçreli, Fransız, İngiliz ve İtalyan uyruklu yabancı profesörler de çağrılmıştır. [637] Bu kapsamda 1933 reformundan sonra İstanbul üniversitesinin boş kadroları bu bilim insanları ile doldurulmuştur. İstanbul Üniversitesinde, toplam olarak 180 Türk ve yabancı öğretim üyesi vardı. Bunlara, 142 asistan ve bilimsel yardımcılar eklenmiştir. 1933/1934 tarihinde öğretim görevlileri asistan ve yardımcı elemanlarla birlikte 322 kişi olup bunların 85'i yabancı bilim insanlarından oluşmaktaydı. [638]

Yabancı bilim insanlarının, yeni kurulan İstanbul üniversitesinde kütüphanelerinin geliştirilmesinde, enstitü (seminer) kütüphanelerinin kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır. İstanbul Üniversitesinde Profesörler, araştırma

[634] Lök ve Erten, s.539.
[635] Widmann, s.42.
[636] Widmann, s.43.
[637] Widmann, ss.44, 47.
[638] Hirsch, Cilt:1, s. 460.

faaliyetleri için gereksinim duyduğu kitapları ve süreli yayınları belirleyerek bu kaynakların Avrupa'dan tedarikine yönelik resmi başvuruda bulunmuşlardır. Yabancı profesörlerin bu taleplerini, Türk Hükümeti ve üniversite yöneticileri yerine getirmişlerdir. Bu çalışmalar doğrultusunda da kısa sürede bütün kütüphanelerde çok sayıda Almanca, İngilizce ve Fransızca kitaplar yer almıştır. [639] İstanbul Üniversitesinin kuruluşundan 10 yıl sonra 1944 yılında, 45 enstitü bulunup enstitülerin kuruluşu bunlarla görevli direktörlerce ele alınmıştır. Tıp Fakültesinin enstitü ve klinik direktörlerinin, Fen fakültesinin ve 1936 yıllında kurulan iktisat fakültesinin enstitü direktörlerinin çoğu yabancı olup Alman mülteciler çoğunlukta olmakla birlikte edebiyat ve hukuk fakültelerinde bunların etkisi daha azdı. [640]

Türkiye'ye gelmiş olan Yahudi kökenli bilim insanları Türk üniversitelerinin çağdaş demokratik ve bilimsel esaslar temelinde gelişmesinde büyük katkıları olmuştur: Bu durumu Ernest E. Hirsch şu şekilde belirtmiştir: İstanbul'un fethinden sonra Batı'ya göçen bilginlerin rönesansa katkı sunması gibi Mustafa kemal Atatürk'ün modern Türkiyenin inşasına yönelik kültürel değişim reformu da 1933 tarihinde Türkiye'ye gelen Alman bilim insanlarından etkilenmiştir.[641]

Alman profesörlerin Türkiye'deki çalışmaları Türk yüksekokullarının gelişimi kapsamında yoğun şekilde üç yerde görülmektedir. Birincisi; İstanbul Üniversitesinin yeniden düzenlenmesine, Ankara Üniversitesinin ve Ankara Devlet konservatuvarının kuruluşunda pekçok mülteci Alman ve Avusturyalı bilim insanları katkı sunmuştur. İkinci olarak modern bir yüksek ziraat enstitüsünün Ankara'da (YZE) kuruluşunun ilk yıllarında tüm enstitü ve kürsülerin yönetiminde Alman profesörlerinin yardımı olmuştur. Bu profesörler mülteci değildi ve o zamanki Alman hükümeti tarafından görevlendirilmişlerdi. Üçüncü olarak da 1. Dünya Savaşı sırasında (1915-1918) Darulfünun 'u Şahanede 19 Alman profesör grubu faaliyet göstermiştir.[642] Mültecilerin Türkiye'de akademik hayata yönelik diğer bir katkısı

[639] Yücel Namal, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:2, Sayı:1, s. 18.
[640] Widmann, s.53.
[641] Ernest Hirsch, **Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi,** Çev. Fatma Suphi, 6. Basım, Tübitak Popüler Bilim Kitapları: 45, Ankara, 2000, s.347.
[642] Widmann, s.24.

çeşitli dergileri kurma ya da kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Üniversitedeki enstitülerin kuruluşunda ve işleyişinde mülteciler ön planda yer almışlardır.[643]

Türk üniversitelerinde, Alman bilim insanlarının yetiştirdiği öğrencilerden birkaçı, Mina Urgan, Türkan Rado, Cavit Orhan, Sabahattin Eyüboğlu, Cavit Orhan Tütengil ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'dur. Üniversitelerin toplumsal kültür içerisindeki rolü düşünüldüğünde yabancı bilim insanlarının katkıları üniversite reformunun kökleşmesinde üniversite ile sınırlı değildir. [644] Widmann (D.1927 – Ö.2010) , mülteci bilim insanlarını "kökü yüzyıllar öncesine dayanan bir geleneğin yetişmiş son ürünleri" şeklinde nitelendirmesiyle överek reformun hedefine ulaşmasının onlar sayesinde olduğunu belirtmiştir. Bu hedef ise Avrupa'nın bilimsel seviyesine yaklaşmaktır. [645] Neumark (D.1900- Ö.1991) da Hitler tarafından yaratılan bu özel durumların etkisiyle Türk hükümetinin Alman bilim ve sanat hayatında değerli kişileri bir defada elde etme olanağı sayesinde Türk biliminde ve bazı sanat dallarında dikkate değer atılımın kısa zamanda gerçekleştiğini belirtip bunu "Alman-Türk mucizesi" olarak adlandırmıştır.[646] 1945 yılında 2. Dünya savaşı bitince Hitler döneminde oluşan mülteci hareketleri son bulmuştur. Buna ek olarak mültecileri sürekli Türkiye'de tutmak imkân dâhilinde olmamakla birlikte arzu da edilmiyordu. Yabancılara olan güvensizlik cereyanları da kendini hissettirmişti. Yabancı bilim adamlarının Türk bilim adamlarına hocalıklarının tamamlanması düşünülmekle birlikte bundan sonra Türk bilim adamlarına yükseköğretimde şans tanınması istenmekteydi. Mültecilerin Türkiye'den geri dönüşlerinde iki ağırlık nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi 2. Dünya savaşı öncesi ikincisi ise 2. Dünya savaşı sonrası zamandır. Bu dönemde yetenekli öğretim üyeleri Amerika'ya davet edilmişlerdi. İkinci kesimdeki mültecilerin çoğu ise daha geç olarak (1949-1956) yılları arasında Almanya'ya dönmüş ve bunların pek azı Amerika'ya gitmiştir. Özet olarak mültecilerin Türkiye'den gidişleri genellikle iki yöne olmuştur. 1950'ye kadar özellikle Amerika'ya 1950 yılından itibaren ise Batı Almanya'ya gitmişlerdir.[647]

[643] Lök ve Erten, s.541.
[644] Lök ve Erten, s. 542.
[645] Widmann, s.173.
[646] Neumark, s.11.
[647] Widmann, ss.152-153.

Yeni kurulan İstanbul Üniversitesinin kadrosu sadece Alman bilim insanlarından oluşmuyordu. Kaldırılan Darülfunun'dan alınan eski bilim insanları, Alman bilim insanları ve eğitim için yurt dışına gönderilen Türk öğrencileri yeni İstanbul Üniversitesinin öğretim kadrosunu oluşturmaktaydı. Yeni kurulan İstanbul Üniversitesinde Darülfünun döneminde yetişmiş kadrolara (özellikle genç kuşağa) genişçe yer ayrılmıştır. 1910 yılından itibaren 1930 yıllarına kadar pek çok genç dış ülkelere gönderilmiş bunlar yeni kurulan İstanbul üniversitesinin temelini oluşturmuşlardır. [648] Yeni üniversitenin geçici öğretim kadrosu Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenecek olup uygulamanın nasıl olacağını saptamak için de bir komisyon kurulmuştu. Maarif Vekili Reşit Galip'e göre yeni üniversitenin öğretim üyeleri üç gruptan oluşmalıydı. Bunlar; Darülfünun'dan kadroya alınan profesör, öğretmen ve profesör yardımcıları, Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini başarıyla tamamlayıp dönen hocalar ve yabancı profesörlerdi. Bu gelişmeler sonucunda, Darülfünun hocalarını görevden almanın mümkün olması temmuz başından itibaren daha büyük sayıda üstün vasıflı yabancı profesörlerin beklenmesi nedeniyleydi. [649]

Osmanlı devletinde Avrupa'ya öğrenci gönderme geleneğinin geçmişi Tanzimat'a kadar uzanmaktadır. Osmanlı döneminde zaman zaman Avrupa'nın çeşitli ülkelerine öğrenciler gönderilmiştir. Bunların bir kısmı öğrenim için bir kısmı ise bilgi ve görgülerini arttırmak için gönderilmişlerdir. [650] Avrupa'ya öğrenci gönderme konusu henüz Cumhuriyet ilan edilmeden ele alınmıştır. 18 Ağustos 1923 tarihli hükümet programında yetenekli ve maddi durumu olmayan gençlerin uzmanlık kazanmaları için Avrupa gönderileceği yer almıştır. Bu doğrultuda 29 Ekim 1924 yılında Darülfünun Emini İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) başkanlığındaki bir jüri tarafından yapılan sınavda başarılı olan 22 kişi 8 Ocak 1925'te Avrupa'ya gönderilmiştir. Fransa ve Belçika'ya 20 kişi ve 2 kişi de Almanya'ya resim, müzik, beden eğitimi ve diğer bilim alanlarında öğrenim görmek üzere gönderilmiştir. Cumhuriyet döneminde Avrupa'ya gönderilenlerin tam bir öğrenim görüp diploma alarak dönmeleri esası getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu ilk kafile ile gidenlere

[648] Widmann, s. xxı.
[649] Widmann, s.39; Namal, s.15.
[650] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.231.

çektiği telgrafta "Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum. Volkan olup dönmelisiniz" demiştir.[651]

1925 -1929 döneminde 500 öğrenci Maarif vekâleti adına, 700 öğrenci de kamu kurum ve kuruluşlar adına yurt dışına gönderilmiştir. 1929- 1945 döneminde ise yaklaşık ¾'ü fen dallarında olmak üzere 2800 öğrenci gönderilmiş ve böylece toplam sayı 3500 ulaşmıştır. Buna ek olarak 1500 öğrenci de kendi hesabına öğrenim görmüştür. [652] 1923-1945 döneminde ise; Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yılda ortalama 120 öğrenci gönderilmiştir. Başlangıçta sadece Maarif Vekâleti hesabına öğrenci gönderilirken daha sonra başta İktisat Vekâleti olmak üzere diğer vekâletler, çeşitli kamu kurumları ve belediyeler de kendi hesaplarına öğrenci göndermeye başlamışlardır. Özellikle 1930'lu yılların başlarından itibaren devletçilik uygulamasının başlamasıyla birlikte başta Sümerbank, Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü olmak üzere birçok kuruluş tarafından Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. 1933'te yürürlüğe konulan Birinci Sanayi Planı'nın "Sınaî tedrisat" bölümünde memleketimizde uzmanı bulunmayan alanlarda yüksek mühendis yetiştirmek üzere "talebeyi zaman kaybetmeden tahsile göndermek" gerektiği vurgulanmıştır.[653]

Atatürk'ün döneminde eğitim politikasında izlenen yol hem yurt dışından eğitim uzmanı ve öğretim üyesinin istihdamını sağlamak hem de Türk öğrencilerinin yurt dışına gönderilmesi şeklinde belirmiştir. 1924'te çıkarılan kanun ile öncelikle 1927-1928 yılında sekiz değişik ülkeye toplam 42 öğrenci gönderilmiştir. Yıllar içerisinde artan bu sayı 1929-1930 yılında yabancı ülkelerde öğrenim gören öğrenci sayısını 288'e ulaştırmıştır. 1937-1938 yılında ise bu sayı 204'tür. Almanya'ya 97 öğrenci, Fransa'ya 44 öğrenci, Belçika'ya 21 öğrenci, 15 öğrenci Amerika'ya, 13'ü İsviçre'ye, İngiltere, İtalya, Avusturya, Rusya ve Macaristan'a ise 14 öğrenci gönderilmiştir.[654] 1929 yılında yabancı ülkelere öğrenci gönderilmesini düzenleyen

---

[651] Kansu Şarman, Türk Promethe'ler, Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, ss.36-38'den aktaran Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, ss.231-235.

[652] Kansu Şarman, Türk Promethe'ler, Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, ss.42-43'den aktaran Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, ss.235-236.

[653] Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.136.

[654] BCA, 18.04.1939, 030.01./90.559.2 Aktaran Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Değişmeler", **Akademik Bakış Dergisi,** Cilt: 1, Sayı:2, 2008, ss.165-166.

1416 sayılı kanun çıkmıştır. Bu kanun doğrultusunda bazı yazarlar, bu kanunun ilga edilecek Darülfünun'un yerine kurulacak yeni üniversiteye öğretim kadrosu yetiştirmek amacıyla çıkarıldığını ileri sürmüşlerdir.[655] 1930'lu yıllara gelindiğinde Darülfünun'un yukarıda da ifade edildiği gibi bilimsel olarak yeniden yapılanması gereksiniminin belirmesi, yaşanan iç çekişmelerle yıpranmaya başlaması ve yeni rejimin beklentilerini karşılayamaması nedeniyle ve yeni döneme adapte olamayacağı gerekçesiyle şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu doğrultuda Darülfünun ılga edilip yerine İstanbul üniversitesi kurulmuştur. Malche'nin raporuna göre; Darülfünun'da 88 müderis (ordinaryüs profesör), 44 muaallim (profesör) , 36 müderis muavini (doçent), başasistan ve asistan sayısı 72 olmak üzere 240 öğretim üye ve yardımcısı bulunmaktaydı.[656] Tasfiye listesine göre ise yukarıda da ifade edilldiği gibi Cemil Bilsel 71 müderris ve muaalim, 13 müderris muallimi, başasistan ve asistan sayısı 73 olmak üzere toplam 157 öğretim üye ve yardımcısının görevinin sonlandırıldığını belirtmiştir.[657] Emre Dölen'in 6 Kasım 1933 tarihli muvakkat kadro cetvellerini esas alarak yaptığı saptamaya göre ise Darülfünun'un 150 öğretim elemanından 89'u tasfiye edilmiştir.[658] Kadro dışı bırakılanların sayısı konusudaki çalışmalar arasında değişkenlik olmakla birlikte 1933 üniversite reformunun yapılışı dönemin koşullarını yansıtmaktadır. Öğretim üyelerinin tasfiyesinde ağır basan politik nedenler bilim kurumu ile çatışma alanını oluşturmaktadır. Bu durumun yaratabileceği olumsuz koşular, Alman bilim insanlarının gelişi ile engellenmiştir. Alman bilim insanlarının desteği ile üniversite yapısı modernize edilmiş Batılı şekli ile bir eğitim kurumu inşa etmenin temelleri atılmıştır. Bu yeni dönemde, eğitim politikasına verilen önem doğrultusunda hem yurt dışına öğrenci gönderilmiş hem de yabancı bilim insanlarının Türkiye'de istihdam edilmeleri sağlanmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi yabancı bilim insanlarının İstanbul Üniversitesine bilimsel katkıları henüz kurumsallaşmaya başlayan üniversite için son derece önem arz etmekteydi. Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ise aldıkları eğitim ile yurda döndükten sonra hem bilimsel alana hem de çağdaş bir toplumun oluşumuna katkı sunmuşlardır.

[655] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 4, s.236.
[656] Hirsch, Cilt:1, s. 235.
[657] Bilsel, s.37.
[658] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 3, s.324-325.

3.4. TARİH DERSLERİ VE TÜRK INKILABI ENSTİTÜSÜ VE ULUSLAŞMA GİRİŞİMİ

Osmanlı Devletinde tarih yazıcılığının bilimsel/modernist bir çerçeveye oturtmak bakımından ilk adımlar 1909 yılında oluşturulan Tarih-i Osmani Encümenin kurulmasıyla atılmıştır. 1923 yılında Cumhuriyet ile birlikte bu encümenin adı Türk Tarih Encümeni'ne çevrilmiştir.[659] Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulduğu dönemde 1932 yılında ilk Halkevi de kurulmuştu. Bu kurumların aydınlanmayı Anadoluya yayacak çağdaş kültür odakları olacağı düşünülmekteydi. Bu bağlamda dönemin ideolojik aygıtları oluşturulmuş olmakla birlikte 1933 yılında üniversite reformu yapılırken rejim bu kurumdan ideolojik bir beklenti içerisindeydi. [660] Modernizm ve milliyetçilik Türk inkılabının iki temel öğesini oluşturmaktadır. [661] Gökalp'in, İttihatçılar'ın resmi, Kemalistler'in ise gayri resmi ideoloğu olduğu söylenebilir. [662] Gökalp'ın güçlü esin kaynağı yukarıda da ifade edildiği gibi Emile Durkheim'dir. Durkheim metodolojik olarak pozitivist geleneğe bağlı kalmakla birlikte idealist bir epistemolojiyle de bu geleneği uzlaştırarak dayanışmacı-solidarist korporatizm temelinde demokratik ve çoğulcu bir siyaset kuramı oluşturmuştur.[663] Gökalp'in sosyo-politik felsefesi Durkheim'in yanı sıra Rousseau ve Kant'tın da etkilerini barındırmaktadır. [664] Ziya Gökalp'in korporatist sistemi, Türkiye'nin modern siyasal düşünce geleneğinin hem en sistemli teorik ifadesi, hem de yapılandırıcı bir unsuru olmuştur.[665]

Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme anlayışı; laik akılcı düşüncenin gelenek ve dinin yerini alması ve ulusal birliğin ise ulusun tüm bireylerinin ortak bir düşünce etrafında birleştirilmesiyle sağlanacaktı. Hem laik akılcı düşünme pratiğinin yerleşmesi hem de milli kimliğin bilincin pekiştirilmesi bakımından ulusal eğitim bu değerlerin taşıyıcısı olarak yararlanılacak araçların başında gelmekteydi. [666] Yeni kurulan üniversitede (İstanbul Üniversitesi) Maarif Vekâleti tarafından bir İnkılap

[659] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.137.
[660] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.139.
[661] Bora, Cereyanlar, ss.126-127.
[662] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm Ve Türkiye'de Korporatizim,** (Yay. Haz. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy), 6.Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009, s.46.
[663] Parla, ss.58-57.
[664] Parla, s.59.
[665] Parla, s.61.
[666] Söğütlü, s.122.

Enstitüsü açılmış ve bu enstitü ile yeni kuşağa cumhuriyetin değerlerinin aktarılması beklenmiş ve bu doğrultuda tüm fakülte öğrencilerinin bu dersi almadan mezun olmaması kararlaştırılmıştır.[667] Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaş uygarlık seviyesinde yeni bir ulus devlet inşası doğrultusunda radikal değişim hareketlerini başlatmıştır. Bu radikal dönüşümü sürekli kılacak kültürel zemini oluşturma çabasına yönelik ve düşünsel olarak rejimin taşıyıcıları olan eğitim ve öğretim reformlarıyla birlikte yeni ulus devletin ideolojik yapılanmasına uygun şekilde "Milli Tarih" ve "Milli Dil" çalışmalarına da ağırlık vermiştir. Yetişmekte olan nesillere Cumhuriyetin onuncu yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün anlatımıyla, "...Ulusal varlığı sona ermiş sayılan bir ulusun bağımsızlığını nasıl kazandığını, bilim ve tekniğin en son ilkelerine dayanan ulusal, çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu" öğretmenin gerekliliği kararlaştırılmıştır. Bu hedef doğrultusunda Ankara Hukuk Mektebi'nde "İnkılâp Tarihi Kürsüsü" kurulmuş ve dersler yükseköğretimde bulunan son sınıf öğrencilerine konferans formatında tasarlanmış ve yöntem uygun bulunmuştur.[668] Türk Ocakları Kurultayının yapıldığı 23 Nisan 1930 tarihinde Türk tarih ve uygarlığının bilimsel analizi için "Türk Tarih Heyeti"nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kurum, Türklerin kökenine yönelik yanlış kanaatlerin düzeltilmesi ve Türk tarihinin aydınlatılmamış dönemlerinin bilimsel araştırma yöntemleri ile incelenmesi için 12 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adı altında 12 Nisan 1931 tarihinde yeniden yapılandırma gerçekleştirilmiştir. Bu cemiyet, 1935 tarihinde "Türk Tarih Kurumu" adını almıştır.[669] Bu kurumun amaçlarından biri; her tür tarihsel veriyi değil; "Milli Tarih Tezimizin ilmi zaferini temine yarayacak tarihi delilleri" korumak olan bu kurumun Mustafa Kemal Atatürk tarafından Afet İnan'a yazılan programında şu ifadeler yer almıştır:

> *Bu plana göre, bütün devlet ve millet müesseseleri, fakülteler, akademiler, yüksek mektepler, müzeler, lise tarih öğretmenleri, bütün mütehassıs ve*

---

[667] Söğütlü, s.124

[668] Şerafettin Turan, "İsmet İnönü, Yaşamı, dönemi ve Kişiliği", Bilgi Yayınları, Ankara, 2000, ss. 164-165'den aktaran Necdet Aysal, "Ankara Üniversitesi Türk İnkkılâp Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt:9, Sayı:33, 2004, s.242.

[669] Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Değişmeler", **Eğitime Bakış Dergisi,** Cilt:1, Sayı:2, 2008, s.163-164. "Atatürk'ün tarihe olan ilgisi sonrasında İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nde Türk İnkılâp Tarihi dersleri okutulmaya başlamıştır. Bu dersler konferanslar şeklinde verilmekte olup, konular dört bölüm halinde işlenmiştir. Askerlik ve İç Siyaset Recep Peker, Hukuk, Mahmud Esad Bozkurt, Dış Politika, Yusuf Hikmet Bayur, Ekonomi bölümü ise, Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından okutulmuştur."

münevver unsurlar, hatta geniş halk tabakaları, Türk Tarih Araştırma Kurumuna fiili, müspet yardım ve hizmette bulunacaklar, bunu vatani milli vazife bilecekler ve bununla mükellef tutulacaklar.[670]

Malche raporu doğrultusunda 1936 yılında Ankara'da kurulan ilk fakülte olan Dil ve Tarih Coğrafya Faültesinde Güneş Dil teorisi ders olarak yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk 1936 yılında TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmadaTürk Tarih Kurumu ve Tür Dil Kurumunun ulusal akademilere dönüşmesi dileğini ifade etmiştir.[671] Ulus-devletlerin inşa süreci ile tarih anlatısının yeniden kurgulanmaya başlanması yaklaşık olarak eş zamanlı olarak gelişmiştir. Fransız ve Alman tarihçilliğinde görülebilen idealist, romantik, pozitivist ve tarihselci akımlar Türk resmi tarih anlayışını şekillendirmiştir. Alman ve Fransız etkileri "kendi kaderini tayin" ilkesi temelindeki ezilen kültür teorisi ile "egemenlik milletindir" Jakoben anlayışın kesişiminde yer edinmiştir. Batı'da ulusal tarih merkezileşme ve kültürel kalkınmada ulus siyasetine yardım edebildiğinde eğitsel ve ahlaki özelliklerin gelişimini sağlıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında eğitim kurumlarında tarih eğitiminin yaygınlaşması ulus devletlerin yükselişe geçmesi ile doğru orantılıdır. Bilim insanları arasında tarih bilimsel bir disiplin olarak ilgi haline gelmeye başlamıştır. Diğer bir ifade ile tarih eğitimi Avrupa'da; ulusal kimliğin inşasında oluşturucu ve güçlendirici bir araca dönüştürülmüştür. Bu bağlam içerisinde tarih yazımı ile ulusçuluk arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.[672]

Uluslaşma dönemi öncesinde tarih bilimi gerçeğin açıklanması olarak değerlendirilmekteyken ve çoğunlukla epistemolojik bir ilgi alanıyken değişen gelişmeler sonucunda felsefi kaygılar tarih çalışmalarında geri planda kalmıştır. [673] Bu bağlamda değerlendirdiğimizde Cumhuriyet rejiminin yeni bir tarih anlayışı ve yeni bir tarihsel bilinç vermeye çalıştığı görülmektedir. Yakın dönem Osmanlı-Türk tarihinin reddedilmesi gereken miras olarak görülmesi, bu döneme yönelik çalışmaların Cumhuriyetin temellerine meydan okuma şeklinde algılanmıştır. Toplumların nereye gittiklerinin nereden geldiklerine nazaran daha önemli olduğunu

[670] Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, ss.172-173.
[671] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s. 139.
[672] Ersanlı, ss.22-23.
[673] Ersanlı, s.24.

varsayan ve bütün toplumların da nihai analizde aynı yollardan geçerek birbirine benzeyeceğine inanan pozitif bir anlayış hüküm sürmüştür.[674]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931-1936 yıllarında genel sekreterliğini yapan Recep Peker (D.1889-Ö.1950), "arılık ve baylık bakımdan üstün bir ulusun" inkılabının olmasını evrensel değerde olduğunu belirtmiştir. Peker Türk İnkılabını üstün ve benzersiz yapan özelliğini, hem siyasal ve ekonomik hem de sosyal ve kültürel yaşayışı bütünüyle dönüştüren kapsamıyla açıklamaktadır. Türk İnkılabının sınıf esaslı değil "tamamen milli" bir devrim oluşu bunun nedenini oluşturmaktadır. Bu ayırıcı nitelik, Batı-dışı coğrafyada modernleşmenin ilk örneği oluşu Batı'nın emperyalizmine direnç oluşturma iddiasıyla bütünleşir. [675] Kemalist devrimin tahayyülü, evrimin biriktirdiği nicel dönüşümü nitel bir atılım ile "tabii devreleri geçmeden", tarihsel evrim basamaklarını atlayarak bir büyük atılım yapılmasıydı. Bu doğrultuda 20. yüzyıla ve 19. yüzyıla uzanan modernleşme dönüşümünden aktarılan miras olabildiğince göz ardı edilerek 1920'lere gelen cumhuriyetçi ve ulus devletçi eğilimin eksikliği ön plana çıkarılmıştır. Hukukçu Mebus Vasfi Raşit (Vasfi Raşit Seviğ 1887-1971) 1934 yılında "İnkılap zamanlarında her eski düşmandır" demiştir. Osmanlı; yanlış Batılılaşmanın örneği olduğu için, İnkılabın arkeolojisinin Tanzimat dönemi ve Meşrutiyetten itibaren sürüyor olması inkılabın yaratıcılık mitosunu zedelemekteydi. Bu anlayış temelinde Kemalizm, geçmişten bir kopuş ile tarihi kendisiyle başlatan bir ideolojisi olarak şekillenmiştir. [676]

Darülfünun reform komisyonunun toplantı sonrasında Maarif Vekili Reşit Galib Bey basına yaptığı açıklamada yeni üniversitenin dayanacağı ilkeler konusunda şu açıklmayı yapmıştır:

> *Milli tarih için yeni kürsüler açılmıştır. Türk inkilâbının ideolojisini yeni üniversite işleyecektir. Bu maksatla kurulan Türk İnkılâbı Enstitüsü Üniversitenin en önemli cihazıdır. Bu cihaz, yalnız orada çalışanların değil, yalnız Edebiyat Fakültesinin değil, öğrencisinden profesörüne kadar bütün Üniversitenin, bütün Cumhuriyet müesseselerinin, bütün memleketin malıdır. Herkes onun öğrencisidir ve herkes onun profesörü olabilir. O, inkilâb aşk ve imanın kürsüsü olacak, hangi fakülteden olursa olsun her öğrenci ancak orada bir imtihan geçirdikten sonra diploma almayı görev ve şeref bilecektir.*[677]

---

[674] Tanel Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, s.157.
[675] Bora, Cereyanlar, s.130. Recep Peker (1889-1950), 1931-1936 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği ve 1946-1947 yılları arasında başbakanlık yapmıştır.
[676] Bora, Cereyanlar, s.132.
[677] Öklem, s.55.

Cumhuriyet Türkiye'sinde yukarıda da açıklandığı gibi inkılap girişimlerine uyum sağlayıp adapte olamayan Darülfünun, inkılabın heyecanını anlayamadığı ve rehberlik edemediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Darülfünun'un hedefte olmasının diğer bir sebebi ise özerk yapısından dolayı siyasal iktidarın zihniyet taşıyıcısı olacak şekilde dönüşememesidir. Bu sebeple yeni kurulan İstanbul Üniversitesinde açılan İnkılap Enstitüsü aracılığıyla Türk inkılabının ideolojisini aktaracak öncü kuşaklar yetiştirmek amaçlanmıştır. İnkılap Enstitüsünde, üniversite hocalarının haricinde, Türk İnkılabının katalizör güçlerinden olan Reşit Galip, Başvekil İsmet Paşa, Mahmut Esat (Bozkurt), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın da bulunduğu siyasal elitler, Türk inkılabının nasıl olması ve nasıl yaşatılması gerektiği hususunda dersler vererek resmi ideolojinin aktarımını hedeflemişlerdir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesini tanımlayan Ziya Gökalp'in "Fert yok, cemiyet var; hak yok, vazife var" solidarist toplumcu anlayışı, siyasal elitler ve Cumhuriyetin inşacı kuşakları tarafından içselleştirilerek Cumhuriyetin değerleri kuşaklar arası aktarılarak inkılapların devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Üniversite reformuyla siyasal irade tarafından politik olarak hedeflenen; serbest tartışmaların ve bilimsel araştırmaların yapılmasından ziyade siyasal iradenin kontrolünde onun ürettiği politikaları bilimsel perspektiften destekleyecek bir kuruma olan gereksinim olmuştur.[678]

Recep Peker Türk İnkılabı ile ilgili değerlendirmelerini; pozitif bilgilerin klasik yöntemlerle her birinin ayrı bir biçimde öğretildiği şeylerin ulusun bireylerini ortak bir görüşte, birliktelikte birleştiremezse bu durum ulusun bireylerini farklı taraflara çekmeye yol açmakla birlikte ulusun insan yığınlarından farkının kalmayacağı şeklinde belirtip şunları ifade etmiştir:

> *Her büyük fikir hareketi, tesiri evrensel olan her inkılâp, ileri gidiş esnasında, nesiller, zamanlar geçtikçe, şefler değiştikçe hız ve heyecanını kaybeder. Bu safhalarda yavaş yavaş ana fikirlerden gerilemeler görülür. Bu heyecan hayat boyunca –insan hayatı değil- bir ulusun hayatı boyunca nesilden nesile aynı hızı, aynı canlılığı muhafaza etmezse feragatler başlar, ana inanışlardan kaybedilir. İnkılâbı yok etmek, kayalara çarpmak isteyen unsurlar bu hızı eksiltebilirler. Buna yol vermemek için biz kurtuluş ve diriliş devrimizin sıcaklığını nesilden nesile nakletmeliyiz.*[679]

---

[678] Emre Dölen, **Türkiye Üniveriste Tarihi 3 Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Türkiye Üniveriste Tarihi 3), s.181.

[679] Recep Peker, **İnkılâp Dersleri,** 4. Baskı İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 14.

Recep Peker'in açıklamalarından; ulus inşa sürecinde ve ulusun devamlılığının sağlanmasında ortak düşüncede birleşmeyi sağlayacak ve ulusun bireylerini birarada tutacak inkılap tedrisatına yapılan önem vurgulanmıştır.

İnkılabı kökleştirmek, inkılap sonuçlarını bütün ulusa benimsetmek için yurttaşların bu sonuçların getirdiği yaşayışa alışmış olmanın yanında yeni yaşayışın anlaşılarak bilinç şeklinde sevilmesi ve özde benimsenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yeni şeylerin, doğrulukların, iyiliklerin, bilgi ve inanca dayanan bir sevgi ile bilinç şeklinde kökleştirmek ve yaşatmak istendiği belirtilmiştir. Yaşam koşullarını değiştiren inkılabın korunması ve kalıcılaşması için inkılaba inananların inançla beslenerek güçlenmesi gerekmektedir.[680] Bir geleneğin köklü olması güç sökülecceğini göstermekle birlikte diğer inkılaplarda bir ya da birkaç amaç bulunurken Türk inkılabının çeşitlilik ve derinlik bakımından diğerlerine benzemeyecek karşılaştırılamayacak kadar zorluk ve güçlük barındırması bakımdan diğer inkılap hareketlerine nazaran en güç ve en zorlu süreçlerden geçtiği belirtilmiştir. [681]

İnkılapları yapmak için zor kullanmanın gerekmesi, direnç ve irtica unsurlarının etkisini kırmadan inkılap yapmanın ve kalıcılığını sağlamanın mümkün olmadığı anlayışı bağlamında Türk inkılabı toplumsal ve siyasal dönüşümü sağlamak için daha çok zor kullanmayı gerektiren bir süreç izlemiştir.[682] Bu bağlamda, Türk inkılabı sadece siyasal ya da ekonomik bir rejim değişikliği değil ulusal, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamın tüm boyutlarını etkileyen inkılap olarak günlük hayatımızdaki alışkanlıkların bile Türk inkılabının etkisi altında yenilendiği belirtilmiştir.[683] Bu bağlamda Türk inkılabı ve istiklali birbirinden ayrılmayan iki unsur olarak Türkiye başı dik ak ve güler yüzle aydınlık istikbal yolunda ilerlemesiyle varlığını bütün yeryüzüne tanıtabilmektedir.[684]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapısal olarak farklı olan yeni ulus devlet Osmanlı-İslam geleneklerine değil pozitivizme, Fransız Devrimi'ne ve solidarizme ve de 19. yüzyılın bilimi önceleyen paradigmaya uzanmaktadır. İlgili kısımda açıklandığı gibi Türk toplumunun kültürel temelinin ulusçuluk ve laiklik üzerinde

[680] Peker, İnkılâp Dersleri, s.18.
[681] Peker, İnkılâp Dersleri, s.18.
[682] Peker, İnkılâp Dersleri, ss.18-19.
[683] Peker, İnkılâp Dersleri, s.19.
[684] Peker, İnkılâp Dersleri, s.23

yükselme amacı güdülmüştür.[685] Bu dönemin seçkinleri, modern toplumun kurulabilmesi ve ulusal bilincin pekiştirilebilmesini bir ideal olarak benimseyip devletin toplumun bütün alanlarında müdahale edebilme gücüne sahip olabilmesi ve toplumda mutlak otorite olmasını beklenmekteydiler CHP ideologlarından Ali Fuat Başgil'in:

> *Devletçilik ekonomik, sosyal ve hatta moral hayat ve faaliyete yüksekten düzen veren ve bunu ulusal bir ülküye doğru yönelten; ekonomik yaşayışta sosyal adaleti yerine getirmeyi kendine iş edinerek teşkilat kuran; hülasa, bütün ulusal kuvvet, faaliyet ve kabiliyetleri, husus ile bunlardan ekonomik olanlarını; barıştırarak, ahenkleştirerek, devletin hatalı görüşü ve düzenli faaliyeti içine almayı gaye edinen sistemdir. Hep devlet içinde, hiçbir şey devlete karşı, hiçbir şey devlet dışında ... İşte devletçiliğin bugünkü formülü.*[686]

şeklinde açıklaması devlet merkezli siyasetin 1930 sonrası süreçte devletin toplum yaşamının her alanına müdahale etmesi ve devlet dışı sivil oluşumların tasfiye edilmesine yöneliktir. Anadolu'nun her yanına devlet ideolojisinin ulaşması için Halk Evleri teşkilatı aracılığı ile kültürel ideolojik alan devlet denetimine alınmıştır. Bu doğrultuda birçok alanda yeni rejime uyacak reformlar gerçekleştirilmiştir. 1933 yılında üniversite reformu da bu bağlamda anlam kazanmaktadır.[687]

Türk devriminin ideolojisi ile bütünleşip sistemleştirme görevini üstlenen yayın organı olan Kadro Dergisinde yazarlar; devletçiliği bir ekonomik sistem değişikliği şeklinde savunarak milli Kurtuluş Savaşı vermiş ülkelerde sınıf çatışmalarının olmadığını sosyalizm ve kapitalizmden farklı olarak üçüncü bir yol olarak düşünmüşlerdir.[688] Bu grup içinde yer alan Şevket Süreyya Aydemir, Darülfünundan beklentilerini şöyle açıklamıştır:

> *Bizim devlet siyasetimize mesnet kılınan inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik mefhumlarının işleneceği, terkip ve izah edileceği yer Darülfünundur. Darülfünun kürsüleri cemiyetin yarattığı, cemiyetin ileri attığı ve kendi inkişafına mesnet kıldığı bu prensipleri birer birer alacak, bunların tarih içinde orjinlerini; seyrini ve inkişaf istikametlerini, ahlak sahasında, felsefe sahasında, hukuk sahasında, edebiyat sahasında, iktisat sahasında adım adım işleyecek, terkip edecek, izah edecektir. Öyle ki genç nesil, yeni nesil, inkılaba fikri rehber*

---

685 Kazancıgil, s.137.

686 Parla, s.236.

687 Söğütlü, s.123.

688 Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'ni Düzeni, Dün- Bugün –Yarın,** 1. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s.450. Kadro dergisi, Şevke Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, tarafından 1932 yılında yayın hayatına başlayan ve üç yıl boyunca Türk devriminin ideolojisi ile bütünleşip sistemleştirme görevini üstlenen yayın organıdır. "Bu sistemde, geniş bir devlet sektörü bulunacak ve devlet, milli iktisadiyatın kumanda manivelalarını elinde tutacaktır. Özel sektör, ancak teknik ve sermaye yeterliliğine sahip olduğu takdirde ve plan disiplinine uymak şartıyla, bu sistemde ye alacaktır. Kalkınma, bütün ekonomiyi kapsayan bir plan çerçevesinde yürütülecektir".

olan ve inkılabı fikir cephesinde koruyan bu inkılapçı, devletçi ve milliyetçi Darülfünunun her kısım halk için ortaya attığı kitap dağlarının heyecan ve istikamet verici gölgesi altında, her adımda bir parça daha teçhizatlanarak, her adımda bir parça daha, aydınlanarak memleketin kurtulması ve yeniden kurtulması hedefine doğru dalga dalga akıp gidecektir. Çünkü ilim demek, bizim tabiatla ve cemiyetle temasımızda sistemleşmiş, tecrübe edilmiş bilgilerimiz demektir.[689]

Aydemir, Darulfünun ile ilgili olarak Darülfünun kürsülerinin inkılabın kuruluş ve inşasını ele alan orijinal tek bir eser tek bir sayfa bile yazmadıklarını ifade etmiştir.[690] "İçinde yaşadığı ve ürünü olduğu cemiyetin seyrini, yeni davalarını gelişim seyrini işlemeyen, tamamlayamayan açıklayamayan bir Darülfünun, memleketin münevver nesli üzerinde otoritesini tesis edemeyeceği" belirtilmiştir.[691] Basında Darülfünun'a yöneltilen eleştiriler kurumun cumhuriyet devrimlerine ayak uyduramadığı yönünde olmuştur. Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri ile Kadro ve Ülkü dergisinin 1933 Üniversite Reformu'nun yapılma gerekçesinde öne çıkan eleştirileri şu bağlamdadır: "Türk fikir ve ilim yapısının üst tabakasını kurması lazım gelen bir Darülfünun'un hocaları kadrosu vardır ki İnkılâp edebiyatı sahasında sağır ve kısırdır."[692] Bu bağlamda, yeni neslin yeni bir memlekete mecbur olduğu, kültür hareketleri ve kültür telkininin bir amaç için olduğu ve her vatandaşın halkçı milliyetçi, inkılapçı devletçi bu niteliklere uygun toplumsal kimliğinin olması [693] gençliğin inkılap esaslarına göre hazırlanması ve her zaman inkılabın emrinde olması gerektiği ve halk evlerinin bunun için başvurulabilecek araçlardan biri olduğu belirtilmiştir.[694]

Kadro dergisi, Darülfünun'un ıslahı için rapor vermiş Malche'nin teknik bazı incelemeleri yapalabileceğini ama milletin manevi bir kurumu olduğu için yabancı bir uzmanın fikir beyan etmesinin imkânı olmayacağını belirtmiştir. İnkılap aşamasında bulunan bir millet için uygun olacak Darülfünun Avrupa'daki örneklerinin kopyası olmayıp inkılabın seri ve tam bir şekilde hayata geçirilmesinde yardımcı olacak bir hareket ocağı olması istenmektedir. [695] Ankara'da tarih kongresinde yeni bir tarih tezi ilan edilirken İstanbul âlimlerinin davayı

[689]Şevket Süreyya, "Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro Dergisi,** 14 Şubat 1933,(Kadro Dergisi), s. 7.
[690] Süreyya, Kadro Dergisi, s.8
[691] Süreyya, Kadro Dergisi, s.9.
[692] Şevket Süreyya, "İktisadi Devletçilik", **Kadro Dergisi,** Sayı:17, Mayıs 1933, ss.37-45.
[693] Şevket Ssüreyya, "Halk Evleri", **Kadro Dergisi**, 3 Mart 1932, s.36.
[694] Süreyya, "Halk Evleri", ss.36-37.
[695] Asaf Burhan, "Arkada Kalan Darülfünun", **Kadro Dergisi,** 8 Ağustos 1932, s. 47.

kavrayamadıkları, ülkede iktisadi, siyasi ve sosyal alanların her birinde derin değişiklikler olmasının ülkenin tek ilim ve gençlik ocağında yankısız kaldığı belirtilmiştir.[696] Ankara'nın oluşturduğu girişimlere duyarsız kaldığı, her durumda geride kalan Darülfünun, Türk gençliğini yetiştiren kurumun maneviyatı değil İstanbul Darülfünunu'nun kendi ilimlerine kanaat eden hocalar olduğu değerlendirmesi ile birlikte Ankara Tarih kongresinde, ilmi görüşte istiklal olamayacağı ve ilmin her taraf için bir olduğu sezdirilip anlatmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda Darülfünun'un arkada olduğu ve ona yeni bir ruh vermenin inkılabımıza olan borcumuz olduğu ifade edilmiştir. [697] Üniversite reformunun temel amacı; devlet ideolojisini kitlelere aktaracak öncü kadroların yetiştirilmesini sağlayacak bir üniversite modeli kurulmasının istenmesiydi. İnkılâbın yürütücüleri için inkılâp ideolojisi toplum tarafından benimsenmedikçe diğer bir ifade ile "geleneksel ethos"un yerine "modern et-hos" yerleşmedikçe gerçekleşen inkılâbın uzun sürmeyeceği düşünülmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk; hayatta en hakiki yol göstericinin bilim olduğunu saptaması Batı uygarlığını oluşturan esas öğenin akıl ve bilime olan inanç olduğunu bilmesinden ileri gelmektedir. Eğer seküler ve akılcı bir seçkin grup oluşturabilirse bu grup kitlelerin değiştirilmesi doğrultusunda Türkiye'nin bir ideal olarak benimsediği çağdaş uygarlığın üzerine çıkarabilirdi.[698]

Ahmet Ağaoğlu'nun (D.1869-Ö.1939), Türk İktisatçılar Cemiyeti'nin düzenlediği konferansta liberal, devletçilik ve inkılâpçılık karşıtı değerlendirmeleri Darülfünun hocaları tarafından takdirle karşılanması Darülfünunda liberal eğilimini göstermesi Ankara hareketiyle bir zıtlaşma olarak değerlendirilmekteydi. İstanbul Darülfünun'u ile yeni rejimin modernleşme yanlısı seçkin kadrosu arasındaki ideolojik farklılık üniversitede reform yapılmak istenmesinin diğer bir nedeni oluşturmaktaydı. [699] Hükümetin Darülfünun'a yönelik rahatsızlığının diğer nedeni de 1925 tarihinde kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ardından darülfünunda yaşanan olaylar merkezi yönetimin kuruma olan güvenirliğini sorgulatması ile birlikte Darülfünun'un özerkliğini kaldırmayı hedefleyen bir tasarı

[696] Asaf Burhan, "Arkada Kalan Darülfünun", ss. 47-48.
[697] Asaf Burhan, "Arkada Kalan Darülfünun", s.48.
[698] Metin Heper, **Bürokratik Yönetimin Geleneği,** ODTÜ Yayınları, Ankara, 1974, s. 99.
[699] Şevket Süreyya , "Darülfünun'un İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro,** Sayı:14, Şubat-1933. s. 6.

meclise sevk edilmiş fakat tasarı yasalaşamamıştır. Cumhuriyet döneminde Darülfünun öyküsü bu kurumu modernleştirme ile birlikte daha çok rejimle uyumlaştırma süreci olarak okunabilmektedir.[700]

1931-1939 arasındaki dönem, Kemalist düşüncenin meşruluğunun sağlanması, kitlelere benimsetilmesi ve yaygınlaşması amacıyla bilimsel bir savunu içine girilerek yoğun siyasi devletçiliğin uygulandığı dönemdir. [701] Osmanlı döneminde pozitivizmin etkisinin en yüksek olduğu yıllarda Cumhuriyeti kuran kadrolar mesleki ve yüksek eğitimlerini yapmışlardır. Bilimin esas alınması, gözlem ve deneye önem verilmesi ve toplumsal ilerleme fikrine sahip olma doğrultusundaki temel eğilimleri bu kuşak pozitivizm etkisiyle kazanmıştır. [702] Bu bağlamda tarihselci/yorumsamacı geleneğin zayıflığının önemli nedeni pozitivist çizgide kendini konumlandıran Cumhuriyet ve Cumhuriyet üniversitelerinin bu geleneği anlamaya çalışmaya yönelik sosyal mühendislik düşüncesini sorgulayan yaklaşıma şüpheyle bakmalarıdır. Özellikle 1933 Üniversite reformundan sonra üniversitelerden pozitif ilkeler üzerine oturduğu iddiasını taşıyan Cumhuriyet rejiminin ideallerinin savunucuları olmaları beklenmiştir. Sosyal bilimcilerin, fen ve doğa billimleri tarafından billimsel olmadığı düşünülerek küçümsenmesi, bilim olarak tanınma ihtimalinin ilerde mümkün olabileceğine inanılan pozitif yaklaşımlardan uzaklaşabilmeleri kolay değildi. En hakiki yol gösterici olarak "bilim" kavramına verilen önem Cumhuriyet atmosferinde yetişen ve kendisini Cumhuriyet elitinin bir parçası olarak gören bu kuşak için çağdaş çağrışımlar yapmaktaydı. Pozitivizmi sorgulamak Cumhuriyeti sorgulamak olarak düşnülmüş gibidir. Bunu yapmaya çalışmak üniversitede kalmayı zorlaştırmıştr. Cumhuriyetin, üniversitelerden aktif hizmet bekleyen bir anlayış içerisinde sosyal bilimin niteliğine ilişkin şüpheci tavırları teşvik etmemesi anlaşılabilir bir durumdur.[703]

Pozitivizm, bir epistemoloji, bir doğa ve bilim teorisi olmakla birlikte aynı zamanda bir politikadır; bilimler politikası ve bilimlerle politikanın bu dönemde birbirine içkin olduğu söylenebilir.[704] Tarih toplumsal bütünleşmeyi oluşturan bir öğe

[700] Lök ve Erten, s.537
[701] Arap ve Erat, Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi, s.105.
[702] Osman Bahadır, **Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim,** 3. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023, (Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim),s.121.
[703] Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, ss.154-155.
[704] Bahadır, Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim, s. 116

olmakla birlikte devlet yöneticileri için de rejimin benimsetilmesi aracı şeklinde görülmüştür. Bu dönemde devlet ile ulusun birliği hedeflenip bu doğrultuda bir meşruluk formülü sağlanmaktaydı. Bu anlayış yukarıda da ifade edildiği gibi Gökalp'in çizgisinde 2. Meşrutiyet sürecinde halkçılık ideolojisi içinde geliştirilerek varlığını sürdürmüş ve Cumhuriyet kadrolarına aktarılmıştır. Organik toplum tahayyülüne dayanan bu birlik fikrine göre ulus/halk, kolektif sevinç ve tasada birleşen, ortak çıkarlara sahip, kaynaşmış sınıfsız bir toplum idealiydi. Bu organik bütünlük düşünsel-ideolojik birlik ile tamamlanmaktaydı. Bu bağlamda devletin varlığını sürdürüp koruması için ulusal çıkarlar doğrultusunda halkın birleştirilmesi ve ideolojik bakımdan homojenleştirilmesi beklenmekteydi.

3.5. ANKARA YÜKSEK ZİRAAT ENSTİTÜSÜ VE ÖZERK YAPISI

İstanbul Üniversitesinin yeniden kuruluşu yanında Yüksek Ziraat enstitüsünün açılışı Türk üniversitelerinin gelişmesinde ikinci bir dönüm noktası olmuştur. Bu kurumun kurulmasına hazırlık olarak henüz 1928 yılında bir Alman uzman kurulu Etlik'te enstitü ve laboratuvarlar kurarak 1930 yılında açılan Yüksek Ziraat okulunun temellerini atmıştır. Almanların önerisi ile Ankara'da, bünyesinde fakülteler bulunan ve üniversite niteliğinde Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Bu okulda 1930 yılından 1933 tarihine kadar Türk öğretim görevlileri dışında 4 Alman ve 1 Lüksemburg'lu çalışmıştır. 1933 yılında planlanmış olan yeni enstitünün inşası da bitirilerek Yüksek Ziraat Enstitüsü adı altında 30.10.1933 tarihinde törenle açılmıştır. Bu Enstitüyü, ilk yıllarda Prof. Falke isminde iktisatçı bir Alman rektör müşavir olarak idare etmekle birlikte Türk asistanlar da istihdam edilerek yirmiye yakın Alman profesörden meydana gelmişti. Yükseköğretim reformları kapsamında ziraat ve veterinerlik alanlarında yeni üniversite hocası neslinin yetişmesine olanak sağlanmıştır. Bu yüksekokul Tabii Bilimler, Ziraat veterinerlik ve Zirai teknoloji olarak 4 fakülteye bölünüp fakülte öğretim görevi sadece Alman Profesörlerin elindeydi ve enstitüler onların idaresi altındaydı.[705] 1933 ile 1946 arasındaki

[705] Widmann, s. 27.

dönemde Türk Yükseköğretim sisteminde araştırma düzeyinin artması ile birlikte akademik niteliğin gelişmesinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır.[706]

Ankara Yüksek Ziraat Fakültesi'nde 1920'li 1930'lu yılların başında pek çok Alman bilim insanı idari mevkilerde görev almıştır. Daha önce "ziraat okulu" adını taşıyan bu kurum zamanla veteriner fakültesi dâhil dört fakülte (fakat yine de enstitü) eklenerek gerçek bir ziraat okuluna dönüştürülmüştür.[707] Ankara Yüksek Ziraat enstitüsü 10.06.1933 tarihinde 2291 sayılı Kanun ile kurulmuştur.[708] İstanbul Darülfünunu'n ilga edilmesinden yaklaşık 6 hafta önce, 10 Haziran 1933 günü TBMM'de görüşülerek oy birliğiyle kabul edilen ve 2291 sayılı "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu" ile Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Çadırcı – Süslü'ye göre bu yasa 1946 yılında çıkacak olan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu için bir örnek teşkil etmiştir.[709] Yukarıda da belirtildiği gibi Yüksek Ziraat enstitüsü; Ziraat, Baytar, Tabii İlimler ve Ziraat Sanatlar şeklinde dört fakülteden oluşmaktaydı. Bu enstitünün amacı: Fen bilimleri, ziraat ve veterinerlik, ziraat sanatları ve ormancılık alanlarında eğitim vermek, bilimsel araştırmalar yapmak, danışmanlık ve yayın faaliyetlerinde bulunmak şeklinde belirtilmiştir.[710]

TBMM"ye gönderilen, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Hakkında 1/175 Numaralı Kanun Layihası ve Ziraat ve Bütçe Encümenleri Mazbatası'nda Enstitünün kuruluş amacı şöyle açıklanmaktadır:

> *Türkiye iktisadiyatının temel taşını teşkil eden ziraatimizin ve harice gönderilen muhtelif ziraat mansuilerimizin, hayvancılığımızın düzeltilmesi, iyileştirilmesi, çoğaltılması, hastalıklardan kurtarılması ve dünya pazarlarında iyiliğile güzelliğile aranıp tanınması ve binnetice memlekete yüksek bir servetin girmesile Türk köylüsünde ve Türk çiftçisinde ziraî ve iktisadî refahın belirebilmesi için (Ziraat enstitüsü) nün kurulmasına ihtiyaç görülmüştür. Müessese bu büyük gayesine süratle yürüyüp erişebilmek için Türk topraklarında memleketin tabiî şartlarına uygun hakikî (bir memleket ziraat ve baytar ilmi) nin tessüsüne bütün kuvvetile çalışacaktır. Bir taraftan ilmi tetkik ve araştırmalar, diğer taraftan tedrisat ve tecrübeler yaparak çalışacak olan bu yüksek ilim yuvasının bu hedefine vâsıl olabilmesi her şeyden evvel yüksek ilim adamlarına sahip olmasile ve onların yetiştirilmesile mümkün olabileceği tabiidir.*[711]

---

[706] Doğramacı, ss.17-18.
[707] Neumark, s. 13.
[708] Arslan, Kısır Döngü, s.103.
[709] Musa Çadırcı ve Azmi Süslü, **Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi,** -Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Amağan, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1982, s. 305.
[710] Arslan, Kısır Döngü, s.103
[711] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4 c. 16 İçtima: 2, 68. İnikat, 10 Haziran 1933, 297 Sıra No'lu Mazbata: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016068.pdf

Erken cumhuriyet döneminde bilimsel araştırmalara ülke kalkınması bağlamında öncelik verildiği görülmekle birlikte rejimin ideolojik amaçları bu kuruma yüklenen işlevler açısından talidir. Bu durum, 1933 yılında üniversite reformu ile merkeziyetçi bir yapılanma ile İstanbul Darülfünunu'nun tüzel kişiliği ve bilimsel özerkliği ortadan kaldırılırken Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün tüzel kişiliğe sahip bir bilim kurumu olarak kurulmasının nedenini oluşturmaktadır. Rejim, bu kurumdan tarım alanında bilimsel bilgi ve bu bilgiyi uygulamaya aktarabilecek insan gücü üretmesi gibi pratik bir sonuç beklemekteydi. İdeoloji ve resmi ideoloji çerçevesinde yetişmiş geleceğin elitlerini inşası kapsamında İstanbul Darülfünunu bünyesindeki fakültelerde üretilecek bilimsel bilgi bu derece doğrudan pratik sonuçlar üretecek nitelikte görülmediği gibi, rejimin de İstanbul Darülfünunu'ndan bilimsel üretim beklentisi ikincil konumdayken ideolojik uyum beklentisi temel işlevdir. [712]

2291 sayılı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu'nun 1. maddesi Enstitü'yü: Tüzel kişiliği olan bağış ve vasiyet yetkisi bulunan mülhak bütçeli kamu kurumu olup devlet imkânlarından yararlanmaktadır şeklinde belirtmiştir. [713] 2. maddeye göre Enstitü, Tabii ilimler, Ziraat, Baytar ve Ziraat Sanatları adında dört fakülteden oluşan akademik bir kurumdur. Bu maddeye göre Enstitü, ders okutmak, kendi alanında bilimsel ve fenni araştırmalar yapmak, görüş ve fikir bildirmek ve yayında bulunmakla yükümlüdür. Görülmektedir ki bilimsel araştırma ve yönetim şelinden Humboldt modeli bir üniversite anlayışı kanuna açıkça yansımıştır. Enstitü, bilimsel araştırmayla öğretim faaliyetinin bütünlük içinde yürütüleceği bir akademik kurum olarak tasarlanmıştır. 4. ve 5. madde rektör'ün nasıl belirleneceğini düzenlemektedir. 4. maddeye göre rektör'ü seçim heyeti seçer. Seçim heyeti şöyle oluşmaktadır: Ordinaryüs profesörler ile profesörler 3, doçentler 3, şube şefleri ile asistanlar 3 temsilciyi seçim heyetini oluşturmak üzere seçeceklerdir. Bu şekilde oluşan seçim heyeti rektörü iki senede bir, Nisan ayında seçecektir. Sonuç Divan aracılığıyla Ziraat Vekâleti'ne bildirilir. Seçilen rektörün Vekâlet tarafından kabul

---

erişim tarihi: 21 Nisan 2012 saat: 17:25: Aktaran Hırsch, Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi, Cilt:1, s.477

[712] Cenk Yiğiter, **Türkiye'de Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği (1845-1961),** (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, ss. 347-348.

[713] Hirsch, Cilt:1, s. 486

edilmemesi durumunda seçim yenilecektir. Görüldüğü üzere bu yöntem Türkiye üniversite tarihinde o zamana kadar, rektörün belirlenmesi sürecine dair demokratik ve katılımcı yöntemdir. Kanun tasarısının gerekçesinde demokratik bir usulün seçilmesi şu şekilde açıklanmaktadır: Enstitü rektörü akademik ve idari yetkinliği üst seviyede olan saygın bir kişi olması nedeniyle rektör seçimle belirlenerek onay kararnamesi ile atanır.[714]

Rektör, bütün enstitünün sorumlu yöneticisi olup iki yıl ordinaryüs profesörlük yapan öğretim üyeleri arasından seçilme zorunluluğu bulunmaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi rektör, Ordinaryüs Profesör, Profesör ve Doçentler, şube şefleri ile asistanların kendi aralarında seçeceği üçer temsilcinin Enstitü seçim kurulu tarafından belirlenmesi ile seçilecekti. İki yıllık süre için rektör ataması Enstitü Divanı'nın Ziraat Vekâletine bildirimi ve hazırlanan Kararnamenin Cumhurbaşkanının onayıyla gerçekleşecekti. Rektör adayının onaylanmaması durumunda aynı işlem tekrarlanacaktı.[715] Yüksek Ziraat Enstitüsü, Türkiye'de ilk olarak şube şefleri ve asistanlarının seçtiği temsilcilerin rektör seçimine katılmasının uygulandığı kurumdur. Rektörlük seçimlerine bütün doçentlerin katılımının sağlanması da bir ilk uygulama olmuştur. Rektör'ün Divanın temsilcisi konumunda olması ve Divan'a sormadan yapabileceği işlerin Divan tarafından belirlenmesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörünün Darülfünun Emini'ne nazaran yetkilerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Divan'ın temsilcisi olarak rektör enstitüdeki meclislere başkanlık etmekle birlikte fakülte meclisleri bu yetkinin kapsamı dışında tutulmuştur. Darulfünun Emini'nin fakülte meclislerine başkanlık etmesi istediği kararları aldırmakta etkili olmakla birlikte Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (AYZE) rektörü için bu durumun kanunen mümkün olmaması rektör otoritesini sınırlayan bir tedbir olarak değerlendirilmektedir.[716] Bu enstitüyü ilk yıllarda idare eden Prof. Dr. Friedrich Falke (1871-1948) 1938 yılında Türkiye'den ayrılmıştır. Bu durum diğer Alman öğretim üyelerinin yavaş yavaş ayrılmalarının başlangıcı olmuş ve 2. Dünya savaşından sonra daha da artmıştır. 1942 yılında söz konusu enstitüde Alman Profesörler kalmayıp yerine yetişmiş bulunan Türk öğretim gücü enstitülerin başına

[714] Hırsch, Cilt:1, s.478
[715] Arslan, Kısır Döngü, ss. 103-104.
[716] Arslan, Kısır Döngü, ss. 104-105.

geçmiştir.[717]Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1948 tarihinde Ankara Üniversitesi'ne bağlanarak Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi olarak varlığını sürdürmekle birlikte Enstitü bünyesindeki Orman Fakültesi de İstanbul Üniversitesi'ne bağlanarak İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi olmuştur.[718]

3.6. 1946 YILINDA ÇIKARTILAN 4936 SAYILI ÜNİVERSİTLER KANUNU (ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ)

3.6.1. 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununu Hazırlayan Nedenler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı kanun Türkiye'de üniversite tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bu tarihte hem çok partili hayata geçilerek seçimlerin yapılmasına geçilmiş hem de 4936 Sayılı Kanun ile üniversitelere özerklik verilmiştir. Bu kanun ile rektörlerin ve dekanların seçimle belirlenmesi sistemine geçilmiş ve karar yetkileri makamlardan kurullara geçmiştir. Müfredat programları ve muhtevalarında ilgili profesörler etkili olmuştur. 31 Nayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı Kanunun öngördüğü geçici deneme süresinin dolduğu kabul edilerek İstanbul Üniversitesiyle diğer üniversitelere yönetim şekli vermenin zamanı geldiği düşünülmüştür. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 13 Haziran 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilip 18 Haziran 1946 tarihinde yayımlanmış ve Kanun'a göre üniversitelere özerklik ve tüzel kişilik tanınmıştır.[719] Türkiye üniversite tarihinde, üniversitenin işleyişini düzenleyen ilk yasal mevzuat 4936 sayılı "Üniversiteler Kanunu" olup önceki düzenlemeler tüzükle yapılmıştır. Bu yasa üniversitelere özerklik getiren ilk mevzuat olması nedeniyle önem arz etmektedir. 1919 ve 1924'de kazanılan bilimsel özerkliğe 1946'da yönetsel özerklik de eklenmiştir.[720]

---

[717] Widmann, s. 29.

[718] Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniveriste Dönemi,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniveristesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Türkiye Üniversite Tarihi 5), s. 11.

[719] Kanunun kabul edilme süreci için bkz. Ernst Hirsch, Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi Cilt:2 Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1998.

[720] Hatiboğlu, s.203

1933 üniversite reformunun özel koşullarında kurulan İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik ve Ankara üniversitesi; çok partili yaşama İkinci Dünya Savaşından sonra geçilmesiyle toplumun gereksinimlerinin değişmesi ve dönüşen koşullar bağlamında yetersiz kalmıştır. Toplumun gelişiminde yeni bir aşamaya geçmeye koşut olarak hazırlanan söz konusu bu Üniversiteler Kanunu ile üniversiteler yapısal bütünlük içerisinde bir araya toplanmış ve bu bütünlüğün yönetimini sağlamak için "Üniversitelerarası Kurul" adı verileren yeni bir kuruluş oluşturulmuştur. Söz konusu Kanun ile üniversitelerin üst idari ve denetimsel yetkinin Milli Eğitim Bakanlığı'nda olduğu belirtilmiştir.[721] 1946 tarihli Kanun "Üniversiteler Kanunu" adının taşındığı ilk Kanundur. Kanun üniversitelere özerklik getirdiği için önemi buradan gelmektedir. Üniversitelerin "olmazsa, olmaz" koşulu olan özerklik, 1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nda; "bilim ve yönetim özerkliğine, tüzel kişiliğe sahiptirler" ifadeleri yer almıştır. En iyi şekilde bu yasada üniversiteler tanımlanmış ve üniversitelere "Yüksek araştırma ve öğretim birlikleri" denilmiştir. İçerik yönünden 1946'da bu üniversiteler kanunu ile evrensellik ölçü alınmıştır. Bu kanun ile "Bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar yetiştirmek" hedeflenmiştir. 1946 ve 1973 tarihli üniversite kanunları "bilim ve araştırma" eylemini öne çıkarmıştır. 1981 tarihli YÖK sistemi ile yükseköğretim sisteminin değişmesi/dönüşmesi bağlamında sıra değişmiş ve "eğitim-öğretim" öne alınmıştır. 1933'de başlayan 1946 ile pekişen, 1960'da dokunulmayan bu anlayış; 1981'de yükseköğretimin yeniden yapılanması ile yüksekokulların ilk işlevi olan "eğitim-öğretim" şekline bürünmüştür.[722] İlerleyen bölümlerde bu dönemler ve üniversite kanunlarının nasıl değiştiği incelenecektir.

Bu Kanun Von Humbold modeli üniversite anlayışını yaşama geçirecek şekilde hazırlanmakla birlikte bu Kanun ile Türkiye'de tek üniversiteli yapıdan üç üniversiteli bir yapıya geçilmiştir. Yüksek Mühendis Mektebi'nin 1944 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülmesi ve Ankaradaki fakültelerin kurulacak Ankara Üniversitesi bünyesine alınmasıyla İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi 4936 Sayılı Kanun kapsamı içine alınmıştır. Bu bağlamda üç üniversitenin olduğu bir sistemde eş güdümü sağlayacak bir üst oluşum

[721] Gülsün Atanur Başkan, "Türkiyede Yükseköğretimin Gelişimi" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 2001, Cilt: 21, Sayı:1, s.26.
[722] Hatiboğlu, ss.196-197

olan Üniversitelerarası Kurul'a gereksinim duyulmuştur. [723] 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu 17 geçici olmak üzere toplamda 81 maddeden oluşmaktaydı. 1946 yılında bu Kanunun çıktığı tarih ile Demokrat Parti'nin kuruluşu ve tek dereceli seçimlere geçiş aynı dönemde gerçekleşmiştir. 1946 Üniversiteler Kanunu ile üniversitelerin ortak bir kanun çerçevesine alınması çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte genel olarak demokratik bir sürece uygun düşmekteydi. [724]

1933 üniversite reformu genç Türkiye Cumhuriyetinin çağdaşlaşması ve inkılapları bakımından önemli bir atılım olmakla birikte bu reform ile üniversitelerde özerklik kaldırılmış ve demokrasiye geçişle birlikte 1945-1946 yıllarında üniversite ile igili tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. Yeni bir üniversite reformuna duyulan gereksinime yönelik gerekçeler ve görüşler ileri sürülmüştür. 1933 reformundan sonra yapılan eleştiriler İstanbul Üniversitesinin 13 yıllık sürecinde önemli aşamalar kaydetmekle birlikte henüz birçok görevi yerine getiremediği, bu bağlamda üniversite özerkliği; üniversitelerin demokratik bir toplumun gerektirdiği prensiplere uygun işlemesi ve demokratik değerlerin kurumsallaşıp gelişmesinde topluma olan sorumluluk bilinci olarak görülmüştür. Bu anlayış içerisinde o dönemde üniversite; "öğretim elemanlarını belli kurallarla ve haklarla yetiştirip çalışmalarını sağlamaktır" görüşleri ağırlık kazanmıştır.[725]

4936 sayılı Üniversiteler Kanunu 1933 sisteminden ayrılmaktadır. Dönemin koşulları bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde 4936 Sayılı Kanunun özerkliği ne ölçüde sağladığı, gerçekleştirilen özerkliğin hangi ölçüde akademik özgürlüklerin dayanağı olduğu anlaşılabilecektir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, 4936 Sayılı Kanunu meclise sunarken "Üniversitelerin özerkliği bir oluşun, erginliğin ifadesi olduğu vakit kıymetlidir. Onun içindir ki 1933 kanunu Darülfünunun özerkliğini kaldırmıştı. Çünkü hakikaten bu müessesenin disipline ihtiyacı vardı, toplanması lazım geliyordu" demiştir. [726] Bu bağlamda 2. Dünya savaşından sonra tüm dünyada demokrasiye geçiş ile birlikte Türkiye'de de çok partili yaşamın başlangıcına başat olarak üniversite kurumunun da beklenen niteliklere sahip olmasını sağlayacak adımlar bu kanun ile atılmıştır.

---

[723] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, ss. 77-78.
[724] Cağfer Güler, "115 Sayılı Kanunun Türk Üniversite Tarihindeki Yeri ve Önemi", **History Studies,** Cilt:14, Sayı: 1, 2022, s.207; Ataünal, s.19.
[725] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.37.
[726] Timur, s.246.

Dünyadaki üniversitelerde yönetim şekilleri; ülkelerin, ulusal, ekonomik ve dini özelliklerinden dolayı değişkenlik göstermektedir. Üniversitelerde bilimsel, yönetsel ve mali özerklikliğin olması ve öğrettim üyelerinin ve organlarının seçimle gelmesi gibi beklentiler vardır. Geniş bir kesim tarafından üniversitelerin, ancak kendi kendilerini yönetmekle gelişebileceği anlayışı savunulmaktadır.[727] 1946 tarihli üniversite reformunun amacı, 25 Mayıs 1946 tarihli Milli Eğitim Komisyonu raporunda: Üniversite personeli politikasının düzenlenmesi ve yasal temele dayandırılması ile üniveristelerin kurumsal gelişimini sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Bu amaçlar kanunun 27 Nisan 1946 tarihli gerekçesinde ise

> *Üniversiteler yönetim şekilleri için genel bir sistem olmamakla ve değişik memleketler üniversitelerinin yönetim şekilleri için genel bir sistem olmamak ve değişik memleketler üniversitelerinin yönetimleri tarihi, milli, ekonomik, hatta dini ve mezhebi sebeplerden dolayı farklı şekiller göstermekle beraber aralarında esaslı benzerlikler ve ortak temeller vardı. Bu ortak temellerden başlıcaları üniversitelerin bilimsel, yönetsel özerklikleri olması, öğretim üyelerini, organlarını seçme yetkisine malik bulunmalarıdır. Fakülte ve üniversitelerin diğer devlet kurumlarına benzemeyen bir yapıda olmaları ve bu sebeple yönetimlerinin ayrı bir görgü ve uzmanlığa ihtiyaç göstermesi; bu fakülte ve üniversitelerin, diğer yönetim teşkilatının dışında, özerklikleri ve tüzel kişilikleri olan ve Milli Eğitim Bakanına doğrudan doğruya bağlı bulunan ayrı bir yönetime ve ayrı bir bütçeye sahip bulunmalarını gerektirmektedir,*

Şekline belirtilmiştir. Aynı gerekçede; merkezden yönetilmelerine imkân olmadığı, böyle bir yönetim şeklinin kuruluş dönemlerinde faydalı olsa bile fakülte ve üniveristelerin gelişimini sağlayamadığı, üniversitelerin kurullar ve bunların seçtiği başkanlar tarafından yönetilmesi gerektiği, üniversite mensupları için araştırma ve öğretim görevi gibi kendi kurumlarını kendilerinin yönetebilmesi de bir görev olup üniversitelerin böyle bir yönetim şekliyle geliştikleri belirtilmiştir.[728] Bu anlayış içerisinde görülmektedir ki 1946 reformunun temel amacı, bütün öğretim üyeleri arasında görev ve sorumluluğun paylaştırılması ve bu doğrultuda uzmanlık temelli bu sorumluluğun rektörlüğün ve bakanlığın odağından alınarak geniş bir uzmanlık temeline dayandırılmak istenmesidir. Bunun sonucunda akademik işlerde hızlanma ve uzmanlığın sağlanmasıyla üniversitede öğretim yapısı kendi yapısına uygun esaslara bağlanmış olacaktır.[729] 1946 tarihli Üniversiteler Kanununun önemini dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel kanunun yürürlüğe girdiği 24 Haziran

[727] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, s. 25.
[728] Hirsch, Cilt:2, s.816.
[729] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.41.

1946 yılında üniversite rektörlüklerine gönderdiği kutlama mesajında şunları yazarak belirtmiştir: Üniversitelerimiz toplumla bütünleşerek toplumsal sorumluluk üstlenmeye başladığını, kurumların kimliklerini geliştirebilmeleri için yönetimsel bağımsızlığa sahip olmaları gerektiğini, Türk Devriminin üniversitelerin bu kimliği hazırlamaya yöneldiğini ve üniversitelere verilen özerkliğin devrim yıllarındaki ilerlemeye bağlı olduğunu ifade ederek umut içinde üniversite ve fakültelerin özerkliklerini ve tüzel kişiliklerini tebrik etmiştir.[730]

Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki devlet yöneticileri tarafından üniversitelere özerkliği verme zamanının geldiği ve Türkiye'nin bu olgunluğa ulaşıldığı düşünülmektedir. Her ülkenin üniversite kültürünün değişkenlik göstermesine reğmen bilim kurumlarının birleştiği ortak temellerin bilimsel ve yönetsel özerklikler ile üniversite organlarının öğretim üyeleri tarafından seçimle gelmesi olduğu belirtilmiştir.

3.6.2. 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununun Genel Çerçevesi

İkinci Dünya savaşından sonra çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte Üniversite yöneticilerinin üniversitelerin öğretim üyeleri tarafından seçilmesi hakkı demokrasinin gereklerinden olduğu düşünülmekteydi. Üniversite yöneticilerinin öğretim üyeleri tarafından seçilmesine yönelik yapılan eleştiri ise bu durumun üniversitelerde klikleşmelere ve seçim bunalımlarına sebep olacağı düşüncesine dayanmaktaydı. Bu anlayışın geçersizliğini ise ülke yöneticilerinin halk tarafından seçilmesine rağmen bilim kurumları olan üniversitelerde, ortalama kültür ve uygarlık düzeyinin üstünde olan öğretim üyelerine bu hakkın verilmemesinin yanlışlığı oluşturmaktadır.[731]

Yukarıda da ifade edildiği gibi 1946 üniversite reformu, Türkiye'de çok partili yaşama geçişin kurulması ve yerleştirilmeye çalışılması sürecinin ve demokrasinin de etkisiyle yönetimde kurulların etkili olduğu bir yapılanmayı diğer bir ifade ile yönetimde çoğunluğun egemenliği anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayış

[730] Hirsch, Cilt:2, ss.1079-1081.

[731] Cem'i Demiroğlu, "Yükseköğretim Kanunu İle İlgili İstanbul Üniversitesinin Görüşü", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar), 18.04.1992, s.221.

çerçevesinde üniversitenin işleyiş ve kültüründe yekiler kişilerde değil kurullarda toplanmıştı. 1946-1981 yılları arasında üniversiteler bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahip olmakla birlikte bu yıllar, özerkliğin 1961 Anayasası ile anayasal güvenceye alındığı ve kurullar yönetiminin hâkim olduğu dönem olarak nitelendirilmektedir.[732] 4936 Sayılı Kanun ile üniversiteler "özerklik ve tüzel kişilik" kazanmıştır. Kanun üniversiteler için üç organ (senato, yönetim kurulu, rektör) fakülteler için dört organ (genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu, dekan) getirmiştirt.[733]

4936 sayılı üniversiteler Kanunu 81 maddeden oluşmuştur. Kanun üniversiteleri; fakülte, enstitü ve bilimsel birimlerden meydana gelen özerkliğe ve tüzel kişiliğe sahip araştırma ve öğretim kurumları olarak tanımlamıştır. Üniversitenin yönetimsel organları; senato, idari işler için yönetim kurulu ve yürütme yetkisine sahip rektörden oluşmaktadır. Fakülte yönetim organları ise genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu ve dekan olup bu kurullar ordinaryüs profesörler, profesörler ve doçentlerden oluşmaktaydı. Okutmanlar, uzmanlar, tercümanlar ve asistanlar ise öğretim yardımcılarını oluşturmuştur.[734]

Madde 1: "Üniversiteler; fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleridir".

"Her üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde, o üniversiteyi oluşturan fakülteler de, bu Kanun hükümlerine göre bilim ve yönetim özerkliğine ve tüzel kişiliğine sahiptirler".[735]

Üniversiteler Kanunu, aşağıdan yukarıya doğru yatay bir örgütlenme modeli düzenlemekle birlikte bu kanun yapısal bakışı da ortaya koymaktaydı. Faülteler temel birim olarak alınmıştır; araştırma ve öğretim fakültelerde yapılmaktadır; üniversite ise fakülteler arasında koodinasyonu sağlamaktadır. Üniversitelerarası kurul da, üniversiteler üzerinde koordinasyon ve bütünlüğü sağlamakla görevlidir. Bu bağlamda, fakültelerin asıl unsur, üniversiteler türev (müştak) yapılar olduğu söylenebilmesi fakültelerin tüzel kişiliğe sahip kılınmasının nedenini oluşturmaktadır.[736]

---

[732] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, ss.43-44.
[733] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.169-170.
[734] T.C. Resmî Gazete, Sayı: 6336, 18.06.1946, ss. 10779-10785.
[735] Kanun Metni bkz. Resmi Gazete, 18 Haziran 1946, Sayı 6336.
[736] Küçükcan ve Gür, s.152.

Madde 2. "Üniversiteler içinde yeniden fakülteler ve okullar açılması, fakültelerin veya okulların birleştirilmesi veyahut kaldırılması, senatoların teklifi ve Milli Eğitim Bakanının onamıyla yapılır."

"Üniversite ve fakülteler; kendilerine bağlı olmak üzere yeni enstitüler, bilim, araştrma, öğretim ve yayım kurumları açmaya yetkilidir. Bunların yönetim şekilleri bağı oldukları üniversite veya fakültelerce belirtilir. Gerekenlerine ilgi üniversite senatosu kararıyla tüzelkişilik verilebilir".

Madde 3: Üniversitenin görevleri üçüncü maddede düzenlenmiştir:

a)."Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğrenime dayanan mesleklerle türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve deney sahibi elemanlar, Türk devriminin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek, b) Memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere bütün bilim ve teknik meseleleri çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak, bu çalışmalarda ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla işbirliği etmek"

c) Memleketin türlü yönden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün meseleleri Hükümetle ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve inceleme konusu yaparak sonuçlarını umumun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe Milli Eğitim Bakanı vasıtasıyla istenecek incelemelerini yaparak düşüncelerini bildirmek,

d) Araştırma ve incelemelerin sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayınları yapmak; yardımcılara, doktora adaylarına ve öğrencilerine yaptırmak,

e) Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözle ve yazı ile halka yaymak.

Burada eğitim ve öğretim birinci sırayı alırken bilimsel araştırma ikinci sıraya düşmüş olmakla birlikte "bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar yetiştirmek" ve doktora yapma zorunluluğunun getirilmiş olması bilimsel araştırmaya büyük önem verildiğinin göstergesidir.[737]

İkinci bölümde kuruluş ve işleyiş Faülteler yer almaktadır

Madde 4. Fakültelerin organları şunlardır:

a)Genel Kurul

[737] Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniversite Dönemi 1946-1981,** İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Üniversite Tarihi 5), ss.111-112

b) Profesörler Kurulu

c) Yönetim Kurulu

d) Dekan

Madde 8. “Dekan iki yıl için profefsörler kurulu tarafından, fakültenin aylıklı profesörleri arasından salt çoğunlukla seçilir. Dönem süresi biten dekan bir dönem için tekrar seçilebilir.”

Madde 9: Üniversite Organları şunlardır:

a)Senato

b)Üniversite Yönetim Kurulu

c)Rektör

Madde 12: “Rektör, fakülte profesörler kurullarının bir arada yapacakları toplantıda iki yıl için, aylıklı profesörler arasından, her seçim döneminde başka bir fakülteden olmak üzere, salt çoklukla seçilir Her Fakültenin seçim sırası tamamlanınca gelecek seçimlerde bu sıraya uyulur”.

Madde 13: Üniversitlerarası Kurul: “Milli Eğitin Bakanın’nın başkanlığında her üniversitenin rektör ve dekanlarıyla, her üniversite senatosunun kendi üyeleri arasından iki yıl için seçeceği birer temsilciden kurulur. Bu kurulun raportörlüğü toplantının yapıldığı yerdeki üniversite genel sekreterlerinden Milli Eğitim Bakanının görevlendireceği biri tarafından yapılır.”

Madde 14: Hükümet Denetimi: “Üniversitelerin hükümetle teması, senatolarca ve üniversiteler arası kurulca verilecek kararların Milli Eğitim Bakanına bildirilmesiyle sağlanır.

Bakanın, bu kararları onama veya ret hususunda bir yetkisi yoktur. Ancak uygun bulmadığı kararları yeniden incelemek üzere senatoya veya Üniversitelerarası Kurula on beş gün içinde geri gönderebilir. Senato ve Üniversitelerarası Kurul bir ay içinde aynı konu üzerinde alacağı kararı Milli Eğitim Bakanına bildirir. Bu karar, ilgililerin yetkili yargı mercilerine başvurmak hususundaki hakları saklı kalmak üzere, kesindir”.

[Madde 14. “Milli Eğitim Bakanı, Üniversitelerin başıdır. Bu sıfatla üniversiteleri, fakülteleri ve bunlara bağlı kurumları Hükümet adına denetler. Bakan bu denetlemesini Üniversitelerarası Kurula başkanlık etmek, üniversite ve fakültelerden gerekli husus sormak, onamına bağlı kararları onamak ve üniversite

veya fakülte kurullarının kararlarından gerekli gördüklerinin yeniden bu kurullarda incelenmesini istemek suretiyle yapar.

Bakan onamadığı senato kararlarıyla üniversite ve fakülte kurullarının kabul edip uygulamakta bulundukları kararlardan uygun görmediklerini Üniversitelerarası Kurula gönderir.

Üniversitelerce Milli Eğitim Bakanının onamına sunulan kararlar, en çok üç ay içinde onanır. Bu süre içinde onanmayan veyahut Üniversitelerarası Kurula gönderilmeyen kararlar onanmış sayılı".][738]

4936 Sayılı Kanun ile üniversite anlayışında getirilen bazı yenilikler şu şekildedir: Üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahip olması, üniversitelerin idaresinin üniversite içinden seçilen yöneticilerin denetimine verilmesi, üniversitelerde çoğunlukla kurulların yetkili olması, üniversitenin görevlerinin detaylı olarak belirlenmesi, üniversite mesleğinin bir uzmanlık işi kabul edilmesi, senato kararı ile fakülte, enstitü, yüksekokul ve araştırma merkezlerine tüzel kişilik verilmesidir.[739]

4936 sayılı Kanun ile üniversitelere kurumsal özerklik verilip akademik özgürlükler savunulurken aynı zamanda bu özgürlüklerin toplumsal ve hukuki sınırlarını da belirtmiştir. Kanunun üçüncü madddesinde üniversitelerin yetiştireceği ideal öğrenci profili belirtilmiştir. İlk taslakta "çağımız medeniyetinin ilkeleri" hedefi, TBMM'de tartışıldıktan sonra yerini ulusal değerleri öne çıkaran bir anlayışa bırakmıştır. Bu şekilde belirlenen kodlar ileride ideolojik tavırlara dönüşmeye yol açmıştır. Üniversiteler Kanunu'nu meclise sunan Milli Eğitim Bakanı, 1945 tarihinde üniversitelere bir genelge ile öğretim üyelerine ve öğretmenlere siyasetle uğraşmayı yasaklamıştır. 4936 Sayılı Kanun, özerkliği kabul etmesine ve seçimle gelen akademik organları (rektör dekan gibi) kurumsallaştırmaya çalışırken üniversiteleri de Milli Eğitim Bakanlığının denetimine almakla birlikte bakanlık makâmına üniversite ve fakülte kurullarının almış olduğu kararları yeniden değerlendirme yetkisi tanımaktaydı.[740]

[738] Kanun Metni bkz. Resmi Gazete, 18 Haziran 1946, Sayı 6336; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, ss.66-102.
[739] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.103.
[740] Hirsch, Cilt 2, ss. 816-836

1946 tarihli Üniversitler Kanunu'na göre üniversiteler; yönetsel özerklidir, katma bütçelidir, tüzel kişiliklidir ve bilim özgürlüğüne sahiptir. Yönetimde katılımcılık esas alınmıştır. Bütün bunlara karşın MEB'nin geniş yetkileri bulunmaktadır. En üst organ Üniversitelerarası Kurulu'un Başkanı Milli Eğitim Bakanıdır. Atamalarda Bakanın imzasına gerek vardır. Bu ve benzeri yetkiler özerkliği zedeleyecek boyutta olmasa da tam özerklik için incitici olduğu söylenebilir. Bakan Yücel, tasarı TBMM'nde görüşülürken, bu durumu şöyle açıklamıştır: Eğitim Bakanlarının üniversitelerin başında olması bütçe ve yönetimde koordinasyon ve de uyum bağlamında olup akademik özerkliğe ve iç işleyişe müddahale olmadığını belirtmiştir. [741] Üniversitelerarası Kurul'un Başkanı Milli Eğitim Bakanı'dır. Bu durum kadro tahsisinde, atamada, yer değiştirmede, görevden alma gibi tasarruflarda bakanın onayını gerektirmeketedir. Bu yetkiler hem Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hem de Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde üniversite özerkliğine müdahalenin yolunu açmıştır. [742] Milli Eğitim Bakanının üniversitelerin başı olduğu hükmü 1960 darbesinden sonra üniversitelerde yeni düzenlemelerin yapılmasıyla 115 sayılı kanunun getirdiği değişiklik ile kaldırılmıştır.[743]

3.6.3. Dönemin Siyasal Konjonktürü ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) Olayları: Özerk Üniversitenin Akademik Özgürlük İle İmtihanı

Avrupa'da ırkçı milliyetçi akımların ve uygulamalarının yükselmesi sürecinde, Türkiye'de de 1930'lu yılların ikinci yarısında ırkçı milliyetçilik ve Turancılık akımları hız kazanmıştır. Bu doğrultuda, bağnaz bir antikomünist cephe oluşmuş demokrasi istekleri komünistlik olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye'de 1940'ların ortasından itibaren anti-komünizm, milliyetçiliğin ve resmi ideolojinin temel direği haline gelince ve Türkiye'nin kendine özgü dinamikleriyle bu durum birleşince komünizm Moskof imgesiyle şeytanlaştırılmıştır. Türkiye'nin 2.

[741] Hatiboğlu, ss. 207-208.
[742] Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilâlinin Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi, Sayı: 23, 2011/1, İstanbul, ss. 260-261.
[743] Ataünal, s.52.

Dünya savaşındaki tutumundan rahatsız olan SSCB savaş bittikten sonra ABD öncülüğündeki kapitalist sistemle husumete girince tehdit algısı haline gelmiştir. Türkiye'nin, jeopolitik önem taşıyan coğrafi konumu, hem Ortadoğu'yla hem de Avrupa'yla köprü konumunda bulunmasından kaynaklanıp "hür dünya-demir perde" kamplaşmasıyla kurulan yenidünya düzeninde yalnız kalmamasını ve küresel kapitalist yeniden inşa programına dâhil olabilmesinin dayanağını oluşturmuştur. Bu dönemde Türk milli politikasında, bu ilişkiler kapsamında tehdit algısı "Rus" ve onunla özdeşleştirilen komünizmin şeytanlaştırılması eğilimi yükselmiştir.[744]

Bu durum Türkiye'de 1960'lı yıllardan önce sosyal adalet ya da sosyal sorunlardan bahsedilmesini komünist olmakla itham etmeye yol açmaktaydı.[745] 2. Dünya Savaşından sonra SSCB'nin Türkiye'ye yönelik talepleri komünist ya da aşırı solcu kavramlarının siyasal sahnede ön plana çıkmasına yol açmıştır. Türkiye'de rejimin 2. Dünya Savaşından sonra kısmen liberalleşmesi ile demokrasi talebini dillendirenler aşırı solcu olarak itham edilmekle birlikte SSCB'ninTürkiye'ye yönelik talepleri ile CHP içindeki milliyetçi/muhafazakar kanada fırsat verilmesi ABD'nin desteğini sağlamak için komünizm tehlikesinin abartılmasına yol açılmıştır. Sonuç olarak solcu kelimesi soğuk savaşın ilk yıllarında bu felsefeyi benimseyenler ile birlikte iktidar ve muhalefetin (CHP-DP) ithamlarında araçsallaştırılmıştır.[746] Türkiye'de bu dönemin atmosferinde Sosyalist ya da Marksist olma algısı; Rusya'nın ajanı olmak, milliyetçiliğe ve milli devlete karşıtlık, dini ve geleneksel değerlerden sapma şeklinde yansıtılarak anlamlandırılmaktaydı. Bununla birlikte bu dönemde siyasetçiler de komünizm tehdidini öne çıkararak ABD'den daha fazla yardım alabileceklerini düşünmekteydiler.[747]

Çok partili demokrasiye geçiş süreci Türkiye'de muhafazakâr ve gerici eğilimlerin etkinlik kazandığı yıllar olmuştur. Sol parti ve sendikaların kapatılması, Sovyetlerle ilişkilerin gerginleşmesi etkisiyle sol düşünceli kişiler ve kurumlara yönelik basının da dâhil olduğu saldırı ve ideolojik muhalefet yürütülmüştür. Bu dönemin siyasi atmosferinde Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden (DTCF)

[744] Bora, Cereyanlar, s.291

[745] Tanel Demirel, **12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi 1960-1980 Dönemi Türkiye'sinde Siyaset,** Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2023, (12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi), s.132.

[746] Tanel Demirel, "1946-1980 Döneminde 'sol' ve 'sağ'," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:9 Dönmeler ve Zihniyetler,** (Der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.416-417. ss.413-450.

[747] Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, ss.80-81.

uzaklaştırılan sol eğilimli ve ilerici öğretim üyeleri hedef seçilmişlerdir. ABD'ye antikomünist mesaj verilmek istenmesi de durumu daha da ağırlaştırmaktadır.[748] 2. Dünya Savaşı sonrası dengeler değişmişti. Türkiye'de iktidardaki CHP'nin sol kesiminin etkisizleştirilmesi ve Hasan Ali Yücel'in (Milli Eğitim Bakanı) görevden alınması ile birlikte köy enstitülerinin de varlığı sonlandırılmıştı. Dönemin siyasal konjonktürü ile birlikte Türkiye'de ırkçı, faşist eğilimlerin güç kazanmasıyla yukarıda da belirtildiği gibi (DTCF) öğretim üyelerine karşı kampanya başlatılmıştır. Saldırılar siyasi düzlemde olup Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'ın komünist olmalarına bağlanıyordu. Çok partili döneme geçiş ve bunun yarattığı "çoğulculuk ve demokrasi" atmosferi üniversitelere de demokratik kanuni reformlarla yansımakla birlikte diğer yandan bunlar yaşanmaktaydı.[749] Böyle bir atmosfer içinde sosyalist ve komünist söylemler, ırkçılığın eleştirisi ve liberal düşünceler bile komünizm olarak nitelendirilmiştir. [750] Bu tarihsel ve siyasal koşullarda değerlendirdiğimizde 1946'da üniversitede özerkliğin kabülü akademik özgürlükler için bir garanti oluşturmadığı görülmekle birlikte soğuk savaş rüzgarlarının etkisi Türk üniversitelerinde bilim insanları üzerinde baskıya neden olduğu söylenebillir.[751]

1940'lı yılların başlarında, yukarıda da ifade edildiği gibi ağırlık kazanan ırkçılık ve faşizme karşı çıkmak ve demokrasiyi savunmak komünistlik olarak nitelenmeye başlanmasıyla "1945 sonrası Türk siyasetinde muhaliflere yöneltilecek en sert suçlama komünistlik suçlaması" olmuştur.[752] Bu dönemde yukarıda da ifade edildiği gibi komünistlik suçlamasıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki bir grup öğretim üyesine karşı bir kampanya başlatılmış ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel komünistleri himaye etmekle suçlanmıştır. Olaylar Nihal Atsız'ın Mart ve Nisan 1944'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı iki açık mektupla başlamıştır. Şerif Başoğlu, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes ile eşi Mediha Berkes hedef seçilmiştir. Önce çıkardıkları "Yurt ve Dünya ve Adımlar" dergileri kapatılmış, daha sonra yoğunlaşan baskılardan dolayı Muzaffer Şerif Başoğlu istifa

[748] Mete Çetik, **Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev naili Boratav'ın Müdafaası,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.2.
[749] Günal, ss.99-100.
[750] Dölen, Üniversite Tarihi 5, ss.119-120.
[751] Timur, ss.343.
[752] Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, (Türkiye'nin Uzun On Yılı), s.279.

ederek ayrılmıştır. Geriye kalanlar hakkında "Görüşler" dergisine yazı yazmak veya yazı yazma vaadinde bulunmak suçlarından soruşturma açılarak 15 Aralık 1945'te vekâlet emrine alınmışlardır. [753] Aylık düşünce ve sanat dergisi olan "Yurt ve Dünya" dergisi Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil'in yönetiminde 1 Ocak 1941'de yayın hayatına başlamıştır. Behice Boran 21. sayıdan itibaren dergiden ayrılarak "Adımlar" dergisini çıkarmaya başlamıştır. Daha sonra bu dergi "Yurt ve Dünya" ile birlikte kapatılmıştır. "Yurt ve Dünya" dergisinde sosyoloji, tarih, ekonomi gibi konuların yanında tiyatro, resim ve edebiyat konularına da yer verilmiştir. "Yurt ve Dünya" ırkçılık ve savaş karşıtlığı ve demokrasiden yana tutumu ile dönemin ırkçı, Turancı ve milliyetçi görüşleri savunan dergilerin ve kişilerin sürekli olarak saldırısına uğramıştır.[754]

Yurt ve Dünya yazarları bilimin evrenselliğini vurgulayarak Türkiye'de "milli ilim" söylemine karşı çıkmış ve bilimin gelişmesinin evrensel ölçütlerin göz önünde bulundurulmasına bağlı olduğunu savunmuşlardır. Berkes'e göre özlenen ilim; evrensel düşünce birikimlerinin ve olgularının bilinmesi, doğa kanunlarını anlamak ve insani gereksinimler bağlamında uygulama ve doğal süreçleri yönlendirebilme uygulamalarıdır.[755] Yazarlar, Atatürk'ün modernleşme projesinin karanlık, gericilik ve zulmü ortadan kaldırdığını misyonlarının Türk milletini sürekli daha ileriye götürmek olduğunu belirtmişlerdir. [756] Bu bağlamda M. Berkes şu açıklamayı yapmıştır: "Yurt ve Dünya Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ileriye açık, Atatürkçü idik." [757] Görülmektedir ki bu kişilerin ideolojik duruşları TKP'nin izlediği politika ile özdeşlik göstermekle birlikte bunların TKP doğrultusunda örgütlü bir mücadele içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Yurtdışında aldıkları eğitimin sonucu olarak, bilimsel niteliği ağır basan bir mücadele yöntemi içerisinde olduğu görülmektedir. Komünist ve Sovyet taraftarı olarak nitelendirilmelerinin nedeni ortaya koydukları yaklaşımla egemen

[753] Dölen, Üniversite Tarihi 5, ss.202-203.
[754] Dölen, Üniversite Tarihi 5, ss.120-121.
[755] Meltem Ağduk, "Gevrek, Yurt ve Dünya/1941-1944, 1940'ların 'Solunun' Ankara Çevresi", **Toplum ve Bilim,** Sayı:78 Güz, 1998, s.260.
[756] Ağduk, ss.263-264.
[757] Meltem Ağduk Gevrek, **Yurt ve Dünya (1941-1944),** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sos. Bil. Ens. Ankara, 1994, s.70'den aktaran Ağduk, s.263.

düşünsel iklime aykırı bir noktada olmaları ve "muhalif" kimliklerinin ön plana çıkmasındandır.[758]

1946 tarihli özerk üniversite kanununda, Üniversitenin görevleri üçüncü maddede belirtilmiştir. Bu maddenin "e" bendinde şu ifadeler yer almaktaydı: "Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini söz ve yazıyla halka yaymak." Kanunun bu hükmü ile 14 yıl uygulanması süresince üniversite mensupları siyasi iktidarlar tarafından politikaya karıştıkları gerekçesiyle suçlandıklarında öğretim üyelerinin yasal savunma gerekçesini oluşturmuştur. Öğretim üyeleri yazdıkları ya da verdikleri demeçlerle kanundaki bu ibare ile kamuoyunu aydınlatmak saikiyle hareket ettiklerini savunmuşlardır.[759] DTCF'de sosyal bilimler alanında yaşanan gelişmelerle kurumda sol ve ileri düşüncelere açık olan akademik düşünsel bir zemin oluşmuştu. Bu düşünsel zemin içerisinde yukarıda da bahsedilidği gibi Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes yer almaktaydı. Üniversiteye özerklik verilirken bu grubun üniversite dışında bırakılması üniversite özerkliğinin sola kapalı olduğunu göstermektedir. 1946 yılında 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun çıkmasından 1 yıl sonra tarihimizde "DTCF" olayları olarak bilinenler Türkiye Cumhuriyetinde bu yıllarda iktidar ve muhalefet tarafından akademik özgürlüğün nasıl algılandığı ve kavrandığını gösteren bir örnek olmuştur.[760]

Gelişen bu olaylarla birlikte Vekâlet emrine alınan bilim insanları, bu karara karşı Danıştay'a başvurmuşlardır. Karar Danıştay Beşinci Dairesi tarafından 26 Mart 1946 günü oy birliği ile iptal edilmiştir. Danıştay kararında, hizmet ile bağı kanıtlanmadığı ve özel yasa düzenlemeye tabi bir eylem nedeniyle memurlar kanununun 60.maddesi uyarınca bakanlık emrine alınması hukuka aykırı olduğu belirtilmiştir. Danıştay'ın bu kararı doğrultusunda bu bilim insanları tasfiyesi hukuken önlenmiştir.[761] Daha sonra Ankara Üniversitesi Senatosu 10 Ocak 1948 günü Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes hakkında Üniversiteler Kanunu'nun 46/d maddesi uyarınca "Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma

[758] Mithat Kadri Vural, "Ankara Çevrsi"nin "Ötekileştirilme" Süreci ve Dil-Tarih Tasfiyesinin İdeolojik Düşünsel Arka Planı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 20, Sayı:1, 2018, s.16.

[759] Cağfer Güler, "115 Sayılı Kanunun Türk Üniversite Tarihindeki Yeri Ve Önemi", **History Studies,** Cilt:14, Sayı: 1, Şubat 2022, s.207.

[760] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s. 170.

[761] Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, İstanbul, 1990, s.106.

cezasının uygulanmasına oy birliği ile karar" vermiştir. Bu bilim insanları daha sonra Üniversiteler Kanunu'nun 48. maddesine göre Üniversitelerarası Kurul'a itiraz etmişlerdir. Bu karar, Üniversitelerarası Kurulda, İÜ ve İTÜ temsilcilerinin oylarıyla iptal edilmiştir. ÜAK'da İÜ Rektörü Sıddık Sami Onar, Tevfik Sağlam, Ö. Celal Sarç, İTÜ Rektörü Tevfik Taylan, Fahir Yeniçay'ın sekiz ay önce kazanılan özerkliğe sahip çıkmışlardır. Kurul 21 Şubat 1948 günü yaptığı toplantıda Senato kararını bozarak "bir disiplin cezası tatbikine mahal olmadığına" karar vemiştir. Maarif Vekili R. Şemsettin Sirer (D.1903-Ö.1953) ile Başbakan Hasan Saka'nın ısrarına karşın karar bozulmuştur. Ankara Üniversitesi, kendisini kuran ve özerkliği sağlayan yasayı yeterince savunamamıştır. Bu bağlamda özerkliğin siyasiler önünde savunmasız olduğu görülmektedir.[762] Bu kararın hemen ardından toplanan Fakülte Yönetim Kurulu 23 Şubat 1948 tarihinde üç öğretim üyesinin derslerinin askıya alınması sonrasında bu karara karşı yapılan itiraz senato tarafından reddedilmiştir. Bu olaylar Rektör Prof. Şevket Aziz Kansu'nun 26 Nisan 1948'de istifa etmesine yol açmıştır. Ankara Üniversitesi'nin kuruluş yılları bu olaylarla geçerek özerk üniversite rektörün istifa etmesine sebebiyet vermiştir.[763]

TBMM Genel Kurulu'ndaki 6 Temmuz 1948 günü Ankara üniversitesi Kuruluş Kadroları hakkındaki kanun tasarısının müzakeresine başlanmıştır. İki gün süren görüşmelerin ardından kanun hızla oylanarak kabul edilmiştir. Kanun tasarısının görüşülmesi sırasında yapılan konuşmaların militan bir milliyetçilik ve antikomünizm üzerine temellendiği görülmüştür. Bunun yanında 4936 Sayılı Kanun ile getirilmiş olan üniversite özerkliği sindirilememiş olup üniversiteye rahatça müdahalenin bir engeli olarak görülebilmektedir.[764] Meclisteki görüşmelerde, Adnan Adıvar ve Sadık Aldoğan bu tasarrufun üniversite özerkliği ile bağdaşmadığını savunup karşı çıkmışlardır.[765] Üç öğretim üyesinin tasfiyesi için girişilen yollar sonuç vermeyince bunların kanun yolu ile tasfiyesine gidilmiştir. Yeni çıkarılmış olan Üniversiteler Kanunu'na göre üniversitelerin kadro kanunları hazırlanması sürecinde bu sorunun, Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları kanunu ile çözülmesi ağırlık kazanmıştır.[766] Bu bağlamda, bu üç öğretim üyesinin karşısındaki cephenin,

[762] Hatiboğlu, s.209
[763] Hatiboğlu, s.211.
[764] Dölen, Üniversite Tarihi 5, ss.182-183
[765] Çetik, s.30.
[766] Dölen, Üniversite Tarihi 5, s.150.

tasfiye konusunda kararlı olduğu görülmektedir. Üç ayrı yoldan tasfiye işlemi yürütülmektedir. Adliye ve idari soruşturmaların yanı sıra, yasama organı da bu süreçte rol oynamıştır.[767] Üniversitelerarası kurulun kararından sonra bu üç öğretim üyesinin aleyhine devam eden faaliyetler sonucunda bu konu TBMM'ye intikal etmiştir. Berkes, Boratav ve Boran'ın kadroları TBMM'de Ankara Üniversitesi kadrolarına ilişkin kanun görüşülürken kadroları kaldırılıp işlerine son verilmiştir.

DTCF'de yaşananlar on yıllık olaylar zincirini kapsayan bir süreç olup Türk üniversite tarihinin de iyi bir sınav vermediği dönemlerinden birini oluşturmuştur.[768] Bu tasfiye öncekilerden ve sonrakilerden farklıdır. Özerk üniversiteden, özerkliği getiren siyasal iktidar tarafından özerkliğe ve bilim özgürlüğüne aykırı olarak yapılmıştır. Ankara Üniversitesi DTCF'den iki profesör ve bir doçentin üniversiteden uzaklaştırılması (Boratav, Berkes ve Boran) üniversiteler arası kurulun direnmesine karşın, TBMM'den çıkarılan bir yasayla kadroları değiştirilerek açığa alma şeklinde olmuştur.[769] Boratav, üniversitesinin ve fakültesinin tutumunu yıllar sonra; Ankara üniversitesinin bu konuda sınavını kötü verdiğini Fakültenin ve Ankara Üniversitesinin bir bilim kurumundan beklenen ile hocalarını savunamadığını belirtmiştir. [770] Bu örnekler, DİA (devletin ideolojik aygıtları) olarak işleyen üniversitelerin, ideoloji-baskı dengesini birincisi aleyhine bozduğunu göstermektedir.[771] Bu yaşananları dönemin tarihsel ve siyasal koşuları ve de zihin kodları içerisinde değerlendirdiğimizde çok partili yaşama geçiş döneminde kabul edilen Üniversiteler Kanunu'nu; özerk üniversitenin temelini oluşturan bilim özgürlüğünü siyasal ve toplumsal kültürde benimseyecek bir yapının henüz olgunlaşmadığı anlaşılmaktadır. 1950 yılında iktidarın el değiştirmesi ile Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Türkiye üniversite tarihinde Demokrat Parti dönemi 1950-1960) üniversite devlet ilişkilerinin dönüm noktasını oluşturduğu söylenebilir. İktidarın ilk yıllarında DP –üniversite ilişkileri olumlu bir seyir göstermiş ancak zamanla bu ilişkiler gerilerek üniversite ile DP'yi karşı karşıya getirmiştir. Aşağıdaki bölümde bu sürecin aşamaları anlatılmaktadır.

---

767 Çetik, s.27.
768 Dölen, Üniversite Tarihi 5, s.124.
769 Hatiboğlu, s.460.
770 Çetik, ss.192-215.
771 Rezzan Ayhan Türkbay, **Bilim ve ideoloji ekseninde siyasal gelişme kavrayışına eleştirel bir bakış,** (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 199.

3.7. DEMOKRAT PARTİNİN İKTİDARA GELİŞİ

Demokrat Parti'nin kuruluşu rejimde liberalleşme talep eden belge olarak bilinen "dörtlü-takrir"i CHP parti yönetimine sunan CHP'li milletvekilleri Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın bir grup olarak addedilmeye başlamasına dayanmaktadır. Daha sonra Demokrat Parti'nin (DP) CHP'den ayrılarak partileşme sürecine adım atılmış ve parti 7 Ocak 1946 kurularak önemli muhalefet partisi olmaya başlamıştır.[772] Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi; toplumsal kesimlerin taleplerine eğilmesi, ekonomik zorluklar, göç, dışlanmışlık gibi sorunlara vurgu yaparak kitleleri kendisine eklemlemeyi tek parti otoriterliğini öne çıkararak başarmıştır. Toprak sahibi, iş adamı, esnaf, çiftçi, köylü, Alevi, Kürt, Sünni ... için bu dönem aydınlık bir geleceğin umutlarını beslemiştir. Bu bağlamda, azınlıkta kalan askeri bürokratik elitin iktidarına karşı halk egemenliği popülist vurgusuyla "yeter söz milletin!" sloganıyla siyaset sahnesine çıkan DP büyük bir zafer elde etmiştir.[773]

Demokrat Parti, "ilerici" bir iktidara karşı "gelenekçi-tutucu" bir tepki olarak değil; "bürokratik" bir iktidara, "özgürlükçü" bir tepki olarak ortaya çıkmakla birlikte toplum içindeki "gelenekçi-tutucu" güçler DP'yi destekleyip iktidara getirince, DP hızla yapı değiştirmeye başlamış ve "bunlar iktidarı vermez!" anlayışı içinde olmuş yeni oluşmaya başlayan CHP içinde kalmış burjuvazi de DP'nin saflarında yer almaya başlamıştır.[774] Biriken toplumsal muhalefet ile 1950 yılında Demokrat Parti, baskının, yılgınlığın ve umudun oluşturduğu toplumsal atmosfer ile bütün toplumsal katmanları bir araya getirmeyi başarmıştır. 1950 seçimlerinde DP 487 sandalyeli parlamentoda 416 vekil, CHP 69, MP ise 1 vekil alabilmiştir. DP, iktidar döneminin başlarında önemli reformlara imza atmıştır. 1950'1erin ortalarına gelindiğinde, iktidar sorunları çözme iradesini kaybetmekle birlikte eleştirdiği tek parti yıllarına benzediği şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır. 1960'1ara doğru hem DP otoriterliğinin hem de CHP muhalefetinin artan dozu kutuplaşmayı arttırmıştır.[775]

---

[772] Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, ss. 49-50.
[773] Selman Saç, "Ilımlı Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.96.
[774] Toktamış Ateş, **68'li Olmak,** Ümit Yayıncılık, Ankara,1.Baskı, 1992, s.26
[775] Saç, s. 77

Doğan Avcıoğlu (D.1926-Ö.1983), DP iktidarının, Atatürk devrimlerinden tavizler verdiği inancının yaygınlaşması, enflasyonist kapitalist gelişmenin yol açtığı hoşnutsuzluk ve baskı tedbirlerine yöneliş sonucunda muhalefetin şiddetlendiğini ve "silahlı milliyetçi-devrimcilerin" müdahalesini kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir.[776] Türkiye'de 1950-1960 döneminde sosyal sınıf olarak üniversite öğretim üyelerinin konumları genel olarak CHP'ye yakındır. İktidar- üniversite çatışmasını bu bağlam üzerinden anlamaya çalıştığımızda CHP ve öğretim üyelerinin seçkinci DP ise Popülist ve Halkçı olduğu söylenebilir. 1950-1960 döneminde iktidar–üniversite gerginliğini bazı sosyologların ifadesi ile bürokratik-merkezle çevrenin çatışması şeklinde de okunabilir.[777]

1946 yılında CHP'nin üniversite özerkliğini henüz benimseyemediği demokrasiye geçişle birlikte özerk üniversite yasası çıkarıldığı zaman yukarıda anlatıldığı DTCF'de yaşanan olaylar kapsamında görülmüştür. Bu dönemde DP üniversite özerkliği konusunda daha net bir tutum içerisinde olmuştur. 1950-1960 yılları arasında DP özgürlükten ve üniversite özerklğinden yana olmakla birlikte bu dönemde üniversite ile iktidarı karşı karşıya bırakacak uygulamalara yol açılmıştır. Üniversite öğretim üyeleri bu dönemde sosyal konum olarak CHP'ye yakın bir zihin dünyasına sahip oldukları için CHP'nin iktidarı döneminde özerklikle çelişen uygulamalara sessiz kalırken DP iktidarı döneminde üniversite özerkliğinin ihlal edildiği gerekçesiyle direnç göstermişlerdir.[778] Üniversiteye özerklik sağlayan 1946 yasasının çıkmasında yeni kurulan Demokrat Parti'nin de (DP 7 Ocak 1946) etkisi olmuştur. DP Programına üniversitelerin özerk yapılacağı yazılmıştır. Programın 39. ve 40. maddeleri şöyledir:

> *Madde 39: Yükseköğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniiz. Bütün yükseköğretim kurullarımızın bu esasa göre takviyesini ve Garp'taki benzerleri seviyesine eriştirilmesini istiyoruz. Üniversiteler, ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdır. Muhtelif ilim ilim şubelerinde çalışmak üzere, üniversite içinde, araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz. Madde 40: ...Ancak dilin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.*[779]

---

[776] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'in Düzeni Dün -Bugün -Yarın,** 2. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003, s.768

[777] Hacı Bayram Kaçmazoğlu, "1950 1960 Döneminde İktidar Üniversite İlişkileri", **Sosyologca,** Cilt:10, Sayı:20, 2020, s.62

[778] Bayram Kaçmazoğlu, s.63

[779] Demokrat Parti, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı,** Güneş Matbaacılık, Ankara, 1952, ss.56-57.

Özerk Üniversiteler Kanunu'nun çıkmasında DP programının güdüleyici bir etkisi olduğu söylenebilir. İki siyasi partinin (CHP-DP) ortak iradesiyle Türk üniversiteleri 1946 yılında önemli bir aşamaya geçip özerk statüye ulaşmışlardır.[780] Demokrat Parti iktidara geldiği ilk yılllarda görece olumlu ilerleyen üniversite-iktidar ilişkilerinde sonraki yıllarda zaman zaman gerginleşmeler yaşanmıştır.

3.7.1. Demokrat Parti Döneminde Üniversite İle İlişkiler

Demokrat Parti özgürlükçü bir söylemle iktidara geldiğinde farklı toplumsal kesimlerin desteğini almakla birlikte üniversite ile ilişkilerinde de önemli bir sorunun yaşanmadığı görülmektedir. Demokrat Parti iktidara gelirken özgürlükçü bir söylem ile üniveristlerden de destek almıştır. Fakat 1950'li yılların ikinci yarısında üniveriste-siyaset ilişkilerinin bozulması siyasi iktidar ile üniversite arasında ciddi gerilimlerin yaşanmasına yol açmıştır. Buna gerekçe olarak da Demokrat Parti hükümetinin 1953 ve 1954 döneminde çıkarılan yasal düzenlemelerle üniversiteye müdahaleyi başlattığı eleştirisidir. Söz konusu yasalarla öğretim üyelerinin tasfiye süreci doğrudan görevden alma şeklinde değil bakanlık emrine alınarak dolaylı bir yoldan görevi sonlandırma şeklinde olmuştur. Öğretim üyelerinin iktidar partisinin uygulamalarını eleştirmelerinin önüne geçmek ve siyasi hayatta rol almalarını engellemek için DP tarafından 21 Temmuz 1953 tarih ve 6185 Sayılı Kanun mecliste kabul edilmiştir. Söz konusu kanun ile 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinin d fıkrası "üniversite öğretim mesleğinden çıkarma" fıkrası şu şekilde değiştirilmişti: "Üniversite öğretim meslekinde kalmasına yer bırakmayacak kadar şeref ve haysiyet kırıcı bir suç işleyenlerle, siyasi teşekküllerde fiili vazife alanlar veya üçüncü maddenin (e) bendi hükmünün cevaz vermediği siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite öğretim meslekinden çıkarılır." 1946 tarihli 4936 Sayılı Üniversite Kanunu'nun 3. maddesinin e bendi şu hususu hükme bağlamıştır: "Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözle ve yazıyla halka yaymak". Demokrat Parti politikalarını özellikle 1954-1960 yılına kadar eleştiren öğretim üyeleri güncel siyasete karışmakla iktidar partisi tarafından suçlanmalarında kendilerine Üniversiteler Kanunu'nun yukarıda belirtilen maddesini dayanak

[780] Hatiboğlu, s.205

yapmışlardı. Demokrat Partiye göre, bu değişiklik ile üniversite muhtariyetinin aşınmaması; suçlamalarda üniversite senatolarının ve üniversitelerarası kurulun etkili olmasına ve bu doğrultuda siyasi iktidarın bir müdahalesinin olmadığına dayanmaktaydı.[781]

1946 yılında çıkarılan Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinin (d) fıkrasındaki öğretim mesleğinden çıkarma cezası 1948'de şeref ve haysiyet kırıcı bir suç işlemeye bağlanmıştır. Yukarıda da anlatılığı gibi DTCF'de yaşanan olaylarla ilgili üniversite mevzuatındaki bu madde için TBMM'den yorum istenmiştir. Yorumda, adli suçlar dışındaki meslek şeref ve haysiyet kırıcı suçları da bu maddenin kapsadığı ifade edilmiştir. DP iktidarında bu maddede değişiklik yapılması bilim özgürlüğüne ilk müdahale ve üniversiteye ilk ciddi baskı olarak düşünülmüştür. Senato kararıyla, bu cezaya çarptırılanların unvanları da alınabilecekti. 6185 Sayılı ve 28.7.1953 günlü Kanun ile 1946 Üniversiteler Kanunu'nun (d) maddesi değiştirilmiş ve "siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunmak" öğretim mesleğinden çıkarma nedeni sayılmıştır. Siyasi yayınlarda ve beyanlarda bulunanların öğretim mesleğinden çıkarılmasını isteyen DP'nin 1946'daki programında, öğretim üyelerinin ve yüksekokul öğretmenlerinin siyasi faaliyette bulunmaları ve siyasi partilere girmeleri savunulmuştur. DP'nin 1946 programındaki bu madde şöyledir: "Devlet memurlarının, seçimlere iştirak dışında, hiçbir siyasi faaliyette bulunmamaları ve siyasi partilere girmemeleri lüzumuna kaniiz. Yalnız yükseköğretim mensupları, mesleklerinin mahiyeti itibarile, bundan müstesnadır." Burada mesleklerin mahiyeti itibariyle ifadesiyle üniversite öğretim üye ve yardımcılarına ayrıcalık tanındığını göstermektedir. DP hükümetinin çıkardığı diğer tepki çeken 25.06. 1954 tarihli ve 6422 Sayılı Kanun, T.C. Emekli Sandığı sisteminde değişiklik yaparak 25 yıllık hizmet süresi dolanların yaş şartı aranmadan res'en emekli edilebilmesinin hükme bağlanmasıdır. Bu durumun hem kamu görevlileri hem de üniversite görevlileri üzerinde baskı oluşturduğu düşünülmüştür. Sonraki süreçte ise DP hükümeti yönetsel özerkliğe "müdahale" eden bir kanun çıkarmıştır. Milli Eğitim Bakanı 05.07. 1954 günlü ve 6435 Sayılı Kanun ile senatonun görüşü sonrasında üniversiteden resen uzaklaştırma yetkisine sahip kılınmıştır. 5 Temmuz 1954 günü 6435 sayılı karar ile "bağlı bulundukları teşkilat

[781] Arslan, Kısır Döngü, ss.219-220.

emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında kanun" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre kamu kurumlarında çalışan personelin (hâkim, subay, astsubay ve askeri memurlar hariç) tayin şekillerine göre bağlı oldukları bakanlık veya kurum emrine alınarak görevden uzaklaştırılabileceğini (M.1) ve bu karar ve işlemlere karşı adli ve idari yargıya başvurulamayacağı (M.3) belirtilmiştir. Kanun üniversite mensupları hakkında özel bir hüküm getirmiştir. Bu bağlamda kanunun 1.maddesi üniversite mensuplarının atama usulüne bakılmaksızın senatonun görüşü alındıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığının tek taraflı kararıyla görevden alınabileceğini hükme bağlamıştır (M.2.). Demokrat Parti döneminin sonlarında yoğunlaşan muhalefet ile birlikte düşünüldüğünde bu kanunlar üniversitelerle DP'nin arasını açmış ve gerginleştirmiştir. Yönetim özerkliğine müdahale ve siyasi yayınlarda ve beyanlarda bulunanların öğretim mesleğinden çıkarılması ile 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu'nun iki temel vurgusu ciddi yara aldığı eleştirisi ön plana çıkmıştır.[782]

Tek parti döneminin özgürlükçü olmayan uygulamalarını eleştiren DP hükümeti, 1954 yılından sonra özgürlükçü tutumundan uzaklaşarak anti-demokratik önlemler almaya başlaması ve mecliste buna yönelik yasalar çıkarması aydınların iktidara olan desteğinin çekilmesine ve iktidarın popülaritesinin gerilemesine yol açmıştır.[783] Üniversiteler, 1954'te kurulan 2. Menderes Hükümetinin programında geniş yer almış ve şöyle ifade edilmiştir:

> *Bugün üniversite muhtariyetinin iktidarımız tarafından zedelendiği haykırılmaktadır. Eski devrin türlü tazyik ve zulüm hadiseleri cereyan ederken o zaman da muhtar [özerk] olduğu ilân edilen üniversitelerimizin ilmî istiklâl ve muhtariyetlerinin icabı olarak nazarî sahada ve öğrencilerini bile aydınlatmak imkânına sahip olmamışlardır. Bugün ise, bu muhtariyetin hudutları zaman oluyor ki günlük ve fiilli politika yapmaya kadar genişletilmiş bulunuyor. Sen muhtarsın demekle ve biniş giydirmekle ne muhtariyet ne de istiklâl gerçekleştirilmiş olur.*[784]

Buna karşılık İsmet İnönü üniversite özerkliğini savunarak 16 Nisan 1954'te şunları söylemiştir:

> *Özerk üniversiteyi demokratik rejimin temel öğelerinden biri sayarız. İktidar, özerk üniversiteyi, dili olmayan, işe yaramayan bir unsur haline getirmek istiyor. Bu yanlıştır, zararlıdır. Topluma üniversitenin büyük hocaları, aydınlık yolu gösterme olanağını bulamamışlardır. Niçin? Günlük politikadan söz*

[782] Hatiboğlu, ss.199-200
[783] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980,** Hil Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1994, s. 74.
[784] Hatiboğlu, ss.216, 220.

ederlerse mesleklerinden olurlar. Demek ki özerk üniversitenin adı var, uygulamada toplum yaşamına kavuşmakta varlığı yoktur.[785]

Devam eden süreçte, Demokrat Parti'nin özerkliğe karşı girişimleri üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1954'te parti programında üniversitelerin idari ve bilimsel özerkliklerinin esas olduğu devletin maddi desteğinin bu özerkliği zedelememesi gerektiği yer almıştır.[786]

Türkiye'de özerklik konusunda politikacıların fikirsel değişkenlik içerisinde olduğu ve üniversite özerkliğinin henüz benimsenmediği dönemsel uygulamalardan görülmektedir. F. Rıfkı Atay (D.1894-Ö.1971), 1956 yılında Dünya Gazetesi'nde "… vâktiyle iktidara gelmek için üniversite muhtariyeti silahını da kullanmak lazımdı, kullandık. Şimdi düşmemek için o silahın kullanılmaması lazımdır, kullandırmayacağız." DP de muhalefette iken 1950 öncesinde özerkliği savunarak şöyle demiştir:

Kendi kendini idare edemeyen, hocalarını kendisi seçemeyen, en ufak bir hareketini bile iktidar mevkiindeki hükümetlerin keyif ve arzusuna uydurmaya çalışan bir üniversite, bilim ocağı sayılamaz. O zaman üniversite kürsülerine ehliyet sahibi, özgür düşünceli insanlar yerine, fena ruhlu, kudretsiz zavallılar, şarlatan ve dalkavuklar geçer.[787]

Bu açıklamadan da anlaşılmaktadır ki bilim üretimi için gerekli olan üniversite özerkliği; iktidar-muhalefet prâgmatizminin siyasi gerekçeleri ile araçsallaştırılmakla birlikte Türkiye'de siyasal kültürün olgunlaşması ve demokrasinin kurumsallaşması ile doğru orantılıdır.

Üniversitelerin günlük siyaset ile mesafeli olması gerektiği düşüncesi Amerikan Siyaset Bilimi (ASB) geleneği içerisindeki isimler tarafından savunularak bir ölçüde hayata geçirilmiştir. Üniversite öğretim üyelerinin, bilimsel olduğu düşünülen Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda siyasete müdahil olmaları gerektiği anlayışı ve özellikle sosyal bilimcilerin ülkenin geleceğinden kendilerini sorumlu hissetmeleri ve bu bağlamda siyasete müdahil olmaları gerektiği anlayışı ulus inşası sürecinde Türk üniversitelerinin kuruluşuyla vurgulanmıştır. Üniversitelerin yeni rejimin taşıyıcı güçlerinden biri olarak görülmesi ve algılanması; bu misyonla kurucuların, Cumhuriyet ilkelerine bağlı genç kuşakların yetiştirilmesi isteği ile birlikte genç kuşaklar bu ilkeleri daha rafine bir biçimde savunmakla görevli

[785] Hatiboğlu, s.216
[786] Dölen, Üniversite Tarihi 5, s.187
[787] Hatiboğlu, s.217

kılınmışlardır.[788] Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tek parti döneminde genel olarak akademisyenler tarafından bu ilkeye uygun hareket edilmiş; DP'nin son yıllarında ise bu anlayış yoğun bir şekilde dile gtirilmiş ve 27 Mayıs sonrasında da zirveye ulaşmıştır. Nermin Abadan Unat (D.1921-), 27 Mayıs sonrasında SBF profesörler Kurulunu "SBF'de kurulan mini-parlamento insanın zihninelen kolay kolay silinmeyecek nice şahsiyetlerin resmi geçicidine tanık olmuştur …" " SBF'li öğretim üyeleri henüz Türkiye'nin müstakbel kaderinde adeta şahsen sorunlu oldukları inancını taşıyorlardı. Her birimiz sanki bu oluşuma yön vermeliyiz kanaatini besliyorduk,"[789] şeklindeki ifadeleri bu anlayışı belirtmektedir.

Bu dönemde Forum dergisindeki yazarların birçoğunun, DP politikalarına yönelik eleştirileri iktidar ile Forum Dergisi'nde yazan öğretim üyelerini de karşı karşıya getirmiştir. Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 3 Kasım 1956'da, öğretim yılının açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada, öğrencilerine "asla nabza göre şerbet sunan; kötüye, zararlıya fetva veren birer sözde münevver olmayın" şeklinde açıklama yapması senatonun aksi yöndeki oyuna rağmen, fakülteden uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Bu uygulama ile 6435 sayılı kanun ilk kez uygulanmıştır.[790] Feyzioğlu bakanlık emrine alındıktan sonra SBF'den istifa edince CHP'den milletvekili olmuştur. Prof. Dr. Ali Naili Kubalı ve Prof. Dr. Bülent Nuri Esen de aynı yöntemle bakanlık emrine alınmışlardır. Bu uygulama sonra da devam ederek üniversite ile iktidar ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır.[791] Tanel Demirel; iki yüzyıllık batılılaşma ve onun tepe noktasındaki Cumhuriyet esaslarını savunmak liberal demokratik rejimi savunmak ile aynı anlama geldiğini belirterek üniversite muhalefetinin anlaşılmasının da bu noktada düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlayışın en olgunlaşmış hali ile Forum Dergisi yazılarında dile getirilmiştir. Dergi bir yazıda şunları dile getirmiştir: "Kurduğumuz çok partili fikir hürriyeti ve tartışmaya dayanan siyasi

[788] Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, ss.71-72.
[789] Nermin Abadan Unat, **Kum Saatini İzlreken,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 190-191.
[790] Timur, s. 250. " Aslında gerçek neden, aynı yıl yayın hayatına giren ve yazarları daha çok SBF öğretim üyelerinden oluşan Forum dergisinin DP icraatını kıyasıya eleştirmesiydi." Forum dergisi, 1954-1970 yılları arasında 15 günde bir yayınlanan siyaset, iktisat ve kültür dergisidir.
[791] Günal, ss.100-101

nizam doğrudan doğruya Atatürk inkılaplarının tabii bir neticesidir."[792] Bu anlayış, Cumhuriyet felsefesinin pozitivizm bağlamında çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmada hatta bu düzeyi geçme yolunda ve özgür birey inşasında bilim kurumlarına misyon yüklemesinde karşılığını bulmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Demokrat parti 1950 seçimlerine girerken azımsanmayacak şekilde üniversite tarafından desteklenmiştir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) öğretim üyelerinden Prof. Rıfkı Salim Burçak, Prof. Fethi Çelikbaş ve Prof. Muhlis Ete DP listesinden seçilmişlerdi. DP kurulurken de parti programında üniversite muhtariyeti yer almıştır. Demokrat Parti iktidara geldiğinde üniversiteyle ilişkileri iyi sayılmaktaydı. Sonraki süreçte yıkarıda anlatıldığı gerekçelerle ilişkilerin bozulduğu görülmektedir. Demokrat Parti bazı öğretim üyelerinin güncel politikaya karıştıkları iddiası ile 1954 seçimlerinden 1 yıl önce bunun önüne geçmek için üniversite kanununda değişiklik yapmaya yönelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi DP'nin seçimi kazandıktan sonra öğretim üyelerini ilgilendiren yasal düzenlemelerden biri; Emekli Sandığı Kanunu'nda yaptığı değişiklik (21 Haziran 1954 tarih ve 6422 sayılı kanun) ikincisi ise "bağlı bulundukları teşkilat emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında kanun" (5 Temmuz 1954 tarih ve 6435 sayılı kanun) dur. 1954 yılında Milli Eğitim Bakanına senatoların görüşleri alındıktan sonra öğretim üyelerini Bakanlık emrine alma yetkisi verilmiştir. Bu iki yasal dayanak ile öğretim üyelerini üniversiteden uzaklaştırma hakkına sahip olunmaktaydı. DP iktidarı 1954 yılından itibaren üniversite öğretim üyelerine yönelik çoğunlukla 6435 Sayılı Kanunu kullanmıştır. Bu durum 1960 yılına kadar DP ile üniversite arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Bununla birlikte diğer gerekçe de DP döneminde yeni kurulan üniversitelerin 4936 sayılı üniversite özerkliğini getiren kanuna tabi olmayacak biçimde özel yasalarla düzenlenmesi diğer bir ifade ile kurulan üniversitelerin muhtariyeti meselesiydi.[793] Bu değişiklikler 4936 Sayılı Kanun'un getirdiği bilimsel ve idari özerkliğin çatışma alanını oluşturmakla birlikte[794] Demokrat Parti, "Bağlı

[792] Forum, (Başyazı) "Bir tarih ve Bir Ders", Cilt.2 Sayı 16, 15 Kasım 1954; "Yıllar Sonra Atatürk" (imzasız yazı) "O, bu memlekette, hürriyet ve medeniyet mücadelesi yapanların baş mürşidi olarak daima yaşamakta devam edecektir", 15 Kasım 1955, s.40'dan aktaran Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, ss.217-218.
[793] Güler, ss.211-212.
[794] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s. 78.

Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun'u (5 Temmuz 1954 Tarih ve 6435 Sayılı Kanun)" 1954-1960 yılları arasında bazı öğretim üyeleri için uygulamıştır. Söz konusu Kanun ile Milli Eğitim Bakanına öğretim üyesini bakanlık emrine alma yoluya görevden uzaklaştırma imkânı vermekle birlikte altı yıl süresince dört öğretim üyesine uygulanmıştır.[795] Bu durumda DP'nin politikalarına yönelik artan muhalefet sadece üniversiteye yönelik uygulamalar bakımından olmayıp rejimin koruyucusu olduğunu düşünen üniversite ve gençliğin DP'ye yönelik daha genel bir muhalif tutum almasının sonucu olduğu söylenebilir.

DP iktidarı, bazı uygulamaları eleştirerek itirazda bulunan akademisyenleri; CHP ile haraket eden, sorun çıkaran, iktidarı kötüleyerek zor durumda bırakan, eyleme öğrencileri yönlendirmeleri ile eğitimi aksatıp partizan tutum sergileyen kişiler olarak görmüştür. Başbakana göre; üniversitedeki olaylar birkaç kişiye inhisar etmektedir, CHP'ye yönelik olarak da CHP'nin iktidarda ve muhalefette iken farklı tavır sergilediğini vurgulayarak şöyle demiştir:

> *Siz muhtariyeti de hürryeti de işinize geldiği gibi anlarsınız... Kanun Milli Eğitim Bakanı'na böyle bir yetki veriyorsa yapılan işlemlerde hiçbir hatalı taraf yoktur. Bir profesör kendi adına siyaset yapabilir, fakat öğrenciye kendi siyasi kanaatlarını açıklayamaz. Onları günlük politikanın oyuncağı haline getiremez. Getirirse, bunu yapanlar Bakanlık emrine alınır.*[796]

Bu dönemde üniversite meselesi, iktidar/muhalefet gerginliğinin yaşandığı önemli platformlardan biri haline gelmiştir.[797] 27 Mayıs 1960 darbesi sürecine üniversiteler böyle bir ortamda girerken DP'nin üniversiteye karşı tutumu da sürekli eleştirilmiştir.[798] 27 Mayıs'a giden süreçte, üniversitenin de rol oynadığı görülmektedir. Üniversitenin Demokrat Parti karşısındaki cepheleşmede önemli bir yer haline gelmesinde; üniversite çevrelerinde, yukarıda da ifade edildiği gibi Demokrat Parti'nin gün geçtikçe artan otoriterleşmesiyle birlikte inşa ettiği siyasal düzende; ifade özgülüğünün, üniversite özerkliğinin, akademik özgürlük alanının ve basın özgürlüğünün her geçen gün daha fazla daralacağına dair kanaatin oluşmasıydı. Bu anlayış doğrultusunda, Tanel Demirel'in ifadesiyle:

> *DP hükümetine karşı üniversite öğretim üyelerinin bir kısmı etkili bir diğer muhalefet odağını oluşturdular. Öğretim üyeleri, muhalif basın ve CHP'nin*

[795] Güler, s.213.
[796] Arslan, Kısır Döngü ss.253-254.
[797] Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı s.220.
[798] Hatiboğlu, s.218.

iktidara karşı mücadelede kullanıldığı tezlerin entelektüel temellerini ortaya koydukları gibi, darbenin gerçekleşmesinde hayati bir rol oynayacak olan öğrencilerin de DP karşıtı cepheye konumlanmasında etkili oldu.[799]

Demokrat Parti'nin iktidarının son günlerine doğru yoğun ve çatışmalara varan öğrenci protestoları başlamıştır. Bu protestolar aslında çok kitlesel olmadığı ve protestoların önderliğinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin gençlik kollarında olduğu ileri sürülmekle birlikte CHP gençlik kolları vasıtasıyla üniveristelerde partiye sempati ile yaklaşan bir gençlik grubu oluşturmaya çalışmıştır .[800] 27 Mayıs 1960 darbesine üniversiteler böyle bir ortamda girmişlerdir; bu yüzden üniversite-darbeci yakınlaşması pekişmekle birlikte DP'nin üniversiteye karşı tutumu da sürekli eleştiri konusu olmuştur.[801] Türkiye'deki askeri darbelerin ortak noktaları arasında; dış destek, ABD/Nato onayı, iç konjonktür, siyasal cepheleşme (1960 öncesi vatan cephesi, 1980 öncesi Milliyetçi cephe, 1997 öncesi Laik İslamcı cepheleşme) ve siyasi bunalım, ekonomik bunalım ve devalüasyon gösterilebilir. Bu darbenin Trajik yönü ise Yassıada yargılamalarının vicdanları sızlatan niteliği ve verdiği idam kararlarıdır. Getirdiği düzen, bir önceki döneme tepki niteliği taşıdığı için bir uzlaşma ürünü olmaktan çok, tepki koşullarının ürünü olarak belli sorunları da beraberinde getirmekle[802] birlikte 1961 Anayasası'nın getirdiği ilkeler (Türk siyasi tarihinde kalıcı izler bırakmıştır. Demokrat Parti döneminde gerilimli geçen üniversite ile ilişkiler ve özerklik meselesi; 1960 Darbesinden sonra Türk üniversite tarihinde dönüm noktası olabilecek yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Bu döneme gelmeden önce Demokrat Parti döneminde açılan üniveristeler ve üniversite modeli girişimleri incelenecektir.

3.7.2. Humboldt Modelinden Amerikan Üniversitesi Modeline Geçiş Denemesi

Türkiye'de 1950-1960 döneminde üniversiteler Anadolu'ya yayılmaya başlamıştır. 1955 ile 1957 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Ege üniversitesi (1955), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (1956) ve Atatürk Üniversitesi

[799] Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, s.212.
[800] Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, ss. 226-228.
[801] Hatiboğlu, s.218.
[802] Hakkı Uyar, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi, 1923-2015,** Anka Yayıncılık, Ankara, 2015, ss.101-102

(1957) kurulmuştur. Bu üniversiteler kampüs üniversiteleri şeklinde inşa edilmişlerdi. Bu üniversitelerin kuruluş yasalarında Türkiye'de Alman üniversite modelinden Amerikan üniversite modeline geçiş arayışlarının izleri görülmekle birlikte bu dönemde bir multiversiteye geçişe Türkiye'nin genel yapısı henüz elverişli değildi. Atatürk Üniversitesi Amerikan eyalet üniversitelerinin izlerini taşımaktaydı ve Nebraska Üniversitesi'yle işbirliği içinde geliştirilmişti. ODTÜ ise eğitim dilinin İngilizce olması, mütevelli heyeti sisteminin varlığı, kuruluş yasasının Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanması ile Amerikan Üniversite modeline daha yakındı. Bu üniversite; bölüm sisteminin getirilmesi, genç öğretim üyelerinin ders verebilmesi, iş yönetimi, şehir planlama gibi yeni konularda bölümlerin kurulmasıyla diğer üniversitelerden ayrılmaktaydı.[803]

1 Kasım 1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmasında Türkiye'yi eğitim konusunda, "garp", "merkez" ve "şark" olarak üç kısımda düşünmekle birlikte her bir bölgede modern anlamda üniversitelerin kurulması gerekliliğine yönelik düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

> *Bunun için ülkeyi şimdilik üç büyük kültür bölgesine ayırarak, batı bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan reform programının daha köklü bir biçimde uygulanmasıyla Cumhuriyete gerçekten modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak gerekir. Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her aşamadaki okulları ve bunlara ek olarak üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden harekete geçilmelidir.*
> *Bu yararlı girişimin, doğu illerimiz gençliğine vereceği verimlilik Cumhuriyet hükümeti için en mutlu bir eser olarak kalacaktır,*
> *Önerdiğim bu yeni girişimlerin, eğitmen ve öğretmen ihtiyacını artıracağı şüphesizdir. Fakat bu yön hiçbir zaman işe başlama cesaretini kırmamalıdır. Bakanlığın geçen yıl içinde bu yönde yaptığı deneyler, çok ümit verici niteliktedir.*[804]

Bu dönemde modern üniversiteyi kurma girişimlerinin yurt geneline yayılmasının planlanması üniversite politikasının hem kültür üretimine hem de kalkınmaya yönelik idealidir.

Kıta Avrupası üniversite modelinin benimsendiği Türkiye'de 1946 yılında kabul edilen 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Humboldt üniversitesi modeli

---

[803] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s.78; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5, s.75

[804] Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılını Açış Konuşmaları, 1 Kasım 1937, Millet Meclisi Tutarak Dergisi, D.V.C. 20, s. 3'den aktaran Mete Kaynar ve İsmet Parlak, **Her İl'e Bir Üniversite, Türkiye'de Yükseköğretim Sisteminin Çöküşü,** Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.27

ilkeleri uygulamaya geçmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti döneminde Kıta Avrupası modeline göre oluşturulan Türk üniversitelerinin yapısı değişime uğramıştır. Serbest Pazar ekonomisi ile büyüyen ekonominin insan gücüne duyulan gereksinimi Amerikan üniversite modeli ile karşılanması düşünülerek üniversitelerin ulus içinde yayılımına önem verilmekteydi. Bu dönemde yukarıda da ifade edildiği gibi dört yeni üniversite açılmıştır. 1955 yılında 6575 Kanun ile İzmir'de Ege Üniversitesi, aynı yıl 6594 Sayılı Kanun ile Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi açılmıştır. 1956 yılında Ankara'da 7307 sayılı kanun ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve 1957 tarihli 6990 Sayılı Kanun ile Erzurum'da Atatürk üniversitesi inşa edilmiştir. Bu üniversiteler birbirinden ayrı birimlerden oluşup kampüs biçiminde kurulmuşlardır. ODTÜ, mütevelli heyetinin yönetiminde rektörün atanma şekli üyeleri üniversite dışından gelen ve rektörü atamaya yetkili bir yapılanma ile Amerikan Üniversite modeli gibi düzenlenmiştir. Bu üniversitenin öğretim dili İngilizce olup idari ve mali özerklikleri daha yüksektir. ODTÜ'nün yönetiminden Bakanlar Kurulu'nun atadığı 9 kişilik bir mütevelli heyet yetkiliydi. Rektör bu heyet tarafından, dekan ise rektörün önerisi ile tayin edilmekteydi. Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Ege Üniversitesi ise Milli Eğitim Bakanına bağlıydılar. Hazine arazisi üzerinde kurulan Atatürk Üniversitesi, Amerikan Eyalet Üniversitelerine benzer şekilde düzenlenmiştir. Bu üniversitenin doğuda ziraatın kalkınmasından sorumlu olacağı düşünülmüştür. Başlangıçta mütevelli heyete dönüşmesi amaçlansa da ancak bu değişim gerçekleşmemiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Atatürk üniversitesinin kurulması Türkiye'de yükseköğretimin İstanbul ve Ankara'nın dışına çıkıp ülke içinde yayılmanın başlangıcını oluşturmuştur.[805]

19. yüzyılın sonunda İstanbul'da kurulan birçok meslek yüksekokulu daha sonra Türk yükseköğretim sistemi içinde üniversitenin dışındaki sektörü oluşturmuştur. 1925 yılında kurulan Sanayi-i Mekteb-i Nefise-i Alisi, Güzel Sanatlar akademisi olarak düzenlenmiştir. Daha sonra, 1937 yılında Resim ve Heykel Müzesi, Türk Sanat Tarihi Enstitüsü bağlanmıştır. Kondüktör Mekteb-i Alisi 1941 yılında dört yıllık mühendislik okuluna dönüştürülmüştür. 1938 tarihinde Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. 1945 yılında İzmir'de, 1954'te

[805] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, ss.299-300.

Ankara'da, 1958'de Eskişehir'de, 1967'de Adana'da ve 1971' de Bursa'da aynı adı taşıyan okullar açılmıştır. 1969 yılında çıkarılan 1172 sayılı kanun ile Güzel Sanatlar Akademisi, Devlet Güzel Sanatlar Akademisine (DGSA) dönüştürülmüştür. Bu okulların isimleri, 1959 yılında 7334 sayılı kanunla İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine (İTİA) dönüştürülmüş ve 4936 sayılı üniversiteleri düzenleyen kanuna benzer hükümlerle bu kurumlara da özerklik verilerek, akademik unvanlar tahsis edilerek lisansüstü öğretime başlamalarına imkân tanınmıştır. 1969 yılında 1169 sayılı kanun ile akademi organlarının üniversite organları ile eş olduğu kabul edilmiştir. 1971 yılında ise 1438 sayılı kanun ile akademi organlarına bu kurumlar içerisinde yeni birimler kurabilme yetkisi verilmiştir. 1971 yılında Bursa'da 1976 yılında Adana'da İTİA kurulmuştur. Akademilerin işlev ve yapıları bakımından üniversitelere benzer kurumlar olmak için bu kurumlar, siyaset üzerinde etkili olmaya başlamışlardır. 1977 yılında 2095 sayılı yasa ile bu kurumlara özerklik verilmiştir. Üniversiteler bu duruma karşı çıkıp birçok defa Danıştay'a gitmişlerdir. Bu davalarda akademilerin belirlediği kural ve yönetmelikler bozulmuştur. 1970'li yılların sonlarına doğru üniversiteler akademiler arasında işlevsel farklılık olmamasına rağmen karmaşa devam etmiştir.[806] 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kabul edilen 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun gerekçelerinden birini de dağınık şekilde düzensiz oluşmuş bu kurumların tek çatı altında toplanmak istenmesi oluşturmaktaydı.

Endüstri ve ticari faaliyetlerde önceleri İstanbul, Ankara, İzmir merkezdeyken bu etkinlikler 1970'lerden itibaren Türkiye'nin her tarafına yayılmaya başlamasıyla üniversite talepleri neredeyse bütün şehirlerden gelmeye başlamıştır. 1973-1981 yılları arasında üniversite dağılımı Türkiye'de geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Türkiye'nin hızlı genişleyen eğitim sistemi ve yükseköğretime olan talep artışı sonucunda üniversite giriş sınavlarının hazırlaması, düzenlemesi ve yönetilmesi amacıyla 1974 yılında Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) kurulmuştur. Türkiye'nin iktisadi ve sosyo-politik yapılanması içerisinde üniversitelerin dışında birçok yükseköğretim kurumu kurulmuştur. Bu yükseköğretim kurumları şöyle sınıflandırabilir: Lisans düzeyinde eğitim öğretim yapan Devlet Mühendislik Akademi'leri (DMMA) 1184 ve 1418 Sayılı Kanunla, İktisadi ve Ticari İlimler

[806] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, ss.301-302

Akademileri (İTİA) 7334 Sayılı Kanunla ve Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (DGSA) 1172 Sayılı Kanunla kurulmuş olup diğer bakanlıklara bağlı olanlar ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 2 yıllık meslek yüksekokulları,3 yıllık eğitim enstitüleri ve 4 yıllık spor akademileridir.[807]

Yükseköğretime artan talep ve üniversitelerin kontenjanları arttıramaması sonucu hükümet üzerinde baskı kurmaya başlanmıştır. Bu yükselen talep baskısı özel yüksekokulların kurulmasına yol açmıştır. 1965 tarihli 625 Sayılı Özel Okullar Yasasından sonra özel okulların sayısında artış yaşanmıştır. Devlet üniversitelerinin kontenjanları arttırmaması özel yükseköğretim kurumlarına talep alanının oluşumuna yol açmıştır. Sonuç olarak devlet üniversitesine giremeyen pekçok öğrenci bu kurumlara yönelmeye başlamakla birlikte yükseköğrenim talebinin artması ile doğru orantılı olarak bu okulların sayısı da artmıştır. Daha sonra bu durum Anayasa Mahkemesine taşınmasıyla 1971 yılında Anayasa Mahkemesi özel yüksekokullar yasasını iptal etmiştir. [808] Bu dönemde Türkiye'de üniversiteler yurt geneline yayılmaya başlamıştır. Üniversite modelinde Amerikan modeli denemesine başlanması ile birlikte üniversite açma politikasında hem artan talebin karşılanması hem de toplumsal kalkınmaya yönelik saikler ön plana çıkmaktadır. 1950'li yıllarda Türkiyenin iktisadi yapılanması üniversite- sanayinin işbirliğine ve üniversitelerin bölgesel kalkınmada rol üstlenmelerine henüz hazır değildi. Türkiye için bu süreç neoliberal politikaların etkisi ile 1980 yılından sonra başlamış ve bu süreç devam etmektedir.

3.8. 27 MAYIS SÜRECİ VE ÜNİVERSİTELER

Demokrat Partiye yönelik son yıllarda yükselen muhalefet askerler arasında da yankı bulmaya başlamıştı.[809] Darbeyi gerçekleştirenlerin nedenleri arasında; DP iktidarının, "görülmemiş kalkınma ve her mahallede bir milyoner yaratma" söylemiyle ülkeyi çıkmaza sürüklemesi ve "proleterleşen" bir ordunun içinde bunu kişisel yaşantılarıyla hissetmeleri ve de Başbakan'n söylediği ileri sürülen "ordunun

[807] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, ss.302-303
[808] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.173; Hüseyin Korkut, **Sorgulanan Yükseköğretim,** Anı Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. IX.
[809] Demirel, Türkiye'nin uzun On Yılı, s. 228.

yedek subaylarla idare edilebileceği" gibi söylentilerin yayılmış olması yer almıştır.[810] Demokrat Parti dönemine yönelik yapılan eleştirilere baktığımızda; TBMM içindeki çoğunluğuna dayanarak bir "Tahkikat Komisyonu" kurmak ve kimi yasama yetkileri de alacak bu komisyonla meclis içi ve dışındaki muhalefeti susturmak istemelerinin ifade edilmesi gibi nedenlerle birlikte; kamulaştırmalar, istimlaklar, sokaklarda yatan insanlar, 6/7 Eylül olayları, Vatan Cepheleri, basına baskılar, yoksulluklar, kuyruklar, iç ve dış politikayı eleştirmenin hainlik olarak kabul edildiği gerekçeler ileri sürülmüştür.[811]Bu dönemde öğretim üyeleri de hükümetin hürriyetleri kısıtlamaya yöneldiği, dinin siyasete alet edildiği, ciddi bir araştırma ve plana dayanmadan alınan ekonomik kararların ülkeye zarar verdiği iddialarını dile getirmekteydiler. [812]Bu gerekçelerle artan muhalefetin farklı toplum kesimlerinde dile getirilmesi yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

AÜHF Anayasa Hukuku Profesörü Bülent Nuri Esen, eğitim sisteminde din derslerinin zorunlu hale getirilmesini Danıştay'a taşıyıp dava açmış, TBMM onayı olmadan Kore'ye asker gönderilmesi kararını ise Anayasal yetki ihlali olduğunu belirtmiştir. Yukarıda da ilgili kısımda anlattıldığı gibi, bu eylemleri siyaset yapmak olarak gören hükümet, 5.07. 1954 tarihinde yapılan 6435 sayılı değişiklik ile MEB'nin Senato'nun da görüşünü aldıktan sonra, öğretim üyelerini bakanlık emrine alabilecekleri hükmünü getirmiştir. Bu bağlamda hükümetin, eleştirileri gündelik siyasete karışmak olarak nitelendirdiği ve sert bir tutum takınma yoluna gittiği görülmektedir.[813]

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen askeri darbe; giderek otoriterleştiği gerekçesi ile Demokrat Parti iktidarını devirmiştir. 27 Mayıs bir darbe olmasına rağmen ihtilal veya devrim olarak nitelendirilmesi; dönemin basını, muhalefeti, üniversiteler ve yargı bürokrasisi çevrelerince onay ile karşılanması ve kayda değer bir şiddet olayı gerçekleşmeden tamamlanmasıyla ve de az bir tepkiyle karşılaşmasıyla ilgilidir. Bu hareketi ayaklanma olarak değerlendirenler de olmuştur. Darbenin başarılı olmaması durumda, bu işe girişenlerin bunu ağır bir biçimde ödeyecekleri bilinmektedir.

[810] Yasemin Doğaner, "İhtilâlin Mantığı", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları, (**Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.102-103.
[811] Ateş, ss. 29-30
[812] Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, ss.214-215
[813] Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, s.215.

Özellikle 1961 Anayasasıyla özgür seçimlere gidilmesi ile 27 Mayıs'ın bir "devrim" niteliği kazandığı ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda, 27 Mayıs, Türk ordusunun Atatürk devrimleriyle demokrasiye sahip çıkmak için giriştiği bir hareket olarak değerlendirilmiştir. [814] Mili Birlikçiler, yüksek sesle, Babıali'den Dışişleri Bakanlığından, Üniversite'den vb. "geçeceklerini" ilan ediyorlardı.[815] Bu bağlamda değerlendirildiğinde, seçilmiş bir iktidarı devirmesine, askeri bir müdahale olmasına rağmen bu hareketin halk tabanı dışındaki sivil çevrelerden aldığı destek nedeniyle bazı çevrelerce darbe değil bir inkılap, bir ihtilal, hatta ikinci Cumhuriyet olduğu vurgulanmıştır. Bu yaşanan sürecin izlenimleri 27 Mayıs sonrası süreçte konuya yönelik basın yayın organlarında yer alan övgü içerikli yazıların derlenmesiyle oluşan "Ak Devrim" kitabında ele alınmıştır. [816]

1950 sonrası Türk siyaseti kendilerini devletin sahibi gören bürokrasi ve onun toplumsal destekçileri ile seçimlerle gelerek bu gruba tepki duyan birçok farklı grubun oluşturduğu bu yeni elitlerin anlaşmazlıklarının hikâyesi olarak okunabilir.[817] Birinci grup tarafından dışlandığını düşünen zenginleşme arayışı içerisinde olan burjuvazinin bir kısmı ile dini geleneksel değerlere sahip grubu oluşturan Demokrat Partililerin CHP'ye karşıtlığı ortak noktasını oluşturan CHP gibi heterojen bir koalisyon oluşturmaktaydılar. [818] DP muhalefeti etkisizleştirmek için tartışmalı uygulamalara imza atarak CHP'yi milli iradeyi hazmetmemekle suçlamıştır. CHP ise iktidarı kaybetmenin verdiği reaksiyonla Demokrat Partiyi kendi çizdiği sınırlar içerisinde hareket etmesini, aksi durumda hükümeti gericiliği desteklemek, ülkeyi yabancılara satmak ve diktatörlükle itham etmiştir. Bu gelişmelerle yeni bir koalisyon CHP önderliğinde "Hürriyet" talebi ile oluşturulmuştur. CHP ve onu destekleyenler arasında yaşanan seçim yenilgileri, seçimle iktidara gelmenin kolay olmayacağı düşüncesini tetiklemiştir. Bu durum; askerler, üniversite ve basının bir kesiminde, gerektiğinde hükümetin zor kullanılarak uzaklaştırılması gereği ismi konulmamış hedef haline gelmişti.[819]

[814] Ateş, s.33
[815] Timur, ss.268-269
[816] Doğaner, s.99.
[817] Tanel Demirel, Türkiye'nin Uzun On Yılı, s.393.
[818] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.28.
[819] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.29-30.

1960 darbesini gerçekleştirenler, 1950-1960 arası dönemi ekonomik bağımsızlığın yitirildiği dinciliğin ortaya çıktığı, ahlaki yozlaşma ve Kürtçülüğün filizlendiği dönem olarak okumuşlardır.[820] Bu dönemde sosyal sınıf ve zihin dünyası olarak; bürokrat düzeyindeki askerler, memurlar, öğretim üyeleri, devletçi-milliyetçi-modernist çevrelerin temsilcilerinin CHP'nin yanında olduğu görülmektedir. Bu duruma Demokrat Parti döneminde, laiklikten taviz verildiği algısının eklenmesi bu kesimlerin DP'den uzakaşmaya yol açmasına sebebiyet verirken; dinsel eğilimi yüksek kesimler ve kırsal kitleleri de DP'ye yaklaştırmıştır. Bu toplumsal/sınıfsal ve zihinsel kutuplaşma Demokrat Partinin 10 yıllık iktidarı süresince yukarıda da ifade edildiği gibi hükümet-üniversite ilişkilerinde çatışmaya sebebiyet vermiştir. [821] Demokrat parti, tek parti döneminin anti-demokratik uygulamalarını eleştirip bu uygulamaları ortadan kaldıracağı söylemiyle geniş bir kesimden destek alarak (kırsal kesim, aydınlar, sol …) iktidara gelmiştir. Özellikle 1954 seçimlerinden sonra DP'nin bazı politikalarının baskıcı, özgürlükleri kısıcı olarak değerlendirilmesi ve bu baskıcı politikaların üniversiteler, ordu, basın, siyasi partiler olmak üzere her alana yayıldığı gerekçesiyle eleştirilmesine yol açmıştır.[822]

Demokratik rejim dışı arayış iddiası darbe planlayan çekirdek kadro dışındakiler için abartılı olmakla birlikte 1950'li yılların sonuna doğru bu hassasiyet azalarak darbeye karşı çıkılamayacağı mesajları verlmiştir. Darbe yapacak çekirdek kadronun işinin kolaylaşması CHP'ye iktidarın sunulacağı beklentisiyle darbecilere yeşil ışık yakılmıştır. 27 Mayıs darbesi, Cumhuriyetçi ruhun yeniden yükseldiği bir anı temsil etmesi ile birlikte seçkin azınlık Cumhuriyetçiliği, ülke menfaatleri için ve halkın buna hazır hale gelene kadar iktidarı elinde tutması gerektiği şeklinde okumuştur. 27 Mayıs; asker, sivil bürokrasi ve CHP'nin sürüklediği bürokratik yönetimin yeniden önem kazandığı dönüm noktayı oluşturmuştur.[823] DP'ye yönelik yürütülen muhalefette CHP, ordu ve basından sonra öğrenci eylemleri de dördüncü önemli bileşen olmuştur.[824]

Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra, Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda ve Cumhuriyet'in kuruluşunda ordunun oynadığı rol belirleyici olmuştur.

[820] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.71.
[821] Kaçmazoğlu, ss.67-68.
[822] Kaçmazoğlu, s.68.
[823] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, 2023, s.30.
[824] Ateş, s.22.

Ordunun bu tarihsel geçmişi ve bu geçmişteki işlevi nedeniyle devlet yapısı içinde kendisine uygun bir konumun verilmesi konusunda hassas davranmıştır. Bu tarihsel konum ile birlikte günün gerekleri de ordunun devlet içindeki konumunun belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu durumu Ümit Özdağ şöyle ifade etmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro, orduyu siyasetin dışına itmemiş, aksine ordu Kemalist devrimin silahlı gücü olarak, siyasetin en yoğun yaşandığı devrim sürecinde hem merkezkaç güçlere, hem devrim karşıtlarına karşı mücadele etmiştir." Kemalist kadro için ordunun "siyasetle uğraşması" Kemalist devrimci görüşlerde ayrılıklara yol açabileceği anlamını taşımaktadır. [825] 27 Mayıs 1960'da albayların öncü olduğu bir askeri grup Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesini yapmıştır.[826] Devrimi yapan kadro çoğunlukla Yıldız Harp Akademileri'nde kurmaylık eğitimi alan pek azı kurmay olmayan çeşitli rütbelerdeki genç subaylardır. Aldıkları eğitimin yansıması olarak bu idealist subaylar, ideal bir devlet ve toplum tasavvuruna sahiptirler. Askeri okullarda müfredat dâhilinde okutulan "Beyaz Zambaklar Ülkesinde" isimli kitabın anlattığı ideal devlet ve toplum yapısından da etkilenmeleri sonucunda ülkenin gidişatını eleştirerek yeni bir düzen oluşturmanın hayali içinde olmuşlardır.[827] Yukarıda da belirtildiği gibi CHP olmak üzere Darbe kadrosunun üniversite, basın ve yargı bürokrasisinden destek aldığı görülmektedir. Askeri müdahale askerlerle birlikte sivil elitin desteğiyle müdahalenin başarısını arttırmıştır.[828]

27 Mayıs darbesi hiyerarşi dışı düşük rütbeli subaylar tarafından planlanıp hayata geçirilmiştirt.[829] 27 Mayıs sabahı, Cemal Madanoğlu (D.1907-Ö.1993), yeni bir Anayasa ve seçim yasası yaptırmak için profesörleri Ankara'ya getirmiştir. Bu durum meşruiyet arayışının şekil gücünü göstermekle birlikte darbe öğetim üyeleri tarafından coşkuya karşılanmıştır.[830]Öğretim üyeleri darbenin meşruiyetine yönelik bir bildiri yayımlamışlardır. Demokrat Parti Döneminde yargılanmış kişilerin de

[825] Ümit Özdağ, **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü dönemleri),** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, ss.175-176.
[826] Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.355.
[827] Doğaner, ss.103-104.
[828] Doğaner, s.109.
[829] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.33.
[830] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.44-45.

aralarında bulunduğu 7 kişinin imzasını taşıyan bu bildiriye göre devlet şu şekilde tasvir edilmiştir:

> *" ...Şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatlerini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiş.... Siyasi kudret; asıl Devlet kudreti olan ordusuyla, adliyesi ve barolarıyla, vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurlarıyla, üniversiteleriyle, umumi efkarın mümessili olan basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleriyle her türlü manevi bağlantısını kaybederek, Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir Devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna düşmüştür."*[831]

27 Mayısı gerçekleştirenlere göre bu hareket ikinci bir Cumhuriyet olarak nitelendirilmiştir. Hareketin amaçaları ise Atatürk reformlarını ileriye taşımak, gerici ve tutucu güçleri etkisizleştirme ve halkçı bir idare inşa etmek şeklinde belirtilmiştir.[832] 27 Mayıs 1960 darbesinde; üniversitenin meşrulaştırıcı rolü, CHP'nin önderliğinde muhalif akademisyenler, öğrenciler ve basın ile birlikte DP iktidardan uzaklaştırılmıştır. Hocaların 27 Mayıs sonrasında darbeye onay veren açıklamaları bu bağlamda siyasal tutumlarını belirlemiştir.[833] 27 Mayıs askeri darbesini Türkiye'de oluşan diğer askeri darbelerden ayırıcı özelliklerinden bir tanesi darbe sonrasında yeni düzeninin oluşumunun üniversite desteği ile yürütülüp üniversite mensuplarından yararlanılmış olmasıdır.[834] 27 Mayıs 1960 darbesi ile birlikte yeni dönemde bilginin ve bilgiyi sunan entelektüellerin önde gelecekleri düşünülmüştür. Bu doğrultuda darbeyi gerçekleştirenler üniversiteye ve bilgiye saygı ifadesi ile politikalarının bu temele dayanmasına yönelik çabalar göstermiştir.[835] Darbeyi gerçekleştiren grup üniversiteye yönelik tasarruflarında Demokrat Parti döneminde özerkliğe müdahale şeklinde görülen uygulamalara yönelik özerkliği güçlendirici yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu doğrultuda Türkiye üniversite tarihinde önemli bir yeri olan 115 sayılı Kanun kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte zamanla üniversite özerkliğinin ve bununla bağlantılı akademik özgürlüklerin sınırlarının iktidarın tasarrufunda olan uygulamalar şeklinde devam ettiği görülecektir. Alt başlıkta bu uygulamalar incelenecektir.

---

[831] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.45-446.
[832] Doğaner, s.106.
[833] Hacı Bayram Kaçmazoğlu, s.77.
[834] Nurkut İnan ve Haldun Özen, "Üniversite Reformu: Kısa Bir Tarihçe ve Yeni Bir yaklaşım", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Cilt:16, No:150, 1992, s.11.
[835] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.115-116.

3.8.1. 115 Sayılı Kanun: Üniversitelerin İdari Özerkliğinin Güçlendirilmesi

27 Mayıs 1960 darbesini yapanlar üniversitelerle yakın iş birliğine girerek 27 Ekim 1960 tarihinde 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nda değişiklik yapan 115 sayılı "13/6/1946 tarih ve 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna madde eklenmesi hakkında Kanun" çıkarılmıştır.[836] Kısaca "115 Sayılı Kanun" olarak anılan bu kanun ile 81 asıl ve 17 geçici maddeden oluşan 4936 sayılı kanunun 40 maddesi değiştirilmiş, iki ek ve üç geçici madde eklenmiştir. Bu bağlamda 115 sayılı kanunun yeni üniversiteler kanunu gibi olduğu söylenebilir. Bu kanun, özerkliği güçlendiren, üniversitelerin yönetiminde katılımcılığı arttıran, üniversite üzerinde hükümet denetimini azaltan demokratik bir kanun olmuştur. Bu kanunla yapılan değişiklikler radikal değişikliklerdir. Daha sonra 1961 Anayasasının 120. maddesi ile üniversite özerkliği Anayasa güvencesi altına alınmıştır.[837]

27 Mayıs askeri darbesi'nden az zaman sonra İstanbul Üniversitesi Tıp doçentlerinin başlattığı ve daha sonra Edebiyat Fakültesi ve Hukut Fakültesi doçentlerinin de katıldığı 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun değiştirilmesi için imza kampanyası başlatılmıştır. Doçentlerin haklarının yeniden düzenlenmesi doğrultusunda senatoya başvurulmuştur. Dilekçede istekleri; enstitü ve klinik direktörlerinin istedikleri zaman asistanların işine son verilmesinin engellenmesi, öğrenci ve öğretim temsilcilerinden oluşan bir kurulun kurulması, profesörlüğün kadro işi olmaktan çıkarılması, Ordinaryüslük ünvanının direktörlük süresiyle bağlı kalması şeklinde olmuştur. Daha sonra çeşitli hazırlıklar yapan doçent ve asistanlar, geniş çaplı bir anketin yapılması için bir anket komisyonu seçmişlerdir. Hazırlanan anket formunda "Üniversitler Kanununda tadilata taraftar mısınız" ile Fakülte kurumlarının düzeltilmesi gerekir mi?' sorularına yüzde doksan evet cevabı verilmiştir.[838] Anket komisyonunun görüşleri dikkate alınarak kanun tasarısı kısa sürede MBK'ya sunulmuş ve burada da iyice görüşülmeden tasarı kabul edilmiştir.

[836] Düstur, 4. Tertip, Cilt 1, Ankara 1961, ss.416-430; Resmi Gazete, Sayı 10641, 28 Ekim 1960, s. 2426-2432.
[837] Dölen, Üniversite Tarihi 5, s.189.
[838] Arslan, Kısır Döngü, ss.322-327.

115 Sayılı Kanun'unun kabülünden sonra Ankara Üniversitesi senatosu, İTÜ ve Ege Üniversitesi senatoları ortak değerlendirme yaparak üniversitelerin yetkili kurullarına danışılmadan yapılan bu kapsamlı kanun değişikliğinin gerçekleştirilmesinin üniversite özerkliği ile bağdaşmadığını belirterek Üniversiteler Kanununu iş birliği içinde yeniden ele alınmasını istemişlerdir.[839]

115 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklik, Milli Eğitim Bakanının yetkilerini üniversitelere devretmiştir. MBK üyeleri ülkenin yönetiminde üniversiteden yararlanarak üniversitelerle sıkça işbirliği yapmışlardır. Bu zeminde ihtilal, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir grup subayla üniversitenin ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Ergün Göze (D.1931-Ö.2009) bu durumu; "27 Mayıs tabir caizse üniversitede çiçeklendi ve meyvesini verdi" diyerek ifade etmiştir.[840] Feroz Ahmet (D.1938-), 1960'ların Türkiye'sinin 1950'ler Türkiye'sinden farklı olmasında belirleyici rol önemli ölçüde darbeyi yapan kadrodan ziyade 1961 Anayasasını hazırlayan Profesörlerde ve aydınlarda olduğunu belirtmiştir. Bu Anayasanın siyaseti radikalleştirerek liberal ve demokratik bir Türkiye vaat etmekle birlikte bu durumun temel bir çelişkiyi de ortaya çıkarmasının nedeni, neo-demokratlar ve tutucu CHP'liler uygulanmasını engellemeye kararlı olması olduğunu belirtmiştir. [841]

115 sayılı Kanunun gerekçesinde; 4936 sayılı kanunun kabülünden yaklaşık on beş yıl geçtiğini ve bu sürede yeni üniversitelerin ve fakültelerin açılmasıyla, üniversiteler kanunu işler kılmak için kapsamlı değişikliğe ihtiyaç duyulduğu savunulmuş ve üniversite özerkliğinin genişletilmesi üniversiteler üstündeki Milli Eğitim Bakanın'nın yetkilerinin kaldırılmasının gerekliliği belirtilmiştir.[842] 27 Ekim 1960 tarihli 115 sayılı Kanun ile 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun birçok maddesi değiştirilerek doçentlerin isteklerini karşılayan değişiklikler yapılmıştır. 115 sayılı Kanun'un yaptığı değişikliklerin bir kısmı, ordinaryüs profesör unvanın kaldırılmasına yöneliktir. Bu kanun ile yürütme Organı olan Milli Eğitim Bakanlığı'nın üniversite üstündeki denetim yetkileri kısıtlanmaktaydı. Kanunun önceki şeklinde Bakan başkanlığında Üniversitelerarası Kurul toplanırken yeni süreçte Bakan'ın bu yetkisi kaldırılmıştır. 4936 sayılı Kanunun 14. maddesinin ilk

[839] Arslan, Kısır Döngü, s.326.
[840] Ergun Göze, Üniversite Niçin Çöktü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s.VIII.
[841] Ahmad, s.185.
[842] Güler, s.217.

şeklinde "hükümet deneti" ibaresi yer almaktaydı. Maddenin önceki halinin ilk iki cümlesi "Millî Eğitim Bakanı üniversitelerin başıdır. Bu sıfatla üniversiteleri, fakülteleri ve bunlara bağlı kurumları hükümet adına denetler". 14. maddenin yeni şeklinde ise üniversite – hükümet ilişkileri, senatoların ve Üniversitelerarası Kurulun vereceği kararların Milli Eğitim Bakanı'na resmi bildirim şeklinde sağlanmaktadır. Bakanın bu kararları onaylama veya red yetkisi yoktur.[843] Bu bağlamda yeni yapılan düzenleme ile üniversite özerkliğinin idari boyutu hükümet denetisi sınırlandırırlarak güçlendirilmiştir.

Bu Kanun ile 27 Mayıs öncesinde yaşanan ve iktidar ile üniversite arasında gerginleşmelere yol açan hükümler yeniden düzenlenmiştir. Milli Eğitim Bakanı'nın yetkilerinin kısıtlanması, üniversite kurullarının ve Üniversitelerarası Kurulun yetkilerinin arttırılması, yönetsel unvan sayılan "ordinaryüs profesörlük"ün kaldırılması yapılan düzenlemeler arasındadır. Kurullar sistemi korunarak bu kurullara katılım genişletilmiştir. Profesörler Kuruluna katılan doçent sayısı iki kişiden profesörlerin yarısına yükseltilmesi, yönetim kuruluna önceden sadece ordinaryüs ve profesörler katılabiliyorken bu düzenlemeyle iki doçentin de katılımı öngörülmş, yönetim kuruluna öğrenci ve asistan temsilcilerinin çağrılıp görüşlerinin alınması, öğretim üyelerinin bütün disiplin işlerinden dekan, rektör ve senatonun yetkili kılınması, bu düzenlemeyle gelen değişikliklerdir. 21.7.1953 tarihli ve 6185 sayılı Kanun ile 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı Kanun'da yapılan değişiklik ile getirilen öğretim üyelerinin siyasi yayınlarda ve beyanlarda bulunmaları halinde öğretim üyeliğinden çıkarılmasına yönelik hüküm de 115 sayılı kanun ile kaldırılmıştır.[844] 13 Haziran 1946 yılnda çıkarılan 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile Türkiye'de üniversiteler Kanun hükümlerine göre "bilim ve yönetim özerkliğine" sahip olmuşlardır. Üniversitelerin yetkili organlarında temsiliyetin kapsamlı olmaması doçent ve asistanların 4936 Saylı Kanunda düzenlemeler yapılmasına yönelik eleştirilerini arttırmıştır. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra 26.10. 1960 tarihinde MBK tarafından 115 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu yasal düzenleme sonucunda Milli Eğitim Bakanlığının yetkilerinin sınırlandırılması ile birlikte üniversitelerin idari özerkliği bir üst bir aşamaya taşınmıştır.

---

[843] Güler, s.219.

[844] Hatiboğlu, s.221-223; Ataünal, s.52; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.103; Arslan, Kısır Döngü, ss.325-335.

3.8.2. 114 Sayılı Kanun: MGK'nın Üniversitelere Müdahalesi 147'ler Olayı

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yönetimi ele geçirerek iktidara gelen Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 27 Mayıs'ın ilk günlerinde üniversite hocaları ve öğrenciler ile ilişkileri olumlu ilerlemiştir. Milli Birlik Komitesi askeri darbe sonrasında, TBMM'nin yetkilerini üstlenerek Anayasal düzen oluşturulana kadar bu geçici dönemde yükseköğretim ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemelerden birincisi, 114 sayılı "Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksekokullara Nakline Dair Kanun"dur.[845] MBK tarafından 114 sayılı kanun, yukarıda da anlatılan 115 sayılı kanunla aynı günde çıkmakla birlikte 115 sayılı kanunun bütünleyicisi ön şartı gibi görülmüştür.[846] 115 sayılı kanun'un olumlu gelişmeleri aynı gün kabül edilen 114 sayılı tasfiye kanunu ile gölgelenmiştir.[847] 147 öğretim üyesini ünversiteden uzaklaştırılması (147'ler) 114 sayılı kanun ile gerçekleşmiştir. Bu durum önce tasfiye sonrasında yeni bir kanun çıkarmak şeklinde olmuştur. Bu amaçla 27 Ekim 1960 tarihinde 114 Sayılı "Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair Kanun" çıkarılmıştır.[848]

147'ler tasfiyesi tam anlamıyla şaşkınlık yaratıp ordu içinde darbeyi destekleyenler arasında da ayrışmalara sebebiyet vermiştir. Hazırlanan 147 kişilik liste anlamlandırılamamakla birlikte içlerinde darbe sabahı askeri uçakla Ankara'ya getirilen ve darbeyi meşrulaştıran "fetvayı" yazan Tarık Zafer Tuna'ya ve İsmet Giritli gibi isimler de vardı.[849] 147'ler diye tanımlanan üniversite öğretim üyeleri kamuoyunun ve MBK'nın gündemini meşgul etmeye başlayınca, MBK içindeki

---

[845] Resmi Gazete, 28.10.1960.Sayı 10641. MGK üyelerinden Yarbay Muzaffer Karan, öğretim üyelerinin affına yönelik şu açıklamayı yapmıştır: "Ahlâkî, îlmi, ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsî sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede 3-5 kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik" demiştir. Beyaz Kitap, **147'ler Mes'elesi,** Sermet Matbaası, İstanbul, 1962, s. 54.

[846] Güler, s.220.

[847] Dölen, Üniversite Tarihi 5, s.190.

[848] Düstur, 4. Tertip, Cilt 1, Ankara 1961, ss.411-415; Resmi Gazete, 28.10.1960, Sayı 10641, s.2426-2432

[849] Mehmet Ö. Alkan, 1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı, Toplumsal Tarih, S. 286 Ekim, 2017, s.66.

radikaller buna tepki göstermiş ve sonrasında 6 Ocak 1961 tarihinde 147 öğretim üyesinin üniversiteye dönmesiyle ilgili tasarının MBK gündeminden çıkarıldığı açıklanmıştır. Görevlerinden alınan bilim insanları, kararın nedenine yönelik cevap alamamışlardır. Üniversiteden uzaklaştırılanlar, "hain", "devlet düşmanı", "zararlı ideolojilerin esiri", "komünist" olduğu ithamlarıyla suçlanmakla birlikte bu konuda dosya veya delil istendiğinde de yine hiçbir belge sunulamamıştır. Diğer yandan, akademik olarak da öğretim üyeleri "tembel", "yeteneksiz", "reform düşmanı" gibi sıfatlarla itibarsızlaştırılmışlardır. Basın ise yapılan bu uygulamayı eleştirmeye başlamıştı. Üniversitelerin açılacağı günün öncesinden başlayarak MBK üyelerinin bir kısmı, öğrenciler ve öğrenci dernekleri ile görüşerek 147'ler hakkında devletin elinde dosyalar olduğu şeklinde haber çıkartmışlardır. Bu süreçte; Orhan Erkanlı, Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Muzaffer Karan, Sami Küçük, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak ve Fazıl Akkoyunlu gibi isimlerin rol aldığı ileri sürülmüştür. 29 Ekim günü Muzaffer Özdağ tasfiyeyi; "Yurdumuzu demokrasiye götürmek yolundaki büyük emelimiz" ve karara "Millî menfaatler bunu icab ettiriyordu yaptık" demiştir.[850]

Taner Timur (D.1935-), 27 Mayıs 1960 darbesini devrim olarak tanımlayarak 27 Mayıs'ın askeri devrimci fırtınasından ilk Türk üniversitelerinin etkilendiğini belirtmiştir. Demokrat Parti döneminde birkaç öğretim üyesinin "vekâlet emrine" alınmasına büyük tepkilerin gösterildiği ülkede, 147 üniversite mensubunun bir anda koşulsuz kabül ile üniversiteden atılması Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) bu yaşananlar doğrultusunda aydınlar ve geniş bir halk kitlesindeki itibarının yitirilmesine yol açtığını belirtmiştir. [851] 27 Mayısı gerçekleştirenlerle üniversitenin birlikteliği 28 Ekim 1960'a kadar sorunsuz gitmiştir. Bu tarihte, 114 ve 115 sayılı yasalar Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. 114'le sayılı kanun ile 147 öğretim üyesi ve yardımcısı görevden alınmış dört öğretim üyesi başka üniversitelere tayin edilmesiyle üniversite ile 27 Mayısçılar ittifakı ya da uzlaşması da bu bağlamda bozulmuştur.[852]

114 sayılı kanunda birçok maddi hatalar yapıldığının ileri sürülmesi kanunun acele, incelenmeden temellendirilmeden yapıldığının göstergesi olmuştur. 114 sayılı

[850] Beyaz Kitap, s.51.
[851] Timur, s.269.
[852] Hatiboğlu, s.225.

kanuna göre (1) sayılı cetvelde önce ordünaryüs, sonra sırasıyla profesör, doçent, eylemsiz doçent, baş asistan ve asistan isimleri sıralanmıştır. Oysaki kanun çıktığı zaman yürürlükteki 4936 Sayılı Kanun'a göre buradaki "eylemsiz doçent" ifadesi yanlış ve kanuni değildir. Kanun bunlara üniversite doçenti demiştir. Eylemli doçent vardır fakat eylemsiz doçent ifadesi yoktur. Başasistan tabiri de yanlıştır kanun bunları ihtisas yapmış olsalar bile (madde 38) hepsini asistan ismi altında toplamıştır. Sivil tetkikine de başvurulmamıştır. 1946 yılında özerk üniversite kanunu kabul edildiğinden beri her üniversitenin kendi arşivinde yer almaktadır. [853] 114 sayılı kanuna bağlı (1) numaralı cetvelde "ordinaryüs, profesör, doçent ve asistanların nasıl bir sıraya tabi tutulmuş oldukları" değerlendirildiğinde sıranın düzenlenmiş olduğu "bazılarının bazılarına isim yazdırdıklarını" açıklamakta olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. [854]

114 Sayılı Kanun, huzursuzluk gelecek endişesine, bilimsel çalışmalar için gerekli olan istikrarın ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu kanun ile üniversitenin bilim kadrosu zayıflatılmış üniversite özerkliği yok sayılarak hukuka bağlı, İnsan Hakları Beyannamesine bağlı devlet fikrine darbe vurulduğu eleştirisi yapılmıştır. Bu kanun ile 147 bilim insanı görevinden alınmış, meslek hakkından yoksun bırakılmış ümitsizlik ve üniversitede huzursuzluğa sebep olmuştur. Üniversiteden ihraç edilen 147 üniversite hocası somut kanıta dayanmaksızın, haset, kin ve çekememezlik neticesinde 114 sayılı kanuna tabi kılınmışlardır. 147 kişinin diğerlerinden ayıran ölçüt nedir sorusu netlik kazanmamıştır. 147'ler derneği üyelerinin seçtiği bir heyet tarafından ihraç edilen 147 bilim insanının konusunu ele alan 147'ler Mes'elesi Beyaz Kitap çalışmasında; bu ihraçlara yönelik ölçütü kimin ölçeceği sorulup "hiçbir iktidar üniversite hocasının îlmi kifayetini ölçme yeteneğine sahip değildir. Ahlâki değerini de tâyin edemez. İlmî kifayeti ölçmek aynı ilmî vasıfları hâiz kişilerin yapabileceği iştir" şeklinde belirtilerek iktidarların bu niteliğe sahip olmadığı belirtilmiştir. [855] 114 Sayılı Kanununun hazırlanmasında nesnel ölçütlerin olmayışı; kapalı kapılar arkasında hazırlanan, iktidarın etrafını saran bir takım kişilerin telkinleri doğrultusunda bu kanunun çıkarılmasına imkân sağlandığı belirtilmiştir. İhraçların nedenleri bu doğrultuda gerçek dışı söylemlerde bulunan

[853] Beyaz Kitap, ss. 12-13.
[854] Beyaz Kitap, s.13.
[855] Beyaz Kitap, ss.18-19.

kişiler tarafından sağlandığı takip eden günlerde anlaşılmıştır. Bu konu ile ilgili Cemal Gürsel (D.1895-Ö.1966) de "biz tasfiyeyi üniversite içerisinden aldığımız malümata istinaden yaptık, aldatılmışız" şeklinde açıklama yapmıştır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere tasfiyelerin somut delile dayanmadan yapılmış olduğudur. İhraç nedenlerine yönelik, daha sonra 9 kişi olduğu ileri sürülen kurum içerisindeki iftira ve şahsi kinlere dayanan sebepler olduğu ve iktidar dahi bu sebeplerin iftira olduğunu kabul ettiği belirtilmiştir. 147 kişinin görevden uzaklaştırılmalarında ihraçların gerekçesini; "üniversite yetkili organlarının tasfiye sebeplerini muhtevi dosyaları resmen talep etmesine rağmen Komite'nin bunu üniversitelere veremeyişi ve bütün isteklere, bu arada 147'lerin beyanname ile açıkça istemelerine rağmen topluma açıklayamamışlardır". Bu bağlamda, 114 Sayılı Kanun; hukuka, İnsan Hakları Beyannamesine, Meri Anayasaya ve Üniversiteler Kanununa aykırı olarak ölü bir üniversite özerkliği bırakmıştır.[856]

Üniversiteyi "ilmileştirme amacıyla" 147 öğretim üyesinin ihraç edilmesi ordu içerisinde uzun süreli rejim düşünen bir kanadın projesi olduğu ve bu ihraçlarla üniversitenin yenileşmesi ile kalkınmada başat rolü oynayacak seçkin genç kuşakların yetiştirilebilmesinin düşünüldüğü belirtilmiştitr. Tasfiye edilenler arasında, Yavuz Abadan, Bülent Nuri Esen, ve İsmet Giritli gibi tanınmış isimler de yer almıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, üniversite ile ilişiği kesinlerin belirlenmesinde kriterlerin muğlaklığı ile birlikte kişisel çekişmeler de etkili olmuştur. Bu uygulama ile askerler üniversitenin içyapısını bilmedikleri için tepki çekmişlerdir. Bu durum sonucunda; Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, ODTÜ rektörlerinin istifa etmesine, daha sonra Türk üniversitelerinin bütün rektörleri fikri anlaşma içerisinde bu durumu eleştirmelerine, öğrencilerin gösteriler düzenlemesine, CHP ve basından birçok ismin de bu ihraçları eleştirmelerine yol açarak 147'lerin tekrar üniversiteye dönmesine yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır Bu yaşananlar ile askerlerin kışlalarına dönmelerinin elzem olduğunu belirtilmiştitr. 27 Mayıs darbesini destekleyen çeşitli güçler arasındaki ilk ayrışmalardan biri 147'ler olayı olduğu söylenebilir.[857] Tasfiye

[856] Beyaz Kitap, ss.19-20.
[857] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.67-68; Beyaz Kitap, s.81.

edilenlerin bir bölümü, üniversite öğretim üyeleri ve köşe yazarları tasfiyeye karşı yazdıkları yazılarla bunun düzeltilmesi için bir kampanya başlatmışlardır.[858]

Temsilciler Meclisinde, 1961 Mali Bütçe konuşmaları içerisinde 147'ler ile ilgili tartışmalarda Muammer Aksoy (D.1917-Ö.1990), üniversite kurumu ile ilgili şu cümleleri kurmuştur:

> *"…üniversitenin muhtar olması demek istediği şahsı kadrosuna alabilmesidir. Eğer bir üniversite istediği zatı kadrosuna alamıyorsa orada üniversite muhtariyeti yoktur. İhtilalde demokrasiye adım adım geçilir. Ne kadar antidemokratik kanun varsa tasfiyesi şarttır. Kanun çıkaranlar, tarihe üniversite muhtariyetini zedelemiş insanlar olarak geçmemelidir. Yarın bu yüksek meclise anayasa gelecek ve orada en modern maddeler arasında (üniversite muhtariyeti meselesi) yer alacaktır. Beri yanda İnkılap hükümeti devrinde yayınlamış 114 sayılı Kanunun 5. maddeesi antidemokratiktir. O zaman bu madde sırıtacaktır. Burada işimiz bir maddelik bir kanun çıkarmak olacaktır. Bu madde de 114 sayılı kanunun 5. maddesi mülgadır"* [859]

Üniversite muhtariyeti ile ilgili maddenin müzakeresi sırasında söz alan Anayasa Komisyonu üyesi Bahri Savcı (D. 1914-Ö.1997) ise:

> *147 öğretim üyesi bir ameliye ile üniversite dışı kalmışlardır. Bu ameliyenin hazin tarafı 147 öğretim üyesinin meslekleriyle irtibatlarının kesilip açıkta kalmaları değildir. Üniversiteye dışarıdan müdahale edilmiş olmasındandır. Bu suretle de tefekkür mesleğinin masuniyetinin zedelenmiş olmasındandır. Bu kadar hazin ve ağır bir muameleye karşı üniversite kendini ağır başlı, soğukkanlı bir eda ile savunmuştur. Bir müzakere kapısı açmak istemiştir. Bir tedbir araştırıcı rolünde kalmaya itina etmiştir. Bu ağırbaşlı hali ve itinası onun yüksek bir moral seviyede olduğunu gösterir. Bu moral seviyeyi gösteren üniversiteye güvenilebilir. Nitekim halk efkarı ona güvenmiş ve onun bu mesleğini benimsemiştir. Bu itibarla bugün veya yarın bu meselenin çözülmesini üniversite beklemektedir.* şeklinde açıklama yapmıştır. [860]

Hak ve kanunlar önünde 114 Sayılı Kanuna yönelik hukukçuların hükümleri; 114 Sayılı Kanun'un hem 1924 Anayasasına hem de bu Anayasanın 1 nolu geçici Anayasaya aykırı olduğu, bu kanunun mevcut yürürlükte bulunan 4936 Sayılı üniversite tüzel kişilik ve özerklik kanununa da aykırı olduğu belirtilmiştir. Hukuk devleti ülküsü ile bağdaşmadığı, insan haklarına ve hürriyetlerine aykırı olduğu, hukuk müesseselerine ve prensiplerine duyulan güveni sarsacak mahiyette olduğu belirtilmiştir. 114 Sayılı Kanun 10641 No ve 28 Ekim 1960 günlü Resmi Gazetede yayımlanmış ve yayımlandığı gün yürürlüğe girmiştir. Bu sırada Milli Birlik Komitesi 1924 Anayasasının bir kısım hükümlerini değiştirmekle birlikte yürürlükte olan bu Anayasanın 3. maddesine aykırıydı. Bu 3. maddeye göre Milli Birlik

[858] Dölen, Üniversite Tarihi 5, ss.192-193.
[859] Beyaz Kitap, ss.77-78.
[860] Beyaz Kitap, ss.78-79.

Komitesi, yasama yetkisini doğrudan kullanırken yürütme yetkisini Devlet Başkanının atadığı ve komitenin onayladığı Bakanlar eliyle kullanmaktadır. 114 sayılı kanun ise yasama yetkisini aşıp yürütme yetkisine de müdahale eden bir düzenleme olmuştur.[861]

27 Mayıs 1960 darbesini yapanların kendilerini 27 Mayıs devrimcisi olarak tanımlamalarının gerekçelerini; 27 Mayıs 1960 ile özgürlükçü, çağdaş ilerici önemli adımların atıldığı ve önemli kurumların getirilmesi ile birlikte bu dönemi Cumhuriyet tarihinde önemli dönüm noktası olarak nitelendirmeye dayandırmaktadırlar.[862] Milli Birlik komitesi (MBK) eş zamanlı olarak 115 sayılı yasayla üniversitelerde idari özerkliği ve özgürlüğü genişletici adımlar atarken, 114 sayılı yasa ile de 147 öğretim üyesini üniversiteden ihraç etmesi çelişki ve tutarsızlık ile birlikte üniversitede istedikleri zemini oluşturma isteklerini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi 27 Ekim 1960'ta çıkartılan 114 sayılı kanun ile 147 öğretim üyesinin görevlerinden alınması ve dört öğretim üyesinin de başka üniversitelere gönderilmesi öngörülmüştür. 147'ler olayı olarak anılan bu tasfiye toplumda büyük bir tepki uyandırmıştır. Bu yaşananlardan sonra basın yoluyla; tasfiye eleştirilerek görevlerinden alınanların üniversiteye dönmeleri için kampanya başlatılmıştır.[863] Başta Cemal Gürsel olmak üzere, Milli Birlik Komitesi'nin birçok üyesi tasfiyelerle ilgili yanlışlık yapıldığını kabul etmekle birlikte 114 sayılı kanunda bir geri dönüş yapılırsa emekliye sevk edilmiş olan subaylar için de aynı durumun gündeme gelmesinden tedirgin olmuşlardır. "Görevden affedilen" 147 öğretim üyesi, "147'ler Derneği" adı altında kurduğu dernek bu dönemin önemli öğretim üyesi derneği olup kamuoyunu da arkasına alarak gazetede bu konu ile ilgili yazılar çıkmasını sağlayarak mücadele etmişlerdir. 1962 yılının başlarında 147'ler, olayın gelişimini basında çıkan haberleri yukarıda da belirtildiği gibi bir "Beyaz Kitap" yayınlayarak toplamışlardır. Bu durum giderek kamuoyunun dikkatini çektikten sonra, seçimler yapılarak demokrasiye dönülmesiyle bu kanunun yürürlükten kaldırılmasına yönelik çalışma başlatılmıştır. Bu dönemde bu konuda basında yüzlerce haber ve makale yayımlanmış ve beş kitap basılmıştır.[864] Bu gelişmeler

[861] Beyaz Kitap, ss.220,221.
[862] Hatiboğlu, s.226.
[863] Günal, s.103.
[864] Alkan, s.64-65; Günal, s.114; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5, s.203

sonucunda CHP, 147'lerin üniversitelerine dönüşü için bir kanun tasarısı hazırlayarak başbakanlığa vermiştir. Bu çalışmalar sonucunda 147'ler olayı 18 ay sonra, 147 öğretim üyesinin tekrar üniversiteye dönüşü Mart 1962'de TBMM'nin gündemine gelmiş ve 12 Nisan 1962 tarihinde kabul edilen "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun" ile gerçekleştirilmiştir.[865]

Türkiye tarihinde ilk defa, 147'ler diye tannımlanan 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılması iktidarların haksız bir tasarrufuna karşı, siyaset dışından medeni fikir mücadelesi yapılmış ve bu medeni fikir mücadelesinin sonunda ilk başarı kazananlar 147'ler olmuştur. 147'ler kurduğu dernek ile iktidara karşı bir fikir mücadelesine girişip bu konuda kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır.[866] MBK 115 Sayılı Kanun ile 1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nda yaptığı düzenleme ile hem idari özerkliğin sınırlarını üst düzeye taşıyarak siyasal iktidarlar karşısında üniversitenin özerkliğini güçlendirmiş; aynı zamanda 114 Sayılı Kanun ile de 147 öğretim üyesini hukuka aykırı şekilde üniversiteden uzaklaştırmıştır. Bu durumda; yeniden yapılanma bağlamında üniversite özerkliğinin ve bununla bağlantılı akademik özgürlüğün sınırlarının iktidar tarafından belirlendiği ve bilim üretimi için gerekli olan üniversite özerkliğinin siyasal ve ideolojik amaçlara yönelik işlevselleştirilmiş olduğu söylenebilir.

3.8.3. Üniversite Özerkliğin Anayasal Güvenceye Alınması: 1961 Anayasasında Üniversite Özerkliği

Anayasacılık akımı, 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesi ile şekillenmiş ve özgürlükçü demokrasilerde Anayasanın temel işlevi devlet iktidarının sınırlandırılmasıdır. Diğer bir ifade ile Anayasa devlet erkinin sınırlandırılmasıyla bağlantılı bir kavramdır. Devlet iktidarının etkin şekilde kuvvetler ayrılığı ile

[865] Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 50, 12.4.1962, Cilt: III; "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun", Resmî Gazete, No: 11086, 18 Nisan 1962, ss. 7140-7150.

[866] Alkan, s.69

sınırlandırılması devlet iktidarının çeşitli devlet organları arasında bölüşülüp paylaşılmasıdır. Devlet iktidarının parçasını oluşturan bu organların karşılılı yetkilerle birbirlerini denetlemesi, dengelemesi ve frenlemesi ile sınırlandırılması diğer bir ifade ile anayasal devlet yönetimi oluşacaktır. Bu bağlam içerisinde kişi özgürlüklerinin devlet iktidarına karşı korunması ve güvenceye alınması sağlanabilecektir.[867]

27 Mayıs'tan sonra Türkiye yoğun anayasa çalışmaları içerisine girmiştir. Anayasa yapımı bilim işi olarak görülmüş ve bu bağlamda İstanbul'da çalışacak bir bilim kurulu görevlendirilmiştir. İstanbul Bilim kurulunda hazırlanan Anayasa tasarısı eleştirildiği için Milli Birlik Komitesi, kendisinin de katılacağı geniş bir temsile dayanan bir kurucu meclisin toplanmasını kararlaştırmıştı. 1961 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde iki Anayasa Ön Tasarısı hazırlanmıştır. Birincisini; Sıddık Sami Onar (D.1897- Ö.1972) başkanlığında oluşturulan "İstanbul Ön Tasarısı" diğeri ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından kamuoyu ile paylaşılan "Ankara Ön Tasarısı"dır. 1961 Anayasası; Ocak 1961 tarihinde faaliyete geçen Kurucu Meclis'in kendi içinden seçtiği Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı tasarı görüşüldükten sonra 27 Mayıs 1961 tarihinde %61,5 halkoyu ile kabul edilmiştir.[868] 20.07.1961 yılında 10859 Sayı ile Resmi Gazetede yayımlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası olmuştur.[869] 1961 Anayasası, 27 Mayıs'ın en önemli bir sonucu olarak yalnız MBK'nin değil, aydın kesim ve üniversite hocalarının da ürünü olduğu şeklinde tanıtılmak istenmiştir.[870]1961 Anayasası temel hak ve hürriyetler konusunda 1924 Anayasasına nazaran daha geniş ve güvenceli yer vermiştir. Türkiye cumhuriyetinin nitelikleri arasında 2. maddede "insan haklarına …dayanan …devlet" olma niteliği de

[867] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku,** 2017 Anayasa Değişikliklerine Göre Gözden Geçirilmiş 20. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, (Türk Anayasa Hukuku), s.38; "Anayasa darbe sonrasında Halkoylaması ile kabul edilmiş olsa bile askeri darbe neticesinde ortaya çıkmış bir anayasanın özgürlükçü olarak nitelendirilmesi tartışılır. 1961 Anayasası'nın seçilmiş siyasi iktidarları, özerk bürokratik kuruluşlar vasıtasıyla sınırlandırma gayesinin çok belirgin olduğu da açıktır. Anayasa özgürlüklere tehdidin sadece seçilmişlerden gelebileceğini varsaymış, başta TSK olmak üzere bürokratik kuruluşlar ve yargının denetim ve kontrolü meselesi üzerinde durmamıştır. 1961 sonrasında sol ve sosyalist fikir ve hareketler için özgürlük alanının genişlediği doğru olmakla birlikte bunun darbecilerin niyet ettiği bir sonuç olduğunu söylemek imkânsızdır". Tanel Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, s.57.

[868] Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anyasa Hukukuna Giriş,** 5. Baskı, Say Yayınları, 1988, s.140; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku,** Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.82.

[869] Resmi Gazate, Sayı, 10859, 20.07.1961.

[870] Saç, ss. 92-93.

sayılmıştır. Bu ifade özgürlükçü (liberal) bir siyasal rejimi tanımlamaktadır. 1961 Anayasası'nın kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini kurumsallaştırması da kişi hak ve hürriyetlerine güvence sağlamıştı.[871] 1961 Anayasasının temelindeki düşüncenin; yurttaşların haklarını ve özgürlüklerini sıralayarak iktidarı sınırlayabilmek, güçler ayrılığı ilkesi ile iktidarı parçalara bölüp denge sağlamak olduğu söylenebilir.[872]

Özerk statüye sahip kamu kuruluşlarının oluşturulması yürütme ve idarenin görev alanı içerisinde bulunmakla birlikte 1961 Anayasasının devlet iktidarının paylaşılmasına yönelik diğer bir uygulama alanını oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar, üniversite ile radyo ve televizyon idaresidir. Üniversite ve TRT'nin özerk oldukları hükmünün anayasada yer alması siyasi iktidarın etkisinden bu kurumların uzak tutulmak istenmesi nedeniyledir. Bu kamu kuruluşlarına özerk statü verilmesi bu kuruluşları genel idare içinde ayrıcalıklı kılmayı değil bu kurumların niteliği gereği faaliyetlerini çoğulcu demokrasi ilkeleri kapsamında özerk statülü yapı içerisinde yerine getirebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Üniversitelerin fonksiyonu özgürce bilim üretebilmesi ve öğretebilmesidir. Bilim üretiminin, siyasal iktidardan etkilenebilen genel idare kuruluşu tarafından, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin ilkelerine göre yürütülmesi zordur.[873] Üniversitelere yönelik 1924 Anayasasında herhangi bir hüküm yer almazken kanunla üniversitelerin kuruluş, işleyiş ve görevleri düzenlenmiştir. Türk üniversite tarihinde ilk defa 1961 Anayasasında üniversiteler ile ilgili bir madde (M.120) yer almıştır. 115 sayılı kanun ile üniversite özerkliğinin genişletilmesi sonrasında üniversiteler 1961 Anayasasında yer almıştır. 1961 Anyasasının 120. maddesinin kenar başlığında "özerk kuruluşlar-üniversiteler" ifadesi yer almıştır. Üniversitelerin, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Anayasal güvenceye alınması iktidarın bölüşülmesi kapsamında siyasi iktidarların alanını daraltarak korunmaya alınmak istenmesindendir. Diğer bir ifade ile 1961 Anayasası ile üniversitenin doğruyu araştırırken bağımsız olabilmesi, üniversite özerkliğinin hem iktidar organlarına karşı bağımsızlığı hem de egemen çevrelerin

[871] Özbudun, ss.41-42.
[872] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı,** Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 1997, s.74
[873] Özbudun, ss.39-40; Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.95.

kuracağı bağlantılarla kendi değer ve beklentilerini aşılayan tutumuna karşı üniversitenin ağırlık koyabilmesi olarak anlaşılmaktadır.[874]

1961 Anayasası, üniversiteleri "Özerk kuruluşlar" başlığı altında düzenlemiştir. Anayasa'nın 120. maddesi üniversitelerin kurumsal ve idari yapılanmasını, tanımını, öğretim üyelerinin akademik özgürlükleri ve mesleki güvenceleri, siyasi partilerle ilişkilerinin hukuki boyutu ve üyelikleri konularına yönelik anayasal güvence sağlamıştır. 1961 Anayasasının üniversiteler ile ilgili maddesi:

> *Madde 120 "Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir.*
> *Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.*
> *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar.*
> *Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler.*
> *Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, öğretim ve araştırma görevlerinin Üniversite organlarınca denetlenmesi, bu esaslara göre kanunla düzenlenir.*
> *Siyasi partilere üye olma yasağı, Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz. Ancak, bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar."* [875]

1961 Anayasası, rektör ve dekan gibi yöneticilerin seçimlerine ilişkin hükümler içermemektedir. Bu konudaki esaslar Anayasa'da belirlenmiş olup üniversite organlarının seçimi ve yetkilerini belirleme yetkisi yasama organına bırakılmıştır. [876] Üniversite özerkliğinin anayasal güvenceye alınmasının gerekçesinde; geçmiş tecrübelerden üniversitenin haklarını koruyan hükümlere gereksinim duyulduğu, üniversitelerin bilimsel ve düşünsel alanda tam bir özgürlük içerisinde görevlerini yapmaları gerektiği Türk milleti tarafından üzerinde titizlikle durulan konu olduğu, üniversitenin anayasal güvenceye alınmasıyla bunun sağlanacağı belirtilmiştir. Son fıkra ile öğretim üyelerinin siyasi partilere girebilmesine imkân tanınması, siyasi partilerin kendilerinden beklenen hizmetleri daha iyi yapabilmeleri ve bilimsel çalışmaların ülkenin gerçeklerinden uzak kalmaması amacına yönelik olduğu ifade edilmiştir.[877]

---

[874] Soysal, s.278
[875] T.C. Resmi Gazete, 20.07.1961,Sayı; 10859, s.4650; Ataünal, s.52.
[876] Küçükcan ve Gür, s.135.
[877] T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, Yıl 1961, S. Sayısı: 35, s.43.

Türkiye'de ilk defa üniversite kurumu anayasal düzeyde 1961 Anayası ile düzenlenmiştir. Anayasada üniversiteler, yürütme organına ilişkin hükümlerin düzenlendiği bölümde "idare" başlığı altında "özerk kuruluşlar" alt başlığında düzenlenmişlerdir. Üniversiteler kurumsal olarak bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmışlardır. İdari özerklikle, üniversitelerin kendileri tarafından seçilen organlar eliyle yönetilebilmesini bilimsel özerklikle bilim insanlarının araştırmalarını özgürce yapabileceğini ve yayımlayabileceğini öngören hükümler getirilmiştir. Bilimsel özerklik 1961 Anayasasının 21. maddesindeki bilim ve sanat hürriyetinin ve 20. maddesindeki düşünce hürriyetinin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. 20. maddede düşünce hürriyeti:

> *"Herkes, düşünce kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabillir ve yayabilir.*
> *Kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz" şeklinde düzenlenmiştir.*
> *21. maddede ise bilim ve sanat hürriyeti: "Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.*
> *Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.*
> *Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir.*
> *Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz"* şeklinde düzenlenmiştir .[878]

Bilim ve sanat hürriyeti ve bununla bağlantılı düşünce ve kanaat hürriyeti akademik bilimsel üretimin temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Server Tanilli (D.1931- Ö.2011); akademik özgürlük ile ilgili dikkat edilmesi gerekenin "yöntem sorunu" olduğunu, bilimin önce yöntem demek olduğunu, bilimsel bağımsızlığın da özünde yöntem bağımsızlığı olduğunu belirtmiştitr. Tanilli bu konu ile ilgili düşüncelerini:

> *Bu anlamda olmak üzere, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları, uğraştıkları bilim dalının "kendine özgü yöntemi"ni de istedikkleri gibi seçmekte özgürdürler. Böylece, bir üniversite öğetim üyesi ya da yardımcısı "metafizik" yöntemle düşünüp araştırmada bulunacağı gibi çağımızda onun zıddı olan "materyalist diyalektik" yöntemle de düşünüp araştırmada bulunabilir…. Bir üniversite öğretim üyesi ya da yardımcısının seçtiği dünya görüşünün ve ona bağlı düşünme yönteminin doğruluğu ya da yanlışlığı, onun kişisel sorumluluğu, giderek bilim adamlığı haysiyetiyle ilgilidir. Ve bu seçmenin yerindeliğini tanıtlayacak olanlar da yalnız ve yalnız "akademik çevreler"dir. Mahkemeler değil yoksa*

[878] T.C. Resmi Gazete, 20.07.1961, Sayı; 10859, s.4642.

şeklindeki açıklamasının[879] bağlamını yöntem özgürlüğünün bilim özgürlüğünün zeminini oluşturmasındandır. Bununla birlikte, üniversite organları ile öğretim üye ve yardımcılarının üniversite dışındaki makamlarca görevden alınamayacakları idari özerklik kapsamında olduğu belirtilmiştir. Üniversite özerkliğinin anayasal teminatını üniversitelerin siyasi otoritenin dışında olması gerekliliği oluşturmuştur. Bilim üretiminin politikleşmesinin engellenmesinin ve bilimsel üretimde takip edilmek istenen felsefenin özgürce seçilebilmesine dayanan bilim kurumlarının özerkliği toplumsal sorumluluk temelinde çoğulcu demokrasinin ve özgür toplum inşasının vazgeçilmez bileşinini oluşturmaktadır. Üniversite özerkliğinin 1961 Anayası ile güvenceye alınmasından sonra Türkiye'nin 1960'lar boyunca yaşadığı toplumsal bunalım ve 1968 öğrenci hareketlerinin yol açtığı siyasi dinamikler bağlamında üniversitelerin özerkliği meselesi Türk siyasileri tarafından yeniden sorgulanmaya başlamıştır.

3.6.4. 1968 Öğrenci Hareketleri: Anayasada Üniversite Özerkliğinin Yeniden Düzenlenmesine Giden Süreç

Üniversitelerde reform ve demokrasi isteyen 68 hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkan hareketler Türkiye'de de benzer isteklerin oluşumuna yol açmıştır. Demokrasi ve reform istekleri üniversite gençliği için daha sonraları tüm düzenin değişim talebine doğru evrilmiştir. Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin başlattığı hareketler kapitalist sistemin aksaklıklarına yönelik eleştirileri de içermekteydi. Türkiye bu dönemde sanayileşme sürecinin başında olduğu için Türkiye'de üniversite öğrencilerinin haretlerine kaynaklık eden nedenler kısmen Batı'dakinden farklılık arz etmekteydi. Emperyalist güçlere karşı bir tutum içerisinde olma hem Batı'da oluşan hareketlere hem de Türkiye'de gelişen olaylara kaynaklık etmiştir. Anti-emperyalist tutumun yükselmesinde ABD'nin Vietnam'da başlattığı savaşın etkisinin olduğu söylenebilir.[880] Eğitim koşullarının artan öğrenci sayısı ile kötüleştiğinin iddiası ile eğitimin iyileştirilmesi talepleriyle başlayan 68 olaylarının

[879] Tanilli, ss. 403-404.

[880] Adem Çaylak ve Hüseyin Baran, "Türkiye'de Kemalis Rejimin Ordu Ve Anayasa ile Pekişmesi Ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika,** (Ed. Adem Çaylak vd.), 2. Baskı, Savaş Yayınevi, 2010, s. 447.

kapsamlı sorgulanmaya doğru evrilmesi kısa sürede gerçekleşmiştir. 68 hareketi Avrupa'da geleneksel sosyalist çizgi ile birlikte tüm sistemleri (sosyalist rejimler de dâhil) sanayi toplumunun modernliği ve gelişmelerinin yol açtığı hayat tarzını da sorgulanmayı içeren güçlü liberal ve anarşist eğililmler de barındırmaktaydı. Bu kuşak; toplumsal değer ve kurumların baskıcı olduğu, herkesin içindeki potansiyelleri gerçekleştirmesine engel olduğu düşünülen bütün değer, kişi, inanç ve kurumlara meydan okumaktaydı. [881]

Tüm dünyada ve özellikle Fransa'da geniş toplumsal yansımaları olan öğrenci hareketleri Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Eğitim sorunlarına yol açan bu hareketler; kısa süre içerisinde büyüyerek yükseköğrenim, üniversite çevreleri ve siyasi iktidarı geniş ölçüde meşgul etmiştir. Öğrencilerin istekleri; öğretim üyesi ilişkilerinden doğan istekler, öğrencilerin öğretim kurumları ve merkezi yönetimden istekleri ve de öğrencilerin sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Öğretim üyeleri ile olan illişkilerinde öğrencilerin öğretim üyelerinin otokratik tutumlarına yönelik olan şikâyetleri; öğrencilerin öğretim kurumları ile ilgili beklentileri; yönetmelik düzenlemeleri ve sınav sistemleri, yönetime katılabilme, Üniversiteler Kanunu ile ilgili değişiklikleri kapsamaktaydı. Sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar ise öğrencilerin, yurtlar, burslar, krediler, kitaplar ve ders materyalleri, harçlar, beslenme, gıda ve sağlık konularına ilişkin talepleri yeterince karşılanamadığı yönündeki istekleriydi. Öğrencilerin kültürel talepleri ise ikincil sırada kalmıştır. Spor, sinema, tiyatro, folklor, müzik ve seyahat alanlarının geliştirilmesi, kütüphane ve okuma salonlarının arttırılması, kamp, konferans ve mesleki kursların düzenlenmesi şeklindeydi.[882]

Öğrenci hareketlerinin yaşanmasına üniversitelerin sorumluluğu da yol açmaktaydı. Üniversite öğrencisi için önemli temel ihtiyaçlar olan yemek, barınma, kitap gibi sorunlar koz olarak kullanılıp bu masum istekler ileri sürülerek "boykot" ve "işgal"e gerekçe hazırlanmıştır. Aynı dönemde öğrenci hareketleri Orta Avrupa ülkelerinde seri bir şekilde üniversitelerde reform hareketleri ile öğrencilerin haklı ve

[881] Tony Judt, **Memory Chalet,** London, Vintage, 2011, s.191'den aktaran Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.191.

[882] Mahmut Tezcan, "Memleketimizin Yüksek ÖğrenimKurumlarında Öğrenci Hareketleri Ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar", **1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünya ve Türkiye'de),** Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi "Eğitim Ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü" tarafından 25-27 Kasım 1968 tarihleri arasında Düzenlenen Sempozyum, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s169-.205.

masum istekleri karşılanıp gerekli önlemlerin alınmasıyla anarşiye yol açan gerekçelerin önüne geçilmiştir.[883]1968 olayları her ülkenin kendine özgü özelliklerini barındırmakla birlikte Türkiye 68'i de Batı'dan farklı ve kendine özgü ve onun taklidi değildi. 68 hareketinin ortak noktalarından biri 2. Dünya Savaşı sonrası doğmuş öğrenci kuşağı tarafından bu hareketin başlatılması ve yayılmasıydı. [884]

Türkiye'de 1960 yılından sonra toplumsal protesto hareketlerinin yükselişi başta öğrenci işçi ve köylülerden oluşan farklı toplumsal kesimlerin taleplerini siyaset sahnesine taşımalarına dayanmaktadır. Bu aktörler arasında öğrencilerin ön plana çıktığının görülmesi Cumhuriyetin gençliğe biçtiği misyon rejimin milliyetçi ideallerini korumasıydı. [885] Türkiye 68'ini besleyen nedenler arasında üniversite kontenjanlarının arttırılması, eğitimle ilgili çeşitli sorunların ağırlaşması ve mezunların iş bulma kaygısı yer almaktaydı. Fakat Türkiye'de öğrenci hareketlerinin etkisinin kısa sürmemesi siyasi olarak önemli sonuçlara yol açmıştır. Türkiye 68'inin Batı 68'inden farklı oluşu siyasi iktidar mücadelesinde devlet içerisinde çeşitli güç odakları tarafından teşvik edilmesiydi. Bu dönem, öğrenci hareketleri ile örgütlü işçi hareketlerinin yükseldiği ve de sosyalist fikirlerin entelektüel ortamlarda görünür olmaya başladığı yıllardı. Bu durum hem tüm dünyada yaşanan solun yükselişi hem de 27 Mayıs darbesi sonrasında ortaya çıkan yeni güçler dengesinin de niyet edilmemiş bir sonucuydu. Öğrenci harektlerinin yükselişi ve gerillacılığa doğru yönelmesinde bu hareketi Adalet Partisine (AP) karşı kullanmak isteyen 27 Mayıs cephesinin teşvik edici rolü olduğu ileri sürülmüştür.[886]

Türkiye'de 1960'ların sonlarına doğru öğrenci dernekleri öğrenci sorunlarını aşıp sosyalist devrim ve eylem plan ve tartışmalarının platformlarına dönüşmüşlerdi. Fikir kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) 1969 yılında Devrimci Gençlik Federasyonu ya da Dev-Genç ismini alması bu değişimin simgelerindendir. Öğrenciler yasal sosyalist örgütlenmelerin içerisinde yer almakla birlikte yasa dışı sosyalist hareketin öncü kadrosunu da kendi bünyelerinden çıkarmışlardır. Dünya üzerindeki

---

[883] Ramazan Demir, **Üniversitenin Bugünü ve Yarını, Sorunlar, Sorumlular, Çözüm Önerileri,** 2. Baskı, Palme Yayıncılık, Ankara, 1996, ss.2, 3, 4.

[884] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.190.

[885] Jacob M. Landau, **Radical Politics İn Turkey**, Leiden Brill, 1974, s.30'dan aktaran Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.169.

[886] Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, ss.81-82; Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.194,198.

adaletsizliklerin çözümünde kendilerine de rol biçmişlerdir.[887] SBF ve ODTÜ başta olmak üzere Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ve Türkiye Milli Gençlik Federasyonu (TMGF) gibi öğrenci dernekleri ile birlikte birçok öğrenci derneği kurulmuştur. 1965 yılında SBF öğrencileri tarafından kurulan fikir klüpleri federasyonu memleket sorunlarını resmi tezleri de gerektiğinde sorgulayarak tartışabilen kültürel politik bir hareket olarak düşünülmüştü.[888] Bu dönemin gençlik imajı darbe sonrasında Mustafa Kemal Atatürk'ün biçtiği role uygun olarak milleti ordusu ile birlikte gerici ve despot bir iktidardan kurtarması doğrultusunda bu dönemin büyük şehirlerinde varlık göstermişlerdir. Siyasete verilen önem ve vatanın kurtarılması fikri ile birlikte gençler yeni durumdan faydalanarak hayatlarına anlam katabilmekle birlikte, bu gençlere, ordu ve basın tarafından da siyasal saiklerle abartılı ilgi gösterilmiştir.[889]

Toplumsal kültürün yeterince göz önüne alınmadan ve ona dönük olmayan devrimci tutumla nesillerin bocalaması, nasıl 1940'ların "milliyetçiliği, şovenizme", 1950'lerin demokrasisi "demagojiye" dönüşmüşse, 1960'ların sosyal devlet idealinin de kısa zamanda "anarşiye" yenik düştüğü, bu durumun da rejim bunalımına yol açarak dikta tehlikesiyle karşı kaşıya bıraktığı şeklinde bu döneme yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. [890] Bu bağlamda, Avrupa'da öğrenci hareketleri öğrencilerin sorunlarına yönelik çözümler üretilip sönümlenirken Türkiye'nin kültürel yapısı içerisnde öğrencilerin taleplerine yönelik çözümler üretilememekle birlikte öğrenci eylemleri nitelik değiştirerek devam etmiştir. Öğrenci eylemleri küçük radial siyasal grupların etkisi altına girerek kendi aralarında çatışmaya başlamışlardır. Üniversite üzerindeki eleştiriler unutularak sorun öğrenci hareketlerini denetim altına alınmasına indirgenmiştir. Bu bağlam içerisinde bu durum ülke siyasetini etkilemeye doğru yayılmaya başlamıştır. Türkiye'de yaşanmaya başlayan siyasal bunalımda öğrenci hareketlerinin etkisi yüksek olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda 12 Mart 1971 askeri müdahalesi gerçekleşmiştir. Üniversiteler üzerinde denetim ve genel bir eğitim reformu askeri müdahalenin

[887] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.203-204.
[888] Kerem Ünivar, "Fikie Klüpleri Federasyonu (1965-1969)" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,** Cilt:8, Sol Yayınları, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.821-829.
[889] Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.170.
[890] Selahattin Ertürk, **Eğitimde program Geliştirme,** Yelkentepe Yayınları, Ankara, 1979, s. 2.

önemli hedefleri arasında yer almıştır. [891] 1968 yılında dünyada ve Türkiye'de öğrenci hareketlerinin gelişmesi üniversiteye bakış açısında, daha önemlisi sosyal bilimlere yaklaşımlarda değişikliklere yol açan bir dönüm noktası olmuştur. [892] Türkiye'de yaşanan bu olayların siyasal ve toplumsal zeminde kaosa sebebiyet vermesi 12 Mart muhtırasının gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Bu bağlamda üniversitelerin özerkliği meselesinin yaşanan bu olayların kontrol edilememesine yol açtığı gerekçesi Anayasada özerklik ile ilgili maddelerde yürütme lehine düzenlemeler yapılmasına yol açmıştır.

3.9. 1973 TARİHLİ 1750 SAYILI ÜNİVERSİTELER KANUNU'NU HAZIRLAYAN NEDENLER

Toplumsal ve siyasal alanda yaşanan bunalımlar 1961 Anayasasında 1971 ve 1973 yılllarında değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. 1975 yılından sonra siyasal şiddet eylemleri ve terör faaliyetlerinin kontrol edilemez şekilde hızla artması siyasal sistemin işleyişinde ciddi aksamaların meydana gelmesine yol açmıştır. Anayasa değişikliğini zorunlu hale getiren nedenler arasında, hükümetlerin ve parlamentonun aralıklarla karar alamaması, politika üretememesinin Anayasa sorununu gittikçe ağırlaştırması yer almıştır. Bu bağlamda, birçok kişi daha köklü bir Anayasa değişikliğinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. 1961 Anayasasının, bazı kesimler tarafından yürütmenin daha genel olarak devlet otoritesinin güçsüzlüğüne yol açtığı düşünülmekteydi. [893] 1960'lı yıllar boyunca toplum, talep edilen sosyal haklar doğrultusunda aynı yöne akan bir hareketin içinde olduğu; toplumsal kesimlerin, bir sosyal hak arayışı içinde olmakla birlikte devlet ve hâkim sınıflar bakımından sorunun bu hareketliliğin önünün kesilmek istenmesi olduğu belirtilmiştir. Bu durumda Türkiye siyasal hayatı ikinci askeri darbeye maruz kalmıştır.[894] Hukuki olarak 1961 Anayasasının lüks olarak görünmesi ve anarşinin de buradan kaynaklandığı 12 Mart darbesini yapanlar tarafından düşünülmüştür. Bu isteklerini daha önce bir MGK toplantısında dile getirmiş olmakla birlikte 12 Mart

[891] Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, ss. 81-82.
[892] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s. 8.
[893] Özbudun, ss.45-46.
[894] Gökhan Atılgan, "12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar", **Türkiye'nin 1970'li Yılları,** (Haz. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.56.

muhtırasıyla beraber, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Anayasa değişikliği isteyen özel bir muhtırayı da sunmuşlardır.[895]

Taner Timur; 12 Mart'la başlayan ara rejim ve kurduğu yasakçı ve baskıcı mekanizmaların Türkiye sosyalizminin yer yer bağnazlaşmasına, üniversite dışına kaymasına ve kin ve intikam duyguları içinde terör metotlarına yönelmesine yol açtığını belirtmiştir. Sosyalist öğreti, 1960'ların başında konferanslar, seminerler ve yoğun bir okuma tutkusu içinde yükselirken 1970'lere doğru "slogan sosyalizmine" dönüştüğünü sayıları her gün artarak kavga eden "fraksiyon"ların her birinin ayrı bir devrim ritüeli ve kutsal sözcükleri olduğunu belirtmiştir.[896] Bu bağlamda yaşanan olayların sonucunda 12 Mart programının siyasi bölümünü, Anayasa değişiklikleri ve bu gelişmelerde suçlanan üniversite konuları oluşturmuştur.[897]

Bu dönemde; eylemci öğrenciler ve toplumsal konularda tavır alan, görüş beyan eden öğretim üyelerinin de 12 Mart döneminin hedefleri arasında yer aldığı ve bu dönemde pekçok öğretim üyesinin tutuklanıp hakarete uğradığı belirtilmiştir. 27 Mayıs hareketinden beri egemen sınıflar ve onların görüşlerini yayan bir kısım basının üniversiteye eleştirel yaklaşımları ile birlikte üniversitenin özgürlüğe ihtiyacı varken dönemin siyasal kadrosu tarafından aşırı özgürlüklerin merkezi ve anarşi yuvası olarak görülmesi sonucunda yeni hukuki düzenlemeler oluşturulmuştur.[898] 12 Mart hükümetleri yeni bir Üniversiteler Kanunu çıkarmakla birlikte bu kanun 1961 Anayasası'nın ilgili maddeleriyle uyum arz etmediğinden Anayasa değişikliği de yapılmıştı.[899] Bülent Ecevit (D.1925- Ö.2006), 12 Mart Muhtırası'nın kendisine yapıldığını söyleyerek istifa etmiştir. Bu tavrın, 70'li yıllarda sol siyasetin ve Ecevit'in yükselişinde büyük etkisinin olduğu dile getirilmiştir. Ahmet Demirel (D.1957-), "12 Mart sola karşı yapıldığı için, halkın sola teveccühüne yol açmıştır" demiştir.[900]

Yaşanan toplumsal ve siyasal sorunlar ve uygulamada yaşanan başarısızlık sadece Anayasaya atfedilmeyerek ülkenin siyasal, sosyal, kültürel tüm özellikleri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Günümüzde olduğu gibi o zaman sürecinde de

---

[895] Bület Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri,** Der. Yayınları, İstanbul, 1995, s.345.
[896] Timur, ss.288-289.
[897] Timur, s.289.
[898] Timur, ss.290-291.
[899] Timur, ss.291-292.
[900] Muhsin Öztürk, **27 Mayıs Devleti 1960-2011,** Ufuk Yayınları, İsanbul, 2012, s.25.

toplumda ve politikacılarda temel noktalarda bir uzlaşma kültürünün olmadığının da göz önüne alınması gerekmektedir. Bir Anayasa ile mükemmel bir sistem oluşturulmak istense de bununla bağlantılı, anayasanın uygulandığı uzlaşma kültürü, siyasal kültür ve olgunluk, demokrasi geleneği gibi değerlerin gelişim düzeyi ile orantılı olduğu göz önünde bulundurulması gerekir.[901] Bu bağlamda sorunun kaynağını sadece Anayasada değil bütün bu değerlendirmelerin toplamında aramak gerekmektedir.

1946 yılında kabul edilen Üniversiteler Kanunu, demokratik kurulların ön planda olduğu ve dış müdahaleye kapalı bir üniversite yapısı oluşturmuştu. Üniversite kavramı ilk defa 1961 Anayasasında yer almıştır. Devam eden süreçte yaşanan çalkantılar, 1968'de başlayan öğrenci olayları 12 Mart askeri müdahalesinin gerekçesi kabul edilerek eğitimle ilgili düzenlemeler iktidarın öncelikleri arasında yer almıştır. Bu doğrultuda, üniversitelerle ilgili Anayasanın 120. maddesi değiştirilerek gerektiği zaman hükümetin koruyucu önlemleri alabilmesi öngörülmüştür. Ordu içerisinde önemli siyasal değişimleri tetikleyen 12 Mart darbesi ile Kemalizm doğrultusunda devletçi kalkınma politikası ile ABD çizgisinden daha özerk dış politika askeri rejiminin uzun süre devam etmesini isteyen subay kanadı tasfiye edilmiştir. TSK 12 Mart ile bünyesinde kapitalist ekonomik rejim ve ABD çizgisindeki dış politikaya yönelik sorgulama eğilimlerine yer vermeyceğini göstermiştir. Askeri rejime umut bağlayan yapılar ve 27 Mayıs CHP ile ordu arasında pekiştirilen bağ ordu içerisinde bu kanadın tasfiye edilmesiyle zayıflamıştır. Askerlerin gençlik ve diğer milli unsurlarla işbirliği beklentisi tersi yönde hareketle kendilerini cezalandırmaya yönelmesi solun bir kesiminde travmaya yol açtığı söylenebilir.[902] Yaşanan olaylar sonucunda yeni bir üniversiteler kanunu çıkarılmak istenmiştir. Üniversite olaylarının devam etmesi TBMM'de bu konu üzerine eğilmeye yol açmıştır. Bu kapsamda Cumhuriyet Senatosu 1965 yılında Senato araştırması yapılmasını istemiştir. 12 Mart askeri müdahalesinden sonra üniversite kanununun da değiştirilmesi gerekli görülmüştür.[903]

[901] Fatih Özkul, "1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri Ve Önemi", **Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (HKÜHFD),** Cil:13, Sayı: 25, s.33.
[902] Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.301-302.
[903] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.106.

Darbe öncesinin karakteristik niteliklerine bakıldığında işçi hareketlerinin hem ordu içerisinde hem de sermaye çevrelerinde rahatsız edici boyutlara varması, karşıt görüşlü öğrenciler arasında çatışmaların artması 1970 devalüasyonu ve önlemler paketinin yarattığı tepki kriz algısını besleyen dinamiklerdi. 12 Mart öncesinde yoğun şiddet eylemlerinin yaşandığı, kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulduğu iddiası abartılı bir değerlendirme olmakla birlikte subaylar ve destekçileri hükümeti uzaklaştırma istekleri doğrultusunda uzun bir süre büyük bir algının oluşmasına çalışmışlardır.[904] 27 Mayıstan 11 yıl sonra 2. bir darbe gerçekleşmiştir. Bu yaşananlarda, ordu içerisindeki hesaplaşmalar ve Türk elitinin ordu üzerindeki ağırlığı olan bir kesim tarafından demokrasinin küçümsenerek hükümete olan muhalefetle demokratik rejime olan muhalefetin birbirine karıştırılmasının büyük rolü olmuştur.[905] 1961 Anayasasında bireysel özgürlüklere öncelik verilmesinin devletin otoritesini zorlaştırdığı düşüncesi bağlamında değişiklikler yapılmak istenmiştir. Bu bağlamda Anayasa değişiklikleri yürütmenin güçlendirilmesi, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması şeklinde olacaktı.[906]

Adalet Partisi önderleri sıklıkla Anayasada değişiklik taleplerini ifade ederek 1961 Anayasası ile Türkiye'nin yönetilemeyeceğini ileri savunmuşlardır. 1961 Anayasası ile oluşan liberal atmosfer içerisinde sol fikirlerin yayılması, sendikal hareketlerin güçlenmesi kimi çevrelerde endişelere zemin hazırlamıştır. Anayasaya yöneltilen suçlamaların artmasına 1960'ların sonlarında ortaya çıkan siyasal şiddet ortamının ve terör eylemlerinin önlenememesi yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, 12 Mart 1971 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin muhtıra yoluyla Süleyman Demirel hükümetini istifaya zorlaması ve ordu destekli "partilerüstü" geçici yönetim oluşturmaları anayasal düzende değişiklik taleplerini gündeme getirmiştir.[907] Bu bağlamda 1961 Anayasasına yönelik bazı kesimlerce özelde yürütmenin genel olarak devlet otoritesinin güçsüzlüğüne yol açtığı gerekçesiyle eleştiriler başlamıştı.[908]

Siyasal ve toplumsal alanda yaşanan bunalımlar ve 1961 Anayasasının topluma bol olduğu gerekçesiyle yürütmenin güçlendirilmesi gereklilği ön plana çıkmıştır. Üniversite kurumu da özerkliğin anayasal güvenceye alınmasıyla; yaşanan

[904] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.260-261.
[905] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.279.
[906] Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1980,** Beta Yayınları, İstanbul, 1986, ss.54-60.
[907] Özbudun, ss. 44-45.
[908] Özbudun, ss.45-46.

öğrenci olaylarının önlenemediği. devlet otoritesinin zayıfladığı gerekçesiyle yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı siyasi kesimler tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Demirel Hükümeti döneminde (03.11.1969-06.03.1970) hükümet programında YÖK benzeri bir kuruluşun gereksinimi şöyle belirtilmiştir:

> *Üniversite muhtariyeti münhasıran müesseseye verilmiş bir haktır. Bu anlayışladır ki, Hükümetimiz üniversitelerin muhtariyeti prensibini zedelemeden bir "Üniversiteler arası Yüksek Kurul" teşkilini lüzumlu görmektedir. Bu kurul çoğunluğu üniversiteler tarafından seçilmiş fakat içinde yetkili Hükümet uzuvları da bulunan bir organ olacak her çeşit ıslahat, tedbirlerini ele alacak, Hükümetle üniversiteler arasında işbirliği kuracak ve eğitim, araştırma yayın ve danışma gibi faaliyetlerinde Anayasanın temel ilkeleri dışında çıkılmamasını sağlayacaktır. Anayasanın tadili ile alakalı olan bu teşebbüsümüzde diğer siyasi partilerden gördüğümüz ilgi ölçüsünde başarılı olmaya çalışacağız.*[909]

1973 yılında 1750 sayılı Kanunda "Yükseköğretim Kurulu" adı altında, bir üst kurum bu yasayla oluşturulmuş daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi ve Ankara Üniversitesi'nin Anayasa Mahkemesine açtıkları dava ile 1975 yılında YÖK kaldırılmıştır.

1961 Anayasasında en önemli değişiklik sırasında, sıkıyönetim koşullarında yapılması planlanan değişikliklere karşı eleştirel bir tutum sahibi olan Tank Zafer Tunaya, Bülent Nuri Esen, Muammer Aksoy, Bahri Savcı ve Mümtaz Soysal gibi anayasa hocaları gözaltında tutulmuşlardır. Kamu çalışanlarının sendika kurabilmeleri, öğretim üye ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilmeleri yapılan anayasa değişiklikleriyle kaldırılmıştı. Bu yöndeki değişiklikten ötürü Teknik Elemanlar Sendikası (TEKSEN), Üniversite Asistanlar Sendikası (ÜNAS), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) gibi örgütlenmelerin varlığına son verilmiş ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlanma sebepleri çoğaltılmıştır. Hak ve özgürlüklerin sınırlanmasında yargıç güvencesinden uzaklaşılarak yürütme ve idare yetkilendirilmişti.[910] 1970-1980 arası dönemde var olan bütün üniversite dernekleri 12 Mart darbesiyle kapatılmış daha sonra darbenin etkisinin geçmesiyle birlikte çok sayıda öğrenci derneği kurulmuştur.[911]

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlüklerin geniş yer aldığı ve bu durumun yürütme organının işlev kapasitesini kısıtladığına yönelik yaygın kanaat 12 Mart 1971 muhtırasından sonra yapılan anayasa

---

[909] Osman Şahin, **Ulusal Ve Uluslararası Belgelerde Türk Yükseköğretimi,** T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2010/410, Ankara, 2010, s.401.

[910] Atılgan, 12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar, s.70

[911] Günal, s.115

değişikliğinin hedefini yürütmenin güçlendirilmesine yöneltmiştir. Bu kanaatin pekişmesinde, yukarıda ifade edildiği gibi üniversitelerde ideolojik saikle hareket eden öğrenci grupları arasında yaşanan çatışmaların ivme kazanıldığının düşünülmesi ve yönetimin "özerk üniversite"ye müdahale kapasitesinin sınırlandırılması etkili olmuştur. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında kurulan ara rejimin ilk Başbakanı Nihat Erim'in (D.1912-Ö.1980) "1961 Anayasası Türkiye için lükstür" mealindeki ifadesi Anayasada yapılmak istenen değişikliklerin yönünü de belirtmiştir. 1971 ve 1973 döneminde gerçekleştirilen anayasal düzenlemeler 1961 Anayasası'nın yaklaşık olarak üçte birini oluşturmuş ve bu düzenlemeler üniversiteleri de etkilenmiştir.

1971 yılında 1488 sayılı Kanun ile yapılan anayasal değişiklik, üniversitelerin hukuki statüsünü düzenleyen 120. maddede değişiklikler getirmekle birlikte bu maddenin yer aldığı bölüm başlığı olan "özerk kuruluşlar" ismini de "Özerk üniversite, tarafsız radyo-televizyon, haber ajansları" şeklinde değiştirmiştir. Üniversitelerin hukuki çerçevesinin belirlendiği 120. madde şu şekilde değiştirilmiştir:

> *Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz.*
> *Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel kanuna göre kurulan Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.*
> *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Son fıkra hükümleri saklıdır.*
> *Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler.*
> *Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, üniversiteler üzerinde Devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma plânı ilkelerine göre yürütülmesi esasları kanunla düzenlenir.*
> *Üniversitelerin bütçeleri, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konulur ve denetlenir.*
> *Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu*

kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilân ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir [912]

Üniversitelere ilişkin Anayasa değişikliklerinin temel nedenini üniversitelerin "idari özerklik" alanlarının daraltılması oluşturmuştur. Bu bağlamda "idari özerklik" kavramının maddeden çıkarılması dikkat çeken değişiklik olmuştur. Anayasa koyucu bu değişiklik ile üniversitelerde olası güvenlik olaylarının güvenlik güçleri tarafından etkin müdahale edebilmesinin yolunu açmaktadır. Esasen birinci ve son fıkra hükümleri buna yöneliktir.[913]

12 Mart 1971 müdahalesinin ardından geniş bir Anayasa değişikliği yapılarak özgürlüklerin kısılması yoluna gidilmiştir. 20 Eylül 1971'de çıkartılan 1488 sayılı kanunla [914] yukarıda da ifade edildiği gibi, Anayasa'nın üniversitelerle ilgili 120. maddesinde de düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu bu düzenleme üniversite özerkliğini korumakla birlikte özerkliğe büyük oranda sınırlamalar getirmiştir. "üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetim hakkı" kavramı Anayasa'da yer almıştır. Bu doğrultuda; özerklik "üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel" değildir ifadesi yer almıştır. Üniversitelerde "öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde" Bakanlar Kurulu'na üniversite yönetimine el koyma ve bu kapsamda üniversite organlarını ve akademik personeli görevden alma yetkisi verilmiştir. Bu yetki Bakanlar Kurulu tarafından kullanılmamakla birlikte bu Anayasa değişikliği ile özerkliğin aşındığı ve büyük ölçüde sınırlandırıldığı görülmektedir. Üniversitelerin sahip oldukları özerkliğin özümsenememesinin bu duruma yol açtığı söyleyebilir.[915] 1971 yılında yapılan değişiklik ile öğretim üyelerinin ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilme ve merkez organlarında görev alabilme hakkı kaldırılmıştır. Artan şiddet olaylarının engellenememesi, güvenlik özerklik dengesinin kurulamaması sonucunda çözüm arayışının Anayasada üniversite özerkliğinin düzenlenerek sınırlandırılmasına yol açtığı söylenebilir. Bu durum, sosyo-ekonomik ve siyasal kültürle bağlantılı

[912]T.C. Resmi Gazete, 22.09.1971, Sayı: 13964, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği; Ataünal, ss.55-56.
[913] Küçükcan ve Gür, ss.135-137.
[914]T.C. Resmi Gazete, 22.09.1971, Sayı: 13964, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği.
[915] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5, s.114

sorunların çözümlenmesindeki yetersiziliğin üniversite kanunlarına dayandırılması ile birlikte üniversitenin kurumsallaşmış geleneksel bir kültür oluşturabilmesinin ve kurumsal kültürün sürekliliğinin siyasal kırılmalarla kesintiye uğratıldığını göstermektedir.

1961 Anayasasında iki defa 1971-1973 ara rejim döneminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Birincisi köklü bir değişiklik olup 1488 sayılı kanun ile 22 Eylül 1971 tarihinde yapılan değişikliktir. (Bu kanun ile 1961 Anayasasının 35 maddesi değiştirilmiş ve dokuz geçici hüküm eklenmiştir) İkincisi 1699 Sayılı Kanun ile yapılan 20 Mart 1973 tarihli değişikliktir. Bu değişikliklerle özetle yürütmeyi güçlendirerek Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Üniversite özerkliğinin zayıflatılması, TRT'nin özerkliğinin kaldırılması da bu değişiklikler içerisindedir.[916] Bu gelişmelerle 12 Mart döneminin 12 Eylül döneminin bir provası olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda 1961 Anayasası ile tanınan özgürlüklerin devlet otoritesini zayıflattığı bunun da istikrarsızlığa yol açtığı görüşü 12 Mart ve 12 Eylül hareketinin felsefesini oluşturmuştur.[917] 1968 öğrenci olayları, 12 Eylül 1971 askeri muhtırası ve 1971 Anayasası değişikliği yeni bir üniversite kanununa gereksinim duyulmasına yol açmış olmakla birlikte[918]üniversiteleri büyük bir sorumluluk ve zan altında bırakan olaylar 1967 - 1980 yılları arasına kadar devam etmiştir. Üniversitelerin böyle bir hareket karşısında nasıl çözüm üretileceğini bilmediği ve bu bağlamda idari, felsefi ve fikirsel olarak buna hazır olmamaları ile birlikte öğrenci hareketlerinin sorumluluğu üniversitlere yüklenerek "üniversite=anarşi yuvası" düşüncesi toplumda yaygınlaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak bu yaşananlar 1980 askeri müdahalesinin sebepleri arasında gösterilmiştir. [919] Yukarıda açıklandığı gibi 1750 sayılı Üniveristeler Kanunu'nun hazırlanmasında Türkiye'nin siyasal ve toplumsal zemininde yaşananlar belirleyici olmakla birlikte özerk üniversite idari yapılanmasının üniversite tarafından da yönetilemediğini göstermektedir. Bu siyasal zeminde 1973 yılında 1750 Sayılı yeni bir Üniveristeler Kanunu kabul edilmiştir. Alt başlıkta yeni Üniveristeler Kanunu'nun yapısı genel hatları ile incelenecektir.

---

[916] Özbudun, s.45.
[917] Özbudun, s.61; Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.299.
[918] Ataünal, s.57.
[919] Demir, s.2.

3.9.1. 1973 Tarihli 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu

20.6.1973 tarihinde 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun kabul edilmesine yol açan nedenler arasında, yukarıda da anlatıldığı gibi 1968 öğrenci hareketleri, 12 Mart 1971 askeri muhtırası ve 1971 Anayasa değişikliği sayılabilir. 12 Mart dönemi üniversite sorununa çözümler getirmekten çok üniversiteler üzerinde denetim kurmaya çalışmıştır.[920] Yukarıda anlatılan gerekçeler temelinde 1973 yılında 1750 sayılı yeni Üniversiteler Kanunu yürürlüğe girmiştir.[921] 1750 Sayılı Kanunda 83 asıl madde vardır. Yasanın 2. maddesi tanım 3. maddesi görev maddesidir. Burada özerklik, bilim ve yönetim özerkliği şeklinde ikiye ayrılmamıştır. Tek sözcükle yetinilmiştir. Üniversitelerin kamu tüzel kişiliğine sahip oldukları vurgulanmıştır. [922]

> *Madde 1. "Yükseköğretim bir bütündür. Üniversiteler bu Kanun hükümlerine tâbidir".*
> *Üniversitenin Tanımı*
> *Madde 2: "Üniversiteler, fakülte, bölüm, kürsü, yüksekokul, okul, enstitü ve benzeri kuruluşlarla hizmet birimlerinden oluşan özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleridir".*
> *"Her üniversite kendisine bağlı kuruluş ve birimlerle bir bütündür. Bir üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde bu üniversiteyi oluşturan fakülteler de bu Kanun hükümlerine göre tüzel kişiliğe sahiptir. Üniversiteye bağlı diğer kuruluşların tüzelkişiliğe sahip olması üniversite senatosunun kararına bağlıdır".*
> *Üniversitein görevleri*
> *Madde 3: Üniversitelerin görevleri şunlardır:*
> *a) "Çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak;*
> *b) Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, milli tarih şuuruna sahip, vatanına [örf ve âdetlerine] bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğretime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek;*
> *c) Çağdaş bilim ve teknoloji gerekleri ve Devlet kalkınma planının hedefleri doğrultusunda, kendi insangücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmak;*
> *ç) Memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere, bütün bilimsel ve teknik sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalarda bulunmak, ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla işbirliği yapmak"*[923]

---

[920] Ataünal, s.57; Tekeli, YÖK'ün tarihi, ss.174-175.
[921] T.C. Resmi Gazete, Üniversiteler Kanunu, 07. 07.1973, Sayı: 14587.
[922] M. Tahir Hatiboğlu, "Türkiye'de Üniversite Yasalarında Tanım, Amaç Ve İlkeler", **Bilim, Bilim Politikası Ve Üniversiteler,** (Yayına Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.27.
[923] T.C. Resmi Gazete, Üniversiteler Kanunu, Kanun No: 1750, 07. 1973, Sayı:14587; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, ss.137-184.

Burada fakültelerin özerkliği söz konusu değildir. Birinci sıraya "çeşitli kademelerde bilimsel öğretim" yapma geldiği gibi ikinci sırada öğrencilerin "bilim anlayışı kuvvetli, milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve âdetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar" ve "türlü bilim ve uzmanlık kolları için hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak" yetiştirilmesi yer almıştır. Bu kapsamda ideal insan profilinin niteliklerinin belirlenmesi doğrultusunda bireylerin yetiştirilmesi öne çıkmaktadır. 1946 yılında kabul edilen 4936 sayılı Yükseköğretim Kanunu'ndaki "Türk devriminin ülkülerine" diğer bir ifade ile Cumhuriyetin temel değerlerine bağlı vatandaşlar yetiştirmenin yerini "vatanına, örf ve âdetlerine bağlı", millî karakter sahibi olmak yerine "milliyetçi" aydınlar yetiştirmek almıştır. Bu ifadeler, belirlenen şekilde insan yetiştirmenin üniversitelerin görevi olmadığı ve üniversite özerkliği ve özellikle de bilimsel özerklikle bağdaşmadığı şeklinde eleştirilmiştir.[924] Bu durumun 1975 yılında Anayasa Mahkemesine taşınmasıyla, Anayasa Mahkemesi öğrencilerin "örf ve adetlerine bağlı" yetiştirilmesini öngören hükmü iptal etmiştir.[925]

> *Üniversitelerüstü kuruluşlar*
> *Devlet denetimi ve gözetimi*
> *I - Yüksek Öğretim Kurulu Tanımı*
> *Madde 4: "Yüksek Öğretim Kurulu; Yüksek Öğretimin bütünlüğü anlayışı içinde çağdaş bilim ve teknolojinin gereklerine ve Devlet Kalkınma Plânının temel ilke ve politikalarına uygun olarak yükseköğretim alanına yön vermek amacı ile gerekli inceleme, araştırma ve değerlendirmeleri yapmak, yükseköğretim kurumlan arasında koordinasyonu sağlamak, uygulamaları izleyerek yetkili makam ve mercilere önerilerde bulunmakla görevli bir kuruldur".*

1973 yılında 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversite tarihinin ilk Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve Üniversite Denetleme Kurulu kurulmuştur. Kurul üniversitelerin yönetiminden sorumlu organdır. Bu kurulun üniversite özerkliğine aykırı olduğu gerekçesiyle üniversitelerin yönetiminden sorumlu kılınan YÖK ile ilgili maddeler, (Madde: 5-6) Ankara Üniversitesi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Anayasa Mahkemesi'ne açtıkları davalar sonucunda 1975 yılının sonunda iptal edilmiştir. 2 yıl 4 ay yürürlükte kalan kurulun kaldırılmasıyla üniversite özerkliği genişletilmiştir.[926] Üniversitelerin hükümetle ilişkilerde ağırlık noktasını oluşturan Yükseköğretim Kurulu'nun kaldırılması ile hem üniversiteler arasında hem de

[924] Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5, s.114.
[925] Timur, ss. 292-293; Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.175.
[926] Timur, s. 292-293; Hatiboğlu, s.229.

üniversite ile hükümet arasında oluşabilecek geniş anlamda eşgüdüm imkânının ortadan kalktığı söylenebilir. 1750 Sayılı Kanunda, üniversitelerin hükümetle ilişki kurması, Üniversitelerarası Kurul ve Senato kararlarının Milli Eğitim Bakanına gönderilmesi dışında bir hükme yer verilmemiştir.[927] 1961 Anyasası ile bu dönemde özerk üniversitelerin Anayasa Mahkemesine soyut norm denetimi/iptal davası için başvuru yapabilme imkânı tanınması üniversiteye tanınan özerkliğin ve güvenin bir ürünüydü. Soyut Norm denetimi için başvuru yapabilen üniversitelerin bu yetkisi kamu sorumluluğu ve kamu yararına dayanmakla birlikte kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olabilmesi iktidarın bilim kurumlarına yapabileceği tasarrufu kısıtlayabilecek nitelikte olmuştur. Bu açıdan üyeleri siyasiler tarafından seçilen Yükseköğretim Kurulunun varlığı; üniversiteler arasında ve üniveriste ile hükümet arasında koordinasyonu, iş birliğini düzenleme yetkisini aşıp bilim kurumlarında özerkliği aşındırıcı misyona bürünebilmesi endişeye yol açmıştır. Bu bağlamda özerk üniversiteye müdahale şeklinde görülen Yükseköğretim Kurulu'nun, Ankara Üniversitesi ve CHP'in Anayasa Mahkemesine başvurarak iptal edilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. 12 Eylül 1982 Anayasası ile üniversitelerin Anayasa Mahkemesine soyut norm denetimi/iptal davası başvurusunda bulunabilme yetkisi kaldırılmıştır.

Üçüncü kalkınma planında da (1973-1977) yükseköğetim planlaması ile ilgili yürütme biriminin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu durum Üçüncü Kalkınma Planında şu şekilde belirtilmiştir:

> *Yükseköğretimde kapasite artırılmasının yükseköğretim kurumlarının ve üniversitelerin açılmasıyla sağlanması konusundaki çalışmalar, tüm yükseköğretim planlaması ile görevli bir yürütme birimi bulunmadığından mevcut üniversitelerin patronaj yolu ile fakülte kurmaları ve Millî Eğitim Bakanlığının yüksekokullar kurması biçiminde süregelmiş, öğretim üyesi sağlanmasındaki güçlükler, mevzuat ve kadro yetersizlikleri nedeniyle bu konuda gerekli gelişmeler sağlanamamıştır.*[928]

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi üniversitelerin planlamasında ve koordinasyonunda görevli bir kurulun bulunmayışının sorunlara yol açacağı düşünülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi yetkileri özerkliğe müdahale şeklinde düşünülen YÖK 1975 yılında kaldırılmıştır. Türkiye'de yükseköğretime olan talep artışı ve ülke içerisine yayılan üniversitelerin planlanması, koordinasyonu, yeni kurumların açılması, insan gücü ihtiyaçlarının karşılanması, Devlet Kalkınma

[927] Korkut, s.213.
[928] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)** s.767

Planı hedeflerine uygun öğrenim ve öğretimin yürütülmesi gibi alanlarda YÖK ya da benzeri bir yapılanmaya tampon bir kuruluş şeklinde Türkiye'nin insan gücü ve üniversitelerin kurumsal kimliğinin henüz oluşmadığı düşünülürse gereksinim duyulduğu söylenebilir. Bu kurulun yetkileri belirtilen görevler ile sınırlı kalmayıp üniversite özerkliğine müdahale boyutuna varması ise üniversite özerkliğini sınırlandırmaya yol açabilmektedir. Üniversite ile ilgili yeni düzenlemeler kanunda şöyle yer almıştır:

> *Tanımı ve Kuruluşu*
> *Üniversite Denetleme Kurulu*
> *Madde 7: "Üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı olarak çalışan bir kuruluştur.*
> *Kurul; Başbakanın başkanlığında, Milli Eğitim Bakanı, Adalet Bakanı, bu Kanuna tâbi üniversitelerin rektörlük yapmış öğretim üyeleri arasından kura ile üç yıl süre için seçilmiş üç üye, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı, Milli Güvenlik Kurulunun dekanlık yapmış öğretim üyeleri arasından üç yıl süre için seçeceği bir üyeden kurulur.*
> *Başbakanın katılmadığı hallerde Kurula Milli Eğitim Bakanı başkanlık eder.*
> *Kurulun sekreterlik işleri Başbakanlık tarafından düzenlenir yürütülür".*
> *Üniversiteler arası Kurul*
> *Madde 9: "Üniversitelerarası Kurul yükseköğretim planlaması içinde üiversiteler arasında akademik yöden koordinasyonu sağlamak, üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak tedbirler almak, üniversitelerin tümünü ilgilendiren kanun tasarılarını, tüzük tasarılarını ve aynı nitelikteki yönetmelikleri hazırlamak ve bu kanunda belirtilen diğer işleri yapmakla görevli bir kuruluştur".*
> *Madde 13: "Retör her üniversitenin bütün öğretim üyelerinin birarada yapacakları toplantıda, üç yıl için, üniversitenin aylıklı profesörleri arasından salt çoğunlukla seçilir.*
> *Dönem süresi biten rektör yeniden seçilebilir. Fakat, aynı şahıs, aradan bir seçim dönemi geçmeden, iki dönemden fazla retörlük yapamaz."*
> *Mdde 16: "Dekan, fakülte kurulu tarafından, fakültenin aylıklı profesörleri arasından, üç yıl için salt çoğunlukla seçilir. Dönem süresi biten dekan yeniden seçilebilir. Fakat aradan bir seçim dönemi geçmedikçe aynı şahıs iki dönemden fazla dekan olamaz"*
> *"[Hükümetin idareye el koyması*
> *Madde 69: Üniversitelerle onlara bağlı kuruluşlar ve kurumlarda veya bir üniversiteye bağlı olmayan fakültelerde, öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca önlenememesi; veya üniversite organlarınca alınan tedbirlerein gereken sonucu verememesi;*
> *Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden herhangi birisinin, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastiyle kullanılmsı; hallerinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitenin veya bu üniversiteye bağlı kuruluş ve kurumların veya bir üniversiteye bağlı olmayan fakültenin idaresine belli bir süre ile el koyabilir. El koyma kararı Resmi Gazetede yayımlanır. Yayımlanmayı mütrakip 48 saat içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi birleşik toplantısının onamına sunulur. El koyma 2 ayı geçmez.*

Ancak, her defasında 2 ayı geçmemek üzere süre uzatılabilir. Uzatma kararı, Türkiye Büyük Millet Meclisi birleşik toplantısının onamına sunulur.] ’’[929]

1750 sayılı kanunun çerçevesi ile üniversite anlayışına, yönetsel özerkliğin belli koşullarda daraltılabilmesini ve Üniversite Denetleme Kurulu’nun kurulmasını getirmiştir. [930] 1971 Anayasa değişiklikleri ile üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğinin yerine devletin denetim ve gözetiminin getirilmesi soyut bir özerklik tanımı getirildiği şeklindeki eleştirileri ile birlikte[931]1750 Sayılı Kanunla idare edilen üniversiteler özerk bir yapı içerisinde idarecilerini kendileri seçip idari işler seçilmiş kurul ve kişiler tarafından yürütülmekteydi. Üniversitede mali denetim dışında bütün planlama ve denetim işleri kendileri tarafından yapılmaktaydı. [932] Kanun çerçevesinin yukarıda belirtildiği gibi 1973 yılında kabul edilen 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile yönetsel özerklik belli koşullarda daraltılmıştır. Hükümetin üniversite yönetimine el koyabilmesi, üniversite denetleme kurulunun kurulması, asistan ve öğrencilerin yönetime katılmalarının sağlanması, fakülte kurullarına doçentlerin de katılması, fakülte yönetim kuruluna bir asistan temsilcisinin katılması, öğretim üyelerinin bilimsel denetimlerinin sağlanması, bir fakültenin kurulabilmesi için en az 7 öğretim üyesinin bulunması, yükseköğretimin toplumun ihtiyaçlarına yönelmesi, yükseköğretimin planlanması gibi düzenlemeler getirilmiştitr.[933]

1750 Sayılı Kanun’un aksayan yönlerine yönelik eleştiriler ise tüm kararların ilgili kurullarda çıkmasının gerekmesi, kurulların verimli çalışamaması nediyle kararların alınamaması alınsa bile uygulama ve kontrol sorununun yaşanması, kurulların karar verici idarecilerin uygulayıcı olduğu şeklinde belirtilmiştir. Kontrol ve denetimin olmamasının keyfi yönetime yol açması, öğretim üyelerinin istediğini yapması sonucunda “kürsü ağalığı” diye bir müessesenin oluşması, işlerin yürümesi ve gelişmesi kürsü şefinin isteğine bağlı olması, bir kişinin hâkimiyetinin söz konusu olduğu bu eleştiriler arasında yer almıştır. Bu durum üniversite özerkliğini amaç dışında sığınma aracı olarak kullanıldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. 1750 Sayılı Kanun ile yönetilen üniversitelerde akademik yöneticilerin salt çoğunluğun geçerli olduğu seçimle seçilmeleri gruplaşmalara yol açarak üniversite idarecilerine verilen

[929] T.C. Resmi Gazete, Üniversiteler Kanunu, Kanun No: 1750, 07. 1973, Sayı:14587; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, ss.137-184.
[930] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.185.
[931] Gören, s.454.
[932] Demir, s. 1.
[933] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.185.

oyun ödün olarak geri gelmesi beklentisi yaygınlık kazanmıştır. Bu üniversite kanununun akademik kurullara tanıdığı geniş yetkiler üniversiteyi yönetmenin zorlaştırdığı bu dönemde kürsü başkanlarına verilen aşırı yetkiler "kürsü ağalığı" şeklinde eleştirilmiştir.[934]

1973 yılında kabül edilen 1750 Sayılı Kanun'da üniversitelerin ve fakültelerin tüzel kişilik statüsü muhafaza edilerek üniversite "yüksek bilim" kurumu olarak tanımlanmıştır. Üniversitenin görevlerinin sıralamasında "öğretim" ilk sırada yer almıştır. Söz konusu bu kanunun bu anlayışını Alman Bilimci Prof. Dr. Hirsch (D.1902-Ö.1985) 1979 yılında verdiği konferansta eleştiri konusu yapmıştır. Bu kanunun 3. maddesinde üniversitelerin görevi kısmında ilk sırada, "Çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak" ibaresinin yer almış olmasını eleştirmiştir. Hirsch bu düzenleme ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır: "demek oluyor ki, artık üniversite kavramı için esas olan kıstas öğreti (doktrin) değil öğretimdir. (…) Kanunu yapan kimselerin amacı gerçekten bu ise üniversite kavramının, mesleki bilgi veren meslek okullarına doğru erozyona uğratıldığıdır(…) Bu görüş büyük Atatürk'ün herkesçe bilinen vecizesini yenmiş demektir".[935] 1971 yılında yapılan değişiklikle "bilimsel ve idari özerklik" ifadesi "özerkliğe sahip" olarak dönüştürülmüştür. Yukarıda da anlatıldığı gibi 1973 yılında çıkarılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ise özerkliği kısıtlayıcı hükümler içermiştir. Kanunun 78.maddesinde üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının siyasi partilere üye olamayacağı, söz konusu kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibari ile siyasi partilerde görev yapan akademisyenlerin bu görevlerinden bir hafta içinde istifa etmedikleri takdirde görevlerinin sonlandırılacağı[936] şeklindeki hüküm ile öğretim üyelerinin siyasal partilere üye olabilmeleri kaldırılmıştır. Bu Kanun, 1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı ve 27 yıldır yürürlükte olan Üniversiteler Kanunu'nu yürürlükten kaldırarak çok sayıda özerkliğe aykırı maddeler içermiştir. Bu maddeler, yukarıda da ifade edildiği gibi 1961 Anayasasının Anayasa Mahkemesi'nde dava açma yetkisini tanıması ile bazı üniversitelerin ve CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmaları üzerine iptal edilmişlerdir.[937] Tahir Hatipoğlu (D.1946-), bu kanunun bazı

[934] Demir, ss.4-5
[935] Hirsch, Cilt:2.
[936] T.C. Resmi Gazete, Üniversiteler Kanunu, Sayı: 14587, 07. 1973.
[937] Hatiboğlu, Türkiye Üniversite Tarihi, s. 471.

maddelerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiğini fakat yapılan değişikliğin, iktidarın 12 Mart'a götüren çatışmalarda taraf olmuş bir ideolojiye karşı tutumunu göstermesi bakımından 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 1946 tarihinde kabul edilen 4936 Sayılı Kanunun'un getirdiği statünün gerisinde kaldığını belirtmiştir.[938]

1933 Üniversite Reformu, merkezden yönetimi getirdiği için senatoya ihtiyaç duyulmamıştı. 1923-1946 arası tek parti dönemi sürecinde üniversite yönetimi siyasal iktidar tarafından belirlenmiştir. 1946-1981 arası dönemde ise Türk üniversiteleri kurumsal özerklik ilkeleri ile yönetilmesi bağlamında litaratürde "özerk üniversite dönemi" olarak adlandırılmaktadır.[939] 1750 Sayılı Üniveristeler Kanunu 12 Eylül askeri müdahalesine kadar yürürlükte kalmıştır. 12 Eylül rejimi Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi istikrasızlık ve kriz durumdan üniveristeleri topluca sorumlu tutmuştur. Bu doğrultuda üniversite anarşi kaynağı olarak düşünülerek idaresini otokontrolünü siyasi iradeye veren bir üniversite kanununa gereksinim duyulmuştur. Bütün bu nedenler sonucunda kanun yapma düşüncesi üniversiteyi disipline edecek şekilde benimsenmiştir. 1981 tarihinde 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun bir tepki kanunu olarak hazırlanıp yürürlüğe girmesiyle en üst yönetim birimi olan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kurulmuştur.[940] Türk üniversite tarihinde 115 Sayılı Kanun ile 13 Haziran 1946 tarihli 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nda değişiklik yapılarak üniversitelerin idari özerkliği ileri boyutlara taşınmıştır. Daha sonra 1961 Anayasasının 120. maddesindeki düzenlemeler ile de idari ve bilimsel özerklik anayasal güvenceye alınmıştır. Bu durum Türkiye'nin siyasi kültüründe uzun süre devam edememiştir. Yukarıda da anlatıldığı gibi yaşanan siyasal ve toplumsal kargaşalar ve nihayetinde 12 Mart 1971 muhtırası sonucunda 1488 Sayılı Kanun ile yürütme organına üniversitelerin yönetimlerini devralma yetkisi tanıyan düzenlemeler getirilmiştir. Daha sonra 1973 tarihli 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile yürütme organının üniversiteler üzerinde "gözetim ve denetim" yetkisi arttırılmıştır.

[938] Hatiboğlu, Türkiye Üniversite Tarihi, s.229.
[939]Bkz. Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniversite Dönemi 1946-1981,** İstanbul bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul, 2010.
[940] Demir, ss.5-6.

1980 yılına kadar devam eden bu uygulama yaşanan toplumsal ve siyasal kırılma ile değişime uğramıştır. Eylül askeri darbesinin ürünü olan 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu kabul edilmiştir. Bu kanun ile üniversite yönetimlerinin belirlenmesinde radikal dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda rektör ve dekanların atamalarından yürütmenin başı konumundaki Cumhurbaşkanı ile Yükseköğretim Kurulu'nun yetkili kılınmıştır. 1982 Anayasasında üniversitelerin düzenleniş şekline bakıldığında 130. ve 131. maddelerinde idari özerkliğe yönelik hükme yer verilmemiştir. Üniversitelerde, 1933 reformu ile merkezi yönetim döneminde hükümetin etkinliği, 1946 yılında Üniversiteler Kanunu ile idari ve kırılgan akademik özerklik ile kurulların etkinliği, 1973 yılında kurullar ve hükümetin etkinliği ve 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı Yükseköğretin Kanunu ile de hükümet ve Yükseköğretim Kurulu belirleyici olmuştur. 1980 sonrası Türk siyasal sistemindeki radikal değişim ve dönüşümler ve küreselleşme dinamiklerinin de itici gücüyle üniversitelerin kurumsal işleyişinde dönüşüm yaşanmakla birlikte üniversitelerden beklentiler de artmaya başlamıştır bu bağlamda üniversite politikasında yeni bir aşamaya geçilmiştir. Aşağıdaki bölümde bu süreç incelenmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE 12 EYLÜL 1980 SONRASI ÜNİVERSİTELER VE 3. KUŞAK ÜNİVERSİTELERE GEÇİŞ SÜRECİ

4.1. 1981 TARİHLİ 2547 SAYILI YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU (YÖK) ÖNCESİ GENEL BİR ANALİZ

Refah devletinin krize girmesiyle, bütün dünyada 1970'lerden itibaren ekonomi-politik pratik ve düşüncelerde ciddi dönüşümler yaşanmıştır. İngiltere ve Amerika'da Thatcher/Reagan liderleri neoliberal politikaların uygulanmasına öncülük etmişlerdir. Neoliberalleşme, kurumsal reform ve düzenlemeleri bütün dünyaya yayarken ayrıca Uluslararası ticareti yöneten Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve uluslararası finansı yöneten Uluslararası Para Fonu (IMF) aracılığı ile neoliberalizmin küresel kuralları somutlaştırılmıştır. Bu kuruluşlara (DTÖ ve IMF) imza atan devletler bu kurallara bağlı kalmayı kabul etmektedirler. Neoliberalizm politikalar kapsamında, üniversiteler, medya, finans ve devlet kurumları gibi bütün toplumsal ve siyasal alan yeniden dizayn edilirken hegemonik bir söylem olarak neoliberalizm düşünce biçimlerimiz ve ekonomi politik pratiklerimize nüfuz etmeye başlamıştır.[941] İfade edildiği gibi bu ideolojik programın temel aktörleri küresel kapitalizmin işleyiş mekanizmalarını yönlendiren çok uluslu şirketler (ÇUŞ'lar) ve uluslararası finansal kuruluşlar (UFK'lar) tarafından oluşturulmaktadır. Çok uluslu şirketler, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların da bulunduğu uluslararası finans sermayesinin küreselleşme ideolojisini bir çağdaşlık projesi olarak sunma çabasının arkasındaki sınıfsal güçlerin ve küresel kapitalist şirketlerin dünya kaynaklarının paylaşım mücadelesini örtme çabasını ortaya koymaktadır.[942]

1980 yılından sonra Türkiye'de meydana gelen siyasal, toplumsl ve zihinsel değişimlerin anlaşılabilmesi tüm dünyada meydana gelen dönüşümlerle birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sermayenin birikim süreci içerisinde sermaye ve emek arasındaki bölüşüm çatışması küreselleşme ideolojisi altında yeni söylemlerle

[941] David Harvey, "Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm", (Çev. Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ), **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi,** 2012, Cilt:2 Sayı: 2, s.68-69.

[942] Erinç Yeldan, "Neoliberalizm İdeolojik Bir Söylem Olarak Küreselleşme", **İktisat Üzerine Yazılar I**, (Ed.Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.432.

sürdürülmüştür. "Esnek istihdam biçimleri" ve "endüstriyel ilişkilerde emek kavramının niteliğinin değişmesi" şeklindeki söylemler ile ücretli emeğin iktisadi ve sosyal kazanımlarının kısıtlanmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Bütün kapitalist dünyada 1980 yılından sonra emek örgütlerinin siyasi haklarının geriletildiği, toplu sözleşme ve grev haklarının kısıtlandığı ve sendikal ve siyasal örgütlenmelerin engellendiği düzenlemelerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur.[943] 2. Dünya Savaşı sonrasında refah devletinin kazanımları 1980'li yıllardan itibaren kazınmıştır. 1960'lı yılların sonundan itibaren refah devletinin geliri yeniden bölüştürme ilkesi ve kapitalist birikim sürdürülememiştir. Sermayenin artan vergi miktarı, sendikal örgütlenme ile işçi ücretlerinin aşağı çekilmesi, petrol şoku ile üretim maliyetlerinin yükselmesi kapitalizmin yeniden üretiminin krize girmesiyle birlikte merkezde yaşanan bu krizin çevre ülkelerdeki izdüşümü ithal-ikameci ekonomilerin hızla tıkanma noktasına girmesine yol açmıştır. [944]

Türkiye'de Askeri darbe ve Turgut Özal iktidarı dönemi önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi İngiltere'de Margaret Thatchher'in ABD'de Ronald Reagan'ın iktidara gelmesiyle birlikte toplumsal bilinçte yeni bir oluşumun başlamasıyla yeni sağ sahneye çıkmıştır. Turgut Özal'ın iktisat politikası Thatcher'in (1979) ve Reaagan'ın (1980) iktidara geldiği küreselleşme ve neoliberalizmin sahneye çıktığı yıllardı. Özal, 1971-1973 yılları arasında Dünya Bankasında çalışmıştı.[945] Bu tıkanma sonucunda çözüm olarak kapitalizmin neoliberal politikaları toplumsal yapının bütün alanlarına nüfuz etmiştir. Türkiye'de 1970'lı yılların ortalarından itibaren ivme kazanmaya başlayan siyasal şiddet 12 Eylül darbesinin en temel gerekçesi olarak sunulmuştur. Rejimin meşruiyetini sorgulatan ekonomik kriz 12 Eylül darbesinin en önemli nedenleri arasında yer almakla birlikte Anayasada öngörülen parlamenter sistemin güçlü ve istikrarlı hükümetlerin ortaya çıkışını zorlaştırması da 12 Eylül darbesinin gerekçeleri arasında yer almıştır.[946] Tanel Demirel 12 Eylül askeri darbesine yönelik; toplumların kolayca belirlenen bir doğrultuya çekilebilecek elastik yapılar

[943] Yeldan, s.443.

[944] Oğuz Dilek, "Türkiye'de Kapitalizmde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi", **Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları,** (Der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.357.

[945] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi,** (Ed. Ali Berktay), 16. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.285.

[946] Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, ss.347, 400, 99.

olmadığını, darbeyi normal ve sıradan bir çözüm gibi algılayan ordunun zihniyeti, siyasal şiddete yönelik eğilimi ve rejime yönelik siyasetçilerin umutlarının sönmesine yol açan davranışların da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlam içerisinde darbeye giden süreci bu tutum ve davranışların mümkün kıldığını belirtmiştir.[947] 12 Eylül askeri darbesine yönelik birçok siyasal, sosyal ve iktisadi nedenler söz konusu olmakla birlikte iktisadi dönüşüm temel faktör olarak makro düzeyde kurumları ve toplumun değişiminde katalizör rolü oynadığı görülmektedir. Bu kapsamda bu kurumların başında gelen üniversiteler yeni dönemin beklentilerine cevap verecek şekilde yeniden dizayn edilmişerdir.

12 Eylül 1980 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında emir komuta zinciri içerisinde Türkiye'de demokratik siyasi süreç askıya alınarak ülke yönetimine el konulmuştur. Türkiye'de askeri darbelere yönelik algıların tarihsel arka planı; Türk yönetim anlayışının uzun bir otoriter monarşik geçmişe dayanması, 19. yüzyıl Türk modernleşmesi ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ordunun Türk Ulus Devletinin inşasındaki öncü rolüne dayanmaktadır.[948] Darbeyi hazırlayan dinamiklerin gerekçeleri birbiriyle ilişkili olarak derinleşen ekonomik kriz, siyasal istikrarsızlık, anarşi ve terörün artışı ve uluslar arası konjonktür olarak belirtilmiştir.[949] Darbenin gerekçelerinden biri 12 Eylül öncesinde yaşanan toplumsal kargaşaya son vermek ve bu gerekçeye göre de bu kargaşa durumu 1961 Anayasasının sağladığı aşırı özgürlüklerin bir sonucuydu. 12 Eylül darbesi ile hukuk sistemi yeniden dizayn edilerek yeni bir anayasa ile "disiplinli demokrasi" dönemine geçilmek istenmekteydi.[950] 12 Eylül Askeri darbesinin ekonomik gerekçesi; emekçi sınıfın geriletilmesi ve 1970'lerin başlarında görünür olan emekçi sınıfların kitlesel örgütlülüğe sahip olması ve sorgulama anlayışının hâkim olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda darbenin temel fonksiyonu; toplumsal dönüşümü emek üzerinden sermaye lehine yeniden denetim kurarak ve zor kullanılarak bu bağlamda ordu ile burjuvazi arasında sınırlı çıkar ilişkisine dayanması perspektifinde 24 Ocak kararlarının hedefindeki yeni birikim bölüşüm modelini (neoliberal ekonomi)

[947] Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.410.
[948] Birol Akgün, "12 Eylül Döneminde İç Ve Dış Politika (1980-1983)" **Osmanlı'dan İkibinli YıllaraTrkiye'nin Politik Tarihi İç Ve Dış Politika (**Ed. Adem Çaylak, Mehmet Akkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu), 2. Baskı, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2010, s.543.
[949] Akgün, s.544.
[950] Akşin, s.276.

Türkiye üzerinde hayata geçirmeye yol açtığı şeklinde ön plana çıkmıştır.[951] Bu zeminde askeri rejimden beklenen iki temel işlevden birincisi; ülke içerisinde siyasi bir düzenleme ile kamusal güvenliğin tesisi ile can ve mal güvenliğinin sağlanması, ikincisi; sola ve emekçi taleplerine sınır getirerek sermaye lehine iktisadi ve sosyal yaşamın yeniden dizayn edilmesiydi.[952] Türkiye'de egemen olan üretim biçiminin yaşadığı derin kriz ile birlikte yükselişte olan toplumsal muhalefetin baskısı ile karşılaşan burjuva toplum düzeni egemenliğini yitirme tehdidine karşı onu askeri ve sivil bürokrasiye devretmeyi seçmiştir. Bu bağlam içerisinde Türkiye'de toplumsal yapıda derinleşen ve genişleyen buhranın patolojisi askeri darbeye yol açmıştır.[953] 1980 askeri darbesini meşrulaştıracak siyasi nedenler arasında ise Amerika ve Nato'nun Türkiye'den beklediği bölgesel rolü oynamasını sağlayacak siyasi zemini hazırlamak olduğu söylenebilir.[954]

12 Eylül darbesinin 12 Mart'tan farkı çok daha kapsamlı bir yapıda olması ve toplumsal yeniden yapılanmayı amaçlaması ve gerçekleştirmesidir. [955] 1980 darbesinden sonra yönetim ile birlikte yükseköğretim kurumlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik düzenlemeler gündeme gelmiştir. 1968 öğrenci hareketleri yönetilemeyen toplumsal kriziler, siyasal ve ekonomik krizin de etkisiyle toplum yeniden kurumları ile birlikte düzenlenmekle birlikte "Devlet, dünya sistemi içindeki iktisadi yapılarla krize girdikçe görevini neden iyi yapamadın der gibi üniversiteyi sorumlu tutmaktadır".[956] İktisadi bunalım, öğrenci hareketlerinin 1980 yılına kadar devam etmesi ile birlikte bu kaos ve kargaşa döneminin sonunda üniversiteler sıkı bir denetim altına alınacak şekilde bir yükseköğretim yasası hazırlığına başlanmıştır. Üniversiteleri düzenleyen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Türk Yükseköğretim sistemini Kıta Avrupa modelinden ayırarak Anglo-Sakson modeline yaklaştırdığı öne sürülmekle birlikte Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) bir ara kuruluş niteliğinde olduğu iddası da gösterge olarak sunulmuştur. Anglo - Sakson üniversite modelindeki ara kuruluşların iki temel

[951] Dilek, s.348.
[952] Bülen Tanör, "12 Eylül Rejimi (1980-1983)", **Türkiye Tarihi 1980-2003,** (Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin), Cilt: 5, 8. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.30.
[953] Dilek, s.355.
[954] Akgün, s.541.
[955] Tanel Demirel, 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi, s.299.
[956] Rana A. Arslanoğlu, "Küreselleşme ve Üniversite", Uludağ Üniversitesi, **İİBF Dergisi,** Cilt: 21, Sayı: 1, 2002, s. 9.

niteliği ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; tarafsızlık ilkesi diğeri ise üniversite ile devlet veya siyasi otorite arasında yer alan ve iki kesim arasında dengeleyici rol üstlenen ve oluşumunda yasama organı ve yürütmenin diğer bir ifade ile seçilmişlerin demokratik temsil mekanizmalarının belirleyici olduğu kurumlardır. YÖK'ün oluşumu ve yetkilerine bakıldığında böyle bir ara kuruluş olmadığı görülmektedir. [957] YÖK'ün oluşum şekline bakıldığında siyasi iktidarın etkisinin ağır basması ile birlikte YÖK'ün tarafsız bir ara kuruluş olması için oluşumunda; meclisin ve hükümetin yanında sermayenin ve farklı toplumsal kesimlerin de dengeleyici güç olarak yer alması sağlanmalıdır.

Anayasa ve Yükseköğretim Kanunu ile getirilen düzen üniversitelerin yönetim özerkliğini kaldırmıştır. Yeni düzenleme ile üniversite özerkliği "bilimsel özerkliğe" indirgenmiştir. Bu yeni düzenleme ile kamu üniversiteleri Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yönetilecekti. Yeni düzenleme ile YÖK başkanına geniş yetkiler tanınarak; senatolar, bölüm kurulları, fakülte kurulları ve yönetim kurulları danışma kurulları düzeyine indirilmiştir.[958] Bu dönemde Türk toplumunun siyasal ve toplumsal yapısının kırılmasıyla yeni bir döneme geçiş ile birlikte özerk üniversite dönemi de kapanmıştır. Bu yeni döneme geçişte yukarıda anlatılan nedenler ve ülke içerisindeki politik karışıklıklar ile birlikte merkeziyetçi hiyerarşik yapılanmanın oluşumu ile üniversiteler üzerinde iktidarın artan etkisi üniversitelerin dönüşümümde kolaylaştırıcı etken olmuştur. Sonraki dönemde bilim politikalarının neoliberal dönemde dönüşmesinde, üniversitelerin artan fonksiyonlarına üniversitelerin bağlı olduğu yükseköğretim sisteminin kolaylaştırıcı bir zemin hazırladığı söylenebilir. Bu dönemde küresel politikaların da etkisiyle kurumların dönüşümüne zemin hazırlanmıştır. Neoliberalizmin, girişimci özgürlüğün maksimizasyonunu insanlığın refahını sağlamada en ideal yol olduğunu savunan ekonomi politik pratiklerin teorisi olmakla birlikte bu pratiklere uyacak kurumsal çerçeveyi oluşturmak ve korumak da devletin görevidir.[959] Bu bağlamda siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle birlikte üniversiteler de yeni koşullara uyacak şekilde yeniden düzenlenerek bu zemin üzerinde 1981 yılında 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu kabul edilmiştir. Alt başlıkta öncelikle Türkiye'de yükseköğretimin tarihsel gelişimi sonra yeni

[957] Marangoz, ss.52-53.
[958] Akşin, s.277.
[959] Harvey, s.68.

döneme geçiş sürecinde Yükseköğretim Kanununu hazırlayan nedenler ve Yükseköğretim Kanununun yapısı incelenmiştir.

4.2. TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN TARİHSEL DİNAMİKLERİ: DEĞİŞEN PARADİGMALAR VE KURUMSAL KİMLİK ARAYIŞI

Türkiye'de üniversitelerin; kuruluş şartları, siyasal kültür, siyasallaşma gibi sorunların yanında üniversitelerde bilgi üretim süreçlerinin dayandığı temel ilkelere gereken önemin verilmemesi 150 yılı aşan tarihi süreç içerisinde üniversitelerin kendi kimliklerini oluşturamamasının nedenlerini oluşturmaktadır. [960] Türkiye Cumhuriyeti'nde Darülfünun'un yeni rejime adapta olamadığı gerekçesiyle ilga edilip yerine İstanbul Üniversitesinin kurulması ile yeni ulus devletin ilk üniversitesi kurulmuştur. 1944 yılında yürürlüğe giren 4619 Sayılı Kanun ile İstanbul Teknik Üniversitesi kurulmuştur. Daha sonra, 4936 sayılı yasayla Ankara'da bulunan ve daha önce açılmış olan Hukuk Fakültesi (1925), Ziraat Fakültesi (1930), Dil tarih ve Coğrafya Fakültesi (1937); Fen Fakültesi (1943), Tıp Fakültesi (1945) gibi yükseköğretim kurumları 1946 yılında Ankara Üniversitesinin bünyesinde toplanmıştır. 1946 tarihinde iki üniversite İstanbul'da biri de Ankara'da olmak üzere üç üniversite ve bunlardan ayrı tutulan meslek yüksekokulları vardı. Türkiye'de 1946 yılı ilgili başlıkta anlatıldığı gibi sosyo-politik ve üniversiteler bakımından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu tarihte hem çok partili hayata geçilerek seçimler yapılmış hem de 4936 Sayılı Kanun ile üniversiteler özerk statüye sahip olmuşlardır. 1933-1946 yılları arasında Türkiye'de yükseköğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmakla birlikte yükseköğretim kurumlarının yurt geneline yayılmaya başladığı dönemdir.[961]

Türkiye'de üniversitelere duyulan gereksinim Cumhuriyete geçişle dile getirilmekle birlikte bu politikaların somutlaşması 1950-1960 yıllarında başlamıştır. Bu doğrultuda 1956 yılında Milli Eğitim Bakanı'nın öncülüğünde kurulan komisyonda üniversite kurma politikası bağlamında üniversitelerin hangi koşullarda nerede ve öğretim elemanlarının yetişmesi ve istihdamına yönelik ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır. Komisyon açılacak üniversitelerin ve fakültelerin kuruluş sırasını

[960] Bıçak, Türkiye'de Üniversite, s. 210.
[961] Ataünal, s.19.

ülkenin iş alanları, mevcut kapasitesi ve gelecekte gelişme gösterebilen alanlar üzerinde araştırmalar yapılması şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. İlgili bölümde açıklandığı gibi DP iktidarı döneminde, 1955 yılında Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi ve İzmir'de Ege Üniversitesi, 1956 yılında Ankara'da Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1957'de ise Erzurum'da Atatürk Üniversitesi açılmıştır. Hükümetin, raporda belirtilen üniversite nitelikleri hakkında komisyonun tavsiyesine uyduğu görülmektedir.[962] 1955-1957 yılları arasında yukarıda da belirtildiği gibi dört yeni üniversite kurulmuştu. Toplumsal gelişmelerin gerektirdiği yeni konu ve uzmanlık alanları kapsamında şehir planlama, iş yönetimi vb. alanların ortaya çıkışıyla birlikte Avupa üniveriste modeline göre kurulmuş üniversitelerden ABD geleneğinde oluşan üniversite modeline geçiş görülmektedir. Bu yeni modelin özellikleri arasında bölüm temelli yapılanma ve genç akademisyenlerin erken dönemlerde ders verebilme imkânı yer almaktadır. [963] Bu dönemde üniversite açma politikası, planlama kapsamında ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda rasyonel kararlar ile şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda 1968-1972 döneminde 2. Kalkınma Planında da yükseköğretim kurumlarının bir plan çerçevesinde açılması gerektiği belirtilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yükseköğretim politikası ile ilgili; "Yükseköğretim imkânlarının yurt üzerinde dağıtılmasında yüksekokullardan yararlanılacak ve öğretim üyesi ihtiyacı uzun süreli programlarla giderildikten sonra yüksekokullardan yararlanarak üniversite açma imkânları olabilecektir. Her üniversite açma konusu ayrı bir proje olarak ele alınacak, uzun süreli hazırlık yapılacaktır"[964] şeklinde belirtilmiştir.

1971 yılı Yüksek Öğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yükseköğretimin kalkınmanın ana faktörlerinden biri olduğu ve öğretim planlamasının buna göre yapıldığı belirtilerek bu bağlamda komisyonun, öğretimin işlevsel tanımında, ekonomik ihtiyaçları öncelemeyi kabul etmenin bir ana ilke olduğu görüşünde olduğu belirtilmiştir. Türkiye'de Yükseköğretim sistemi ile ilgili olarak da "Türkiye'de belli bir Yükseköğretim

[962] Recep Murat Gecikli, "Demokrat Parti Dönemi Yükseköğretim Politikası Ve 1956 Tarihli Rapor", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi,** Cilt:10, Sayı:2, 2021, ss.155, 164,166.
[963] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.171.
[964] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) s.170 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (01.08.2023).

sistemi söz konusu değildir. Çeşitli sistemler "ad hoc" olarak meydana geldiklerinden "Türk Yüksek Eğitim Sistemi" değil "Sistemlerinden" bahsedilebilir denmiştir.[965] Bu durum Türkiye'de Osmanlı Devletinin modernleşme kapsamında açtığı yükseköğretim kurumlarının Cumhuriyetten sonra yeni oluşumlarla birlikte; merkezi sistem modeli, Humbold Üniversitesi modeli, Amerikan Üniversitesi modeli şeklinde üniversite yapılanmasının ve ontolojisinin değişkenlik göstererek henüz kurumsallaşamadığını göstermekle birlikte bu süreç devam etmeketedir.

1960-1970 yılları arasında 1967 yılında on yıllık dönemde Hacettepe Üniversitesi kurulmuştur. 1970-80 yılları arasında Türkiye'de üniversite sayısı ivme kazanıp tek bir yasal düzenleme ile birçok üniversite açılmıştır. 1973 yılında 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu yayımlandıktan iki yıl sonra, Diyarbakır Üniversitesi, Çukrova üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Frat Üniversitesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Bursa Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi iki yıl içerisinde kurulmuştur.[966] Türkiye'nin yükseköğretim örgütlenmesi sürekli ölçek büyümesi içerisinde gelişme göstermiştir. Eğitim sistemlerinin kapsadığı kitleler genişledikçe eğitim kurumlarında çeşitlenme ve kademelenme eğilimleri belirginleşmektedir. Yükseköğretimdeki genişleme/büyüme iç bütünlüğe dayanan planlı şekilde olmamıştır. Büyümeye etki eden söz konusu dönüşümler daha çok toplumsal dinamiklerin oluşturduğu baskılar tarafından olmuştur. Yükseköğretime bütünlüklü bakılamaması çevrenin şartlarına uyum sağlayacak içsel değişim dinamiklerin gelişmesini engellemekle birlikte yükseköğretimdeki değişmelerde çoğunlukla dış kararlara bağımlı kalınmıştır.[967]

Yükseköğretimin 20. yüzyılın sonlarında kitlesel olarak genişletilmesi eğilimi ivme kazanmıştır. Siyasetçiler üniversitelerin nüfusun tamamına hizmet vermediği sürece üniversitelere yatırım yapmanın oy getirmediğini düşünmektedirler. Burada sorulması gereken soru gerçek bir yükseköğretim herkese yönelik olabilir mi? Yoksa eğitim şeklinin değiştirilerek sunulan eğitimin nüfusun büyük bölümünün tümüyle etkin "entelektüeller" olmalarını gerçekçi olarak belirleyemeyeceğimiz bir konuma

[965] DPT, Yüksek Öğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1971, s.1,2,11. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yuksek-Ogretim-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf (01.08.2023).
[966] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.185.
[967] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.176.

getirilmesi mi gerekmektedir?[968] Bu değerlendirme Türkiye'de 1980 sonrası artan üniversite politikasını anlamamıza yardımcı olmaktadır. 1980 yılından sonra gündeme gelen ve tartışma konusu olan üniversite açma politikaları 1950'li yıllardaki üniversiteleri Anadolu'ya yayma politikasından derin farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde takip edilen politika Cumhuriyetin kuruluş ilkeleri doğrultusunda şekillenip planlanan bu üniversiteler, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda araştırma eğitim-öğretim/üretim ihtiyaçlarını karşılama amacını gütmekteydiler. 1975, 1982, 1992 ve 2000'li yıllarda toplu olarak kurulan üniversiteler ise, daha çok kuruldukları illerin ticari hayatını canlandırma ve artan üniversite talebini karşılama saikiyle kurulmuşlardır. 20.07.1982 tarih. 41 Sayılı KHK ve bununla ilgili 2809 Sayılı Yükseköğretim Kurumlarını Yeniden Düzenleyen Kanun ile bir günde ünıverste sayısı 19'dan 28'e çıkartılmıştır. Bu geleneğin devamı şeklinde 1992'de DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde de sürdürülmüştür. 11,07.1992 tarih ve 3837 Sayılı Kanun ile bir günde alt yapı ve öğretim elemanı ihtiyacı değerlendirilmeden "her ile bir üniversite" sloganı/politikası ile 23 üniversite ve 2 yüksek teknoloji enstitüsü (İzmir ve Gebze) olmak üzere toplam 25 yeni yükseköğretim kurumu kurulmuştur. Bu üniversitelerin açıldıkları ve ilk mezunlarının verildiği dönemde; üniversiteden beklenen nitelikli insan gücü yetiştirmede göreceli olarak beklenen başarının sağlanamaması, bu üniversitelerin kurulmasındaki temel saik bilimsel üretimin yaygınlaştırılarak üniversite tabanına yayılması değil kuruldukları yerlerin ticari hayatını canlandırmak, bu bölgenin siyasilerinin taleplerinin karşılanması ve yükseköğretime olan talebin baskılanması şeklinde belirmiştir. Bilim politikası oluşturulmadan ekonomik ve siyasi gerekçelerle açılan bu üniversitlere hem eğitimli insan gücü hem de gerekli alt yapı konusunda hasssasiyet gösterilmemiştir. Bu durumda ekonomik canlanma bilimsel gereksinimlerin önüne geçmekle birlikte üniversite olgusu, siyasi partilerin seçim yatırımlarının malzemesi yapılmıştır. Her ile üniversite açma politikası YÖK'ün hedeflerine yukarıda da ifade edildiği gibi siyasi hedefler de eklenmiştir. Bu durum açılacak üniversitelerin birçoğunda öğretim elemanı sıkıntısının yaşanması, eğitimde olduğu gibi haftada 30 saati aşan ders programları gibi birçok olumsuz sonuçlara yol

[968] Gillian R. Evans, **Akademisyenler ve Gerçek Dünya**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.78.

açmıştır.[969] Türkiye'de politik kaygıların üniversitelerin kuruluş yerlerinin seçimi üzerinde etkili olmasının gerekçelerini; siyasal iktidarların üniversite yasaları çerçevesinde üniversitelerin işleyişini şekillendirme ve siyasilerin kurulacak üniversitelerin kuruluş kararlarını (kurulacak üniversitelerin yer ve sayılarının belirlenmesine) etkilemesi oluşturmaktadır.[970]

4.3. 2547 SAYILI YÜKSEKÖĞRETİM KANUNU'NU HAZIRLAYAN NEDENLER

12 Eylül 1980 yılına doğru, yukarıda da açıklandığı gibi siyaset alanındaki daralma ve sokakta hareketliliğin artması toplumsal çatışmaları hızlandırıp toplumun katmanlarına yayılması ile birlikte yer yer iç savaş görüntüsünü andırır durumlar ortaya çıkmıştır. Olayların gelişimini sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirdiğimizde yapılan eleştiriler arasında askerlerin darbe için şartların olgunlaşmasını bekledikleri ve terör olaylarını önlemek konusunda ihmalkâr davrandıkları ileri sürülmüştür. Diğer yandan siyasal rejim kendisini yeniden üretmede önemli bir bunalıma girmiş bulunmaktaydı. Bütün bu gerekçelerle birlikte yaşanan bunalım 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine yol açmıştır.[971] 12 Eylül 1980'de "Ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak"[972] gerekçesiyle yönetime el koyduğunu açıklayan Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren ve dört kuvvet komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, üniversitelerde karşıt ideolojik çatışmalar ve ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan toplumsal yansımaları 12 Eylül 1980 askeri darbesinin en önemli verileri olarak görmekteydiler. Milli Güvenlik Konseyi Başkan ve üyelerinin söylemleri; Türkiye'nin iç savaş koşullarını andıran duruma gelmesindeki sorumluluk 1961

[969] Kaynar ve Parlak, ss.26-29; Demir, ss.7-8.
[970] Sultan Kavili Arap, "Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri", **AÜ SBF Dergisi,** Cilt: 65, Sayı: 1, 2010, s.14-15.
[971] Cemal Fedayi, "Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi, (1971-1980)", **(** Der. Adem Çaylak vd.**) Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010, s.511.
[972] Özbudun, ss.49-50.

Anayasasının oluşturduğu düzende birbirleriyle çekişen, hiçbir konuda uzlaşamayan ülkeyi yönetemeyen siyasi aktörlerdeydi.[973]

Fransa, ABD ve Almanya'da 1968 yılında ortaya çıkan öğrenci hareketleriyle eş zamanlı olarak Türkiye'de de önceleri meşru ve haklı isteklerle şekillenen yükseköğretim gençliği hareketi, zamanla kontrolden çıkıp nitelik değiştirerek anarşi eylemlerine ve ideolojik çatışma boyutlarına kaymıştır. Bu ideolojik faaliyetler, üniversite gençliğini de kullanmak suretiyle yükseköğretim kurumlarını anarşinin yuvalandığı merkezler haline getirmeye başlamıştır. Türkiye'nin bütün kurumlarıyla içinde bulunduğu durum ve yükseköğretim kurumlarındaki bu olaylar sonucunda devlet yönetimine el koyan 12 Eylül 1980 Askeri Harekâtı yükseköğretimle de yakından ilgilenmiştir.[974] 12 Eylül 1980 askeri darbesine yapılan temel eleştirilerden biri 12 Eylül askeri rejiminin üniversite planının 12 Mart provası üzerine bina edildiği, bu doğrultuda, generallerin üniversiteyi tehlike ve "anarşi yuvası" olarak gördükleri, disiplin altına almak istedikleri, üniversite modellerinin neler olduğu, üniversite ve bilimin ulusal kalkınmaya ne gibi bir katkısı olduğu şeklinde sorunları önemsemedikleri noktasında yoğunlaşmıştır. [975] 27 Mayıs darbesi diğer müdahalelerden farklı olarak darbe sonrası sürece üniversitelerin destek vermesi ve üniversite mensuplarından önemli ölçüde yararlanılmasıdır. 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri ise üniversiteyi karşılarına almışlardır.[976]

1980'e gelindiğinde, üniversitenin yapısal sorunları ve kamuoyunu rahatsız eden radikal siyasal grupların denetimindeki öğrenci hareketleri sürmekteydi. 12 Eylül 1980 askeri hârekatından sonra, Milli Güvenlik Konseyi tarafından yükseköğretim alanında yapılması düşünülen reform, 6 Kasım 1981 'de 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun kabulüyle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu Kanun ile Yükseköğretim kurulu'nun (YÖK) yetki alanı genişlemiş mevcut 27 üniversite'nin yönetim yetkileri Yükseköğretim Kurulu'na aktarılmıştır.[977] Üniversitenin denetim altına alınmasına yönelik çabalar üç kanaldan yürütülmüştür. Bunlardan birincisi 1402 Sayılı sıkıyönetim Kanunu'na dayanılarak çok sayıda öğretim üyesinin

[973] Küçükcan ve Gür, s.137.
[974] Ataünal, ss.66-68.
[975] Timur, s.366.
[976] İnan, s.27.
[977] Ramazan Kılıç, "Türkiye'de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi," **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı:3, 1999, s. 301.

üniversitelerden uzaklaştırılması ile birlikte bu uygulamaya yönelik tepkiler sonucu birçok öğretim üyesi üniversiteden istifa etmiştir. Üniversitelerdeki profesör sayısı 1981'de 2245 iken 1983'tee 1823'e düşmüştür. İkincisi, yukarıda da belirtildiği gibi 1981 yılında 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun çıkarılmasıydı. Üçüncüsü ise 1982 Anayasasında üniversitelerle ilgili yeni düzenlemelere gidilmesiydi. Getirilen yeniliklere baktığımızda, ilk YÖK denemesine 1975 yılında girişilmiş fakat Ankara Üniversitesi ve CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne açtıkları iptal davası sonucu iptal edilmişti. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra YÖK'ün yeniden kurulması ve kar amacı gütmeyen vakıflara yükseköğretim kurma yolu açılmaktaydı. Daha önce Anayasa Mahkemesi kararlarıyla reddedilen bu iki konu Şimdi anayasal güvenceye alınmaktaydı.[978]

Yapılan eleştirilere bakıldığında; 1967-1980 yılları arasında üniversitelerde görülen öğrenci hareketleri, bu kurumları büyük bir sorumluluk ve zan altında bıraktığı şeklinde değerlendirilip 1960 Anayasasının üniversiteleri özerk ve yetkili kıldığı ama denetim mekanizmalarını öngörmediği belirtilmiştir. 1960'lı yılların sonlarından itibaren ortaya çıkan öğrenci hareketlerinin ve ideolojik kamplaşmaların üniversiteleri toplumda "üniversite eşittir anarşi yuvası" şeklinde görme fikrini yaygınlaştırdığı ifade edilmiştir.[979] Yukarıda açıklandığı gibi, 1973 tarih ve 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun getirdiği seçim sistemi, üniversitelerin yöneticilerini kendilerinin seçmeleri kurum içinde gruplaşmalara yol açıp yöneticilerin oy kaygısıyla üniveristelerde düzenlemeler yapmaktan çekindiği şeklinde eleştiriler ön plana çıkmıştır. Bu koşullarda üniversitelerde denetimin olmadığı ve "kürsü ağalığı"diye bir müessesenin oluştuğunu belirtmişlerdir.[980] 12 Eylül öncesinde üniversitelerde öğretim üyelerinin politize olduğu, normal bir akademik yaşamın seyrini sonlandırdığı, akademik terfiler ve atamalara kadar uzanan ideolojik parametrelerin belirleyici olduğu ve üniversite özerkliği nedeniyle üniversiteler arasındaki iletişim üniversite yöneticilerinin inisiyatifine bağlandığı noktasında eleştiriler yapılmıştır.[981]

---

[978] İlhan Tekeli, Eğitim Üzerine Düşünmek, s. 83.
[979] Demir, ss.2-3.
[980] Demir, s.3-6.
[981] Joseph S. Szyliowlcz, Education **and political development.** (Ed. M. Heper ve A. Evin), Politics in the third Turkish republic içinde (ss.147-159). Boulder, CO: Westview. z, 1994, ss. 150-151'den aktaran Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, SETA Rapor, 2011, s.14.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 1960'lı yılların sonlarında başlayıp 1970'lerde gitikçe tehlikeli boyutlara ulaşan olaylar üniversiteleri önemli ölçüde etkileyip eğitim ve öğretimin aksamasına yol açmıştır. Rektör ve dekan seçimlerinde görülen siyasi kutuplaşmalar, uzun süreye yayılıp sonuçlanan seçimlere yol açmıştır. Bu doğrultuda İhsan Doğramacıya göre (D.1915-Ö.2010); 12 Eylül 1980 hârekatı ülkeyi uçurumdan kurtarıp ve ülke genelinde güvenliği sağlamıştır. Bunun sonucunda da yükseköğretimde köklü bir reform yapılmasına öncelik verilmiştir. Yükseköğretim kurumlarımızın ülke içinde yayılması, akademik hiyerarşinin sağlanması, öğretim üyesi açığının büyük ölçüde kapatılması araştırmaların nicelik ve nitelik yönünden ilerleme kaydetmesi ve eğitimde başarının yükseltilmesi yeni üniversite kanunu ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Sonucunda da üniversite toplumla bütünleşmiş ve onun hizmetine girmiştir. Doğramacı, 2547 Sayılı Kanunun Atatürk'ün gerçekleştirdiği 1933 reformuna benzetmektedir.[982] 1946-1981 döneminin sonlarının itibari ile üniversitelerin etkinliğini kaybettiği ve çağın gerekliliklerileyle uyumlu olmadığı gösteren çeşitli bulgulardan bahsedilmiştir. Bunun göstergesi olarak da uluslararası düzeydeki yayınlar gösterilmiştir. 1979 yılında yayımlanan "International Directory of Scientists and Scholars" adlı yayıma göre, uluslararası düzeyde yayım yapan Türk araştırmacılarının sayısı 315'tir. Bu sayının gelişmiş ülkelere nazaran düşük olduğu ve 1946-1981 yılları arasındaki 35 yıllık dönemde, planlama, koordinasyon ve denetleme işlevlerini etkin bir şekilde yürütecek bir organın olmamasının üniversitelerimizdeki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerinin ideal ölçüte çıkamamasının gerekçesini oluşturmuştur.[983] İhsan Doğramacı, üniversite özerkliği ile ilgili yapılan eleştirilere yönelik şunları ifade etmiştir: Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) üniveriste özerkliğini sınırlamadığını, yürüteceği ve planladığı faaliyetlerin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ya da gibi Kanada gibi ülkelerdeki "Yöneticiler Heyeti" veya "Mütevelli Heyeti" yapısı benzeri işlevlere sahip olduğunu savunmuştur. Devlet ve siyasi temsilcilerin üniversitelerin üst yönetiminde yer alan bağımsız bir kurula üye atayarak dolaylı bir şekilde katılım sağlayıp müdahil

[982] İhsan Doğramacı, "Atatürk ve Eğitim", **Atatürk Araştırma Merkez Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 3, 1985, s.668.

[983] Yükseköğretim Kurulu, **Kasım 1981 Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler,** ss.8-9.

olduğunu ve bu yapılanma ile üniversite özerkliğinin korunduğunu belirtmiştir.[984] 2547 Sayılı Kanun ile getirilen sistem, Amerikan modeli olarak sistemin savunucuları tarafından sunulsa da Amerikan modeli ile temel farklılıklar söz konusudur. Rektör, ABD'de mütevelli heyeti tarafından atanıp meşruiyetinin kaynağını valinin mütevelli heyetinin üyelerinin atanmasında etkili olmasına ve valinin halkoyuyla seçilmiş olmasına dayandırılmaktadır. Diğer taraftan, YÖK'ün yapısal özellikleri Amerikan üniversite geleneğinin oluşturduğu modelden farklılık göstermektedir. ABD ve Kanada gibi ülkelerde mütevelli heyetleri/üniversite denetim organları üniversiteler ile siyaset kurumu arasında dengenin sağlanmaya çalışıldığı "tampon" işlevini[985] üstlenen oluşum olup Amerikan kamu üniversiteleri modelinde mütevelli heyetlerinin esas rolünün üniversiteye fon sağlayan eyalet yönetimlerinin üniversitede temsil edilmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir.[986] Bu veriler doğrultusunda Türkiye'de YÖK'ün ulusal düzeyde bir mütevelli heyeti olarak misyon üstlendiği ve üniversite özerkliğini hem tesis eden hem de güvenceye alan konumunun tartışmalı olduğu görülmektedir.

7 Temmuz 1973 tarihinde yürürlüğe giren 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu, yükseköğretim sisteminin bütüncül bir yapılanmayla değerlendirilmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etse de üniversiteler, akademiler ve yüksekokullar farklı kanunlar tarafından düzenlenmekteydi. Yükseköğretim kurumları arasında yapısal farklılıkların olması bu duruma bağlanmaktaydı. Türk Yükseköğretim sistemi 1981 yılından önce hem Milli Eğitim sistemi hem de kendi içinde bir bütünlüğe sahip değildi. Üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumlarının temel faaliyetleri ve bu faaliyetlerin yerine getirilmesi için gereksinim duyulan kurumsal koşulların sağlanması çeşitli kanuni düzenlemelerle belirlenmekteydi. İhsan Doğramacı; 6 Kasım 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ve 20 Temmzuz 1982 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin yürürlüğe girmesinin ardından Türk eğitim sisteminde var olan üniversite-akademi ayrılığınına son verildiğini, çeşitli bakanlıklara bağlı

[984] İhsan Doğramacı, **The Higher Education Reform İn Turkey: Result After Three years,** 1985 (LA948.D64 1985) Bilkent Üniversitesi Ankara, aktaran Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.15.
[985] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.16.
[986] S. V. Martorana, College boards od trustees. Washington, D.C.: The Center for Applied Research in Education, 1963, aktaran Türker Kurt, **Yükseköğretimin Yönetiminde Mütevelli Heyetleri,** SETA (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Ankara, 2015, Sayı:137, s.13.

yüksekokullar ve konservatuvarların yükseköğretim merkezi sistemi içinde toplanmasıyla yükseköğretim kurumları arasında planlama ve koordinasyonun sağlandığını, eğitim programlarının uyumlaştırılmasının yapıldığı ve yükseköğretim kurumları arasında yaşanan sorunların ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. 1981 yılından önce yükseköğretim sistemi hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında; değişik kanunlarla oluşan kargaşalar, yükseköğretim kurumlarının kapasite kullanımı, boşluklar, çelişkiler, plansızlık, diplomalar, unvanlar, öğretimin niteliğinde farklılık ve öğretim elemanları arasında huzursuzluk, üniversitelerin gelişme güçlüğü, öğrenci olayları ve yarattığı huzursuzluk gibi nedenlerle eleştirilmiştir. Çeşitlilik, farklılık ve dağınıklık ile birlikte üniversiteler, akademiler ve yüksek okular arasındaki gerilimler ve kurumlar arasındaki iletişim eksikliğinin eğitimin kalitesini düşürmesine ve ülkenin ihtiyaçlarına yönelik ortak bir amaca yönlendirmede yetersiz kaldıkları şeklindeki argümânlar ön plana çıkmıştır.[987]

Yükseköğretim mevzuatındaki dağınıklığın sistemde aksamalara neden olduğu ve bu durumun iki temel noktada sorun alanı oluşturduğu belirtilmiştir. Bunlardan birincisi; kurumsal işleyişte yükseköğretim kurumlarının misyonlarını yerine getirmesinin engellenmesi, diğeri ise mezunlar arasında statü ve özlük haklarına ilişkin farklılaşmalara yol açtığı gerekçesidir. Söz konusu yükseköğretim sisteminin düzenlenmesinden önce çeşitli mevzuat hükümleriyle yönetilen üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumları şunlardan oluşmaktadır:

1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu'na bağlı Üniversiteler,

1184 Sayılı Yasaya bağlı Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri,

7334 Sayılı Yasaya bağlı İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri,

1418 Sayılı Yasaya bağlı olup, kuruluşlarını tamamlamamış ve yönetim açısından Milli Eğitim Bakanlığı ile ilişkili Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri,

7307 Sayılı Yasaya bağlı bulunan Orta Doğu Teknik Üniversitesi,

Milli Eğitim Bakanlığı'na ve diğer bakanlıklara bağlı yüksekokullar.

[987] Saim Kaptan, **Türkiye'de Yükseköğretim Reformu ve İnsan gücü Potansiyeli,** DPT Yayın No. 2026, 1986, s.1; Ataünal, ss.63-66; İhsan Doğramacı, Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi s.28.

Akademilerin üniversitelere, eğitim enstitülerinin eğitim fakültelerine dönüştürülmesi ile birlikte konservatuvarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır. Mevzuattaki bu düzensizliğin yalnız kurumsal isimlendirme farklılığı değil aynı zamanda eğitim kalitesi açısından da farklı düzeylerde bir yükseköğretim yapılanmasına yol açtığı şeklinde eleştirilmiştir. Bu nedenle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra, toplumsal olayların yoğunlukla yaşandığı üniversite, akademi ve yüksekokulların yeniden yapılandırılmasına gereksinim duyulmuştur. Bir yılı aşkın bir süre içinde yapılan çalışmalar sonucunda Milli Güvenlik Konseyince yeni bir Yükseköğretim Kanunu çıkarılmıştır. 1946 ve 1973 tarihli üniversitelere yönelik mevzuat düzenlemeleri sadece üniversiteleri kapsamına aldığından "Üniversiteler Kanunu" şeklinde isimlendirilmiştir. 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseöğretim Kanunu'na göre ise bütün yükseköğretim birimlerinin tek çatı altında birleştirilmesi kararı kapsamında bu düzenleme "Yükseköğretim Kanunu" olarak tanımlanmıştır.[988] Yukarıda belirtilen nedenlerle birlikte yükseköğretim sisteminde görülen sorunlar, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile hem kalkınma planları doğrultusunda hem de modern bilim ve teknoloji temelinde çözülmesi amaçlanmaktaydı.[989]

12 Eylül döneminde Bülent Ulusu tarafından kurulan hükümetin (20.09. 1980-13.12.1983) Programında üniversite özerkliğine yönelik eleştiriler getirilmiştir. Ulusu Hükümeti:

> *Özellikle 1961 Anayasası ile başlayan son yirmi yıllık dönemde meydana gelen olaylarda, Devlet organlarının dayandırıldığı ve Türkiye'nin bünyesine uymadığı bugün iyice anlaşılmış olan bazı temel yöntemlerin rolü büyüktür. Sınırları belirsiz bir özgürlük anlayışı, Devlete karşı dahi kullanılabilen bir tarafsızlık iddiası, hukuk Devleti ileri sürülerek yürütme organının işlemez duruma getirilişi, devlet içinde devlet olmaya yönelik bir özerklik görüşü ve bilimsellik kisvesi altında siyaset yapılması, hep bu bünyeye yabancı nitelikler ve devlet yapısının kuruluşundaki hatalardan kaynaklanmıştır.*[990]

Yapılan bu değerlendirmelerle üniversitelerin özerk yönetimi eleştirilmiş ve sorunu çözmek için Üniversiteler Kanunu üzerinde gerekli çalışma ve değerlendirmelerin yapılması programa koyulmuştur.

---

[988] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, s.189.

[989] Gülsün Atanur Başkan ve Sakine Sincer, "Yeni YÖK Yasa Tasarısı Çalışmaları Bağlamında Türkiye'deki Yükseköğretim Sisteminin Değerlendirilmesi", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt: 4, Sayı:2, 2014, s.69.

[990] Başbakan Bülend Ulusu, "44. Cumhuriyet Hükümetinin (Ulusu Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması", **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız Ve Genel Kurul Konuşmaları,** (Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), Cilt:8, .s.8.

Yukarıda da açıklandığı gibi mevcut sistemin eksikliklerinin giderilmesi gerekçesiyle kabul edilen 6 Kasım 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun, Milli Güvenlik Konseyi'nin 16 Temmuz 1981 tarihliYükseköğretim Kanunu Tassarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu'nda yer alan yer alan genel gerekçeye göre reformun amacı şöyle belirtilmiştir:

Milli eğitim sistemimizin üst kademesini oluşturan yükseköğretimimizin ve yükseköğretim kurumlarımızın:

> *a. Çağdaş bilim ve teknolojinin gerekleri ve Devlet Kalkınma Planları hedefleri doğrultusunda, kendi insan gücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmalarını,*
> *b. Yurt kalkınmasının ihtiyaç duyduğu insan gücünü Milli Eğitim Temel Kanununda belirtilen niteliklere sahip olarak yetiştirilmesi gibi, milli ve çağdaş amaçlardan sapmaksızın, toplum ihtiyaçlarını karşılayacak ve yurt kalkınmasına ve üretime yardımcı olacak kuruluşlar olarak, fonksiyonlarını Atatürk devrim ve ilkelerine ve Anayasa, Milli Eğitim Temel Kanunu ve Hükümet programlarına dayalı icra planında belirtilen hedefler çerçevesinde yerine getirilebilmeleri için, bu hedeflere yönelmeye imkan verecek bir yapıya kavuşturulmalarını;*
> *c. Yükseköğretim sistemimizin mevcut bünyesel sorunlarına güvenilir, ileriye yönelik ve ülkemiz gerçeklerine uygun çözümler getirilmesini;*
> *d. Yükseköğretim kurumlarınım yüktendıkleri görevleri yerime getirmelerinde her bakımdan devlettin gözetim ve denetimi fonksiyonunun devamlı ve etkim bir şekilde gerçekleştirilmesini;*
> *e. Yükseköğretim bütünlüğü ilkesi ışığında, yükseköğretim alanının bütün yönleriyle plana bağlanmasını, yönlendirilmesini, uygulamaların yakından izlenerek değerlendirilmesini, kurumlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasını ve korunmasını;*
> *f. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ve fırsat eşitliği ilkesinin gerçekleştirilmesini; kurumların memleket düzeyinde dengeli dağılımını;*
> *Öğretim elemanlarının hizmet gücünden, istenildiği ve gerektiği gibi yararlanılmasını; ileriye yönelik ve planlara uygun öğretim elemanı ve insan gücü yetiştirilmesini sağlamak amacıyla bu Kanunun hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.*[991]

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) kuruluşu günümüzde bazı haklı eleştirilere konu olsa da 1981 öncesi dönemine yönelik yükseköğretim kurumlarının sistematik bir düzenlemeye gereksinimi olduğu konusunda kanaat oluşmuştu.[992] Bu bağlamda, 1980'lerde yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini savunanlar 1981 öncesi döneme yönelik şu tespitleri

---

[991] **Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu-Genel Gerekçe (1/203), Yükseköğretim Kanunu Genel Gerekçe,** Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111, 16 Temmuz 1981, s.4. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005/mgk_01005077ss0285.pdf (15.05.2022).

[992] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı**,** ss.14-15.

yapmışlardır: Seçime dayalı yönetim özerkliğinin beklenilen işlevselliği sağlayamaması, taşra üniversitelerine akademik personel temininde yetersizlik, bütüncül politika oluşturma ve eşgüdüm eksikliği; eğitim, araştırma ve yayım faaliyetlerinde kalite güvencesine yönelik denetim eksikliği.[993] YÖK ile otorite zaafına son verilmeye çalışılmış olmakla birlikte bu reform, üniversite üzerinde devletin gözetim ve denetim yetkisini bir üst idari organ olan Yükseköğretim Kuruluna vermesi ile merkeziyetçi bir yapı öngörmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından 16 Temmuz 1981 tarihinde 101-818/05111 sayılı yazı ile Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinde oluşturulan İhtisas Komisyonu raporunda yükseköğretimin düzenlenmesi ile ilgili olarak; yükseköğretim sisteminde bütünlüğü sağlamanın ve milli eğitim sistemi içinde yükseköğretimi düzenlemenin YÖK'ün oluşumu ve YÖK'ün merkezi hiyerarşisi içerisinde sağlanabileceği değerlendirilmiştir. Yükseköğretim kurullarında yönetim ve akademik organların işlevlerinin ayrılması bağlamında yönetim kurulları; rektör, dekan ve müdürlere idari işlerde yardımcı olmakla görevlendirilmekte; senato, fakülte kurulu, enstitü ve yüksekokul kurulları ise akademik organlar haline dönüştürülmektedir. Yükseköğretim sisteminde merkezi hiyerarşik yapı YÖK başkanı, rektör, dekan, bölüm başkanı şeklinde oluşturularak yetki ve sorumlulluklar kesin hatlarla belirlenmektedir. Böyle bir sistem içerisinde uyum ve etkinliğin sağlanacağı düşünülmektedir. [994]

Bu açıklamalardan Yükseköğretimde bütünlüğü sağlayacak bir üst kuruluş olacak Yükseköğretim Kurulunun gerekliliğine değinilmekle birlikte yükseköğretimin Milli Eğitim sistemi içerisinde düşülmesi dikkat çekicidir. Çünkü üniversitede özerk yapılanma temelinde eğitim öğretim ile birlikte bilimsel araştırma, yayın, danışmanlık gibi faaliyetler gerçekleştirildiği için üniversite yapılanmasının milli eğitim sisteminin dışında olması beklenmektedir. Raporda ayrıca idari ve

[993] Mete Tunçay, "YÖK", **Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi,** Cilt III. İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 682.

[994] T.C. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Esas No: 1/203, Karar No:70, İhtisas Komisyonu Raporu, **Milli Güvenlik Konseyi, Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu (1/23),20** Ekim 1981, s.23, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005/mgk_01005077ss0285.pdf (15.05.2022).

akademik düzeyde hiyerarşi öngörülüp üniversite yapılanmasının hareket alanının yatayda sınırlandırılmak istendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Üniversite Kanunlarının Değişim Tarihi (1933-1981)

1933 Üniversit Reformu	Darulfünun'un ılgasından İstanbul Üniversitesine geçiş. Özerkliğin kaldırılması. (Merkezi Yönetim)
1946 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu	Özerk Üniversite Dönemi (Humboldt Modeli) İdari Özerklik ve Üniversiteler Arası Kurul'un oluşturulması
1960 (MGK)	115 Sayılı Kanun İdari Özerkliğin Genişletilmesi
1961 Anayasasında Üniversiteler	Üniverstie Özerkliğinin anayasal güvenceye alınması. Anayasa madde 120
1971 Anayasanın 120. Maddesi	Anayasal Değişiklik Özerklik maddelerinde Anayasal düzenleme (Özerk Dönem)
1973 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu	Üniversiteler Kanunu'nun Kabülü (Özerk Dönem)
1981 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu	YÖK'ün kurulması Anayasa madde 130. 131.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.1. 2547 Yükseköğretim Kanunu'nun Yapısı ve Yükseköğretimin Yönetimi

12 Eylül dönemi yöneticileri, üniversiteleri sıkı bir denetim ve gözetim altına almak istemeleri ve üniversitelerin yerinden değil merkezden yönetilmeleri için Yüksek Öğretim Kurulunu devlet başkanına bağlı özerkliğe sahip bir kurum haline getirmişlerdir.Bu doğrultuda bütün yükseköğretim kurumları YÖK'e bağlanmıştır.[995] 1973 tarihli 1750 üniversiteler Kanunu'nun aksayan ve yanlış uygulamaları gerekçe gösterilerek YÖK'ün hedefleri ve amaçları belirlenmiş ve yeni kanunun, 1750 sayılı kanunun yanlışlarına göre hazırlandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda YÖK'ün görünmeyen amaçlarının, üniversiteyi emir komuta zincirinde, siyasi iradenin hedefleri doğrultusunda disipline etmek, değişik nitelikteki tüm yükseköğretim

[995] Arslan, Kısır Döngü, s.494

kurumlarını tek model ve kalıp içerisinde toplamak olduğunu belirtmiştir.[996] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanun'u ile Türk yükseköğretim yönetiminde Kıta Avrupası modelinden uzaklaşarak Anglo-Sakson yönetim ilkelerine dayandırılmaya çalışılmıştır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Türkiye'de Atatürk'ün 1933 reformu ve 1956 yılında ODTÜ'nün kuruluşundan sonra gerçekleştirilen en kapsamlı olduğu belirtilmiştir. Bu düzenleme ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) özellikle Anglo-Sakson ülkelerinde bulunan "ara kuruluş" (intermediary body) modelinden esinlenip oluşturulmuştur. Bununla birlikte; rektörlerin atama yoluyla belirlenmesi, akademik yapının bölüm temelli yapılanması, enstitü modelleri, yardımcı doçentlik unvan sistemi, asistanlık statüsünün araştırma görevliliğine dönüştürülmesi ile içten beslemenin (inbreeding) sınırlandırılması, doçentlik tezi zorunluluğunun kaldırılması ve profesörlüğe terfi için uluslararası atıf almış yayın şartı gibi kapsamlı reform niteliğindeki yenilikler hayata geçirilmiştir.[997]

Yükseköğretim sisteminde yapılan değişikliklerle sistemin temel özelileri Kıta Avrupa'sı sisteminden uzaklaşarak Anglo-Sakson sistemine yakın hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu sistem üniter sistem olmasının yanında Amerikan sistemine benzer şekilde akademik yapı, bölümlere organize edilmiş lisansüstü okula tekabül eden enstitüler kurulmuş, vakıfların özel üniversite kurabilmelerine olanak tanınmıştır.[998] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversitenin idari özerkliğine son verilmiştir.[999] Bu çerçevede YÖK'ün yetkileri genişletilirken üniversitelere kamu tüzel kişiliği ve koşullu "bilimsel özerklik" tanınmıştır. Denetim mekanizması olarak Yükseköğretim Denetleme Kurulu oluşturulmuştur. Bu sistemde rektör merkezli yönetim yapısına aşırı yetkiler verilmekle birlikte akademik kurulların işlevsel etkinliği önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.[1000] Türkiye'de 12 Eylül askeri rejimi, yükseköğretim alanında 12 Mart rejiminin devamı ve YÖK sistemi tamamlayıcı öğe olarak görülmüştür. 1983 yılında sivil yönetime geçildikten sonra iktidar olan bütün partiler, muhalefetteyken 12 Eylül yönetimin kurmuş olduğu üniversite sistemine karşı çıkmakla beraber, iktidar yıllarında bu konudaki taahhütlerini unutup ve sistemi

[996] Demir, ss.6-7.
[997] Gürüz, Sevk ve İdare Sistemleri, s.305.
[998] Tülay Arın," Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Sistemleri ve Diploma Sistemleri", **Bilim Politika ve Üniversiteler,** (Yay. Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu), 1.Basım, Bağlam Yayınları, 1997, s.67.
[999] Timur, s.340.
[1000] Marangoz, s.54.

savunan bir tutum içine girmişlerdir. Bu durumu Taner Timur; siyasetçilerin tanık olduğumuz oportünizmi ile açıklamanın yetersiz olduğunu bu durumun ülkenin sınıfsal ve ideolojik yapısıyla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. [1001] Timur, 1961 Anayasası sosyal devlet anlayışının güç kazandığı bir tarihsel dönemin ürünü iken 1982 anayasasının neo-liberal karşı devrim dalgasının 1970'li yıllarda güçlenmesinin ülkemizdeki yansımaları olduğunu belirtmiştir.[1002] Sonuç olarak; bu değişen siyasal zemin üzerinde yükselen üniversitelerin de dönüşümüne yol açılmıştır.

6 Kasım 1981 tarihli Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 2547 sayılı Kanun kamu tüzel kişiliğine sahip özerk bir üst kuruluş olarak oluşturulmuştur. Söz konusu Kanun yürürlüğe girdikten sonra 1982 Anayasası kabül edilmiştir. Bu yasal düzenleme ile bütün yükseköğretim kurumları Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bünyesinde bütünleştirmekle birlikte yükseköğretim sisteminin akademik ve kurumsal organizasyonunda döünüşüm sürecine girilmiştir. Yükseköğretim Kurulu; Anayasal ve yasal yetkilerle kendisine tanınan görev ve yetki kapsamında bütün yükseköğretimden sorumlu kurum olmuştur.[1003] Yükseköğretim Anayasa'nın 130. ve 131. maddeleri ve Anayasa'dan önce çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda düzenlenmiştir. Yükseköğretim Kanununda Üniversiteler: "Üniversite: Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim - öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur"(M.3.d)[1004] şeklinde tanımlanmıştır. 1982 Anayasasının "Yükseköğretim Kurumları" başlıklı 130. maddesi yükseköğretim kurumlarının hukuki çerçevesini belirtmektedir.

> *Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzel kişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur. Kanunda gösterilen usul ve esaslara göre, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, Devletin gözetim ve denetimine*

[1001] Timur, s.339.

[1002] Alpaslan Işıklı, **Küreselleşme ve Demokratikleşme,** 2. Baskı, Tüze Yayınları, Ankara, 1996, s.330.

[1003] Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye Yükseköğretim Sistemi**, Ankara, 2019, s.11. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher_Education_in_Turkey_2019_tr.pdf (30.10.2022).

[1004] Yükseköğretim Kanunu, Kanun No: 2547, Tertip: 5, Sayı:17506, Cilt:21, Sayfa:3. Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 6/11/1981,Sayı: 17506, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf

tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir. Üniversiteler ile öğretimüyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez. Üniversiteler ve bunlara bağlı birimler, Devletin gözetimi ve denetimi altında olup, güvenlik hizmetleri Devletçe sağlanır.[1005]

Türk Yükseköğretim sisteminin Yönetim yapısında üst kuruluşlar; "Yükseköğretim Kurulu (YÖK)" ve "Üniversitelerarası Kurul" dur. Üniversitelerin yönetim yapısı rektör ve rektörün başkanlık yaptığı Senato ve Üniversite Yönetim Kurulu'ndan oluşmaktadır. Fakültelerin yönetim yapısı: Dekan, Fakülte Kurulu ve Fakülte Yönetim Kurulu'ndan oluşturulmakta; enstitülerin yönetim yapısı; Enstitü Müdürü, Enstitü Kurulu ve Enstitü Yönetim Kurulu'ndanoluşmakta ve Yüksekokul yönetim yapısı; Yüksekokul Müdürü, Yüksekokul Kurulu ve Yüksekokul Yönetim Kurulu'ndan oluşmaktadır.[1006]

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun, uzun tanımlamalar ve amaç maddeleriyle başlaması dikkat çekicidir. Mevzuatta yer alan üniversitenin amaç ve temel ikelerini düzenleyen maddeler incelendiğinde evrensel üniversite değerleriyle bağdaşmayan bazı düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. Önceki kanunlardan farklı olarak yeni üniversite kanununda yer alan düzenlemelerde evrensel üniversite ilkeleriyle uyumlu olmayan pek çok ifade yer almıştır.[1007]

Yükseköğretim Kanunu'nun ikinci bölümde genel hükümler kısmında;

Madde 4 – Yükseköğretimin amacı:
a) Öğrencilerini;
(1) ATATÜRK İnkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı,
(2) Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,
(3) Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu,
(4) Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren,
(5) Hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı,
(6) Beden, zihin, ruh, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş,

[1005] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, 09.11.1982, Resmi Gazete: 09.11.1982, Sayı: 17863, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.
[1006] Yükseköğretim Kanunu; Ali Rıza Erdem, "Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetsel Açıdan Yaklaşım", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 2, Ağustos 2013, s.105.
[1007] Küçükcan ve Gür, s.157

(7) İlgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, vatandaşlar olarak yetiştirmek,
b) Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak, refah ve mutluluğunu artırmak amacıyla; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak ve hızlandıracak programlar uygulayarak, çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı ve seçkin bir ortağı haline gelmesini sağlamak,
c) Yükseköğretim kurumları olarak yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmaktır.[1008]

Kanunun ilgili maddeleri; yetiştirmeyi hedeflediği kuşaklara hangi değerlerin kazandırılması gerektiğini, evrensel akademik değerleri ikinci plana atarak "terbiye"yi esas alan belirli değerlerin aktarıldığı ideolojik bir çerçeveden ele alınmıştır. Üniversitelerin yetiştirmesi gereken öğrencilerin taşıması gereken nitelikleri bağlamında; 1973 tarihli 1750 sayılı Üniversiteler Kanununda var olan hükmü "örf ve adetlerine bağlı" olma ifadesini Anayasa Mahkemesi Üniversite Kanununa aykırı bularak kanun metninden çıkarmıştır. Söz konusu 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununda yer alan özellikler ise büyük ölçüde yerelliği içerdiği ve evrensel üniversite ilkeleriyle uyuşmayan yönler taşıdığı gerekçesiyle eleştiriler ön plana çıkmıştır. Üniversiteler bilgi üretim ve aktarım süreçlerindeki evrensel ilkeleri gereği ve tüm insanlığa yönelik oldukları için evrenseldirler.[1009] Yükseköğretimin amacına yönelik bu maddeler bilim ve araştırma yapmanın geri plana atılmasıyla üniversitenin, sadece disiplin ve ideoloji öğrettiği noktasında eleştirilmiştir.[1010] Bu yapılanma ile üniversitelerden inşa etmesi beklenen öğrenci profiline bakıldığında; bu konuda 1946'dan beri üniversite yasalarında olan ve bilimin evrenselliğinden ayrılan öneriler daha da koyulaştırılarak yasaya eklenmiştir.[1011] Bu şekilde üniversite kurumundan; "milli kültürümüze, örf ve adetlerimize bağlı" öğrencilerin yetiştiği ve "milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü" kazandıran milliyetçi bir eğitim olmasının beklendiği eleştirileri ön plana çıkmıştır. [1012]

[1008] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, s. 5350.
[1009] Küçükcan ve Gür, ss.158-159.
[1010] Küçükcan ve Gür, s.159.
[1011] İnan ve Özen, ss.9, 10, 11, 12.
[1012] Timur, s.346.

4.3.1.1. Yüksek Öğretim Üst Kuruluşları

Türkiye'de yükseköğretimin yapısı 1982 Anayasasının 130. ve 131. maddelerine ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa göre düzenlenmiştir. 2547 sayılı Kanun'da 3. bölüm başlığı altında Üst Kuruluşlar: Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul şeklinde düzenlenmiştir.

4.3.1.2. Yükseköğretim Kurulu (YÖK)

Yükseköğretim Kurulu, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 3. bölümünde üst kuruluşlar kısmında yer alıp 6. maddede tanımlanmıştır. Kanun'a göre Yükseköğretim Kurulu:

> *Yükseköğretim Kurulu, tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren, bu kanunla kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, bir kuruluştur. Yükseköğretim Kuruluna; Yükseköğretim Denetleme Kurulu ile gerekli planlama, araştırma, geliştirme, değerlendirme, bütçe, yatırım ve koordinasyon faaliyetleri ile ilgili birimler bağlıdır.*[1013]

Anayasamızın "Yükseköğretim Üst Kuruluşları" başlıklı 131. maddesindeki düzenlemeler ise şu şekildedir:

> *Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek bu kurumların kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmak maksadı ile Yükseköğretim Kurulu kurulur." "Yükseköğretim Kurulu, üniversiteler tarafından seçilen ve sayıları, nitelikleri, seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasından rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek sureti ile Cumhurbaşkanınca atanan üyeler ve Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden kurulur. Kurulun teşkilatı, görev, yetki, sorumluluğu ve çalışma esasları kanunla düzenlenir.*[1014]

Daha önce 1973 yılında 1750 sayılı Üniversiteler Kanununu ile getirilen ve üniversitelerin denetlenmesi ve ülke ihtiyaçlarına göre programların yapılması için Yükseköğretim Kurulu kurulmuştur. İlgili bölümde açıklandığı gibi 1975 yılında bu Yükseköğretim Kanununun aralarında Yükseköğretim Kurulu'nun kurulması

[1013] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 6.
[1014] 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

kararını da içeren bazı maddeleri, CHP, Ankara ve İstanbul Üniversitelerinin iptali için açtığı davalar sonucunda, Anayasa Mahkemesi tarafından kuruluş ve işleyişine ilişkin maddeleri iptal edilmişti. Daha sonra 1982 Anayasasının bu maddesi ile Yükseköğreitm Kurulu Anayasal güvenceye alınmıştır.[1015]

2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda Yükseköğretim Kurulu:

> *a. Yükseköğretim Kurulu; tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren, bu kanunla kendisine verilen görev ve yetkiler çerçevesinde özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, bir kuruluştur. Yükseköğretim Kuruluna; Yükseköğretim Denetleme Kurulu ile gerekli planlama, araştırma, geliştirme, değerlendirme, bütçe, yatırım ve koordinasyon faaliyetleri ile ilgili birimler bağlıdır.*[1016]

Şeklinde tanımlanmıştır. Kanunu'nun 6. maddesinin b bendinde en son 2018 yılında yapılan değişiklik ile Yükseköğretim Kurulu:

> *Cumhurbaşkanı tarafından; rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle seçilen yedi, temayüz etmiş üst düzeydeki Devlet görevlileri veya emeklileri arasından seçilen yedi, Üniversitelerarası Kurulca, Kurul üyesi olmayan profesör öğretim üyelerinden seçilip Cumhurbaşkanı tarafından atanan yedi, olmak üzere toplam yirmi bir kişiden oluşur.*[1017]

Yükseköğretim Kurulu'nun üyelerinin 14'ü Cumhurbaşkanı 7'si Üniversitelerarası Kurul tarafından seçilmesi ve Üniversitelerarası Kurul'un, "üniversite rektörleri ile her üniversite senatosunun o üniversiteden dört yıl için seçeceği birer profesörden oluşması" merkeziyetçiliğe ve sistemin kendi içerisinde kapanmasına yol açmaktadır.

Yükseköğretim Kurulu Organları; Genel Kurul, Başkan ve Yürütme Kurulu olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Yükseköğretim Genel Kurulu, YÖK üyelerinden, Yürütme Kurulu ise Başkan ile birlikte dokuz kişiden oluşmaktadır. Yükseköğretim Kurulu'nun görevleri Anayasa'da 131. maddede Yükseköğretim Üst Kuruluşları başlığında şöyle düzenlenmiştir: "Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim - öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek…"

[1015] Arslan, ss.459-460.

[1016] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 6.

[1017] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 6. s.5351. 6 Kasım 1981 tarihli Yükseköğretim Kanunu'nun ilk şekline göre Yükseköğretim kurulu: Devlet Başkanı tarafından atanan 8 kişi, Bakanlar kurulunca seçilen 6, Genelkurmay Başkanlığınca seçilen 1, Milli Eğitim Bakanlığınca seçilen 2, Üniversitelerarası Kurulca seçilen 8 olmak üzere toplam 25 kişiden oluşmaktaydı. T.C. Resmi Gazete Tarihi:4.11.1981, Sayı: 17506, s.4, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17506.pdf (10.06.2023).

amacıyla kurulduğu belirtilmiştir. Yükseköğretim Kurulunun görevleri 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 7. Maddesinde düzenlenmiş olup bu görevlerden bazılarına baktığımızda:

> *Bir üniversite içinde fakülte, enstitü ve yüksekokul açılmasına, birleştirilmesi veya kapatılması ile ilgili olarak doğrudan veya üniversitelerden gelecek önerilere dayalı kararlar almak ve gereği için Milli Eğitim Bakanlığına sunmak,*
> *Yükseköğretim kurumları içinde bölüm, anabilim ve anasanat dalları ile uygulama ve araştırma merkezi açılması, birleştirilmesi veya kapatılması; konservatuvar, meslek yüksekokulu veya destek, hazırlık okul veya birimleri kurulması ile ilgili olarak doğrudan veya üniversitelerden gelecek öneriler üzerine karar vermek,*
> *Eğitim - öğretimin aksaması sonucunu doğuracak olaylar dolayısıyla öğrenime ara verilmesine veya tekrar başlatılmasına ilişkin olarak üniversitelerden gelecek önerilere göre veya doğrudan karar verip uygulatmak,*
> *Yükseköğretim kurumlarında eğitim - öğretim programlarının asgari ders saatlerini ve sürelerini, öğrencilerin yatay ve dikey geçişleriyle ve yüksekokul mezunlarının bir üst düzeyde öğrenim yapmalarına ilişkin esasları Üniversitelerarası Kurulun da görüşlerini alarak tespit etmek.* [1018]

Yahya Zabunoğlu (D.1934-Ö.2018), YÖK'ün yapısal örgütlenmesine yönelik hukiki bir değerlendirmede bulunarak Kurumun icrai niteliğine yönelik şu analizi yapmıştır: YÖK'ün bünyesinde; planlama, koordinasyon ve denetleme mekanizmasının içinde yürütme yetkilerine haiz bir alt organın /yürütme kurulunun varlığı idare hukuku bağlamındaYükseköğretim Kurulu'nun yalnız danışma ya da kural koyucu değil bu yetkileri aşarak kuruma icrai uygulayıcı nitelik kazandırdığını gösterdiğini belirtmiştir.[1019] YÖK'e yönelik; esas misyonu "merkezi planlama ve eşgüdüm" yerine "merkezi icra organı" olarak görev yaptığı ve kuruluşundan itibaren yasal düzenlemelerle kendisine sağlanan yükseköğretim planlama fonksiyonunu yerine getiremediği yönünde eleştiriler [1020] ile Yükseköğretim Kurulu'nun; üniversite ile hükümet/devlet ve üniversiteler arasında tampon bir kuruluş olarak "merkezi planlama ve eşgüdüm"ü aşan bir yapılanmaya büründüğü anlaşılmaktadır.

[1018] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 6. ss.5351, 5352, 5353.

[1019] Türk Eğitim Derneği, **Yükseköğretimde Değişmeler, (**Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği 12.. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1989. Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: 12, s.147.

[1020] Mahmut Adem, "Yükseköğretimde Planlama ve Koordinasyon", **Yükseköğretimde Değişmeler,** Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği 12. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1989, Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: 12. s.174.

Yükseköğretim sisteminin bu yapılanmasının getirdiği düzenlemelere göre YÖK ve rektörlerin yetkilerinin artırılması ile birlikte fakülte kurulları karar alma yetkisine sahip değiller. YÖK, üniversitelerin yeni bölüm açmasını onaylama yetkisine sahiptir. Ayrıca, fakültelerde akademik personel istihdamı ya da akademik yükseltmelere yönelik kadro tahsisi rektörün talebi YÖK'ün onayı ile gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda üniversite yönetiminin, rektörlerin aşırı yetkilerinden dolayı, mutlakiyetçiliği andırdığı eleştirileri ön plana çıkmaktadır.[1021] Üniversitenin özerk olduğu dönemlerde, en yetkili organ "senato" olup kararları rektörü de bağlamakta ve rektör çoğunlukla Senato'nun kararlarını uygulamak zorundaydı. YÖK sistemi ile birlikte rektörlerin yetkilerinin çok geniş olması, senato kararlarının rektörün onayına gerek duyulması, senatonun kendi başına toplanma imkânının olmaması, senatoyu rektörün talepleri doğrultusunda çalışan ve görüş bildiren istişari bir organ haline getirmiştir.[1022] Yükseköğretim Kurulu'nun akademik konulardaki karar yetkisinin Üniversitelerarası Kurul'a bırakılması gerektiği [1023] bilim kurumlarında akademik özgürlüğe dayanmakla birlikte 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanun'u ile oluşturulan yönetim sisteminde tüm yetkilerin YÖK'te merkezileştirildiği ve böyle bir sistemde üniversitelerin özerkliğinden söz etmenin zor olacağı anlaşılmaktadır.[1024] Bu çerçevede; Türkiye'de yükseköğretim modelinde YÖK yapılanması, dünyadaki örnekleri Anglo-Sakson sisteminde görülen üniversite-devlet-toplum arasında bağımsız tampon görevi gören kuruluşlardan ayrılmaktadır.

4.3.1.2.1 Yükseköğretim Denetleme Kurulu

1973 yılında, üniversiteler üstü ve başbakanlığa bağlı olarak kurulan Üniversite Denetleme Kurulu'nun adı 1981 yılında Yükseköğretim Denetleme Kurulu'na dönüştürülmüştür. Yükseköğretim Denetleme Kurulu YÖK'e bağlı bir

[1021] Küçükcan ve Gür, s.163.
[1022] Arslan, s.501.
[1023] Nusret Aras, **Üniversite Yasası Nasıl Olmalı,** Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara, 2004, s.27. https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/akademi-forumu/23-AKADEM%C4%B0%20FORMU.pdf (10.08.2022).
[1024] İlhan Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007),** Der. İlhan Tekeli ve Tarık Çelik, 1. Basım, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2009, (1981-2007), s.123.

kuruluştur. [1025] 1982 Anayasası'nın 131. maddesinde, "Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek…" Yükseköğretim Kuruluna verilmiş bir görevdir. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 8. maddesinde Yükseköğretim Denetleme Kuruluna yer verilmiştir.

> *Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Yükseköğretim Kurulu adına üniversiteleri, bağlı birimlerini, öğretim elemanlarını ve bunların faaliyetlerini gözetim ve denetim altında bulunduran, Yükseköğretim Kuruluna bağlı bir kuruluştur, Yükseköğretim Kurulu tarafından profesörler ve bakanlık merkez teşkilatlarında en az on yıl müfettiş veya denetçi olarak çalışanlar arasından önerilecek on beş üyeden, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay tarafından gösterilecek üçer aday arasından Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilip önerilecek birer üyeden, Milli Savunma Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığınca seçilecek birer üyeden oluşur.* [1026]

Kurul, Yükseköğretim Kuruluna bağlı ve çalışmalarında ona karşı sorumludur.[1027] Yükseköğretim Denetleme Kurulu Başkanının atanma süreci kurul üyeleri arasından yapılan seçimle YÖK başkanının takdiri ile atanmaktadır.

Yükseköğretim Denetleme Kurulunun görevlerine baktığımızda ise; " Yükseköğretim kurumlarında, eğitim - öğretim ve diğer faaliyetlerin bu kanunda belirtilen amaca ve ana ilkelere uygunluğunu Yükseköğretim Kurulunca hazırlanacak esaslara göre ve onun adına denetlemek, Yükseköğretim Kurulu Başkanı tarafından bu kanunun 53. maddesine göre istenen soruşturmaları yapmak ve Yükseköğretim Kurulu tarafından bu Kanuna göre verilecek diğer görevleri yapmaktır" olarak belirtilmiştir. [1028] Bu durumda, üniversite kurullarının görevi olan disiplin kovuşturmasını Yükseköğretim Denetleme Kurulu'nun yaptığı görülmektedir. Çift yollu bir süreç olarak denetim-değerlendirmenin faydası bu sürecin ilkelerinin tam olarak yerine getirilmesine bağlıdır. Bunlardan güvenirlilik ilkesinin gereği olarak denetleme sonuçlarının ilgili kurumlara kişilere iletilmesini gerektirir. Evrensel bir ilke olarak uygulanan bu iletişim ve geri besleme (feed back) yönteminin uygulanmaması denetleme kurulu üyelerinin bireysel tercihleri doğrultusunda modern denetim ilkelerinden uzak bir şekilde denetim ve değerlendirmesine ve bu durum Yükseköğretim Denetleme Kurulu'nun geri besleme yetersizliği yanında,

---

[1025] Arslan, s.496.

[1026] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 8.

[1027] Yükseköğretim Denetleme Kurulu Teşkilât, Görev ve Çalışma Usulleri Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 03.08.1982, Sayı: 17771, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1012-8&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5, (05.06.2023).

[1028] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 9.

şikâyetleri takip etme ve bağımsız rapor verebilme gibi çalışmalardan da uzak kalmasına yol açabilmektedir.[1029]

4.3.1.3. Üniversitelerarası Kurul

Üniversitelerarası Kurul, 13.06.1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununda yer alan 1960'ta üniversitelerin kendi kendilerini denetlemesi yetkileriyle donatılan, 1973'te sadece akademik olarak koordinasyon sağlamak, öğretim üyesi gereksinimi karşılamak üzere önlem almak ve bütün üniversiteleri ilgilendiren konularda tüzük ve yönetmelik tasarılarını oluşturmak yetkili kılınmıştır. [1030] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda üst kuruluşlar kısmında belirtilip 11. maddede düzenlenmiştir. Üniversitelerarası Kurul'un kuruluş ve işleyişi: rektörler ve her üniversite senatosunun seçtiği 4 yıllık dönem için birer profesörden oluşmaktadır. Rektörler arasında başkanlık üniversitelerin kuruluş tarihine göre yıllık rotasyonla belirlenmektedir. [1031] Üniveristelerarası Kurul'un oluşumda üniversiteler etkili olmakla birlikte üniversite rektörlerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanması ve rektörlerin Üniversitelerarası Kurul'a seçilmesi, Üniversitelerarası Kurul'un da YÖK'e üye seçmesi Yükseköğretim sisteminin kendi içerisinde bir kısır döngü oluşturmakta ve akademik bir organ olan kurulun özerk çalışmasını etkileyebilmektedir. Akademik bir organ olan Üniversitelerarası Kurulunun bazı görevleri aşağıdaki gibidir:

> *Yükseköğretimin planlanması çerçevesinde, üniversitelerin eğitim - öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetlerini koordine etmek, uygulamaları değerlendirmek, Yükseköğretim Kuruluna ve üniversitelere önerilerde bulunmak,*
> *Teşkilat ve kadro yönünden ve Yükseköğretim Kurulu kararları doğrultusunda üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak önlemleri teklif etmek,*
> *Üniversitelerin tümünü ilgilendiren eğitim - öğretim, bilimsel araştırma ve yayım faaliyetleri ile ilgili yönetmelikleri hazırlamak veya görüş bildirmek,*
> *Aynı veya benzer nitelikteki fakülteler ya da üniversiteler veya diğer yükseköğretim kurumlar arasında uyum sağlamak.*

[1029] Hurşit Ertuğrul, "Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T. C. Başbakanlık, (Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar), 18.04.2025, s.87.
[1030] Arslan, s.497.
[1031] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde:11, s.5355.

Kanunun 65. maddesinin b bendinde, lisansüstü öğretim esasları ve bu kanunun uygulamasına ilişkin akademik düzenlemeler Üniversitelerarası Kurulun çıkaracağı yönetmeliklerle belirlenmektedir. Üniversitelerarası Kurul ayrıca, Kanunun 27. ve 28. maddelerinde belirtilen farklı ülkelerde doçentlik ve profesörlük unvanını veya yetkisini almış olanların unvanlarının Türkiye'de geçerli sayılmasını karara bağlanmasını ve kanunda beirtilen diğer görevleri yapmaktadır. [1032]

Üniversitelerarası Kurulun etkisi, YÖK'ün yükseköğretimde özerkliğe sahip bir müessese olarak kurulmasından sonra, akademik alanda sınırlanmıştır. Bu kurulun üyeleri, üniversite yöneticileri (rektör) ile üniversitelerden seçilen üyelerden oluşması, Üniversitelerarası Kurul'un büyük ölçüde istişari niteliğe dönüştürülmesinin ve merkezden yönetim anlayışının yükseköğretimde uygulanmasının bir göstergesi olmuştur. Kanunda akademik bir organ olarak tanımlanan Üniversitelerarası Kurul, üniversitelerin problemleri ile yüz yüze olduğu için bu kurula daha geniş yetkiler verilmesi ile problemlere daha sağlıklı çözümler üretileceği düşünülmektedir.[1033]

4.3.1.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na Göre Rektör Belirleme Şekilleri

Üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisi ve idare amiri olan rektör, 06.11.1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na göre; "Üniversite kurullarına başkanlık etmek, yükseköğretim üst kuruluşlarının kararlarını uygulamak, üniversite kurullarının önerilerini inceleyerek karara bağlamak ve üniversiteye bağlı kuruluşlar arasında düzenli çalışmayı sağlamak"[1034] ve kanunda belirtilen diğer görevleri yerine getirmekle sorumludur. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun kabul edildiğin ilk haliyle rektör seçimi; YÖK'ün önereceği dört profesör arasından devlet başkanlığı tarafından beş yıllığına tayin edilmekteydi. YÖK'ün önerdikleri atanmadığı ve iki hafta içinde yeni adaylar teklif edilmediğinde rektör devlet başkanı tarafından doğrudan tayin edilebilecekti. [1035] 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na göre

[1032] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, Madde 11.
[1033] Arslan, ss.497-498.
[1034] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu.
[1035] Arslan, Kısır Döngü, s. 498.

rektörün yetkileri, üniversitelerin özerk oldukları hiçbir dönemde bu kadar geniş olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. 1982 Anayasasına göre kamu tüzel kişiliği ve bilimsel özerkliğe sahip olan üniveristeler Yükseköğretim Kanunu'na göre de bilimsel özerkliğe ve tüzel kişiliğe sahiptirler. [1036] 1981 yılında yapılan bu düzenlemeyle rektörün üniversite tüzel kişiliğinin temsilcisi olduğu vurgulansa da rektör üniversite organlarına karşı değil YÖK'e karşı sorumludur. Üniversite organlarının istişari konuma indirgenmesi, senato ve bütün üniveriste kurullarının önerilerini "karara bağlamak" hakkı rektöre ait olması ve üniveriste kurullarının aldığı kararların rektörü bağlamaması yükseköğretim sisteminin merkezi yönetimin geniş yetkili rektör eliyle güçlendirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte bütün yetki ve sorumluluğun rektöre verilmesi üniversitedeki diğer görevlilerin sorumluluktan çekilmesine veya ilgisizliğine de neden olabilmektedir.[1037]

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 1981 yılında yürürlüğe girmesinden bu yana yükseköğretim sisteminin işleyişine yönelik eleştiriler akademik ve politik çevrelerde sürekli gündemde kalmıştır. Askeri yönetimden sonra sivil siyasette normalleşmeler başladıktan sonra 1990'lı yıllarda YÖK'e yönelik eleştiriler sürdürülerek, sistemin gözden geçirilmesi ve değiştirilmesine yönelik öneriler artmış ve "YÖK elbisesi"nin sisteme dar gelmeye başladığı şeklinde eleştirilmiştir. Bu kapsamda 1982'den günümüze kadar hem siyasi eleştirilere yanıt vermek hem de ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirmek amacıyla yasada çeşitli değişiklikler yapılmıştır.[1038] 1991 yılında yapılan genel seçimlerde ANAP'ın iktidarı kaybetmesi ve 12 Eylül sonrasında YÖK'e karşı çıkarak özerk üniveristeyi savunan SHP ile üniversitelerde reform taraftarı olan DYP'nin koalisyon hükümeti kurabilmesi halinde 6.11.1991 yılında 10. yılına giren YÖK'ün kaldırılması ya da yetkilerinin sınırlandırılacağı belirtilmiştir. YÖK konusunda problemin nasıl çözüleceği Süleyman Demirel Başkanlığında kurulan DYP-SHP hükümetinin programında şöyle yer almıştır:

> *Hükümetimiz köklü bir üniveriste reformu gerçekleştirecektir. Üniveristelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanınacak, YÖK sistemi kaldırılarak yükseköğretim kurumlarının, kendi içlerinden seçtikleri organlar eliyle yönetilmesi sağlanacaktır. Böylece hükümetimiz özgür; özerk, mali olanakları en iyi aşamaya getirilmiş üniveristeyi Türkiye'ye kazandıracaktır… Üniveristelerin*

[1036] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu.
[1037] Arslan, ss. 500-501.
[1038] TÜSİAD, s.18.

kendi kurullarınca belirlenecek adayların arasından seçilecek Yüksek Öğretim ve Eğitim Kuruluşu oluşturulacaktır.

Üniveristelere özerkliğin verileceği 1981 yılından itibaren ilk defa bir hükümet programında yer almıştır. [1039] Bu dönemde YÖK sisteminde değişiklik yapılması talepleri siyasi partilerin ve üniversitelerin gündeminde ön planda yer almıştır. Rektörlerin öğretim üyeleri tarafından seçilmesi hakında kanun tasarısı 17.06.1992 yılında Bakanlar Kurulu'nda ele alınıp TBMM'ye sevk edilmiştir. 1 Temmuz 1992 yılında kabul edilen 3826 Sayılı Kanun ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 13. maddesinin değişik ilk fıkrasına göre rektörler üç aşamalı bir sistemle atanacaktı. Öncelikle öğretim üyeleri her üniversite için altı rektör adayı belirleyecek, daha sonra bu rektör adaylarının Yükseköğretim Kurulu tarafından üç'e indirilmesi ve Cumhurbaşkanına sunulması ve Cumbaşrbaşkanının bunlardan birini rektör olarak seçmesiyle atanacaktı. [1040] Sistemin merkeziyetçiliğine yönelik yapılan eleştiriler ve değişim talepleri doğrultusunda yapılan bu değişiklik sonucunda bir üniversitede en çok alan adayın YÖK listesine girmemesi ve başka bir üniversitede daha fazla oy alan adayın Cumhurbaşkanınca atanmaması öğretim üyeleri tarafından eleştirilmiştir. [1041] Türkiye'de üniversite tarihinde rektörlerin üniversite bileşenleri tarafından doğrudan seçilmesi özerk üniversite döneminde 1946-1981 arasında uygulanmıştır.[1042]

YÖK sisteminde daha geniş kapsamlı değişiklikler bekleyen siyasiler, üniversiteler ve öğretim üyeleri dernekleri sadece rektör seçimleri ile ve bu şekilde sınırlı bir değişikliği yeterli görmeyip sistemi eleştirmişlerdir. Türkiye'de bu sistem 1 Temmuz 1992'den 3 Ekim 2016'ya kadar 24 yıl boyunca uygulanmıştır. Üç aşamalı yapısı nedeniyle süreç zaman alsa da, 22 yıl boyunca rektör atamaları zamanında gerçekleştirilmiştir. 2016 -2018 süreçteki uygulamaya baktığımızda ise 2547 Sayılı Kanunun 13. maddesinde 3 Ekim 2016 tarih ve 767 sayılı Olağanüstü Hâl Kanun Hükmünde Kararnamesiyle yapılan değişiklikler ile rektör seçiminde öğretim üyelerinin altı aday belirlemesine son verilmiştir. Diğer bir ifade ile birinci aşama rektör belirleme sürecinde kaldırılmıştır. Bu sisteme göre ise YÖK'ün Cumhurbaşkanına önereceği üç adaydan birinin Cumhurbaşkanı tarafından

[1039] Ali Arslan, ss.541-542.
[1040] Arslan, ss.550-551.
[1041] Doğramacı, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi, s.27
[1042] Bkz. Emre Dölen, Türiye'de Özerk Üniversite Tarihi 5, Özerk Üniveriste Dönemi 1946-1981, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniveristesi Yayınları, İstanbul, 2010.

seçilmesiyle rektör atanacaktı. 2018 yılından sonraki değişiklik ise Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yürürlüğe girdiği 9 Temmuz 2018 tarihlidir. 2 Temmuz 2018 tarih ve 703 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 13. maddesinde değişiklik yapılmasıyla rektör atanmasında YÖK'ün aday önerme yetkisi kaldırılarak rektörlerin doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanma şekli getirilmiştir. Bu bağlamda yeni sistemde, rektör belirlemede öğretim üyelerinin seçim yapması ve YÖK'ün aday önermesi kalkmakla birlikte rektör atama işleminde yetki Cumhurbaşkanıa aittir ve atama işlemini Cumhurbaşkanı tek başına yapmaktadır.[1043]

Türkiye'de hükümet sistemi; 16 Nisan 2017 referandumuyla onaylanan 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile değiştirilmiştir. "Cumhurbaşkanı Hükümet Sistemi" olarak tanımlanan yeni hükümet sistemi bütün hükümleriyle birlikte 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi parlamenter sisteme nazaran daha hızlı ve etkili bir sistem olduğu gerekçesiyle Türkiye'ye getirilmiştir. 2 Temmuz 2018 tarihli 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 135.maddesinin (d) bendi, 9 Temmuz 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve "devlet ve vakıf üniversitelerine rektör, Cumhurbaşkanınca atanır" hükmü getirilmiştir. Kemal Gözler (D.1966-); Cumhurbaşkanına rektör adayı önermenin YÖK yerine bağımsız bir kuruma verilmesinin daha rasyonel olduğunu savunmuştur. Çünkü YÖK üyelerinin üçte ikisi doğrudan Cumhurbaşkanı, üçte biri ise Üniversitelerarası Kurul tarafından seçilip yine Cumhurbaşkanınca atanmaktadır; Üniveristelerarası Kurul'un yarısının Cumhurbaşkanınca atanan rektörlerden oluştuğunu vurgulayarak, YÖK'ün bu yapısıyla rektör önermesinin süreci uzatacağını ve anlamlı bir katkı sağlamayacağını belirtmiştir. Böyle bir sistemde; YÖK'ün Cumhurbaşkanının tercih ettiği adayları rektör olarak önereceği, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yapısal bozukluklar olduğunu, bütün yetkilerin tek bir kişinin elinde toplanması ve bu yetkilerin teklif ve onay usulü ile yumuşatılmasının ve rasyonelleştirilmemesinin mümkün olmadığını ve bu sistemin temelinde tasarım hatasının olmasının bir kişiye çok yetki

[1043] Kemal Gözler, "Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Uygulamadaki Değeri: Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço", EK -8 Türkiye'de 1992'den Günümüze Rektör Atama Ssistemi, http://www.anayasa.gen.tr: http://www.anayasa.gen.tr/cbhsbilanco.htm, (Yayın Tarihi: 27 Aralık 2019) , (15.08.2024).

verilmesinin sistemi felce uğrattığını ifade etmiştir. [1044] Türk siyasi tarihi ile bağlantılı üniveriste tarihine bakıldığında üniveriste yönetiminde rektör seçimleri dönemin siyasal konjonktüründeki kırılma ve dönüşümlerle bağlantılı olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Yapılan düzenleme, rektör atama sürecinin Anayasaya ile bağdaşmadığı yönünde ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 703 sayılı OHAL KHK'sının 135.maddesi, Anayasa'nın 130/6. maddesinde öngörülen "kanunla belirlenecek usul ve esaslara göre" rektör atama şartını ihlal ederek doğrudan Cumhurbaşkanına atama yetkisi tanınmıştır. Bu düzenleme; olağanüstü hal yetkisi kullanılarak, Anayasa'nın normatif usül güvencesini ihlal eden, idari tasarrufla norm koyucu nitelikte bir değişikliktir. 703 sayılı OHAL KHK'sı ile yapılan düzenleme, Anayasa'nın 11. maddesinde düzenlenen normlar hiyerarşisi ilkesini ihlal ederek 2547 Yükseköğretim Kanunu'nun 13.maddesinin a fıkrasında değişikliğe gitmiş ve Cumhurbaşkanına doğrudan rektör atama yetkisi tanınmıştır. Bu durum Anayasa'nın 130. maddesinin 6. fıkrasında öngörülen "kanunla belirlenecek usül ve esaslar" güvencesini ihlal etmekte ve OHAL düzenlemelerinin geçici niteliğiyle bağdaşmayan kalıcı bir değişiklik oluşturmaktadır. Yapılan değişiklikle 2547 Sayılı Kanun'un 13. maddesinden çıkarılan usul ve esas hükümleri, Anayasa madde 130/6'da emredilen "kanuni düzenleme" şartını ihlal etmekte, bu durum normlar hiyerarşisi açısından ciddi anayasal sorunlar doğurmaktadır. [1045] Üniversite rektörlerinin üniversite bileşenleri tarafından ya da YÖK, parlamento ve Cumhurbaşkanı tarafından atanması rektör belirlemenin siyasal niteliğine etkisi göreli olarak az olması; üniversitelerin siyaseten önemli kurumlar olması ve üstyapı kurumu olarak egemen ideolojinin beklentilerine uygun emek ve bilimin yeniden üretiminde önemli yere sahip

[1044] Kemal Gözler, Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sisteminin Uygulamadaki Değeri: Bir Buçuk Yıllık Bir Bilanço.

[1045] Ersan Şen, "Rektör Atanması Usulunün Anayasaya Uygunluğu Sorunu", https://sen.av.tr/tr/makale/rektor-atanmasi-usulunun-anayasaya-uygunlugu-sorunu. (01.07.2024), Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanının rektör atamalarının anayasaya aykırılığı ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücade Derneği şu açıklamayı yapmıştır; Anayasa Mahmesinin 4 Haziran 2024 tarihinde 703. Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin iptali istemini karara bağladığını Cumhurbaşkanının rektör atamalarının iptal kararını "KHK ile değil Kanunla düzenleme olması gerektiği" ni belirttiğini dolayısı ile esas bakımından iptalin söz konusu olmadığını ve mahkeme kararların yayımlandığı günden itibaren 12 ay sonra yürürlüğe girmesine karar verdiğini ve mecvut uygulamalar açısından değişikliğin bulunmadığı belirtilmiştir. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/aym-cumhurbaskani-erdoganin-merkez-bankasi-baskani-ve-rektor-atama-yetkilerini-iptal-etti-iddiasina-iliskin-aciklama

olmalarındandır. Bununla birlikte üniveristelerin rant alanı olması ve rektörlüğün ise güçlü bir makam olması nedeniyle siyasal iktidarın taleplerinden bağımsız bilim kurumlarının politikleştirilmeden sadece bilim üretmeye ve ülkenin gereksinimleri doğrultusunda üniversitelerin hedeflerini belirlemesi mümkün görünmemektedir. Bu politik koşullar içerisinde rektör atamaları ve seçimlerinin bağımlı ilişkiler oluşturacağına ve rektörün alacağı kararlarda bağımsız olamayacağı görülmektedir.[1046]

Sonuç olarak; Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte rektör atamasında tüm yetki Cumhurbaşkanına verilmiştir. Önceki sistemde yer alan; adayların öğretim üyeleri tarafından seçilmesi ve en çok oy alan 6 adayın YÖK tarafından 3'e düşürülerek Cumhurbaşkanına iletilmesi sistemi sonlandırılmıştır. Daha sonra 2016-2018 yılları arasında YÖK'ün Cumhurbaşkanına önereceği üç adaydan birinin Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesiyle rektör atanmaktaydı. Ancak mevcut sistemde tüm yetki Cumhurbaşkaına verilmiş olsa da yine de uygulamada adaylar başvurularını YÖK'e yapmakta, YÖK adaylara ilişkin kanaatlerini cumhurbaşkanlığı makamına arz etmektedir. Cumhurbaşkanı bu kanaatlere elbetteki uymak zorunda değildir. YÖK aldığı başvuruları resmi olarak cumhurbaşkanlığına iletmekle birlikte YÖK'e başvurmayan biri de Cumhurbaşkanı tarafından atanabilmektedir; geçmişte bu şekilde atamaların olması rektör seçiminde yetkinin Cumhurbaşkanında olduğunu göstermektedir.

Rektörlerin Cumhurbaşkanı tarafından atanması Türkiye'de Yükseköğretim politikası ve üniversite özerkliği bağlamında merkezi sistemin ağırlığını daha da sıkılaştırdığı söylenebilir. Tüm dünyada üniversiteler bir dönüşüm içerisindeler ve üniversitelerin ülkelerin iktisadi kalkınmasında artan önemi ile birlikte girişimci üniveristler ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de de üniveristelerin; ihtisaslaşma ve misyon farkılaşmasına yönelik bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler, araştırma üniveristeleri şeklinde ayrım yapılması ve Türkiye'nin girişimci üniversite modeline geçişi ile birlikte bu koşulları sağlayacak yapılanmayı henüz oluşturamadığı için yükseköğretim sisteminin merkeziyetçi yapısı ile yeni döneme geçiş yapılmıştır. 21. yüzyılın üniversitelerinde bu dönüşümün gerçekleşebilmesi için yönetim sistemlerinin de hiyerarşik yapılanma yerine yatayda

[1046] Sultan Kavili Arap, "Türkiye'de Rektör Belirleme Süreci ve 'Mütevelli Heyeti Tartışmaları'," **Memleket Siyaset Yönetim,** Cilt:6, Sayı: 16, 2011, ss.27-28.

örgütlenmesi ve rektörlük makamının yönetim ve iktisadi yetkilerinin üniversitelerde kurullar ve paydaşlarla paylaşılması öngörülmektedir.

4.4. TÜRKİYE'DE AKADEMİK ÖZGÜRLÜĞÜN HUKUKİ ÇERÇEVESİ VE MODERN ANLAMIYLA ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ / SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ GÖSTERGELERİ

4.4.1. Türkiye'de Akademik Özgürlüğün Hukuki Çerçevesi: 1982 Anayasasında Bilim Özgürlüğü

Anayasa hukuku, hak ve özgürlüklerin niteliğini, sınırlarını ve bunların korunmasına yönelik güvence ilkelerinin kuramını sunmaktadır.[1047] Bu haklardan olan bilim özgürlüğü, entelektüel özgürlüklerin en geneli olan düşünce özgürlüğünün bir türevidir. Bilimin özel ve toplumsal işlevi doğrultusunda bu alandaki üretimleri mutlak bir özgürlük rejiminden yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Anayasal düzenlemelerde eğitim ve öğretim özgürlüğüne yer verilmesi ise bilim özgürlüğünün spesifik karakterini ve toplumun belli kesimlerine sağladığı özel korumayı teyit ederek onun ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.[1048] 1982 Anayasasının 26. maddesinde düşünce özgürlüğü: "Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir" şeklinde belirtildikten sonra devamında da bu hürriyetlerin kullanılmasının hangi nedenlerle sınırlandırılabileceği ifade edilmiştir. Genel yaklaşıma göre; negatif statü hakkı olarak tanınan bilim özgürlüğü ve bu özgürlüğün gerçekleşmesi için devlete; müdahale etmemesi, gölge etmemesi saygı gösterme ödevi yüklemekle[1049] birlikte üniversitelerin özerkliğini ve bilimsel faaliyetlerin yeniden üretimini sağlayan pozitif bir güvencedir. Akademik özgürlüğün (bilim özgürlüğü) üniversite özerkliğinin temeline dayanan bir ilke olarak bilim insanları tarafından hesap verebilirlik anlayışı ile içselleştirilerek kavranması üniversite

[1047] İbrahim Özden Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan haklarının Hukuksal Yapısı,** 5. Baskı, İstanbul, Afa Yayınları, 1999, s.20.
[1048] Bülent Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu,** BDS Yayınları, 1990, s.132-133.
[1049] Nihat Bulut, "Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu", **AÜEHFD,** Cilt:9, Sayı: 1-2, 2005, s.26.

özerkliği ve akademik özgürlük kavramlarını anlaşılabilir kılmaktadır. [1050] Bu bağlamda akademik özgürlüğün sınırlarını belirleyen önemli bir unsur olan hesap verebilirlik [1051] bilim özgürlüğünün karşısında bilim insanının sorumluluğuna (scientific responsibility) dayanmaktadır.[1052] Üniversite özerkliğinin kamu yararına dayanması nedeniyle üniversitenin topluma karşı olan sorumluluğunun denetlenmesinin gerekliliği olan "kamusal hesap sorumluluğu"nun gerekçesi özerk kurumlar için de gerekli bir dış denetim şekli[1053] olmakla birlikte bu denetim şeklinin üniversiteye müdahale şekline dönüşmesi denetimin amacının dışına çıkmasına yol açabilmektedir.

Demokratik toplumlarda akademik özgürlüğün daha fazla kabül görüp desteklenip geliştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Akademik özgürlüğün (bilim özgürlüğünün) kısıtlanması, daraltılması ya da engellenmesi kamusal hizmet üreten üniversitelerin üstlendiği görevleri yerine getirememesine ve sonucunda bilimin ve uygarlığın ilerlemesinin olumsuz etkilenmesine yönelik olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. [1054] Sonucunda; bilim insanları araştırmalarını yürütürken takip edecekleri felsefeyi özgürce seçerek çalışmalarını yürütmesi sadece toplumun bir kesimine değil bütün toplumun çıkarına kamusal fayda kapsamında uygarlığın gelişimine katkı sunacaktır.

Üniversitenin kamu hizmeti yürütüp sunması ve mali kaynağının temelini devletin oluşturduğu kamu kaynaklarını kullanması nedeniyle hem iç hem de dış denetime tabi tutulması beklenmektedir. Denetim üniversitenin özerklik dengesinin gözetilerek; üniversitenin kendi organları ve bağımsız ulusal kuruluşlar tarafından yapılması hem kontrol amaçlı hem de üniversitenin gelişimi için yapılabilmektedir. Söz konusu bu anlayış toplumsal duyarlılık ve öz değerlendirme kültürü ile bağlantılıdır.[1055] Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018) üniversiteden beklentiler:

[1050] Esra Yazıcı, "Yükseköğretimde Hesap Verebilirlik Bağlamında Akademik Özgürlük", **Yükseköğretimde Hesap Verebilirlik,** (Ed. Münevver Çetin), 2. Basım, Nobel yayınları Ankara, s. 193

[1051] Durmuş Günay, "Üniversitenin Neliği Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği", **International Congress On High Education,** İstanbul, 27-29.05. 2004, (Üniversitenin Neliği), s.14,

[1052] Bulut, s.32

[1053] Sevinç Öztürk, "Üniversite Özerklği Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 16, 2006, s. 130.

[1054]Ali Rıza Erdem, "Akademi Özgürlük ve Üniversite Özerkliği", (Ed. Fahri Apaydın), **Akademik Etik ve Bilim,** Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2023, s.94.

[1055] Öztürk, s.131.

"Yükseköğretim sistemi, hesap verebilirlik temelinde özerklik, performans odaklılık, ihtisaslaşma ve çeşitlilik ilkeleri çerçevesinde kalite odaklı rekabetçi bir yapıya dönüştürülecektir"[1056] şelinde yer almıştır. Bu bağlamda üniversiteler Üçüncü Kuşak Üniversiteye doğru dönüşürken hesap verebilirliğin önemine dönüşen üniversite politikası kapsamında vurgu yapılmıştır.

Türk hukuk sisteminde düşünce ve ifade özgürlüğü ile birlikte bilim özgürlüğü de Anayasal koruma altına alınmıştır. Bu koruma 1948 tarihli İtalyan ve 1949 tarihli Alman Anayasası'ndan esinlenerek ilk defa 1961 Anayasası'nın 21. maddesinde, "bilim ve sanat hürriyeti" başlığı ile ifade edilmiştir.[1057] Söz konusu düzenlemeye göre:

> *Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.*

Bu madde ile Anayasa'da bilim özgürlüğü kapsamlı bir şekilde düzenlenerek herkesin bilimsel bilgiyi serbestçe öğrenmesi ve öğretmesi, açıklaması, yayması ve her türlü araştırma yapabilme hakkı güvenceye alınmıştır. Madde metninde bilimsel faaliyetin özünü koruyucu yaklaşım ile bilim özgürlüğüne ilişkin herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. 1982 Anayasası'nın 27. maddesinin birinci fıkrası, 1961 Anayasasının 21. maddesinin birinci fıkrasıyla benzer hükümler içermekle birlikte maddenin devamında yer alan düzenlemelerle bilim özgürlüğünün kapsamı daraltılmıştır. Anayasa'da "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı ikinci kısımda düzenlenen bilim özgürlüğü negatif statü veya Birinci Kuşak Haklar kategorisinde yer alarak medeni haklardan biri olarak kabül edilmiştir. Bilim özgürlüğünün "bireysel bir sübjektif hak" olduğu devletin buna müdahale etmemesi gerektiği[1058] anlayışı ön plana çıkmaktadır. Kişi özgürlüğü ve siyasal hakları düzenleyen Birinci Kuşak Haklar; öncelikle bireyin devlet iktidarına ve diğer kişilere karşı güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklar olmakla birlikte zamanla daha geniş olarak bu haklar bireyin kendini geliştirmesine imkân tanıyan unsur olarak düşünce özgürlüğü, ifade ve iletişim özürlüğü gibi hakları kapsamaktadır.[1059] 1961 Anayasası'nın bilim ve

[1056] T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018),** Ankara, 2013, s.33.
[1057] Bulut, s. 35.
[1058] Esra Atalay, "Bilim Özgürlüğü", **İÜHFM,** Cilt:68, Sayı: 1-2, 2010, s. 13.
[1059] Kaboğlu, s. 30.

sanat özgürlüğünü düzenleyen hükmü altında eğitim faaliyetlerine ilişkin düzenlemelere yer verilmesi[1060] bilimsel üretim faaliyetinin kültürün organik bir parçası olması nedeniyle bilim özgürlüğünün aynı zamanda kültürel bir hak olarak eğitim hakkıyla yakın ilişki içinde değerlendirildiğini göstermeketedir. İbrahim Kaboğlu'nun yaklaşımında da kültürel haklar başlığı altında konumlandırılan eğitim hakkı ve öğrenim özgürlüğü, sanat özgürlüğü ve toplumsal iletişim özgürlükleri kültürel hakların başlıcaları olarak ele alınmıştır.[1061]

Üniversiteler ile ilgili akademik özgürlük konusu 2547 Sayılı Kanunun 3. maddesinde yer alan tanım çerçevesinde: "d) Üniversite: Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim - öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur"[1062] şeklindeki bu düzenleme ile üniversitelerin bilimsel özerklik ilkesi hukuki statüye bağlanmıştır. Anayasal düzeyde bilimin tanınması ve korunmasına yönelik ise Anayasanın 27. madesinde "Bilim ve sanat hürriyeti" başlığı altında şunlar yazmaktadır:

> *Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.*
> *Yayma Hakkı, Anayasanın 1 inci, 2'nci ve 3'üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.*
> *Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir.*

Bu hüküm Anayasanın "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı ile düzenlenen ikinci kısmında bulunması nedeniyle de yukarıda da belirtildiği gibi bilim özgürlüğü temel haklar kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bilim özgürlüğü Anayasaya göre herkese tanınmış bir haktır. [1063] Kültürel niteliği ağır bastığı için bilim özgürlüğünün sosyal ve ekonomik haklar kısmında yer alması gerektiği düşünülmekle birlikte 1982 Anayasasının kişisel ve siyasal hakları KHK ile sınırlandırılabilmenin yolunu kapatmasıyla bilim özgürlüğünün kişisel haklar arasında sayılmasının önemli ve yerinde olduğu düşünülmektedir.[1064] 27. maddenin birinci fıkrasında "bilim özgürlüğünün" temel insan hakkı olarak fıkrada koruma

[1060] T.C. Anayasası, Kanun Numarası: 334, Kabul Tarihi: 09.07.1961.
[1061] Kaboğlu, s. 301.
[1062] Yükseköğretim Kanunu, "Kanun No: 2547, Tertip: 5, Sayı:17506, Cilt: 21, Sayfa:3 Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 6/11/1981", https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf (15.01.2022). Madde: 3.
[1063] Zafer Gören, "Sanat ve Bilim Özgürlüğü", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı, 2020, s.453.
[1064] Bulut, s.28

alanı[1065] sadece yurttaşları değil "herkes"i kapsadığı belirtilmiştir. 27. maddenin 2. fıkrasında bilim özgürlüğüne yönelik 1. fıkradaki korumanın sınırları çizilmiştir. Bu sınırlamada bilgiyi yayma hakkı: "Anayasanın 1 inci, 2'nci ve 3'üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz" şeklinde belirlenmiştir. Bilim özgürlüğü içerisinde yayma hakkının sınırlandırılmasının atıf şeklinde belirtildiği için özel sınırlama olduğu görüşü[1066] ile birlikte bunun genel sınırlandırma olduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır. [1067] Diğer bir değerlendirme de bilim özgürlüğüne yönelik olası sınırlamaların üniversitelerin evrensel bilgi üretme ve öğretme gerekçesiyle geçersizleştiği, Anayasanın bilimsel araştırma ve yayında bulunma serbestliğine Anayasanın 27. maddesinin 2. fıkrasında getirdiği sınırlamanın düşünceye değil "faaliyet"e eyleme yönelik bir sınırlama olduğu belirtilmiştir.[1068]

Anayasa'da ifade özgürlüğünden bağımsız olarak akademik özgürlüğe yer verilmesi "uluslararası sistematik yorum" çeçevesinde değerlendirildiğinde akademik ifade özgürlüğünün genel ifade özgürlüğünden daha kapsamlı bir güvenceye sahip olduğu söylenebilir. [1069] Bu bağlamda Anayasanın 27. madesinde bilim özgürlüğü "herkes"i kapsarken akademik özgürlük (bilimsel özerklik) yükseköğretim kurumlarında görev yapan bilim insanlarını kapsayarak Anayasın 130. maddesinde düzenlenmiştir. Anayasanın 130. maddesinin 1. fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir:

> *Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içerisinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler kurulur.*

Maddenin 4. fıkrasında: "Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyettte bulunma serbestliği vermez". Bu düzenleme ile bilimsel araştırma ve yayın özgürlüğü temel alınmakla birlikte bu özgürlüğün sınırını da belirlemiştir. Bu

---

[1065] Gören, s. 454.
[1066] Bulut, ss.35-36.
[1067] Gören, 453.
[1068] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı,** 11. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 242
[1069] Tolga Şirin, "Üniveristede İfade Özgürlüğü", **Türkiye'e İfade Özgürlüğü,** (Yay. Haz. Özge Görel), Türkiye Barolar Birliği, (Türkiye Barolar Birliği İnsan Haları Merkezi Tarafından Hazırlanan Panel) 2014, s.69.

hüküm ile sınırlama nedeninin özel sınırlama içinde olduğu ifade edilmiştir.[1070] "Aleyhte faaliyette bulunma" unsurunun Anayasada belirtilmesi ve özellikle faaliyet kelimesinin bilimsel çalışma ve yaymayı da içeren geniş bir alanı kapsayacak şekilde genişletilebileceği düşünülmektedir.[1071]

130. maddenin 7. fıkrasına göre; "Üniversite yönetim ve denetim organları ile öğretim elemanları; Yükseköğretim Kurulunun veya Üniversitelerin yetkili organlarının dışında kalan makamlarca her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar" İfadesi ile akademik özerklik ve serbestliğe dayanarak Üniversitelerin "erk" lerini, kendi "öz" lerinden alabildiğini belirtmektedir.[1072]

Bilimsel araştırma iç hukukta anayasal koruma altına alınmakla birlikte Anayasanın 27. ve 130. maddesinde sınrların belirlenmesiyle Anayasanın bilime ve bilimsel üretime temkinli yaklaştığını da göstermektedir.[1073] Üniversitede akademik özgürlük (bilim özerkliği) anayasal düzeyde Anayasanın 27. ve 130. maddelerinde düzenlenip bilim özgürlüğü anayasal düzeyde korunmakla birlikte korunmanın sınırları da çizilmiştir. Bu bağlamda 27. maddede yayma hakkının sınırlandırılması 130. maddede daha geniş tutularak "Devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği…" şeklinde düzenlenmiştir. Akademik özerkliğin normatif sınırı ulusal güvenliğe ve kamu düzenin korunmasına dayanmaktadır. 1982 anayasının 130. maddesi ile üniversitelerde bilimsel özerklik güvenceye alınırken 1960 yılından beri anayasal güvencede olan idari özerklik kaldırılmıştır. Anayasada üniversiteler bilimsel özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olarak tanmlanmıştır. Anaysanın 131. madesi ile de bilimsel özerkliğin Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) gözetim ve denetimine alınmasıyla kısıtlandığı söylenebilir. 131. madde ile YÖK'ün üniveristeleri yönetmek, planlamak ve denetlemek bu kurumlardaki eğitim öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirme yetkilerine sahip olduğu belirtilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarına göre üniversitelerin, bilimsel özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleri olarak düzenlenmesi ve kuruluşlarının yasal düzenlemeye bağlanmasının amacına yönelik: "iktidarların ve ayrıca çeşitli baskı gruplarının,

[1070] Gören, s.454
[1071] Bulut, s.27.
[1072] Gören, s.456.
[1073] Bulut, s.37.

üniversite çalışmalarıyla öğretim ve eğitimi etki altında tutabilmeleri yolunu kapatmak ve bu faaliyetlerin bilimsel gerekler ve gereksinmelerden başka, herhangi bir dış etkiden uzak kalacak bir ortamda sürdürülmesini sağlamak" olduğu belirtilmiştir.[1074] Akademik özgürlük bilim insanları için değer yüklü bir anlam taşımakla birlikte bilim insanı tarafından gerçekliğe ulaşmak için yapılan çalışmalar; belli bir konuyu belli bir yöntemle belli bir amaca ulaşmak için yapılır bu bağlamda suça teşvik gibi amaçlar bilimin dışındadır.[1075]

Her kurumunun kendine özgü niteliklerinin olması ve bu niteliklere uygun çalışması kurumların başarılı olmasında etkilidir. Bu kurumun özel şartları dışında çalışmaya siyasal iktidar tarafından zorlanırsa kurumun başarısız olmasına yol açabilmektedir.[1076] Türkiye'de üniversitenin özerkliğini engelleyen çeşitli nedenler arasında; iktidarların kendi siyasetleri çerçevesinde kurumları yönlendirmesi ile birlikte devletin yönetim şeklinin devrimci bir dönüşümle inşa edilmesi ve bu yeni düzenin ideolojik bir çerçeveye oturtulması, bu bağlamda yürürlükteki ideolojinin korunması ve sürdürülmesi gerekçesiyle alternatif politik görüşlere yaşam alanı tanınmaması gösterilebilir. Kurumun siyasallaşmış yapısı ile özerkliğin getireceği rahat ortamda, bilimsel tartışmalardan fazla ideolojik çekişmelerin hâkim olacağı izlenimi yerleşiktir. Bu bağlamda, düşünce özgürlüğüne olan ihtiyaç, siyasal ve ideolojik bir yaklaşımla ilgili olup[1077] siyasal ve toplumsal kültür ile ilişkilidir. Avrupa Komisyonunun 2024 Türkiye raporunda Türkiye ile ilgili yaptığı tespit şu şekildedir: "Akademik özgürlüklerin ihlali ve üniversiteler üzerindeki aşırı devlet kontrolü ciddi bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir".[1078] Günümüzde akademik özgürlük hiçbir yerde tam ve doğru olarak tanımlanamamakta ve yasa gücüne sahip olamamaktadır.[1079] Bu bağlamda akademik özgürlüğün sınırlarının siyasi ve sosyal meselelerle ilgili ifadelerin korunması kapsamına alınıp

[1074] Gören, s.455.
[1075] Bulut, s.35.
[1076] Ayhan Bıçak, "Türkiye'de Üniversite", **Dünyada ve Türkiye'de Üniversite,** (Haz. Necmettin Tozlu, Vefa Taşdelen, Mehmet Önal), 1. Baskı, Bayburt Üniveristesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 200.
[1077] Bıçak, **ss**. 228-229.
[1078] Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Komisyon Bildirimi, 2024,s. 67. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf. 01.12.2024.
[1079] Altbach, Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges, s.207

alınmayacağı ülkeler arasında değişkenlik göstermekle birlikte bu durum evrensel olarak akademik özgürlüğü tam ve doğru tanımlamayı güçleştirmektedir.

4.4.2. İdari (Yönetsel) Özerklik

Üniversitelerin ontolojik varlıklarını simgeleyen özerklik kavramı Orta Çağ üniversitelerinden günümüze uzanan süreçte üniversite kurumuna özgülenen en temel belirleyici niteliktir. Modern üniversite yapılanmasında özerklik kavramı; akademik özgürlük, idari özerklik (yönetim bağımsızlığı) ve mali kaynak kullanımı özgürlüğü boyutlaryla değerlendirilmektedir. İdari özerklik üniversite özerkliğinin temel unsurlarından biri olarak tüzel kişilik kapsamında, üniversitenin kendi iç organizasyonunu oluşturabilme, karar alma organlarını belirleyebilme ve akademik birimler ile ilgili bağımsız kararlar alabilme yetkisini içermektedir.[1080] Kurumsal akademik özgürlük olarak da ifade edilebilecek bu anlayışın içerisine genel anlamda bir üniversitenin öğretim üyeleri ile birlikte öğrencilerini seçebilmesi ve okutulacak dersleri ve müfredat içeriklerini belirlemede özerk olmasını ifade etmektedir.[1081] Üniversitelerin öğrenci kabul şartları, akademik unvan verilmesi ve akademisyen istihdamını yönetme yetkisi gibi konular öz yönetimde üniversitenin yetki sahibi olduğunun göstergelerinden biridir.[1082] İdari özerklik; üniversitelerin hem devlet ve diğer kurumlara karşı koruma sağlayan hem de iç yapılanmasında akademik ve idari birimlerin özerk işleyişine imkân veren yapılanmayı öngörmektedir.

Üniversitede, mali kaynakların adil paylaşıldığı, karar alma süreçlerine tüm alt birimlerin ve bileşenlerin katılımının sağlandığı koşullarda idari ve bilimsel özerklik tesis edilebilmektedir.[1083] 1982 Anayasası'nın 123. maddesinin 2. fıkrasında, Türkiye Cumhuriyeti idari yapısının "idarenin kuruluş ve esasları merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır" ilkeleri üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Yerinden yönetim ilkesi (idari özerklik) yer yerinden özerklik ve hizmet yerinden özerklik şeklinde iki temel kategoride incelenmektedir. Bu doğrultuda "yerinden yönetim" ilkesi Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatına hâkim

[1080] Canan Atılgan ve diğerleri, s.12.
[1081] Marangoz, s.261.
[1082] Küçükcan ve Gür, s.52.
[1083] Önder, ss.19-20.

olan bir "anayasal ilke"dir.[1084] 1982 Anayasasının 127. maddesinde yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları için "mahalli idareler" terimi kullanılmış ve mahalli idarelerin il, belediye ve köyden oluştuğunu belirtilmiştir. Hizmet yönünden yerinden kuruluşlar ise hizmetin niteliği göz önüne alınarak bazı hizmetlerin yerinden yönetim kuruluşu olarak örgütlenmesi doğrultusunda merkezi yönetim yapısı dışında konumlandırılmıştır. Üniversiteler bu kısımda yer almaktadır.[1085]

Devletin üstlendiği bazı hizmetleri özel teknik, bilgi ve uzmalık gerektirmeleri nedeniyle bilimsel, kültürel ve teknik hizmetler merkezi idare dışında örgütlenmiş kamu tüzel kişiliklerince yürütülmektedir. Bu gereksinimler doğrultusunda hizmet temelli ademi-i merkeziyet ilkesine dayalı kuruluşlar tesis edilmiştir. Üniversiteler, TRT, kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hizmet özerkliği çerçevesinde örgütlenmiş kuruluşlardır. İlk ve orta öğretim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla merkezi yönetimle yürütülmektedir. Yükseköğretim hizmeti ise özgün nitelikleri nedeniyle uzmanlık, akademik özerklik gibi gerekçelerle devlet bu hizmeti kendisine bağlı fakat ayrı tüzel kişiliğe sahip üniversiteler aracılığıyla yürütmektedir. Üniversiteler "hizmet âdem-i merkeziyet" ilkesi bağlamında diğer bir ifade ile hizmetlerin yerinden yönetimini ifade eden kuruluşlardır. Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları şu şekilde tanımlanabilir: "Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları, uzmanlık isteyen, merkezi idare (=devlet) tarafından yürütülmesi uygun görülmeyen, bazı kamu hizmetlerini yürüten, devletten ayrı tüzel kişilikleri bulunan, belli bir özerkliğe sahip olan kamu kuruluşlarıdır". Özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

> *Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının devletten ayrı bir tüzel kişiliği vardır.*
> *Ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olduklarına göre ayrı bir mal varlığına ve bütçeye de sahiptirler*
> *Keza, tüzel kişilik nedeniyle ayrı bir iradeye sahiptirler; bu şekilde hukuki işlemler yapabilir; hak ve borç altına girebilir ve mahkemeler huzurunda davacı veya davalı olabilirler.*
> *Ayrı bir tüzel kişilik olduklarına göre, kendilerine has bir personele sahiptirler.*
> *Yönetim bakımından da merkezi idareden (devletten) belli ölçüde özerktirler.*
> *Bu kuruluşlar üzerinde merkezi idarenin (devletten) hiyerarşik değil, sadece vesayet denetimi olabilir.* [1086]

[1084] Kemal Gözler, **İdare Hukuku Dersleri,** Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s.70
[1085] Şeref Gözübüyük, **Yönetim Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, ss.37-38.
[1086] Gözler, s.74

Fakülteler ve bunların bir federasyonu niteliğinde üniversiteler hizmet âdem-i merkeziyeti teşkilatı mahiyetindedir. Hizmet âdem-i merkeziyet belirli bir hizmetin merkez teşkilatından ayrı ve hukuki bir varlığa sahip bir kurum tarafından idare edilmesidir. Hizmetin taşıdığı nitelik ve teknik bünye ve ihtiyaçları bakımından merkez yönetim tarafından doğrudan yönetilemeyeceği için bu hizmete özgü bir varlık tanınması ve tanınan bu varlığın ayrı bir iradesinin ve bu iradeyi gösteren organlarının karar alabilmesi ve uygulama yetkisine sahip olabilmesi öne çıkmaktadır. Mahali âdem-i merkeziyette idari muhtariyet bir yerin sakinlerine tanındığı ve bu yerin sakinleri çeşitli hizmetlerini bizzat kendi iradeleri ve bu iradeleri gösteren organları eliyle gördükleri halde hizmet âdem-i merkeziyetinde muhtariyet hizmetin kendisine tanınmıştır. Hizmet âdem-i merkeziyetinde belirli bir kamu hizmeti merkez teşkilatından ayrı olarak teşkilatlandırılmış ve onu idare edenlere o hizmetle ilgili icrai kararlar alma yetkisi tanınmıştır. Mahalli âdem-i merkeziyette siyasi düşünce tercihleri ve esaslar demokrasi talebi söz konusu iken hizmet âdem-i merkeziyetinde teknik ihtiyaçlar söz konusudur. Bu doğrultuda bunların organlarının oluşumunda hizmetin teknik ihtiyaçları ve ihtisas üstünlüğü esas tutulmak ile birlikte 1982 Anayasası'nın 123. maddesi "idare kuruluş ve görevleriyle bir bütündür…." şeklinde belirtmesiyle yönetimde birliğin esası bağlamında yerinden yönetim kuruluşları genel yönetimin denetimi altındadırlar.[1087]

Türkiye gibi çoğunlukla devlet tarafından kurulan üniversitelerde yönetim bir problem olarak ortaya çıkmakla birlikte bilimsel özerkliğin gerçekleştirilmesi üniversite idari yapısının özerkliği ortadan kaldırmaması ya da sınırlandırmaması ile bağlantılıdır. Akademik çalışmalar devletin yerine getireceği hizmetlerden olup üniversite tarafından yapılması üniversitelerin kamu gücü içinde yer almasını sağlamaktadır. [1088] Devlet kamu hizmetini üniversitelerin yönetiminde yerine getirirken merkezden yönetim ya da yerinden yönetim anlayışı dönemlerin anlayışına göre değişkenlik göstermektedir. Bilimsel çalışmaların siyasi otoritenin yönlendirme ve baskılarına maruz kalmadan özgürce yapılması; üniversite özerkliğinin anayasa ve

[1087] Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları,** Cit: 1, 2. Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960, ss.488,489, 491-494, 670.
[1088] Arslan, s.27.

kanunlardan kaynaklanması ve özerk idarenin yetkilerinin kanunla belirlenmesi ve de yüzyıllara dayanan üniversite geleneğine dayanması nedeniyledir.[1089]

Üniversite özerkliği akademik özgürlüklerin güvencesi olarak Anayasa Mahkemesi'nin bir kararıyla da Türk hukukunda otantik bir değer statüsü kazanmıştır. AYM'ye göre: "[Özerkliğin] yokluğu üniversitenin bilimsel ve nesnel ölçülere göre öğretim yapmasını, onu ister istemez siyasal güçlerin veya çevrelerin etkisine açık tutup, eylemli olarak, engeller; başka deyimle yönetim özerkliği bulunmayan yerde bilimsel özerklik dahi boş bir söz olur."[1090]

Üniversiteler kuruluş amaç ve işlevlerine göre ülkeden ülkeye yapısal değişiklikler göstermekle birlikte yükseköğretimin planlanması koordine edilmesi, denetlenmesinde merkezi veya ara kuruluşların varlığı hem üniversitelerin verimli çalışmasını hem de bu kurullar siyasi iradenin müdahale alanının dışında özerkliğin güvencesi olarak görülmektedir. ABD ve İngiltere'de üniversiteler, dış paydaşlardan oluşan yönetim kurulu niteliğindeki ara kuruluşlar tarafından yönetilmektedir. Bu uygulma 1980 tarihinden itibaren Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmaya başlamakla birlikte bu ülkelerdeki kurullar akademisyenlerden oluşmaktadır.[1091]Türkiye'de de 1980 sonrası politik ve iktisadi kırılma ile birlikte dönüşen üniversite politikası YÖK sistemininin oluşumuna yol açmıştır. Üst kurul görevi üstlenen YÖK'ün yetkileri çerçevesinde üniversiteler daha merkeziyetçi ve siyasi otoritenin merkezi denetimine açık bir düzenleme ile yönetilmektedir.

Örgütsel özerklik, bir üniversitenin idari yapılanması ve yönetim sisteminin işleyiş biçimi temeline dayanan özerklik alanıdır. Bir üniveristenin örgütsel özerkliği; idari kurulların oluşumu, yöneticilerin göreve getirilme şekli ve akademik yapılanmadaki takdir yetkisiyle belirlenir. Avrupa üniversitelerinde genel olarak akademik yapılanma üniversitelerin takdiri kapsamındayken idari kurulların oluşumu, idari yönetim merkezi yapısı ulusal mevzuatla düzenlenmektedir.[1092] Avrupa'da birçok yükseköğretim kurumunda üst yönetici ataması akademik topluluğun geniş temsiline dayanarak belirlenmektedir. Sadece bazı ülkelerde rektör

[1089] Arslan, s.28.
[1090] AYM, E. 1969/31, K. 1971/3, 12/01/1971. Şirin, ss.79-80.
[1091] YÖK, **Üniversite Yönetim Sistemleri ve Özerklik Kavramı,** Yükseköğretim Kurulu Yayını, Ankara, (Üniversite Yönetim Sistemleri), 1992.
[1092] Thomas Esterman, Terhi Nokkala, **Universıty Autonomy In Europe I. European Univresity Association (EUA),** 2009.

seçimleri eğitim bakanlığı ya da Cumhurbaşkanın onayına tabi olmakla birlikte bu onay veto yetkisinin sınırlı olması nedeniyle kâğıt üstünde kalmakta ya da nadiren kullanılmaktadır.[1093] Türkiye'de devlet üniversitelerinin karar alma mekanizması senato ve üniversite yönetim kurulundan oluşsa da yükseköğretim sistemi uygulamada tek merkezli çalışmaktadır. Bunun nedenini; yönetim kurulununun esas olarak yürütme işlevi üstlenmesi ve rektörün icracı konumunda olmasındandır. Üniveristede özerkliğin derecesini genellikle idari kurulların yapısı ve yetki alanları belirlenmekle birlikte kurullar üniversitenin karar alma mekanizmasının temelini oluşturmaktadır.

Batı üniversitelerinde genel anlamda iki türlü üniversite yönetim sistemi gelişmiştir. Birincisi; "Anglo–Sakson" diğeri ise "kıta Avrupası yönetim sistemi"dir. İngiltere, İskoçya, Galler, Kuzey İrlanda Cumhuriyeti, Avustralya, Yeni Zelanda, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da uygulanan Anglo-Sakson sisteminin temel ilkesi devlet tarafından üniversiteleri yönetme yetkisi ara kuruluşlara devredilmiş olmasıdır.[1094] Kıta Avrupası modelinde rektör seçimi, üniversitedeki yetkili kurulların aday tespiti yaparak siyasi otoritenin atadığı sembolik görevleri olan ve aynı zamanda siyasi otoritenin tayin ettiği bir kamu görevlisinin (Kanzler) yönettiği modeldir. Anglo- Sakson sistemi ise yukarıda da ifade edildiği gibi Amerika Birleşik Devletleri, Kanada İngiltere, Avustralya gibi ülkelerde siyasi otorite veya ara kuruluşların atamasıyla görev yapan güçlü ve icracı rektör ve dekanlardan oluşan sistemdir. Bu sistemde icra organları rektör ve dekan atama ile kurullar senato ve yönetim kurulu seçimle gelebilir. Kıta Avrupası ülkeleri ve Japonya ile Anglo Sakson ülkeleri arasında en önemli fark Anglo-Sakson ülkelerinde rektörün, üniversitenin başlıca icra organı olarak güçlü idari ve mali yetkilere sahip olmasına karşılık Kıta Avrupası ve Japonya'da rektörün kısa sürelerle seçilmesi, kurullara başkanlık etmesi ve sembolik lider olmaktan başka yetkileri bulunmamaktadır. Bu ülkelerde idari ve mali alandaki yetkilerin çoğu ve ünvanları ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren (Almanya'da Kanzler, İsviçre'de Couratel, Belçika'da Genel Sekreter gibi) bir hükümet görevlisinin elinde olup bu kişi

[1093] Atılgan ve diğerleri, s.13.

[1094] Yükseköğretim Kurulu'nun Görüşü, "Çağdaş Eğitim ve Çağdaş Üniversite", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 tarhinde yapılan rektörler toplantısında takdim edilen raporlar), 18.04.1992, (Çağdaş Eğitim ve Çağdaş Üniversite), s. 11

rektörden sonra ikinci sırayı almaktadır.[1095] Rektör atamaları; İzlanda, Yunanistan, Hollanda, Brandenburg ve İtalya'da yükseköğrenim bakanlığı ya da bakanı; Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovakya ve Lüksemburg'da başkan (veya devlet/hükümet başkanı) tarafından onaylanmaktadır. İspanya'da rektör atamaları bölgesel yönetimler, Letonya'da merkezi kamu otoritesi ve İsveç'te sembolik hükümet tarafından onaylanmaktadır. Yukarıda sayılan ülkelerin dışında kalan Danimarka, Avusturya, Finlandiya, Kıbrıs, Fransa, Estonya, Alman eyaletleri Hesse ve Kuzey Ren-Vestfalya, Polonya, Latviya, Norveç, Portekiz, Birleşik Krallık gibi birçok ülkede rektör seçim sürecinin sonucu dış bir otoritenin onayına tabi değildir. Üst yöneticinin atama ve görev mekanizmaları yasal ve idari düzenlemelere tabidir. Türkiye üst yöneticinin /rektörün atanmasında ünivesitenin onayı aranmaksızın merkezi otorite tarafından belirlendiği tek ülkedir.[1096]

Günümüzde geleneksel üniversite yapılanmasının dönüşümü ile tüm ülkelerde yükseköğretim kurumlarının toplum ve ekonomi ile ilişkileri önem kazanmıştır. Bu bağlamda toplum ile ilişkilerin önemli bir boyutunu üniversite paydaşlarının üniversite yönetimine katkı vermeleri oluşturrmaktadır. ABD'de üniversite dışından kişilerin yükseköğretim kurumlarının yönetiminde yer almalarının uzun bir geçmişi olmakla birlikte Batı ülkelerinde de bu durum yaygınlaşan bir eğilim olmaktadır. [1097] Üniversitenin yönetiminde geçerli olan meslektaş modelinde üniversite yönetimine katılım sadece üniversite öğretim üyeleri ile sınırlı olup öğrencilere ise sınırlı ve sembolik katılım imkânı sunulmaktadır. Günümüz dünyasında beklentilerin değişkenlik göstermesi ve üniversitelerin dönüşümü ile birlikte üniversite yönetim sisteminde tüm paydaşların katılımını sağlayacak eğilim gözlenmekle birlikte kurumun bütün paydaşlara hesap verme yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir. [1098] Yükseköğretimde değişim ve dönüşüm dinamikleri ile birlikte önümüzdeki gelecek yakın zamanda üniversite yönetiminde geleneksel "meslektaş yönetim modeli" yerini "mütevelli heyet yönetim modeli"ne ve daha yaygın olarak "girişimci yönetim modeli"ne bırakacağı, paydaşların

[1095]Yükseköğretim Kurulu'nun Görüşü, Çağdaş Eğitim ve Çağdaş Üniversite, s. 14.

[1096] Canan Atılgan ve diğerleri, s.13.

[1097] YÖK, **Türkiye'nin Yükeköğretim Stratejisi,** -Taslak Rapor, Ankara, YÖK Yayını, (Türkiye'nin Yükeköğretim Stratejisi, -Taslak Rapor), 2006.

[1098] Coşkun Can Aktan, "Yükseköğretimde Değişim: Global Trendler Ve Yeni Paradigmalar", **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** (Ed. Coşkun Can Aktan), 1. Baskı, Yaşar Üniversitesi, İzmir, 2007, s.36.

üniversite sisteminde ve yönetiminde etkilerinin daha fazla hissedileceği, üniversitelerde üst düzeyde idari yönetici (rektör/başkan vs.) ve akademik yöneticilerin göreve gelmesinde seçim sisteminden atama sistemine geçiş öngörülmektedir.[1099]

Üniversite yöneticilerinin (Rektör, dekan..) üniversite öğretim üyeleri tarafından seçilmesi ya da merkezi sistem tarafından atanması OECD ülkelerinin özerklik indeksi değerlendirmelerinde göz önüne alınmadığı dönemler de olmuştur. Bir üniversitenin ne kadar özerk olduğunun göstergesi olarak rektör seçimlerine bakılması tek başına yeterli olmasa da bu durum üniversite içi demokrasinin göstergelerinden biridir. Bazı OECD ülkeleri ve Amerika'da üniversite yöneticileri atama ile gelen üniversitelerde bile istişare kurullarının çalıştırıldığı görülmektedir. Merkezi sistem ya da yönetim kurulu niteliğinde olan ara kuruluşların varlığı rektörün atama veya seçimle gelmesinde izlenen yöntemler ülkeden ülkeye değişiklik göstemektedir. Üniversite özerkliği ülkelerin yükseköğretim sistemlerinin bağlı olduğu yasal metinlerin çerçevesi bağlamında tanınan yetki ve sorumluluklarla belirlenmektedir. Bu bağlamda üniversite özerkliğinin bileşeni olan idari (yönetsel) özerklik bu sınırlar tarafından şekillenmektedir.

4.4.3. Mali Özerklik

Üniversite özerkliğinin bütünleyicisi olan mali özerkliğin hem kurumların stratejik hedeflerine ulaşmalarında hem de ulusal öncelikleri yerine getirmelerinde kolaylık sağlayacak bir konu olduğu değerlendirilmektedir.[1100] Üniversiteler OECD ülkelerinde mali özerklik bağlamında; genellikle kendi politikalarını belirleme, önceliklerini oluşturabilme ve faaliyetlerini yürütebilme konusunda önemli ölçüde özerkliğe sahip olmakla birlikte merkezi hükümetler tarafından performans temelli bütçe, kalite kontrol gibi dolaylı yöntemlerle de denetlenmektedir. [1101] Devlet, üniversitelere bazen tüzel kişilik tanımakta ve onların mal varlıklarını bağımsız idare etmelerine izin vermektir. Gelecek nesillerin eğitimi için kendini sürekli geliştirebilen, dinamik olabilen ve basit idari müdahalelerle kolayca

[1099] Can Aktan, s.48.
[1100] Küçükcan ve Gür, s.52.
[1101] Küçükcan ve Gür, s.53.

değiştirilemeyen, ortadan kaldırılamayan, yaşayan bir teşkilat gerekmektedir. Toplumsal çıkarların gerektirdiği bu nitelikteki hizmetlerin sürdürülme garantisi ancak özerk mali yönetimle olabilmekle birlikte bugün yaygın olan kanaate göre; üniversitelerin mali sahada mutlak özerkliğinin tamamen mümkün olamayacağının gerekçesini devletin verdiği paranın üzerinde kayıtsız kalmasının millete karşı sorumluluk ilkesiyle bağdaşmayacağı fikri oluşturmaktadır. Bugün üniversitelerin iktisadi kaynaklarının büyük çoğunluğu devlet bütçesinden sağlanmaktadır. Bu doğrultuda devletin yardımı beraberinde mali denetimi getirmektedir. Bugünkü anlayışta mali bakımdan özerk üniversite ile devletin denetimi altında bütçesini serbestçe yönetebilmek ve idare etmek, mali çevrede tüzel kişiliğe sahip olmak öğrencilerden alınan ücretleri, kütüphane giriş bedellerini, imtihan ve diploma harçlarını ve bağışlamaları kendi bütçesine dâhil edebilmek hak ve yetkisi anlaşılmaktadır.[1102] Ülkeler arasında değişkenlik gösterse de bir devlet kurumu olan üniversitenin maddi araçlarının temini devlet tarafından sağlanmaktadır. Üniversitenin bütçesi devlet tarafından tanzim edilse de bu bütçeyi üniversitenin kendi sorumluluğu altında uygulama konusunda özgürce hareket etmesi beklenmektedir. Bu özgürlüğün suistimallerini önlemek için devlet gerekli tedbirleri almakla birlikte bu konuda üniversitenin özel ihtiyaçlarına aykırı olan tedbirlerden kaçınılmalıdır.[1103]

Mali özerkliğin hedef ve amacına baktığımızda devlet üniversitelere bazen tüzel kişilik tanımakta ve onların mal sahibi olmalarını ve mallarını bağımsız idare etmelerine izin vermektedir. Devletin kamu hizmetinde yer alan üniveristeye mali özerklik vermesinin yanıtı şu örnekte anlaşılabilir:

> *Guizot'nun 1834 de Fransız Saylavlar Meclisine verdiği üniversiteye müteallik raporda Guizot şöyle diyor: Vergi toplama gibi maddî fiil ve hâdiselere taallûk eden hizmetlerle, gençliğin talim ve terbiyesi gibi manevî hususlara taallûk eden hizmetler arasındaki büyük fark ekseriya nazarı dikkate alınmamaktadır. Maddî hizmetler için idare mekanizmasının teşkilât ve kudreti kâfidir. Hâlbuki müstakbel nesülerin eğitimi hizmeti için bu mekanizma kifayet edemez. Bu hizmetler için, kendi kendine inkişaf edebilen, hareket eden, kendiliğinden tutunabilen ve günün fikir ve düşüncelerine uyularak basit İdarî tasarruflarla değiştirilemiyen, ortadan kaldıramıyan, canlı teşkilât lâzımdır. İçtimaî menfaatin gereklendirdiği bu karakterdeki hizmetlerin idame garantisi ancak müstakil mâmelekle temin olunabilir*.

[1102] Hirsch, Cilt:1, ss.167-168.
[1103] Hirsch, Cilt:1, ss.188-189.

Üniversitenin devletten kaynak almadan kendi kendine varlığını sürdürmesi günümüz üniversitenin ihtiyaçları bakımından mümkün olmamakla birlikte devletin yardımının yanında mali denetim de sağlanmalıdır. Bir kamu hizmetinin tamamen bağımsız bir şekilde yürütülmesi idare hukukunun temel ilkeleriyle de uygun olmadığı değerlendirildiğinde bugünkü anlayışla mali bakımdan özerk üniversite denilince yukarıda da ifade edildiği gibi üniversitenin iktisadi alanda hareket serbestisine sahip olabilmesidir.[1104]

Üniversite bir devlet kurumu olduğu için maddi ve şahsi araçların teminini devlet yerine getirmektedir. Merkeziyetçi sistemde üniversite bütçe ve sayıştay kontrolü bakımından diğer devlet müesseselerinden farklı bir statüye tabi değildir. Üniversite bütçesi devlet tarafından düzenlense de üniversitenin, bu bütçeyi kendi sorumluluğu altında uygulaması konusunda özgürlüğe sahip olması beklenmektedir. Bu özgürlüğün suistimallerini önlemek için devlet gerekli tedbirleri alabilmekle birlikte üniversitenin özel ihtiyaçlarına aykırı olan tedbirlere dikkat etmesi gerekmektedir. Devletin diğer kurumlarına özgü olan muhasebe ve kontrol usulleri sisteminin olması gibi üniversitenin bünyesine uygun olan muhasebe ve kontrol usulleri de bulunabilmektedir.[1105]

Üniversitenin kaynaklarının önemli bir bölümü kamusal kaynaklı olup temel amaç öğretim ve araştırma fonksiyonunun yerine getirilmesidir. Devlet üniversiteleri hem doğrudan kamu kaynakları yoluyla finanse edilmekte hem de öğrenci burs ve kredi sistemleri gibi dolaylı sübvansiyon mekanizmalarıyla desteklemektedir. Yükseköğretime olan talebin hızlı artışı üniversiteleri kitle eğitim kurumlarına dönüştürmekle birlikte bu durum üniversitelerde çoğunlukla öğretim işlevinin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde araştırma faaliyetlerinin öncelikli olarak görülmemesi; firmaların rekabet baskısının olmaması, teknolojinin ithalata bağımlı olması ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğinin yeterli gelişmeyi gösterememiş olması gibi faktörlerle bağlantılıdır.[1106] Bunun bir diğer nedeni araştırma maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Bu doğrultuda araştırma açısından kamu kaynaklarının yetersiz kalması üniversiteleri alternatif finasman kaynakları bulmaya

[1104] Hirsch, Cilt: 1, ss.167-168.
[1105] Hirsch, Cilt: 1, ss.188-189.
[1106] Ahmet Kesik, **Yükseköğrenimde Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi: "Bütünsel Model",** Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2003/362, 2003, ss. 100-103

yöneltmektedir. Üniversitelerin kamu kaynak dağıtım süreçlerinde giderek yaygınlık kazanan adem-i merkeziyetçilik yapılanması; fakülte, bölüm gibi alt birimlere ödenek tahsis edilmesini sağlamakta ve bu birimlerin yöneticilerine kaynak kullanımının yönetiminde önemli bir esnekliği mümkün kılmaktadır. Bu anlayış içerisinde hesap verebilirlik önem kazanmaktadır. [1107]Üniversite özerkliğinin temel unsurlarından biri olan mali özerklik, kurumların stratejik hedeflerine ulaşmalarında kolaylık sağlarken devlet tarafından finanse edilmeleri üniversiteleri hükümetlerden tamamen bağımsız kılmamakla birlikte devlet kaynağını kullanmasının özerk yapılanmayı engellememesinin gerekçesini[1108] kaynağını kamudan alan üniversitenin kamu adına kamusal fayda oluşturması kamu denetimi yapmasına dayanmaktadır. OECD ülkelerinde üniversitelerin özerklik düzeyi genel olarak şu ilkelere dayanmaktadır; akademik ve idari politikalarını ve hedeflerini oluşturabilmede, gerçekleştirebilmede ve yürütebilmede önemli ölçüde özerk karar alma konularını kapsamaktadır. Yukarıda da açıklandığı gibi yükseköğretim kurumlarına tanınan mali özerkliğin merkezi hükümetlerin dolaylı denetim araçlarıyla düzenlenmesi özerkliğin hesap verebilirlik ilkesiyle dengelendiğinin göstergesidir.[1109]

Üniversitelerin temel misyonu olan; eğitim, öğretim, araştırma ve topluma hizmet gibi faaliyetlerini yürütebilmeleri için yetişmiş insan kaynağı, yeterli finansman, fiziksel alt yapı ve iyi bir yönetim sistemine gereksinim duyarlar. Yükseköğretimin finansmanını etkileyen temel konular arasında; yükseköğretimin kitleselleşmesi ve kamu bütçesinden üniversiteye ayrılan bütçenin daralması, üniversite sanayi işbirliğinin artan önemi, girişimci üniversite yapılanmasının yükselişi, uluslararası akademik haraketliliğin artışı ve üniversite özerkliği tartışmalarındaki değişim ve dönüşümler yer almaktadır. [1110] Mali özerklik YÖK tarafından "üniversitelerin gelir oluşturabilmesi, gelir ve varlıklarını kendi amaçlarına göre kullanabilmesi, esnek bütçeye sahip olabilmesi" şeklinde tanımlanmıştır. [1111] Üniversiteye ayrılan kamu kaynaklarının azalmasında küreselleşme ve uygulanan neo-liberal politikaların önemli etkisi

[1107] Kesik, s. 104.
[1108] Küçükcan ve Gür, s.52.
[1109] Küçükcan ve Gür, s.53.
[1110] Marangoz, ss.128-129.
[1111] YÖK, **Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi,** Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, (Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi), s.160.

bulunmaktadır.[1112] Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada üniversite politikalarının dönüşüm süreci başlamıştır. Ünivesitelerden artan beklentiler üniversite kimliğinin dönüşümüne yol açarak üniversiteleri girişimci olmaya yönlendirmektedir. Girişimci üniverite politikası; neoliberal politikalarla şekillenerek, bilgi ekonomisi bağlamında bilim insanlarının ürettiği bilgiyi piyasada alınıp satılabilen ürüne dönüştürerek üniversite kurumuna gelir getirici şekilde bilimin üretim ve tüketime aktif katılımını belirtmektedir. Bu bağlamda üniversitelerin finans kaynağını kendi gelirleriyle sağlamasıyla kamu bütçesine olan bağımlılığı azalmış olacaktır. Mali yönden kamu bütçesine bağlı olan üniversitenin idari (yönetsel) özerkliğinin sınırlanacağı düşünülmektedir. Buna örnek olarak; ABD'de üniversitelerin mali açıdan kamu bütçesine bağlı olmamalarının kurumsal özerkliğini yükselttiği gösterilmektedir. Bu yeni süreçte girişimci üniversite politikasının; üniversite kültürünü aşındırıp aşındırmayacağı ve buna nasıl direnileceği, bilimi piyasada alınıp satılabilen şirketlerin güdümüne veren metalaşma süreci ile bilimin toplumsal refah için kullanımı dengesinin nasıl sağlanacağı ve bütün bunların odak noktasında olan üniversite özerkliğini nasıl etkileyeceği şeklindeki sorular ön plana çıkmakla birlikte Türkiye'de yükseköğretim sisteminin yeni dönemi nasıl bir yasal çerçeve ile karşılayacağı belirsizliğini korumaktadır.

Bir ülkede belirli oranda büyüme gerçekleşiyorsa ülke üniversitelerinin de en az bu kadar büyümesi ve ilerleme göstermesi beklenmektedir. Bu doğrultuda bütçe tahsisinin de buna göre düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye'de elverişsiz bütçe imkânları ve üniversitelerin kaynak yaratma olanaklarının çok sınırlı olması nedeniyle üniversite özerkliğinin bütünleyici parçası olan "mali özerklik"ten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Üniversitenin devlet bütçesinden aldığı katkının hesabını vermesinin mali özerkliği zedelememesi devletin kontrol mekanizması gereğidir. Burada önemli olan üniversiteye tahsis edilen ödeneğin harcanmasında üniversite dışından bir kurumun zorlayıcı etkisinin bulunmamasıdır. İta amirlerinin son karar merci olarak görev yapmaları ve üniversitenin parasal harcama ile ilgili konuları üniversite içerisinde tamamlanması mali özerkliğin

[1112] Ali Rıza Erdem, "Akademi Özgürlük ve Üniversite Özerkliği", **Akademik Etik Ve Bilim,** (Ed. Fahri Apaydın), Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2023, s.94.

göstergesidir. [1113]Bu bağlamda üniversite özerkliğinin göstergelerinden biri olan mali özerklik; harcamalarda üniversite yönetimlerine esneklik ve yetki verilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de üniversiteler, OECD kurumsal özerklik ölçütlerine göre mali özerklik düzeyinde standartların altında kalmaktadır. Özerklik konusu ile birlikte Türkiye'de yükseköğretimin en önemli sorunları arasında mali kaynakların yetersizliği ve akademisyenlerin araştırma ve bilimsel proje üretme imkânlarının belirgin biçimde sınırlı oluşu yer almaktadır.[1114]

Türkiye'de anayasal olarak üniversitelerin mali özerkliği bulunmamaktadır. Üniversitelerin bütçeleri Anayasanın 130. maddesine göre genel ve katma bütçelere ilişkin hükümlere uygun hazırlanmakta ve yürürlüğe konularak denetlenmektedir. Üniversiteler yeni adıyla özel bütçe adını alan katma bütçeli idarelerdir. Katma (mülhak) bütçeli idare harcamaları özel gelirleri karşılamaya izin verilen ve genel bütçe dışında yönetilen bir tür hizmet adem-i merkeziyeti içinde kalan idarelerdir. 5018 Sayılı Kanuna göre 2006 yılından itibaren devlet üniversiteleri, yüksek teknoloji enstitüleri, YÖK ve ÖSYM özel bütçeli idare halinde çalışmaya başlamışlardır. Özel bütçe bir bakanlığa doğrudan bağlı veya bakanlıklarla ilişkili olarak belirli bir kamu hizmetini yürütmek amacıyla kurulan, gelir kaynakları aktarılan ve özel bir kanunla harcama yetkisine sahip olan ve işleyiş esasları düzenlenen idare olarak tanımlanmıştır. Üniversiteler genel idare ve merkezi idare kapsamında bir idare kabul edilmiştir. Bütçe politikaları 5018 sayılı yasanın 30. maddesine göre Maliye Bakanlığının gözetim ve denetimi altındadır. Kendilerine tahsis edilen gelirlerle karşılanamayan harcamaları için bütçeden devlet katkısı alırlar. Mali özerkliğin içeriğini oluşturan bütçe hakkı ve kendi gelirlerini belirleme hakkının olmayışı üniveristelerin harcama bileşimlerini belirlemelerini olanaksız hale getirmektedir. Kamu yatırım politikasının Yüksek Planlama Kurulu (YPK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından çizilmesi, personel rejiminin genelliği ve katılığı üniversite yönetimlerinin akademik ve idari personel kadroları aylık ve sosyal ödemeleri üzerinde herhangi bir yetkisinin bulunmaması bütçelerin torba bütçe şeklinde yapılmasına hazine birliği ilkesinin izin vermemesi üniversitelerin

[1113] Hurşit Ertuğrul, "Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar). 18.04.1992, s.96.

[1114] **Üniversitelerin Temel Sorunları Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite: Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu,** Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996, s.23-24.

mali özerkliğini sınırlayan diğer öğelerdir. 5018 sayılı kanunda her kamu idaresi iç denetime tabidir. Kanunun ekli (II) sayılı cetvelinde "özel bütçeli idareler" yer almaktadır. Devlet üniversiteleri de Özel Bütçeli İdareler içinde olduğundan iç denetime tabi kamu idarelerindendir. Türkiye'de üniversiteler başta YÖK'ün bilimsel, yönetsel ve mali denetimi olmak üzere Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulu, TBMM ve onun adına mali denetim yapan Sayıştay ile Maliye Bakanlığının denetimi altındadır. 5018 Sayılı yeni Kanun 2006 mali yılından itibaren üniversitelerin analitik ve çok yıllık bütçe sistemine uygun biçimde bütçelerini hazırlarken, misyon, vizyon ve bunlara uygun stratejik planlama yapmalarını önceliklerini ve performans hedefleri tespitini öngörmektedir. Üniversiteler iç denetçileri aracılığı iç denetime, sayıştay ile dış denetime tabi tutulurken vizyon ve misyonlarına uygun olarak hazırladıkları stratejik plan hedefleri konusunda da denetlenmektedirler. [1115]

Üniversitelerin beklenen fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için bütçenin kullanılmasında, açık, şeffaf, hesap verebilir ve özerk bir yapıda olmaları sağlanmalıdır. Üniversitenin kaynak yaratabilme ve harcama konusunda yetki ve sorumluluğunun (tasarrufun) olması liberal devlet anlayışına göre üniversite özerkliğini arttıracağı şeklinde değerlendirilirken sosyal devlet anlayışına göre ise üniversitenin kaynak yaratması yönünde faaliyetler üniversite özerkliğini zedeleyici olacağı yönündedir. [1116]

4.5. YÖK SİSTEMİNİN AKADEMİK ÖZGÜRLÜĞE YÖNELİK SINIRLARI VE SİSTEME YÖNELİK YAPISAL ELEŞTİRİLER

Türkiye'de üniversiteler kuruluşundan beri sürekli bir model arayışı içerisinde olmuşlardır. Bugün hala bu model arayışı sürmektedir. Görülmektedir ki bu arayışların temelinde Türkiye'de üniversite geleneğinin ve üniversite kültürünün kurumsallaşamadığı yer almaktadır.[1117] 3 Haziran 1981'de Üniversitelerarası Kurul Başkanı Prof. Dr. Nihat Balkır; Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zeyyat

[1115] Ömer Faruk Batırel, "Üniversite Özerkliği, Akdemik Ögürlük ve Hesap Verme Sorumluluğu", **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** (Ed. Coşkun Can Aktan,), 1. baskı, Yaşar Üniversitesi, İzmir, 2007, ss.96-97.
[1116] Sevinç Öztürk, s.138.
[1117] Demir, s.1.

Baykara'ya bir mektup göndererek görüşülmekte olan yasa tasarısının üniversiteler üzerindeki etkisini "siyasal iktidarın etkinliğini sağlayacak hükümler taşıdığını" belirtip "yalnız bir planlama ve koordinasyon kurulu" şeklinde görev yapması beklenen Yüksek Öğretim Kurulu'na üniversitelerin idari, bilimsel ve mali özerkliklerini kısıtlayıcı yetkilerle ve görevlerle donatılmasına rağmen "YÖK'ü denetleyecek" bir mekanizmanın taslakta bulunmadığını ve Üniversitelerarası Kurul'un görüşlerine başvurulması gerektiğini iletmiştir.[1118] ODTÜ Rektör Vekili Prof. Dr. Mehmet Kıcıman ise yeni tasarı ile hükümetin daha çok temsilcisinin bulunacağı bir Yükseköğretim Kurulu oluşturulmasının üniversitenin idari özerkliğini kısıtlayacağı, idari özerklik olmadığı müddetçe bilimsel özerkliği engellemenin her zaman mümkün olacağını vurgulamıştır. Kıcıman; bilimsel çalışmaların siyasi iktidarı rahatsız etmesi halinde, üniversitelerin elinde özerklik olmadığı için "bilimsel çalışmalara yön vermek isteyen" siyasi iktidarların olabileceğini söylemiştir.[1119]

1946 -1981 yılları arasında üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip ve özerkliğin Anayasal güvenceye bağlı olduğu dönem, kurullar yönetiminin egemenliğinde karakterize edilmektedir. Bu dönemde kolektif sorumluluğun yerine getirilmediği ve özerkliğin bazı üniversitelerde grup tahakkümlerine dönüştüğüne yönelik eleştiriler yapılmış ve bu durumu değiştirmek için yukarıda da açıklandığı gibi çıkarılan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, üniversitelerde kurulların yetkilerini Yükseköğretim Kuruluna ve üniversite yöneticilerine aktarmıştır.[1120] TÜSİAD 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun şeffaflıktan uzak ve demokratik rejimin sekteye uğradığı bir dönemde hazırlandığını; üniversitelerin Üniversitelerarası Kurul'un ve toplumun ilgili kesimlerinin bu yasanın hazırlık ve yasalaşma süreçlerine katkıda bulunmadığını belirtmiştir. 2547 Sayılı Kanun'un "siyasi kambur"la şekillendiği ve yasalaştığı günden bu yana YÖK sisteminin değişimine yönelik taleplerin her siyasi partinin gündeminde olduğunu, pek çok sivil toplum örgütü ve üniversitelerin YÖK sistemini eleştirip "kurullarla yönetim, seçim ve demokrasi" söylemlerini önemli bir slogan şekline getirdiğini belirtmiştir.[1121]

[1118] Cumhuriyet Gazetesi, 15.06. 1981. Aktaran Arslan, Kısır Döngü, s.489.
[1119] Tercüman Gazetesi, 2.2.1981. Aktaran Arslan, Kısır Döngü, s.488.
[1120] Ataünal, ss.75-76.
[1121] TÜSİAD, s.16.

1980 sonrası üniveristelerin değişimi ve dönüşümü bir toplumsal sözleşme zeminine dayanarak oluşmadığı ve bu bağlamda üniversite kanunu çıkmadığı gibi toplumsal kesimler tarafından üniveriste özerkliğini kısıtlayan bu sisteme yönelik eleştiriler günümüze kadar devam etmektedir.

Türkiye'de YÖK, "milli bir mütevelli heyeti" modeliyle planlanmıştı. Fakat bu yapının oluşturulduğu 1980 askeri rejim döneminde Orgeneral Kenan Evren, Milli Güvenlik Konseyinin Başkanı olarak Devlet Başkanıydı. Bu şekilde Cumhurbaşkanının yapacağı atamaların meşruiyetinin askeri vesayet rejimi tarafından şekillendirilmiş olması nedeniyle kurumun demokratik olarak tartışılmasına yol açmıştır. YÖK ve yükseköğretim sisteminde kısmen normalleşme sürecine geçilmesi; YÖK'ün meşruiyetinin halkın seçtiği hükümet ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) seçtiği Cumhurbaşkanından gelmesine ve Cumhurbaşkanının toplumsal temsil gücü diğer bir ifade ile meşruiyeti arttıkça yaptığı atamaların (YÖK üyeleri, rektör, Üniveristeler Arası Kurul) meşru görülmesine dayanmaktadır.[1122] TÜSİAD 2003 yılında yükseköğretim ile ilgili yaptığı çalışmada; "YÖK'ün Cumhurbaşkanlığına bağlı olması sistemi uzun bir süre siyasallaşmaktan koruduğunu ancak, ileride bu makamın siyaset üstü niteliğini kaybettiği durumlarda, bu düzenleme üniversiteleri günlük politikadan uzak tutmaya yetmeyebilir" şeklinde belirtmiştir.[1123] TÜSİAD'ın bu kaygısı 2017 yılında referandum ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi ile Yükseköğretim sisteminin merkezileşmesi üzerinden izlenebilmektedir. Halk tarafından seçilen bir Cumhurbaşkanın hesap verebilirliği yüksektir. Fakat Türkiye'de, YÖK başkanı ve üyeleri ile rektörleri siyaseten tarafsız olmayan Cumhurbaşkanının ataması yükseköğretim sisteminde siyasallaşmaya neden olacağına yönelik bir kaygı oluşturmaktadır. Türkiye'de Yükseköğretim sistemindeki

[1122] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.16. Yükseköğretim Kurulu kurulduğu zaman, kurul üyeleri 26 kişiden oluşmaktaydı. Bu üyelerin sekizi tercihen rektörlük yapmış olanlardan Devlet Başkanı, altısı hükümet, ikisi Milli Eğitim Bakanlığı, biri Genel Kurmay Başkanlığı ve sekizi kurul üyesi olmamak şartıyla Üniversitelerarası Kurul tarafından seçilecektir. Üyeliklerin süresi Genel Kurmay tarafından seçilen üyenin iki, diğerleri sekiz yıldır. 2004 yılında yapılan değişiklik ile Genel Kurmay Başkanlığınca seçilen bir üyenin seçimi yürürlükten kaldırılmıştır. 2018 yılı itibari ile Yükseköğretim Kurul üyeleri : "Cumhurbaşkanı tarafından; rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek suretiyle seçilen yedi, temayüz etmiş üst düzeydeki Devlet görevlileri veya emeklileri arasından seçilen yedi, Üniversitelerarası Kurulca, Kurul üyesi olmayan profesör öğretim üyelerinden seçilip Cumhurbaşkanı tarafından atanan yedi, olmak üzere toplam yirmibir kişiden oluşur." 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu Madde 6.

[1123] TÜSİAD, s.19.

sorunların başında, güçlü bir YÖK ve başkanının olması ve yine aşırı yetkili ve güçlü bir rektörün varlığı ile akademik özgürlüklerin sınırlı olması yer almaktadır. Bu sistem içinde kurulların etkili olmadığı ve öğretim üyelerinin taleplerini özgürce dile getirmelerinin güç olduğu eleştirileri ile birlikte Yükseköğretim Kanunu'nun temel amaç olarak araştırma, bilim ve akademik özgürlük gibi konuları merkezine almaması, dünya standartlarını karşılayamamasına ve yükseköğretimdeki sorunları derinleştirmesine yol açmaktadır.

Yükseköğretim Kurulu'nun yapı ve işleyişindeki belirsizlikler, aldığı karar ve uygulamada sık görülen değişiklik ve tutarsızlık ve "yükseköğretim kurumları arasında birleştirici, bütünleştirici, sürekli ahenkli ve geliştirici işbirliği ve koordinasyonu sağlamak"tan uzak kalışı nedeniyle, toplumda kısa sürede en çok eleştirilen kurumlardan biri haline gelmiştir.[1124] Yükseköğretim Kurulu'nun merkezi konumunu güçlendiren özelliği, kurula görev ve yetkileri kapsamında tanınan özerk yapılanmasıdır. Kurul sahip olduğu özerklik yetkisi kapsamında görev alanına giren konularda herhangi bir siyasi otoriteden onay almaksızın karar alma yetkisine sahiptir. Bu bağlamda Türkiye'de yükseköğretim sistemine yönelik reform talebi sıklıkla siyasi temsilcilerden, üniversitelerden ve sivil toplum örgütlerinden gelmekle birlikte bu kapsamda yasal düzenleme çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye'nin yükseköğreitm sistemine yönelik eleştiriler; üniveriste ve üst idaresinin katılımcılıktan uzak merkeziyetçi yapısı, kurumsal özerkliğin eksik ve akademik özgürlüklerin kısıtlı olması, iş dünyasının ihtiyaçlarına yeterince cevap verememe, bilimsel üretim kapasitesi ve rekabet eksikliği şeklindeki söz konusu yapısal sorunlara siyasi aktörler arasındaki çekişmeler nedeniyle çözüm üretilemediği belirtilmektedir.[1125]

Yukarıda da ifade edildiği gibi 12 Eylül döneminde çıkarılan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ve 1982 Anayasasının yükseköğretimle ilgili maddeleri de yürürlüğe girdiği andan itibaren tartışmaların odağında olmuştur. 21 Aralık 1987 yılında 2. Turgut Özal Hükümeti 46. Hükümet programında yükseköğretim: "Bugüne kadar yapılan uygulamalar ve sonuçları değerlendirilerek, YÖK günün şartlarına göre değiştirilecektir" şeklindeki ifadeleri parti programında da yer almıştır. YÖK'e yönelik eleştiriler bu tarihten sonra siyasilerin seçim bildirgelerine ve parti

[1124] Ataünal, s.75.
[1125] Küçükcan ve Gür, s.36.

programlarına yansımıştır. [1126] YÖK sistemine yönelik değerlendirmeler; 12 Eylül sonrası otoriter dönem (1981-1988), dalgalı dönem (1989-1996), 28 Şubat sonrası baskıcı dönem (1997-2007) ve normalleşme dönemi (2007- …) olarak dönemlere göre ele alınmış olmakla birlikte (2017 -…) sonrası ve günümüz de ayrı bir bağlam içerisinde değerlendirilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu dönemsel analiz, yükseköğretim sisteminin ve YÖK'ün ilgili dönemlerdeki kimlik ve işlevlerinin; Cumhurbaşkanı, hükümetler, YÖK Başkanlığı ve üniversiteler arasındaki dinamik ilişkiler bağlamında yapılmakla birlikte[1127] 2017 yılından sonraki dönemleştirme rejim değişikliği ile bağlantılıdır.

Dalgalı dönemde (1989-1996) YÖK'ün niteliği ve üniversitelerin yönetimine yönelik tartışmalar, 1987 yılında Anavatan Partisi (ANAP) Hükümetinin ikinci döneminde siyasi rekabetin yoğunlaştığı süreçte başlamıştır. 22 Nisan 1986'da ANAP grubunda YÖK'e eleştiriler yöneltilmiştir. YÖK denetleme Kurulunun hiçbir suiistimal ve yolsuzluk üzerine gitmediği, YÖK yasasının üniversitelerdeki düzeni bozduğuna yönelik değerlendirrmeler ANAP'ın YÖK'e yönelik eleştirilerinde sertleşmelerin arttığını göstermektedir. Başbakan Turgut Özal da YÖK yasasında, yapılan şikayetler dikkate alınarak yumuşama yapılması gerektiğini söylemiştir.[1128]
18-22 Haziran 1988 tarihleri arasında toplanan 12. Milli Eğitim Şurası açılış konuşmasında dönemin milli eğitim bakanı Hasan Celal Güzel: " ….şûrası da açık bir gerçektir ki, Türk Millî Eğitiminde sistemden başlamak üzere ciddi bir reform ihtiyacı vardır. Gerçi, bu reform kelimesi, birçok sosyal kurumlarda, müesseselerde yıllardan beri söylenegelmiştir; ama, 21'inci yüzyılın eşiğinde Türk eğitim sistemini mutlaka değiştirme ihtiyacı içerisindeyiz." Bu Şura'da yükseköğretim başlığının doğrudan yer aldığı ve yükseköğretimin gündeme dâhil edildiği görülmektedir. Yükseköğretim ile ilgili alınan kararlar arasında şu öneriler yer almıştır: Dekanlar fakülte öğretim üyelerince seçilen üç adaydan birinin rektör tarafından, rektörler ise tüm öğretim üyelerinin belirlediği üç adaydan birinin YÖK tarafından atanacağı diğer akademik yöneticiler için de aynı yolun izlenerek yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Alınan bu kararların yükseköğretim ile ilgili önemli

[1126] Anavatan Partisi, **Seçim Beyannamesi,** Ankara, 29 Ekim 1987, s.66. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/ (15.08.2022).
[1127] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.18.
[1128] Arslan, s.524.

bulgular olduğu görülmektedir. Şura'da ayrıca; yükseköğretim için bütçe artışı, okullaşma oranının yükseltilmesi, 1402 sayılı Kanun'la üniversiteden uzaklaştırılan hocaların dönüşü, yardımcı doçentlik ile ilgili düzenlemenin yapılması da alınan kararlar arasında yer almıştır.[1129]

12 Eylül askeri darbesinin ardından 15 Mayıs 1971 tarih ve 1402 sayılı sıkıyönetim Kanunu'nun 2. maddesinde iki değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle 21 Eylül 1980 tarihli 2301 Sayılı Kanunla sıkıyönetim komutanlarına "asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, mahalli idarelerde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işine son verilmesi hakkında" talep yetkisi verilmiştir. Bu talep "ilgili kurum ve organlarca derhal yerine" getirilmesi istenmiştir. 14 Kasım 1980 tarihli 2342 Sayılı Kanunla da "sıkıyönetim komutanlarına yetkilerin kullanılmasına ilişkin işlemler hakkında iptal davası" açılamayacağı, "şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumlulukları ileri sürülemeyeceği" hükümleri getirilmiştir. Bu dönemde 1402 sayılı yasaya dayanılarak görevden uzaklaştırma işlemleri kamu çalışanları için yaygın şekilde kullanılmıştır. Görevlerine son verilenlerin sayısı 4891 iken bunların içerisinde 95'i öğretim üyesidir. Tahir Hatipooğlu ise bu sayıyı 1255 olarak hesaplamıştır. Yükseköğretim kurumlarında bu uygulama anayasanın değiştirilmesinden sonra başlayarak ilk uzaklaştırmalar 1982 Kasım ayında başlamıştır. [1130] 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile üniversiteden uzaklaştırılanların büyük bir kısmı Marksist fikirlere sempatiyle öne çıkmış kişiler olmuştur.[1131] Bu isimlerin belirlenmesi sürecinin YÖK ile üniversite yönetimlerince hazırlanarak sıkıyönetim komutanlıklarına verildiği düşünülmüştür. Siyasal yaşamın normalleşmeye başlaması 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra adım adım hayata geçmiştir. Sıkıyönetimin kalkması ile birlikte büyük bir kitle oluşturan 1402 Sayılı Kanun ile görevlerinden uzaklaştırılanlar işlerine dönmek için müracaat etmeye başlamışlardır. Danıştay 1. Dairesi, 16 Ocak 1984 gün ve 1984/6e. 1984/6 sayılı mütalaasında, hakkında göreve döndürme kararı verilen kamu görevlisinin, göreve son verme işlemi tarihinden göreve döndürüldüğü güne kadar bütün özlük

[1129] MEB,12.MilliEğitimŞurası,https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf. (05.10.2022).
[1130] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss. 229-230.
[1131] Demirel, Türk Siyasetini Anlamak, ss.91-92.

haklarına kavuşturulması gerektiğine karar vermiştir. Daha sonra Danıştay Bakanlar Kurulu'nun 4 Mart 1986 tarihli, 86/10438 sayılı kararı ile yürürlüğe konulmuş bulunan Güvenlik Soruşturması Yönetmeliğini 8 Aralık 1989'da iptal etmiştir[1132] ve 1989 yılında Danıştay içtihatlarının birleştirilmesi kararıyla 1402'likler sorunu çözülmüştür. Bu sıkıyönetim yasasına dayanılarak öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılmalarında akademik özgürlüğün savunmasız oluşu ile birlikte Türk siyasi tarihinde kırılma dönemlerinde oluşan geleneğin devamı olarak üniversite kanununun yeni döneme göre değişmesinde üniversite özerkliğinin kısıtlanma isteğinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Bu dönemde diğer önemli bir gelişme de türban sorunu olmuştur. YÖK'ün kurulduğu günden itibaren reform istekleri gündemde yer almaya devam etmekle birlikte Refahyol Hükümeti ile üniversiteler arasında laiklik konusunda soğuk bir atmosfer oluşmuştu.[1133] Türkiye siyasi tarihinde 28 Şubat süreci; 1997 yılında Refahyol Hükümetinin istifasına yol açan askeri müdahaleyi diğer bir ifade ile "muhtırayı" tanımlayıp sivil siyasetin asker-sivil bürokrasinin ittifakı tarafından yeniden dizaynedilmesini ifade etmektedir. 28 Şubatta silahlı kuvvetler doğrudan yönetime el koymamakla birlikte yapmak istediklerini "sivil" güçlere yaptırarak şekilsel olarak demokrasiyi korumayı ve siyaset alanının "sakıncalı" görülen siyasi aktörlerce doldurulmasını engellemek maksadıyla sürekli müdahaleyi kurumsallaştırma izlenimi bırakmıştır. Bu anlamda 28 Şubat, "postmodern darbe" olarak da adlandırılmaktadır.[1134] 28 Şubat sürecinin öngördüğü tüm önlemler uygulanmasa da bu süreç Refah Partisinin kapatılması, irticai faaliyetlerde bulunan örgütler konusundaki kovuşturmaların arttırılmasına yol açmıştır. Önemli sonuçları olan diğer bir gelişme 14 Ağustos 1997 yılında 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yasasının kabul edilmesidir.[1135]

28 Şubat, siyasi mücadelenin yanında tarihsel arka planı ile birlikte değerlendirirlmesi gerekmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet politikası İslam'ın siyasi /kamusal alandan dışlanarak kültürel alanda yaşanması

[1132] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.257, 258, 260; Bkz. Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniversite Dönemi (1946- 1981), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010,
[1133] Ali Arslan, s. 568.
[1134] Bekir Berat Özipek, "28 Şubat Ve İslâmcılar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,** (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Cilt: 6 İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.640.
[1135] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.311-312.

şeklinde olmuştur. Dönemlere göre iktidar değişikliğinde değişkenlik gösteren politikalar izlenmekle birlikte merkez sağ partiler kültürel İslamın şekillenmesinde rol oynamışlardır. Kültürel İslam'ın zaman zaman yeniden inşasına devlet yönelirken geleneksel İslam etrafında oluşan bir kültürel İslam anlayışını merkez sağ tercih etmektedir.[1136] 28 Şubat süreci, siyasi boyutunun yanı sıra, Cumhuriyet tarihi boyunca ayrıcalıklı kesimlerin, bürokrasinin ve devletle organik bağ içindeki büyük sermaye kesimlerinin yeni yükselen toplumsal güçlerle olan çatışması şeklinde de okunabilir. Türkiye'nin sosyolojik dönüşümünde üretilen maddi değerlerin paylaşımında söz sahibi olmak isteyen toplumsal kesimlerin ön plana çıkması "İrtica veya yeşil sermaye" olarak tanınan girişimler bağlamında 28 Şubatın anlaşılması bu sürecin iktisadi boyutuna bakmayı da gerektirmektedir.[1137]

YÖK'ün 20 Aralık 1982 genelgesi 12 Eylül rejimi sürerken sakallılara ve başörtülü olanlara uygulanmaktaydı. 25 Ekim 1990 tarih ve 3670 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanuna ek madde 17 eklenmiştir. Bu maddeye göre "yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbest" olacaktı. Bu yasa maddesiyle ilişkili Anayasa Mahkemesinin 9 Nisan 1991 tarihli kararında 17. maddedeki "yürürlükteki kanunlara aykırı olmayacak şekilde giyinme şartı, bir kimsenin, boynunu ve saçını başörtüsüyle kapatması eylemini bu özgürlük dışında bırakmaktadır" deniliyordu.[1138]12 Eylül askeri yönetimi sonrası bu dönemin önemli konularından biri üniversitelerde başörtüsü sorunu olmuştur. İslamcı hareketin içerisindeki kadınlar İslam'ın geleneksel erkeksi formunun tartışılmasını sağlayıp 12 Eylül sonrası İslamcılığı dönüştüren önemli aktör olmuşlardır.[1139] 28 Şubat muhtırasının "kıyafet kanununa aykırı olarak ortaya çıkan uygulamalara kesinlikle mani olunması" gerektiği tavsiyesi üniversitelerde başörtüsü türban tartışmasını yeniden hareketlendirmiştir. Düzenlemeler; Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikle Milli Eğitim Bakanlığı ve diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelikle belirlenmekteydi. YÖK bunu Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliğine dayandırmaktaydı.

[1136] Murat Yılmaz, "Darbeler Ve İslamcılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,** (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Cilt: 6 İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.633.
[1137] Özipek, 28 Şubat Ve İslâmcılar, ss.641-642.
[1138] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.250, 253.
[1139] Yılmaz, Darbeler Ve İslamcılık, ss.633-639.

Mehmet Sağlam'ın YÖK Başkanlığı döneminde (1992-1995), 12 Haziran 1995 yılında çıkarılan 411 Sayılı Kanun ile ve 2547 Sayılı Kanuna eklenen Ek Madde 23 ile disiplin yönetmeliğinin geçerliliği öğrencilerin yapacağı pratik, uygulamalı dersler ve stajlar dönemlerini kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmıştır. 13 Mart 1998 yılında bir rektörler komitesi toplantısında rektörlere "irtica brifingi" verilmiştir. Bu brifing sonrasında yayımlanan bildiride başörtüsüyle üniversiteye gelmenin suç olduğuna bir kez daha işaret edilmiştir. Bu toplantı sonrasında üniversitenin dekanlarını toplayan İstanbul Üniversitesi rektörü Kemal Alemdaroğlu (D.1939-) "Türban yasağını uygulamak için gerekirse bilime ara verin" sözleri gazetelere yansımıştır.[1140]

Bu süreçte başörtülü kadınlar, hem yasal düzenlemeler hem de yasal olmayan uygulamalarla eğitim öğrenim ve çalışma haklarından yoksun bırakılmışlardır. 12 Eylül 1980 sonrası yaşananlara benzer şekilde özellikle araştırma görevlisi, yardımcı doçent ve doktora öğrencileri üniversitelerden uzaklaştırılmıştır. Yükseköğretim literatürüne "ikna odaları" bu dönemde girmekle birlikte üniversite öğrencisi başörtülü kadınlar inançları ile eğitim hakları arasında zorunlu bir tercih yapmaya mecbur bırakılmışlardır. [1141]

Eğitim-Bir-Sen Kadınlar Komisyonu Başkanı Safiye Özdemir, "1997-2003 tarihleri arasında 33 bin 271 öğretmenin, kılık-kıyafet/fişlemeler nedeniyle disiplin soruşturması geçirdiğini"[1142]belirtmiştir. Başörtülü kadınların hak arama mücadeleleri siyasal İslam'ın meşrulaştırılması ve laik yapıya muhalefet aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda kadınların kamusal alanda başörtülü olarak görünür olmayı istemeleri şeriat ve irtica yanlısı olmakla eleştirilmiştir. [1143] Başörtülü öğrencilerin üniversiteye girmelerinin kısıtlanması eğitim hakkının ve öğrenim özgürlüğünün ihlaline yol açmıştır. Bu sorun; 2013 yılında açıklanan demokratikleşme paketi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin İktidarı döneminde kılık kıyafet yönetmeliğinin 5. maddesinde yapılan değişikli ile

[1140] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, ss.315-316.
[1141] Özipek, 28 Şubat Ve İslâmcılar, ss.642-643.
[1142] Eğitim-Bir-Sen Kadın Bülteni, "Rakamlarla 28 Şubat", Sayı:1 2014, s.6 https://www.ebs.org.tr/storage/publication/w2c9SKDjBpjHsYdc2C9XKzy3awob0qTxpJLUWKvP.pdf (01.08.2024).
[1143] Eren İrem Kaya, "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri", **International Journal of Social and Humanities Sciences,** Cilt:3, Sayı:2, 2019, s.61.

çözülmüştür.[1144] Başörtülü öğrencilerin inançları gereği eğitim öğrenim haklarının engellenmesi, hem uluslararası hukuka hem de 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesinde güvence altına alınan eğitim hakkını kısıtlayan bir uygulama olup akademik özgürlükler bağlamında öğrenim özgürlüğünün ihlaline yol açmıştır. Bu durum siyasal kültürün demokratikleşip kurumsallaşamadığı Türkiye'de siyasal yapıdaki semptomların yükseköğretim kurumundaki izdüşümlerine somut bir örnek oluşturmaktadır.

4.6.TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI ÜNİVERSİTE OLGUSUNUN GELİŞMESİ, GENİŞLEMESİ VE DÖNÜŞÜMÜ

4.6.1. Her İle Bir Üniversite Politikası Bağlamında Yükseköğretimin Kitleselleşme ve Genişleme Dinamikleri

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD'de ve Avrupa'da yükseköğretim kapsamlı bir şekilde genişlemekle birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bu durum sorun haline gelmiştir. Burton Clark'a (D.1921-Ö.2009) göre yükseköğretimdeki kitleselleşme sonucunda yükseköğretim; Sosyal analistler, iktisadi ve yönetici elitler kadar tüm toplum için önemli hale gelmiştir. Bu durum 1960'lı yıllarda eğitim çalışmalarının iktisat, siyaset bilimi, tarih, örgüt çalışmaları ve sosyoloji disiplinlerinde yeniden önem kazanmasına yol açmıştır.[1145] Sanayileşmiş ülkelerde yüzyıldan uzun süre yüseköğretime orta sınıf hâkim olmakla birlikte orta sınıf genişledikçe üniversiteler de büyümeye başlamıştır. Daha sonra işçi sınıfın yükseköğretime erişimi yaygınlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde de yükseköğretim orta sınıf ile birlikte işçi sınıfının çocuklarına da erişilebilir olmuştur. 2. Dünya Savaşından sonra ABD ve Avrupa'da yükseköğretime olan talep artışı ile yükseköğretimin kitleselleşmesi (öğrenci sayısındaki artış) ve genişlemesi (kurum sayısındaki artış) yükseköğretimin ayırt edici niteliği olmuştur. Kitlesel yükseköğretim ile yaşanan dönüşümde; akademik kurumların çeşitliliği, heterojen

[1144] Bkz: https://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu (01.08.2024).

[1145] Burton, R. Clark, "Development of the sociology of Higher Education", **Sociology of Education,** 1973, Cilt: 46, Sayı:1, 1973, s.2-3

öğrenci nüfusu, akademik çalışma modellerinde değişiklik ve meslek olarak akademinin kendisi ve akademik kurumların yönetsel idaresinde ve güncel olarak öğretimin sunulmasında uzaktan yöntemlerin uygulanması gibi değişimler yer almakla birlikte 21. yüzyılda gittikçe daha çok açığa çıkacağı beklenmektedir.[1146]

Akademik kurumların genişlemesi, yükseköğretim kurumlarından alınan derecenin gittikçe ekonomik başarının bir gerekliliği olarak görülmeye başlanması ile birlikte 21. yüzyılın gittikçe karmaşıklaşan ve teknoloji tabanlı ekonomilerinde yükseköğretim çalışmaları ile edinilen yetkinlikler talep edilmektedir. Modern toplumlarda bir yüksekokul ya da üniveriste derecesi önemli hale gelmiştir. Özelikle 1990'lı yıllarda dünyanın birçok kesiminde kitlesel ve evrensel erişim ortaya çıkmıştır. Büyük Batı Avrupa ülkeleri Almanya, Birleşik Krallık Fransa ve İtalya'da genişleme dikkat çekici ölçüde olmuştur. Bölgesel farklılıklara rağmen 20. yüzyılın sonunda yükseköğretimin genişlemesi tüm dünyada bir eğilim olmuştur. Kitlesel yükseköğretim sistemlerinin akademinin temel unsurlarını şekillendireceği beklenmektedir. Bu bağlamda kitlesel yükseköğretimin etkili işleyebilmesi için dünyanın akademik sistemlerinin çoğu değişim kapsamında yeni modeller arayışındalar. [1147]

Geçtiğimiz yarım yüzyılın temel gerçekliği yükseköğretimin kitleselleşmesini içermektedir. Sosyolog Martin Trow (D.1926-Ö.2007), yükseköğretimin gelişimini; elit, kitle ve evrensel erişim olarak üç temel aşama olarak belirlemiştir. [1148] Kitleselleşme kaçınılmaz olmakla birlikte akademik standartların da genel olarak düşürülmesine yol açmaktadır.[1149]Yükseköğretim sistemin amaçları arasında; mevcut üniversitelerin kapasitelerini verimli hale getirmek ve yeni kapasiteler yaratmak, okullaşma oranlarını artırmak, üniversite hayatına belirli bir asgari standart getirmek, taşra üniversitelerini kalkındırmak [1150] bağlamında olumlu sonuçlar doğuracağı yapılan eleştirilere yanıt olarak gösterilmiştir. Bu girişimlerin yanında,

[1146] Phlip G. Altbach, "Kitlesel Yükseköğretimin Mantığı", **Neoliberalizm, Bilgi Ve Üniversiteler Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş,** Çev. Cansu Albayrak, Ed. Mete Kurtoğlu, 1. Baskı, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 171,186.

[1147] Phlip G. Altbach, "Kitlesel Yükseköğretimin Mantığı", ss.172, 173, 174.

[1148] Martin Throw "Higher Education and Its Growth", **The Dream Is Over The Crisis of Clark Kerr's California Idea of Higher Education,** Simon Marginson, University of California Press, https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1kc6k1p 2016, s.28, (01.06.2023).

[1149] Phlip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E.Rumbley, "Trends in Global Higher Education: Traking an Academic Revolution", **A Report Prepared fort the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education,** France, 2009, s.1.

[1150] Demir, s.7.

yükseköğretime olan talebin artan baskısı karşısında sistemin genişleme yönünde esnekliğini arttırabilmek için bazı uygulamalar getirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de 1993 yılında paralı gece öğretimine başlanmıştır. [1151] 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'ndaki değişiklikler ve ilgili yönetmelikler üniversite sayısını ve öğrenci kontenjanlarını arttırarak üniversiteye erişimi genişletmekle birlikte başarı oranını yükselteceğinin bir gelişme olarak değerlendirilmesi eleştirilere yanıt olarak savunulmuştur.[1152]

Öğrencilerin yükseköğrenimi yaşadıları kentte alabilmeleri, illerinde üniversite açılmasını talep eden esnaf, yönetici ve milletvekillerinin bu talebi ildeki ticari hayatın canlanmasına yönelik olmasının ağır basması [1153] doğrultusunda, evrensel anlamı ile üniversite fonksiyonlarını yerine getirmeden hükümetler her ile bir üniversite açma politikasını uygulamaya geçirmişlerdi. [1154] Bu bağlamda Yükseköğretimde sağlıklı bir planlamanın yapılamaması sonucu ihtiyaç-istihdam dengesi ve ülkenin ihtiyaçlarından fazla düşük maliyet ve politik baskı ölçütlerinin öne çıkması ile açılan yeni üniversitelerin önemli bir kısmı tabela üniversiteleri şeklinde eleştirilmiştir. [1155] Türkiye açısından temel sorun nicel artış olmayıp üniversitelerin niteliksel olarak gelişiminin sağlanabilmesidir. Resmi olarak adı tanımlanmamış olsa da her ile bir üniversite politikası kapsamında HİBÜP'ün, YÖK ve TÜBİTAK ve Kalkınma Planlarında politika belirleyici kurumlar tarafından benimsendiği görülmektedir.[1156] Bu bağlamda TÜBİTAK'ın hazırladığı Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003 isimli dökümanda insan gücünün birincil kaynağın üniversitelerdeki lisans programları olduğu, Türkiye'nin insangücü göstergesinin gelişmiş ülkelere nazaran yaklaşık on kez daha düşük oluşunun birincil kaynaktan yukarı yeterli akışın olmamasının nedenlerinden birinin kuşkusuz yükseköğretimdeki %10 olan okullaşma oranının düşük olması olduğu ve niteliğe dikkat edilerek bu

[1151] Tülay Arın, "Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Sistemleri ve Diploma Sistemleri", Bilim, **Bilim Politikası ve Üniversiteler,** (Yay. Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu), 1. Basım, Bağlam Yayınları, 1997, ss.68-69.

[1152] Süleyman Çetin Özoğuzlu, "Yükseöğretimde Değişmeler" Konulu xıı. Eğitim Toplantısını Açış Konuşması", **Yükseköğretimde Değişmeler,** ss. xıv-xv, ss. xı-xvıı.

[1153] Kaynar ve Parlak, ss.12-13.

[1154] Kaynar ve Parlak, s.13.

[1155] Korkut, s.65.

[1156] Altuğ Yalçıntaş ve Büşra Akkaya, "Türkiye'de Akademik Enflasyon: "Her İle Bir Üniversite Politikası" Sonrasında Türk Yükseköğretim Sistemi", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi,** Cilt:74, No:3, 2019, s.792.

oranın en az iki kat büyütülmesi gerektiği belirtilmiştir[1157]Görülmektedir ki kamu otoritelerinin de üniveriste açma politikasını bu bağlamada desteklemekle birlikte; yeterli bir alt yapı hazırlığı yapılmadan ve ihtiyaç-istihdam dengesi gözetilmeden açılan bu üniveristelerin hem yükseköğretime olan artan talebi baskılamak hem ikisadi amaçları ön plana almak hem de uluslararası alanda nüfusun yükseköğretim oranını arttırmayı görünür kılmak saikleri ön plana çıkmaktadır.

1923-2006 döneminde Türkiye'de açılan üniversite sayısı 75 iken (52 devlet üniversitesi/23 vakıf üniversitesi), 2006-2008 aralığında, (iki yılda) 41 ilimizde 41 üniversite kurulmuştur. 2006 yılından 2023 yılının sonuna kadar açılan 125 üniversitenin ise 74'ü devlet 51'i vakıf üniversitesidir. Açılan üniversite sayısı akademik kadro sorunu ve asgari bilimsel standartların gözetilmemesi gerekçesiyle açılan bu üniversitelerin iktidarın planlı siyasetinin bir parçasını oluşturduğuna yönelik eleştiriler ön plana çıkmaktadır.[1158]Bu durum Yükseköğretim Kurulu stratejik planında; Türkiye'de 2. Dünya savaşından sonra, 1945-1990 yılları arasında nüfus artışı ve şehirleşmeyle birlikte bütün eğitim kademelerinde ve yükseköğretim sisteminde ciddi bir talep artışı ve kaynak sorunuyla karşı karşıya kalındığı ve bu kapsamda 2006 yılından itibaren kurulan üniversitelerin, Türkiye'nin, gelecek dönemlerinde karşılaşacağı talebi baskılamaya yönelik bir avantaj oluşturduğu belirtilmiştir. Türkiye yükseköğretim sisteminin; demografik eğilimlerinin ve küresel ekonominin dinamiklerinin büyümeye devam etmesi ile birlikte yoğun olarak yükseköğretimde kalite süreçlerine yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiği ön plana çıkmaktadır. [1159]Bu gelişmlerle birlikte üniversite öğrenci ve akademisyen sayısı da ivme kazanmıştır. 1990 yılında Türkiye'de öğrenci sayısı 460 binden 2000 yılında 1 milyon ve 2020 yılında yaklaşık 4 milyona ulaşmıştır. Buna paralel olarak 1990 ylında 38 bin olan akademisyen sayısı 2000 yılında 67 bine 2020 yılında ise 180 bine yükselmiştir.[1160]Türkiye'de 1990 yılından sonra artan üniversite sayısının; üniversite kurma sürecinde siyasi iradenin belirleyiciliği kadar üniversiteye ilişkin

[1157]TÜBİTAK, Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003, https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2/2btyk_karar.pdf. (01.08.2024).

[1159]Yükseköğretim Kurulu, Stratejik Planı 2015-2019, ss.9,13. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/UWw52+yuksekogretim_kurulu_2015_2019_stratejik_plani.pdf. (01.08.2024).

[1160] İsmail Demirdağ, "Türkiye'deki Üniversiteleşme Politikasının Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", **Kent Akademisi Dergisi,** Cilt: 17 Sayı: 4, 2024, s.1340. https://doi.org/10.35674/kent.1441982

zihinsel temsilin dışavurumu ile birlikte Türkiye'de üniversitenin temel misyonunun; uzman meslek insanı, vasıflı işçi yetiştirmenin araştırma ve bilim üretmenin önüne geçmesi de etkili olmuştur.[1161]

Yukarıda da ifade edidldiği gibi 2006-2008 yılları arasında kurulan 41 devlet üniversitesi ile Türkiye'de her ile bir üniversite politikası kapsamında Türkiye'nin her ilinde bir üniversite kurulmuştur. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren üniversite sayısının ivme kazanmasının hedeflerinden birisi bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik üniversiteleri yurt geneline yayma isteğidir. Bu doğrultuda bu üniversitelerle hem bölgelere eğitim ulaştırılabilecek hem de ekonomik, sosyal, kültürel bir hareketliliğin bölgeye kazandırılmasıyla bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir.[1162]Her ile bir üniversite politikasının istihdam, ekonomiye hareketlilik getirmesi gerekçesi ön plana çıkınca bu durum, HİBÜP'ün (her ile bir üniversite politikası) bir eğitim politikası değil, bir iktisat politikası olduğunu düşündürmüştür.[1163] Akademik piyasalar sabitken artan diploma arzı, o ülkenin "yerli ve milli" diplomalarının reel değerinin düşmesine yol açmaktadır.[1164] HİBÜP ile gelen dönüşümün akademik enflasyon ile açıklanması; yeni akademisyenler ve mezunlar için iş imkânlarının oluşturulamaması, yeni açılan üniversitelerle diplomaların değerinin düşmesi ve bunun sonucunda bir dizi olumsuz sonuçlara yol açması nedeniyledir.[1165]

Yükseköğretimin genişlemesi politik gerekçeler ile birlikte eğitim derecelerinin istihdam piyasasında değişen değerler tarafından yönlendirilmektedir. Sonuç olarak; bir akademik derecenin kazandırdığı niteliklerin sağladığı meslek düzeyi akademik dereceye sahip kişi sayısı ile ters orantılıdır. Diploma enflasyonu kendisinden beslenmektedir. Bu bağlamda diploma enflasyonu; bir eğitim derecesinin bir zaman elit mesleklere erişim sağlamasının eğitim kazanımlarının yaygınlaşmasıyla bu derecenin sosyal ayırt ediciliğinin azalması ve meslekler pazarında değerinin düşmesiyle daha yüksek eğitim derecelerine olan talebin

[1161] Aslı Vatansever ve Meral Gezici Yalçın, **"Ne Ders Olsa Veririz" Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü,** 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.28.
[1162] Kavili Arap, Türkiye'de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri, ss.10-11.
[1163] Yalçıntaş ve Akkaya, Türkiye'de Akademik Enflasyon, s.792.
[1164] Yalçıntaş ve Akkaya, Türkiye'de Akademik Enflasyon, s.795.
[1165] Altuğ Yalçıntaş, "Akademik Enflasyon: Değersizleşen Diplomalar", **İktisat ve Toplum,** Sayı:75, 2017, ss.38-42.

yaygınlaşmasıdır. [1166] Akademik enflasyon; Türkiye'deki diplomaların piyasa değerindeki düşüşü tanımlamaktadır. Bu durum özellikle de 15-24 yaş arasındaki üniveriste mezunlarındaki işsizliğin yükselmesinin yapısal hale gelmesidir. Bu argümânın önemini, 15-24 yaş grubu yükseköğretim mezunları arasındaki işsizlik oranının hem genel işsizlikten hem de aynı yaş grubundaki diğer bireylerin işsizlik oranından yüksek olması oluşturmaktadır. Bu durum HİBÜP ve eğitim istihdam uyumsuzluğu bağlamında değerlendirildiğinde hem ekonomik hem de yükseköğretim politikalarına dayalı yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.[1167] Akademik bilgi üretim sürecinin 1980 yılından sonra metalaştırıldığı, öğrencileri entelektüel ya da aydın yetiştirme kaygısından uzaklaştırdığı, bilimi meta olarak pazarlayan vakıf ve devlet üniversitelerinin entelektüel gelişim süreçlerini sabota ettikleri eleştiriler ön plana çıkmaktadır.[1168] Bu durumun yol açtığı sorunlar yükseköğretim kurulu strateji planında da yükseköğretimde niceliksel büyümenin niteliksel olarak geliştirilmesini kapsayacak şekilde sürdürülmesinin küresel dünyada rekabet edebilen gelişmiş bir Türkiye için gerekliliği belirtilmiştir.[1169]

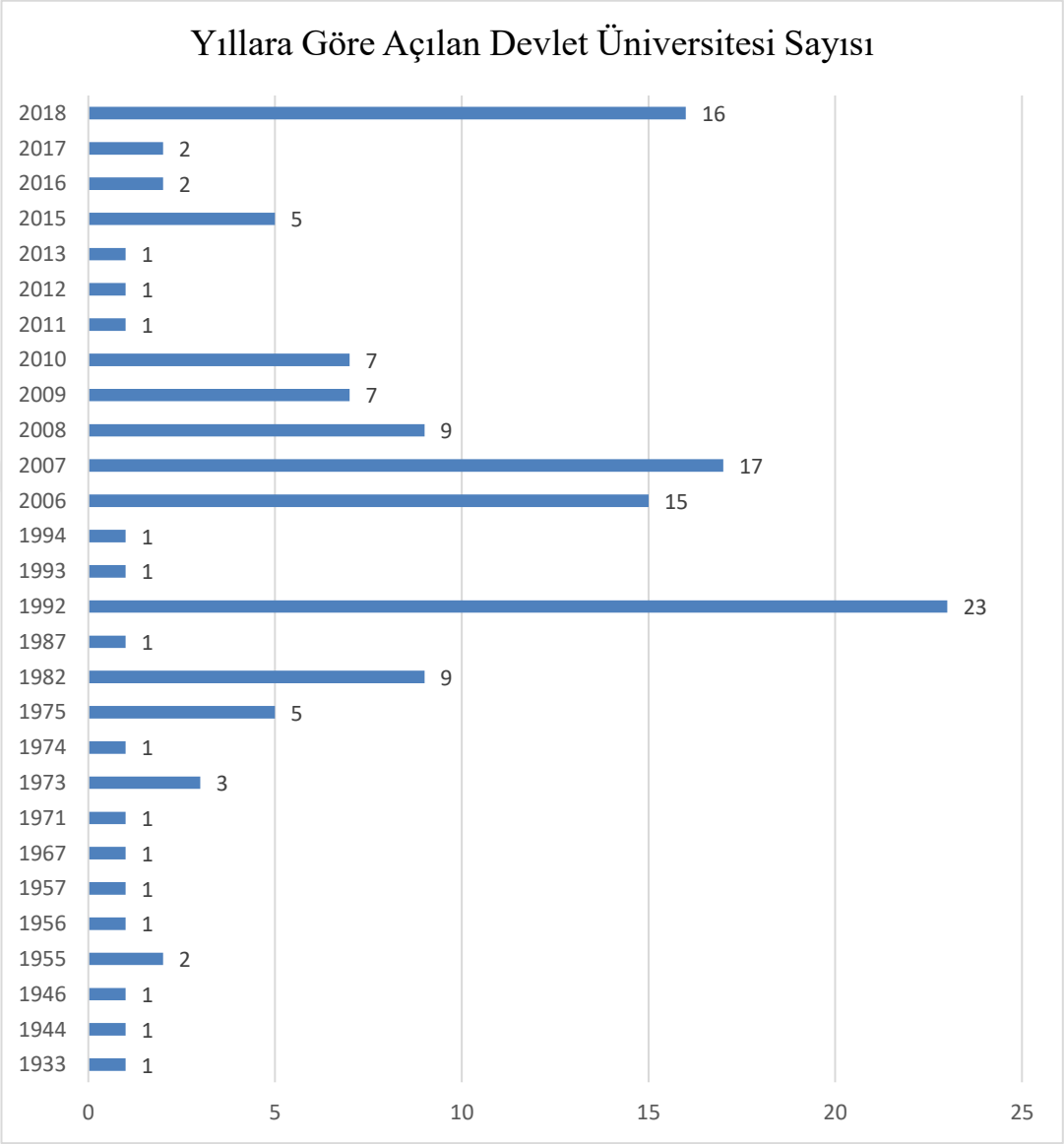
Artan üniveriste sayısının nitelik olarak geliştirilmesine yönelik politikalar ile birlikte Türkiye'de de tüm dünyada gözlemlendiği gibi üniversitelerin artan fonksiyonları ile birlikte yenilik ve iktisadi kalkınmada rol almaları beklenmektedir. Üniversitelerin bölge ekonomilerinin gelişimine yönelik rolleri; talep, beşeri sermaye, yenilik, bilgi üretimi ve yayılımı, iş birlikleri şelinde beş farklı boyutta kavramsallaştırılabilir. Her ile bir üniversite politikası sonucunda Türkiye'de kurulan üniversiteler bölgeleri; beşeri sermaye, yenilik faaliyetleri, ekonomik sosyal ve kültürel alanlarda çok yönlü etkilemiştir.[1170] Yapılan çalışmalar 1990-2020 arasında açılan üniversitelerin bölgelerarası yakınsamada kritik role sahip olduğunu göstermiştir. Üniversiteler bölgelerin kalkınmasında bir araç olduğu, artan öğrenci ve akademisyen sayısıyla birlikte büyüyen harcamaların az gelişmiş bölgelerdeki talebi etkilediğini göstermektedir. Bulgular, artan beşeri sermaye, yenilik faaliyetleri ve yeni firma oluşumlarının az gelişmiş bölgelerin daha hızlı büyümesinde tetikleyici

[1166] Randall Collıns, "Diploma Enflasyonu Ve Üniversitelerin Geleceği", **Neoliberalizm, Bilgi Ve Üniveristeler Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş,** Çev. Caner Özdemir, Ed. Mete Kurtoğlu, 1. Baskı, Notabene Yayınları, İstanbul, 2019, ss.191-192.
[1167] Yalçıntaş ve Akkaya, Türkiye'de Akademik Enflasyon, s.801.
[1168] Yalçıntaş ve Akkaya, Türkiye'de Akademik Enflasyon, s.805.
[1169] Yükseköğretim Kurulu, Stratejik Plan, 2015-2019, s.31.
[1170] Demirdağ, ss.1342-1343.

olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte üretim, yenilik ve proje altyapısının gelişiminin gelişmemiş bölgelerde zaman alacağı görülmektedir.[1171] Türkiye'de üniversitelerin nicelik olarak genişlemesi ve kitleselleşmesi; üniversitelerin kuruldukları bölgelerin yerelde kalkınmasına, beşeri sermayeye, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine katkı sunması beklenmekle birlikte; yukarıda da açıklandığı gibi diploma enflasyonu, bilimin metalaşması, ihtiyaç-istihdam dengesinin gözetilememesi ve diğer niteliksel ve yapısal problemlere yönelik politikaların geliştirilememesi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Yükseköğretimin kitleselleşmesi ve genişlemesi üniversitede okuyan öğrenci ve üniversitede görevli öğretim üyesi sayısında artışa da yol açmaktadır. 2024-2025 yılı Türkiye'de YÖK verilerine göre yükseköğretimde 7.5 milyonu aşkın öğrenci ve 185 bini aşkın akademik personel vardır. Bununla birlikte 129 devlet üniversitesi, 75 vakıf üniversitesi ve 4 vakıf meslek yüksekokulu mevcuttur. Aşağıdaki şekilde Türkiye'de yıllara göre kurulan üniversite sayıları gösterilmektedir.

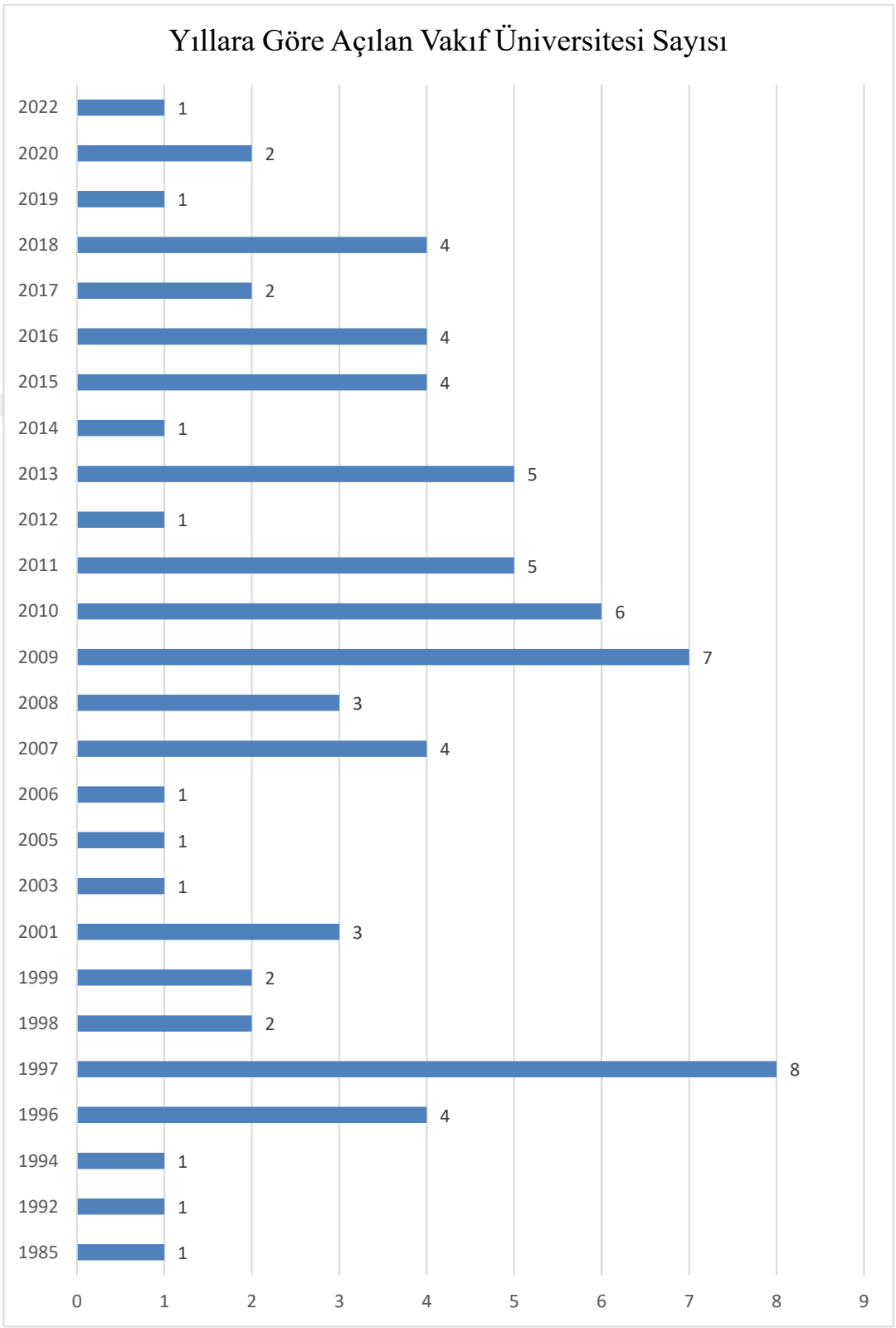
[1171] Demirdağ, ss.1354-1355.

Şekil: 2. Türkiye'de Açılan Devlet Üniversitesiteleri Sayısı (1933-2022)

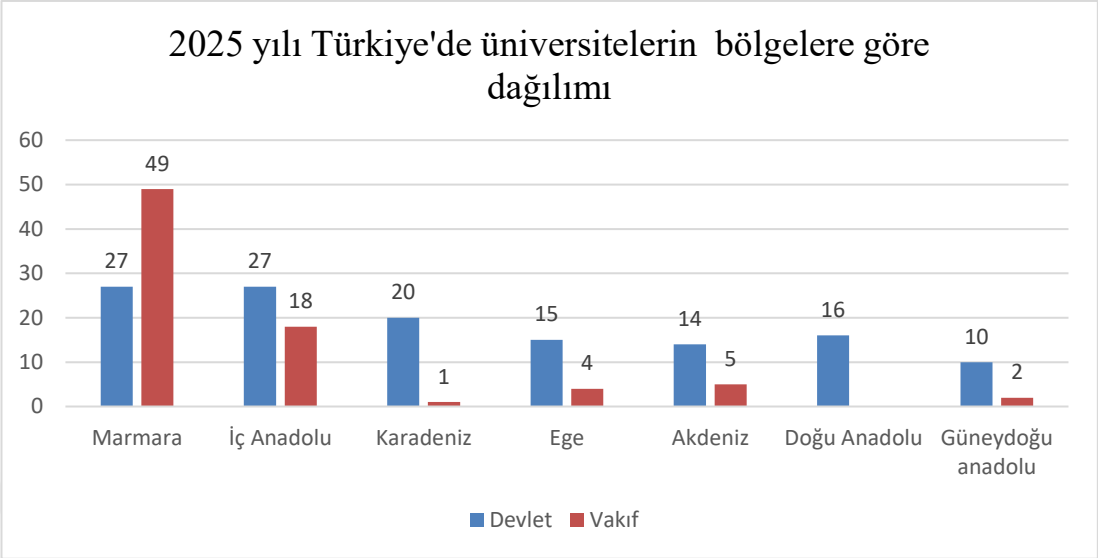
Kaynak: YÖK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3: Türkiye'de Açılan Vakıf Üniversiteleri Sayısı (1985-2022)

Kaynak: YÖK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil4: Bölgelere Göre Üniversite Dağılımı Devlet-Vakıf (1933-2022)

Kaynak: YÖK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekilden de anlaşıldığı gibi Türkiye'de yükseköğretim kitleselleşmekte ve genişlemektedir. Türkiye'de 1990 yılından sonra üniversite sayısı artış göstermiştir. 2006-2008 yılları arasında kurulan 41 devlet üniversitesi ile Türkiye'de her ile bir üniversite politikası kapsamında Türkiye'nin her ilinde bir üniversite kurulmuştur. Yukarıda da açıklandığı gibi, üniversitelerin ülke geneline yayılmasının amaçları arasında politik nedenlerle birlikte bölgesel eşitsizlikleri gidermek yer almaktadır. Bu bağlamda hem yükseköğretim hizmetleri yerelde verilecek hem de bölgelere ekonomik, sosyal, kültürel bir hareketlilik kazandırılması amaçlanmıştır. Küresel alanda olduğu gibi Türkiye'de de bilginin toplumsal kalkınmada artan önemi yükseköğretim politikalarını da bu bağlamda dönüştürmüştür. Bu doğrultuda, 1980'li yıllardan sonra bilgi ekonomisinin ivme kazanması ve küreselleşmenin de itici gücü ile girişimci üniversitelere yönelik eğilimin tüm dünyada gelişmesi üniversite sanayi işbirliğine yönelik kurumsal yapının temellendirilmesine yönelik çalışmaları başlatmıştır. Üniversite ve sanayi kurumu kültürel olarak farklı idealara, misyonlara ve çalışma şekillerine sahip olgular olmakla birlikte üniversitede üretilen bilginin ve araştırmaların toplumsal ve ekonomik kalkınmada önemi ve üretilen bilginin yenilik süreçlerine dönüşmesi üniveriste-sanayi iş birliğini devletler için politika gündemine taşımıştır. Bu bağlamda Türkiye'de devlet tarafından üniversite ve sanayi arasındaki

iş birliğinin geliştirilmesine yönelik zemin hazırlanmaya başlanmıştır. Aşağıdaki kısımda Türkiye için bu sürecin gelişimi incelenmiştir.

4.6.2.Türkiye'de Üniversite Sanayi İşbirliğinin Tarihsel Gelişimi: 3. Kuşak Üniversitelere Geçiş Sürecine Hazırlık

Türkiye'de Darulfünun'un Humboldt üniversitesi modeli doğrultusunda düzenlenmesi değişik aşamalardan geçerek Türkiye'de 1946 yılında çıkartılan 4936 Sayılı Kanun ile bu süreç tamamlanırken ABD'de Humboldt üniversitesi modeli aşılarak "multiveriste" ye yönelik dönüşüm başlamıştır. [1172] Girişimci üniversitelerin anlatıldığı bölümde açıklandığı gibi üniversitelerin geçirdiği değişimler/dönüşümler üniversite sanayi işbirliğinin de hazırlayıcısı olmuştur. Humboldt üniversitesi modeli ile üniversitelerin temel misyonu olan eğitim faaliyetleri ile birlikte araştırma faaliyetlerine geçilmesi üniversitelerde ilk akademik devrim olarak tanımlanmaktadır. Bilimin sanayide ve askeri alanda kullanılması devletlerin gücünü belirleyen önemli unsur olmuştur. Küreselleşmenin de etkisiyle 1980 yılından sonra ekonomik ve sosyal kalkınma üniversitelerin temel misyonu olan eğitim ve araştırmayla birlikte önem kazanmıştır. Bu durum ikinci devrim olarak nitelendirilip girişimci üniversite kavramı dönüşen üniversiteleri belirten tanımlama olmuştur.[1173] Bu bağlamda bilgi toplumu ve bilgi ekonomisinde üniversiteler temel aktör konumuna yükselmişlerdir.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte küresel düzeyde ön plana çıkmıştır. Bilim ve teknolojide çağı yakalayabilmede, sosyal ve ekonomik refah sağlamada ve küresel alanda söz hakkı elde edebilmek için bilime, teknolojiye Ar-Ge ve yeniliğe kaynak ayrılmasının gereği ön plana çıkmıştır. Ar-Ge ve yenilik ekosisteminin kurulması ve sürdürülebilmesi ülkelerin kalkınması ile doğru orantılıdır. [1174] Bu bağlamda üniversitelerin bilgi

[1172] Tekeli, YÖK'ün Tarihi, s.140.

[1173] Henry Etzkowitz, "The Norms Of Entrepreneurial Science: Cognitive Effects of The New University–Industry Linkages", **Research Policy,** Volume:27, Issue:8, 1998, ss.832-833.

[1174]Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, "Ülkemizde-Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi", Ankara, 2018, s.9 https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/%C3%9ClkemizdeKamu-%C3%9Cniversite-Sanayi%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi(K%C3%9CS%C4%B0)'ninGeli%C5%9Fimi.pdf (15.01.2024).

ekonomisi içerisinde ulusal inovasyon sisteminde önemli yer edinmesi sanayi için önemli bir paydaş olacağı beklenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde; kamu kaynaklarının araştırma ve geliştirmeye yönlendirilmesi, inovasyonun teşvik edilmesi, rekabet gücünün arttırılması ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla yeni politikaların hayata geçirilmesi bağlamında; üniversite ile sanayi arasında iletişimi güçlendirmek ve yeni ilişkiler kurulması üzerine yoğunlaşılmaktadır. İnovasyonun ve gelişmenin anahtar unsurları olarak bilgi tabanlı ekonomide üniversite ile sanayi arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda kamunun da hukuki ve idari düzenlemeler yoluyla üniveriste ile iş dünyası arasındaki ortaklıkları kolaylaştırmada ve geliştirmede önemli görevleri bulunmaktadır. Üniversiteler ve araştırma kurumları, sanayi ile geliştirdikleri işbirlikleri aracılığıyla hem araştırma bulgularını pratiğe dönüştürme hem de yeni araştırma alanları keşfetme imkânı elde edebilmektedirler. Üniversiteler iş birlikleri ile teknoloji transferleri bağlamında üretilen bilginin ticarileştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bilginin kaynağı üniveristeler ile yenilikçi ürün üretecek sanayi kesimi; devletin desteği ve yol göstericiliği ile biraraya gelmelerini gerektirmektedir. Sanayileşmiş ve dünya pazarlarında söz sahibi olan ülkeler, üniversite-sanayi işbirliklerini sistematik biçimde güçlendirerek önemli avantajlar elde etmektedirler. Bu kazanımlar sonucunda üniversiteler eğitim öğretim, bilimsel araştırmanın yanında üretilen bilimsel araştırmanın uygulamaya geçirilmesi yönünde bir dönüşüm içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda pekçok ülke mevzuat düzenlemeleri ile üniveriste ile sanayi arasındaki işbirliğini geliştirmeye yönelik çalışmalara başlamıştır.[1175]

Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliğinin kurumsal başangıcı 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) bünyesinde faaliyete geçen Rektörlüğüne bağlı "Türk Teknik Haberleşme Merkezi" olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde tüm dünyada üniversite–sanayi işibrliğinin sınırlı olması göz önüne alındığında bu girişimin erken olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu dönemde sanayinin montaj temelli yapısı da böyle bir merkezin işlevselliğini gereksiz kıldığı söylenebilir. Daha sonra, 1963 yılında kurulan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu

[1175] Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Türkiye-Kamu—Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)", 2015, s.5. ttps://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/KUSI_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_2015-2018.pdf. (815.08.2024).

(TÜBİTAK) ile önce üniversitelerdeki bilimsel çalışmalar, sonrasında da sanayi ile işbirliğine yönelik kurumsallaşma girişimleri başlamıştır. Üniversite sanayi işbirliğine yönelik, 1972 yılında ODTÜ bünyesinde "uygulamalı araştırmalar bürosu", 1975 yılında Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın (MESS) öncülüğünde üniversite temsilcileri ile birlikte kurulan "Üniversite Endüstri İlişkileri Kurulu" bu konuda atılan diğer adımlardır.[1176] Bilim politikalarının kalkınma planlarında inşası 1960'lı yılarda başlasa da ilk planlarda bilim politikasının alt yapı hazırlığı yapılarak bilimin kalkınmanın aracı olduğu belirtilmiştir. Dördüncü Kalkınma Planında (1971-983) bilim-teknoloji sistemi ile araştırma-geliştirme faaliyetlerinin sanayi ile arasındaki bağlantının oluşturulamadığına ve Türkiye'de çerçevesi belirlenmiş bir bilim politikasının olmadığı belirtilmiştir.[1177]

Türkiye'nin ilk bilimsel merkezi olarak TÜBİTAK 1963 yılında Araştırma Merkezi olarak kurulmuş, daha sonra 1983 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) oluşturulmuştur. Türkiye'de kapsamlı çalışma ilk kez bu kurul ile "Bilim Politikası" başlığı altında yapılmıştır. Bilim Politikası kapsamında, sanayi sektörünün teknoloji üretecek aşamaya gelmesi için üniversite ve kamu kesimi ile birlikte özel sanayi kuruluşlarının da araştırma ve geliştirmeye yönelmesinin özendirilmesi vurgulanmıştır.[1178] Bu bağlamdaTürkiye'de girişimci üniversitlere geçiş sürecinin somut izleri 1980 yılından sonra görülmektedir. Bilim Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) kurulduğu ve "Türk Bilim Politikası 1983-2003" dokümanının hazırlandığı dönem sanayinin, Türkiye'nin kendi imkânlarıyla teknoloji geliştirme faaliyetlerinin ön plana çıkamadığı ve teknoloji ithali yapılması nedeniyle üniversite sanayi işbirliği istenen düzeyde ilerleyememiştir.[1179]

[1176] Günal, s.131.

[1177] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Dördüncü beş yıllık kalkınma planı (1979-1983)", Ankara, ss.48-51.http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf. (01.01.2024).

[1178] Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim Ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, "Ülkemizde Kamu-Üniversite- Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi", Ar-Ge ve Teknoloji Politikaları Dairesi, Yayın No: 1, Ankara, 2018, s.14. https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/%C3%9ClkemizdeKamu-%C3%9Cniversite-Sanayi%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi(K%C3%9CS%C4%B0)'ninGeli%C5%9Fimi.pdf. (15.01.2024).

[1179] Erdil Erkan, Mehmet Teoman Pamukcu, Yelda Erden Topal, İbrahim Semih Akçomak, "Değişen Üniversite Sanayi Işbirliğinde Üniversite Örgütlenmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt:67, Sayı:2, 2013, s.102, http://www.politics.ankara.e-du.tr/?bil=bil_sbfdergisi.

1983 yılında kurulan BTYK'nin ilk toplantısı 1989'da yapılabilmiştir. Bu toplantıda Üniversite-Sanayi İşbirliği'nin sağlanmasına yönelik politika girişimlerine başlansa da sonuç alınamamıştır. 1990'lı yılların başında toplanan 1. Bilim ve Teknoloji şûrasının toplantısının altı komisyonundan birisi "Üniversite-Endüstri-Devlet İşbirliği Komisyonu" olmuştur. Bu komisyonda; endüstri temsilcilerinden oluşan danışma kurullarının üniversitelerde oluşturulması, ihtisas dernekleri, vakıflar gibi kurumların kurulması ve bölgesel sorunların çözümünün en yakın üniversite tarafından üstlenilmesinin teşvik edilmesi şeklindeki kararlar alınmakla birlikte bu kararlar hayata geçememiştir.[1180] 1990'lı yılların başında "Türk Bilim ve Teknoloji Politikaları" gündeme gelmekle birlikte; Türkiye'nin bilim ve teknoloji konusunda ulusal bir vizyona sahip olamaması ve ortak bir sinerjinin üniversite-sanayi işbirliği paydaşları arasında oluşturulamaması nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir. Sonraki süreçte üniversite-sanayi işbirliğine yönelik somut adımlar atılmaya başlamıştır.

4.6.3. Üniversite Sanayi İş Birliği: Bilim Politikalarının Bilim Ekonomisine Dönüşümü

Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliğinin tarihsel temelleri Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı Kalkınma Planları ile atılmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963- 1967), ileri teknoloji kullanımı ve Ar-Ge faaliyetlerine yönelik düzenlemelerin yanı sıra Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nun 1963 yılında kurulması da bu planda yer almıştır. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), "planlı kalkınmanın gereklerine ve önceliklerine uygun olarak, tabii bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları teşkilâtlandırmak, bunlar arasında işbirliğini sağlamak ve araştırma yapmayı teşvik etmek üzere" 1963 yılında kurulmuştur. TÜBİTAK'ın 1963 yılında kuruluş amacı pozitif bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaların saf bilim anlayışıyla yapılması olarak belirlenmiştir. Bilimin toplumsal kalkınmada artan önemi ile birlikte politika olarak bilimin yönlendirilmesi sürecinin hukuksal zemini de inşa edilmeye

[1180] Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Ülkemizde Kamu-Üniversite- Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi, s.14.

başlanmıştır. Bu bağlamda TÜBİTAK'ta 1987 yılında 294 sayılı KHK ile yapılan değişiklik ile ilk haliyle "temel bilimlerde araştırma yapmak" şeklinde değerlendirilebilecek ifadesine ilave olarak "sanayide geliştirme yapmak" amacı eklenmiştir. 1993'te 498 sayılı KHK ile TÜBİTAK'ın bilimsel araştırma odaklı yaklaşımı zamanla kalkınma odaklı bir yöne evrilerek bilim politikalarında ekonomik gelişme hedefleri belirleyici öğe olmuştur. Daha sonra 2012'de 6353 sayılı Kanun ile TÜBİTAK'ın görev ve tanımını düzenleyen maddelerde değişiklik yapılmıştır. Hâkim iktisadi paradigmanın bilim ve teknoloji politikalarına yansıması; bilimsel faaliyetlerin temel işlevini, buluşların uygulamaya ve ticarileşmeye dönüştürülmesine yönelik olmuştur. Bu bağlamda "…sanayinin üniversite ve araştırma kurum ve kuruluşları ile iş birliği yapmasını sağlayacak programlar geliştirmek ve bu iş birliğinin somut hale dönüşebileceği ortamlar oluşturmak; bu alanlarda girişimciliği desteklemek…" gibi ifadeler bu değişimi yansıtmaktadır. Yasadaki düzenlemeler; ulusal bilim politikalarının kalkınma, rekabet, yenilik ve ticarileşme doğrultusunda değişimi göstermektedir. Türkiye'de bilim politikalarının gelişimi incelendiğinde; bilim politikalarının ilk aşamasında (1960-1980) kalkınma odaklı bir yaklaşım, ikinci aşamada (1980 sonrası) dışa açılma stratejisinin bir gereği olarak rekabetçi anlayışa dayalı bir yönelim gelişmiştir.[1181] Bu değişimler Türkiye'de bilim politikalarının, bilgi ekonomisi bağlamında araştırmaların uygulamaya yönelik dönüşme eğiliminin somut izleri olarak görülmektedir.

Türkiye'de yükseköğretim; artan nüfus, yükseköğretime olan talep artışı, ülkenin sosyo-ekonomik yapılanması doğrultusunda yapısal ve siyasi nedenlerle geniş çapta büyümesi tarihsel bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Türkiye'de 1933 İstanbul Üniversitesinin kuruluşundan 2003 yılına kadar geçen sürede 77 üniversite kurulmuşken 2005 yılından 2022 yılına kadar 133 üniversite kurulmuştur. Küreselleşme süreci ile başlayan dönüşüm dinamikleri ile bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, üniversiteleri de yapısal ve işlevsel olarak etkilemiştir. 21. yüzyılda yükseköğretim, bilişim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerin şekillendirdiği bilgi ekonomisi ile yeni ekonomi düzenine uygun nitelikli bireyler yetiştirme misyonu nedeniyle hem ülke hem de dünya ölçeğinde değer kazanmıştır.

[1181] İbrahim Arap, Veysel Erat, "Türkiye'nin Bilim Politikası: TÜBİTAK Üzerinden Bir Çözümleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt:32, Sayı:1, 2017, s.331, 332, 333.

Tüm dünyada yaşanan küresel dinamiklerle birlikte Türkiye'de de yükseköğretim ülkenin sosyo ekonomik gelişmelerinin de itkisi ile değişim/dönüşüm süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm dünyada yükseköğretim alanında yaşanan önemli gelişmeler arasında; yükseköğretimin kitleselleşmesi, uluslararsılaşması/küreselleşmesi, kamu kaynakları dışında finansman payında artış, yükseköğretimde çeşitliliğin, esnekliğin, kalite güvence sistemerinin yaygınlaşması, ömür boyu öğrenme, uzaktan eğitim ve yeni teknolojiye ulaşımın yaygınlaşması, disiplinlerarası ve disiplinler üstü eğitim, yönetimde şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanması, dijitalleşme ve bilime açık erişim yer almaktadır.[1182] Bu gelişmelerle birlikte kamu kurumlarının Türkiye'de yeni kamu işletmeciliği anlayışı doğrultusunda kamuda hesap verebilirlik ve şeffaflık temelinde şekillenen kamu reformunun başlangıcı 2003 yılında "5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu" ve Performans Esaslı Bütçeleme sistemine geçiş ile birlikte bunu 2006 yılında bütün kamu kurum ve kuruluşlarına stratejik plan yapmaları ve bu bağlamda vizyonlarını, misyonlarını, stratejik hedeflerini ve performans hedeflerinin belirlenmesi zorunluluğu izlemiştir. Bu gelişmeler kamu kurumu olan üniversiteleri de etkileyip üniversitelerin yapısı ve kültürel değerleri de dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm akreditasyon çalışmaları, kalite süreçlerinin transferi ve performans ölçümü ile görünürlük kazanmıştır. Toplam kalite yönetimi bağlamında üniveristler piyasaya yaklaşarak akademik atama ve yükselme ölçütlerinde akademik performans değerlendirme süreçleri işlerlik kazanmış ve sonuç olarak süreç yönetimi bağlamında toplam kalite yönetimi üniversiteleri dönüştürmeye başlamıştır.[1183] Bu gelişmeler üniversiteleri girişimciliğe yönelten zemini hazırlamıştır.

21. yüzyılda yükseköğretim yapısını etkileyen ve dönüştüren önemli etkenler arasında yukarıda da ifade edildiği gibi dijitalleşme, küreselleşme ve uluslararası hareketlilik ve girişimcilik yer almaktadır. Türkiye'nin yükseköğretimin dönüşüm süreci 2000'li yıllardan itibaren başlaması ile yükseköğretim alanı genişlemeye

[1182] Yükseköğretim Kurulu, "2019-2023 Strateji Planı", s.25. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/stratejik-plan/2019_2023_Stratejik_Plan.pdf (01.08.2024).

[1183] Şule Aydın Turan, Esra Dil, Pınar Memiş Sağır, "Performans Odaklı Bir Üniversitede Akademisyenlerin Çalışma Deneyimleri", **Yönetim Bilimleri Dergisi,** Cilt:17, Sayı: 33, 2019, ss. 61-62.

başlamıştır.[1184] Üniveristelerin dönüşümü ile Türkiye'de bilim ekonomisine geçmek için kurumsal bir alt yapıya gereksinim duyulmaktadır bu bağlamda; Türkiye'nin rekabet gücünün arttırılması için, üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesi, GSHY'den ARGE'ye ayrılan payın arttırılması, Ar-Ge araştırmacı sayısı ve patent üretiminin teşvik edilmesi ve esnek bilim ve teknoloji politikasının uygulanaması [1185] gibi gelişmeler ön plana çıkmaktadır.

Teknolojiyi özümseyerek ekonomiye yayarak kullanabilmek, ileri düzeyde yeniden üretebilmek ve teknolojinin kaynağı olan bilimi üretmede derinleşmek için bu sürecin sistemli bir temel üzerine kurulması gerekmektedir. Bu sistemi hayata geçirmek için eğitim öğretim alt yapısının geliştirilmesi ve bununla bütünleşik olarak özel sektör ve kamu Ar-Ge kuruluşlarıyla üniversiteleri içine alacak ulusal Ar-Ge ağının kurulmasına öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir. [1186] Bilimsel ve teknolojik üretimin önemi kadar bu bilgi ve teknolojinin yenilikçi ürün ve hizmet geliştirmeye dönüştürülerek ekonomide değer artışı yaratılması ve "Araştırma Sonuçlarının Ticari Ürün ve Hizmete Dönüşümünün Teşvik Edilmesi" de bu bağlamda önem arz etmektedir. [1187]

Kamu-üniversite-sanayi (KÜSİ) işbirliği en genel anlamı ile üniversite ile sanayinin birlikteliğinde ortak bir Ar-Ge ve yenilik projesinin yapılması olarak bilinip geniş bir uygulama alanına sahiptir. KÜSİ'nin uygulama alanları arasında; sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda fakültelerin, bölümlerin ve ders müfredatın oluşturulmasına yönelik işbirlikleri, üniversitelerin laboratuvar fiziksel ve teknik altyapısının sanayinin kullanımına açılması, öğrenci tez konularının sanayinin yaşadığı sorunlara çözüm üretmeye yönelik katkı sunması ve kamunun işbirliklerini özendirmeye yönelik teşvik ve destek sağlanması yer almaktadır. KÜSİ uygulama

[1184] Yükseköğretim Kurulu, "Yükseköğretimde Yeni Yök Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma Ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniveristeleri", 2020, s.7. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/misyon-faklilasmasi-ve-ihtisaslasma-arastirma-universiteleri.pdf (20.08.2024).

[1185] Dilek Temiz Dinç, "1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Teknoloji Politikaları ve Türkiye Açısından Teknolojik Gelişme Göstergeleri" **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,** Sayı: 28, 2020, s.119.

[1186] TÜBİTAK, "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası Ve TÜBİTAK'ın Misyonu", Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK, BTP 97/3, 1997, s.34. https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/arsiv/misyon.pdf (05.08.2024)

[1187] TÜBİTAK Bilim, Teknoloji Ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı, "Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi 2011-2016", Ankara, 2010, s.5 https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2023-10/UBTYS_2011-2016.pdf (5.08.2024).

alanları içerisinde, Ar-Ge ve yenilik projeleri, sanayinin sorunlarının çözümüne yönelik projeler, lisansüstü tezler, sanayi araştırmaları (sektör, ürün, pazar araştırmaları vb.), kongre, çalıştay vb. ortak etkinlikler, projeler ile yatırımcıların bir araya geldiği etkinlikler, öğrencilerin ve sanayi personelinin eğitimi, üniversite ve endüstriyel laboratuvarların teknik alt yapılarının ortak kullanımı yer almaktadır.[1188]

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) döneminde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)'nın koordinasyonunda hayata geçirilen Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER), Üniversite-KOBİ işbirliğini güçlendirmek ve ortak AR-GE çalışmaları için platform sağlamak amacıyla 1991 yılında faaliyete başlamıştır. Bu merkezler kurulacak TGB'lerin temeli niteliğinde olmakla birlikte Türkiye'de üniversite tabanlı girişimciliği destelemek amacıyla hayata geçirilen adımlardan biri de Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nin (TGB) kurulmasıdır. TGB'lerin kuruluş temeli 2001 yılında yürürlüğe giren 4691 Sayılı Kanun'a dayanmakla birlikte bu alandaki idari düzenlemeler 19 Haziran 2002 tarihinde yayımlanan Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği ile somutlaşmıştır. Kanun maddesinde TGB:

> *Yüksek/ileri teknoloji kullanan ya da yeni teknolojilere yönelik firmaların, belirli bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsü ya da AR-GE merkez veya enstitüsünün olanaklarından yararlanarak teknoloji veya yazılım ürettikleri/geliştirdikleri, teknolojik bir buluşu ticari bir ürün, yöntem veya hizmet haline dönüştürmek için faaliyet gösterdikleri ve bu yolla bölgenin kalkınmasına katkıda bulundukları, aynı üniversite, yüksek teknoloji enstitüsü ya da AR-GE merkez veya enstitüsü alanı içinde veya yakınında; akademik, ekonomik ve sosyal yapının bütünleştiği siteyi veya bu özelliklere sahip teknoparkı*

tanımlamaktadır.[1189] Teknoloji geliştirme ve yenilik bağlamında; teknoparkların kurulmasına olanak sağlayan 26 Haziran 2001 tarihli ve 4691 sayılı "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu" ve 28 Şubat 2008 tarihli ve 5746 sayılı "Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun", Ar-Ge Reform Paketi olarak bilinen 1 Mart 2016 tarihli ve 6676 sayılı "Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun" ile Üretim Reform Paketi olarak bilinen 1 Temmuz 2017 tarihli ve 7033 sayılı ''Sanayinin Geliştirilmesi ve Üretimin Desteklenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde

[1188]Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Ülkemizde Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi, ss.10-12.

[1189]Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, 2001, Resmi Gazete, 24454. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4691.pdf (09.01.2024).

Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" bu bağlamda verilebilecek örneklerdir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB), özel sektör Ar-Ge ve Tasarım Merkezleri, Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezleri, Kümelenmeler, Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO) Türkiye'de Kamu-Üniversite-Sanayi işbirliği (KÜSİ) kapsamında faaliyet gösteren yapılara örnek gösterilebilir.[1190]

TGB'ler bilim insanlarının araştırmalarını ticari faaliyete dönüştürebilmeleri için şirket kurma, ortak olma veya yönetimde yer alma imkânı sağlayarak üniversite sanayi işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte TGB'ler üniversite-sanayi iş birliğini, teknoloji üretimini, yenilik odaklılığı, girişimciliği ve teknoloji transferini desteklemeyi amaçlamaktadır.[1191] 7 Eylül 2024 tarihli ve 32655 sayılı Resmî Gazete'de kuruluş kararları yayımlanan Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi ve Denizli OSB Teknoloji Geliştirme Bölgesi ile birlikte ülkemizde Teknopark sayısı 104'e ulaşmıştır. Teknoloji Geliştirme Bölgesi'nden 91'i faaliyet halindeyken 13'ünde ise altyapı çalışmaları devam etmektedir. [1192] Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nde akademisyenler ile işletmeler arasında işbirliğini tesis etmek amacıyla yukarıda da belirtildiği gibi Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO) faaliyet göstermektedir. Türkiye'de, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), TÜBİTAK, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesindeki desteklerle kamu üniversite ve sanayi işbirliğine yönelik teşvik edici çalışmalar yapılmaktadır. TGB'lerin faaliyet alanını sınırlayıcı katı yönetmelikleri bürokratik yapısı, içerisinde yer alan şirketlerin özerk haraket etmelerini kısıtlarken merkeziyetçi yükseköğretim sistemi de üniversitelerin girişimci modele dönüşümünü yavaşlatmaktadır.

2000'li yıllarda küresel ölçekte artan üniversite-sanayi eğilimi Türkiye'de de çeşitli programlarla desteklenmiştir. Bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği gibi 2001 tarihli 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile 2008 tarihli 5746 saylı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun bu

[1190]Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Ülkemizde Kamu-Üniversite- Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi, ss.9-10.

[1191] Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, "DAP Bölgesi Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Mevcut Durum Analizi ve Öneriler", 2017, ss.39-40. https://www.dap.gov.tr/Dosya/ES3E56TP_5-teknoloji-gelistirme-bolgeleri-mevcut-durum-analizi-ve-oneriler.pdf (09.01.2024).

[1192]T.C. Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı Ar-Ge Teşvikleri Genel Müdürlüğü, https://teknopark.sanayi.gov.tr/Agtm/AnnouncementDetail?YVfJmcnnrXMtnNIpQ6gdaR8vdUPzmO6kRJLf8F4Jdmg%253d=1e0QLdJ3hS73hYffGaY61g%253d%253d (09.01.2024).

alanda destekler verilmesine yasal zemin sağlamıştır. Bu doğrultuda Sanayi Tezleri Programı (San Tez) ile Teknogirişim Sermayesi Desteği Programı başlatılmakla birikte TGB'lere yönelik muhafiyetler belirlenmiştir. 06/07/2001 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, KÜSİ'yi teşvik etmesi bakımından önem arz etmektedir. Kanun bağlamda şu hüküm getirilmiştir:

> *Öğretim elemanları 2547 sayılı Kanunun 39'uncu maddesinde öngörülen yurt içinde ve yurt dışında geçici görevlendirme esaslarına göre yapacakları çalışmaları Üniversite Yönetim Kurulu'nun izni ile Bölgedeki kuruluşlarda yapabilirler. Ayrıca, öğretim elemanları Üniversite Yönetim Kurulu'nun izni ile yaptıkları araştırmaların sonuçlarını ticarileştirmek amacı ile bu bölgelerde şirket kurabilir, kurulu bir şirkete ortak olabilir ve/veya bu şirketlerin yönetiminde görev alabilirler. (TGB Kanunu, 7. md)*

Bu düzenlemede üniversite temelli teknoparkların kurulumunun teşvik edilmesiyle akademik bilgi birikiminin sanayi uygulamalarına aktarımı sağlanmıştır. Günümüzde TGB'ler KÜSİ'nin gelişim sürecinde hızlandırıcı rol üstlenmişlerdir. 23. BTYK kararları ile 07.12.2011, KÜSİ'yi güçlendirmek amacıyla TTTO'ların kurulması ve TÜBİTAK desteğiyle yapılandırılmasına karar verilmiştir. TTO'lar kamu, üniversite ve sanayi işbirliğinin üçlü sarmal modelini kurumsallaştırarak bilginin sermaye olarak dönüştürülmesini sağlamak maksadıyla kurulmuşlardır. 7 Aralık 2017 tarihli ve 30263 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan YÖK Teknoloji Transfer Ofisi yönetmeliği üniversitelerde üretilen bilimsel bilginin ticarileşme süreçlerini kolaylaşmıştır.[1193] Bütün bu gelişmeler KÜSİ'nin gelişimine destek olup kurumsal alt yapısına zemin hazırlamıştır

1990'lı yılların sonlarında TÜBİTAK, "Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri"nin kurulması amacıyla Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı (ÜSAMP) adıyla bir destek mekanizması tesis etmiştir. Üniversite-Sanayi-İşbirliği Merkezleri Programı kapsamında kurulan merkezler 1996 yıında kamu desteğinin kesilmesi sonucunda ancak kamu-özel sektör ortaklığı modeline geçerek ayakta kalabilmiştir. Üniversite-sanayi işbirliğinin (ÜSİ) geliştirilmesine yönelik 2007 yılında Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (ÜSİMP), 1997'de kurulan TÜBİTAK ÜSAM'ın (Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri) kapatılmasıyla kurulmuştur. ÜSİMP misyonunu üniversite-sanayi işbirliği alanında

[1193]Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Ülkemizde Kamu-Üniversite- Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi, s.16.

arayüz kuruluşlarının oluşturulmasına yönelik iş birliğinin geliştirilmesi ve politika ve stratejilerin belirlenmesine katkı sağlamak olarak açıklamıştır. [1194] ÜSİMP'in kurulmasıyla birlikte Üniversite Sanayi İşbirliği Kongresi ilk kez 26-27 Haziran 2008 tarihinde "Üniversite-Sanayi İşbirliğinde Kurumsallaşma" teması ile Adana ÜSAM tarafından Çukurova Üniversitesi'nde toplanmıştır. Üniversite-Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi" ve Ulusal Patent Fuarı" etkinlikleri 2018 yılından beri birleştirilmiştir. En son 22-23 Kasım 2022 yılında gerçekleştirilen ÜSİMP Ulusal Patent Fuarı ve Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi "Üniversite-Sanayi İş Birliği ile Krizleri Fırsatlara Dönüştürme" teması ile çevrimiçi gerçekleştirilen etkinliğe 154 firma, 312 Üniversite-TTO katılmış, 194 patent sergilenmiş, kongreyi 466 kişi ziyaret etmiştir.[1195]

27/01/2011 tarihli 27828 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ve 2011-2014 yıllarını kapsayan Türkiye Sanayi Stratejisi ve Eylem Planı Belgesi'nde San-Tez programı, TGB, Teknolojik Ürün Yatırım ile Tanıtım ve Pazarlama Destek Programları'nın gerçekleştirilmesi, TTO'ların yaygınlaştırılması ve araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi konularında girişimler bulunmaktadır. Diğer gelişme Ulusal Bilim Teknoloji ve Yenilik Stratejisi'nin (UBTYS) 2011-2016 dönemini kapsayacak şekilde 15/12/2010 tarihinde 22. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu toplantısında alınan kararla onaylanmasıdır. Eylem Planları, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşleri doğrultusunda her yıl güncellenerek hazırlanmaktadır. UBTYS'nin 2013 yılı Eylem Planı'nda KÜSİ'nin hedefleri; bilgi yayılımı ve ticarileştirme platformları, disiplinler arası ve uygulamalı araştırmalar, sanayi odaklı Ar-Ge projeleri, sektörel-yerel işbirlikleri, üniveriste-sanayi-kamu ortaklık mekanizmaları arasında yer almaktadır. 2011 yılında gerçekleştirilen BTYK'nın 23. toplantısında KÜSİ hedefleri; Ar-Ge odaklı girişimlerin desteklenemsi ve sayısının arttırılması, üniversitelerde yenilikçilik ve girişimcilik ekosisteminin güçlendirilmesi ve ilgili politika mekanizmalarının geliştirilmesi kararları alınmıştır. [1196]

[1194]Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezi Platformu (ÜSİMP), https://www.usimp.org.tr/tr/sayfa/icerik/genel-bilgi-8. (15.09.2024).

[1195] Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezi Platformu (ÜSİMP), https://www.usimp.org.tr/tr/sayfa/icerik/fuar-ve-kongre-325. (15.09.2024).

[1196]Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Türkiye-Kamu—Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)", 2015, ss.7-8. ttps://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/KUSI_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_2015-2018.pdf. (15.08.2024).

KÜSİ'ye yönelik kamu özelinde T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde ilk kez 2014 yılında akademisyenlerden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Türkiye genelinde 81 ilde üniversite ile sanayi işbirlikleri ile Ar-Ge ve yenilik ekosisteminin güçlendirilmesi, üretilen bilginin sanayide ticari değere dönüştürülmesi hedefleriyle kapsamlı çalışmalar yürütülmektedir. Bakanlık, illerde KÜSİ çalışmalarını izleyerek sürdürülebilir KÜSİ politikaları geliştirmektedir. Bununla birlikte, TÜBİTAK ve KOSGEB'in akademisyen/sanayici destek destek ve teşvik mekanizmaları bölgesel KÜSİ alt yapısı güçlendirilmektedir. Türk Patent ve Marka Kurumu, KÜSİ projelerinden doğan fikri mülkiyet haklarının patent ve marka gibi tescil ve koruma işlemlerini yürütmektedir. Bunlara ek olarak Kalkınma Ajansları, bölgesel gelişim politikaları kapsamında KÜSİ'yi desteklemekte ve yerel Ar-Ge projelerine finansman sağlaması; Ekonomi Bakanlığı'nın "Yatırımlarda Devlet Yardımları" programı bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesine ve ildeki KÜSİ ekosistemini güçlendirimeyi hedeflemesi KÜSİ'nin gelişime yönelik somut adımları oluşturmaktadır. [1197]

Yükseköğretimde yatay genişleme sonrasında üniversitelerden dönüştürücü ve öncü rol beklenmesi ile birlikte atılacak dikey adımlarla da sanayiye yönelik sorunlara çözüm üretilmesinin koordine edilmesi beklenmektedir. Yürütücülüğünü YÖK Genel Kurul Üyesi ve ASELSAN (Askeri Eloktronik Sanayi) Teknoloji ve Strateji Yönetimi Genel Müdür Yardımcısının yaptığı YÖK üniversite-Sanayi işbirliği komisyonu üniversite sanayi işbirliğinin gelişimine yönelik daha aktif katkı sunabilmek için Mayıs 2015 yılında Yükseköğretim Kurulu başkanlığınca oluşturulmuştur. Entelektüel sermayeyi oluşturan akademisyenlerin çalışmalarının sanayinin teknoloji dinamosu olarak tasarım ve üretim süreçlerine dâhil edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Üniversite - sanayi işbirliğinde bu komisyon ile ekosisteme dayalı işbirliğinin benimsendiği belirtilerek bu yaklaşım ile öncü teknolojilerin geliştirilmesi ve millileştirilmesinin sağlanması üretim ve ihracatta katma değerin artması ile cari açığın kapatılması ve bu bağlamda toplumsal refahın yükselmesi sonucunda dünyanın ilk 10 ekonomisinden biri olma hedeflenmektedir. Üniversite Sanayi İşbirliği Komisyonu:

[1197] Türkiye Cumhuriyeti, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Ülkemizde Kamu-Üniversite- Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi, ss.17-18.

YÖK üyeleri, bazı üniversitelerin enstitü, teknopark, teknoloji transfer ofisi, uygulama ve araştırma laboratuvarı yöneticileri, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, Savunma Sanayi Başkanlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu, İstanbul Ticaret Odası, Savunma, Havacılık ve Uzay Kümelenmesi Derneği (SAHA İstanbul), Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV), reel sektörden Arçelik, Türk Telekom temsilcilerinden oluşmaktadır.[1198]

Üniversite Sanayi İş birliği (ÜSİ) Komisyonu'nun çalışma biçimi; "Ar-Ge, insan kaynakları, araştırma altyapıları, girişimcilik, stratejik alanlar, sanayinin katılımcılığı" gibi dinamikleri temel alarak eğitim, istihdam, sanayi, ihracat gibi politikaların da dikkate alınmasıyla üniversite sanayi işbirliği politikası oluşturularak sanayi ve üniversitelerin bu bağlamda yönlendirilmesi, sürecin izlenmesi ve koordinasyonun sağlanmasının esas alındığı belirlenmiştir.[1199] "YÖK-Üniversite-Sanayi İşbirliği Komisyonu" toplantısının ilki 23 Ocak 2019 tarihinde YÖK'te gerçekleştirilmiştir.[1200] Görülmektedir ki Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliğine yönelik teşviklerle üniversitelerin dönüşümü kamu destekli uygulamalarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de ekonominin, Ar-Ge'nin ve inovasyon ekosisteminin gelişmesine yönelik politika uygulama rehberinin temelinde Kalkınma Planları ve BTYPK tarafından alınan kararlar etkili olmaktadır. Bu bağlamda Devlet destekli polika olarak üniversite sanayi işbirliğine yönelik gelişmelerin ilerletilmesi ile üniversitelerin önemi yenilikçi teknolojilerin gelişimi ile birlikte bilimsel bilginin üretilmesinde ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliğinin henüz emekleme sürecinde olduğu uluslararası kuruluşlar tarafından da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) 2014-1015 küresel rekabet raporunda Ar-Ge boyutu içerisinde yer alan göstergelerden biri de Üniversite Sanayi İşbirlği olmuştur. Bu raporda 144 ülke içerinde ilk beş sırada Finlandiya, ABD, İsviçre, İngiltere ve Singapur yer almaktadır. Raporda Türkiye; Üniversite Sanayi İşbirliği sıralamasında 61. ve rekabet edebilirlik göstergelerinde ise 45. olmuştur. Bu sonuçlar, küresel rekabet edebilirlik ile Üniveriste Sanayi İşbirliği arasındaki ilişkiyi göstermesi

[1198] Yükseköğretim Kurulu, "Üniversite –Sanayi işbirliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı", Ed. Mehmet Çelik, Yükseköğretim Kurulu, 2021, Ankara, s.IX. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/universite-sanayi-isbirliginin-gelistirilmesi-eylem-plani.pdf

[1199] Yükseköğretim Kurulu, Üniversite –Sanayi işbirliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı, s.X.

[1200] Yükseköğretim Kurulu, Üniversite –Sanayi işbirliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı, s.3.

açısından önemlidir. [1201] Diğer araştırma ise TOBB'un üniversite sanayi iş birliğinin geliştirilmesine ve engellerin belirlenmesine yönelik 2014 yılında 266 firma ile yaptığı araştırmadır. Anket sonucunda şirketlerin verdiği yanıtlara göre 3 problem üzerinde yoğunlaşılmıştır. İletişim koordinasyon eksikliği nedeniyle karşılıklı güven eksikliği %56, akademik faaliyetlerin sanayiye aktarılamaması sanayi ihtiyaçları ile uyumsuzlık %44 ve akademik teşvik eksikliği sanayi işbirliğinin kariyerde değersiz görülmesi %38 olarak belirlenmiştir. [1202] Türkiye'de yenilikçi üretim sisteminin kurulabilmesinin koşulları arasında; şirket yöneticilerinin derslere girerek tecrübelerini aktarması, öğrencilerin şirketlerde çalışıp proje yapması, akademisyenlerin danışmanlık ve kendi girişimciliğinde terfi edebilmesi, iyi projelerin desteklenmesi, hukuki düzenlemelerin sağlanarak bürokratik işlemlerin azaltılması, eğitim ve Ar-Ge harcamalarının ön plana alındığı bir ekosistem oluşturulabildiğinde üniversite-sanayi işbirliği kapsamında yenilikçi üretim sistemi ile kalkınmanın sağlanabileceğinin belirtilmesi de değerlendirmeler arasında yer almıştır.[1203]

Yükseköğretm Kurulu, 2020 yılında yeni YÖK olarak yayımladığı dökümanda Türkiye'de üniversiteleri 3 ana faktörde yetersiz bulmaktadır. Bunlardan birincisi; araştırma projeleri ve araştırma altyapısı için fon sağlamaya yönelik yeterli gayretin olmaması, ikincisi; üniversite-sanayi işbirliğinin hedeflendiği kadar geliştirilememesidir. Üniversite-sanayi işbirliğinde yeterince başarı gösterilememesinin nedenleri arasında; sanayinin üniversitelere yönelik güven sorunu ve özel sektör Ar-Ge harcamalarının küresel standarların altında kalması yer almıştır. Türkiye'de üniversitelerin zayıf olduğu üçüncü alan ise akademik mobilitenin yetersiz oluşu olarak belirtilmiştir. [1204] Türkiye'de üniversiteleri girişimcilik ve yenilikçilik özellikleri bakımından TÜBİTAK sıralamaktadır. Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi kapsamında TÜBİTAK, Türk üniversitelerini; "Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği, Ekonomik Katkı ve

[1201] World Economic Forum, "The Global Competitiveness Report 2014-2015", https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (15.08.2024).

[1202] Atilla Yardımcı ve Elif Bilgehan Müftüoğlu, **Üniversite Sanayi İşbirliğinde Sanayi Kesiminin Beklentileri ve Sorunları,** TOBB, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2014, ss. 10, 13.

[1203] Halil Tunalı ve Burak Toprak, "Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Sanayi İşbirliği ve Yenilikçi Üretim", **Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,** Cilt:5, Sayı:4, 2017, ss.237-257.

[1204] Yükseköğretim Kurulu, "Yükseköğretimde Yeni Yök Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma Ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniversiteleri", 2020, ss.15-16.

Ticarileşme, Fikri Mülkiyet Havuzu, işbirliği ve Etkileşim ile Girişimcilik ve Yenilikçilik Kültürü" kategorileri kapsamında toplam 100 puan üzerinden sıralamaktadır. [1205] Girişimci üniversitelerin inovasyon (yenilik) çıktıları küresel rekabet ortamında ülkelerin kalkınmasında itici güce sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda üniversite sanayi işbirliğine yönelik girişimler; kalkınma planlarında, TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı gibi kurumlarla yenilikçi üretime yönelik çabalar politika dökümanlarına yansımıştır. Görülen yapısal eksiklikler yanında bu sistemin kurumsallaşmasına yönelik çalışmalara başlanmakla birlikte gelişmiş ülkelerle aradaki farkın kapatılabilmesi; Türkiye'de üniversitelerin hukuki mevzuatının bu politikayı karşılayabilecek şekilde düzenlenmesini gerektirmekle birlikte sanayinin 4. endüstriyel devrimin gerektirdiği standartları yakalayabilme gücü ile ilişkilidir.

İlgili bölümde değerlendirildiği gibi üniversitlerin piyasaya açılarak şirketleşmesi; eğitim kalitesi, öğrenci profili ve akademik kadronun "şirket çalışanı" konumuna gelmesine yol açtığı şeklinde eleştiriler ön plana çıkmaktadır.[1206] Sorunun kaynağını; akademinin arkasına aldığı yüzlerce yıllık kültür birikimi ile şekillenen evrensel işlevlerinden soyutlanarak piyasaya iş gücü bir hizmet sektörüne dönüşmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda bilimle uğraşmanın bir "business" (ticari faaliyet) şekline dönüşmesi; bilim insanının gittikçe daha fazla bağlı olduğu piyasa koşullarının güvencesizliği ile mücadele etmede geliştirdiği hayatta kalma stratejilerinden biri olarak daha geniş bir sistem eleştirisi içerisinde değerlendirilmeyi gerektirmektedir.[1207] Üniversite ile sanayi mantığının farklı olması bağlamında bilim sermaye çelişkisinin üniversite ideasını aşındırma kaygısı üniversitelerin dönüşümünde mukavemet gösterilen temel gerekçeyi oluşturmakla birlikte bu geçiş kamusal faydayı önceleyerek üniversite ideasını aşındırmayan diyelaktik bir dengenin yapılandırılması ile sağlanmalıdır.

[1205] Barış Uslu, Alper Çaıkoğlu, Fatma Nevra Seggie, Steven H. Seggie, "TÜBİTAK girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi kriterlerinin girişimci üniversitelerde öne çıkan faaliyetler açısından değerlendirilmesi", **Yükseköğretim Dergisi,** 2020, 10(1), s.3. Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Göstergeleri ve puan aralığı; bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği %15, fikri mülkiyet havuzu %20, işbirliği ve etkileşim %25, ekonomik ve toplumsal katkı %40 şeklinde belirtilmiştir. 2023 endeksine göre, ODTÜ 83.61 puanla 1. Hasan Kalyoncu Üniversitesi 36.27 puan ile 50. Olmuştur. TÜBİTAK.

[1206] Vatansever ve Yalçın, ss. 18-19.

[1207] Vatansever ve Yalçın, ss.19-20.

4.7. 1980 SONRASI KALKINMA PLANLARINDA ÜNİVERSİTE ÖZERKLİĞİ VE ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİ POLİTİKASININ BİLİM POLİTİKASI BAĞLAMINDA GELİŞİMİ

Kalkınma planları planlama hiyerarşisinin üstünde konumlanan ve ulusal politika/stratejiler için temel referans niteliğindeki belgelerdir. Bu bağlamda Türkiye'de üniversitelere yönelik gelişmeler bilim politikası bağlamında beş yıllık kalkınma planlarında gözlenebilir. Bu doğrultuda 1981 yılında kabul edilen 2546 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na yönelik değerlendirmeler kalkınma planlarında ulusal politika olarak yer almıştır.

1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na yönelik eleştiriler, bu kanun çıktığından beri zaman zaman yoğun tartışmalara neden olmuştur. YÖK'e ilişkin eleştiriler, her dönemde gündemdeki yerini korumakla birlikte 1990 sonrası tüm kalkınma planları ve neredeyse tüm hükümet programlarında YÖK'ün yapısının değişeceğine yönelik taahhütler yer almasına rağmen kapsamlı bir yükseköğretim reformu hayata geçirilememiştir.[1208] YÖK'ün yeniden düzenlenmesi talepleri ile birlikte üniversitelerden de yeni dönemde beklentiler artmış, üniversitelerin piyasada görünür olması, topluma açılması ve çok fonksiyonlu görevleri üstlenmesi değişen yenidünyada ünivesiteden beklenir olmuştur.

Türkiye'de 1980 öncesi dışa kapalı iktisat politikası sürecinde iktisadi göstergelerde genellikle kamu gelir ve giderleri ve dış ticaret belirli olurken 1980 sonrası dışa açılan iktisat politikası ile ülkelerin gelişmişliğinde; Ar-Ge harcamaları, rekabet edebilirlik, araştırmacı ve patent sayısı gibi göstergeler belirleyici olmaya başlamıştır. 1980 sonrasında ekonomik gelişmişlik; siyasi, sosyal, hukuki ve teknolojik gelişmeleri kapsayan bir bütünlük içinde değerlendirilmektedir.[1209] 1980'lerden itibaren yükselişe geçen yenilik odaklı sanayi politikaları, ekonomik büyümede bilgi üretim süreçlerini merkeze alarak tüm paydaşları kapsayan paradigmaya dönüşmüştür. Firmalar, üniversiteler ve diğer kurumların faaliyet

[1208] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.11
[1209] Dinç, s.120.

çerçevesinin önemi yeniliklerin ekonomideki etkisini açıklamasıyla belirlenir olmuştur.[1210]

Küreselleşme ile artan baskılar üniversiteleri yenilikçi olmaya teşvik ederek firmaların bunun için talep yaratmasına yol açmıştır. Üniversite, sanayi ve devlet üçgeninde yeni ürün ve teknolojinin gelişimi ile büyümeye katkı sağlamak için öncelikle bilim insanı ve teknoloji insanının işbirliği yapması ve ortaya çıkan sonucu, girişimci yapıyı (teknolojiyi) ekonomik değere dönüştürmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda bu şirketlerin oluşturacağı katma değer toplumların iktisadi kalkınmasına yol açacağı beklenemektedir.[1211] Girişimci üniversiteler genel anlamda özerkliğe özelde ise mali özerkliğe gereksinim duymaktadırlar. Mali özerk yapılanma girişimci üniversitede önem kazanmakla birlikte mevcut kanunda mali özerklik bulunmamaktadır. Girişimci üniversite modelinde idari özerklik kapsamında üniversitelerin kendi örgütlenmelerini düzenleyebilmeleri için akademik birim açma, kapatma, düzenleme yetkisine sahip olmaları gerekmektedir. Bu durum Türkiye'de uzun bürokratik sürece bağlı olup ilgili birimlerce onaylanması gerekmektedir. Bu sorunun aşılamaması girişimci modelin kurumsallaşmasında gecikmelere yol açacağı görülmektedir.[1212] İnovasyonun kalkınmanın itici gücü olarak tanımlanması devletleri bu doğrultuda kalkınma politikaları geliştirmeye zorlamıştır. Türkiye'de de bu doğrultuda üniversite - sanayi - devlet işbirliği kapsamında Teknoparklar aracılığı ile üniversitelerde üretilen bilim ekonomide yapılanarak teknolojiye dönüşüm imkânı sağlanacak ve teknoparkların bünyesinde bulundurduğu kuluçkalık, risk sermayesi fonları vb. gibi araçlarla da girişimcilik desteklenmiş olacaktır. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'nun 1963 yılında kurulması ve 1991 yılında kurulan Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) bu kapsamda önem kazanan kuruluşlar olup Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununun 2001 yılında çıkarılarak 2002'de yürürlüğe girmesiyle de hukuki altyapısı düzenlenen teknoparkların sayısı yukarıda da ifade edildiği gibi 2024 yılı itibari ile 104'ye ulaşmıştır. Bu özerklik gelir kalemlerinin çeşitlenebilmesi için gereklidir. Mevcut

[1210] Luc Soete, "Ulusal Hükümetlerin Üniversite Sanayi İşbirliği İle İlgili Politikaları Üzerine Notlar", **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur**, (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s.28.

[1211] Murat Yalçıntaş, "Üniversite-Sanayi –Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği", **Finansal Araştıralar ve Çalışmalar Dergisi,** Cilt.5,Sayı.10, 2014, s.85.

[1212] Yunus Emre Özer, "Girişimci Üniversite Modeli ve Türkiye", **Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: XXX, Sayı: 2, 2011, ss.94-95.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda 'Üniversiteler bilimsel özerkliğe sahiptir' yazmaktadır. Bu cümle her ne kadar geniş yorumlanıp üniversite özerkliğine ve üniversite özerklik göstergeleri olan; idari özerklik, mali özerklik ve akademik özerkliği kapsadığı düşünülse de kanunun hiyerarşik merkeziyetçi yapılanması bunu mümkün kılmamaktadır.

Türkiye'de bilim ve teknoloji politikalarına yönelik sistematik arayışlar, planlı kalkınma döneminin başlangıcı olan 1960'lı yıllarda kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) üniversitelerin temel misyonu olan öğretim yanında araştırma faaliyetlerine öğretim üyelerinin belirli zamanlarını ayırmaları kararlaştırılmıştır.[1213]

Birinci Kallkınma Planında 1963-1967; toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesi gereksinimlere uygun insan yetiştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Eğitim toplumsal hedefleri ile birlikte kalkınma hedeflerine ulaşmak bakımından istihdam konusu ile birlikte incelenmiştir. Temel araştırmalara uygulama araştırmalarını sağlayıcı ve geliştirici yön verilmesi ile birlikte yükseköğretimde Araştırma fonksiyonuna öncelik verilmesi gerektiği belirtilerek temel ve uygulamalı bilim araştırmalarının organize edilmesi, iş birliğinin sağlanması ve araştırmanın teşvik edilmesi üzere bir "Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu" kurulacağı bu planda belirtilmiştir. [1214] İkinci Kalkınma Planında 1968-1972; 1968-1972 döneminde yeni üniversitlerin açılmasını engelleyen öğretim üyesi yetersizliği nedeniyle mevcut üniversitelerin genişletilmesi ve yüksekokullarda ek kapasite oluşturulma stratejisi benimsenmiştir. Bu dönemde Üniversitelerdeki temel araştırmalar ile sanayi-kamu sektörleri arasında yeterli işbirliği sağlanamadığı belirtilmekle birlikte Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) döneminde GSYİH'nın %0,4'ü düzeyinde olan araştırma harcamalarının, İkinci Beş yıllık Plan (1968-1972) ile %0,6'ya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırma harcamalarının bütün ülkelerde arttırıldığı belirtilip gelişmiş ülkelerde GSYİH'nın %3'üaraştırmaya ayrılırken Türkiye'de bu oran %0,4 ile sınırlıdır. Öğretim üyelerinin aşırı iş yükü

[1213] Osman Şahin, **Ulusal Ve Uluslararası Belgelerde Türk Yükseköğretimi,** T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2010/410.Ankara, 2010, s.292.

[1214] T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, "Kalkıma Planı Birinci Beş Yıl, (1963-1967)", Ankara, 1963, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf ss. 441, 460, 464, 467. (01.02.2024).

nedeniyle araştırmaya yeterli vakit ayıramadıkları ve ünivesite-sanayi-kamu işbirliği eksikliği ile birlikte araştırma yönetim ve teşvik sistemlerinin yetersiz olduğundan bahsedilmiştir.[1215]

Üçüncü Kalkınma Planında 1973-1977; kamu sektöründeki araştırma - geliştirme harcamalannm GSMH ya oranınm 1964 yılında binde 4,1 iken 1969 yümda binde 3,6, ya, 1970 yılmda ise binde 3,5 e düştüğü analizi ile birlikte üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumlarmdaki araştırmaların daha çok öğretim amacıyla yapılan temel araştırmalar olduğu ve araştırma faaliyetlerine az zaman ayrıldığı, üniversiteler ile sanayi ve kamu sektörü arasnda yeterince işbirliğinin geliştirilemediği ve akademik çevrelerde yapılan araştırmaların büyük kısmı uygulamaya aktarılamadığı değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda uygulamaya yönelik araştırmaların eksikliğine yönelik politika düzleminde durum tespiti yapılmıştır. Yükseköğretime olan talep artışını kapasitenin karşılayamayacağı, yükseköğretim kuruluşlarında mesleğe yönelik uyugulayıcı insangücü yetiştirme yerine akademi eğitimi yapma eğilimin belirdiği, Türk Yükseköğretim sisteminin sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınmayı yeterince destekleyici olmadığı; yükseköğretim sisteminin ülkenin ihtiyaçlarına göre belirli tenolojiyi uygulayacak, teknolojiyi üretecek yeterli sayıda teknik işgücünü yetiştirecek esnek bir yapıda olmadığı belirtilmiştir. Mevcut üretim teknolojisinin gerektirdiği şekilde öğrenci yetiştirme yerine kullanımı olmayan akademi nitelikte öğrenci yetiştirildiğ için bu durumun hem eğitim harcaması hem de zaman açısından büyük kayıplara yol açttığı şeklindeki değerlendirmeler üretilen bilginin teoriden çıkıp uygulamaya ve değer üretimine dönüşmeye yönelik olduğu görülmektedir.[1216]

Türkiye'de 1960'lı yılların iktisadi yapılanması içe yönelik sermaye birikimi politikalarının uygulandığı yıllardır. Bu dönemde bilim politikalarının eğilimi sınai sermaye birikimine yönelik olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye'de uygulanacak siyaseti belirleyen kalkınma planları ve ilk bilim kurumu TÜBİTAK bu dönemde kurulmuştur. Sosyal devlet politikalarının 1970'li yılların ilk yarısında

[1215] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müşteşarlığı, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)", ss.170, 197, 198,199. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, (05.02.2024).

[1216] T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977", s.686,767-768. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf (05.02.2024).

dünya ekonomi krizinin etkisiyle çözülmeye başlaması ve neoliberal politikaların Türkiye'yi de kapsayacak şekilde 1980'li yıllarda ivme kazanmasıyla Türkiye'de devlet bilimi için ikinci bir dönemlendirme ve dönüşüm evresine geçilmiştir. Siyasetin 1980 yılında darbe ile kesintiye uğrması bu politikaların uygulanmasında kolaylaştırıcı etken olmuştur. Bu bağlamda 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ve yeni bir bilim politikası aktörü olarak 4 Ekim 1983 tarih ve 77 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) önem kazanmıştır. Bu iktisadi dönüşümden de anlaşılmaktadır ki Türkiye'de kapitalizmin evrimi; yaşanan değişimin saptanması bağlamında 1960-1983 (kalkınma bilimi dönemi) arası devlet bilimi evresi, 1983 sonrası (rekabet bilimi dönemi) neoliberal politikalar olmak üzere iki dönemde incelenebilir.[1217]

Bilim politikaları aracılığı ile kalkınmanın aracı olarak bilimi kullanabilen ülkeler bilim-sanayi ilişkilerini geliştirerek teknolojide atılım başlatmışlardır. Türkiye'de ise 1950'li yıllarda hızlı sanayileşme sürecine girmekle birlikte 1980 yılına gelindiğinde böyle bir girişim oluşturulamamış ve teknolojide dışa bağımlılık devam etmiştir. [1218] Bilim ve teknoloji politikaları kalkınmanın aracı olarak planlı döneme geçişle birlikte önem kazanmaya başlamıştır. 1980 yılından sonra amaçlar arasında yer almış ve 'Türk Bilim Politikası 1983-2003' isimli belge Türkiye'nin ilk bilim politikası belgesi olarak 1983 tarihinde hazırlanmış ve bilim politikasının ülke kalkınmasındaki önemine yer verilmiştir. Hazırlanan politika belgesinde Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 4 Ekim 1983 tarihinde 18181 sayılı Resmî Gazete'de (1983) yayımlanan bir Kanun Hükmünde Kararname ile BTYK kurularak bilimsel çalışmaların gelişiminde politika önerebilecek bir kurum olarak tasarlanmıştır. Bu belgede bilimsel ve teknolojik araştırmaların sanayiye hizmet etmesi planlanarak iktisadi hedeflerle bilim politikası hedefleri etkileşim içerisinde olmuştur [1219] Türk Bilim Politikası 1983-2003 dökümanında bilim ve teknoloji sistemlerinin iyi işlemediği ve bilimin sanayiyi iyi

[1217] Arap vel Erat, Dünyada ve Türkiye'de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi, s.132.

[1218] İrfan Elmacı, "Bilim Politikası Çalışmalarında Bütünsellik Arayışı ve "Türk Bilim Politikası 1983-2003" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:55, Sayı:1, 2015, s.58.

[1219] Devlet Bakanlığı, **Türk Bilim Politikası 1983-2003,** Ankara, 1983, s. Viii, 4,5; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, "Blim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara, 2000, s. 1-2. ttps://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bilim-ve-Teknoloji-OIK-Raporu.pdf

besleyemediği belirtilmiştir. Türk Bilim Politikası 1983-2003 dökümanının hayata geçirilememesi ile birlikte Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun bu doküman ile (BTYK) kurulmuş olması önemlidir. 1983 yılında kurulan BTYK'nın ilk toplantısını yaptığı 9 Ekim 1989'da sınırlı şekilde de olsa işlerlik kazandırdığı ve 3 Şubat 1993'te 2. Toplantısında Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 çalışmasının kabul edilmesiyle başlayan yeni dönemde bilim politikasının hayata geçirilmesi mümkün olabilmiştir.[1220]

Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk Bilim Politikası: 1983-2003 dökümanı Türkiye'de bir bilim politikası hazırlama kapasitesini ortaya çıkarmakla birlikte uygulanamamıştır. Daha sonra 1993 yılında TÜBİTAK tarafından BTYK'ya Türkiye Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993- 2003 dokümanı önerilmiştir. Bu bağlamda 1993 yılında "Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993 - 2003" isimli yeni bir doküman oluşturulmuştur. BTYK'nın 1993'te kabul ettiği Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993- 2003'teki hedeflerinin çoğu Türk Bilim Politikası: 1983-2003'teki hedefler ile aynı nitelikte olması on yıldır durmuş olan bu süreci harekete geçirdiği için önem arz etmektedir.[1221] Türkiye'yi bilim ve teknoloji bakımından gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarmayı amaçlayan bu dokümanda dikkat çeken kısım gelecek on yıl için; on bin çalışan nüfus başına araştırıcı sayısının 15'e, GSYH içinde Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın %1'i geçmesi, Türkiye'nin bilime sunduğu katkı açısında küresel sıralamalarda 30'a ve özel kuruluşların Ar-Ge faaliyetlerine yönelik kaynak tahsisi ülke Ar-Ge harcamaları içindeki payının %30'a yükselmesi hedeflenmiştir. [1222] Bu bilim politikası hedefleri ile Türkiye bilim politikasını ciddiye alarak uygulamaya yönelik girişimlere başlamıştır. Teknoparkların kurumsallaşmasına yönelik

[1220] Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Blim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.1

[1221] M. Nimet Özdaş, "Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye", TÜBİTAK, 2020, s. 54 https://www.inovasyon.org/images/makaleler/pdf/NO.nimetbook.pdf "2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı "Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname"de belirtilen 106 no.lu maddeye istinaden Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) kuruluş kanunu olan 77 sayılı KHK yürürlükten kaldırılmıştır. İlgili madde aşağıdaki gibidir: "MADDE 106- 16/8/1983 tarihli ve 77 sayılı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Kurulmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararname yürürlükten kaldırılmıştır". Yeni düzenlemeye göre 10/7/2018 tarihli ve 1 sayılı "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu" (BTYPK) kurulmuştur."https://tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/bilim-ve-teknolojileri-yuksek-kurulu

[1222] TÜBİTAK, Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003 Raporu, 1993, (PDF formatında sayfa numarası verilmemiştir). https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2-/2btyk_karar.pdf. (01.08.2024).

girişimler, artan üniversite sayısı, Ar-Ge oranının 2014 yılından sonra %1'i geçmesi ve 2023 yılı itibarı ile 1.42'ye çıkması gibi gelişmeler bilim, araştırma ve teknolojide gelişmiş ülkeleri ve çağı yakalama bağlamında hedefler yıllar içerisinde uygulamaya geçmek ile birlikte çağı yakalama açısından oranların henüz standartları karşılayacak düzeyde olmadığı görülmektedir.

4.7.1. Dördüncü Beş Kalkınma Planı (1979-1983) : Yükseköğretim Sisteminin Yapısal Sorunlarına Yönelik Eleştiri ve Üniversite-Sanayi İşbirliği Arayışları

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979–1983), yükseköğretim kurumlarının niteliksel gelişiminin kötü olduğu "özellikle özerk kuruluşların kendi kendilerini eleştirme, denetleme, eğitim standardını kalkınmanın gerektirdiği düzeye yükseltme çalışmalarının yetersiz" olduğu tespiti yapılmıştır. Yükseköğrenime olan talebin hızla artması ve kapasite yetersizliği nedeniyle mezunların birçoğunun sistem dışı kaldığı ve yığılmaların olduğu belirtilmiştir. Üçüncü Plan dönemi başında mevcut olan yükseköğrenim kurumlarında kapasite geliştirmesinin sağlanamadığı, kurumlar arasında dengesiz dağılım, özerk üniversitelerin kapasitetlerinin altında çalışması, insan gücü ihtiyaçlarıyla eğitim olanaklarının tutarsızlığı belirtilmiştir. Yükseköğretim kurumlarının yapısal ve içerik olarak toplumsal ihtiyaçlara uygun hale getirilemediği; yükseköğretimde program ve standart eksikliği, yeni kurum ve bölümlerin artmasıyla sistemin kontrolsüz büyümesi yükseköğretimi daha da karmaşıklaştırdığı ifade edilmiştir. [1223]Bu plana göre üniveriste ve yüksekokulların bütüncül bir yaklaşımla düzenlenmesi, çağdaş özerklik anlayışı ve planlı gelişim ilkeleri doğrultusunda yönetilmesi hedeflenmektedir.[1224] Sistemin değişmesi yönünde çok sayıda öneri farklı çevrelerden ve öğretim elemanlarından gelmiştir. Genel eğilimlere bakıldığında merkeziyetçiliğin azaltılması, bütün kurumların aynı yapı ve işlevlere sahip olmasının sistemin gerektirdiği esneklikleri ortadan kaldırdığı, üniversitelerin kendi misyonu çerçevesinde kurumsal kimliklerini oluşturabilmelerinin benimsenmesi talep edilmiştir. Yükseköğretimi yeniden

[1223] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, DPT. Dördüncü beş yıllık kalkınma planı (1979-1983). Ankara, DPT. http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf., ss.449- 452. (15.02.2024).

[1224] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü beş yıllık kalkınma planı, .ss. 458-459.

yapılandırma konusunda farklı kesimlerin taleplerine rağmen izlenecek stratejinin nasıl olacağı ve ne yapılması gerektiğine yönelik ortak kabul edilebilecek kapsamlı bir stratejik planın yokluğu nedeniyle yeniden düzenleme girişimleri sonuçsuz kalmıştır.[1225] Yükseköğretimin çok sayıda ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Üniversitelerin toplumla bütünleşememesi, demokratik katılımın eksikliği, aşırı merkeziyetçi yönetim, özerklik ve akademik özgürlük kısıtlamaları ile rekabetsiz ortam gibi temel sorunlar, siyasi nedenlerle çözümsüz kalmıştır.[1226] Bilim politikaları bağlamında TÜBİTAK'ın ülkenin bilim-teknoloji üretimi ile kalkınma planları arasında etkili bir bağ kuramadığı; faaliyetlerini üniversite odaklı yapıdan sanayi ihtiyaçlarına yönelik bir modele yeterince dönüştüremediği ve kalkınma hedefleriyle uyumlu kapsamlı bir Ar-Ge politikası geliştiremediği ifade dilmiştir. Bu bağlamda sınırlı olarak pasif yöntemden güdümlü araştırma geliştirme özendirme faaliyetlerine yönelik adımlar atılmakla birlikte araştırma-geliştirme faaliyetleri ile sanayi arasında beklenen organik bağın kurulamadığı değerlendirmesi yapılmıştır.[1227] Dördüncü kalkınma planında bilimin uygulamaya ve kalkınmaya yönelik beklentileri hedef olarak belirtilmekle birlikte bunun politika bağlamında görünür olması ve uygulamaya geçmesi diğer kalkınma planlarında izlenebilmektedir.

4.7.2. Beşinci Beş Kalkınma Planı (1985-1989): Yükseköğretimin Niteliksel Gelişimi, Toplumsal Kalkınma ve Üniversite –Sanayi İşbirliğinin Teşviki

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989) üniversiteler ile ilgili politikalar şu şekilde belirtilmiştir:

> *Üniversitelerin bilimsel araştırmalarla ve iş hayatı ile yakın ilişkiler içerisinde, bilgi üretme ve ilmi bulguları toplumun sosyal ve ekonomik geleceğinin meydana getirilmesinde başarıyla kullanacak olan toplum liderlerini yetiştirme gibi fonksiyonlarına eşit şekilde ağırlık verilecektir. Ayrıca; yükseköğretimdeki mevcut kapasitenin, kalkınmanın insan gücü ihtiyaçları ve istihdam imkânları*

[1225] Gür ve Çelik, YÖK'ün 30 yılı, s.38.
[1226] Küçükcan ve Gür, s.36.
[1227] T. C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)", s.48 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf (20.02.2024).

doğrultusunda düzenlenmesi ve kullanılmasına…. Plan Döneminde yükseköğretim politikasının temelini teşkil edecektir.[1228]

Bu plan dönemine üniversitelerin toplum kalkınmasındaki rolü ve eğitimin niteliksel gelişimi üzerinde durulmuştur. Bu dönemde üniversite özerkliğine yönelik tartışmlar planda yer almamıştır. Bu yeni dönem uygulama aşamasında olduğu için ağırlıklı olarak, okullaşma oranı, doktora programlarının hızlandırılarak akademik personel sayısının arttırılması yönünde hedefler belirlenmiştir. 1980 yılından itibaren ihracatın arttırılmasına yönelik bir sanayileşme yaklaşımı benimsenmiştir. İthal ikameci ekonomi politikası yerini ihracatı teşvik eden bir kalkınma politikasına bırakmıştır. Bu doğrultuda bilim ve teknoloji politikalarının kalkınmadaki rolü önem kazanmıştır. Bu dönemin politikasında; Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların araştırma kuruluşlarında yoğunlaştırılmasıyla cazibe merkezlerinin oluşturulması, özellikle üniversitelerin iyi oldukları alanlarda ihtisaslaşmaları ve üniversite-sanayi işbirliği teşvik edilmesi önem kazanmıştır.[1229]1980 sonrası dönem dünyada ileri teknolojilerin dönemi olup bu dönem bilim politikalarının hedefi endüstriyel rekabet edebilirliği geliştirmek olmuştur. Bu bağlamda sınai rekabet "High Tech"e eşdeğer görülerek ve organize araştırma, teknolojik güç kullanılarak üniversite-sanayi işbirliği güçlendirilmeye çalışılmış ve bu dönemde AR-GE harcamaları artmaya başlamıştır.[1230]

4.7.3. Altıncı Beş Kalkınma Planı (1990-1994): Toplumsal Kalkınma Bağlamında Üniversite Sanayi İşbirliğine Yönelik Hukuki ve Yapısal Dönüşümün Oluşturulması/Neoliberal Dönüşüm

Altıncı Beş yıllık kalkınma planında yükseköğretimin gelişimine yönelik stratejik hedefler; yükseköğretim kapasitesinin arttırılma süreçlerinin insan kaynağı planlaması ve sosyal talep dinamikleri ile değerlendirileceği öngörülmüştür. Bu bağlamda yeni üniveristlerin açılması yükseköğretim master planı kapsamında değerlendirileceği; YÖK ve üniversitelerin organizasyon yapıları etkin planlama ve

[1228] T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, "Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)" s.145 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf (20.02.2024).

[1229] Kamil Ayanoğlu, Bilgehan Özbaylanlı, Özgür Kadir Özer, "Kalkınma Planlarında Bilim Ve teknoloji Politikaları", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II. (1961-2007)** (Ed. Tarık Çelik, İlhan Tekeli), 1. Basım, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2009, ss.330-331.

[1230] Özdaş, s.14

koordinasyon mekanizmalarının geliştirilmesini sağlayacak şekilde düzenleneceği belirtilmiştir. Üniversite sanayi işbirliğine yönelik olarak; "üniversite-sanayi işbirliğini tesis edecek hukuki, ekonomik ve yapısal düzenlemeler geliştirilecektir. Üniversiteler bünyesinde müteşebbislik becerisini artırmak üzere uygulamalı eğitim programları düzenlenecektir"[1231]şeklinde ifade edilmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren uyggulanan bu kalkınma planıyla, üniversite-sanayi işbirliği için daha somut bir zemin oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, doktora ve yüksek lisans tez konularının öncelikle sanayi ihtiyaçlarının analizleri bağlamında belirlenmesi teşvik edilmiş ve araştırma-geliştirme harcamalarının GSMH'nın %1'ine çıkarılması hedeflenmiştir. Bu plan döneminde özellikle Ar-Ge alt yapısının kurulması, üniversiteler, sanayi kuruluşları, araştırma kurumları ve kamu kurumları arasında iş birliğinin oluşturulması ve bu kapsamda üniversite sanayi işbirliğinin geliştirilmesine yönelik mevzuatta gerekli değişikliklerin yapılması ve bu alanda faaliyet gösteren teknoparkların teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Altıncı Kalkınma Planının uygulandığı 1990-1994 yılları arasında kalkınma kavramı, belirtilen konularla ilgili düzenlemeleri içermektedir. [1232] Bu dönemde beşeri sermayeye yönelik bir eğilim ve kavrayış ile birlikte politika olarak kaynakların araştırma ve geliştirmeye tahsis edilmesi benimsenmiştir. [1233] Bilimsel gelişmelerin sanayi ile bütünleşme eğilimi devam etmekle birlikte tartışma konusu olmaya başlayan üniversite özerkliğine yönelik talepler bu planda da henüz yer almadığı görülmektedir.

[1231] Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Planlama Teşkilatı, "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)" ss.295-296, https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/Kalkinma_Planlari/VI.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%201990-1994.pdf (25.02.2024).

[1232] Kamil Ayanoğlu ve diğerleri, s.331; DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995**)**, 1989, http://www.kalkinma.gov.tr/
Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf, s. 159

[1233] Arap ve Erat, Dünyada ve Türkiye'de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi, s.153.

4.7.4. Yedinci Beş Kalkınma Planı (1996-2000): Üniversitelerde Özerklik, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası, Üniversite-Sanayi İşbirliğinde Kurumsallaşma, Rekabet

Üniversite yapılanmasına yönelik talepler Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) yer almaya başlamıştır. Bu kalkınma planıyla, yükseköğretimin bürokratik ve merkeziyetçi yapıdan arındırılması, sistemde rekabeti teşvik edici düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve üniveristelere bilimsel özerklik tanınması hedeflenmiştir. Ayrıca eğitim-öğretim programlarının uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, akademik yayınların üniversite kütüphanelerine kazandırılmasına öncelik verilmesi ve üniveriste-fakülte yönetim kurullarının yetkilerinin genişletilmesi planın temel unsurları arasında yer almıştır.[1234] Merkezde toplanan yetkilerin ağırlığına dikkat çekilip üniversite ve fakülte yönetim kurullarının yetkilerinin arttırılmak istenmesiyle karar mekanizmalarının yerele indirgenmek istendiği ve harcama konusunda hareket serbestliğinin belirtilmesiyle mali özerkliğe doğru bir eğilimin oluşturulmak istendiği görülmektedir. Türkiye'nin 1993 yılından sonraki bilim ve tekoloji politikası ile küresel süreçler ve Türkiye'nin durumunun değerlendirilmesi oluşturulmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) 3 Şubat 1993 tarihli ikinci toplantısında kabul edilen "Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003" belgesi, Türkiye'nin günümüz Bilim ve Teknoloji politikası'nın temel çerçevesini oluşturan ana metin niteliğindedir. Bu politika belgesinde yer alan yaklaşım, Yüksek Planlama Kurulu tarafından 7. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde öncelikli temel yapısal değişim projeleri arasında yer alan "Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi" ile somut bir uygulama alanı bulmuş ve söz konusu bu proje, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel stratejilerinden biri haline gelmiştir.[1235] Bu proje Türkiye'yi bilim ve teknoloji üretiminde yetkinlik kazanmasını ve bu üretimin hızla ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilmesini sağlayacak yol haritasını ortaya koymaktadır. Bu politikanın yürürlükteki beş yıllık plan ve bağlı yıllık programlarda yer alması ayrıca

[1234] Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), s.30. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf. (05.03.2024).

[1235] Türkiye Bilimsel ve Teknnik Araştırma Kurumu, Türkiye'nin Bilim Ve Teknoloji Politikası Ve TÜBİTAK'ın Misyonu, ss.32-33.

yasama ve yürütme organlarınca resmi olarak kabul edilmiş olması nedeniyle Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası'nın temel çerçevesini teşkil ettiğini göstermektedir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, 1990'lı yıllarda bilim ve teknoloji politikası daha sistemli ve kapsamlı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Üniversite sanayi işbirliğini geliştirme kapsamında 2547 Sayılı YÖK yasasında değişiklikler yapılması planlanmıştır. "Bilim ve teknolojide atılım projesi" ana başlığı altında, üniversiteler, araştırma kurumları ve sanayi arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde teknopark faaliyetlerinin TÜBİTAK ile koordineli yürütülmesi ve bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin etkinliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalara başlanarak üniversite sanayi işbirliği kapsamında beş teknopark iki yüksek teknoloji enstitüsü kurulmuştur. Bu planda girişimciliğin ve yaratıcılığın özendirilmesine yönelik hedefler belirlenmekle birlikte[1236] bilim politikaları belgelerinde kalkınma kavramı kullanım sıklığı 1990'lardan sonra yerini rekabet kavramına bırakmıştır.[1237]

4.7.5. Sekizinci Beş Kalkınma Planı (2001-2005): Yükseköğretim Sisteminin Bürokratik Merkeziyetçi Yapısı, Ar-Ge Politikaları

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005); yükseköğretim sistemine yönelik eleştiriler devam ederek bu kalkınma planında da yer almıştır. Yükseköğretimin yeniden yapılandırılması bağlamında; bürokratik ve merkeziyetçi yapının etkin bir şeklide dönüştürülmesi, kurumsal rekabetin teşvik edilmesine yönelik mekanizmaların geliştirilmesi, üniversitelerin idari mali ve akademik özerkliklerinin güçlendirilmesi ile birlikte Yükseköğretim Kurulu'nun uzun vadeli stratejik hedefleri belirleme ve kurumlar arası koordinasyonu sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği belirtilmiştir.[1238] Bu doğrultuda yükseköğretim sisteminin hiyerarşik yapılanmasına yönelik hedefler belirlenerek Yükseköğretim Kurulu'nun yetkilerinin planlama ve koordinasyon işlevini üstlenecek şekilde düzenlenmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Üniversitelerin, enstitülerin ve araştırma

[1236] Ayanoğlu ve diğerleri, ss.334,336.
[1237] DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), ss.70-77.
[1238] Devlet Planlama Teşkilatı, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001-2005)" Yükseköğretim özel ihtisas komisyonu raporu, Ankara, s.84, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Plani.pdf. (01.04.2024).

kurumlarının bilimsel araştırma faaliyetleri, yenilikçi buluşları, teknolojiye katkıları ve üniversite-kamu-özel kesim ortak Ar-Ge girişimlerinin destekleneceği belirtilmiştir. [1239] "Yükseköğretimin bürokratik ve merkeziyetçi yapıdan kurtarılacağı" vurgusu kalkınma planlarında dikkat çeken konu olarak öne çıkmaktadır. Bu plan döneminde daha açık olarak üniversitelerin idari, mali ve bilimsel özerkliklerinin güçlendirileceği belirtilmiştir. YÖK'ün Türk yükseköğretiminin bugünkü durumu (2004) adlı raporunda; devlet üniversitelerinin, eğitim öğretim, araştırma geliştirme faaliyetlerinde çağın gerekliliklerine uygun kalite standartlarına ulaşabilmeleri ve değişen koşullara karşı kendilerini yenileyebilmeleri için yükseköğretimde rekabet ortamı oluşturulmasının kaçınılmaz olduğu ve böyle bir ortamın oluşabilme ön koşulunun ise, üniversitelerin idari ve mali yetkilere sahip olması gerektiği belirtilmiştir. [1240] Kalkınma planlarnda ve YÖK'ün değerlendirme raporlarında üniversitelerin yeniden yapılandırılması sıklıla ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan bilimsel özerkliğin ve üniversite sanayi işbirliğinin istenen düzeyde olmadığı belirtilerek Ar-Ge faaliyetlerinin GSYİH içindeki payının %1.5'e çıkarılması hedeflenmiştir. Üniversite-kamu-özel kesim Ar-Ge girişimleri özendirilmeye devam ettirilerek üniversitelerin bilimsel araştırma faaliyetlerine, yenilikçi buluşların teşvik edilmesine ve teknolojik ilerlemeye katkı sağlamalarını arttırmaya yönelik destek mekanizmalarının sürdürüleceği belirtilmiştir.[1241]

4.7.6. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Yükseköğretimde Merkeziyetçi Yapı İle Özerklik Arayışı Arasında Kurumsal Dönüşüm ve İnovasyon Odaklı Sanayi İşbirlikleri

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında (2007-2013); yükseköğretimde Bologna süreci kapsamında önemli çalışmalar yapıldığı, fakat yükseköğretim sistemindeki merkeziyetçi yapının hem kurumlararası rekabet edebilirliği hem de üniversitelerin toplumsal ihtiyaçlara esnek şekilde cevap verebilme kapasitesini sınırlandırmayı sürdürdüğü ifade edilmiştir. Yükseköğretime yönelik talebin giderek

[1239] Kamil Ayanoğlu ve diğerleri, s.341.
[1240] YÖK, "Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu", Ankara, YÖK, 2004, s.14. https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-kasim-2004.pdf (01.05.2024).
[1241] Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, (2001-2005), ss.82, 226.

artan bir hızla devam ettiği ve bu kapsamda 2006 yılında 15 devlet üniversitesinin kurulduğu belirtilmiştir. Yükseköğretim Kurulu'nun yeniden yapılandırılarak; standart belirleme, koordinasyon ve planlamadan sorumlu olacağı belirtilerek "yükseköğretim kurumlarının şeffaflık, hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda idari ve mali özerkliğe sahip olmaları" uzmanlaşmada yerel özelliklerin dikkate alınması ve rekabetçi olmaları beklenmektedir. [1242] Dokuzuncu Kalkınma Planında Yükseköğretim Kurulana vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Yükseköğretim Kurulu'nun akademik konulardaki yetkileri azaltılmak istenmektedir. Kalkınma planlarında görülmektedir ki üniversite sisteminin merkeziyetçi hiyerarşik bir yapıda olduğuna dikkat çekilip yükseköğretim sistemine yönelik değişiklik taleplerinin kalkınma planları ile birlikte değerlendirildiği, üniversite yapılanmasının gelişmişlik düzeyinin ülke kalkınmasıyla orantılı olduğu görülmektedir. Bu kalkınma planı; sürdürülebilir ve istikrarlı büyümeyi, gelir paylaşımında adaletin sağlanabildiği, küresel olarak rekabet edebilen, bilgi toplumuna dönüşebilen ve AB'ye üyelik bağlamında gereken uyum sürecinin tamamlandığı bir Türkiye vizyonu ve Uzun Vadeli Strateji (2001-2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. Rekabet edebilirliğin arttırılması, istihdam, insani kalkınma ve sosyal dayanışma, bölgesel gelişme, kamu hizmetlerinde kalite ve etkinlik bu planın stratejik amaçları arasında yer almıştır. " Ar-Ge ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesi" kısmında bilim ve teknoloji politikalarının temel hedefi, özel sektörün yenilik kapasitesinin geliştirilmesi olarak belirlenmiş; verimlilik ve rakebet odaklı Ar-Ge faaliyetlerinin, inovasyon üretme potansiyeli taşıyan ve pazar dinamiklerine duyarlı bir yapıda tasarlanacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda planda öngörülen tedbirler arasında; üniversite-sanayi işbirliklerinin güçlendirilmesi ile üniversitelerin Ar-Ge kapasitelerinin, insan kaynaklarının ve altyapı olanakalarının özel sektör tarafından kullanılması, Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin alt yapılarının tamamlanarak üniversite ile özel sektörün bir araya getirilmesi ve öncelikli alanlarda uzmanlaşmaları yer almıştır.[1243] Rekabette yeniliğin önemine değinilerek, yeniliğin rekabet edebilen ekonominin en önemli unsuru olduğu ve yeniliklerin büyük kısmının Ar-Ge faaliyetlerinden

[1242] T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)," ss.48,95. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2025/03/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf (20.05.2024)

[1243] Ayanoğlu ve diğerleri, ss.345, 348, 349.

kaynaklandığının ifade edilmesi ile Ar-Ge'nin önemi vurgulanmıştır. Mevcut durumda üniversiteler ve kamu araştırma kurumlarında yürütülen Ar-Ge faaliyetleri ile bu faaliyetin potansiyel kullanıcıları arasında etkili bir bağ kurulamadığı; bu durum araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılmasını engellemekle birlikte gerçekleştirilen çalışmaların sanayinin ihtiyaç ve beklentileriyle örtüşmediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak üniversite-sanayi işbirliğinin sistematik bir şekilde güçlendirilmesi gereklilliği vurgulanmıştır.[1244]

4.7.7. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): Toplumsal Etkileşimli Kurumsal Özerklik, Küresel Rekabet, KÜSİ Modeli ve İnovasyon Odaklı Üniversite-Sanayi işbirlikleri

Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018); Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde yükseköğretime olan talep artışının devamı doğrultusunda 93 olan üniversite sayısı 2013 yılı itibarıyla 170'e yükselerek yükseköğretimin ulusal düzeyde yaygınlaştırılmasına devam edilmiş ve kontenjanlar artırılmıştır. Bu kalkınma planında; yükseköğretim sistemindeki merkeziyetçi yapıya illişkin reform taleplerinin sürmesine rağmen, hizmet çeşitliliğinin sağlanmaması ve eğitm-araştırma kalitesindeki yetersizliklerin, sistemin rekabet gücünü, toplumsal ihtiyaçlara yanıt verme kapasitesini ve üretkenlik düzeyini olumsuz etkilemeye devam ettiği tespit edilmiştir. Üniversitelere yönelik; küresel rekabet gücüne sahip bir yükseköğretim sistemi oluşturulması öncelenmiştir. Hedeflenen model; toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara duyarlı, paydaşlarla etkileşim halinde, bilgiyi ürün, teknoloji ve hizmete dönüştürebilen, akademik, idari ve mali özerkliği bulunan bir üniveriste hedeflenmiştir. Yükseköğretim Kuruluna yönelik hedef ise: standart belirleme, planlama, ve koordinasyon rolünü güçlendirecek şekilde yeniden yapılandırılması ve yükseköğretimde kapsamlı bir kalite güvence sisteminin kurulması öngörülmüştür. Sanayi ile işbirliğinin istikrarlı devam ettirilmesi, teknoloji üretimine önem verilmesi, çıktı odaklı yapının teşviki, girişimci faaliyetlerle gelir kaynaklarının

[1244] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", s.38. ttps://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf

çeşitlendirilmesi hedeflenmiştir.[1245] Bilim teknoloji yenilik bölümünde; Ar-Ge ve yenilik politikasının temel amacı, özel sektörde teknoloji ve yenilik faaliyetlerini arttırarak bu çalışmaları uygulamaya geçirmek, yenilikçi bir ekosistem oluşturmak ve araştırma sonuçlarının ticarileştirilip markalaşmasıyla küresel rekabet gücünü kazanma isteği yer almıştır. Ar-Ge faaliyetlerinde ortak hedefler doğrultusunda piyasa şartları gözetilerek desteklenmesinin önemi ile birlikte üniversite ve kamu kurumlarının bünyesinde bulunan araştırma merkezleri özel sektörle iş birliği içinde nitelikli insan gücü ile çalışan sürdürülebilir yapılara dönüştürüleceği; teknoloji geliştirme bölgelerinde, üniversite sanayi iş birliği Ar-Ge, yenilik faaliyetleri yenilikçi girişimcilik bakımından geliştirileceği ve bu bağlamda yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasında akademisyenler ve öğrenciler Ar-Ge ve girişimcilik faaliyetlerine yönelik teşvik edileceği belirtilmiştir.[1246] Bu politika doğrultusunda 10. Kalkınma Planında; bilim, teknoloji ve inovasyon bölümü altında kamu üniveriste sanayi işbirliğine (KÜSİ) vurgu yapılmakla birlikte KÜSİ'nin geliştirilmesine yönelik politika önerileri sıralanmıştır. Bu kalkınma planı döneminde de hedeflenen üniversite modelinde, yükseköğretimin merkeziyetçi yapısının dönüştürülerek karar alma mekanizmalarının genişletilmesi yer almıştır. Yükseköğretim Kurulu'nun yetkileri Dokuzuncu Kalkınma Planında da belirtildiği şekilde planlama ve koordinasyonla sınırlandırılmak istenmektedir. Üniversite sanayi işbirliği kapsamında bilginin teknolojiye dönüştürülmesi, rekabet, yenilik gibi pratik ve çeşitli fonksiyonlar üniversiteden beklenmekle birlikte üniversitenin artan bu işlevlerini sağlıklı yerine getirebilmesi için de yükseköğretim sisteminin kurumsal ve örgütsel yapılanmasının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. 21. yüzyıl üniversiteleri hem toplumu dönüştürebilen hem de toplum tarafından dönüşebilen olgulardır. Üniversiteden beklenen görevlerin çeşitlenmesi ile doğru orantılı olarak üniversitelerin hareket edebilme esnekliğine sahip olması beklenmektedir.

[1245] T.C. Kalkınma Bakanlığı, "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)" Ankara, 2013, ss.31,33. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf. (25.05.2025) Devlet Planlama Teşkilatı yetkileri 2011 yılında kurulan Kalkınma Bakanlığı devredilmiştir. Resmi Gazete:" Kalkınma Bakanlığının kurulması; 6/4/2001 tarihli ve 6223 sayılı Kanunun verdiği yetkiye dayanılarak, Bakanlar kurulunca 3/6/2011 tarihinde kararlaştırılmıştır".

[1246] T.C. Kalkınma Bakanlığı, "Onuncu Kalkınma Planı, (2014-2018)" ss.86,87. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf (25.05.2024).

4.7.8. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Eğitim Kalitesi, Akademik Sıralama Hedefi ve Ar-Ge Ekosisteminin Güçlendirilmesi

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesinden sonra 11. Kalkınma Planı 2018 yılında kurulan ve 30488 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır.[1247] 11. Kalkınma Planında (2019-2023) üniversite politikası ile ilgili eğitim kalitesine yönelik hedefler belirtilmiştir. Üniversitelerimiz ile ilgili hedefler; "Dünya akademik başarı sıralamalarında 2023 yılı itibarıyla en az 2 üniversitemizin ilk 100'e ve en az 5 üniversitemizin de ilk 500'e girmesi sağlanacaktır" şekinde belirlenerek diğer kalkınma planlarında hedefler arasında yer alan üniversite özerkliğine değinilmemiştir. Yükseköğretim kurumlarının eğitim, araştırma ve yenilik çıktılarının düzenli izlenerek raporlanacağı belirtilerek [1248] bir önceki kalkınma planında belirtilen Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin artırılmasının temel amaç olduğu bu bağlamda üniversitelerin Ar-Ge ekosistemindeki rollerinin güçlendirilmesi politik tedbirler olarak belirtilmiştir. Ar-Ge ve yeniliğe yapılan vurgu ile yüksek katma değerli üretimi destekleyecek nitelikte Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri için Araştırma Üniversitelerinin programlarının güçlendirileceği ve bu doğrultuda akademisyenlerin de profesyonel işlerinin yanında girişimci olmalarının kolaylaştırılacağı ifade edilmiştir.[1249] Bu plan döneminde; diğer kalkınma planlarında görülen üniversite örgütlenmesindeki merkeziyetçi yapılanma, fakülte kurullarının yetkilerinin arttırılması, üniversite özerkliği gibi ifadelere yer verilmediği görülmektedir. Bu planda ağırlıklı olarak üniversiteler ile ilgili eğitim kalitesinin arttırılmasına yönelik çalışmalara değinilmiştir. Türkiye'de üniversitelere yönelik siyasal ve kültürel zeminin kurumsallaşamaması ve ayrışmalar nedeniyle üniversite epistemolojisi temelinde geleneğin oluşumunun zaman alacağı görülmektedir. Türkiye'de dönemler boyunca izlenen politikanın bir iktidar mücadelesi olarak yükseköğretime yansıdığı görülmektedir. Bundan dolayı,

[1247] Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180724-9.pdf, Resmi Gazete. (01.03.2024).

[1248] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 100.Yıl Türkiye Planı, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)", s.130. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (01.03.2024).

[1249] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019- 2023), ss.100,1003. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (05.03.2024).

yükseköğretim sisteminin yeniden yapılandırılmasına yönelik talep ve çabalar kamuoyunun gündeminde olmasına rağmen, bu konuda köklü adımlar atılamamıştır. Yükseköğretim Kurulu'nun planlama ve koordinasyondan sorumlu bir üst kuruluşa dönüştürülmesi hususunda yaygın kabül olup yükseköğretim yapısının üniversite, hükümet/devlet ve toplum ile olan sözleşmesinin yeniden düzenlenmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır.

4.7.9. On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028): Dijital Dönüşüm ve Küresel Rekabet Stratejileri

On ikinci Kalkınma planında (2024-2028); üniversitlerle ilgili olarak; Yükseköğretim kontenjanlarının üniversite kapasiteleri, işgücü piyasası analizleri ve bölgesel gereksinimler dikkate alınarak belirlenmesi öngörülüp akademisyenlere yönelik esnek istihdam, üniversitenin öz gelirleri ve finasman çeşitliliğinin ve reel sektör etkileşiminin arttırılması hedeflenmiştir. Girişimci üniversite yapılanmasına uygun şekilde "Yükseköğretimde rekabetçi ortamın geliştirilmesi amacıyla kamu üniversitelerinin merkezi idareden aldıkları bütçenin belirli oranda performansları ile ilişkilendirilmesi sağlanacaktır"[1250] hedefinin belirlenmesi; bilim üretiminin felsefesi ile bir işletmeden beklenebilecek performans göstergelerinin üniversitede ikame edilmesinin bilim üzerindeki etkisi bilimi hem politikleştirmeden hem de metalaştırmadan nasıl yapılacağı muğlaklığını korumaktadır. Bu kalkınma planı bir önceki kalkınma planının devamı niteliğinde; üniversitelerin bilimsel araştırma kapasitesinin arttırılması, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerindeki rollerinin güçlendirilmesi bu bağlamda yükseköğretim kurumlarında üretilen bilimsel buluşların ticarileşmesini düzenleyen yasal çerçevenin iyileştirilmesi [1251] şeklinde hedefler belirtilmiştir.

Bilginin küresel rekabette yenilik politikaları ile önem kazanması kalkınma planlarında da bilginin üretimi yenilik kavramı ile anlam kazanıp istikrarlı bir şekilde sürdürülmektedir. Bu bağlamda Ar-Ge politikaları kapsamında sonuçların

[1250] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). ss.158,160 ttps://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (15.03.2024).

[1251] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). ss.117,120.

ticarileştirilmesi, Ar-Ge ve yenilik desteklerinde kamu kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyonun artırılması, alt yapıların oluşturulması, mevzuat uyumlarına yönelik çalışmaların yapılması ve toplumsal olarak bilim, teknoloji ve yenilik kültürünün yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Wissema'nın belirttiği gibi bu süreç devam ederek Üçüncü Kuşak Üniversitelere doğru bir eğilim yaşanmaktadır. Üniversitelerden sadece bilimin hizmetinde değil; toplumsal duyarlılık, iktisadi kalkınma, yenilik rekabet, piyasa odaklılık, ticarileşme gibi fonksiyonların ön plana çıkması 900 yıllık üniversite kültürünü aşındırıp aşındırmayacağı veya üniversiteleri nasıl şekillendireceği henüz belirsiz olup bu durum her ülkenin sosyo-politik ve iktisadi yapılanması ile anlam kazanmaktadır. Yeni dönemde üniversitelerin yenilik yönetişim sisteminin aktörü olarak rekabet bağlamında piyasaya dönük bilgileri üretmesi gerektiği anlayışı piyasada girişimci gibi hareket etmeleri beklenmektedir. Bununla birlikte, üniversiteleri ve akademisyenleri döştüren bu yeni süreç girişimcilik kapsamında endeks sıralamasında üste çıkamayan üniversitelerin itibarsızlaştırılmasına ve saf dışı bırakılmalarına yol açmaktadır. Bu durum; sıralamaya giremeyen üniversitlerin araştırma imkânlarında ve fonksiyonlarında daralmaya yol açmakla birlikte üniversitelerin ve fakültelerin kendilerini yenilikçi olmaya ve yenilikçiliği temel amaç saymasına neden olmaktadır. Bu bağlamda meşruiyet üst anlatıdan güce kayarak yeniliğin kendisi hakikat üretmenin önüne geçerek bir meşruiyet alanı üretmiştir.[1252] Girişimci üniversite politikası sermaye–devlet ilişkilerinin gelişiminin yansıması olmakla birlikte bilim sermaye çelişkisinin nasıl aşılacağı da belirsizliğini korumaktadır. ABD'nin sosyo-ekonomik, tarihsel ve siyasal kültürü içerisinde yükselen üniversite modelinin niteliği; üretilen bilginin uygulamaya geçerek piyasada değerinin olmasıdır. Bu zemin, rekabet, yenilik, piyasa, kar, tüketim kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Yükseköğretim sistemi açısından bu modelin gelişmekte olan ülkelerde farklı sosyo-politik kültürde yansımasının üniversite özerkliği ve kamusal faydanın öncelenmesi bağlamında yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Türkiye'de üniversitelerde değişim ve dönüşüme zemin hazırlanması; ülkenin sosyo-politik koşulları ile birlikte demokrasinin kesintiye uğradığı 1980 askeri

[1252] Erat, Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi, s.124.

darbesindenden sonra neoliberalizmin ve küreselleşmenin etkisi altında kalması oluşturmuştur. Bilim politikalarının stratejisi kalkınma ve ülkenin dışa açılması bağlamında küresel alanda rekabet edebilmeye dayanmaktadır. Türkiye'de 1980 sonrası üniversitelerin, küresel sermayenin itici gücü ile dönüşmeye başlaması 1990'lı yılların ikinci yarısında başlamıştır. Kabul edildiğinden beri 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu eleştiri konusu olup yasa değişikliği talepleri ve tasarıları gündeme gelip tartışılmıştır. Üniverstie olgusunun dönüşümü ile birlikte rekabet edebilme önem kazanmıştır. Bu bağlam içerisinde üniversitelerin rekabeti ve akademisyenlerin rekabeti şeklinde mekanizmanın kurulması [1253] 2547 Saylı Yükseköğretim Kanununun merkeziyetçi ve hiyerarşik yapılanmasında bilimin yönlendirilerek politikleşmesine yol açmaktadır.

Ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik gelişmenin itici gücü olan üniversitelerin bağlı olduğu yükeköğretim sisteminin bu alanlardaki gelişmeyi başlatabilmesi, sürdürebilmesi ve uluslararası alanda rekabet edebilmesi için stratejik bir biçimde tasarlanması gerekir. Nitelikli ve eğitimli insan gücü devletlerin en önemli kaynağı olmakla birlikte günümüz yükseköğretimi hem bireye hem de topluma yönelmeyi hedeflemektedir. Yürürlükte olan YÖK yapılanması 20. yüzyıl Türkiye'sinin sosyo ekonomik ve siyasal koşullarında oluşturulmuştur. Bu bağlamda Yüseköğretim Kurulunun yapısı toplumsal ve küresel standartlara ve değişimlere uyacak şekilde düzenlenmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bütün bu gerekçeleri topladığımızda; 21. yüzyıl beklentileri içerisinde yükseköğretimi düzenleyecek yeni çağdaş paradigmada; kurumsal farklılaşmaya izin veren, özerk ancak hesap verebilir, bilimsel üretkenliği teşvik eden, kaynak çeşitliliğine dayalı ve küresel kalite normlarına uyumlu bir sistem öngörülmektedir.[1254] Yukarıda da ilgili bölümlerin içinde bahsedildiği gibi 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu kurulduğundan bu yana sürekli eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler, hem üniversite içinden, hem siyasetten hem de toplumsal kuruluşlardan gelmiştir. YÖK'ün merkeziyetçi, hiyerarşik yapısı, koordinasyon ve danışma görevini aşan yetkileri sık sık YÖK raporlarında, Kalkınma Planlarında ve siyasiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından dile getirilmiştir.

[1253] Erat, Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi, ss.132-133.
[1254] Yükseköğretim Kurulu Stratejik Plan, 2015-2019, s.21.

Yukarıda da anlatıldığı gibi 1980'li yıllardan sonra küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada üniversiteler değişim ve dönüşüm içerisine girmişlerdir. Türkiye'de de buna yönelik zemin hazırlanarak üniversitelerden hem topluma daha duyarlı hem de sanayi ile işbirliği içerisinde üretim/çıktı odaklı bilgi üretilmesi ve bunun teknolojiye dönüştürülmesi beklenmektedir. Kalkınma Planları, YÖK raporları ve bilim politikalarında da yenilik, rekabet, üniversite sanayi işbirliği, çıktı odaklılık gibi eğilimler artarak devam etmektedir. Türk üniversitelerinde bu dönüşmde özerklik olgusunun nasıl kurumsallaştırılacağı sorusu yanıtsız kalmaktadır. Çünkü üniversitelerden hem artan beklenti hem de üniversitelerin yüklendiği çok faktörlü misyonu yerine tam olarak getirebilmesi için üniversite özerkliğinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut yükseköğretim sistemi ve sanayi alt yapısı ile üniversite sanayi işbirliğinin Türkiye'de nasıl kurumsallaştırılacağı da belirsizliğini korumaktadır. Tüm dünyada 1980'li yıllardan sonra girişimci üniversite modeline yönelme ile birlikte yönetim şekillerinde de girişimci üniversite yönetimine doğru bir eğilim olmuştur. Türkiye'de de üniversite-sanayi işbirliğine yönelik eğilim başlamıştır. Bu bağlamda bilim politikası raporlarında, Kalkınma Planlarında, YÖK dökümanlarında, yasal düzenlemelerle, TGB, Araştırma ve Geliştirmenin Desteklenmesi hakkında çıkarılan kanun gibi oluşumlarla üniversite-sanayi işbirliğine işlerlik kazandırılmakla ve hedefler bilim politikası bağlamında kalkınma planlarında belirlenmekle birlikte yükseköğretim sistemi bakımından bu dönüşümü sağlayacak değişiklikler henüz yapılamamıştır.

Üniversitelerin eğitim odaklı yapıdan araştırma ve girişimcilik temelli modele evrimi, yalnızca teorik düzenlemelerle değil; köklü bir yönetimsel dönüşüm, örgütsel yeniden yapılanma ve kurumsal kültür değişimi sürecini zorunlu kılmaktadır.[1255] Üniversitelerin katı bürokratik yapıları, özerklikleri ve akademik özgürlüklerinin aşınması yönünde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durum, üniversitelerin asli misyonu olan bilgi üretme, eleştirel düşünceyi geliştirme ve topluma öncülük etme işlevlerinin zayıflamasına yol açmaktadır. Türk yükseköğretim sisteminin en önemli sorunlarından biri, aşırı bürokratik ve merkeziyetçi yönetim anlayışının üniversitelerin temel işlevlerini zayıflatmasıdır. Katı hiyararşık yapılar ve siyasi bağımlılık, üniversitelerin bilimsel özerklğini ve yeniliçi kapasitesini ciddi şekilde

[1255] Odabaşı, s.126.

kısıtlamaktadır. [1256] Akademik dönüşümde tepeden inme yaklaşımlar direnç yaratırken, meslektaş katılımına dayalı modeller daha etkilidir. Girişimci üniversiteler için önerilen model, akademisyenlerin karar süreçlerine aktıf katıldığı ve değişim sahipiliği yapılanmalardır. İdeal üniversite modeli; iç ve dış paydaşlarla etkilişimi esas alan, geleneksel liderlik ile katılımcılığı dengeli şekilde harmanlayan, aynı zamanda yenilikçi dönüşümle geleneksel akademik değerleri koruyabilen bir yapı sunmaktadır. [1257]

Yukarıda da ilgili kısımlarda vurgulandığı gibi günümüzde devletlerin rekabeti politikanın bilimsel araçlarla yürütülmesine dayanmaktadır. Bu rekabet 21. yüzyılda bilim ve teknolojiye hâkim ülkeler ile bu ülkelere yetişmeye çalışan "teknolojik ve kültürel koloniler" arasında olmaktadır. Bu bağlamda rekabet bilim ve teknolojinin temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Bu kapsamda yapılması gerekenler şu şekilde ön plana çıkmaktadır: Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmak için bilgi temelli dönüşümünü sağlayacak bütüncül bir politika doğrultusunda üniversite-sanayi işbirliğinin kurumsallaşması, Ar-Ge yatırımlarının arttırılması, nitelikli araştırmacıların yetiştirilmesi ve patent üretiminin teşvik edilmesine yönelik stratejilerin belirlenmesinin gerektiği ve bu doğrultuda tüm bu bileşenlerin kurumsallaşmış gelişim ve değişimlere hızlıca adapte olabilecek bilim ve teknoloji politikası çerçevesinde hayata geçirilmesi beklenmektedir.[1258]

Güçlü bilim ve teknoloji alt yapısı kuramayan bir ülkenin ileri sanayi ülkeleri ile yarışması da mümkün görünmemektedir. Ulusların üniversitelerinin bölgesel bir güç haline gelebilmesi ulusların yükselişini de beraberinde getirmektedir. Bilgi üretmek, sınır ötesi ortaklıkları teşvik etmek için üniversitelerin kurumsal olarak güçlü bir yapılanmaya sahip olmasını gerektirmektedir. Dönüşen üniversite epistemolojisi ile üniversitelerin misyonları değişerek çeşitlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de dönüşen üniversite politikasının göstergesi olarak girişimci eğilimler ile birlikte yükseköğretimin çeşitlenmesi ve bilim politikaları çerçevesinde üniversitelerden kalkınmada rol almaları ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda YÖK'ün 2016 yılında başlattığı üniversitelerde misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma projesi

[1256] Odabaşı, s.127.
[1257] Odabaşı, s.128
[1258] Dinç, ss.119-136.

uygulamaya girmiştir. Aşağıdaki başlıklarda önce bölgesel kalkınma odaklı üniversite yapılanması daha sonra araştırma üniveristeleri incelenmiştir.

4.8. BÖLGESEL KALKINMA ODAKLI ÜNİVERSİTE PROJESİ: YÜKEKÖĞRETİMDE YERELLEŞME POLİTİKASI

Bütün dünyada yükseköğretim sistemlerinin dönüşme eğilimi içerisinde olduğu küresel eğilimlerden ve resmi raporlardan görülmektedir. Dünya Bankasının yükseköğretimin sürdürülebilir kalkınmaya katkısı üzerine "Bilgi Toplumlarını Kurmak" isimli politika raporuna göre; bilgiye dayalı kalkınmanın dinamikleri ile ilgili yapılan araştırmaların dört faktörün rollerini tanımladığı belirtilmiştir. Bunlar: Bir ülkenin makroekonomik teşviki ve kurumsal rejimi, bilgi teknoloji alt yapısı, ulusal inovasyon sistemi ve insan kaynağının kalitesidir. Küreselleşen dünyada bir ülkenin bilgiyi etkin özümsemesi ve büyüme beklentisinin yüksek olduğu alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğü oluşturması ve acil çevresel zorluklara yaklaşımda teknolojiyi nasıl kullandığı önem kazanmaktadır. Nitelikli ve amaca uygun bir yükseköğretim; yenilikçi üretim, yoksullukla mücadele, gıda güvenliği, sağlık hizmetleri ve sürdürülebilir enerji alanlarında toplumsal kalkınmada ön plana çıkmaktadır. [1259] Dünyadaki en başarılı yükseköğretim kurumlarında; uluslararasılaşma, çeşitlilik (farklılaşma olanağı) ve özerklik politikalarının önemi ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin eğitim taleplerinin çeşitlenmesi, üniversitelerin misyon/fonksiyon farklılaşmasına gitmesi sanayinin ve toplumun ihtiyaçları nedeniyledir. [1260] Bu bağlamda kalkınma sürecinde üniversitelerin toplumla ve toplumsal dinamiklerle kaynaşması ön plana çıkmaktadır. Üniversitelerin "fil dişi kulesi" olmadığı eleştirisi ile birlikte geçirdiği dönüşüm süreci sonucunda klasik üniversite anlayışının geçerliliğinin yitirilmesi ve çok fonksiyonlu, topluma duyarlı stratejik kurumlar olması beklenmektedir.

Artan nüfus ile birlikte yükseköğretime erişme talebinin yükselmesi, bilgi toplumunun genişlemesi ile yeni meslekler, disiplinler, araştırma alanlarının artması;

[1259] World Bank, "Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education", Washington, 2002,s.xxi,https://documents1.worldbank.org/curated/zh/732991468143369052/pdf/249730PUB0REPL00Knowledge0Societies.pdf (01.08.2024).

[1260] Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, s.7.

bilginin iktisadi ve toplumsal kalkınmada öneminin artması ile birlikte kurumsal olarak üniversite ve akademisyen sayısının ivme kazanması sonucunda bu talepleri karşılamak üzere farklı kurum tiplerinin geliştiği bir farklılaşma ve çeşitlenme süreci başlamıştır. Yükseköğretime erişimin kitleselleşmesi ve bilgi ekonomisine ve bigi toplumuna geçiş ile üniversitenin toplumsal rolü de bu bağlamda artmıştır. [1261] Türkiye'de üniveristeler, eş zamanlı olarak; eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve hizmet misyonlarını yerine getirmekle birlikte devlet ve vakıf üniversitelerinin çoğu "kitlesel eğitim üniversiteleri" konumunda eğitim-öğretim hizmeti sunmakla [1262] birlikte bu anlayış üniversitlerin dönüşmeye başlamasıyla yükseköğretimin çeşitlenmesi ile aşılmaya çalışılmaktadır.

2000'li yıllardan sonra Türk yükseköğretiminin genişlemesi, kitleselleşmesi ve nitelik farklılaşması ile birlikte uluslararası örgütler, sanayi, STK'lar, Bologna süreci, küreselleşme gibi etmenler yükseköğretimde aktörlerin çeşitlenmesine yol açmıştır. Yükseköğretimin yayılması ve kitleselleşmesi, taleplerde de nitel ve nicel değişikliğe ve yükseköğretimde yeni politikaların geliştirilmesine neden olmuştur. [1263] Yükseköğretim kurumlarından beklentiler coğrafi, tarihi ve kültürel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir. Bilim ve teknolojideki hızlı ve radikal dönüşümler geleneksel yapıları da etkileyerek yeni sistemleri getirmeye zorlamaktadır. Bu dönüşümler üniversiteleri ve yükseköğretim yapılanmalarını da etkilemektedir. Küreselleşmenin de itici gücüyle, Türkiye'de gelişme potansiyelinin yeterince kullanılamadığı bölgelerde kalkınma kavramı yeniden şekillendirilmiştir. Yerel dinamiklerin ekonomik ve bölgesel kalkınmanın itici gücü olarak ön plana çıktığı bir sistem "yeni bölgesel kalkınma" anlayışı olarak benimsenmektedir. Bu bağlamda dünyadaki başarılı örnekleri de değerlendirilerek YÖK'ün 2016 yılında 5 üniversitede başlattığı "yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması

[1261] Mete Kurtoğlu, "Küresel Bilgi Ekonomisi ve Üniversite (İdeası)"!, **Felsefelogos,** Sayı:64, 2017/1, s. 96.

[1262] Ali Rıza Erdem, "Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Rolleri ve Görevleri", **Yükseköğretim Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:2, 2013, s.113.

[1263] "Bologna Süreci'nin temelleri 1998 yılında Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere Eğitim Bakanlarının Sorbonne'da gerçekleştirdikleri toplantı sonunda yayımlanan Sorbonne Bildirisi ile atılmıştır. Avrupa'da ortak bir yükseköğretim alanı yaratma fikri ilk kez bu bildiri ile ortaya çıkmıştır. Ancak, Bologna Süreci resmi olarak 1999 yılında Bologna Bildirisi'nin 29 Avrupa ülkesinin yükseköğretimden sorumlu Bakanları tarafından imzalanması ve yayımlanması ile başlamıştır. Bologna Bildirisi'nin yayımlanmasından iki yıl sonra Türkiye 2001 yılında Bologna sürecine katılmıştır". https://uluslararasi.yok.gov.tr/uluslararasilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir (01.15.2024).

Projesi" kapsamına alınan üniversiteler 2025 yılı itibari ile 25'e yükselerek süreç devam etmektedir. Sağlık alanında ihtisaslaşmadan, sağlık ve jeotermal çalışmalarına, tarım ve hayvancılıktan farklılaşan bütünleşik kalkınma modeli, katma değeri yüksek tarımsal ürünler, gıda, madencilik, havza bazlı kalkınma, tekstil ve seramik, ormancılık ve tabiat turizm gibi başlıklarda projelendirilen çalışmalar, üniversite-kamu-belediyeler ve kalkınma ajansları gibi yerel unsurlarla ortak çalışma modelinin uygulanması projelere bulundukları bölgenin kalkınmasında yönlendirici olmaktadır. [1264] On birinci kalkınma planında da bu bağlamda; "Yükseköğretimde çeşitliliğinin artırılması sağlanacaktır. Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesinin kapsamı genişletilecektir" [1265] şeklinde belirtilmiştir. Üniversitelerin kendi aralarında farklılaşması Yükseköğretim Kurulu'nun temel stratejisi olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesiyle üniversitelerin bölgesel kalkınmayı sağlamada hedeflerini ve stratejilerini bölgeyle ilişi kurulması doğrultusunda yeniden tanımlamaları ve bölgenin ihtiyaçlarına yönelik misyon ve vizyonlarını farklılaştırmalarının beklenmesi stratejik hedefler arasında yer almıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi 2025 yılı itibari ile bu strateji doğrultusunda Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversite sayısı 25'e yükseltilmiştir.[1266]

Misyon odaklı üniversitelerin odaklandığı alanla ilgili yaptığı araştırmaları endüstriye dönüştürecek bölge şirketlerini de çalışma grubu olarak görmeleri gerekmektedir. Üniversitede araştırmaları yapan grubun başarılı sonuçlarının üniversiteye dışarıdan alanlarına yönelik fonlar da taşımaları beklenmektedir. Bununla birlikte üniversitelerde yetişen doktora öğrencilerinin bölgedeki ilgili sanayi kuruluşunun bünyesine katılması ve doktorasını aldığı üniversite ile sanayi arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Türkiye'de üniversitelerin "Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma çalışmasına

[1264]Mehmet Yekta Saraç, "2030'a Doğru Yükseköğretim Politikaları", **YÖK Yükseköğretim Dergisi,** 2021, Sayı: 21, s. 7-8. Bu çalışmanın yapıldığı 2024 yılı itibari ile Yükseköğretim Kurulu Başkanı Erol Vardar; 6 üniversiteyi daha araştırma üniversitesi kapsamına aldıklarını belirtmiştir. Akdeniz, Gaziantep, Kocaeli, Ondokuz Mayıs, Sakarya, Selçuk üniversiteleri "Araştırma Üniversiteleri Aday İzleme Programı"na dahil edilmiştir.

[1265] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve bütçe Başkanlığı 100. Yıl Türkiye Planı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), s.130.

[1266]YÖK, "2024-2028 Stratejik Plan", 2023, s.17 https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/stratejik-plan/2024-2028-yok-stratejik-plani.pdf (01.08.2024).

başlanması 2015 yılında, Yükseköğretim Kurulu'nun 2016 yılından itibaren ise üniversite rektörleri ile toplantılar yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda 2016 yılında görüşleri alınmak için içinde Yükseköğretim Kurulu dışından üyelerin de yer aldığı bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun üyeleri tarafından üç aşamalı bir değerlendirme sonucunda 5 pilot üniversite belirlenmiştir. Daha sonra durum değerlendirmesi yapılarak Kalkınma Bakanlığı tarafından pilot üniversitelere bütçe aktarılmıştır. İlk aşamada; bölge mevcut durumuna yönelik parametreler, üniversitenin mevcut durumuna yönelik parametreler, üniversite-bölge ilişkisini ölçmeye yönelik parametreler değerlendirme kriterleri olarak belirlenmiştir. [1267]

Türkiye'de uygulanmaya başlayan bu süreç, üniversitelerin çeşitlilik/farklılaşma politikalarını; akademik özerklik, kalite güvence sistemleri ve Ar-Ge inovasyon destek mekanizmaları ile bütüncül bir şekilde ele almayı gerektirmektedir. Farklılaşmanın mümkün olması; çeşitliliğe imkan sağlayan Yükseköğretim Araştırma İnovasyon (YÖAİ) sistemi, seçilen misyonun uygulanabilmesi için esnekliğin ve özerkliğin sağlanması ve misyon farklılığına yönelik mekanizmaların geliştirilmesini (teşkilatlanma, akademik-idari-mali yönetim ve personel rejiminde özerklik ile kalite güvence sistemi) gerektirmektedir.[1268]Bu bağlamda Türkiye'de mevcut yükseköğretim sisteminin merkeziyetçi yapısının dönüşen üniversite politikası ile bölgesel kalkınmayı hedefleyen beklentilerin karşılanabilmesinin uyumsuzluğu yeni bir yükseköğretim sistemine üniversite özerkliği temelinde ihtiyacı ortaya koymaktadır.

2014-2020 dönemi için oluşturulan Avrupa bölgesel kalkınma politikalarının temelini oluşturan başlıca kavramlardan biri de "Akıllı Uzmanlaşma" kavramıdır. Akıllı uzmanlaşma kavramı, yüksek katma değere sahip yerli ve milli üretime geçiş bakımından stratejik önem arz etmektedir. Araştırma ve geliştirmeye dayanan inovasyon temelinde yerel ekonomilerin rekabet edebilirliğini yükseltmek hedeflenmektedir. Sonuç olarak; hem iktisadi hem de toplumsal faydanın yaratılması sürdürülebilir kalkınmaya ivme kazandırmada temel amaç olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda bölgesel kalkınmanın temel aktörlerinden olan kalkınma ajanslarının da

[1267] Yükseköğretim Kurulu, "Yükseköğretimde YÖK Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler", Ankara, 2020, ss.17-18 https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/bolgesel_kalkinma_odakli_universiteler.pdf (01.10.2024).

[1268] Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, s.8.

önemi ön plana çıkmaktadır. Bölgesel yenilik stratejileri, bölgesel kalkınmada yenilik odaklı makro politikaları ele alırken akılı uzmanlaşma kavramı ise belli temalara odaklanarak daha özellikli bir yaklaşımı belirtmektedir. Bu bağlamda akıllı uzmanlaşma, sadece bilimsel ve teknoloji odaklı bir yaklaşımdan daha fazla bölgelerin inovasyon odaklı ticarileşebilen yönlerinin geliştirilmesinin fayda kapsamında sektörel ve tematik alanlarının incelenmesi ve ortaya çıkarılmasıdır. Bölgelerin kendi dinamikleri ile rekabet alanlarını oluşturarak gelişebilmeleri bölgesel kalkınmada önemli role sahiptir. Bölgesel kalkınma stratejileri ile araştırma, yenilik ve sanayi politikalarıyla bütünsel hareket edilmektedir. Yapısal üretim tecrübelerini, ortak bir vizyon çerçevesinde yerelde bölgenin üstünlüğünü ve potansiyelini iyi tespit ederek belirleyen kamu-üniversite-özel sektör-sivil toplum birlikteliğinde paydaşların bölgesel bir strateji geliştirebilmeleri, ulusal ve uluslararası ürün ve hizmet bağlantıları ile kendi rekabet fırsatlarını oluşturmaları, sürdürülebilir bölgesel gelişme ve kalkınma süreçlerinin temel gereksinimleri arasında değerlendirilmektedir.[1269] Avrupa Komisyonu'nun oluşturduğu "Büyümek İçin Bilgi (Knowledge for Growth)" adlı bir uzman çalışma grubu, bölgesel refah düzeyinin arttırılmasında araştırma ve yenilik stratejilerinin, uzun vadeli ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel dinamiği olarak rol oynayabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda akıllı uzmanlaşma stratejilerinin belirlenmesiyle bölgesel rekabet üstünlüğünün belirlenebileceği savunulmuştur. Akıllı uzmanlaşma stratejileri AB'nin yenilik politikası haline gelerek, uygulanabilir alanların belirlenmesi ile birlikte projelerde dikkat edilen konu haline gelmiştir. Bu kapsamda Türkiye'de de yukarıda belirtildiği gibi 2016 yılında "Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı" isimli proje Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından başlatılmıştır. Bu projede girişimci üniversite politikası bağlamında bireylerin yetenek ve yetkinliklerinin belirlenmesi ve yerelde ise yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve rekabet edebilirliği arttıran alanların belirlenmesi birinci hedef olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda girişimci üniversitelerden beklenen çok fonksiyonlu misyon bağlamında yerel kalkınmada aktif rol üstlenmesi, bölge

[1269] Yasin Dalgıç, "Bölgesel Rekabet ve Akıllı Uzmanlaşma", **BEBKA (Bursa Eskişehir Bilecik Kalınma Ajansı) Haber,** Yıl: 5 Sayı: 27, 2018, ss. 14-15.

yetkinliklerinin öne çıkarılması ve nitelikli ve uzman grupların yetiştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. [1270]

Yükseköğretim Kalite Kurulu'nun bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması projesinde yer alan üniversiteler için istediği raporda dört ana tematik kategoride değerlendirme yapılmıştır. Bu bileşenler:

> *Bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması çerçevesinde misyon, vizyon ve farkındalık; Bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması çerçevesinde araştırma ve geliştirme; Bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması çerçevesinde eğitim ve öğretim; Bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşması çerçevesinde yönetim" başlıklarıdır.*[1271]

Yukarıda da ifade dildiği gibi YÖK tarafından 2016 yılında 'Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi' uygulamaya girmiştir. Yükseköğretimde bu politika ile üniversitelerde çeşitli tematik alanların belirlenmesi ve değişik amaçlarla bunların güçlendirilmesi istenmektedir. Bu bağlamda üniversitelerin bölgesel kalkınmada bilgi üretimi ve inovasyon temelinde ön plana çıkacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda 2015 yılında ilgili bakanlıklar ve kurum (Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK) ile görüşülmüştür. Bu çalışma sonucunda 2016 yılında 5, 2025 yılı itibari ile 25 üniversite bu projeye dahil edilmiştir.[1272]

[1270] Filiz Tutar, Merve Ekici, Nur Funda Tutar, "Türkiye'de Üniversitelerin Ekonomik Kalkınmada Değişen Rolü: Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler, **Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt:18, Sayı:1, 2023, s. 2.

[1271] YÖKAK, "Uşak Üniversitesi bölgesel kalkınma odaklı ihtisaslaşma programı değerlendirme raporu", 2017, Erişim adresi: https://yokak.gov.tr/Common/Docs/MisyonFarklilasmasi/2017_Bolgesel_Kalkinma_Universiteleri/usak-universitesi-bolgeselkalkinma-raporu.pdf. (15.10.2024).

[1272] Tutar ve diğerleri, s.7

Tablo 3: Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Programı Kapsamında Bulunan Üniversiteler ve İhtisas Alanları. (2025 Yılı İçin)

	Üniversite	Misyon Farklılaşması Ve İhtisaslaşma
1	Bingöl Üniversitesi	Tarım ve Havza Bazlı Kalkınma
	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Hayvancılık
2	Düzce Üniversitesi	Sağlık ve Çevre
3	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Tarım ve Jeotermal
5	Uşak Üniversitesi	Tekstil, Dericilik ve Seramik
6	Aksaray Üniversitesi	Sağlık ve spor
7	Kastamonu Üniversitesi	Tabiat Turizm ve Ormancılık
8	Muş Alpaslan Üniversitesi	Hayvancılık
9	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Çay
10	Siirt Üniversitesi	Tarım Ve Hayvancılık
11	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tıbbi Aromatik Bitkiler
12	Bartin Üniversitesi	Akıllı Lojistik ve Bütünleşik Bölge Uygulamaları
13	Hitit Üniversitesi	Makine ve İmalat Teknolojileri
14	Kırklareli Üniversitesi	Gıda
15	Yozgat Bozok Üniversitesi	Endüstriyel Kenevir
16	Giresun Üniversitesi	Fındık
17	Iğdır Üniversitesi; Katma Değeri Yüksek Tarımsal Ürünler	Katma Değeri Yüksek Tarımsal Ürünler
18	Munzur Üniversitesi;	Stratejik Hammaddeler ve İleri Teknoloji Uygulamaları
19	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Doğal veKültürel Miras Turizmi
20	Batman Üniversitesi;	Enerji
21	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Hassas Tarım Uygulamaları ve Yenilikçi İşleme Teknolojileri
22	Gümüşhane Üniversitesi	Madencilik
23	Bitlis Eren Üniversitesi	Turizm
24	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Sektörel Tuz ve Tuz Temelli Stratejik Ürünler
25	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Yenilenebilir Enerji ve Batarya Teknolojileri

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu (2024 YÖK) verileri temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Küreselleşmenin devam etmesi ülkelerin ve bölgelerin rekabet güçlerinin farkındalığını arttırmıştır. Ulusal ve bölgesel hükümetler, inovasyon sistemlerinde giderek daha fazla üniversitelere güvenmektedirler. Bu durum bilgi ekonomileri olarak hayatta kalmaları için kritik önemdedir.[1273] Tabloda bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler belirtilmiştir. Bu üniveristelerin, temel misyonları ile birlikte bulundukları bölgenin yerelde iktisadi, sosyal ve kültürel yapılanmaya katkı sunması beklenmektedir. Üniversitelerden bu proje ile bulundukları bölgenin niteleyici özellikleri ile birbirinden ayrılmaları yerelde var olan potansiyelin geliştirilmesi ve bölgenin paydaşları (sanayi, ticaret odaları kamu ve sivil kuruluşlar, kalkınma ajansları gibi) ile iş birliğinin sağlanması beklenmektedir. Üniversitelerin misyon farklılaşması ve ihtisaslaşması uygulaması yerelliği ön plana çıkarmaktadır. Bilgi ekonomisinin ortaya çıkışı 21. yüzyılın temel gerçeği olup yükseköğretimin önemini arttırmıştır. Bu bağlamda küreselleşme olgusu ile birlikte, devletin geri çekilmesi, rekabet, ekonomik bütünleşme, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, artan uluslararası bilgi ağı, gibi oluşumlar ile yükseköğretimin ulusu aşmasına, bilgi ekonomisinin yüksek eğitimli profesyonellerin küresel hareketliliğini arttırması ve üniversite-sanayi etkileşimi kapsamında girişimci üniversite gibi yeni oluşumlara zemin hazırlanmıştır. Bu doğrultuda üniversitelerde yürütülen araştırmaların kapsamının gelişmesi, deregülasyon, özelleştirme ve serbestleştirme eğilimleri ile birlikte yükseköğretimde kamu finansmanına olan ihtiyacı dolayısıyla devletin rolünü daraltması sonucunda yükseköğretimin piyasa açısından daha girişimci ve rekabetçi yapıya sahip olması beklenmektedir.[1274]

Üniversitede üretilen bilimin sermayenin hizmetine girmemesi ve üniversitenin yüzlerce yıllık kültür ve geleneğinin aşınmaması için üniversitelerin dönüşümünün iyi yönetilmesi gerektiği aksi durumda girişimci üniversite işbirliği olgusu, getirilerinden çok sebep olacağı yıkıcı etkisi ile sorgulanmaya yol açacaktır.[1275] Bu sorgulamanın temelinde; ilgili bölümde detaylıca anlatıldığı gibi küresel kapitalizmin bilgiyi bir meta olarak yeniden üretme sürecinde üniversitelerin sanayi ile işbirliği içerisinde sanayinin istediği bilgiyi üreten araştırma ve eğitim

[1273] Altbach, ve diğerleri, "Trends in Global Higher Education: Traking an Academic Revolution", s.154.
[1274] Altbach ve diğerleri, "Trends in Global Higher Education: Traking an Academic Revolution", s.1-4.
[1275] Özer, s.89.

kurumlarına dönüşmesi yer almaktadır. Böylece üniversitelerin ürettiği pragmatik bilgi ve teknolojik alt yapının sanayi tarafından finanse edilmesine yol açılacaktır.[1276] Üniversite finansmanının piyasa aktörlerince karşılanması durumunda üniversitenin özel sektörün iş gücü piyasası taleplerine uyumlu becerileri kazanmış öğrenciler yetiştirmesi ve bununla birlikte bilgi üretim işlevinin de sermayenin talepleri yönünde değişmesine yol açacaktır. Diğer bir ifade ile kamu yararına bilgi üretilemez olmakla birlikte değişim değeri olmayan bilginin üretildiği bölümlerin varlığını sürdürememe riskini taşımaktadır. [1277]

Küreselleşme sürecinde üniversitelerin üstlendiği girişimci kimlik ile üniversite olgusununun dönüşümü ivme kazanmıştır. Bu durum politika yapıcıların hedefleri arasında yer almıştır. 2015-2019 YÖK strateji belgesinde; girişimci üniversitelere yönelik eğilim kapsamında, yükseköğretimin toplumun beklentilerine ve emek piyasasının taleplerine duyarlılığının arttırılması ve beşeri sermayenin oluşturulması gereğinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarından eğitim ve araştırma ile birlikte topluma yararlı olma kapsamında gereksinim duyulan farklı alanlarda hizmet üretmesi beklenmektedir.[1278] Batı ülkelerinde özel sektörün bilimsel buluşlarının ürüne dönüşmesine zemin hazırlamasında personel kanunu uygunluğu, maliye ve ihale kanunu ve üniversiteler kanununun uygunluğu yer almaktadır. Bu bağlamda kanunların yenilenmesindeki esneklik; iletişim teknolojisine, paranın küreselleşmesine, ekonomik gelişmelere ve oluşan gereksinimlere göre olmaktadır. [1279] Genelde üniversitelerin özelde bilginin sermaye grupları tarafından yönlendirilmesi gelecek için kaygı verici sonuçlara yol açacağı endişesi ile birlikte sermaye ve kamu çıkarı dengesinin sağlanması ve hakikat üretiminin otoriteden uzak olması ilkesi bağlamında yükseköğretim sisteminin yeniden düzenlenmesi Türkiye'de üniversitelerin kurumsallaşmasına ve 3. Kuşak Üniversitelere geçiş sürecinde kolaylaştırıcı zemini oluşturabilir. Bilim politikası stratejilerinde, kalkınma planlarında, YÖK strateji raporlarında, politika yapıcıların uygulamalarından da görülmektedir ki Türk üniversitelerinde bilimsel üretimin uygulamaya ve teknolojiye dönüştürülmesine yönelik eğilim artmaktadır. Her

[1276] Günal, s.135.
[1277] Günal, s.136; Timur, ss. 315-325.
[1278] Yükseköğretim Kurulu Stratejik Plan, 2015-2019, s.49.
[1279] Cezmi A. Akşid, "Türkiye'de ve Dünya'da Bilimin Organizasyonu ve Finansmanı: Farklar, Sorular ve Sorunlar", **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,** Cilt:33, Sayı:3, 2007, s.110.

ülkenin yükseköğretimden beklentileri yapısal olarak; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu bağlamda toplumsal kalkınmada önemli fonksiyonlar üstlenen yer yönünden kamusal hizmet kuruluşu olan üniversiteler; yereldeki ihtiyaçları, beklentileri ve yerelin potansiyeli ve de kamusal fayda bağlamında kritik bir role sahiptirler.

Türkiye'de yükseköğretim sisteminin kitleselleşmesi ve genişlemesi ile birlikte kurumların birbirine benzemesinin sistemin gelişimini engelleyeceği düşünülmüştür. Bu bağlamda misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma projesi kapsamında bölgesel kalkınma odaklı üniversitelerin bölgeyi niteleyici özelliklere göre farklılaştırılması politika olarak desteklenmektedir. Türkiye'de yükseköğretimin çeşitlenmesi kapsamında üniversitelerin fonksiyonlara göre ayrılmasında diğer önemli gelişme araştırma üniversitelerinin oluşturulmasıdır. Aşağıda araştırma üniversitelerinin kuruluş gerekçeleri ve araştırma üniversitelerinden beklentiler açıklanmıştır.

4.9. ARAŞTIRMA ÜNİVERSİTESİ PROJESİ: YÜKSEKÖĞRETİMİN ULUSLARARASILAŞMASI

ABD'de yükseköğretime olan talep artışının nasıl yönetileceğine yönelik tartışmalar Kaliforniya Master Planı olarak bilinen kapsamlı bir yükseköğretim sistemi tasarımını ortaya çıkarmıştır. Plan artan talebi karşılama doğrultusunda kurumsal çeşitliliğe dayalı olarak araştırma üniveristeleri, eğitim odaklı üniveristeler, mesleki eğitim odaklı kolejler ve liberal sanatlar kolejler gibi kurumlardan oluşan net bir sınıflandırma önermiştir. Bu sınıflandırma ile hangi kurumların yüksek lisans ve doktora programı açabileceği, bu programlara hangi üniversitelerden mezunların başvurabileceği gibi konular da tanımlanmıştır. Bu kapsamda eyalet bütçesinden araştırmaya ayrılabilecek sınırlı maddi kaynaklar da tek bir üniversitede Universty of California'da yoğunlaştırılıyordu. California Üniversitesi Rektörü Clark Kerr (1963) öncülüğünde geliştirilen bu model yükseköğretim araştırmalarında "Multiversite"

olarak bilinen farklı kesimlere hizmet eden "araştırmada mükemmeliyet" üniversitelerini önce ABD'de sonra tüm dünyada öne çıkmıştır. [1280]

1990 yılının sonlarına doğru küreselleşme ile birlikte yüseköğretim politikaları gittikçe uluslararası bir gündem haline gelmeye başlamıştır. Bu değişimler politika düzeyinde uluslararası hareketlilik (öğrenci ve araştırma), uluslararası işbirliği programları ve ulusal yükseköğretim sistemlerinin karşılaştırmalı analizlerindeki artış ile ilişkilendirilebilir. 2000'li yıllarda belirleyici olan Dünya Bankası, OECD ve Bologna süreci raporlarında da "küresel bilgi toplumu için yükseköğretim" vurgusu ile küresel ölçekte yükseköğretimin yeniden şekillendirilmesi için hükümetlerin reform gündemlerine yön vermişlerdir.

Günümüzde yükseköğretim sistemlerinde yaşanan dönüşüm, küresel ölçekte belirginleşen kitleselleşme, uluslararasılaşma, piyasalaşma, üniversite-sanayi işbirliğinin yaygınlaşması, kalite güvence mekanizmaları ve akreditasyon süreçleri gibi temel eğilimler tarafından şekillendirilmektedir. Bu dinamikler, küresel aktörlerin yönlendirmesiyle yükseköğretim politikalarının ana gündem maddelerini oluşturmuştur. Yeni büyüme kuramları ile beşeri sermaye yaratmanın ve üniversitelerde üretilen bilginin teknoloji ile gelişmeye ve inovasyona ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkı ile ilişkilendirilmesi hükümetlerin yükseköğretim politikalarını daha öncelikli hale getirmesine yol açmıştır. Uluslararası Araştırma Üniversitelerinin uluslararası sıralamalara girebilmeleri ülkeler için bir "küresel rekabet edebilirlik" konusuna dönmesi de yükseköğretim politikalarına olan ilgiyi arttırmıştır.[1281]

Ekonomik olarak düşük gelişme gösteren bölgeler, yatırım bütçelerinin düşüklüğü ve Ar-Ge fonlarının yetersizliği gibi nedenler inovasyon potansiyellerini de geride bırakmaktadır. Üniversitelerin eğitim, araştırma ve bölge ekosistemleri arasında bağlantılar kurmasıyla inovasyon farkındalığının yükseltilmesi ve bölgelerde inovasyon çalışmalarıyla aradaki farkın kapatılması bu projenin temel amaçlarından biridir. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde bu bağlamda "Hedeflenmiş Sosyo-Ekonomik Araştırma Programı (Targeted socio-Economic Research)"

[1280] Mete Kurttoğlu, "Yükseköğretim Araştırmalarının Akademik Bir Alan Olarak Gelişimi Ve Eleştirel Yükseköğretim Araştırmaları", **Neoliberalizm, Bilgi Ve Üniveristeler Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş,** (Ed. Mete Kurtoğlu), NotaBene Yayınları, ss.18-19.

[1281] Kurttoğlu, Yükseköğretim Araştırmalarının Akademik Bir Alan Olarak Gelişimi ve Eleştirel Yükseköğretim Araştırmaları, s. 20.

oluşturulmuştur. Japonya'da bu kapsamda teknoloji çerçevesinde sanayi-üniversite ve ulusal araştırma enstitüleri güçlendirilmiştir. Asya ülkeleri, bölgesel inovasyon sisteminde üniversiteler ve işbirlikleri üzerine odaklanarak kapsamlı sistemler tasarlamışlardır. Bu doğrultuda Kore'de "Endüstriyel Eğitim, Endüstri-Akademi İşbirliği" kanununu çıkarılarak, bu kanunla üniversite-sanayi işbirliği ve sanayi için mesleki eğitim programları geliştirmeye yönelik adımlar atılmıştır.[1282] Amerika'da araştırma üniversitesi modeli gayri resmi olarak küresel bir araştırma modeli olarak ortaya çıkmıştır. Bu küresel model yerel akademik yapıların ve toplumsal bağlamların gerçekliklerini yansıtmaktadırlar.[1283] Araştırma Üniversiteleri'nin belirlenmesi "dünya genelinde 'excellence initiative' olarak bilinen, sıralamalarda öne çıkarak ülkeyi temsil edecek ve bilgi ekonomisinde ülkenin rekabet edebilirliğini artıracak bir grup üniversiteyi seçip teşvik etme politikalarının bir örneği olarak ele alınmaktadır".[1284]

21. yüzyılın ekonomisinin merkezinde Araştırma Üniversiteleri yer almaktadır. Orta öğretimden sonra en iyi eğitimi vermekle birlikte araştırma üniversiteleri, özellikle lisans eğitiminde başarı gösteren öğrencilere odaklanan ve doktora düzeyinde nitelikli araştırmacı yetiştirme misyonuna sahip üniversitelerdir ve en iyi akademisyenlere sahiptirler. Bu bağlamda araştırma kaynaklarının önemli bir kısmını araştırmalar oluşturmaktadır. Araştırma Üniversitelerinde akademik değerler pramidinde öğretim ve danışma hizmetleri önemli olmakla birlikte araştırma en üstte yer almaktadır. Araştırma Üniversiteleri uluslararası niteliğe sahip araştırma odaklı çok disiplinli ve disiplinler üstü bir yapıya sahiptir. Bu üniversitelerin bütçeleri diğer üniversitelerden büyüktür. Araştırma üniversiteleri akademik özgürlük olmadan misyonlarını gerçekleştirememekle birlikte üniversitenin başlıca değeri sorgulama kavramı akademik özgürlüğün en önemli öğesidir. Bu bağlamda akademik faaliyetler yürütülürken kurumsal özerklik ve bilimsel özgürlük ilkeleri temelinde hareket etmesi kritik önemdedir. Bu üniversiteler; ülkelerin ekonomik gelişimine katkıları ile birlikte kültürel kurum

[1282] Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretimde YÖK Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma Ve Misyon Farklılaşması Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler, s.9

[1283] Altbach, Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği, s.24.

[1284] Mete Kurtoğlu, **Instıtutıonal Diversty In Turkish Higher Education: Institutıonal Responses To Global Trends Between 2000-2017, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi), Middle East Technical University Institute of Social Sciences, Ankara, 2023, s.162.

olarak sosyal yorum, eleştiri ve entelektüel merkezler olup toplumsal açıdan önemli role sahiptirler. [1285]

Araştırma Üniversitelerinde önemli karar alımında akademik personelin tam katılımına gereksinim duyulmaktadır. Bu kurumlar profesörlere ait bir güce sahip olmakla birlikte güçlü akademik özerklik güvencesine de sahiptirler. [1286] Dünya çapında üniversitelerin diğer üniversitelerde olmayan özellilerini bazı bilim insanları; öğretim üyelerinin yüksek niteliği, araştırmada mükemmeliyet kaliteli eğitim, mali kaynakların çeşitliliği, uluslararası ve yetenekli öğrenciler, akademik özgürlük ve eğitim, araştırma ve yönetimin iyi tanımlandığı özerk yönetişim yapısı, öğrenciler için iyi donanımlı tesisler gibi temel özellikleri belirlemişlerdir.[1287] Dünya çapında üniversite oluşturmak ve uygulayabilmek; uzun süreli vizyon, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişme stratejisi, alt düzey eğitim sistemlerinde devam eden değişimler ve planlanan reformlar ile eğitim, araştırma ve teknolojiye yönelen kurumlarla entegre bir sistem kurmak ile ilişkilendirilmektedir. [1288]

21. yüzyılda küresel alanda devletlerin gücü bilim ve teknoloji üretimi ile belirlenmektedir. Bu bağlamda yükseköğretim alanında yaşanan yoğun rekabette üniversitelerin ön plana çıkabilmesi için belirli stratejiler izlenmektedir. Türkiye'de de bu doğrultuda Bölgesel Kalkınma Odaklı İhtisaslaşma Programı kapsamındaki Üniversiteler ve Araştırma Odaklı Misyon Farkılaşması Programı kapsamındaki Araştırma Üniversiteleri şeklinde üniversitelerin ihtisaslaşması ve misyon farklılaşması ön plana çıkmıştır. Üniversiteler, nitelik farklarına ve güçlü oldukları bilim alanında öne çıkmaları ve bölge potansiyeli bağlamında kalkınma odaklı olmaları şeklinde belirlenmiştir. Araştırma Üniveristelerinin de araştırma ve geliştirmede ihtisaslaşmaları beklenmektedir. Türkiye'de Araştırma Üniversitesi modelinin kurumsallaşma süreci, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından 2017 yılında hayata geçirilen Araştırma Odaklı Misyon Farklılaşması Programı ile başlamıştır. Bu kapsamda geliştirilen "Araştırma Üniversitesi Projesi" ile yükseköğretim kurumlarının stratejik ihtisaslaşmasını teşvik etmek amacıyla 10 araştırma üniversitesi ve 5 aday araştırma üniversitesi belirlenerek misyon temelli bir

[1285] Altbach, Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği, ss. 9-10.
[1286] Altbach, Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği, s.17.
[1287] Jamil Salmi, **Dünya Çapında Üniversiteler Kurmanın Zorluğu,** Çev. Kadri Yamaç, 1. Baskı, Efil Yayınevi, 2010, ss.6-7.
[1288] Salmi, Dünya Çapında Üniversiteler Kurmanın Zorluğu, ss.67-68.

farklılaşma mekanizması oluşturulmuştur. Söz konusu proje kapsamında belirlenen üniversiteler, 26 Eylül 2017 tarihinde resmi olarak açıklanmış olup, bu seçilmiş üniversitelerin küresel ölçekte rekabet gücünü artırmaları temel hedef olarak belirlenmiştir. Araştırma Üniversitesi Projesi kapsamında seçilmiş üniversitelere; arttırılmış araştırma görevlisi kadroları sağlanmıştır. 2019 yılında Yurt Dışı Lisansüstü Öğrenim Bursluluk (YLSY) programı kapsamında ayrılan 400 kontenjanın 104'ü araştırma üniversitelerine ayrılmıştır. Bununla birlilkte TÜBİTAK tarafından araştırma üniversitelerine özel proje destek çağrıları yapılmış, ayrıca 2017-2018 performans verilerine göre en başarılı 5 üniversiteye ek araştırma ödeneği tahsis edilmiştir.[1289]

YÖK Başkanı Saraç (2014-2021), araştırma ve aday araştırma üniversitelerinin belirlenmesinde; Türkiye'nin öncelikleri dâhilinde üniversitenin mevcut durumunun ve dünyadaki referans çalışmaların değerlendirilmesinin, planlama, liderlik boyutunun ve Ar-Ge stratejisi ve yönetişiminin dikkate alındığını belirtmiştir. Türkiye'de araştırma üniversitelerinin belirlenmesinin "Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi" kapsamında yürütülmesi önemli olmakla birlikte dünya örneklerine bakıldığında araştırma üniversitesi konsepti, makro bir proje olarak ülkelerin bilim, teknoloji ve kalkınma vizyonlarının bütünleyici parçası konumundadır. Bunun nedeni, araştırma üniversitesi konseptinin; ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınma vizyonu doğrultusunda araştırma, bilgi üretimi, proje destekleri ve eğitim gibi faaliyetlerin ancak bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında başarılı olabilmesidir.[1290]

Türkiye'de 2016 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK), üniversitelerin temel misyonlarının ötesinde farklılaşması ve her birinin kendine özgü tematik alanlarda uzmanlaşarak çeşitli misyonlar üstlenmesi gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu kapsamda üniversitelerin; eğitim, araştırma, teknoloji üretimi ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlama gibi alanlarda odaklanmış çalışmalar yürütmesi önerilmiştir. Bu süreç, YÖK'ün 2015 tarihinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK yetkilileriyle yapılan görüşmeler sonucunda belirli

[1289] Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretimde Yeni YÖK Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması Araştırma Üniversiteleri, Ankara, 2020, ss.18-19,21.

[1290] Nihat Erdoğmuş, "Araştırma Üniversitesi Yapılanması: İmkânlar ve Zorluklar", **İLKE** Politika Notu 07,Haziran 2018, s.16.

kriterlerin belirlemesiyle tamamlanmış ve üniversitelere duyurulmuştur. Bu çalışmanın sonucunda Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesinde yer alan üniversiteler belirlenmiştir.[1291]

Araştırma Üniversitelerinin belirlenmesi sürecinde diğer önemli konu bu üniversitelerin belirlenmesi yöntemi ve biçimidir. Görülmektedir ki Araştırma Üniversitelerinin belirlenme süreçlerinde YÖK, temel değerlendirici ve karar verici olmakla birlikte paydaşların katılımı sınırlı kalmakta ve ulusal ve uluslararası uzmanların değerlendirme süreçlerine dâhil edilmemesi kısıtlılık olarak değerlendirilmektedir. Kamuoyu ve yükseköğretim paydaşları arasında Araştırma Üniversitelerinin belirlenmesi sosyal ve iktisadi kalkınmada öncü kurumlar olarak algılanma yerine üniversite sıralamasına girebilmek şeklinde algılanmıştır. [1292] Araştırma Üniveristeleri YÖK tarafından var olan üniversiteler arasından belirlenmiştir. Araştırma Üniversitelerinin var olan birikimleri kullanması önemli imkân olmakla birlikte mevcut yapı ve işleyişin yanı sıra insan kaynağının niteliği ve örgütsel kültürün dönüşümü önemli zorluklar arasında yer almaktadır. Türkiye'nin makro bilim, teknoloji ve kalkınma vizyonunun yönlendirdiği kurumların yükselmesine imkân veren bir yükseköğretim mevzuatının oluşumu ya da mevzuatın güncellenmesi kritik önemdedir. [1293] Üniversitelerin mevcut durumdan evrensel standartlara uygun modellere dönüşmesi tabi oldukları yükseköğretim mevzuatının da bu bağlamda düzenlenmesini gerektirmektedir.

21. yüzyıl bilgi ekonomisinde Araştırma Üniversiteleri, bilgi üretiminin ve teknolojik yeniliğin merkezi aktörleri olarak kabul görmekte ve stratejik öneme sahip kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği (TAÜG) tarafından yapılan tanıma göre Araştırma Üniversiteleri: "Bilimin gelişmesinde büyük rolü olan araştırma çıktılarıyla birlikte, eğitim-öğretimden bilgi transferi faaliyetlerine, kamu ve sanayi ile işbirliğinden uluslararası işbirliklerine kadar yansıyan araştırma önceliğine ve araştırma kültürüne sahip üniversitelerdir". [1294] Araştırma Üniversiteleri'nin temel karakteristikleri arasında; yüksek nitelikli akademik kadro, stratejik kaynak tahsisi, yeterli finansal destek,

[1291] Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretimde Yeni Yök Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma Ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniveristeleri, s.17.
[1292] Erdoğmuş, s.16.
[1293] Erdoğmuş, s.28.
[1294] Türk Araştırma Ünivversiteleri Güç Birliği, s.1.

yenilikçi liderlik, etkin yönetim sistemleri yer alıp Araştırma Üniversitelerinin kurumsal çerçevesini oluşturmaktadır. Burada amaç üniversiteleri mükemmele taşımakla birlikte mükemmeliyete ulaşmada bunun önemine inanmış ekosistemin oluşması, dijital bir alt yapı ve kaynaklarının verimli kullanılması ve üniversite lokasyonu önem kazanmaktadır. [1295]

Yukarıda da açıklandığı gibi, yükseköğretimde son çeyrek asırda gelişen eğilimler arasında yükseköğretime erişim oranının arttırılması ile bilgi ekonomisi ve uluslararası sıralamalarla belirlenen araştırma odaklı üniversite modelinin geliştirilmesi yer almıştır. Araştırma Üniversiteleri 21. yüzyıl bilgi ekonomisinin merkezi kurumları olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda kavram olarak "Araştırma Üniversitesi" sadece bir kurumu değil, bir modeli, bir ideali tanımlamaktadır. "Araştırma Üniversitesi" kavramı Türk yükseköğretimine Yeni YÖK ile girerek 2017 yılında 11 üniversite bir yıl süren değerlendirme sonucunda Araştırma Üniversitesi olarak seçilmiştir. Ayrıcalıklı destekler sunulan bu üniversitelerden ulusal anlamda beklentiler olmakla birlikte bu üniversitelerin ciddi bir akademik takipte olduğu belirtilmiştir.[1296]

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığının yürüttüğü misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma projesi çerçevesinde, araştırma üniversiteleri belirli kriterler doğrultusunda seçilerek belirlenmiştir. YÖK'ün bu girişimiyle, köklü üniversitelerin araştırma odaklı misyon yapılanmasına geçerek küresel ölçekte rekabet gücü kazanmaları hedeflenmiştir.

İlk aşamada üniversitelerden niyet beyanları istenmiştir. Bu bağlamda bütün üniversitelere 4 Ocak 2017 yılında niyet beyanı davet yazısı gönderilmiş ve 58 üniversiteden başvuru alınmıştır. Başvuruların değerlendirilmesi için 3 aşamalı bir değerlendirme programı hazırlanmıştır. Daha sonra başvuran 58 üniversite başkanlık tarafından belirlenen paramatrelere göre değerlendirilip 25 üniversiteye çekilmiştir. Üniversitelerin seçiminde kullanılan kriterler: Stratejik yapı; misyon, vizyon ve hedeflerin araştırma odaklılığı, finansal kapasite; araştırma bütçesi, ulusal ve uluslararası proje fon miktarları, bilimsel çıktılar; bilimsel yayın sayısı ve atıf

[1295] Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretimde Yeni Yök Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma Ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniveristeleri, ss.12,16.

[1296] Mehmet Yekta Saraç, 2030'a Doğru Yükseköğretim Politikaları, s.8. 1503 üniversitenin sıralandığı QS 2025 dünya üniversiteleri sıralamasında Türkiye'den ilk 500'e giren üniversite sayısı 3'ten 5'e, ilk 1000'e giren üniversite sayısı ise 10'dan 11'e yükselmiştir.

oranları, uluslararası işbirlikli yayınlar, pattent ve fikri mülkiyet üretimi, insan kaynağı; doktora mezun sayıları, 100/2000 YÖK doktora bursiyer sayısı olarak belirlenmiştir. Seçim sürecinin ikinci aşamasında, ön değerlendirmeyi geçen 25 üniversiteden kurumsal özdeğerlendirme raporu sunmaları istenmiştir. 2. ve 3. değerlendirmeler için; TÜBİTAK Başkanı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Temsilcisi, Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler Genel Müdürlüğü Temsilcisi ve bazı rektörlerin bulunduğu bir komisyon kurulmuştur. Komisyon ikinci aşamada öz değerlendirme raporlarını inceleyerek 19 üniversitenin üçüncü ve son değerlendirme aşamasına geçmesini onaylamıştır. 7 Ağustos 2017 tarihinde gerçekleştirilen nihai değerlendirme sonucunda, 10'u tam statülü araştırma üniversitesi ve 5'i aday statüsünde olmak üzere toplam 15 üniversite belirlenmiştir. 26 Eylül 2017'de gerçekleştirilen Akademik Yıl Açılış Töreni'nde bu üniversiteler Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından ilan edilmiştir. [1297] Yükseköğretim Kurulu 2024-2028 stratejik planında Araştırma Üniversiteleri şu şekilde belirtilmiştir:

> *YÖK tarafından yükseköğretime çeşitliliği getiren "Yükseköğretimde Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi" kapsamında yürütülen "Araştırma Odaklı İhtisaslaşma Programı"nda belirlenen "Araştırma ve Aday Araştırma Üniversiteleri" 26 Eylül 2017 tarihinde ilan edilmiştir. Ülkemizin öncelikli hedefleri ve alanları çerçevesinde nitelikli bilgi üretmek, disiplinler arası çalışmaları ve işbirliklerini teşvik etmek, doktoralı araştırmacı insan sayısını arttırmak, uluslararası iş birliklerini güçlendirmek ve üniversitelerimizi uluslararası alanda daha görünür kılmak maksadıyla değişiklikler yapılmıştır.* [1298]

Araştırma üniversiteleri uygulaması Yükseköğretim Kurulu tarafından 2017 yılında başlatılmıştır. Bu kapsamda 2025 yılı itibari ile 23 Araştırma Üniversitesi bulunmaktadır. Araştırma üniversiteleri; araştırma kapasitesi, araştırma kalitesi, etkileşim ve işbirliği konularında toplamda 32 performans göstergesine göre değerlendirilmektedir. Bu bağlamada Araştırma Üniversiteleri İzleme ve Değerlendirme Komisyonu tarafından üniversitelerin performansı düzenli takip edilmektedir. Bu çerçevede 2024 yılı itibari ile Aday İzleme Programına dâhil edilen 6 üniversite 2 yıllık izleme sürecine alınarak 2 yılın sonunda kriterleri karşılayan

[1297] Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretimde Yeni Yök Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniveristeleri, ss.18-19.
[1298] YÖK, 2024-2028 Stratejik Plan, 2023, ss.17.

üniversitelerin "Araştırma Üniversitesi" olarak kabul edileceği belirtilmiştir. [1299] 2017-2021 verileri ile Araştırma Üniversiteleri'nin, hem nitelik hem de nicelik bakımından üstünlük gösterdiği görülmüştür. Bu üniversiteler; öğrenci sayısı, yabancı uyruklu öğrenci oranı, lisansüstü eğitim kapasitesi ve akademik personel açısından diğer üniversitelere göre yükseköğretimdeki katkısı ile ön plana çıkmaktadır. Araştırma Üniversiteleri aynı zamanda uluslararası indekslerdeki yayın performansları ve yürüttükleri sosyal sorumluluk projeleriyle de Türk yükseköğretim sistemindeki konumlarını güçlendirmektedirler. [1300] Bu proje ile belirlenen üniversitelere birçok alanda destek verilerek ve bu üniversitelerin araştırma performanslarının arttırılarak bilim yarışında ön plana çıkmaları ve küresel alanda rekabet edebilmeleri beklenmektedir. YÖK tarafından araştırma üniversitelerinin gelişim süreci ve performansı her yıl takip edilerek sonuçları kamuoyuna sunulmaktadır. Araştırma üniversitelerinden beklenen gelişmelere rağmen mevcut yasal ve bürokratik düzenlemeler, bütün üniversiteleri Araştırma Üniversiteleri de dâhil merkezi yönetimle sıkı bir bağ içerisinde tutmaktadır. Bu kısıtlayıcı çerçeve çağdaş gereksinimleri karşılayacak yeni bir örgütlenme modelinin tartışılmasını ve uluslararası modellerin ülke koşullarına uyarlanmasını, Araştırma Üniversiteleri kurumsal yapılanmasında temel bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.[1301]

Bir ülkenin inovasyon ekosisteminin gelişmesi ve dönüştürülmesinde Araştırma Üniversiteleri önemli rol oynamaktadır. Hükümetler Araştırma Üniveristeleri ile hem uzun vadede sosyo-ekonomik büyümeye katkı sağlamak hem de toplumsal sorunlara çözüm üretmek için gerekli bilimsel altyapıyı geliştirebilmektedirler.[1302] Araştırma üniversiteleri bulundukları ülkelerin sosyal ve ekonomik alanlarına büyük katkılar sağlayarak ülkelerin kalkınmasında ve gelişmesinde kritik rol üstlenmişlerdir. Bilimdeki rekabet, hızlı ilerleme ve yenilik bu üniversitelerin kurulmasını veya geliştirilmesininin önemini arttırmakla birlikte

[1299]Yükseköğretim Kurulu, ,https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2023/yuksekogretim-kurulu-6-universiteyi-arastirma-universitesi-aday-izleme-programina-aldi.aspx. (15.07.2024).

[1300] Uğur Küçükoğlu, Mahmut Ensar Göktaş, "Türk Üniversitelerinde Araştırma Üniversitelerinin Rolü", **Uluslararası Medeniyer Çalışmaları Dergisi,** Cilt:8, Sayı:2, 2023, ss. 288-289.

[1301] Muhammet Damar, Güzin Özdağoğlu, "Onur Özveri, "Üniversitelerde Dönüşüm Süreci ve Araştırma Üniversitesi Yaklaşımı", **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,** Cilt:5, Sayı:2, 2020, s.152.

[1302] Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, 2016, s.4.

Araştırma Üniversitelerini bilgi toplumu ve bilgi ekonomisinin önemli kurumlarından biri hâline gelmesine yol açmaktadır.[1303] Araştırma üniversitelerinden bilimde ve uluslararası rekabette ön plana çıkmaları beklendiği için yukarıda da açıklandığı gibi kurumsallaşmış üniversite özerkliği temelinde akademik özgürlük, öğretim elemanı kadrosunun ders yükünün az ve araştırmaya odaklanılması, mali kaynakların çeşitliliği, araştırma kadrosunun ve öğrencilerinin uluslararası hareketliliğe sahip olma nitelikleri ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda 2025 yılı itibari ile Araştırma Üniversiteleri gösterilmiştir.

Tablo 4: Araştırma Üniversiteleri Sayısı (2025 yılı için)

Araştırma Üniversiteleri				
Ankara Üniversitesi	Dokuz Eylül Üniversitesi	Gebze Teknik Üniversitesi	İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi	Ege Üniversitesi	Hacettepe Üniversitesi	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	Sabancı Üniversitesi
Boğaziçi Üniversitesi	Erciyes Üniversitesi	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Yıldız Teknik Üniversitesi
Bursa Uludağ Üniversittesi	Fırat Üniversitesi	İstanbul Teknik Üniversitesi	Koç Üniversitesi	
Çukurova Üniversitesi	Gazi Üniversitesi	İstanbul üniversitesi	Marmara Üniversitesi	

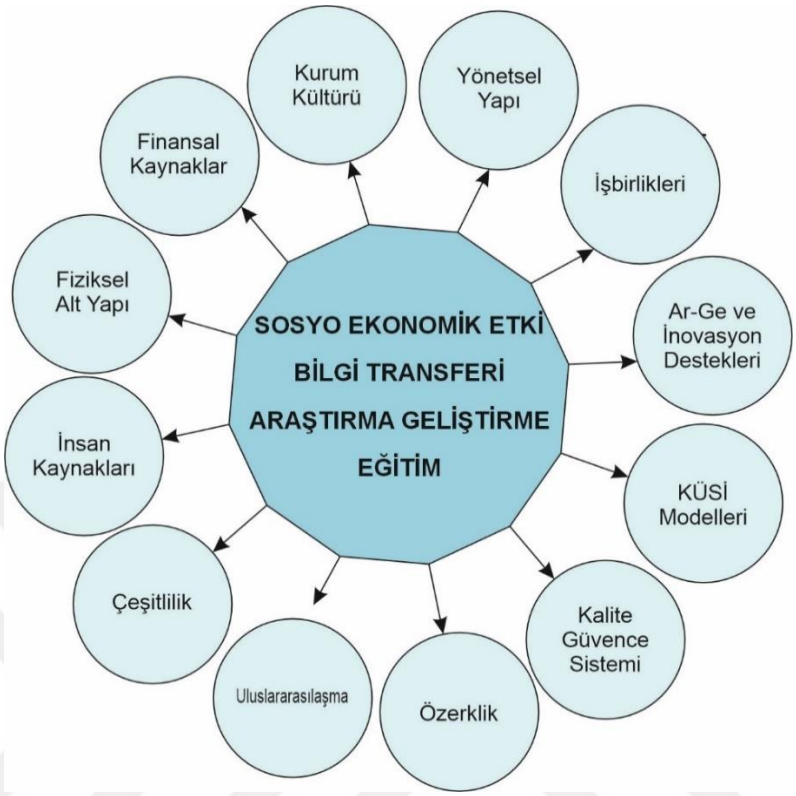
Kaynak: YÖK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

[1303] Erdoğmuş, s.3

Merkeziyetçi idari sistem ile birlikte YÖK 'ün oluşum şekli, yetki ve sorumluluğu birlikte düşünüldüğünde yükseköğretimin yapılanmasında merkeziyetçi bürokratik yapıyı ön plana çıkarmaktadır. Türkiye'de yükseköğretimin hızlı değişim ve dönüşümü sonucunda yükseköğretim sisteminin yeniden yapılanmasına duyulan gereksinim ve YÖK'ün planlama koordinasyon kuruluna dönüştürülerek tampon görevi görmesi gerekliliği hem resmi raporlarda hem de akademik çalışmalarda belirtilmiştir. [1304] Araştırma Üniversitelerinin ve tüm araştırma kurumlarının hem ulusal gelişim düzeyinde hem de küresel bilim yarışında yükselebilmeleri için yükseköğretim sisteminin bu beklentilere cevap verecek şekilde yeniden yapılanmasına ihtiyaç duyulmakla birlikte Araştırma Üniveristeleri diğer kitlesel eğitim öğretim yapan kurumlardan ayırıcı nitelikleri ile ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki şekilde Araştırma Üniversitelerinin sahip olması beklenen niteliklerinin; eğitim, araştırma geliştirme, bilgi transferi ve sosyo ekonomik gelişime olan etkisi gösterilmiştir.

[1304] DPT: 7. Kalkınma Planı (1996-2000); DPT: 8. Kalkınma Planı (2000-2005); DPT: 9. Kalkınma Planı (2007-2013); T.C. Kalkınma Bakanlığı 10.Kalkınma Planı, (2014 -2018); TÜSİAD Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması, 2003; YÖK: Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi, 2007; İlhan Tekeli, 2010; Taner Timur, 2000, Ali Arslan, 2004; Talip Küçükcan, Bekir S. Gür, 2009; Aydoğan Ataünal, 1998; Cafer Marangoz, 2008; Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 5, 2010.

Şekil 5: Araştırma Üniversitelerinin Gelişmesi İçin Gerekli Olan Çerçeve

Kaynak: Araştırma Üniversiteleri ve Yükseköğretim, Araştırma ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet, Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, 2016, s.6'dan yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Küresel ölçekte değerlendirildiğinde yukarıda da ifade edildiği gibi Araştırma Üniversiteleri bilgi ekonomisinin temel aktörleri olarak öne çıkmaktadırlar. Araştırma üniversiteleri güçlü akademik performans, nitelikli insan kaynağı ve küresel işbirlikleriyle uluslararası sıralamalarda yükselme avantajına sahiptir. Şekilde gösterildiği gibi gerekli girdilerin sağlanması, kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve Yükseköğretim Araştırma İnovasyon (YÖAİ) ekosisteminin bütüncül yaklaşımı ile tutarlı politikaların geliştirilip etkili şekilde uygulanması sonucunda; eğitim, araştırma-geliştirme, araştırmacı yetiştirilmesi ve bilgi aktarımı ile araştırma sonuçlarının sosyo-ekonomik değere dönüştürülmesinin sağlanması beklenmektedir. Bu iki koşulun yerine getirilebilmesi için de üniversite kaynaklarının yeterliliği ile yükseköğretim, araştırma ve inovasyon sektörlerinde kararlı "ulusal düzeyde politika ve stratejileri"nin uygulanması gerekmektedir. Özgün araştırmaların yapılabilmesi ve

özgür akademik ve paylaşımcı ortamın sağlanması araştırma kültürüne sahip olan üniversitelerin koşuludur.[1305]

Ülkelerin küresel rekabette yer alabilmeleri kendi araştırma kapasiteleri ile doğru orantılı olmakla birlikte araştırma alt yapısına sahip olmayan ülkeler bağımlı kalıp bilim ve teknolojinin ve bununla bağlantılı kalkınmanın gerisinde kalmaktadırlar. Bu gerekçeler araştırma üniversitelerin kuruluşuna temel oluşturmaktadır. Küresel güç odağında olan ülkelerin kalkınma süreçlerini daha çok stratejik bir yaklaşım ile yönettiği bilinmektedir. Bu bağlamda üniversitelerin küresel olarak öne çıkması hem iktisadi hem sosyal ve kültürel kalkınma çabasının taşıyıcı sütunları olarak 21. yüzyılın bilim çağına çok misyonlu aktörler olarak giriş yapmalarıyla doğru orantılıdır. Bu değişim ve çeşitlenme beklentileri sonucunda üniversitelerde araştırma alanlarının özelleştirilmesi ve bu alanların geliştirilerek öne çıkmasını sağlayacak stratejilerin geliştirilmesi önem kazanmıştır. 21. yüzyılın talep ve beklentilerine göre yükseköğretim politikalarının hem ulusal hem uluslararası dengelerin göz önüne alınarak oluşturulmaya çalışılması Türkiye'de de "Bölgesel Kalkınma Odaklı İhtisaslaşma Programı", ve "Araştırma Odaklı Misyon Farklılaşması Programı" kapsamında görülmektedir. Küreselleşmenin de itici gücü ile bilimsel üretimde ilerlemenin yanında öğretimin farklılaştırılarak çeşitlendirilmesi ile hem bireysel yeteneklerin geliştirilerek esneklik kazandırılması hem de bölgesel potansiyelin geliştirilerek ön plana çıkarılması beklenmektedir. Bu bağlamda hem ulusal hem de bölgesel kalkınmada stratejiler geliştirmede bu üniversitelerin ön plana çıkarılmak istendiği görülmektedir. Hızlanan bilgi teknolojilerinin toplumları dönüştürücü etkisiyle gelecek dönemde üniversitelerin öneminin küresel anlamda gittikçe daha da artması beklenmektedir.

Yukarıda da açıklandığı gibi, araştırma üniversitelerinin diğer üniversitelerden kuruluş amaçları, işleyişleri, kadro yapıları lisansüstü programlarının sayısı gibi ayırt edici nitelikleriyle farklı olması beklenmektedir. Araştırma üniversiteleri stratejik vizyonu, esnekliği destekleyen yapısı ve bürokratik engellerden arınmış karar alabilme mekanizmaları ve kaynakların yönetişim ilkeleri ile yönetildiği kurumlardır. Bu üniversitelerin beklenen performansı göstermeleri; gereksinim duyulan kaynakların sağlanması ve bu kaynakların en iyi şekilde

[1305] Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, 2016, s.6.

yönetilebilmesi için mali özerkliğin sağlanabilmesi ile mümkündür. Araştırma Üniversitelerinin misyonlarını belirleyip buna uygun stratejilerini belirlemeleri akademik ve idari sistemlerini uygulayabilmeleri ile orantılıdır. Bu bağlamda, Türkiye'de araştırma üniversitelerinin üstlendikleri misyon ile mevcut yönetim modeli arasında yapısal uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Araştırma üniversitelerini diğer üniversitelerden ayıran kıstaslar belirtilmekle birlikte bu üniversiteleri diğerlerinden ayırarak farklılaştıracak hukuki zeminin oluşturulamaması, meslek edindirmeye yönelik kitlesel eğitim öğretim yapıları ve toplumun yeterince bilgilendirilememesi gibi nedenler Araştırma Üniversitelerinin evrensel standartları henüz karşılayamadığını göstermektdir.

Yükseköğretim sistemindeki kurumsal dönüşüm sürecinde, üniversitelerin homojen bir modele zorlanması yerine, her bir kurumun kendi tarihsel birikimi, kurumsal kapasitesi ve özgün koşulları doğrultusunda farklılaşmış bir gelişim yol haritası izlemesi, sistem içinde niteliksel çeşitliliğin ve sistem içinde çok katmanlı bir ekosistem oluşmasına olanak sağlayacaktır. Günümüz bilgi ekonomisinin rekabetçi dinamikleri ve bilgi toplumunun dönüşümsel gereği olarak üniversitelerden; değişik misyonların yerine getirildiği, farklılıklarını koruyabilen, çeşitliliği ve küresel aktörler olmayı amaçlayan kurumlar olması beklenmektedir. [1306] Bütün dünyada bilim ekonomisi ve bilim toplumunun önemi üniversiteler temelinde giderek ivme kazanmaktadır. Türkiye'de de hem bilim politikaları doğrultusunda hem de yükseköğretimin kitleselleşmesi ve genişlemesi ile birlikte 1990'lı yıllardan sonra girişimci üniversite bağlamında gelişmeye başlayan üniveriste-sanayi işbirliği politikası, son yıllarda Bölgesel Kalkınma Odaklı İhtisaslaşma Programı kapsamında bulunan üniversiteler, Araştırma Odaklı Misyon Farklılaşması Programı kapsamında bulunan üniversitler şeklinde sınıflandırmalar Türkiye'de dönüşen üniversite politikası eğilimini göstermektedir. Bütün bu gelişmelerle 21. yüzyılın 2. çeyreğine girerken Türkiye'de üniversitelerin hem ulusal hem de uluslararası alanda beklenen işlevleri etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri evrensel standartlarla uyumlu, kapsamlı bir yükseköğretim mevzuatının tesis edilmesiyle mümkün olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de kendi sosyokültürel dinamikleri ile uyumlu ve evrensel standartlara uygun bir üniversite özerkliği ve akademik özgürlük kültürünün

[1306] Odabaşı, 21. Yüzyıl'ın Üniversite Modeli Olarak Girişimci Üniversiteler, s.131.

yerleşmesi, kurumsal yapılanma, siyasal kabullenme ve kültürel benimseme süreci tedrici ve sistematik dönüşümü gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Kurumsallaşmış bir üniversite geleneğinin varlığı ve sürdürebilirliği toplumun siyasal yapılanması ile kültürel kodları arasındaki diyalektik ilişkiye dayanmaktadır. Yükseköğretim sisteminin kurumsal yapısı bu iki temel dinamik tarafından belirlenen epistemolojik ve organizasyonel parametreler çerçevesinde şekillenmektedir; üniversitenin idari yapılanması, akademik hiyerarşisi ve akademik özgürlük düzeyleri bu çerçevede somutlaşmaktadır. Türkiye'de üniversite özerkliği meselesinin tarihsel kökenleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan derin bir kurumsal süreklilik arz etmektedir. Osmanlı Devletinde modernleşme döneminde teşekkül eden yükseköğretim kurumları, esas itibariyle merkezi bürokrasinin kontrolünde ve devlet politikalarının bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Bu dönemde Batı'daki anlamıyla özerk bir üniversite olgusunun karşılığı olmaması Cumhuriyet dönemi yükseköğretim politikalarına da damgasını vurmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki üniversite reformu modernleşme projesinin bir parçası olarak görülerek devlet-üniversite ilişkisindeki hiyerarşik yapı korunmuştur. Türkiye'de üniversite özerkliği meselesi Cumhuriyet dönemi boyunca siyasal ve kültürel istikrarsızlık nedeniyle dönemler itibarı ile kesintiye uğraması ve politik kutuplaşma alanına dönüşmesi yapısal bir sorun olarak devam etmektedir.

Avrupa'da üniversite kurumu tarihsel evriminde, Orta Çağ'dan itibaren kendi toplumsal dinamikleri içerisinde organik bir şekilde kurumsallaşarak köklü bir akademik gelenek oluşturmuştur. Türkiye'de ise üniversite olgusunun ortaya çıkma süreci ulus-devlet inşası sürecinde yoğunlaştırılmış ve hızlandırılmış merkeziyetçi bir modernleşme paradigmasının sonucunun Osmanlı Devleti'ne uzanan tarihsel bir gelişim çizgisine dayanmaktadır. Modernleşme sürecinin Batı modelinin transferiyle gerçekleşmesi yerel dinamiklerle uyumsuzluğu ve gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Üniversitelerin işlev ve yapıları bağlamında bu durum, kurumsal kimlik ve akademik özerklik tartışmalarında kendini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde Darülfünun kuruluşu 1862 yılına dayanıp birkaç başarısız girişimden sonra 2. Meşrutiyet'ten sonra kurumsallaşmaya başlamıştır. 11 Ekim 1919 tarihli Darülfünun-ı Osmani nizamnamesine göre; Darülfünun ilmi özerklik ve fiili idari özerkliğe sahip ilk üniversite olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşu 19. yüzyılın 2. yarısına

dayanan Darülfünun'u devralmış olsa da bu kurumların Avrupa'daki örneklerine uyacak toplumsal koşullar Osmanlı Devleti'nde mevcut olmadığından yasal düzenlemelerin önüne geçebilecek organik bir geleneksel kültür oluşamamıştır.

Türk uluslaşması ile birlikte değerlendirdiğimizde; 1933, 1946, 1960, 1971, 1973, 1981 yıllarında üniversiteleri bağlayan mevzuat hükümleri, siyasi rejim değişmeleri, demokrasiye geçiş ve toplumsal kırılma dönemleriyle paralel biçimde dönüşmüştür. Bu durum, üniversite özerkliği meselesinin demokrasi kültürünün kurumsallaşma düzeyiyle doğrudan ilişkili olmakla birlikte bilimin ve özellikle sosyal bilimin toplumsallaşamaması diğer bir ifade ile sosyal bilimlerin toplumsal meşruiyet kazanma sorunuyla bağlantılıdır. Türkiye'de demokrasinin dalgalı yapısı ve kurumsallaşamamasına yönelik dinamiklerin olması üniversitelerin kültürel bir gelenek oluşturabilmesine engel olmaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan radikal siyasal ve toplumsal dönüşümler, üniversitelerin akademik özgürlük temelinde kurumsal bir gelenek inşa edememesine yol açmıştır.

Türkiye'nin siyasal ve kültürel yapısı içinde bu miras üzerinde yükselen üniversite kurumunun özerkliği; Cumhuriyet tarihi boyunca kanun maddelerinin sık sık değişmesi ve üniversiteden beklentilerin dönemlere göre değişkenlik göstermesi nedeniyle istikrarlı bir şekilde korunamamıştır. Siyasal kurumsallaşmasını henüz tamamlayamamış olan yeni ulus devletin üst yapı kurumlarından olan üniversitelerin, Türkiye'nin siyasal kültüründe özerkliklerini kazanıp kaybetmeleri bu alanda sağlam bir geleneğin oluşmasını önlemiştir. Üniversitelerin devlet ideolojisini yeniden üreten bir konuma sahip olması iktidarların müdahalelerine sıklıkla maruz kalmasına yol açmıştır. Osmanlı Devletinde modernleşme hareketleri ile başlayan askeri ve bürokratik laik Batılı okulların açılma süreci Batı örnek alınarak kurulmak istenilen Darülfünun ile devam etmiştir. Cumhuriyete geçiş ile birlikte yüzü Batı'ya dönük çağdaş bir ulus inşa sürecine girilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde İstanbul Darülfününu'nun rejimle birlikte hareket edememesi nedeniyle Darülfünun İlga edilerek İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu dönemde üniversitelerden modernleşme doğrultusunda yeni ulus devletin ekonomik açıdan kalkınması ve ulus devletin kurumsallaşmasında rol alması beklenmekteydi. Bu nedenle bu dönemde İstanbul Üniversitesi'nin özerkliği kaldırılarak rejime sıkı bağlı ve sorumlu hale getirilmiştir. Yeni ulus devletin Cumhuriyet felsefesi kaynaşmış mütecanis bir ulus

inşa edebilmekti. Bu doğrultuda toplumun devlet ile bağının kurumlar eliyle bütünleştirilmesi gerekmekteydi. Cumhuriyetin bu erken döneminde üniversiteden beklentisi yeni ulusun ideolojisinin üreticisi ve taşıyıcı unsuru olabilmesiydi. Rejime adapte olamadıkları gerekçesiyle Darülfünun'un yaklaşık 2/3 kadrosu İstanbul üniversitesine alınmamıştır. Türk üniversite tarihinde Cumhuriyetin erken döneminde siyasal nedenlerin baskın olduğu tasfiyeler gerçekleştirilmiştir.

Çok partili siyasi hayata geçiş, devlet kurumları üzerinde de kendini gösteren bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. 1933'te gerçekleştirilen üniversite reformunun ardından İstanbul Üniversitesi'nin özerkliğinin kaldırılması sık sık eleştiri konusu yapılmıştır. Bu durumun bir geçiş dönemi olduğu üniversite özerkliğinin tekrar sağlanacağı beklentisi 1946 yılında gerçekleşmiştir. 1946 yılında çıkarılan 4936 Sayılı Kanun ile Humboldt üniversitesi modeli referans alınarak üniversitelere özerklik tanınmıştır. Daha sonra bu modelin 1961 Anayasası ile güvenceye alınması üniversite özerkliğini anayasal statüye yükseltmiştir. Özerk üniversiteye rağmen 1948 yılında üç akademisyen çalışmalarını sürdürürken takip ettikleri felsefe nedeniyle dönemin koşulları bağlamında üniversiteden uzaklaştırılmışlardır. Bu durum özerk üniversitenin akademik özgürlükler konusunda ilk kırılması olup özerkliğin hem siyasal düzlemde hem de toplumsal düzlemde içselleştirilemediğinin göstergesidir. Demokrat Parti döneminde çekişmeli geçen üniversite siyaset ilişkileri, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yeni bir boyut kazanarak 114 Saylı Kanun ile 147 akademisyenin ihraç edilmesi ile sonuçlanmıştır. 114 Sayılı Kanun ile aynı gün (27.10.1960) kabül edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 115 Sayılı Kanun ile üniversitelerin idari özerkliğinin güçlendirilmesi Türkiye'de üniversite özerkliğinin ve bununla bağlantılı akademik özgürlüklerin siyasal zemininin kırılgan olduğunu göstermektedir. Üniversitelerin yeniden yapılanma sürecinde 12 Mart 1971 ve izleyen süreçte 1973 yılında kabül edilen 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu üniversite siyaset ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Bu Üniversiteler Kanunu ile özerkliğin bazı alanlarda daraltılarak öğretim üyelerine siyasal partilere üye olabilme hükmü kaldırılmıştır. 1970'lerde Türkiye'yi saran siyasi ve toplumsal istikrarsızlık ortamı üniversite özerkliğinin kısıtlanmasının zeminin oluşturmuştur. Söylenebilir ki, Türkiye'deki üniversiteleri Batılı modellerle aynı düzeye getirme çabaları başlangıçta nesnel

kararlarla alınsa da uygulama aşamasında siyasi ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle bu hedeflerden sapmalar gözlenmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliğine iktidarın sert uygulamalarla müdahalesi maddi özerkliğin zedelenmesine yol açmıştır. Üniversite özerkliği devletten bağımsız fildişi kulelerde izole yaşamak, sorumluluk almamak değildir. Üniversite özerkliği bilim üretilen kurumlarda bilimin otoriteden bağımsız üretilebilmesi içindir.

Üniversite kurullarının geniş katılımlı karar alabilmeleri 1946-1981 yılları arasında özerk üniversite döneminde gerçekleşmiştir. Ders içeriklerinin saptanıp öğretim programlarının oluşturulması, akademik konularla ilgili kararların kurullarda alınması üniversite özerkliğinin ve üniversite içi demokrasi kültürünün göstergelerinden biridir. Üniversite tarihi açısından bakıldığında yükseköğretim ile ilgili yasalar giderek daha ayrınntılı hale gelmiş daha ideolojik içerikli ve evrensel görüşlerden milliyetçi görüşlere doğru bir yönelim ortaya çıkmıştır. Türkiye'de yükseköğretim düzenlemelerinde 1933 (üniversite reformu) ve 1981 (YÖK'ün kuruluşu) dönemleri merkezi ve bireysel iradeyi yapılandırıken 1946 (4936 sayılı kanun) ile 1973 (1750 sayılı kanun) düzenlemeleri ise üniversite mevzuatında kurulların ön plana çıktığı yapılanmalardır. Türkiye'de 1946 yılında kabul edilen 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu, Humboldt modelini referans almıştır. 1961 Anayasası ile bu özerklik ilkesi anayasal güvence altına alınmış ve kapsamı genişletilmiştir. Ancak uygulamada özerkliğin siyasi iktidarların takdir yetkisine tabi olması, akademik özgürlüklerin kırılgan bir yapıda kalmasına yol açmıştır. Bu durum, üniversite özerkliği modelinin işlevselliği ve sürdürebilirliği konusunda ciddi sorgulamalara yol açmıştır.

Ülkelerin siyasi yönetim kültürü o ülkenin üniversiteye müdahale sınırlarını, üniversitelerin üst yapılanmasını, üniversitelerin yetki ve sorumluluk alanlarını belirlemede öncü rol oynamaktadır. Türkiye'de akademik özgürlüğün sınırlarının resmi ideolojinin parametreleri tarafından çizildiği, üniversite tarihinin ve değişen üniversite kanunlarının sosyo-politik bağlam içinde analizden anlaşılmaktadır. Bu durum evrensel bir olgu olmakla birlikte ulus devlet politikaları ile üniversite politikası arasında çatışma istenen bir durum değildir. Devlet çıkarına yönelik algılanan tehditler yükseköğretim sisteminde yeniden düzenlemeye yol açabilmektedir.

Türkiye'de modern üniversitenin kuruluşundan bu yana üniversite kronolojisi özerklik ilkelerine yönelik ihlaller ve siyaset ile gerilimli ilişkileri yansıtmaktadır. Türkiye'de üniversite kurumu, yeni bir ulus devlet ile birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'de üniversitelerin tarihsel ve kurumsal kökenleri Avrupa'da olduğu gibi ulus devlet öncesi döneme dayanan ontolojik bir temele sahip değildir. Bu kapsamda üniversiteler devletten/merkezi otoriteden bağımsız olarak kurulup kendi tarihsel gelişim dinamikleri içerisinde geleneklerini, etik değerlerini oluşturarak gelişme gösterememişlerdir. Türkiye'de devlet eli ile kurulan üniversitelerin hukuki statüsü, tarihsel süreçte değişen siyasi ve toplumsal ihtiyaçlar kapsamında dönemsel olarak yeniden düzenlenmiştir. Dönemsel olarak üniversite siyaset ilişkilerinde yaşanan gerginlikler ile beraber devlet tarafından verilen özerklik koruyucu ve kalıcı olamamıştır. Avrupa'da ulus devlet öncesi üniversite yapılanması ile karşılaştırdığımızda Türkiye'de üniversiteler devletten bağımsız bir gelenek oluşturup kurumsallaşamamışlardır. Türkiye'de konjonktürel olarak farklı zamanlarda farklı üniversite modelleri örnek alındığı için de bir model üzerinde süreklilik sağlanamamıştır.

Türkiye'de 1946 yılında çıkarılan 4936 Kanun ile Humbold Üniversitesi modeline yaklaşan üniversiteler bu kurumsallaşmayı tamamlamadan değişen üniversite politikası ile birlikte devletin üniversite üzerindeki yönlendirici ve düzenleyici tutumu kendisini açık bir şekilde 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile göstermiştir. Bu kanun ile Türkiye'de üniversiteler 1946 yılından beri sahip oldukları özerk yapılanmayı kaybederek merkeziyetçi ve hiyerarşik bir yapılanmaya bürünmüşlerdir. Türk toplumsal yapılanması içerisinde üniversitelerin değişim ve gelişim süreçlerini izlerken bu süreçlerin siyasal kültürün arkeolojisine dayanan kontrol mekanizması tarafından şekillendirildiği gözlenmektedir. 1980 yılında küreselleşme ve neoliberal politikalar doğrultusunda tüm dünyada üniversiteler bir dönüşüm geçirmiştir ve bu süreç devam etmektedir. Türkiye yaşanan bu gelişmelerden hem siyasi hem de kurumlar düzeyinde etkilenmiştir. 1981 yılında kabul edilen 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversiteler merkeziyetçi hiyerarşik bir yapılanmaya bürünmüşlerdir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) merkeziyetçi yapısı ve ayrıntılara fazla yer vermesi nedeniyle hem üniversitelerin karar alabilme yetkisini daraltmış hem de planlama, koordinasyon ve denetleme

görevlerinin dışına çıkmıştır. Söz konusu 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile merkeziyetçi sisteme geçilerek kurulların yetkileri zayıflatılmıştır. Bu durum üniversitenin kendi kendini denetleme fonksiyonunu da zayıflatmakla birlikte merkeziyetçi yapıyı daha da pekiştirmiş ve akademik özgürlükler üzerindeki tartışmaları derinleştirmiştir. Günümüzde de devam eden bu yapısal sorun, üniversitelerin bilimsel üretim kapasitesini sınırlandırmakta ve akademik özerkliği siyasi polemiklerin gölgesinde bırakmaktadır. Bu durum, Türk yükseköğretim sisteminin küresel akademiyle bütünleşmesinin önündeki en temel engellerden birini teşkil etmektedir.

2. Dünya savaşından sonra hızlanan yükseköğretimin kitleselleşmesi süreci küreselleşme ile birlikte yükseköğretimin ulusları aşması, bilgi ekonomisi bağlamında piyasa odaklılık, girişimci üniversite, üniversite sanayi işbirliği, kalite güvence mekanizmaları gibi politik gelişme ve dönüşmelerle devam etmektedir. Üretim ekonomisinden bilgi ekonomisine yaşanan küresel dönüşüm, küreselleşmenin itici gücü ile birlikte ekonomik yetkilerin ulus üstü kuruluşlara (IMF, OECD, GATT DTÖ) kaymasına yol açmış; bu durum devletin dönüşümünü hızlandırarak kurumlarda da değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ve neoliberal politikalar egemen olmaya başlamıştır. Küreselleşme, üniversitelerin geleneksel misyonlarını korurken rollerini daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir forma evirmiştir. Söz konusu bu politikanın amacı modern üniversiteleri bilgi üretimindeki "fildişi kule" anlayışından çıkarıp akademik bilgiyi toplumsal pratiklerle entegre ederek bu üretimi toplumsal faydaya dönüştürmek ve sosyo-ekonomik yapıları şekillendiren bir aktör haline getirmektir.

Günümüzde bu yeni dönem farklı adlandırmalar ile birlikte neoliberal politikalar doğrultusunda şekillenen Girişimci/Üçüncü Kuşak Üniversite olarak adlandırılmaktadır. J. G. Wissema bu sürecin devam ettiğini belirtmiştir. Küreselleşme, ulus üstü bağlantılar ve tüm bunların sonucunda neoliberal politikalar, üniversiteleri yeniden dönüştürerek 21. yüzyıl dünyasında piyasalılaşmayı merkeze almıştır. Üniversite ile ilgili düzenlemelerin bu doğrultuda değişip dönüşmesi, uyarlanması, gelişmekte olan ülkeler için metalaşma ve piyasalaşma sürecini tetiklemesi henüz kendi koşullarını oluşturup kurumsallaşamamış bir siyasal ve toplumsal yapıda kültür aşınım sürecini hızlandırmaktadır. Girişimciliğin tüm

dünyada kendisini bir kültür olarak dayatması üniversitelerin de dönüşümüne yol açmıştır. Hükümetler, yükseköğretim politikalarını yenilik, teknoloji ve çıktı odaklı bir şekilde hem ulusal alanda hem de uluslararası alanda rekabet gücü sağlama hedefiyle şekillendirirken bilginin kamusallaşmasından bilginin piyasalaşmasına geçişte düzenleyici rolleri ön plana çıkmaktadır. Üniversitenin sanayi ile işbirliği toplumsal kalkınma ve kamusal fayda doğrultusunda bilimi sermayenin kontrolüne vermeden şekillenmesi ve devletin bilim üretimi ve bilimin toplumsallaşması için üniversitelere sağladığı özerkliğin iktidar ve sermaye arasında dengeleyici bir unsur olması beklenmektedir.

1980 yılından sonra Türk yükseköğretiminin kitleselleşme ve genişleme süreci başlamıştır. Kitleselleşme, genişleme ve kurumsal çeşitlilik ile birlikte küresel eğilimlerin itici gücü Türk yükseköğretimini etkilemektedir. Bilgi ekonomisine ve bilgi toplumuna geçiş sürecinde yükseköğretimin iktisadi kalkınmada oynadığı katalizör rolü, ülkeleri küresel rekabette avantaj sağlayacak politikalara yöneltmiş ve ülkelerin yükseköğretime olan ilgilerini arttırmıştır. Bilgi toplumuna geçiş yükseköğretimdeki değişim taleplerine ivme kazandırıken küreselleşme süreci ile bu durum kurumsallaşmaya başlamıştır.

Türkiye'de küreselleşme ve bilgi ekonomisinin dayattığı yeni koşullar çerçevesinde, girişimci üniversite modelini ve üniversite sanayi işbirliğini teşvik eden politikaların görünür olması kalkınma planlarında izlenebilmektedir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkıma Planı (1979-1983), bilimi kalkınma hedefleriyle ilişkilendirerek üniversite - sanayi işbirliğinin kavramsal temelini atmış; bu hedefin somut politika ve uygulamalara dönüşümü ise sonraki plan dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda sonraki süreçlerde birçok üniversitede teknoparklar ve teknoloji transfer ofisleri oluşturulmuştur. Küreselleşmenin yol açtığı yapısal dönüşümler Türk yükseköğretim politikalarını ve kurumsal yapılarını da etkilemiştir. 21.yüzyılın ikinci çeyreğine girerken Türkiye'de üniversite, devlet, piyasa ve toplum arasında yeni bir sözleşmenin gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Türk yükseköğretim sisteminde yaşanan kitleselleşme, genişleme ve üniversitelerin çeşitlenmesi gibi değişim ve dönüşümler ile 21. yüzyılın 2. çeyreğine girerken üniversitelerin artan beklenti ve taleplere etkin bir şekilde yanıt verebilmesi için Türkiye'de yükseköğretim yönetiminde ve sistem bütününde kapsamlı bir reforma gereksinim duyulmaktadır.

Üniversiteler zihinsel üretim ve kurumsal anlamda farklılık/çeşitlilik üreten kurumlardır. Üniversitelerin kurumsal kimliklerini inşa edebilmeleri ve stratejik misyon-vizyon geliştirebilmeleri akademik-idari özerklik ve sürdürülebilir finans kaynak yönetimine bağlıdır. Türkiye'de yükseköğretim sisteminin merkeziyetçi ve homojenleştirici yapısı, üniversite özerkliğinin ve akademik özgürlüklerin kurumsallaşmasını engelleyen temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu katı bürokratik yapı 21. yüzyılın dinamik bilgi toplumu ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kalmakta ve üniversitelerin toplumsal dönüştürücü rollerini sınırlandırmaktadır. Türkiye'de yükseköğretim sistemi nüfus dinamikleri ve gelecek istihdam olanakları bağlamında beklentileri kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

Türkiye diğer OECD ülkeleri ile kıyaslandığında üniversite özerkliğinde standartlarının altındadır. Türkiye'de yükseköğretim sisteminin Anglo-Sakson modeli referans alınarak şekillendirilmeye çalışıldığı görülmekle birlikte, YÖK'ün merkeziyetçi yapısı bu modeldeki "tampon kurum" işlevini yerine getirememektedir. Aksine, sistemin siyasi etkilere açık ve katı bir bürokratik merkeziyetçiliği sergildiği gözlenmektedir. Yükseköğretimde özerkliğin göstergelerinden olan çeşitli düzeylerde kurulların karar alabilmesi, bu yapılanma ile görülmektedir ki kurullar görüş bildiren konumda olup yöneticilerin etkisi ağır basmaktadır. 1981 tarihli 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, merkeziyetçi yapısı nedeniyle kuruluşundan bu yana akademik çevreler, siyasi aktörler ve sivil toplum örgütleri tarafından sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle, üniversitelerin yapılanması, akademik özgürlükler ve kurumsal özerklik bağlamında ele alınan bu tartışmaların, Türkiye'nin gelecekteki yükseköğretim politikalarında da merkezi bir yer işgal etmeye devam edeceği görülmektedir. Türkiye'de üniversite özerkliğinin ve üniversitenin kurumsallaşmasının önündeki temel engellerin başında, yükseköğretim sisteminin aşırı merkeziyetçi ve siyasi müdahalelere açık yapısı gelmektedir.

Dünyadaki gelişmeler bağlamında 21.yüzyılda üniversitelerden toplumsal yaşamın birçok alanında aktif olması beklenmektedir. Küreselleşme, teknolojik gelişim, iktisadi ve sosyal gelişmeye üniversitelerin ayak uydurabilmesi kritik bir konu olarak belirmektedir. Öğretim, meslek edindirme ve araştırmanın yanında üniversitelerden iktisadi kalkınmadan danışmanlığa birçok alanda topluma dönük

olmaları beklenmektedir. Bu bağlamda üniversite özerkliğinin yeniden yapılandırılarak 21. yüzyılda üniversitelerin esnek hareket edebilmesi, dünyadaki gelişmeleri ve değişimleri takip ederek gelişmeyi sürdürebilmesi beklenmektedir. Üniversitelerin artan fonksiyonları bağlamında 21. yüzyılda Türk üniversitelerinin bu beklentileri karşılayabilmesi için yeni bir yükseköğretim kanununa ve yeni bir üniversite modeline ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de 2025 yılı itibari ile 208 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Yükseköğretimin kitleselleşmesi ve genişlemesi ile birlikte üniversitenin artan beklentiler ve ulusal kalkınmada etkin rol alabilmesi için tektipleştirici bir yükseköğretim sisteminin buna sağlıklı cevap veremediği YÖK'ün politika değişikliklerinden görülmektedir. Bu bağlamda 2016 yılında YÖK, bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler ve araştırma üniversiteleri şeklinde misyon farklılaşması ve ihtisaslaşma programını başlatmakla birlikte Türkiye'de üniversitelerin kendi iç dinamikleri ile çeşitlenmesinin ve strateji belirleyebilmesinin önündeki engeller yükseköğretim sisteminin tektipleştirici (YÖK) yapısı ile üniversite özerkliğinin akademik, idari ve mali özerklik boyutlarıyla kurumsallaşamamasıdır. Mevcut özerklik sorunu ile bu dönüşümlerin nasıl gerçekleşeceği belirsizliğini korumaktadır.

2000'li yıllardan sonra Türk yükseköğretim sisteminin kitleselleşmesi ve genişlemesinin ivme kazanması ile birlikte üniversitelerin toplumsal kalkınmada artan önemi yükseköğretim politikalarını da bu bağlamda dönüştürmüştür. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de üniversitelerin dönüşümü ile birlikte üniversitelerde çeşitlenme başlamış ve bu bağlamda "bölgesel kalkınma odaklı üniversiteler ve araştırma üniversiteleri" şeklinde üniversitelerin farklılaştırılmasına gidilmiştir. Türkiye'de üniversiteler Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma alanlarına göre ayrılmışlardır. Bölgesel Kalkınma Odaklı üniversitelerin bölgesel kalkınmaya yönelik bölge potansiyelinin ön plana çıkarılmasında etkin olmaları beklenmekte; belirlenen Araştırma Üniversiteleri ise belirli ihtisas alanlarına göre araştırma ve geliştirmeye yönlendirilmekle birlikte Araştırma Üniveristleri'nin küresel alanda rekabet edebilmeleri beklenmektedir. Bu bağlamda toplumsal değişim ve dönüşüm ile kurumların da değişip dönüşmesi doğrultusunda üniversite yönetiminde karar alma sorumluluğu mekanizmasının da

yeniden çizilmesi ve üniversite özerkliğinin sağlanmasına yönelik mevzuatın geliştirilmesi gerekmektedir. Üniversitelerin nitelik olarak farklılaşması üniversite özerkliğinin de önemini ön plana çıkarmaktadır. Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler, bölge aktörleri ile birlikte bölge potansiyeli bağlamında yerelliği ön plana çıkarıp özerklik temelinde yönetişim politikalarına gereksinim duyarlar. Yükseköğretim sisteminin yönetim yapısı, üniversite özerkliğinin yeniden düzenlenmesi ya da örnekleri Batı'da görülen tampon kurum şeklinde yerel yönetimlerde yönetişim modeli kapsamında etkili olan, hiyerarşinin yerini heterarşik bir yapılanmaya bıraktığı daha az merkeziyetçi bir yapılanma geliştirilmelidir. Bilimin toplumsal kalkınmadaki kritik önemi ve küreselleşmenin itici gücüyle üniversiteler, küresel bir değer haline gelmiştir. Türkiye'de yükseköğretim sisteminin kitleselleşmesi ve genişlemesiyle birlikte, dönüşen üniversite politikaları bağlamında kurumların birbirine benzer yapılar sergilemesinin sistemin gelişimini engelleyebileceği düşünülmüştür. Bu nedenle, üniversitelerin bulundukları bölgenin niteliklerine göre farklılaştırılması, politika olarak desteklenmektedir. Türkiye'de yükseköğretim sistemi, en çok tartışılan ve değişime ihtiyaç duyulan konuların başında gelmektedir. Üniversitelerin çeşitlenmesi, farklılaşması ve yerel düzeyde kalkınmayı destekleyecek bir yapıya kavuşturulması, üniversitelerin örgütlenme biçimlerinin de bu modeli destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda kurumsal çeşitliliğin tam olarak sağlanabilmesi için, üniversite özerkliğini güvence altına alacak yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar ve öneriler; sosyo–ekonomik yapıdaki dönüşümler toplumsal kurumların hem devlet ile hem de birbirleri ile olan ilişkileri yeniden şekillendirmektedir. Türkiye sanayisi gelişmiş ve kurumsallaşmış ülkeleri geriden takip etmekle birlikte üniversiteler yeni süreçte dönüşmeye başlayıp Üçüncü Kuşak Üniversitelere yönelik eğilim içerisine girmiştir. Bu bağlamda, üniversite-sanayi iş birliği, Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler, Araştırma Üniversiteleri şeklinde yeni üniversite modellerinin evrensel standartlara uygun biçimde hangi ilkeler temelinde yapılandırılacağı belirsizliğini korumaktadır. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 1981 yılında kabülü ile Türkiye'nin yükseköğretim sistemi yeni sürecin siyasal, ekonomik ve toplumsal dinamikleri ile 21. yüzyıla

taşınmıştır. 2000'li yıllarda itibaren gözlemlenen nicel büyüme ve kurumsal farklılaşma, sistemin yeniden yapılanmasına yönelik baskıları beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm süreci, yükseköğretim politikalarında esneklik ve çeşitlilik ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Söz konusu bu kanun ile Türkiye'deki bütün üniversiteler tek çatı altında toplanmış merkeziyetçi yapısıyla, üniversite özerkliğini sınırlandıran tartışmalı bir model olmuştur. Bu yapılanma ile akademik özgürlüklerin ve kurumsal özerkliğin gelişimi engellenerek yükseköğretim sisteminin esneklik ve çeşitlilik potansiyeli baskılanmaktadır. YÖK'ün bürokratik kontrol mekanizmaları, üniversitelerin kimliklerini geliştirebilmelerini ve çağın dinamiklerine uyum sağlamalarını zorlaştırmakta ve bu durum akademik çevrelerde sürgelen eleştirilere yol açmaktadır. Osmanlı Devletinden alınan kültürel mirasla Türkiye'de üniversite özerkliğinin tarihsel seyrinin günümüze kadar izlenmesi ile varılan sonuç; özerklik kavramın değer yüklü içeriğinin kurumsallaşmış bir kimlik kazanamadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de artan üniversite sayısının ülkenin yapısal koşulları ve kurumsal alt yapıları oluşturulmadan üniversiteler girişimci modele doğru evrilmektedir. Günümüz yükseköğretim standartları evrensel üniversite anlayışı ve pratiğine sahip değillerdir. Farklı toplumsal, siyasal ve ekonmik amaçlar üniversitelerin şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Küreselleşme ve uluslararası rekabetin itici gücü ile gelişen üniversite-sanayi işbirliği faaliyetleri, girişimci üniversitelerin oluşumunda öncü olmuştur. 21. yüzyılın talep ve beklentileri doğrultusunda üniversitenin fonksiyonları dönüşüp çeşitllenmekle birlikte yükseköğretim sisteminin bu şekliyle bunlara sağlıklı yanıt veremediği görülmektedir. Türkiye'de üniversitelerin kitleselleşmesi ve genişlemesi, üniversitelere olan talep ve beklenti ile birlikte misyon/fonksiyon çeşitlenmesi, bilginin ülkelerin refahında önemli bir yer edinmesi ile üniversitelerin önemini gittikçe daha çok ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, üniversite-sanayi işbirliği politikasından, Bölgesel Kalkınma Odaklı İhtisaslaşma ve Araştırma odaklı Misyon Farklılaşması Programı kapsamında bulunan üniversitelerden ulusal kalkınmada beklenen etkinin sağlanabilmesi için Türkiye'ye özgü model ve mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda değişen üniversite politikası ile üniversite-sanayi-devlet arasındaki

ekonomik temelli iş birliğinde bilimi sanayinin hizmetine vermeden bilim özgürlüğünü ve üniversiteyi koruyacak şekilde eylemlerin tasarlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Üniversitelerin mevcut durumdan evrensel standartlara uygun modellere dönüşmesi tabi oldukları yükseköğretim mevzuatının da bu bağlamda değişmesini gerektirmektedir. Hükümet ve YÖK'ün gerekli mevzuat değişikliklerini hayata geçirmesi, hem üniversitelerin beklenen niteliklere sahip olmasında hem de üniversitelerin kurumsal çeşitliliği bağlamında Araştırma Üniversiteleri'nin ve Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler'in bu çerçeveye göre kendi işleyişlerini düzenlemelerinde etkili olacaktır.

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile kurulan Yükseköğretim Kurulunun üniversitelerin iş ve eylemleri ile ilgili ölçüt belirleyen ve buna göre üniversiteleri denetleyen bir kurul olmasını aşan icracı bir kurul olması; bilim ekonomisine geçişle toplumsal kalkınmada üniversitelerin artan önemi ve dönüşen üniversite politikalarının sonucu olarak üniversitelerin çeşitlenmesi ve misyon farklılaşması şeklinde kurumsal olarak yapılanması nasıl bağdaşacaktır? Gelecek açısından görülmektedir ki Türkiye'nin potansiyel nüfusu ve üniversitelerin artan rolleri ve fonksiyonları 21. yüzyılın 2. çeyreğine girerken küreselleşmenin de etkisiyle birlikte üniversitelerin toplumsal kalkınmada gittikçe önem kazanmasına yol açmıştır. Girişimci üniversite bağlamında üniversitelerin bölgesel ihtiyaçlara göre çeşitlenmesi doğrultusunda yeni üniversite modellerinin oluşumu özerkliği güçlendirilmiş yeni bir yükseköğretim sisteminin bu beklentilere cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi yükseköğretim politikası açısından önem arz etmektedir.

Bilgi toplumuna ve bilgi ekonomisine geçiş ile birlikte üniversite ile siyaset, üniversite ile toplum arasında yeni bir sözleşmenin kurularak Türk Yükseköğretim sisteminin yeniden yapılanmasına gereksinim olduğu görülmektedir. 21.yüzyılda dünya ülkeleri arasında saygın bir yer edinmek için çağdaş bir üniversite sistemi ile bilim kurumlarının küresel standartlara sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda gelişmeleri takip eden bir ülke konumundan, gelişmelerin içinde olan, gelişmeleri yönlendirebilen bir ülke konumuna yükselmek ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'de merkezi yükseköğretim modeli, üniversite özerkliğini büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Türk yükseköğretim sisteminin 21. yüzyılın gerekliliklerine uyum sağlayabilmesi için köklü bir yapısal dönüşüm kaçınılmazdır. Bu bağlamda,

Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) mevcut denetim odaklı yapısının terk edilerek koordinasyon sağlayıcı bir role evrilmesi gerekmektedir. YÖK üyelerinin belirlenmesi sürecinde akademik camianın etkin katılımının sağlanması ve kurumun işlevlerinin demokratik ilkeler çerçevesinde yeniden tanımlanması elzemdir. Üniversitelerin idari ve akademik karar alma süreçlerinin, merkezi otoriteden bağımsız şekilde üniversite kurullarına bırakılması, üniversite özerkliğin temel taşını oluşturmaktadır. Bu bağlamda rektör seçimlerinin, ya akademik camianın doğrudan katılımıyla ya da tampon işlev görecek şekilde yeniden yapılandırılmış bir YÖK modeli çerçevesinde gerçekleştirilmesi, yükseköğretim sisteminin demokratikleşmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Yükseköğretim sisteminin demokratikleşmesi, YÖK'ün merkeziyetçi yapısının, üniversite özerkliğini esas alan yeni bir modele evrilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de kırılgan bir nitelik arz eden akademik özgürlüğün, güçlü bir üniversite özerkliği temelinde kurumsallaşması hem evrensel üniversite standartlarının bir gereği hem de akademik kurumların temel varoluş değeridir. Bu çalışma Türkiye'de yükseköğretim çalışmalarına katkı sunarak alanın gelişmesine ve politika yapıcılarına yön vermesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AAUP. "1915 Deklaration of Principles On Academic Freedom And AcademicTenure". https://www.aaup.org/NR/rdonlyres/A6520A9D-0A9A-47B3-B550-C006B5B224E7/0/1915Declaration.pdf (01.10.2022).

AAUP. "1940 Statement of principles on academic freedom and tenure". https://www.aaup.org/report/1940-statement-principles-academic- freedom-and-tenure adresinden alındı. (01.10.2022).

Adaman Fikret, Taner Bilgiç, Aslı Doğru, Özgür Döğerlioğlu, Kıvanç İnelmen, Zeynep Kadirbeyoğlu, Erol Köroğlu, Nadir Özbek, Elif Ünlü ve Senem Yıldız, "Üniversitelerde Yönetim Yapılanması Çalışma Komisyonu Raporu", **Kamu Araştırma Üniversitesinin Geleceği: Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği İlkeleri Temelinde Bir Arayış,** 13 Temmuz 2021.

Adem, Mahmut. "Yükseköğretimde Planlama ve Koordinasyon", **Yükseköğretimde Değişmeler,** Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği 12. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1989. Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: 12. ss.151-185.

Ağduk, Meltem. "Gevrek, Yurt ve Dünya/1941-1944, 1940'ların 'Solunun' Ankara Çevresi", **Toplum ve Bilim,** Sayı:78 Güz, 1998, ss.255-272.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980, 1.** Basım, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü,** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.

Akgün, Birol. "12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983)" **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika,** Ed. Adem Çaylak,

Mehmet Akkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, 2010, ss.543-566.

Akşid, A. Cezmi. "Türkiye'de ve Dünya'da Bilimin Organizasyonu ve Finansmanı: Farklar, Sorular ve Sorunlar", **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,** Cilt:33, Sayı:3, 2007, ss.107-110

Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi,** (Ed. Ali Berktay), 16. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Aktan,Can Coşkun. "Yükseköğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar", **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** Ed. Coşkun Can Aktan, Yaşar Üniversitesi, 1. Baskı, İzmir, 2007, ss.11-64.

Albornoz, Orlando. Autonomy and accountability in higher education, Prospects, Cilt:21, Sayı:2, 1991, ss.204- 213.

Alkan, Ö. Mehmet. "1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı", **Toplumsal Tarih,** 2017, ss. 58-69.

Altbach G. Philip. "Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği" Ed. Philip G. Altbach ve Jamil Salmi, Çev. Kadri Yamaç, **Akademik Mükemmeliyete Giden Yol Dünya Çapında Araştırma Üniversiteleri Oluşturmak,** 1. Basım 2012, Efil Yayınevi, Ankara, 2012, ss.9-26.

Altbach, G. P. "Academic Freedom: İnternational Realities And Challenges", **Higher Education,** Cilt: 41, Sayı:1/2, 2001, ss. 205-219.

Altbach, G. Philip. "Araştırma Üniversitelerinin Geçmişi: Bugünü ve Geleceği", **Akademik Mükemmeliyete Giden Yol Dünya Çapında Araştırma Üniversiteleri**

Oluşturmak, (Ed. Philip G. Altbach ve Jamil Salmi), Çev. Kadri Yamaç, 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara, 2012, ss.9-26.

Altbach, G. Phlip ve Liz Reisberg, Laura E.Rumbley, "Trends in Global Higher Education: Traking an Academic Revolution", **A Report Prepared fort the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education,** France, 2009.

Altbach, G. Phlip. "Kitlesel Yükseköğretimin Mantığı", Çev. Cansu Albayrak, Ed. Mete Kurtoğlu, **Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş,** 1. Baskı, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2019, ss.171-190.

Althusser, Lous. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları,** Çev. Alp Tümertekin,7. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019.

Ansal, Hacer. "Bilim ve Emek Süreci", **Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler,** Yay. Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu, Birinci Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss.187-193.

Arap İbrahim ve Veysel Erat, **Dünyada ve Türkiye'de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi,** 1. Baskı, Nota Bene Yayınları, 2016.

Arap, İbrahim ve Veysel Erat, "Türkiye'nin Bilim Politikası: TÜBİTAK Üzerinden Bir Çözümleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt:32, Sayı:1, 2017, ss.323-339.

Arap, Kavili Sultan. "Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri, **AÜ SBF Dergisi,** Cilt: 65, Sayı: 1, 2010, ss.1-29.

Arap, Kavili Sultan. "Türkiye'de Rektör Belirleme Süreci ve 'Mütevelli Heyeti Tartışmaları'," **Memleket Siyaset Yönetim,** Cilt:6, Sayı: 16, 2011, ss.1-32.

Aras, Nusret. **Üniversite Yasası Nasıl Olmalı,** Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara, 2004,https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/akademiforumu/23AKADEM%C4%B0%20FORMU.pdf (10.08.2022).

Arın, Tülay. "Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Sistemleri ve Diploma Sistemleri", Bilim, **Bilim Politikası ve Üniversiteler,** Yay. Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu, 1. Basım, Bağlam Yayınları, 1997, ss.57-71

Arslan, Ali. **Kısır Döngü, Türkiye'de üniversite ve Siyaset (1869-2004),** 1. Baskı Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

Arslanoğlu, A. Rana. "Küreselleşme ve Üniversite", Uludağ Üniversitesi, **İİBF Dergisi,** Cilt: 21, Sayı: 1, 2002, ss.1-12.

Asaf, Burhan. "Arkada Kalan Darülfünun", **Kadro Dergisi,** 8 Ağustos 1932, s. 47-48.

Atalay, Esra. "Bilim Özgürlüğü", **İÜHFM,** Cilt:68, Sayı: 1-2, 2010, ss.3-42

Atanur Gülsün ve Sakine Sincer, "Yeni YÖK Yasa Tasarısı Çalışmaları Bağlamında Türkiye'deki Yükseköğretim Sisteminin Değerlendirilmesi", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt: 4, Sayı:2, 2014, ss.67-72.

Ataünal, Aydoğan. **Türkiye'de Yükseköğretim (1923-1998),** T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

Ateş, Toktamış. **68'li Olmak,** Ümit Yayıncılık, Ankara, 1. Baskı, 1992.

Atılgan Canan, Gülsün Sağlamer, H. Nevzat Özgüven ve Üstün Ergüder, "Türkiye Yükseköğretim Alanının Yeniden Yapılandırılması Çalıştayı", Çalıştay Sonuç Raporu, 19 Kasım 2022.

Atılgan, Gökhan.“12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar”, **Türkiye’nin 1970’li Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 55-86

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’ni Düzeni, Dün- Bugün –Yarın,** 1. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni Dün -Bugün -Yarın,** 2. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003.

Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Komisyon Bildirimi, 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf. 01.12.2024.

Ayanoğlu, Kamil, “Bilgehan Özbaylanlı, Özgür Kadir Özer, Kalkınma Planlarında Bilim ve teknoloji Politikaları”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi II. (1961-2007)** (Ed. Tarık Çelik, İlhan Tekeli), 1. Basım, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2009, ss. 317-350.

Aydemir, Süreyya Şevket. **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Aydoğanoğlu, Erkan. “Bilimsel Üretime Müdahale ve Bilim Özgürlüğü”, **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** Der. Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, ZaferYılmaz, M. Berkay Aydın ve Remzi Altunpolat, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, ss.373-389.

Ayni, Ali Mehmet. **Daru’l-fünûn Tarihi,** Haz. Metin Hasırcı, 1. Basım, Pınar Yayınları, 1995.

Aysal, Necdet. “Ankara Üniversitesi Türk İnkkılâp Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt: 9,Sayı: 33, 2004, ss.241-263.

Bahadır, Osman. “1933 Reformu Niçin Yapıldı?” **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)**, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 52-88.

Bahadır, Osman. **Osmanlılardan Cumhuriyete Bilim,** Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2023.

Barnett, Ronald. **Her Türlü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak,** Çev. Sema Eren, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Başkan, Atanur Gülsün. “Türkiye’de Yükseköğretimin Gelişimi” **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** 2001, Cilt: 21, Sayı:1, ss.21-32.

Batırel, Faruk Ömer. “Üniversite Özerkliği, Akdemik Ögürlük ve Hesap Verme Sorumluluğu”, **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** Ed. Coşkun Can Aktan, 1. Baskı, Yaşar Üniversitesi, İzmir, 2007, ss.89-99.

Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma, Haz. Ahmet Kuyaş, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Bıçak, Ayhan. “Türkiye’de Üniversite”, Dünyada ve Türkiye’de Üniversite” (Haz. Necmettin Tozlu, Vefa Taşdelen, Mehmet Önal), 1. Baskı, Bayburt Üniversitesi, Yayınları, Ankara, 2016, ss.171-232.

Bilsen, Cemil. **İstanbul Üniversitesi Tarihi,** İstanbul Üniversitesi Yayınları No:182, İstanbul, 1943.

Bok, Derek. **Piyasa Ortamında Üniversiteler Yükseköğretimin Ticarileşmesi,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Bora, Tanıl. **Cereyanlar, Türkiye'de Siyasal İdeolojiler,** 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Bourdieu, Pierre. **Homo Academicus,** Çev. Nazlı Ökten, Arzu Nilay Kocasu, Eren Gülbey, 2. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2024.

Buğday, Fatma. "Üniversite Özerkliği Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi,** Cilt:6, Sayı:4, sss.1311-1326.

Bulut, Nihat. "Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu", **AÜEHFD,** Cilt: 9, Sayı: 1-2, 2005, ss.23-39.

Burhan, Asaf. "Arkada Kalan Darülfünun", **Kadro Dergisi,** 8 Ağustos1932, No: 8, ss.18-26.

Burhan, Asaf. "Üniversitenin Manası", **Kadro Dergisi,** 20 Ağustos 1933, No: 20, ss. 24-28.

Burke, Peter. **Bilginin Toplumsal Tarihi,** Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Büken, Örnek Nüket. "Türkiye Örneğinde Akademik Dünya ve Akademik Etik", **Hacettepe Tıp Dergisi,** Cilt:34, Sayı:3, 2006, ss.164-170.

Cağfer Güler, "115 Sayılı Kanunun Türk Üniversite Tarihindeki Yeri ve Önemi", **History Studies,** Cilt:14, Sayı:1, Şubat 2022, ss. 205-225.

Clark, R. Burton. “Development of The Sociology of Higher Education, Sociology of Education”, 1973, Cilt: 46, Sayı:1, 1973, ss.2-14.

Clark, R. Burton. **Creating the Entrepreneurial University,**1998, http://www.oktemvardar.com/articles/BRC%20entrepreneurial.pdf, (15.01.2024).

Collıns, Randall. “Diploma Enflasyonu ve Üniversitelerin Geleceği”, **Neoliberalizm, Bilgi ve Üniveristeler Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş,** Çev. Caner Özdemir, Ed. Mete Kurtoğlu, 1. Baskı, Notabene Yayınları, İstanbul, 2019, ss.191-214.

Coulton, Gordon, George. **Medieval Panorama,** Cambrıdge At The Unıversty Press,1949.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 1, Birleşim: 50, 12.4.1962, Cilt: III.

Çadırcı Musa ve Azmi Süslü, **Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi,** -Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan-, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1982.

Çaha, Ömer. **Aşkın Devletten Sivil Topluma,** Gendaş Yayınları, İstanbul 2000.

Çaylak Adem ve Hüseyin Baran, “Türkiye’de Kemalis Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970)”, **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika,** Ed. Adem Çaylak vd. 2. Baskı, Savaş Yayınevi, 2010, ss.421-460.

Çelik Zafer ve Bekir S. Gür, “Akademik Özgürlüğe Kör Bir Üniversite Özerkliği”, **Eğitime Bakış, Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi,** Cilt: 8,Sayı: 23, 2012, ss.28-31

Çelik, Zafer ve Bekir S. Gür, "Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:4, Say:1, 2014, ss.18-27.

Çetik, Mete. **Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Damar, Muhammet; Özdağoğlu, Güzün; Özveri, Onur, "Üniversitelerde Dönüşüm Süreci ve Araştırma Üniversitesi Yaklaşımı", **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,** Cilt:5, Sayı:2, 2020, ss.135-159.

Dalgıç, Yasin. "Bölgesel Rekabet ve Akıllı Uzmanlaşma", **BEBKA (Bursa Eskişehir Bilecik Kalınma Ajansı) Haber,** Yıl: 5 Sayı: 27, 2018, ss.14-17.

Dellaloğlu, Besim. **Poetik ve Politik, Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi,** 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.

Demir, Ramazan. **Üniversitenin Bugünü ve Yarını, Sorunlar, Sorumlular, Çözüm Önerileri,** 2. Baskı, Palme Yayıncılık, Ankara, 1996.

Demirdağ, İsmail. "Türkiye'deki Üniversiteleşme Politikasının Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", **Kent Akademisi Dergisi,** Cilt: 17 Sayı: 4, ss.1339-1360, 2024, https://doi.org/10.35674/kent.1441982.

Demirel, Tanel. "1946-1980 Döneminde 'sol' ve 'sağ'," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:9 Dönemeler ve Zihniyetler,** (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.413-450.

Demirel, Tanel. **12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi 1960-1980 Dönemi Türkiye'sinde Siyaset,** 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2023.

Demirel, Tanel. **Türk Siyasetini Anlamak, Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme,** 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2020.

Demirel, Tanel. **Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Demiroğlu, Cem'i "Yükseköğretim Kanunu İle İlgili İstanbul Üniversitesinin Görüşü", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar), 18.04.1992, ss.211-214.

Demirtaş, Bahattin. "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Değişmeler", **Akademik Bakış Dergisi,** Cilt: 1, Sayı:2, 2008, ss.155 -176.

Demokrat Parti, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı,** Güneş Matbaacılık, Ankara, 1952.

Devlet Bakanlığı, **Türk Bilim Politikası 1983-2003,** Ankara, 1983.

Dilek, Oğuz. "Türkiye'de Kapitalizmde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi", **Türkiye'de Siyasal Şiddeetin Boyutları,** Der. Güney Çeğin, İbrahim Şirin, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 347-368.

Dinç, Temiz Dilek. "1980 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Teknoloji Politikaları ve Türkiye Açısından Teknolojik Gelişme Göstergeleri" **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,** Sayı:28, 2020, ss.119-136.

Doğaner, Yasemin. "İhtilâlin Mantığı", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları, (**Haz. Mete Kaan Kaynar), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss.99-115

Doğramacı, İhsan. “Atatürk ve Eğitim”, **Atatürk Araştırma Merkez Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 3, 1985 (Atatürk ve Eğitim), ss.653-670.

Doğramacı, İhsan. **Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi, Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış,** Meteksan Kağıt Üretim Tesisleri, Ankara, 2000.

Dölen, Emre. **Türkiye Üniveriste Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfununu 1922-1933,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Dölen, Emre. **Türkiye Üniveriste Tarihi 3 Darülfünun’dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Dölen, Emre. **Türkiye Üniversite Tarihi 4, İstanbul Üniversitesi 1933-1946,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Dölen, Emre. **Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniveriste Dönemi,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Dölen, Emre. **Türkiye Ünivesite Tarihi 1. Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922,** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

DPT, **Yüksek Öğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** Ankara, 1971, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yuksek-Ogretim-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf (01.08.2023).

Düstur 1. Tertip, Cilt: 7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Düstur 3. Tertip, Cilt:5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

Düstur, 4. Tertip, Cilt 1, Ankara 1961.

Eğitim-Bir-Sen. "Rakamlarla 28 Şubat", Kadın Bülteni, Sayı:1 2014, s.6 https://www.ebs.org.tr/storage/publication/w2c9SKDjBpjHsYdc2C9XKzy3awob0qTxpJLUWKvP.pdf (01.08.2024).

Elmacı, İrfan. "Bilim Politikası Çalışmalarında Bütünsellik Arayışı ve "Türk Bilim Politikası 1983-2003" **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt:55, Sayı:1, 2015, ss. 55-68,

Erat, Veysel. **Rekabet Çağında Yenilik Yönetişim Sistemi, Yeniliğin İktidarı ve Türkiye'de Dönüşen Üniversiteler,** Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.

Erdem, Ali Rıza. "Akademi Özgürlük ve Üniversite Özerkliği", Ed. Fahri Apaydın, **Akademik Etik ve Bilim,** Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2023, ss.85-100.

Erdem, Rıza Ali, "Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Rolleri ve Görevleri", **Yükseköğretim Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:2, 2013, ss.109-120.

Erdem, Rıza Ali. "Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetsel Açıdan Yaklaşım", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:2, 2013, ss. 97-107.

Erdoğmuş, Nihat. "Araştırma Üniversitesi Yapılanması: İmkânlar ve Zorluklar", **İLKE** Politika Notu 07, Haziran 2018.

Erinç Yeldan, "Neoliberalizm İdeolojik Bir Söylem Olarak Küreselleşme", **İktisat Üzerine Yazılar I**, Ed.Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss.429-453.

Erişirgil, Emin Mehmet. **Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp,** (Haz. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar), 3. Baskı, Nobel Yayın, İstanbul, 2007.

Erkan, Erdil, Mehmet Teoman Pamukçu, Yelda Erden Topal, İbrahim Semih Akçomak, "Değişen Üniversite Sanayi İşbirliğinde Üniversite Örgütlenmesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt:67, Sayı:2, 2013, ss.95–127. http://www.politics.ankara.edu.tr/?bil=bil_sbfdergisi

Erol, Burçin. "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", **Doğu Batı,** Yıl:8, sayı:33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, ss.81-97.

Ersanlı, Büşra. **İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** 8. Baskı, 8. Baskı, İletişim yayınları, İstanbul, 2021.

Ertan, F. Temuçin. "Atatürk İlkeleri", **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Ed. Temuçin Faik Ertan), 8. baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, ss.239-255.

Ertuğrul, Hurşit. "Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar). 18.04.1992, ss. 81-99.

Ertürk, Selahattin. **Eğitimde program Geliştirme,** Yelkentepe Yayınları, Ankara, 1979.

Esterman, Thoman ve Terhi Nokkala, "Universıty Autonomy In Europe I", European Univresity Association, 2009.

Etzkowitz, Henry, "The Norms Of Entrepreneurial Science: Cognitive Effects of The New University–Industry Linkages", **Research Policy,** Volume: 27, Issue: 8, 1998, ss. 823–833.

European Unıversıty Association (eau). https://www.eua.eu/downloads/publications/university%20autonomy%20in%20europe%201%20%20exploratory%20study%20.pdf, (20.05.2023).

Evans, R. Gillian. **Akademisyenler ve Gerçek Dünya,** Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Fedayi, Cemal."Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi, (1971-1980)", Der. Adem Çaylak vd. **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi,** 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010, ss.489-520.

Gecikli, Murat Recep. "Demokrat Parti Dönemi Yükseköğretim Politikası ve 1956 Tarihli Rapor", **Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi,** Cilt:10, Sayı:2, 2021, ss.141-170.

Goff, Le Jacques, **Ortaçağda Entelektüeller,** çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2 baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Gökalp, Ziya. **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri 1,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları, Türkçülüğün Esasları,** (Haz. Salim Çonoğlu), 6.baskı Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Göle, Nilüfer. "Batı Dışı Modernlik Kavramı Üzerine", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık** Cilt: 3, (Ed., Tanıl Bora, Murat Gültekingil), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.56-67.

Göney, Süha. "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilâlinin Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi, Sayı: 23, İstanbul, 2011/1, ss.259-324

Gören, Zafer. “Sanat ve Bilim Özgürlüğü”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Prof. Dr. Sabri Orman Özel Sayısı, 2020, ss. 449-457.

Göze, Ergun. Üniversite Niçin Çöktü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

Gözler, Kemal. **İdare Hukuku Dersleri,** Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku,** Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.

Gözübüyük, Şeref. **Yönetim Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.

Güleç, İsmail. “Üniversite Fikriyatı, Geçmişten Geleceğe Üniversitelerin Dönüşümü”, **İlim Eğitim Kültür Yayın Vakfı,** Analiz Raporu-06, İstanbul, 2020, ss.1-33.

Güler, Aydemir. “Üniversiteli Olmanın Sorumluluğu… AMA, 1995’DE; AMA, TÜRKİYE’DE…” (Yay. Haz. Emine Akalın; Hakan Aydoğdu; Reşat Saraoğlu), **Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler,** 1. Basım, Bağlam Yayınları, Ankara, 1997, ss.231-238.

Güler, Cağfer. “115 Sayılı Kanunun Türk Üniversite Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **History Studies,** Cilt:14, Sayı:1, 2022, ss. 205-225.

Günal, İzge. **50 Soruda Üniversite,** Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 7 Renk Basım Yayın, İstanbul, 2013.

Günay, Durmuş. “Üniversite”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 4. Cilt (S-Z),** Başeditör M. A. Yekta Saraç, 1. Basım, TÜBİTAK Bilim Yayınları, Ankara, 2021. ss.322-324.

Günay, Durmuş. "Üniversitenin Neliği Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği", **International Congress On High Education,** İstanbul, 27-29 Mayıs, 2004.

Gündüz, Mustafa. "Akademiyi Anımsamak: Anılarda Sorunları ve Eleştiriler", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:3, Sayı:1, 2013, ss.16-26.

Gündüz, Mustafa. "Akademiyi Anımsamak: Anılarda Sorunları ve Eleştiriler", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:3, Sayı:1 Nisan 2013, ss.16-26.

Gür, S. Bekir ve Talip Küçükcan, **Türkiye'de Yükseköğretim Karşılaştırmalı Bir Analiz,** 1. Baskı, SETA Yayınları, 2009.

Gür, S. Bekir ve Zafer Çelik, **YÖK'ün 30 yılı,** SETA Rapor, 2011.

Gürüz Kemal**. Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri,** 2. Baskı, ÖSYM Yayınları, Ankara, 2003-4.

Gürüz, Kemal, Erdoğan Şuhubi, A.M. Celal Şengör, Kazım Türker ve Ersin Yurtsever. **Türkiye'de ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji,** TÜSİAD, (Yayın No: TÜSİAD-T/94, 6-164) İstanbul, 1994.

Gürüz, Kemal. "Batı Üniversitelerinin Tarihi Gelişimi" **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T.C. Başbakanlık, 18.04.1992, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar). ss.349-408.

Gürüz, Kemal. "Türkiye'de Çağdaş Eğitim ve Çağdaş Üniversite", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** T. C. Başbakanlık, (Başbakan Süleyman Demirel Başkanlığında 18 Nisan 1992 Tarihinde Yapılan Rektörler Toplantısında Takdim Edilen Raporlar), ss.317-337.

Hançerlioğlu, Orhan. **Felsefe Sözlüğü,** Remzi Kitabevi, 20. Basım 2015.

Harvey, David. "Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm", (Çev. Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ), **Atılım Sosyal Bilimler Dergisi,** 2012, Cilt:2 Sayı: 2, ss. 67-88.

Hatiboğlu, M. Tahir. "Türkiye'de Üniversite Yasalarında Tanım, Amaç ve İlkeler", **Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler,** (Yayına Haz. Emine Akalın, Hakan Aydoğdu, Reşat Saraoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, ss.25-44.

Hatipoğlu, M. Tahir. **Türkiye Üniversite Tarihi, (1845-1997),** 2. Baskı, Selvi Yayınları, Ankara, 1998.

Heper, Metin. **Bürokratik Yönetimin Geleneği,** ODTÜ Yayınları, Ankara, 1974.

Hirsch, E. Ernst. **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi, Cilt: 1,** Ankara Üniversitesi Yayınları, No:211. 2. Baskı, Ankara, 1998.

Hirsch, Ernest. **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi Cilt: 2** Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1998.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), A/RES/2200(XXI) A, 16.12.1966, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights, (15.10.2022).

Işıklı, Alpaslan. Küreselleşme ve Demokratikleşme, 2. Baskı Tüze Yayınları, Ankara, 1996.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Darulfünûn-ı Sultani", **Belleten,** Cilt: 57, Sayı: 218, 1993, ss.201-240,

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Darülfünun Tarihçesine Giriş", **Belleten,** Cilt. 54, Sayı: 210, Ankara, 1990, ss.699-738.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. **Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı,** 2. Cilt, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil. **Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci,** Seçme Eserleri V. Ed. Emre Yalçın, 10. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Yıl, 2018.

İnam, Ahmet. "Üniversite, Üniversiteler ve Geleceğimiz", **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi,** Panel 23-26 Ekim 1996, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van, ss. 277-279.

İnan, Afet. **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933) ,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

İnan, Nurkut ve Haldun Özen, "Üniversite Reformu: Kısa bir Tarihçe ve Yeni bir Yaklaşım", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi,** Cilt:16, No: 150, 1992, ss.7-17.

İnan, Nurkut. "Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye'deki Gelişmeler, Tarihsel Gelişim İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı", **Yüksek Öğretimde Değişmeler,** (Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: XII, Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı, 17-18.11. 1989, ss.19-47.

İnönü, Erdal. " Üniversitesi'nin 1933 Reformu'ndan Sonraki Gelişmesi Üzerine Düşünceler", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)** (Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır) Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, ss.87-88.

İnsel, Ahmet ve Cengiz Aktar, "Devletin Bekası" için Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", **Türkiye Toplumunun Bunalımı,** Ahmet İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, ss.19-59.

İnsel, Ahmet. "GİRİŞ" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm,** Cilt:2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul İletişim Yayınları, 2002, ss.17-27.

Kaboğlu, Özden İbrahim. **Özgürlükler Hukuku: İnsan haklarının Hukuksal Yapısı,** 5. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1999.

Kaçmazoğlu, Bayram Hacı. "1950 1960 Döneminde İktidar Üniversite İlişkileri", **Sosyologca,** Cilt:10, Sayı:20, 2020, ss.60-80.

Kafadar, Osman. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, (**Ed**.**Tanıl Bora, Murat Gültekingil) Cilt: III, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 351-381.

Kahraman, Bülent Hasan. **Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye,** Everest Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Kalaycıoğlu Ersin ve Ali Yaşar Sarıbay, "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme", Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** Alfa Yayınları, 2000, ss.3-22.

Kansu, Atuf Nafi. **Türk Maarif Tarihi, Cilt: 2**, İstanbul, 1992.

Kant, İmmanuel. Fakültelerin Çatışması, Çev. Mevlüt Albayrak, 6. Baskı, Fol Kitap, Ankara, 2021.

Kaptan, Saim. **Türkiye'de Yükseköğretim Reformu ve İnsan gücü Potansiyeli,** DPT Yayın No. 2026, 1986.

Kaya, İrem Eren. "Türkiye'de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri", **International Journal of Social and Humanities Sciences,** Cilt:3, Sayı:2, 2019, ss. 61-84.

Kaynar, Mete Kaan ve İsmet Parlak, **Her İl'e Bir Üniversite, Türkiye'de Yükseköğretim Sisteminin Çöküşü,** Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.

Kazancıgil, Ali. "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,** (Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, 2000, ss.137-154.

Kerr, Clark. **The uses of the university,** Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963.

Kesik, Ahmet. **Yükseköğrenimde Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi: "Bütünsel Model",** TC Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2003/362, Ankara, 2003.

Kılıç, Ramazan. "Türkiye'de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi," **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı:3, 1999, ss. 289-310.

Kılıçbay, Ali, Mehmet. "Gergin Bekleyiş Mutlu Sona Erdi: Çocuğumuz Üniversiteyi kazandı…" **Üniversite Bilim ve Türkiye,** (Ed.Vedat Bilgin), 1. Baskı, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2012, ss.51-73.

Koçer, Ali Hasan. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Kongar, Emre. **Üniversite Üzerine,** Hil Yayınları, İstanbul, 1984.

Korkut, Hüseyin. **Sorgulanan Yükseköğretim,** 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.

Kuçuradi, İoanna. **İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları,** 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2018.

Kurt, Türker. **Yükseköğretimin Yönetiminde Mütevelli Heyetleri,** SETA (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) Ankara, 2015.

Kurtoğlu, Mete. "Küresel Bilgi Ekonomisi ve Üniversite (İdeası)"!, **Felsefelogos ,** Sayı:64, 2017/1 ss. 93-102.

Kurtoğlu, Mete. **Instıtutıonal Diversty In Turkish Higher Education: Institutıonal Responses To Global Trends Between 2000-2017, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi), Middle East Technical University Institute of Social Sciences, Ankara, 2023.

Küçükcan, Talip ve Bekir S. Gür, **Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz,** SETA Yayınları, Ankara, 2009.

Küken, Gülnihal. **Ortaçağda Eğitim Felsefesi,** 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Küçükoğlu, Uğur, Göktaş, Mahmut Ensar, "Türk Üniversitelerinde Araştırma Üniversitelerinin Rolü", **Uluslararası Medeniyer Çalışmaları Dergisi,** Cilt:8, Sayı:2, 2023, ss.269-291.

Lök, Atilla ve Bağış Erten, "1933 Reformu ve Yabancı Öğretim Üyeleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık,** Cilt:3, Ed. Uğur Kocabaşoğlu, Murat Gültekingil, Tanıl Bora, 2.basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 537-544.

Magna Charta Universitatum (1988), https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-1988, (15.05.2023).

Makal, Ahmet. **Korporatizm Türkiye sendikacılık ansiklopedisi,** Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İkinci Cilt, İstanbul, 1998, ss. 289-291.

Marangoz, Cafer. **Çağdaş Üniversite, Yarınlar İçin Düşünce Platformu,** Eğitim ve Kültür Yayınları, Ankara, 2008.

Mardin, Şerif. **İdeoloji,** Bütün Eserleri 3, 16. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi, Makaleler 1,** (Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Marks, Karl ve Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, 2. Baskı, Eriş Yayınları, Ankara, 2012.

Mazıcı, Nurşen. "Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Reformu", **Birikim Dergisi,** Sayı 76, 1995, ss.56-70.

MEB, "12.Milli Eğitim Şurası", https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf. (05.10.2022).

Meray, L. Seha. "Üniversite Kavramları ve Modelleri", **AÜSBF Dergisi,** Cilt: 26, Sayı: 1, 1971, s.13-66.

Moutsios, Stavros. **Universty: The European Partıcularıty,** Working Paper 18, Department of Education, University of Aarhus, 2012, https://dpu.au.dk/fileadmin-/www.dpu.dk/forskning/forskningsprogrammer/epoke/workingpapers/WP_18.pdf, (01.01.2023) ss.1-23.

Mowery, C. David. “ABD’de 1980 yılından bu yana Üniversite-Sanayi Araştırma İşbirliği ve Teknoloji Transferi”, **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur,** Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima, Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.155-172.

Mumcu, Uğur. 40’ların Cadı Kazanı, İstanbul, 1990.

Namal, Yücel. “Türkiye’de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:2, Sayı:1, ss. 14-19.

Neumar, Fritz. **Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953,** Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3062, Ercivan Matbaası, İstanbul, 1982.

Noorda, Sijbolt, “Why We Continue to Discuss University Autonomy And Academic Freedom”, **EUA,** Ekim 2019. https://www.eua.eu/resources/expert-voices/130:why-we-continue-to-discuss-university-autonomy-and-academic-freedom.html, (01.11. 2022).

Odabaşı, Yavuz. “21. Yüzyıl’ın Üniversite Modeli Olarak Girişimci Üniversiteler”, **Değişim Çağında Yüksek Öğretim Global Trendler-Paradigmal Yönelimler,** Ed. Coşkun Can Aktan, 1. Baskı, Yaşar Üniversitesi, İzmir, 2007, ss.117-133.

OECD, **Educcation Policy Analysis,** OECD Publishing, Paris, 2003.

Oğuzkan, Ferhan. **Eğitim Terimleri Sözlüğü,** Türk Dil Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara. 1981.

Öklem, Necdet. **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu,** Ege Üniversitesi rektörlük Yayınları, İzmir, 1973.

Önder, İzzettin "Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** Der. Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, ZaferYılmaz, M. Berkay Aydın ve Remzi Altunpolat, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, ss.11-26.

Örs, Yaman. "Bilim Felsefesi Açısından Bilimde Önermelerin Yanlışlanması ve Yöntem Üzerine Neler Söylenebilir", **Bilim ve Bilimsel Yöntem,** Ed. Alaeddin Şenel, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 2012, ss.55-63.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku,** 2017 Anayasa Değişikliklerine Göre Gözden Geçirilmiş 20. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.

Özdağ, Ümit. **Ordu-Siyaset İlişkisi(Atatürk ve İnönü dönemleri),** Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Özdaş, Nimet N. **Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye,** TÜBİTAK, 2020, https://www.inovasyon.org/images/makaleler/pdf/NO.nimetbook.pdf (15.04.2024).

Özer, Ahmet, "Üniversiter Yapıda Bilimsel Özgürlük ve Yönetsel Özerkliğin Yeri ve Önemi", **Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz,** Der. Servet Akyol, M. Kemal Coşkun, ZaferYılmaz, M. Berkay Aydın ve Remzi Altunpolat, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 2008, ss.73-100.

Özer, Emre Yunus. "Girişimci Üniversite Modeli ve Türkiye", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: XXX, Sayı:2, 2011, ss. 85-100.

Özgür, Narin. "Kapitalizm ve Bilimin Üretimi, Bilimsel Emek Sürecindeki Dönüşüm", **İktisat Dergisi,** 2008, Sayı: 494-495, ss.25-39.

Özipek, Berat Bekir. “28 Şubat ve İslâmcılar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce,** Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, Cilt: 6 İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss.640 -651,

Özkul, Fatih. “1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi”, **Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (HKÜHFD),** Cil:13, Sayı: 25, ss. 15-61.

Özoğuzlu, Çetin Süleyman. “Yükseköğretimde Değişmeler” Konulu XII. Eğitim Toplantısını Açış Konuşması”, **Yükseköğretimde Değişmeler,** Yay. Haz. Özcan Demirel Nizamettin Koç, Yayınları, Türk Eğitim Derneği XII Eğitim Toplantısı 17-18. 11. 1988, ss.XI-XVII.

Öztürk, Muhsin. **27 Mayıs Devleti 1960-2011,** Ufuk Yayınları, İstanbul, 2012.

Öztürk, Sevinç. “Üniversite Özerklği Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 16, 2006, ss.114-145.

Parla Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizim,** (Yay. Haz. Füsun Üstel, Sabir Yücesoy), 6. baskı, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009.

Peker, Recep. **İnkılâp Dersleri,** 4. Baskı İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

Pelke, Lars. “Academic Freedom and the Onset of Autocratization,” **Democratization,** Cilt:30, Sayı:6, 2023, ss.1015-1039, https://doi.org/10.1080/13510347.2023.2207213

Rabbinge Rudy and Maja Slingerland, “Change in Knowledge in Infrastructure: The Third Generation University” file:///C:/Users/DELLPC/Downloads/Change_in_knowledge_in_infrastructure_the_third_ge.pdf;neration_university/links/57594fa208ae9a9

c954ec2a3/Change-in-knowled-ge-in-infrastructure-the-third-generation-university.pdf, (01.10.2022).

Rashdall, Hastings. Universities of Europe in the Middle Ages, Oxford at the Clarendon Press, 1895, https://lollardsociety.org/pdfs/Rashdall_Universities_v-ol2pt1.pdf (01.05.2024), ss.4-5.

Rhodes, H. T. Frank. "Sürdürülebilir Demokratik Kültür İçin Yükseköğretimin Rolü", **Yükseköğretim ve Demokratik Kültür Vatandaşlık, İnsan Hakları ve Sivil Sorumluluk,** Ed. Josef Huber ve Ira Harkavy, Terc. İbrahim Özdemir, Üsküdar Üniversitesi yayınları, 2018, ss.49-57.

Rosovsky, Henry. **Üniversite Bir Dekan Anlatıyor,** çev. Süreyya Ersoy, TÜBİTAK, 12. Basım Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000.

Saç, Selman. "Ilımlı Mücadeleden Radikal Önlemlere: 27 Mayıs 1960", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları,** Haz. Mete Kaan Kaynar, Ed. Tanıl Bora, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 77-97

Sadurskı, Wojcıech. **İfade Özgürlüğğü ve Sınırları,** Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu, 1.Baskı, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002.

Sakınç Süreyya ve Sibel Aybarç Bursalıoğlu, "Yükseköğretimde Küresel Bir Değişim: Girişimci Üniversite Modeli", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,** Cilt:2, Sayı:2, 2012, ss.92-99.

Saraç,Yekta Mehmet. "2030'a Doğru Yükseköğretim Politikaları", **YÖK Yükseköğretim Dergisi,** 2021, Sayı: 21, ss. 6-9.

Sayılı, Aydın. "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", **Erdem**, Cilt:1,Sayı:1, 1985, ss.11-24.

Sayılı, Aydın. **Bilim Tarihi Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir,** Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 2010, İstanbul.

Seggıe Nevra Fatma ve Veysel Gökbel, "Geçmişten Günümüze, Türkiye'de Akademik Özgürlük", SETA, Analiz, 2014, sayı: 98.

Siler, Abdurrahman. **Türk Yüksek Öğretiminde Darulfünûn (1863-1933)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992.

Soete, Luc."Ulusal Hükümetlerin Üniversite Sanayi İşbirliği İle İlgili Politikaları Üzerine Notlar", **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur**, (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.27-42.

Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı,** 11. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.

Söğütlü, İlyas. "Darülfünundan Üniversiteye: Cumhuriyet Türkiye'sinde İlk Üniversite Reformu (1933)", **Liberal Düşünce Dergisi**, 2004, Cilt: 34, ss.121-128.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180724-9.pdf, Resmi Gazete: 24.07.2018, Sayı: 30488, (01.03.2024).

Süreyya, Şevket. 'İktisadi Devletçilik' **Kadro Dergisi,** 17 Mayıs 1933, ss.37-45.

Süreyya, Şevket. "Darülfünun'un İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro,** 14 Şubat-1933. ss. 5-11.

Süreyya, Şevket. "Halk Evleri", **Kadro Dergisi**, 3 Mart 1932, ss.35-37.

Şahin, Osman. **Ulusal ve Uluslararası Belgelerde Türk Yükseköğretimi,** T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2010/410.Ankara, 2010.

Şenses, Fikret. "İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in Türkiye'de Yükseköğretim İle İlgili Çalışmaları", **ODTÜ Gelişim Dergisi,** Cilt: 40, Sayı:2, 2013, ss. 339-371.

Şirin, Tolga. "Üniveristede İfade Özgürlüğü", **Türkiye'de İfade Özgürlüğü,** (Yay. Haz. Özge Görel), Türkiye Barolar Birliği, (Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi Tarafından Hazırlanan Panel) 2014, ss.56-106.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl, (1963-1967)", Ankara, 1963,** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf s. 441, 460, 464, 467. (01.02.2023).

T. C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, "Ülkemizde-Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ)'nin Gelişimi",** Ankara, 2018, https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/%C3%9ClkemizdeKamu-%C3%9CniversiteSanayi%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi(K%C3%9CS%C4%B0)'ninGeli%C5%9Fimi.pdf (15.01.2024).

T. C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **Türkiye-Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018),** 2015, ttps://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_2_adaylik_sureci/2_2_8_diger/KUSI_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_2015-2018.pdf. (815.08.2024).

T. C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000),** https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf. (05.04.2023).

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü beş yıllık kalkınma planı (1979-1983),** DPT, Ankara, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf. (15.03.2023).

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** Ankara, 2000, ttps://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bilim-ve-Teknoloji-OIK-Raporu.pdf, (15.04.2023).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018),** Ankara, 2013, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf (15.04.2023).

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972),** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/-07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf (01.02.2023).

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl (1973-1977),** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf (10.03.2023).

T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Sayı: 101-818/05111, "Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu-Genel Gerekçe (1/203),

T.C. Başbakanlık, "Yükseköğretim Kurulu'nun Görüşü", **Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite,** (Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında 18 Nisan 1992 tarihinde yapılan rektörler toplantısında takdim edilen raporlar), 18. 04.1992,ss.9-25.

T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf (15.03.2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 100.Yıl Türkiye Planı, **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023),** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (20.04.2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028),** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/OnIkinciKalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf (20.04.2023).

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994),** https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/Kalkinma_Planlari/VI.%20Be%C5%9F%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1%201990-1994.pdf (01.04.2023).

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013),** https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2025/03/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf , (15.04.2023).

T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (2001-2005),** Yükseköğretim özel ihtisas komisyonu raporu, Ankara, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Plani.pdf, (10.04.2023).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim,** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998.

T.C. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Esas No: 1/203, Karar No:70, "Milli Güvenlik Konseyi, Yükseköğretim Kanunu Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu (1/23)", 20 Ekim 1981, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTAN-AK/MGK_/d01/c005/mgk_01005077ss0285.pdf , (15.05.2022).

T.C. Resmi Gazete, Sayı 2420, 6.06. 1933.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 2837, 24.10.1934.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 6336, 18.06.1946.

T.C. Resmi Gazete, Sayı 10641, 28.10.1960.

T.C. Anayasası, Kanun Numarası: 334, Kabul Tarihi: 09.07.1961, T.C. Resmi Gazete: Tarih: 20.07.1961, Sayı: 10859, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (20.01.2022).

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 13964, 22.09.1971, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği.

T. C. Anayasasının Bazı maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği, Kanun Numarası: 1488, Kabul Tarihi: 20.09.1971, T.C. Resmi Gazete: Tarih: 22.09.1971, Sayı: 13964, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401488.pdf (25.03.2022).

T.C. Resmi Gazete, Üniversiteler Kanunu, Sayı: 14587, 07. 07.1973.

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17506, 4.11.1981, https://www.resmigazete.gov-.tr/arsiv/17506.pdf, (10.06.2023).

T.C. Anayasası, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, T.C. Resmi Gazete: Tarih: 09.11.1982, Sayı: 17863 https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat-metin/1.5.2709.pdf , (15.01.2022).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Ar-Ge Teşvikleri Genel Müdürlüğü, https://teknopark.sanayi.gov.tr/Agtm/AnnouncementDetail?YVfJmcnnrXMtnNIpQ6gdaR8vdUPzmO6kRJLf8F4Jdmg%253d=1e0QLdJ3hS73hYffGaY61g%253d%253d , (09.01.2024).

T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C.2, Yıl 1961, S. Sayısı: 35.

T.C. Yükseköğretim Kurulu, **Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Kasım 2005. https://www.yok.gov.tr/Documents/Y-ayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-kasim-2005.pdf (15.01.2024).

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş,** 5. Baskı, Say Yayınları, 1988.

Tanör, Bülent. "12 Eylül Rejimi (1980-1983)", **Türkiye Tarihi 1980-2003,** Ed.Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, Cilt: 5, 8. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.30-61.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa 1961-1980,** Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

Tanör, Bülent. **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri,** Der. Yayınları, İstanbul, 1995.

Tanör, Bülent. **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu,** BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

Tekeli, İlhan. "Sanayi Öncesi Bir İmparatorluğun Modernite Projesinin Etkisi Altında Dönüşürken Yükseköğretimi Yeniden Kurumsallaştırmasının Öyküsü", **Uluslararası Yükseköğretim Kongresi (UYK-2011), Bildiri Kitabı Cilt: 1 Yeni Yönelişler ve Sorunlar,** Bölüm: IV, 27-29 Mayıs 2011, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Deomed Yayıncılık, 2012, İstanbul. ss.183-197.

Tekeli, İlhan. "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü, (1981-2007)", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007),** 1. Basım, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2009, ss. 52-226.

Tekeli, İlhan. "Üniversite Sohbetleri", **Üniversite Bilim ve Türkiye** (Ed. Vedat Bilgin), Binyıl Yayınevi, Ankara, 2012, ss.91-102.

Tekeli, İlhan. **Eğitim Üzerine düşünmek,** Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2003.

Tekeli, İlhan. **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2010.

Tekeli, İlhan. **Türkiye İçin Eğitim Yazıları,** Toplu Eserler 21, 1.baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, Kanun Numarası: 4691, Kabul Tarihi: 26.06.2001, T.C. Resmi Gazete Tarih: 06.07.2001, Sayı:24454 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4691.pdf , (09.01.2024).

Tezcan, Mahmut. "Memleketimizin Yüksek Öğrenim Kurumlarında Öğrenci Hareketleri ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar", **1968 Yılı Öğrenci Hareketleri (Dünya ve Türkiye'de),** Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi "Eğitim ve Toplum

Araştırmaları Enstitüsü" tarafından 25-27 Kasım 1968 tarihleri arasında Düzenlenen Sempozyum, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, ss.167-205.

The Parliamentary Assembly of Eurpean Council, "Academic Freedom and University Autonomy", Recommendation 1762, 2006, http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLen.asp?fileid=17469&lang=en, (01.08 2022).

Throw Martin,"Higher Education and Its Growth", **The Dream Is Over The Crisis of Clark Kerr's California Idea of Higher Education,** Simon Marginson, University of California Press, https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1kc6k1p 2016, ss.28-35. (01.06.2023).

Timur, Taner. **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler,** 1.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim** Sayı:1, Bahar, 1977, ss.92-123.

Tunalı Halil ve Burak Toprak, "Dünyada ve Türkiye'de Üniversite Sanayi İşbirliği ve Yenilikçi Üretim", **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,** Cilt:5, Sayı:4, 2017, ss.237-257.

Tunçay, Mete. "YÖK", **Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi,** Cilt III. İletişim Yayınları, İstanbul, 1995. ss.680-688.

Turan, Aydın Şule, ve Esra Dil, Pınar Memiş Sağır, "Performans Odaklı Bir Üniversitede Akademisyenlerin Çalışma Deneyimleri", **Yönetim Bilimleri Dergisi,** Cilt:17, Sayı: 33, 2019, ss. 59-84.

Turhan, Rıdvan. “Türkiye’de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak”, **Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, ss. 259-284.

Tutar, Filiz ve Merve Ekici, Nur Funda Tutar, “Türkiye’de Üniversitelerin Ekonomik Kalkınmada Değişen Rolü: Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler, **Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt:18, Sayı:1, 2023, ss. 1-15.

TÜBİTAK, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı, **Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi 2011-2016,** Ankara, 2010, https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2023-10/UBTYS_2011-2016.pdf (05.01.2024).

TÜBİTAK, “Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Politikası ve TÜBİTAK’ın Misyonu”, **Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları,** TÜBİTAK, BTP 97/3, 1997, https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/arsiv/misyon.pdf (05.08.2025)

TÜBİTAK, **Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003 Raporu,** 1993, (https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2/2btyk_karar.pdf. (01.03.2024).

Türk Araştırma Üniversiteleri Güç Birliği, **Araştırma Üniversiteleri ve Yükseköğretim, Araştırma ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet,** 2016, https://pdo.metu.edu.tr/system/files/duyuru/TAUG_Arastirma_Universiteleri_ve_Yuksekogretim_Arastirma_ve_Inovasyonda_Uluslararasi_Rekabet_Raporu_2016.pdf, (01.05.2024).

Türk Eğitim Derneği, **Yüksek Öğretimde Değişmeler, (**Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği 12. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1989. Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: 12.

Türkbay, Ayhan Rezzan. **Bilim ve ideoloji ekseninde siyasal gelişme kavrayışına eleştirel bir bakış,** (Yayımlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, **DAP Bölgesi Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Mevcut Durum Analizi ve Öneriler,** 2017, https://www.dap.gov.tr/Dosya/ES3E56TP_5-teknoloji-gelistirme-bolgeleri-mevcut-durum-analizi-ve-oneriler.pdf (09.01.2024).

TÜSİAD, **Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması Temel İlkler**, Lebib Yalkım Yayımları, İstanbul, 2003.

Ulusu, Bülend. "44. Cumhuriyet Hükümetinin (Ulusu Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması", **Türkiye Büyük Millet Meclisi Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları,** (Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), Cilt:8, s.8. ss.1-92.

Unat, Abadan Nermin. **Kum Saatini İzlerken,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Unat, Reşit Faik. **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

Uslu, Barış, Alper Çaıkoğlu, Fatma Nevra Seggie, Steven H. Seggie, "TÜBİTAK girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi kriterlerinin girişimci üniversitelerde öne çıkan faaliyetler açısından değerlendirilmesi", **Yükseköğretim Dergisi,** 2020, Cilt: 10, Sayı: 1, ss.1–11. doi:10.2399/yod.19.01.

Uyar, Hakkı, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihi, 1923-2015,** Anka Yayıncılık, Ankara, 2015.

Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair 27/10/1960 Tarihli ve 114 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Yeni Hükümler Eklenmesi Hakkında Kanun, Resmî Gazete: Tarih: 18 Nisan 1962, Sayı: No: 11086.

Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezi Platformu (ÜSİMP), https://www.usimp.org.tr/tr/sayfa/icerik/genel-bilgi-8. (15.09.2024).

Üniversite Sanayi İşbirliği Merkezi Platformu (ÜSİMP), https://www.usimp.org.tr/tr/sayfa/icerik/fuar-ve-kongre-325. (15.09.2024).

Üniversiteler Kanunu, Kanun Numarası: 1750, Kabul Tarihi: 20.066.1973, T.C. Resmi Gazete: Tarih: 07.07.1973, Sayı: 14587, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056017 50.pdf (01.03.2023).

Üniversiteler Kanunu, Kanun Numarası:4936, Kabul Tarihi: 13.06.1946, T.C. Resmi Gazete: Tarih: 18.06.1946, Sayı: 6336, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028049 36.pdf (10.03.2023).

Üniversitelerin Temel Sorunları Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite: Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996.

Ünüvar, Kerem. "Fikir Klüpleri Federasyonu (1965-1969)" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol,** Cilt:8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007,ss.821-829.

Vatansever Aslı ve Meral Gezici Yalçın, **"Ne Ders Olsa Veririz" Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü,** 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Versan, Vakur. “Tarihsel Gelişim İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı”, **Yükseköğretimde Değişmeler,** Yay. Haz. Özcan Demirel, Nizamettin Koç, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Türk Eğitim Derneği XII. Eğitim Toplantısı, 17-18 Kasım 1989, Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi, No: XII, ss.3-18.

Vitz, C. Paul. “The Future of the University: From Postmodern to Transmodern”, **Rethinking the Future of the University,** Ed. David Lyle Jeffrey and Dominic Manganiello, University of Ottawa Press, 1998, ss.105-116, https://doi.org/10.2307/j.ctt1cn6t6p.

Vural, Kadri Mithad. “Ankara Çevrsi”nin “Ötekileştirilme” Süreci ve Dil-Tarih Tasfiyesinin İdeolojik Düşünsel Arka Planı, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt: 20, Sayı:1, 2018, s.16. ss.11-44.

Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları,** Çev. Taha Parla, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 2004.

Widmann, Horst. **Atatürk Üniversite Reformu,** Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk’ün Yüzüncü Doğum Yılını Kutlama Yayınları Özel Seri 3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981.

Wissema, G. J. **Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru, Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek,** çev. Nurkalp Devrim, Taciser Belge, 1. Baskı, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2009.

Wolfe, A. David. “Yükseköğretimin Rolü ve Ekonomik Kalkınmada Yeni Yönetişim Biçimleri Ontario Örneği”, **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur,** Ed.Shahid Yusuf, Kaoru Nabeshima, Çev. Kadri Yamaç, 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.115-131.

World Bank, “Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education”, Washington, 2002,s.xxi,https://documents1.worldbank.org/curated-

/zh/732991468143369052/pdf/249730PUB0REPL00Knowledge0Societies.pdf (01.08.2024).

World Economic Forum, "The Global Competitiveness Report 2014-2015", https://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (15.08.2024).

World University Service, "The Lima declaration on academic freedom and autonomy of institutions of higher education", 1988. https://www.wusg-ermany.de/sites/wusgermany.de/files/userfiles/WUS-Internationales/wus-limaenglisch.pdf, (01.10.2022).

Yalçıntaş Altuğ ve Büşra Akkaya, "Türkiye'de Akademik Enflasyon: "Her İle Bir Üniversite Politikası" Sonrasında Türk Yükseköğretim Sistemi, **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi,** Cilt:74, No:3, 2019, ss.789-810.

Yalçıntaş, Altuğ. "Akademik Enflasyon: Değersizleşen Diplomalar", **İktisat ve Toplum,** Sayı: 75, 2017, ss.38-42.

Yalçıntaş, Murat. "Üniversite-Sanayi –Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği", **Finansal Araştıralar ve Çalışmalar Dergisi,** Cilt.5,Sayı.10, 2014, ss.83-106.

Yardımcı, Atilla ve Elif Bilgehan Müftüoğlu, **Üniversite Sanayi İşbirliğinde Sanayi Kesiminin Beklentileri ve Sorunları,** TOBB, Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 2014.

Yazıcı, Esra. "Yükseköğretimde Hesap Verebilirlik Bağlamında Akademik Özgürlük", **Yükseköğretimde Hesap Verebilirlik,** Ed. Editör: Münevver Çetin, 2. basım, Nobel yayınları Ankara, 2020, ss.193-213.

Yıldırım, Ali. **Türk Üniversite Tarihi,** Öteki Yayınevi, Birinci Basım, 1998.

Yılmaz, Murat. “Darbeler ve İslamcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce,** (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Cilt: 6 İslamcılık, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss.632-639

Yusuf, Shaid. “Üniversite Endüstri İlişkileri Politik Boyutlar”, **Üniversiteler Ekonomik Büyümeye Nasıl Katkıda Bulunur,** (Ed. Shaid Yusuf ve Kaoru Nabeshima), Çev. Kadri Yamaç, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, ss.1-24.

Yücebaş, Mesut. “1933 Darülfünun’un İlgası ve Yeni Üniversitenin Ruhu: Basında Üniversitenin Anlamı”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt:13, Sayı:2, 2014, ss.259- 283.

Yüksek Öğretim Kurulu, **2024-2028 Stratejik Plan,** 2023, https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/stratejik-plan/2024-2028-yok-stratejik-plani.pdf (01.08.2024)

Yüksek Öğretim Kurulu, **Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu** Ankara, YÖK, 2004, https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-kasim-2004.pdf (01.05.2024).

Yüksek Öğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi,** -Taslak Rapor, Ankara, YÖK Yayını, 2006.

Yüksek Öğretim Kurulu, **Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi,** Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Yüksek Öğretim Kurulu, **Üniversite Yönetim Sistemleri ve Özerklik Kavramı,** Yükseköğretim Kurulu Yayını, Ankara, 1992.

Yükseköğretim Denetleme Kurulu Teşkilât, Görev ve Çalışma Usulleri Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 03.08.1982 Resmi Gazete Sayısı:

17771, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10128&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5(05.03.2022).

Yükseköğretim Kanunu Genel Gerekçe, Milli Güvenlik Konseyi S. Sayısı: 285", 16 Temmuz 1981, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c005-/mgk_01005077ss0285.pdf (15.05.2022).

Yükseköğretim Kanunu, "Kanun No: 2547, Tertip: 5, Sayı:17506, Cilt: 21, Sayfa:3 Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 6/11/1981", https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf (15.01.2022).

Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye Yükseköğretim Sistemi**, Ankara, 2009.

Yükseköğretim Kurulu, **Türkiye Yükseköğretim Sistemi**, Ankara, 2019, https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher_Education_in_Turkey_2019_tr.pdf (10.03.2022).

Yükseköğretim Kurulu, **"2019-2023 Strateji Planı",** https://www.yok.gov-.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/stratejik-plan/2019_2023_Stratejik_Plan.pdf (05.15.2024).

Yükseköğretim Kurulu, **Kasım 1981 Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler,** https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/kasim-1981-kasim-1988-doneminde-yuksekogretimdeki-gelismeler.pdf, (01.05.2023).

Yükseköğretim Kurulu, **Stratejik Plan 2015-2019,** http://www.sp.gov.tr/upload/x-SPStratejikPlan/files/UWw52+yuksekogretim_kurulu_2015_2019_stratejik_plani.pdf (05.15.2024)

Yükseköğretim Kurulu, **Üniversite –Sanayi işbirliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı,** Ed. Mehmet Çelik, Yükseköğretim Kurulu, 2021, Ankara,

https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/universite-sanayi-isbirliginin-gelistirilmesi-eylem-plani.pdf (01.03.2024).

Yükseköğretim Kurulu, **Yükseköğretimde Yeni YÖK Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması, Araştırma Üniversiteleri,**2020, https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/misyon-faklilasmasi-ve-ihtisaslasma-arastirma-universiteleri.pdf (20.08.2024).

Yükseköğretim Kurulu, **Yükseköğretimde YÖK Projeleri, Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması Bölgesel Kalkınma Odaklı Üniversiteler,** Ankara, 2020, https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2020/b-olgesel_kalkinma_odakli_universiteler.pdf (01.10.2024).

147'ler Derneği, 147'ler Meselesi: Beyaz Kitap, Sermet Matbaası, İstanbul 1962.